

Mag

09.463

li

Ex 2

GEORG BORUP og PETER LINDE

VOR GAMLE HOVEDSTAD

DET KØBENHAVN, DER GRAVES FREM

MED ORIGINALTEGNINGER AF

CHARLES CHRISTENSEN og PETER LINDE

C. A. REITZELS FORLAG

VOR GAMLE HOVEDSTAD

Formindsket Gengivelse af Omslagstegning af Arkitekt
Charles Christensen.

VOR GAMLE HOVEDSTAD

DET KØBENHAVN, DER GRAVES FREM

VED

PETER LINDE, GEORG BORUP OG ARTHUR G. HASSØ

MED ORIGINALTEGNINGER AF

CHARLES CHRISTENSEN OG
PETER LINDE

C. A. REITZELS FORLAG - KØBENHAVN

M C M X X I X

09.4
Sibl
2

Printed in Denmark.

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
KØBENHAVN

3466

INDLEDNING

AF PETER LINDE

Den københavnske Jordbund gemmer endnu paa Hemmeligheder. Meget er allerede kommet for Dagen ved Grundgravninger og andre større Jordarbejder, men der er langt igen førend hvert eneste Sted i den indre By er blevet endevendt og efterset.

Lige saa snart et gammelt Hus skal rives ned, møder der en Museumsmand, som kigger efter fra Kælder til Kvist, om der er noget, som fortjener at bevares; han beskriver de ejendommelige Ting og fotograferer om muligt baade udvendigt og indvendigt. Der vil nok komme en Tid, hvor det bliver paaskønnet!

Saa møder Arbejdsstyrken op og begynder at løfte Tagstenene af, nu falder der Lys over de skjulte og utilgængelige Kroge under Tagværket. Her kan ligge saa mange mærkelige Ting, som Beboerne har gemt hen og glemt.

Bag ved Træpaneler og Papirstapeter kan der være Malerier paa selve Væggene; det kan være helt spændende at flaa Tapeterne ned i store Flager, naar der viser sig noget i den Retning.

De pudsede Gibslofter kan dække over malede Bjælkelofter, saa brogede og livlige at Nutidsmennesker slet ikke kunde finde sig til Rette under slige Lofter. Saaledes var det i et gammelt Hus i Pilestræde, her skjulte sig skønne, vævede Gobeliner bag ved de nymodens Tapeter; og naar man kradsede i den hvide Farve, som Træværket var malet med, og som stedse var fornyet i de sidste

Tapetbillede fra et nedbrudt Hus i Stormgade.

hundrede Aar, saa kom der Kulører frem. Det har været smukke Hjem og Stuer engang; nu er alt saa ensartet, men i de gamle Dage var der Afveksling og Fantasi i Omgivelserne.

Nedbrydningen af et Hus gaar hurtigt fra Haanden, det varer ikke mange Dage, førend Tomten ligger glat og jævnet. Saa begynder Gravningen. Nu fører man Bygningens Fundament helt ned paa den faste Undergrund, Leret. I ældre Tid kunde man nok betro sin Grundvold til nogle nedrammede Pæle. Man ser det ofte, og hører saa næsten altid Folk anse saadanne Pælerækker for Bolværker.

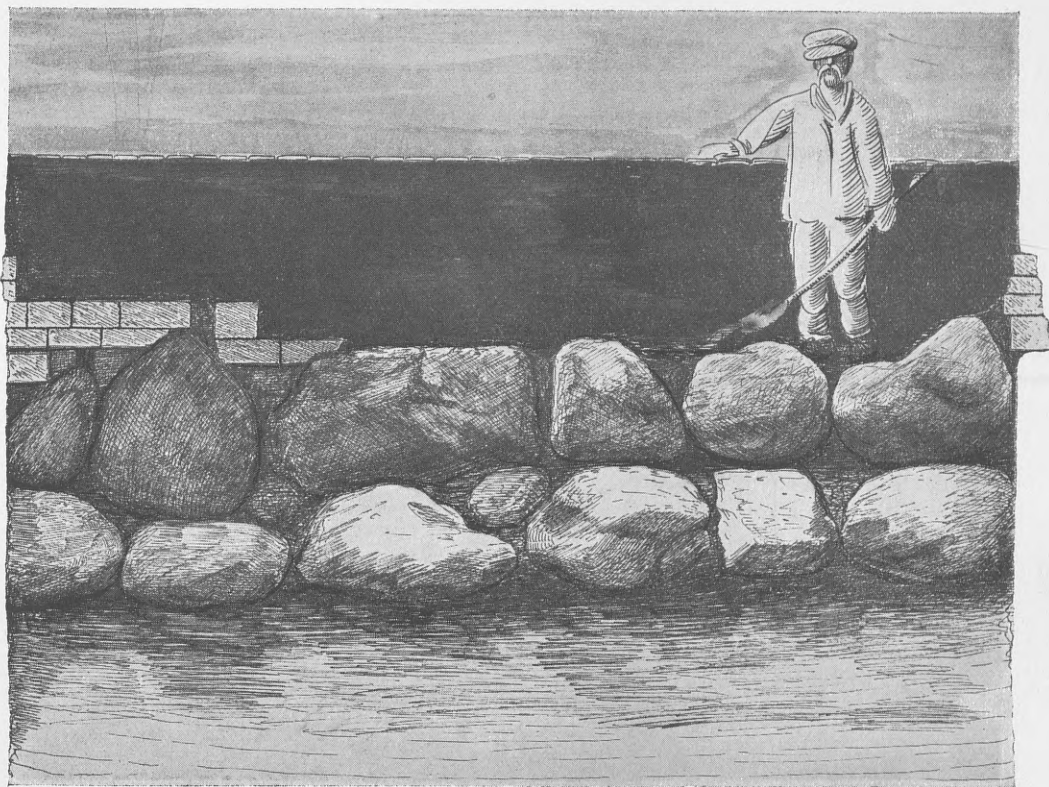
Bænk for Bænk graves der nu ned i Dybden. Gamle Brønde og Vandleddninger af udborede Træstammer standser Spaden og maa hugges itu med Økse. I Jordvæggene ser man lagvis opdynget Jord og Sand og Murbrokker og alslags Affald; det er forskelligt for hver enkelt Byggegrund, og Lagene skal tydes forskelligt, alt efter Stedets Beliggenhed og kendte Historie.

Spredt omkring i Fylden kan der saa opsamles Smaating, som dem der skal

omtales her i Bogen. Der kan være Kostbarheder af Guld og Sølv imellem, tabte Ting, som Ejermændene engang har savnet bittert, naar de forsvandt i Brønden eller Gaardspladsens dybe Ælte.

Langtfra alt har dog en egentlig Værdi, men de fortæller noget disse Smaating, og lidt af det, de siger, skal da gentages her i Bogen.

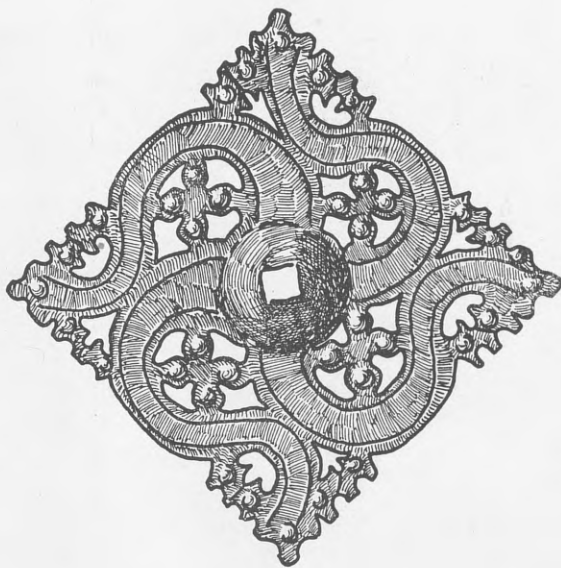
Rester af Bymuren, fremgravet 1929 paa Kongens Nytorv.

En lille Udgravning paa Kongens Nytorv bragte et svært Kampestens-Fundament for Dagen. Hvem vilde tænke sig, at det var selve Byens Grænsemur, som gemte sig her under Strøgfærdsele, hvis ikke mange andre Iagttagelser gjorde denne Tydning sikker.

Paa de følgende Blade skal Stadens og dens Borgeres Historie gives i korte, sikre Træk, og som haandgribelige Minder fra de svundne Dage skal de underfuldt bevarede Rester tages frem til Beskuelse, saa enhver Københavner kan ane

et lille Glimt af en Kollega eller Fagfælle, hvis Virksomhed han kan bedømme nu efter Aarhundreders Forløb.

Det er ganske klart, at denne Bog har Overbærenhed behov. Naar man skal arbejde om Kap med en Gravemaskine, maa det gaa ud over Grundigheden og den fine Udførelse. Men et og andet kan vel nok mere en gammel Københavner.

Fiskerboder ved Sundkrogen.

VOR GAMLE HOVEDSTAD

Af GEORG BORUP

KØBENHAVNS ÆLDSTE HISTORIE

DE Kilder, hvoraf man kan øse, naar det gælder at granske Københavns Oprindelse og Udvikling i længst forsvundne Tider, har tvende Udspring; et, der bunder i Historiens Udsagn og et, der ligger gemt i den Muld, hvorpaa Byen fra en liden Flække efterhaanden har vokset sig op til at blive Rigets første Stad. Af disse har de historiske Kildeskrifter lige til de seneste Tider maatte afgive det væsentligste Stof til Forskningen. Men da disse Skrifter: Sagaerne, Krønikerne o. s. v. ere skrevne ud fra ganske andre Forudsætninger end at være senere Tidens Forskere behjælpelig ved kritiske Undersøgelser, er det ikke saa mærkeligt, at de tit paa de for Historien og Topografien allervigtigste Punkter ere meget vage og springende eller ganske undlader at meddele noget. Efter at man da er naaet til Bunds i det skrevne Stof og bogstavelig talt har udtømt det, kommenteret det og underkastet det alle mulige hypotetiske Betragtninger, saa at der her ikke længer findes farbar Vej videre fremad, har Forskningen set sig nødsaget til at søge nye Veje for om muligt at faa udfyldt alle de Huller,

der findes i Byens ældste Historie og navnlig for at faa mere Lys kastet ind i det forhistoriske Mørke, der stedse ruger over Byens Oprindelse.

Fra den behagelige Syssel i Studererkamrets stille Ro har man begivet sig ud til det langt besværligere og møjsommeligere Arbejde i Marken og dér forsøgt at fravriste Jorden de Hemmeligheder, som den endnu maatte gemme i sit Skød. De store Udgravningsarbejder, der har fundet Sted netop i de sidste Aartier, hvor store Dele af de gamle Bykvarterer har maatte vige Pladsen for moderne Bygning, har selvsagt været Forskningen meget kærkommen og i høj Grad fremmet dens Formaal.

Thi kun i Jorden kan man forvente at finde Fortidsminder, der kan være Forskeren behjælpelig. Urolig og stormfuld har Københavns Historie formet sig ned gennem Tiderne. Byens ideelle Beliggenhed ved Øresund har vel betinget dens hurtige Udvikling; men rigtignok ogsaa samtidig gjort den til et yndet Erobringsobjekt. Fjendevold og Ildebrande har bevirket, at København er fattigere paa historiske Minder end mange andre middelalderlige Byer, som har haft det Held at føre en roligere Tilværelse, der har levnet Tid til at hæge og pleje om det fra Fædrene nedarvede. Et Par ombyggede, sengotiske Kirker, et enkelt Stenhus og nogle Murbrokker; det er alt, hvad Belejringer, Ildebrande, Bombardementer og Storstadsudvikling har levnet som synlige Minder fra Byens ældste Periode. Arkitektonisk set er det først Christian den 4' des hollandske Renaissance, der formaar at præge vore Dages Bybillede og det endda kun som enkelte, men ganske vist samtidig skønhedsmættede Pletter i senere Tidens ikke altid lige oplivende Mosaik.

Skal man altsaa kunne vinde et direkte Indblik i de Forhold, hvorunder Byen i den ældste Tid er vokset frem, saa levnes der ikke anden Mulighed end at studere de karrige Levninger, der tilfældigvis kan komme frem for Dagens Lys ved Udgravninger. Et saadant Arbejde er i høj Grad trælsomt og forudsætter en uhyre Taalmodighed. Man kan jo ikke her gaa frem efter en forud lagt Plan, men maa pænt vente, til Lejligheden tilfældig byder sig ved de større Udgravninger, hvad enten disse nu har til Formaal Rydningen af gamle Kvarterer med faldefærdige Rønner eller er større Jordarbejder som for Eksempel Boulevardbanens Udgravning, Nedlægning af Kloaker, Telefonkabler o. s. v. I de sidste 20—30 Aar har Forskerne taalmodigt indsamlet Materiale ved alle de Jordarbejder, der har kunnet give Oplysninger om den Grund, hvorpaa København staar, saaledes at det nu er saa nogenlunde muligt at sætte de erhvervede Enkeltheder sammen til et Hele, der i store Træk giver et paalideligt Billede af Byens tidligste Historie.

Det er i Virkeligheden ganske forbavsende, hvad Jorden allerede har kunnet fortælle os om længst henfarne Slægters Gøren og Laden. Thi har end, som lige nævnt, Fjendehaand og Ildsvaade Gang paa Gang jævnet, hvad der stod over Jorden, saa at Borg som Hytte er sunket i Grus, saa har det samme Grus i sit Fald sænket sig skærmende ned over de Rester, der dannede Grundvoldene. Saa langt ned formaaede hverken Fjendens Rasen eller Ildens Hærgen at naa, og naar Borgerne da efter Ulykkens Tider atter fik Mod til at genrejse deres By, saa byggede de op paa disse Tomter, der nu kommer vore Dages Forskere til Hjælp og kaster Lys over mange Spørgsmaal om Byens første Tid, hvorom Kildeskrifterne ganske tier eller kun dunkelt og usikkert udtaler sig.

Til denne Forskning slutter Dokument-Studierne sig, der ligeledes stammer fra den nyere Tid. Omtrent de fleste Ejendomme i den gamle By kan føre deres Ejerlister i næsten fuldstændig Form tilbage til Christian den 4'des Kopskatliste af 1645, og flere har med større eller mindre Huller Ejerlisten i Orden helt tilbage til den senere Middelalder; ja, nogle af de paa Hovedgaderne i den gamle By beliggende Ejendomme formaar endda at komme helt tilbage til Roskildeskippens Jordebog af 1377. Men her stopper saa ogsaa Detail-Topografien op. Ældre end fra denne Tid er kun et Faatal af de københavnske Ejendommers Dokumenter.

Ved hele dette mægtige Arbejde er der bragt en vis Orden i Stoffet og vundet et sikkert Overblik i de store Træk, der samtidig anviser Vejen for det fremtidige Arbejde. Thi Arbejdet her er endnu saa langt fra afsluttet, at der tværtimod vil gaa lange Tider, før Detaillerne Byens ældste Topografi vedrørende kan siges at være afsluttede. Alt afhænger her af, hvilken Udvikling Byggeforsøgene i Fremtiden vil tage. Endnu venter store Dele af den gamle By, som for Eksempel Holmensgadekvarteret paa deres Rydning, og der er ingen Tvivl om, at der stadig ligger store Overraskelser i Jorden og venter paa deres Opdagere.

Men eet har denne nye Forskning ihvertfald allerede bragt Klarhed over, og det er, at mange af de historiske Skrifter ere i mere eller mindre Grad upaalidelige. Som andre Steder saaledes ogsaa her. Alt for ofte har det vist sig, at det i Studerekamret producerede kun var Sagn for Syn. Sindrige Hypoteser og sprænglærde Kommentarer vævet sammen med gamle Myter og mundtlige Overleveringer har efterhaanden indsneget sig i Byens Historie og engang optaget heri, har disse Gengangere troligt fulgt med ned igennem Tiderne, idet Historikerne simpelthen har skrevet hverandre af udi den Indbildning, at man her stod overfor Kendsgærninger, hvorom der ikke kunde tvistes.

Det kan da ej forundre, at den boglige Viden længe førte en hidsig Diskussion med den nye Forskning angaaende dennes Berettigelse til at nedbryde de gamle Forestillinger. Men Leret lyver nu engang ikke, og hvad det aabenbarer for vore Øjne, lader sig ikke i Længden drage i Tvivl. Og selv om de divergerende Meninger tit og ofte brødes uden at kunne forliges, saa har disse Diskussioner dog aldrig været ført forgæves. Ud af hver en Holmgang blev der altid en lille, sikker Viden til Rest, naar det Emne, hvormed der nu stredes, var gaaet igennem den kritiske Prøvelses lutrende Ild, og Resultatet blev som oftest »et nyt Grundlag for en af usikre Traditioner overgroet Historie«.

Man skulde ellers tro, at naar Fundene nu engang forelaa, var der ikke saa meget at diskutere om. Men det maa erindres, at Fundene i og for sig endnu ikke er nok. Disse kan undertiden være af saa ringe et Omfang eller saa forvitrede og ødelagte, at det kan have sine store Vanskeligheder at bestemme dem. I saa Henseende er Eksemplet paa Fundet af en stensat Mole paa Købmagergade, der senere viste sig at være Fundamentrester af en ældgammel Bygningsfacade, betegnende nok.

Forskningen af Kildeskrifterne og Arkæologi har saaledes søgt og søger stedse at udfylde hinanden ved en gensidig Korrigerings. Og Resultatet heraf er da heller ikke udeblevet. Det Billede, vi nu kender af Byens ældste Historie, adskiller sig væsentligt fra det, der i Aarhundreder har været det herskende. Nu ved vi blandt andet, at Biskop Absalon ikke er Byens egentlige Grundlægger, saaledes som en tidligere, mere naiv Tidsalder har opfattet ham. I Lundekannikeren Mester Jon Turson's Kirkekrønike fra 1565 hedder det saaledes: »Aar efter Guds Byrd 1168 eller ved det Pas begyndte Biskop Absalon at lade bygge nogle smaa Fiskeboder nede paa Strandebakken, som nu staar København.« Og selv om denne Opfattelse senere blev draget stærkt i Tvivl; thi Biskop Absalon fik jo netop overdraget Byen som en Gave af Kong Valdemar, men hvorledes skulle man vel kunde grundlægge det, man faar overdraget, saa vedblev dog Biskop Absalon at staa som Byens Grundlægger i det almindelige Omdømme. Endnu for hundrede Aar siden manede »Nyeste Skilderi af København« i en Omtale Biskop Absalon frem, og lod ham udbryde: »Er dette det Fiskerleje, som jeg har rejst op af Støvet? Hvor er hine Træhytter, hvori fordem Dyd og Maadehold boede?«
o. s. v.

Men var saaledes Biskop Absalon ikke Byens Grundlægger, og gaar dennes Historie forud for hans Tid, saa rejser der sig straks et nyt Spørgsmaal: Hvorledes har da i det hele taget den oprindelige By set ud? Ogsaa her har der i Tidens Løb

dannet sig en gængse Opfattelse af Byen som et Fiskerleje, der laa nede ved Stranden omkring Skt. Nikolaikirke. Et Fiskerleje i dette Ords egentlige Betydning, altsaa en Kystby som for Eksempel Skovshoved med en fast bosiddende Fiskerbefolkning, har København vistnok aldrig været. I hvert Fald hersker der nu ikke længer nogen Tvivl om, at den oprindelige By har været en agerdyrkende Landsby, der har ligget oppe i Vestergade-Kvarteret med Gammel Torv og den længst nedrevne Skt. Clemenskirke som de centrale Punkter. En Opremsning af alle de foretagne Revisioner af Københavns ældste Historie og Topografi vilde imidlertid her føre altfor vidt, og det maa være nok at fastslaa, at i hele dette Virvar af indbyrdes stridende Meninger findes der kun eet sikkert Holdepunkt; det Jorden nu gengiver os som synlige Beviser for vore Fædres Virken og Færden i vor gamle By: København.

Hvor langt tilbage i Tiden man da i det hele taget skal gaa for at finde den første Oprindelse til Byen København, lader sig ikke med blot nogenlunde Sikkerhed bestemme. Sandsynligheden taler for, at der har eksisteret en Boplads her, saalænge Danmark overhovedet har været beboet. Da vore Forfædre efter den store Isperiodes Afslutning sønden fra vandrede ind i Landet, satte de sig — Jægere og Fiskere som de var — fortrinsvis fast ved Kysterne, hvor de fandt de bedste Betingelser for deres primitive Levemaade. Ret naturligt maatte da Egnen paa Sjællands Kyst ligeoverfor det flade Amagerland blive et ideelt Sted for en saadan fast Boplads. Her hvor Vandet trængtes ind i et smalt Sund, der med Øer og Holme, Vige og Aaudløb ydede saavel Læ for Havets Storme som Sikkerhed imod Sørøveres pludselige Overfald, vare paa Forhaand alle Betingelser til Stede for et godt og sikkert Tilflugtssted.

Dette Farvand har i Tidens Løb fuldstændig skiftet Karakter, hvortil Natur og Kunst hver for sig har bidraget deres. Tilsandninger og navnlig Opfyldninger har uafsladelig indsnevret det. Det er jo ikke saa mange Aar siden, at for Eksempel Vesterbro blev gjort dobbelt saa stor ved Opfyldninger, medens ovre paa den anden Side Islands Brygge Kvarteret noget senere skød op af Vandet og udvidede Amagerlandets Omraade betydeligt. Eller at Østerbro trængte sin Kystlinie saa langt ud i Sundet, at det gamle Kalkbrænderi, der tilforn laa yderst paa en frem-springende Pynt, er kommet til at ligge et godt Stykke inde i Landet. Fremdeles kan af andre større Opfyldninger fra den nyere Tid lige nævnes Frihavnen og Sydhavnen.

For nu at danne os en Forestilling om den Forandring, der her lidt efter lidt

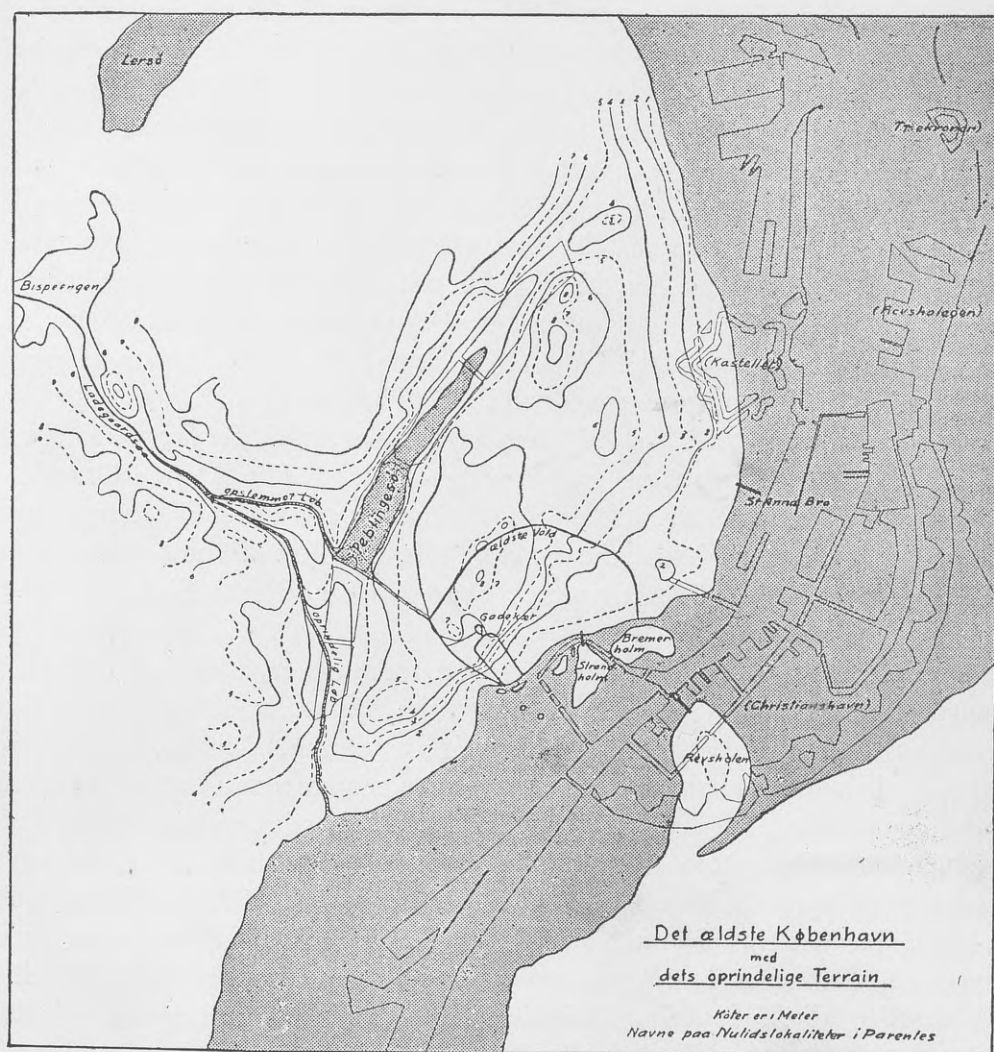
har fundet Sted, vil vi i Tankerne vandre ned til Gammel Strand, idet vi samtidig drejer Viserne paa Tidens store Ur et lille tusind Aar tilbage i Tiden. Vi befinder os da paa den flade Strandeng, der overalt paa denne Kant af Sjælland fulgte Kysten som en blød, sumpet Bræmme. Ser vi søværts — thi i hine Tider kunne man fra Gammel Strand se søværts — saa udvider den smalle Kanal sig til et aabent Strømløb, der gaar i et med Havnen og overskyller det meste af Slotsholmen, saa der kun bliver en lille Holm, *Strandholmen* tilbage midt ude i Vandet med en anden, endnu mindre Holm, *Skarnholmen* (der senere voksede sammen med Strandholmen og nu danner Grunden under Thorvaldsens Museum) foran sig. Ogsaa paa Københavns siden breder Vandet sig, idet det gaar op til Snaregade og Magstræde, saa Nybrogade ganske forsvinder. Følger vi med Øjet Kysten længere imod Syd, da ser vi, hvorledes de salte Vover trænger sig længere og længere ind i Landet. Alle de nuværende Gader imellem Løngangsstræde og Langebro er oversvømmede af Kallebodstrand, der i en Bugt skyder sin vaade Ryg helt op til Raadhuspladsen. I det Fjerne formaar vi endnu et Stykke at følge Kystlinien, der løber langs Tietgensgade, tværs over Halmtorvet og videre ud ad Køge Bugt til.

Foruden de nævnte Holme, ligger der endnu nogle rørbevoksede Smaaholme, som alle er flade og lave, ude i Vandet, saa dette ved indtrædende Højvande staar og vasker ind over dem. Vi har derfor let ved at se dem over Hovedet, og betragte Amager, der toner frem i det Fjerne; thi ikke alene det førnævnte Islands Brygge Kwartér, men ogsaa hele Christianshavn ligger endnu paa Havets Bund. Det aabne Vand gaar helt over til Taarnby paa Amager, og dér, hvor i vore Dage to Broer mageligt spænder over Løbet, adskiller et Farvand paa henved to Kilometers Bredde de to Øer fra hinanden.

Vender vi derefter Blikket opad Kysten, har vi lige foran os det nuværende Gammelholm som en virkelig Holm, *Bremerholm*, idet en Havarm (Holmens Kanal) skiller den fra Sjælland. Her skærer ogsaa en Vig, *Dybet* kaldet, sig ind i Landet ved Nikolai Kirke, hvor Dybensgade endnu har bevaret dens Navn. Længere ude løber Kystlinien langs med Amaliegade, midt igennem Kastellet og derfra i Flugt med Strandboulevarden for ude ad Hellerup til at fortsætte Nord paa parallelt med Strandvejen ca. 200 Meter Øst for denne.

— For den, der i den rette Aarstid ombord paa en Snekke nordfra stævned ned igennem Øresund og gik ind til *Hafn*, vilde det være meget vanskeligt at danne sig et rigtigt Indtryk af Byen. Thi udad imod Sundet viste den et ganske

andet Ansigt end ind imod Soelbjerg og Serridslev. Saasnart man kom ind i Farvandet indenfor Holmene, fangedes Blikket uvilkaarligt af den i Land herskende Travlhed og Virksomhed. Herved ved Stranden stod alt i Sildens Sølv-

Terrænkort udarbejdet af og her gengivet med velvillig Tilladelse af Oberst H. U. Ramsing.

Tegn. Det rige Sildefiskeri i Øresund maatte have Støttepunkter i Land, og Hafn med sin gunstige Beliggenhed var nu engang blevet et af Stederne herfor. Dette havde imidlertid atter til Følge, at Opkøberne søgte herhen, og efterhaanden blev det store Sildemarked, som afholdtes fra Skt. Bartholomæusdag (24de Aug.)

til Skt. Dionysiusdag (9de Oktbr.) den aarlige tilbagevendende Begivenhed, der drog de Handlende til sig langvejs fra.

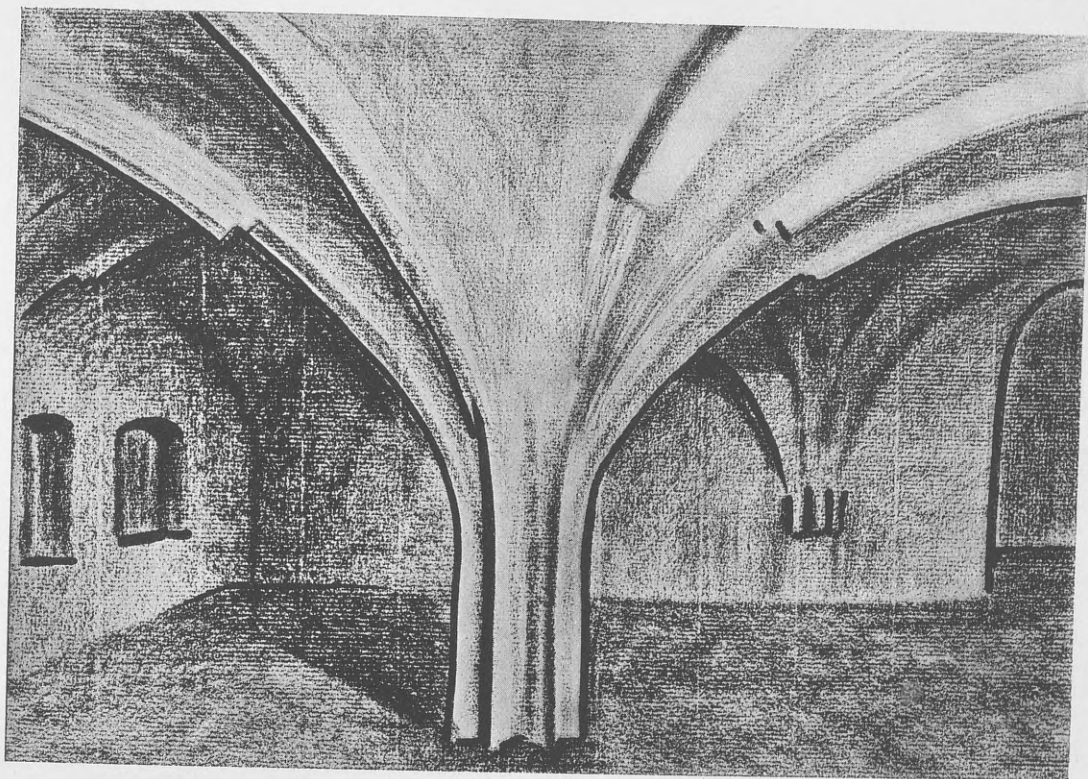
Oprindeligt har der næppe været nogen egentlig Bebyggelse hernede; det hele har haft Tilfældighedens Præg med opslaaede Boder, Telte og Skure; der efter Markedstidens Ophør atter nedtoges og borttransporteredes. Noget i Lighed med som vore Dages Fiskere indretter sig paa Forstranden hver efter sit eget Forgodtbefindende uden Hensyntagen til nogen samlet Plan. En udmærket Illustration hertil har vi endnu den Dag i Dag paa Københavns Grund; nemlig: Fiskerpladsen i Nordhavnen (se Vignetten Pag. 1). Midtpunktet i hele dette Markedsrøre dannede Sct. Nikolai Kirke eller maaske rettere Kapel, der blev bygget og indviet til de Søfarendes Skytshelgen: Sct. Nikolai. Man har her ved Udgravninger fundet Rester af Bolværker og Stensætninger med Fortøjningsringe etc. Her har uden Tvivl ogsaa Byens ældste Havn ligget, hvis Navn: »Gamlebodehavn« : Havnen ved de gamle Boder, man støder paa i ældre Skrifter.

Noget Øst herfor laa den gamle Kongsgaard: *Østergaard*, der første Gang nævnes i Historien 1298, men rimeligvis er af langt ældre Dato. Denne Gaard nedrives allerede i Middelalderen, men genopstaar senere under Navnet *Vingaarden*, og ved Studiet af Ejerlisterne er man i Stand til at kunne bestemme dens oprindelige Beliggenhed, der har været, hvor den nuværende Ejendom No. 6 i Vingaardsstræde ligger.

Østergaard var vistnok oprindelig omgivet med Grave, men har dog næppe nogensinde været i Stand til at yde noget virkeligt Forsvar mod Fjender fra Søen. Derimod har Gaarden haft en anden vigtig Betydning. Den laa paa Kongens Grund, og da netop Sildemarkederne foregik her, maatte man først op paa Kongsgaarden for at søge om Tilladelse til at opslaa sin Bod nede paa Forstranden. Derfor betaltes en Afgift, som Kongsfogden opkrævede, og da Kong Valdemar senere forærede Byen til Biskop Absalon følger denne Ret til Afgift med; en Ret, der stadig hævdedes, selv efter at der var blevet anlagt rigtige Gader og fast Bebyggelse. Denne Del af Byen maatte vedblivende betale Jordskyld til de Roskilde Bisper i Modsætning til Bydelen oppe omkring Vestergade, der aldrig har kendt noget til en Jord-Afgift. Fremdeles havde Kongsfogden den Opgave at holde Orden paa Markedspladsen; en sikkert ingenlunde let Opgave blandt det urolige Selskab, der var forsamlet her, og hvis Humør, naar Handlerne var sluttede, og det tyske Øl skummede i Stobene, i sin overstrømmende Livsglæde saa saare let kunne udarte sig til allehaande Udskejelser.

Saa vigtig Havnen var for Byen, var der naturligvis sørget for dens Fred og

Ukrænkighed. Ligesom Portene lukkes, naar Aftenklokkerne ringer Solen ned, saaledes lukkes ogsaa Havnens Indløb med en Bom, og, siger den senere Statsret af 1294, den, der med sit Fartøj gaar over Bommen falder i samme Bøde,

Middelalderlig hvælvet Kælder under den nuværende Bygning i Vingaardsstræde Nr. 6.
En Rest af den længst forsvundne Vingaard, som laa paa Østergaards Grund.

som den, der kryber under »Plankerne« eller paa anden Maade skaffer sig ulovlig Adgang til Staden.

— En ganske anden Karakter har den førnævnte Bydel oppe omkring Vestergade haft. Her finder vi en agerdyrkende Landsby, hvis Beboere udnytter Byens faste Jordtilliggender. Ved Grundgravninger imellem Vestergade og Studiestræde (nuværende Forretningsejendom »Centrum«) har man fundet Rester af et gammelt Vandhul, der uden Tvivl har været Byens ældste Gadekær, omkring hvilket de første lerklinede Huse har staaet. At den ældste By har faaet sit Drikkevand fra Vandhuller og Brønde er ihvertfald givet; thi Terrænmaalingen har vist, at Byen ikke oprindeligt kan have haft Tilførsel af naturligt rindende Vand. Se-

neren blev det omtalte Gadekær udnyttet som Mølledam for Byens første Vandmøller. Her laa ogsaa Byens Rende, hvis Løb sandsynligvis har været langs med Nørregade, udenom Skt. Petri Kirke, tværs hen over Larsbjørnstræde og Vestergade for at falde ud i Stranden tætved. Kirken, der laa i denne Bydel, var den ældgamle, nu forlængst forsvundne Sct. Clemenskirke, der har ligget tværs hen over Frederiksberggade, og som senere afløstes af Vor Frue Kirke. Fremdeles fandtes ogsaa i denne Bydel Tingstedet, der laa Øst for det senere Axeltorv, Gammel Torv, paa nuværende Skovbogades Østside.

København var altsaa oprindelig en agerdyrkende Landsby med en Markedsplads og Havn nede ved Stranden. Saaledes har da to lykkelige Forudsætninger for Byens Opkomst alt fra den tidligste Tid været til Stede: Landsbyen med sin støtte Befolkning, der dyrkede den Bymark, som afgav Betingelserne for den fremtidige Udvikling, og Havnepladsen med hele sit brogede og muntre Markedsliv nede paa Kongens Forstrand, hvor Handlen omsatte Havets Rigdom til dén klingende Mønt, der er al Opkomsts første Forudsætning. Af disse tvende Bydele er Landsbyen uden Tvivl langt den ældste. Denne Formening støttes blandt andet paa den Omstændighed, at Handelspladsen, som den senere tilkommende, maatte betale Jordskyld til Konger og Biskopper, medens den gamle By intet kendte til nogen Jordskyld. Spørgsmaalet er da saa: Hvor gammel kan denne Bydel være? Herom kan, som alt sagt, intet bestemt siges; men et Fingerpeg til Klaring af dette Spørgsmaal har man maaske i det Faktum, at de Stenalderfund, man ved Grundgravninger rundt omkring i Byen nu og da støder paa, især forekommer i Kvarteret omkring Frederiksberggade, hvor de ofte antager Karakteren af Bopladsfund. Og selv om man fra de efterfølgende Perioder: Bronzealderen og Jernalderen saa godt som intet Fund har at støtte sig til og fra andre Kilder heller intet bestemt ved, saa maa det dog antages, at Bebyggelsen her ned igennem Tiderne har været ret konstant. Man maa altsaa søge Københavns ældste Bebyggelse helt tilbage til Stenalderen; en Periode der fik sit Opør allerede omkring Aar 1500 f. Chr. Ogsaa Udgravningerne paa Vestergade ved Gadekæret tyder paa Muligheden heraf. Herom siger H. N. Rosenkjær i sin Bog: »Fra det underjordiske København« følgende: »Pladsen ligger saa højt, at den laa tør, da Stenalderhavet stod højst, saa der kunde godt have været fortsat Beboelse paa Stedet fra den Tid. Den oprindelige Landsby har ligget omkring Gadekæret, og Vestergade har været Gaden igennem Byen. Den har fortsat sig ud ad, hvor Klædeboderne og Skoboderne kom til at staa, ned til Stranden og videre imod Øst.« Men hvorledes det nu end forholder sig med de tvende Bydeles

Aldre, saa er det ihvertfald givet, at har end den første Bebyggelse fundet Sted i Landsbyen omkring Vestergade, saa er det Havnebyen, der i Tidens Løb blev bestemmende for Udviklingen og dermed Skaberen af Byens Fremtid.

Byen *Hafn* (Oldn. höfn, latinsk *Hafnia*) var beliggende i den sydøstlige Del af Støvnæs Herred, der havde omtrent det samme Omraade, som det nuværende Sokkelunds Herred og omfattede Værløse, Lyngby, Gentofte, Gladsakse og Brønshøj Sogne samt København og Amager. Udenfor Voldene strakte *Hafns* Bymarker sig i et bredt Bælte fra Valby Bakke og ud til Østerbro. Mod Vest har Bymarkens Grænse altsaa uforandret været den samme fra hine fjærne Tider og op til vore Dage; den har stødt lige op til Valby Mark. Paa denne Kant laa blandt andet Kalvehaven, et stort Engdrag, der strakte sig fra Peblingsøens søndre Ende helt ud til Stranden. Paa denne Eng græssede Byens Ungkvæg. Nede ved Stranden var der til Læ for Kreaturet i de kolde Nætter optømt en Række Skure, der kaldtes for Kalveboderne. Disse Boder har givet Stranden herudfor Navnet: Kallebodstrand. Mod Nordvest og Nord har derimod rimeligvis Søerne og Afløbet fra dem ud i Sundet været Bymarkens oprindelige Grænse. Udenfor Bymarken laa de to længst forsvundne Byer: Soelbjerg og Serridslev.

Om disse to Byers Beliggenhed har der staaet megen Strid. Den gængse Antagelse i tidligere Tid var, at Soelbjerg laa, hvor nu Vesterbro ligger. Pontoppidan siger herom i *Origines Hafnienses*: »Denne Landsbye Soelberg havde for-dum, saasom sin tilhørende Byemark, alt det, der nu ligger imellem Friderichsberg og Kiøbenhavn, og kaldes i Almindelighed Vesterbroe, lige indtil Havet ved Stadens søndre Side.« Denne Stedsangivelse kan imidlertid ikke være rigtig. Arkivar Oluf Nielsen har udførlig paavist, at Soelbjerg maa have været det samme som nuværende Frederiksberg; Byen har ligget nordøst for Frederiksberg Bakke omkring Smallegade, og højst sandsynligt er den indhegnede Dam, der endnu findes herude ved Indgangen til Frederiksberg Have, Soelbjergs gamle Gadekær.

Bynavnet Soelbjerg er et simpelt Laan fra Frederiksberg Bakke, der engang i Tiden har været det virkelige Soelbjerg. Tilsvarende Navne paa Bakker kender man andetsteds fra som for Eksempel Solberga i Sverige eller Solås paa Sjællands Odde, der ligger ca. 1 Mil nordvest for Trundholm, hvor den sjældne Solvogn, der nu opbevares paa Nationalmuseet, i 1902 blev udgravet. Disse Bakker har i den hedenske Oldtid uden Tvivl været Solhelligdomme, hvor Solfester under Iagttagelse af en eller anden religiøs Ritus sandsynligvis forbundne med Menneske- eller Dyreofringer har fundet Sted. Naar Københavneren endnu den

Dag i Dag ved Pinsetid valfarter til Frederiksberg Bakke for at »se Solen danse«, da har man her uden Tvivl det foreløbige sidste Led af en Skik, der har sit Udspring i Hedenold som en primitiv Soldyrkelse. Lignende Skikke kender man ogsaa andre Steder fra. Folk fra Helsingør drager saaledes til Julebæk Kro (Hjul = Sol) nær Hellebæk (Helligbæk), hvor der ligeledes er en gunstig Lejlighed til at »se Solen danse« o. s. v. Det gaar her, som andre Steder; den oprindelige Mening forsvinder efterhaanden; men Skikken holder sig stadig.

»Den anden Landsbye«, siger Pontoppidan i samme, før citerede Værk, »som har gjort Rum for Kiøbenhavn, og indrømmet den det allermeeste var Serridslev liggende uden for Nørre-Port, som den Gang var midt paa Nørre-Gade ved Hjørnet af Skidenstræde. Førend Kiøbenhavns aller første Beboelse af Fiskere og Strandsiddere (hvilken Tiid ikke til visse kand fastsættes), da gik Serridslev-Mark lige til Bremerholm tvert over for Amag, og alt efterhaanden som Kiøbenhavn blev bebygget, befæstet, ja Tiid efter anden udvidet, saa blev dertil taget Eyendomme fra Serridslev-Bye«. Ogsaa denne Stedsangivelse er urigtig og hviler paa en fejlagtig, gammel Tradition.

Som Resultatet af et indgaaende Studium er Oluf Nielsen kommet til den Opfattelse, at »Serridslev ikke kan have ligget andre Steder end mellem Jagtvejen, Rørsøen, Lygtevejen og Strandvejen; nogen nærmere Betegnelse tør man ikke give, naar man ikke med Sikkerhed kan paavise de gamle Veje; sandsynligvis var Lyngby Landevej dens Kirkevej.« Og Oberst Ramsing har senere ment at kunne paavise, at Byen maa have ligget omkring Vejkrydset ved Store Vibenshus.

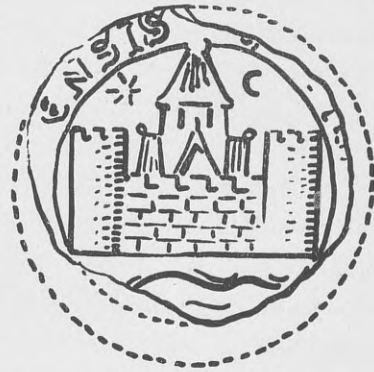
Serridslev har altsaa ligget udenfor Søerne, hvad ogsaa bedre kan stemme med det Faktum, at under Frederik den 1ste's Belejring af København i 1523 er flere af hans Befalinger daterede Serridslev, der forøvrigt ved samme Lejlighed blev ødelagt og aldrig mere genopbygget. Det vilde ogsaa være ganske utænkeligt, at Kongen virkelig skulle have opslaaet sit Hovedkvarter helt inde under den belejrede Stad's Mure. I Serridslev har der i ældre Tid staaet en Kongsgaard, hvilket man kan se deraf, at i 1433 og 1434 har Erik af Pommern udstedt nogle Dokumenter, hvori Serridslev Kongsgaard nævnes. Det ene af Dokumenterne er endda dateret Serridslev By og Kongsgaard (villa Seritzlaf et in curia serenissimi principis et domini Erici).

Det lyder maaske mærkeligt, at en By, der har eksisteret endnu saa sent som 1523, saa aldeles kan forsvinde fra Jordens Overflade, at man nu næppe mere ved, hvor Byen i det hele taget har ligget. Men Studiet af Københavns ældre

Topografi vanskeliggøres i høj Grad som Følge af Tabet af de Dokumenter, Data og Kort, der fandtes i det gamle Raadstuearkiv, i Universitetsbiblioteket og flere andre Steder og som blev Ildens Offer under den store Brand i 1728.

— By og Vej har alle Dage været uløseligt forbundne med hinanden. Naar en By var opstaaet, fandt Samfærdslen snart de hurtigste og bekvemmeste Veje til Nabobyerne, og langs Vejene opstod da atter ny Bebyggelse i Særdeleshed ved Korsvejene. Betragter vi nu de Veje, ad hvilke Københavns Nabobyer søgte ind til Staden, da ser vi, at man fra de vestpaa liggende Landsbyer: Valby, Vigerslev og Soelbjerg ad Gammel Kongevej kom ind til Stadens Volde. Herfra gik Vejen saa videre igennem Vestergade til Gammel Torv: Byens vestlige Centrum. Nord fra lededes Færdslen fra Landbyerne Brønshøj, Utterslev og Serridslev dels til Gammel Torv igennem Nørregade, dels til Byens østlige Centrum: Fisketorvet (nuv. Amagertorv) igennem Bjørnebrogade (nuv. Købmagergade). Østfra kom man gennem Store Strandstræde til Rødeport, Byens senere ældste Østerport. Indenfor Porten laa Øster-Torv, der oprindelig optog hele Arealet imellem Østergade og Lille Kongensgade. Fra Amager sattes man med Færgebaad fra Rævshale-Halvøens nordre Spids over til Færgebroen, der laa ud for Store- og Lille Færgestræde (nuv. Højbro). Rævshalen var en Halvø, der paa Amagersiden skød sig ud i Dybet, hvor nu den Del af Christianshavn, der ligger mellem de tvende Broer, findes, og dens nordligste Pynt strakte sig omtrent ud til det Punkt, hvor vore Dages Knippelsbro forbinder Amager med Sjælland.

Den ældste samlede Fremstilling af Københavns Bebyggelsesforhold, man kender, findes, som alt sagt, i Roskildebiskoppens Jordebog fra 1377. Ældre end den Tid er kun meget faa af Københavns Ejendommers Dokumenter. Et nærmere Studium af Jordebogen viser klart og tydeligt, at Byen allerede den Gang havde en sammenhængende Bebyggelse langs ad de Gader, der endnu den Dag i Dag er den gamle By's Hovedfærdselsaarer, og det er derfor ingen vovet Paastand at ville hævde, at den gamle By's Hovedgader ligger uforandret dér, hvor de har ligget fra Arilds Tid. De har oprindelig været Veje, Hovedveje og Biveje, og efterhaanden som den sammenhængende Bebyggelse langs med dem er skredet frem, saa Kvartér har sluttet sig til Kvartér, er de blevne til Gader. Den

Det ældste kendte Aftryk af Københavns Segl fra 1296.

gamle Færdselsaare, Tyskemannegade (nuv. Vimmelskaftet), der forbandt de to Bycentre har oprindelig været en Hoved-Landevej, der nede fra Havnepladsen førte op til Byen omkring Vestergade og Gadekæret, saalænge disse to Bydele endnu ikke var vokset sammen. Vikingen, der efter endt Normannertogt for bliden Bør strøg ned gennem Sundet paa sin Snekke og lagde ind i Gammelbodyb, har saaledes uden Tvivl, naar han gik fra Borde for at gaa op i Landsbyen, vandret ned ad det samme »Strøg«, som vore Dages Københavner ynder at slentre ned ad i en tidlig Eftermiddagstime.

Som vi har set, taber Byens Oprindelse sig i det forhistoriske Mørke. Dens Grundlæggelse foregaar ikke med Brask og Bram ved, at en Hersker omgivet af sine Vasaller gør det første Spadestik i den jomfruelige Jord, medens den maabende Mængde ser til. Ej heller knytter der sig til dens Anlæggelse en romantisk eller dramatisk Situation. Ingen Oksehud skæres i Strimler for at udmaale dens Omraade, intet Vilddyr fostrer dens Grundlægger i sit Fang, intet guddommeligt Væsen splitter Himlens dunkle Skyer og peger med sit Sværd ned paa den af de højeste Magter udvalgte Plet. København opstaar ikke ved noget guddommeligt eller menneskeligt Magtbud. En skønne Dag ruller den sig simpelthen fuldt færdigt ud af Tidernes Taage og bliver — Historie.

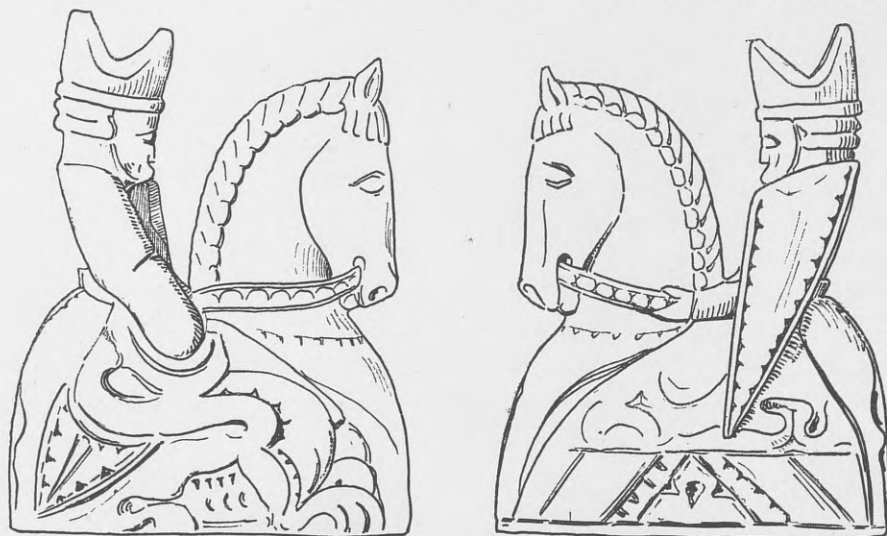
Dette sker i Aaret 1043. I den islandske Saga: *Knytlingesaga* berettes der, at da Sven Estridssøn i nævnte Aar blev slaaet af Magnus den Gode i Søsletet ved Aarhus, flygtede han med sine Skibe til *Hafn*, hvor Magnus tvang ham til et nyt Slag, der atter førte til et Nederlag for ham. Sven maatte fly op paa Land, hvor mange af hans Folk blev hugget ned.

Der gaar nu et Tidsrum af ca. 120 Aar, hvor man intet hører om ¹*Hafn*. Antagelig har Byen i denne Periode ført en ussel Tilværelse; thi svære Tider raadede i Danmark dengang. Uduelige Herskere og bitter Borgerkrig havde ødelagt Landet, og gjort det til et let Bytte for dets Fjender. De vendiske Sørøvere benyttede sig heraf og plyndrede de danske Kyster paa det grusomste. Overalt i Farvandene sværmede deres Snekker, og vé det Sted, hvor de fandt for godt at gaa i Land. Plyndring og Afbrænding, Vold og Mord var deres Fremfærd, og de af Befolkningen, der ikke blev hugget ned, bortførtes og solgtes som Trælle paa de nordtyske Markeder. Krønikeskriveren Adam fra Bremen, der besøgte Sven Estridssøn, beretter malende herom: »Der er tvende Overfarer til Sælland, den ene er fra »Fiun« og den anden fra »Arhusen« begge lige lange. Havet er ved sin Natur brusende og fuldt af en dobbelt Fare; thi haver Du end gunstig Vind, saa und-

gaaer Du dog neppe Sørøvernes Hænder.« Det gik endda saa vidt, at de danske Konger i deres Raadvildhed maatte tilkøbe sig Hjælp hos de saxiske Konger for at holde Venderne i Ave; en Hjælp, der dyrt betalt kun blev middelmaadigt ydet.

Dette var naturligvis ikke Maaden at tæmme Vendernes Plyndringslyster paa,

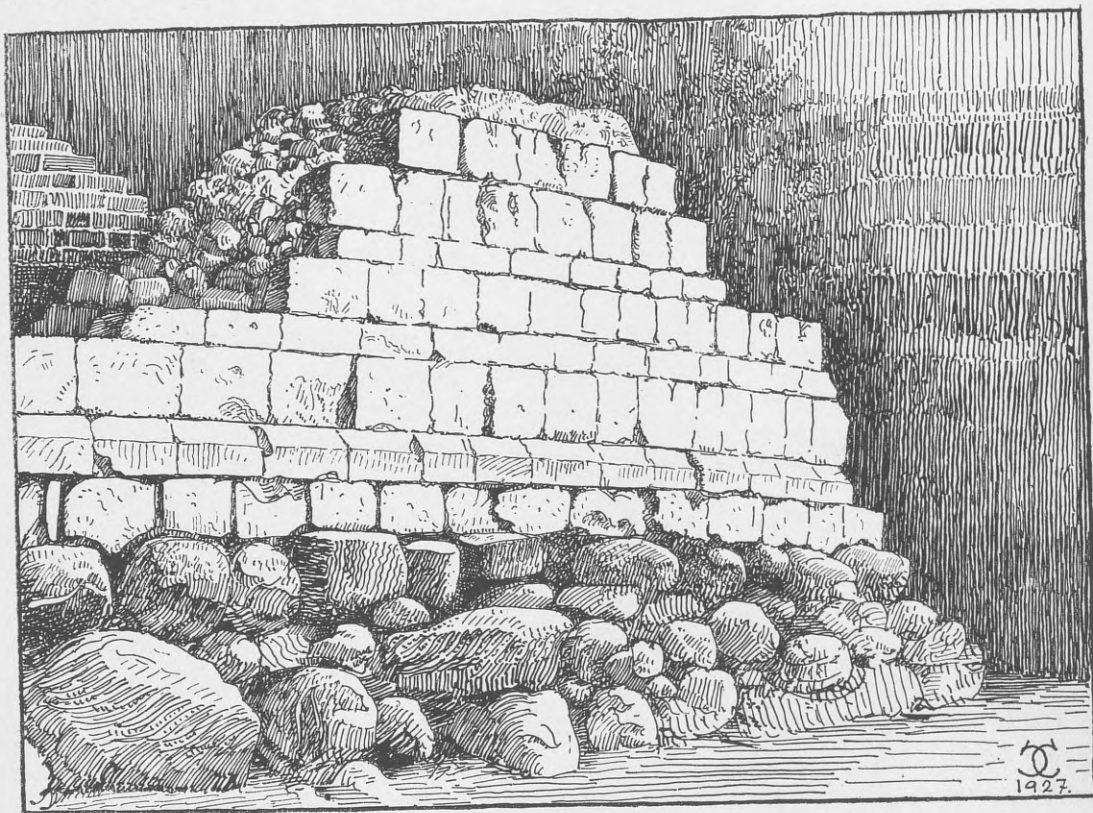
Skakbrik (Springer) af Hvalrostand fra Valdemarstiden forestillende en Biskop i Rustning til Hest. Fundet Aaret 1882 ved Grundgravning til Bikubens Bygning i Silkegade. Bispnen bærer Skjold paa venstre Arm og stikker højre i Gabet paa et Uhyre ved Hestens Fødder. $\frac{1}{4}$ St. (Nationalmuseet).

og Nøden voksede derfor fra Aar til Aar. Hvor forandret var Danmarks Stilling takket været Uduelighed dog ikke blevet. I fordums Tider havde Havet netop været Landets sikre Værn. Hvert Foraar stævnedes Vikingesnekkerne for brede Sejl ud paa Togt til fjærne Lande, uden at man nogensinde behøvede at frygte Gengæld. Man havde jo Havet mellem sig og sine Fjender. Men andre havde lært Kunsten af, og man havde forsømt i Tide at raade Bod herpaa. Det Hav, der hidindtil havde været Landets Styrke var nu blevet dets Svaghed; thi overalt var Kysten værgeløs; prisgiven den første den bedste Fjendes Indfald.

Skulde Danmark da undgaa den ydmygende Skæbne at blive et vendisk Land var det paa høje Tid, at Rigets Kræfter blev forenede til Værn imod ydre Fjender, og at den indbyrdes Kiv og Strid forstummede. Danmark var stedt i Vaande, siger Sakse, og ventede sin Befrier.

Da, som Uvejrsskyerne hang tungest over Landet, slog dets Skæbnetime paa Grathe Hede, hvor den unge Valdemar tilkæmpede sig den endelige Sejr over

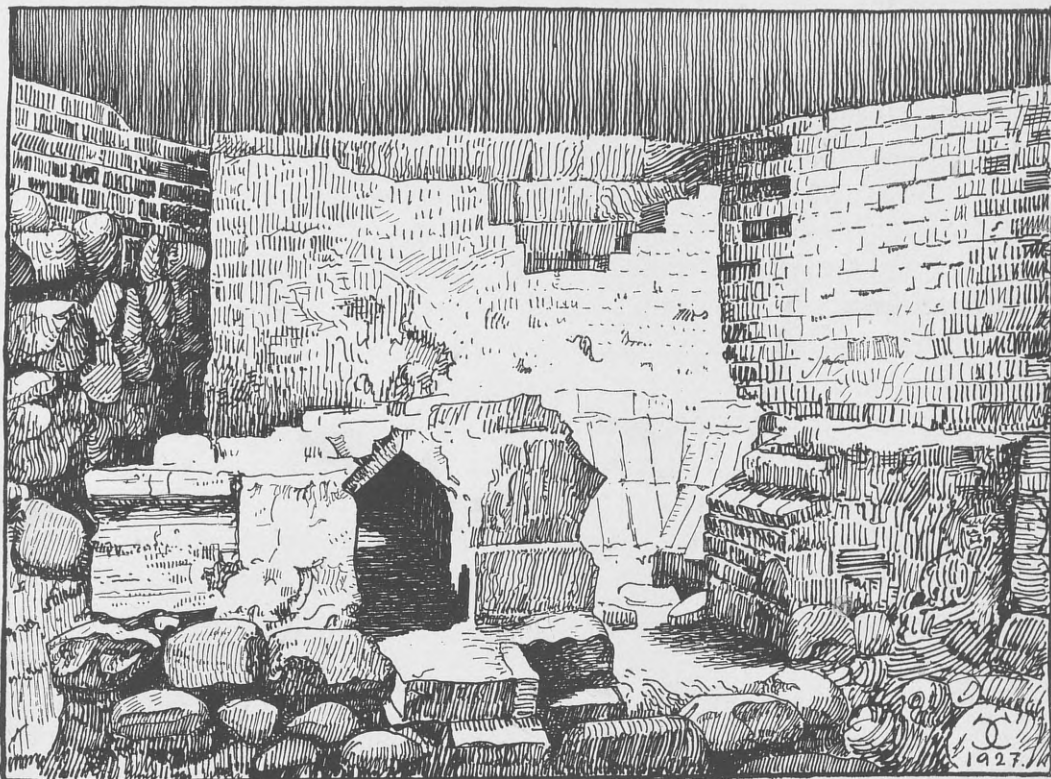
sine Medbejlere til Tronen (1157). Hermed var Borgerkrigenes ulykkelige Tid forbi. Splittelse og Afmagt afløstes af et storladent Opsving, der hurtigt hævede Danmark op til en Stormagts Rang. I dette mægtige Genrejsningsarbejde var Absalon, Biskop i Roskilde og senere Ærkebiskop i Lund, Sjælen saavel udadtil

Stykke af Ringmuren om Absalons Borg. Muren var bygget af raa Kampesten, men beklædt med smukt tilhugne Kridtsten fra Stevns. Udgravet 1906-07. Tegn. af Charles Christensen.

som indadtil, hvad enten det gjaldt med Sværd i Haand at tugte Landets Fjender, eller med Aandens Skarpsind snildt at udnytte Nordtysklands Svaghed og vinde Slaget i det storpolitiske Intrigespil med Paver, Kejsere og Hertuger. Overalt var han den maalbevidste Fører, Landets virkelige Styret. Betragter man Danmarks Historie, maa man indrømme, at større Statsmand har Landet aldrig haft. Myndig i Tanke som i Væsen, handlekraftig og snarraadig, vennesæl og bidsk alt som det fordredes, modig, men aldrig lumsk eller svigefuld forenede han i sin Person Krigeren, Statsmanden og Prælaten og det hver for sig i et Format, der kun er de allerstørste beskaaret.

Saaledes var den Herre, som Kong Valdemar forærede Byen *Hafn* til Tak for ydede Tjenester og trofast Venskab. Naar det skete vides ikke; thi Gavebrevet er desværre forsvundet. Antagelig har det dog ikke været senere end i 1167. Thi i dette Aar hærgede Erling Skakke paa de danske Kyster. Han kom ogsaa til

Udbygning paa Absalons Ringmur. Denne Udbygning har indeholdt en »Hemmelighed«, der har haft Afløb ud mod Slotsgraven. Facaden er delvis muret af skaanske Sandsten. Den mørke Kanal til venstre er et Udløb, der har ført gennem Ringmuren. Udgravet i 1906-07. Tegn. af Charles Christensen.

Hafn, eller *Køpmannæhafn* (Købmændenes Havn), som Sakse nu begynder at kalde Byen for. Men nede ved Stranden stod Absalon med sine Folk og tvang Nordmændene til skyndsomst at trække sig tilbage. Den Omstændighed, at Absalon paa dette Tidspunkt var i *Hafn*, kunde imidlertid tyde paa, at han allerede da havde modtaget Byen som Gave.

Denne Overdragelse blev til Gavn for Byen i uanet Maal. Med sit skarpe Blik opdagede Biskop Absalon snart, hvilke strategiske Muligheder der her var til Stede. Det, det først gjaldt for Biskop Absalon om, var at sikre sin By imod de

røveriske Overfald fra Søsiden, og medens han laa paa Lur efter Venderne ude bag Holmene, har han sikkert snart opdaget Strandholmens ideelle Beliggenhed for en Befæstning. Endnu samme Aar (1167), som han jog Erling Skakke paa Flugt, begynder han at opføre sin Borg ude paa Holmen i Løbet. »Ved denne liden Befæstning ydede han Fædrelandet stor Hjælp,« siger Sakse; thi »Røverne bleve bange for forskrevne Borg og turde ej søge dér i Havn. Og Landets Indbyggere finge Tryghed for Sejling og Havn.«

Holmen laa, som de andre Holme, lavt og sumpet, kun en halv Meter over daglig Vande. Det første Arbejde, der forestod, var da at køre Fyld paa. Til dette Øjemed lod Bispen slaa en svær Bro over Vandet. Rester af denne Bro i Form af Pælerækker er ved Udgravninger fundet paa bægge Sider af Kanalen. Broen er gaaet fra Hjørnet af Gammel Strand og Højbroplads (Det Kongelige octr. alm. Brandassurance Comp.s Ejendom) over til Hjørnet af Slotskirken lige forbi det med Bøgetræer bevoksede Næs, der laa omtrent dér, hvor nu den unge Absalon tumler sin vælige Ganger paa Højbroplads. I Flugt med denne Bro har man paa bægge Sider fundet Rester af en samtidig anlagt Risvej, der tydelig nok angiver Porsengens sumpede Karakter nede ved Vandet. Paa Slotsholmen fortsættes denne Risvej til omtrent hen foran Frederik den VII's Rytterstatue. Paa den modsatte Side har man fulgt Risvejen ind under Læderstræde til Amagertorv. Her, hvor Tørvelaget hører op, og Mulden begynder, gaar den over i en fast, stenlagt Vej, der har Retning imod Graabrødretorv parallel med Niels Hemmingsensgade. I dette Kvartér, der dengang ikke var bebygget, har man ved Udgravninger fundet Rester af Teglovne, som stammer fra Absalons Tid. Her har Bispen brændt Sten og Kalk til sin Borg, og herfra har prustende og asende Heste forspændt svære, tungtbelæssede Karrer slæbt Materialerne ned ad Risvejen, over Pælebroen og over til Byggepladsen paa Holmen.

Takket være de nyere Udgravninger (1900—02 og navnlig 1906—07 samt 1918) er man nu saa nogenlunde i Stand til at danne sig en Forestilling om, hvorledes denne Borg har set ud. Den har været af ret anselig Omfang med Grav og Ringmur. Hvor høj denne har været, vides ikke, men antagelig har den ikke været under 7 Meter høj. Den har haft udkragede Tinder, og paa bægge Sider været beklædt med Kridtstensplader fra Stevns. Til Hjælp ved Rekonstruktionen af dette Billede har man Byens ældste Segl fra 1296 (se Pag. 13), der viser en Afbildning af Borgen, som uden Tvivl i Hovedtrækkene er korrekt.

Bygningerne indenfor Muren kan kun i ringere Grad bestemmes efter Udgravningerne. At Borgen har rummet Bolig for saavel Herren som hans Svende er

givet. Da Ærkebiskop Eskild paa sin Rejse fra Skaane til Frankrig gjorde Ophold i *Hafn*, var han Biskop Absalons Gæst paa Borgen. Denne maa altsaa have haft ordentlige Boligforhold, siden den har kunnet huse saa fornem en Gæst. Og da Absalon i 1180 bliver fordrevet fra Skaane, og man raader ham til at skjule sig, svarer han, at det ikke er hans Sæd at krybe i Skjul, men at det er ham hæderligere at begive sig til den Borg, han har i Sælland. Fremdeles har Borgen haft et Kapel; thi ved Udgravningerne har man i en Egetræsbrønd fundet nedstyrtet et Par Trapez-Kapitæler af samme Form, som dem der findes i Fjenneslev og Kalundborg Kirker samt polerede Søjleskafter af skaansk Sandsten og Granit. Ogsaa har den

været forsynet med et eller flere Taarne, der har raget op over Ringmuren.

Borgen har haft en fast Besætning af vel rustede Mænd, der fra Taarn og Tind har holdt vagtsomt Øje med Nordens vigtigste Farvand, altid rede til at fare ud med deres Snekker for at jage de vendiske Sørøvere, der vovede sig dens Rede for nær. Saaledes fortæller Sakse, at da Absalon engang var kommet hjem fra en Sejlads til Stevns, hvor han havde opsamlet glatte Sten der skulde bruges til Kasteskyts, og just var gaaet i Bad, hørte han udenfor Badstuen nogle af hans Mænd tale om et Sørøverskib, der stævnedes ned nordfra. Kun halvt færdig med Badet forlod han straks dette, kom i en Hast i Klæderne og ilede ned til Skibet, der endnu laa tiltaklet i Havnen, og satte, ledsaget af sin Staller Niels, der førte et andet Skib, efter Sørøverne. Snart var disse indhentet og overmandede. Deres afhuggede Hoveder sattes bagefter paa lange Stager op paa Ringmuren til Advarsel og Skræk for ligesindede.

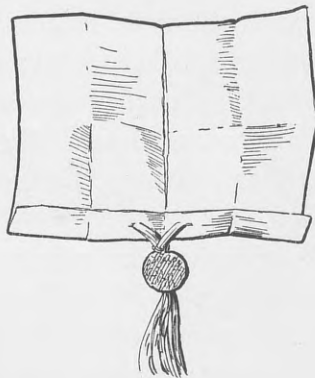
— Biskop Absalon var ikke alene Fædrelandets trofaste Forsvarer, han var ogsaa Kirkens nidkære Mand. Belært af Kirkehistorien indsaa han vel, at Kirkens Myndighed først var fuldt grundfæstet, naar dens aandelige Magt var fast forenet med den verdslige. Derfor skænkede han ved given Lejlighed det af Kong Valdemar som Gave modtagne Jordegods til Roskilde Bispestol. Kong Valdemar har vel næppe tænkt sig den Mulighed, der da ogsaa fremkaldte alvor-

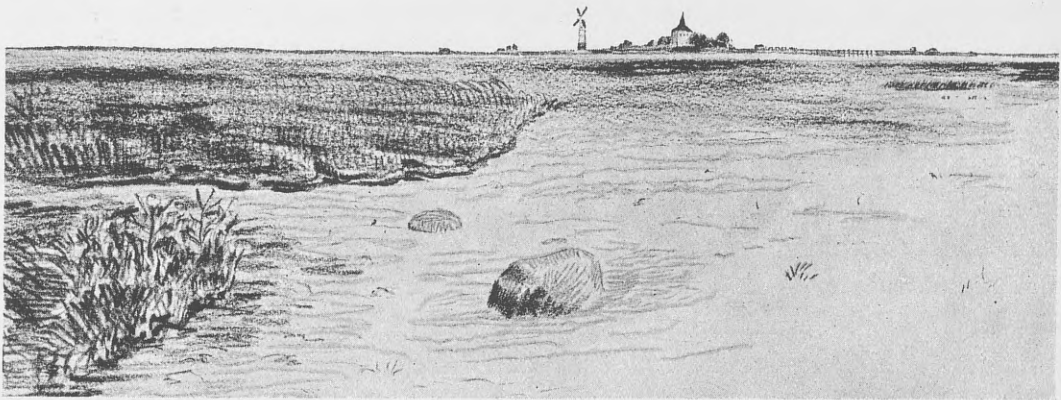

Blysegl fra Pave Urban den III's Stadfæstelsesbrev af 1186. Slige Segl vedhængt Dokumenter fra det pavelige Cancelli kaldes Buller. Det bærer paa den ene Side Portræthoveder af Apostelfyrsterne Paulus og Petrus, hvis forkortede Navne er anbragt foroven (Sankt Paulus, Sankt Petrus). Paa den anden Side den regerende Paves Navn. $\frac{1}{1}$ St. (Rigsarkivet).

lig Modvilje overfor Absalon saavel fra Rigets Stormænd som fra Kong Valdemars Søn og Efterfølger. Hvornaar denne Donation har fundet Sted vides heller ikke; antagelig er det sket umiddelbart før Pave Urban den III'des Stadsfæstelse af Overdragelsen, der er dateret Novbr. 1186. Heraf ses, at Absalon forbeholder sig Byen i sin Levetid, medens det øvrige Gods og andre Ejendomme, som hans Borgfoged Niels har erhvervet, uden Tvivl straks er tilfaldet Bispestolen.

— Absalon byggede »en liden Borg af ny« paa Strandholmen. »Castrum de Hafn«, som Sakse kalder den, var Gaven til den By, der stod hans Hjærte nærmest; og en kostelig Gave, hvad Historien viser. Som den vidtskuende Herre, Absalon var, har han dog næppe ladet det forblive ved halvgjort Arbejde, men ogsaa sikret sin By fra Landsiden. Hvem der først har anlagt Byens Volde, vides ganske vist ikke bestemt. Saksens Ord: »absalonica urbs« kan pege hen paa baade Borgens og Byens Mure. Men den Omstændighed, at Byen just under Absalon skifter Navn fra *Hafn* til *Købmannehafn*, tyder stærkt paa, at den oprindelige Landbefæstning ogsaa er Absalons Værk. Byen er nu bleven en Købstad, og dens Beboere ikke længer Landsbyfolk, men Borgere, der som saadan har en Pligt at værne deres By. Og selv om vi nu ved, at Absalon ikke er Byens Grundlægger, saa forringes hans Betydning for København ikke det mindste af den Grund. Thi eksisterede end Landsbyen længe før Absalons Tid, saa kan vi dog med Rette hylde ham som *Købstaden Københavns Grundlægger*.

Fra Sydhavnen.

DET KØBENHAVN, DER GRAVES FREM

Af PETER LINDE

KØBENHAVNS UNDERGRUND

VED forskellige store Ingeniørarbejder er man i Tidens Løb gentagne Gange kommet saa dybt i den københavnske Jord, at man har truffet paa den faste Kalkklippe, der bærer de mægtige Lerlag, hvorpaa Byen er anlagt. Saaledes allerede i 1681 ved Anlægget af Dokken paa Bremerholm; og i nyere Tid ved Sukkerfabriken i Valby, Gamle og Ny Carlsberg, Vestre Gasværk, Gammel Kongevej 33, Bryggeriet paa Vodroffsvej og langs Havnen ved Djævløen, ved Knippelsbro, i Tunnelen ved Havnegade, ved Larsens Plads, i Frihavnen, Sundkrogen og Østre Gasværk.

I videnskabelig Hensigt blev der i Aarene omkring 1900 foretaget en Boring ude i Grøndals Eng Syd for Godthaabsvej paa Frederiksberg, hvorved endnu langt dybere Lag blev geologisk undersøgt. De første 30 Meter under daglig Vande førtes Boringen gennem Craniakalk, derefter gennem Skrivekridt, hvis

nederste Lag var hærdeet til hvid Kalksten; fra ÷ 525 Meter og til Borehullets Bund (÷ 854 Meter) gennem graa skifret Mergel. (Til Sammenligning kan anføres at Raadhustaarnet er 105 Meter fra Gadelinjen til Fløjens Spids). I de aller sidste Aar er der netop blevet Lejlighed til at iagttage nogle af disse Forhold ved de store Havnearbejder i Sydhavnen og i Nordhavnen.

Men nu maa Læseren med paa en Tur for at se Tingene paa Stedet. Vi tager en Hammer og nogle tomme Tændstikæsker i Lommen. Vejen gaar saa over Langebro syd paa langs Kajen forbi lossende Sandbaade og Kulpramme. Ved Soyakagefabrikens bulrende Kværne bag støvblindede Ruder drejer vi lidt bort fra Stenkajen og gaar over det store Markareal, som for faa Aar siden blev dannet af Uddybningsmaterialernes Placering. Den sandede Lerjord er skjult under frodige Planter. Stenkløverens høje Buske danner hvide Grupper mellem tætte gule Melotenkløver. Hist og her spirer et fremmed Frø, som er kommet med Skib fra Østen og har forvildet sig ind paa Marken. Skræmte Fugle flagrer op foran os — her kommer saa sjældent Mennesker.

Saa skimter vi i Syd den lange Dæmning med Sluseporte, Vagttaarn og Vindmølle. I det lave Vand skyder Amagers Kyst sig ud med side, tungede Strandenge. I korte Smut piler Viber fra Tue til Tue ude paa den vaade, snegle- og muslingestrøede Sandstrand. Klynger af Kogleaks og Siv med blanke hvislende Blade røber dybe Mosegrave mellem frodig Enggrønt med bløde, blaagraa Strejf af stærkt duftende Strandmalurt.

Inde i Landet bag Skydevolde og dyrket Jord løfter Taarnby Kirkes Trappegavle sig højt og stærkt i Horizontens Silhouet af fjerne Træer i Grupper og Klynger. — — — Vi er ved vort Maal! det er de store Bunker af graa Sten som en Skærvehugger har opgivet, og som nu gror til eller smuldrer i Forvitring.

Stenene er Stumper af »Craniakalken« Københavns faste Underlag, som her blev truffet i 5 Meters Dybde, da den sidste Uddybning og Kajsætning fandt Sted. — Vi finder et Stykke af den bortsprængte Overflade og ser et slebet Profil, næsten som det kunde være en Bygningsgesims. Men det er i Virkeligheden Naturen selv, som har dannet den smukke Form. Da den mægtige Indlandsis for Aartusinder siden skurede hen over dette Sted, knugede den store Stene i sin kolde Favn og brugte dem som Høvljern, og Sporene af den ublide Færd ses den Dag i Dag paa Underlagets Overside og paa mange af de Blokke, som førtes nordfra og efterlodes, da Isen smeltede.

Disse isskurede Stene kendes ogsaa andre Steder fra for Eks. fra Boulevard-

baneanlægget, især i den østre Del, fandtes mange store Sten med Skurestriber; de blev foreløbig efterladt af Gravemaskiner, for at blive sprængt i mindre Stykker, og de laa da i den dybe Udgravning, medens Vintersneen fæg og trak Slidfurterne tydeligere op. I Sommeren 1927 er der fundet en meget stor Sten i Grunden ved Ny Carlsberg; den giver et Begreb om de Kræfter, der engang har tumlet med den. Stenen staar nu ved Sodavandsfabriken. — — —

Ser man nøjere til paa det isskurede Stykke Craniakalk, saa er det iøjnefaldende, at det ligesom bestaar af to Lag: et lysere graat og et mørkere grønligt. Det lyse er det underste og langt det mægtigste, det mørke har ligget som et forholdsvis tyndt Lag ovenpaa.

Denne øvre Craniakalk er især rig paa Forsteneringer og vi faar nu Brug for den medbragte Hammer til Kløvning af de store Stykker. Er vi heldige faar vi straks Øje paa Skallerne af den lille Orm, som har givet Kalken Navn; dens Indersides Hængselstruktur danner ligesom et Uglefjæs eller Dødningehoved (Cranium). Naar vi slaar behændigt med Hammeren paa Blokken kan vi faa den lille Forstening til at slippe fra og gemme den i en af de tomme Tændstikæsker.

Maaske skal man knuse adskillige Sten først, men det skal ogsaa nok lykkes at finde nogle af de smukke, blanke Fisketænder, hvis sorte eller mørkebrune Emaillé endnu er fuldstændig velbevaret. Efterhaanden vænnes Øjet til at se og finde de mange forskellige Dyrelevninger af Hajer, Skildpadder, Snegle, Muslinger, Søpindsvin og Stængler af Søliljer og Koraller i dette døde forstenede Hav, thi alle disse Forsteneringer viser jo med al Tydelighed, at disse Bjergarter er ældgammel hærdenet Havbund. Det samme gælder Skrivekridtet og de endnu dybere liggende Mergellag.

Kalkens Overflade blev truffet ca. 5 Meter under daglig Vande og blev bortsprængt i yderligere 2 Meters Dybde. I det overliggende Jordprofil saas øverst 0,75 Meter gammelt Bunddynd med Skaller af Snegle og Muslinger, der endnu

Stor Granitblok fra Moræneleret. Opgravet paa Ny Carlsbergs Grund i Sommeren 1927.

forekommer i Havnen. Dette Lag hvilede paa graablaat, stenet Ler, som hist og her indesluttede store Sandblokke. Leret tilhører Istiden, men forinden vi naer frem til den, skal vi igennem en hel Jordperiode, Tertiærperioden, som var umaadelig langvarig, og mægtige Jordlag er afsatte i Løbet af den, ogsaa her paa Danmarks Plads; men i det østlige Danmark er alle disse Jordlag senere bortskrabede og fjernede af den vældige Indlandsis i Begyndelsen af den nuværende Jordperiode. Kun nogle ganske faa Rester af de ældste tertiære Dannelser, nogle Havaflejringer, rige paa forstenede Snegle- og Muslingeskaller, er endnu bevarede paa deres Plads i Jordbunden under København. Det er det saakaldte Grønsand og beslægtede Dannelser, som er trufne paa to Steder: ved Sundkrogen i Nordhavnen og under Vestre Gasværk; begge Steder ligger de ovenpaa Craniakalken.

Vi kan nu slutte Besøget i Sydhavnen for denne Gang. Naar vi skal tale om Byens første Beboere, kan vi maaske igen lejre os herude paa den grønne Engflade ved det stille, blanke Vand, just imellem den nære By og den uberørte Natur.

Det stenede Ler, det saakaldte Moræneler, er det vigtigste af de Jordlag som Indlandsisen afsatte, da den smeltede, og hvorsomhelst man gaar i Jorden i København og dens Omegn, vil man møde det rødgyule eller blaalige Ler under de Kulturlag, som er paaført ved Menneskenes skiftende Bebyggelser og Virksomheder den historiske Tid igennem.

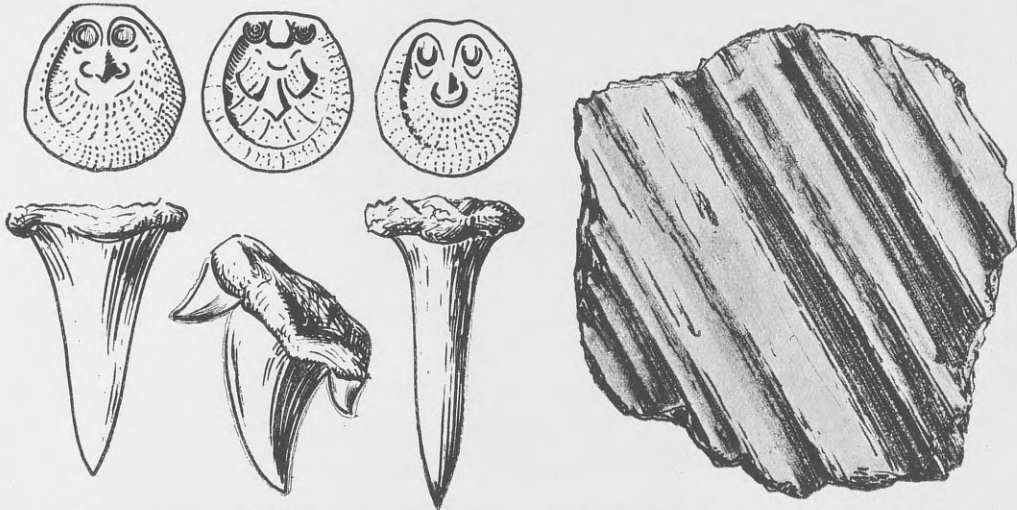
Flere Gange har Isen skudt sig ned over Nordøstsjælland, men sidste Gang den kom, formede den Landskabet i den Skikkelse, som det nu i det væsentlige har.

Da Boulevardbanen blev anlagt førtes Udgravningen i hele sin Længde gennem Moræneleret, hvis Konsistens og Stenholdighed kunde være meget varierende. Langs hele Udgravningen foretoges med visse Mellemrum nogle Boringer, der af Hensyn til Vandafledningen førtes 2 Meter ned under Tunnelens Bund (ca. 13 Meter under Gaden). I et saadant Borehul, mellem Frederiksborggade og Vendersgade, traf man paa et brunt tørveagtigt Lag, der viste sig at indeholde rige Mængder af Rav, gyldentskinnende Stykker der var saa store at man knapt kunde rumme dem i Haanden.

Foruden det luende Rav bestod Laget af Vedstumper, Plantefrø og brunligt, moseagtig Gytje. Mange af Rav-Pindelagets Bestanddele er langt ældre end Istiden, men dog yngre end Craniakalken, og de er ved Isens voldsomme Bundpløjning blevet omlejret og æltet ind i Moræneleret, og atter af Isens Smeltvand udskyllet derfra.

Ravet er som bekendt omdannet Harpiks, der er sivet ud af visse Naaletræer i den forrige Jordperiode, Tertiærtiden, længe før Mennesket endnu havde be-
traadt Jorden.

Første Gang, disse Rav-Pindelag blev iagttaget, var i 1670, da Gravene om-

Skaller af Crania og Fisketænder fra Kalken i Sydhavnen (dobb. Størrelse) samt isskuret Overflade af Craniakalk fra Sydhavnen. (Københavns Bymuseum).

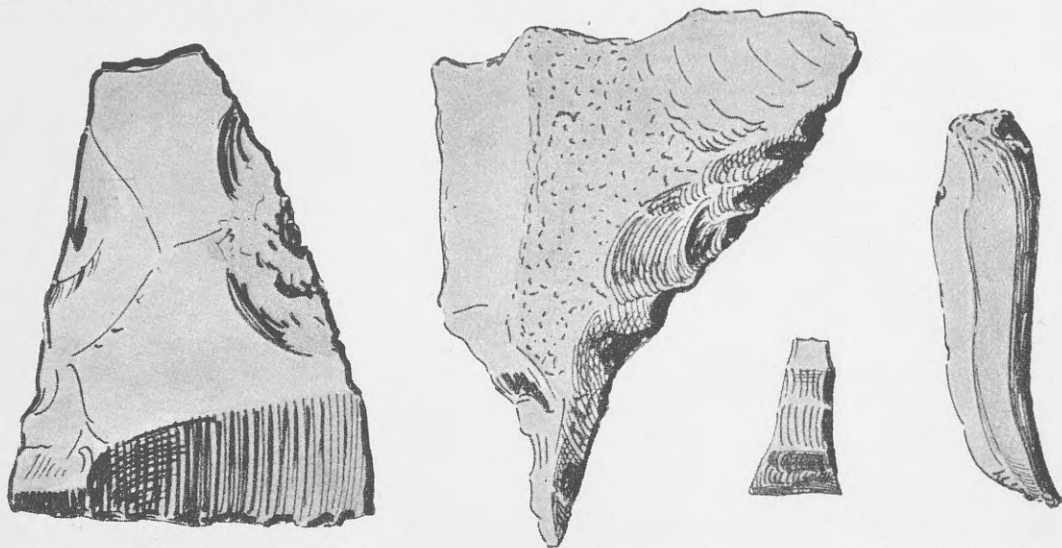
kring København blev uddybede, og maaske er en og anden af de kunstfærdige Ravgenstande, som opbevares paa Rosenborg, udført netop i noget af dette københavnske, jordfundne Rav.

I senere Tid er der fundet ravholdige Lag i Byggegrundene Dronningens Tver-
gade 24—30, i Borgergade 25 samt ved de store Frihavns- og Havnearbejder.

Et særligt fremtrædende Findested er Valby Bakke, ved hvis Gennemskæring man gjorde et meget rigt Ravfund tillige med samtidigt aflejrede Plantefrø og rullede, afslebne Træpinde. I enkelte af de klare Ravstykker sad smukke In-
sekter, underfuldt bevarede gennem utallige Aartusinder i deres oprindelige Ud-
seende.

Fra Perioden efter den sidste Istid stammer de Moser, som man traf paa under Udgravningerne til Frihavsbassinerne. 9 Meter dybt fandt man dem i Sejlløbet Nord for Trekroner, og de er et af de tydeligste Beviser paa de gentagne Hæv-
ninger og Sænkninger, der er overgaaet Danmark siden Istiden. Thi Moserne kan ikke dannes paa Havbunden, men kun i Smaasøer paa Landjorden.

For næsten 100 Aar siden foretog Japetus Steenstrup de første videnskabelige Undersøgelser i et Par Skovmoser Nordvest for København. Baade med Hensyn til Dyre- og Planteverdenens Historie er Resultatet af blivende Værdi og

Økse, Bor, Flækkepil og Flækkekniv fra Stenalderlaget under Hjørnet af Frederiksberggade og Nytorv. $\frac{1}{2}$ St.
(Københavns Bymuseum).

giver os en Forstaaelse af Udviklingen gennem de sidst forløbne ca. 10.000 Aar, fra Indlandsisens Afsmeltning til op imod vore Dage.

I moderne Tid er publiceret yderst omhyggelige Arbejder vedrørende hele dette Tidsafsnits Plante- og Dyreverden.

I Leret under Moserne ligger sædvanlig Blade af Polarplanter, derover den egentlige Tørv med Rester af Bævreesp og Fyrretræer, højere oppe Lag med Eg og andre Løvtræer og allerøverst med Bøg.

Sammen med de urteagtige Planter og Dværgræer fra Polartiden, Tundra-tiden, fandtes Levninger af Pattedyr, af hvilke Tundralandenes Hjort, Rensdyret, først og fremmest maa nævnes; dernæst Levninger af Fugle, Fisk, Snegle og Muslinger.

Fra Aspe-Fyrretiden forekommer ret faa Dyrerester, dog synes Rensdyret endnu at have levet i denne Periode.

Da de første Krat og Fyrreskove dækkede Danmark, var Elsdyr Landets mest karakteristiske Hjort, og fra denne Tid stammer sikkert de fleste om ikke alle de Skeletter og Takker af Elsdyr, som er fundet tæt ved Bunden af Moserne. Ogsaa Bæveren beboede disse Skove, kilegnavede og fældede dens stærke Stam-

mer for at bygge sine kunstfærdige Dæmninger over de rindende Vande. Elsdyr og Ulve strejfede om i Landet, men sit særlige Præg fik Fyrreskovens Liv af Uroksen, Kæmpen blandt de Drøvtyggere, som efter Istiden levede i Europa. Dens Udryddelse fuldbyrdedes her i Landet under den ældre Stenalder, mens Bisonoksen, der dengang ogsaa forekom, om end sjældnere, endnu er at se levende i zoologiske Haver; de sidste vildtlevende Bisonokser i Europa blev udryddede kort efter Verdenskrigen. Den brune Bjørn indfandt sig ogsaa tidligt her i Landet og var hyppigt meget stor. Den tunge, fladbenede Grævling, det lille lette Raadyr og den store, stolte Kronhjort har kæmpet Kampen for Tilværelsen i den Tids Danmark, hvor den glubende Los, den smidige Vildkat, den slanke Skovmaar og den snu Ræv opøvede og udviklede deres medfødte Egen-skaber.

Gennem alle disse Perioder lige op til Begyndelsen af Ege-tiden var Danmark landfast med Sverrig. Da skete en stor Forandring, idet Landet sænkede sig. Bælterne dannedes og Østersøens Vand blev salt. I Havet, der var mere saltholdigt end det Farvand, der nu omgiver Danmark, levede en Vrim-mel af Snegle og Muslinger, og Østersen, som nu kun fører en kummerlig Tilværelse paa ét Sted hos os, nemlig i Lim-fjorden, fandtes dengang i saa godt som alle vore Fjorde og Farvande. Her findes Knogler af Sæler og Hvaler, som fortæller om den store Forskel i Havets Dyreliv dengang og nu.

Mennesket er rimeligvis indvandret i Danmark allerede i Tundratiden; i alt Fald medens Rensdyret endnu levede her (3 Økseskafter af Rensdyrhorn er fundne her i Landet). Fra Egeblandingsskovens Periode stammer de ældste københavnske Bopladsfund fra ca. 5000 f. Kr.

Sleben Hulmejsel fundet ved Gravning i Blinde-institutts Have. (Københavns Bymuseum).

KØBENHAVNS FØRSTE BEBOERE

VIL Læsere saa igen tage med ud i det aabne, friske Sydhavnsareal og finde sig en magelig Plads mellem duftende Kløver eller paa en tætgrøn Tue. Der vil vi allerbedst kunne tale om den Tid, da de første sky og frygtsomme Mennesker fulgt af deres tamme, trofaste Hunde kom strejfende og slog sig ned

ved de Steder langs Kysten, som nu henved 7000 Aar efter er Københavns kommercielle Knudepunkter, ved Tuborg, Svanemøllen, Frihavnen, ved Frederiksholms Teglværk paa Løbets modsatte Side og ved Carlsberg. Ogsaa i Frederiksborggades Sydside strækker der sig langt nede under det moderne Hovedstrøgs dirrende Masseliv en ældgammel Strandbred, hvor Tusinder Flintflækker ligger strøet omkring i det hvide, skyllede Sand og Grus.

Vi letter os lidt fra vort grønne Leje og løfter Hovedet op i den klare, milde Luft. Vinden fører med lange Buestrøg Sivenes Blade mod hverandre, saa der lyder en spinkel, hvislende Tone, Byens larmende Uro naar ikke herud. Grave-maskine-Ingeniørerne har endnu ikke plantet Stadier i denne morgenfriske Natur. — Her hvor Havet og Landet skilles i bløde, bugtende Linjer føler vi os som i Skabelsens første Dage beskedne og smaa under de svimmelhøjt drivende Skyer.

Saaledes var de Strande og Kyster som Stenalderens Nomader fandt langs det glitrende Sunds Indskæring i Sjællands vilde, dunkle Egeskove.

Som i Bunden af et dybt Perspektiv ser vi dem, vore fjærne Forfædre, kæmpe for Livet under Kaar, der var saa vidt forskellige fra vore.

Naar Dyrene knurrende og hvæsende sprang frem fra de tætte Skoves Dyb, knustes deres Pandeskal af den kraftigt svungne *Hammer*. Sneg de sig lurende og listende frem og efterstræbte Mennesket i Nætternes uhyggelige Mørke, da ramtes de i Hjertet af det sikkert kastede eller behændigt rettede *Spyd*. Til Forsvar mod det glubende Rovdyr maatte der skaffes Vaaben, men laa det først dræbt vidste Mennesket at tage sig Kødet til Føde og Skindet til Klædning. Derfor blev Drabet bevidst og udført i den Hensigt at partere og flaa Byttet, og her til maatte anvendes *Knive* og *Økser*.

Den laadne Bælg var god til at lune Hvilens og Søvnens Leje og til at skærme Lemmerne under Jagtens farefulde Færd; men først maatte Skindenes Kødside renses med skarpeggede *Skrabere*.

Skulde Huderne nu rimpes sammen til Telttag og Vindskærme, krævedes der haarde, spidse *Prene* til Prikning af Snørehuller langs Kanterne.

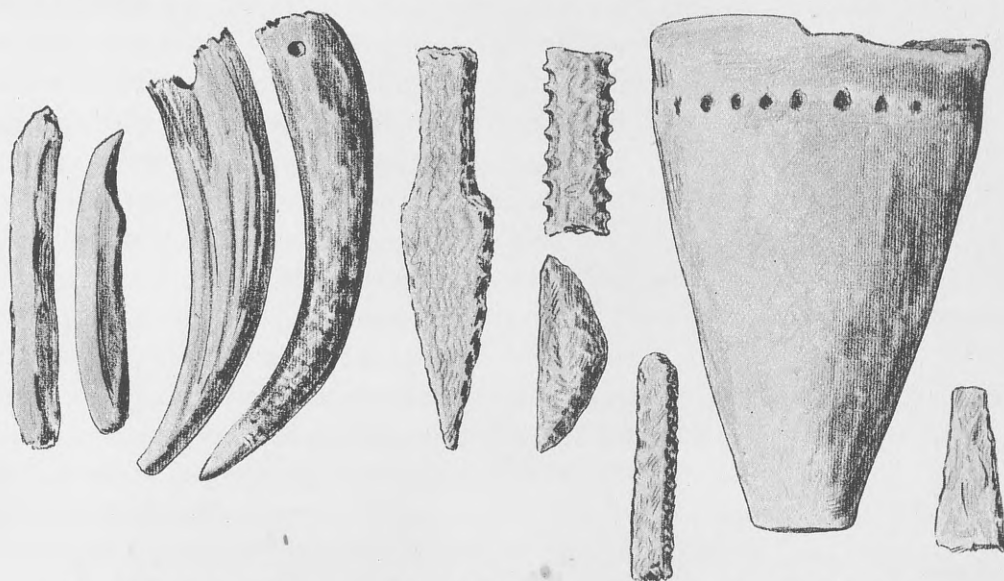
Til Værktøjs og Vaabens Haandtag og Skæfter blev smidige Grenes allermest egnede Stykker omhyggeligt valgt og for at fri den brugelige Del udkrævedes der en *Sav*. Ombindingen og Besnøringen krævede Huller gennem Træet og disse kunde frembringes ved flittig Haandtering med et *Bor*.

Gjaldt det en Søfærd med den brandhulede Træstamme, der glattet efter med en *Hulmejsel* tjente som Baad, maatte Aarenes Skaft slibes til med en *huul-egget Skrabere*.

Selv det mest primitive menneskelige Samfundsliv fordrer de samme Red-

skabstyper som de videst civiliserede eller rettere, de naturbestemte Hjælpemidler i Tilværelsen er i deres Grundformer givne een Gang for alle.

Alle de Redskaber, der ovenfor er nævnt og endnu mangfoldige andre, af hvilke der kendes Eksemplarer fra de omtalte københavnske Boplads, er jo dannede

Findested: Københavns Frihavn.

Findested: Ved Frederiksholms Teglværk.

Findested: Svanemøllevej.

Skitser af Stenaldersager (stort Lerkar, Ben og Flint) fra Københavns Grund. (Nationalmuseet).

af de forhaandenværende Naturmaterialer Sten, Ben og Træ; sammen med hvilke kan nævnes Lerjorden, der formedes som Nyttekar eller klinedes op som Væg og Arneskærm.

Saa mange i Antal og saa rige i Henseende til Udbytte er Bopladsfundene i København og Omegn, at de sammen med de talrige Enkelt-Fund tyder paa en fast og stadig Bebyggelse i denne Egn allerede i Stenalderen.

Der er Gang paa Gang draget Oldtidsminder frem ved de førnævnte Steder og desuden ved Ladegaardsaaen og Assistenskirkegaard, ved Blindeinstitutet og de classenske Boliger paa Østerbro. Enkeltfundne smukke Stykker er optagne ved Bakkegaarden, ved Gamle Kongevej, Rolighedsvej, paa Nørrefællend, i Rosenborg Have foruden flere andre Steder. Især var det vældige Tørlægnings- og Uddybningsarbejde til Frihavnen rigt paa Fund. Den føromtalt dybtliggende Mose gemte talrige Sager fra Oldtiden, paa Amager og rundt omkring Hovedstaden er ligeledes opsamlet Mængder.

Det ligger nu henved tyve Aar tilbage i Tiden, at den store Hjørnegrund Frederiksberggade-Nytorv blev udgravet. Under første Sals Vinduerne i Facaden mod Torvet sad en Marmortavle (nu i Bymuseet), der meddelte, at Søren Kierkegaard boede her fra sin Fødsel 5. Maj 1813 indtil 27. April 1848. Paa selve Hjørnet førte en Trappe op til »Gammeltorvs Apothek«; Stedet var velkendt af Københavnerne.

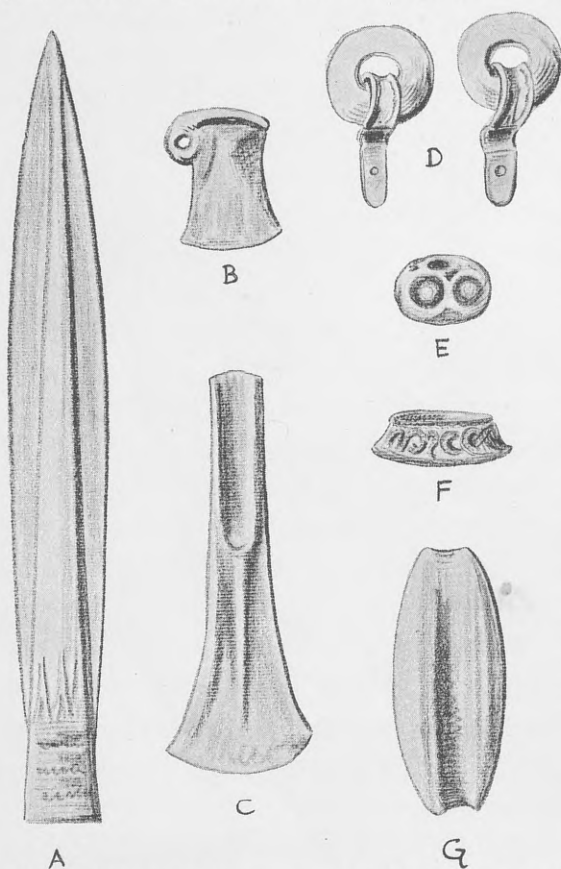
Under Gravearbejdet blev der gjort et Grundstens-Møntfund (som vil blive omtalt senere sammen med andre genfundne Grundsten) desuden fandtes enkelte andre Ting fra 16.—17. Aarh.

Dybere nede viste det sig at Facaden ud mod Torvet fulgte et længst tilkastet Vandløb, en gammel Møllebæk. Fra Landsby-Gadekæret, der laa ved Vestergade, havde Løbet Retning henimod det nuv. Hirschsprung-Hjørne og videre ud i Stranden — har altsaa været bestemmende for Eftertidens Bebyggelsesgrænse. Tætte Hyldebuske har hældet ud over det rindende Vand, deres Rødder stod endnu i Jorden som et Minde om en svunden Idyl.

For at kunne bygge saa solidt som Nutiden kræver bliver alle Fundamenter ført ned til den faste Bund, ligesom jo ogsaa Bygrundenes store Værdi kræver, at man indretter Kældere saavidt muligt under hele Ejendommen.

Det her omhandlede store Byggeareal blev altsaa gravet ud saaledes at alle Fyldlag bortskaffedes, og da man var kommet ned til den faste Lerbund, sattes støbte Betonmure yderligere et Stykke ned i denne.

En smuk varm Sommerdag var Arbejderne just naaet til Bunden. De stærke,

Skitser af Genstande fra Bronze- og Jernalderen fundne i København og dens Omegn. *A* Spydspids af Bronze f. ved Strandboulevarden, *B* Celt af Bronze, *C* Paalstav af Bronze f. i en Have paa Vesterbro, *D* Jernalderstykker f. i en Gravhøj ved Møllen udenfor Nørreport, *E* Glasperle, *F* Guldbeslag til et Sværdfæste f. 1904 af Remisearbejder Anders Petersen paa Kalkbrænderihavnens Grund, *G* Ildsten.

kraftige Folk, som havde kastet de mange Kubikmeter Jord Skovl for Skovl op fra Bænk til Bænk og op paa hurtigt læssede, hyppigt skiftende Vogne, stod nu i en Hvilepause og betragtede en Sten, som en af dem havde fundet i Sandlaget paa Grundens Bund. Det var en Stenaldermands Økse, der nu igen efter Aartusinder hvilede i en senet Haand og hvis enkle, men ubegribeligt dygtigt dannede Form aftvang Finderen og hans Kammerater Beundring.

Det viste sig snart, at Bundlaget var gennemstrøet med tilhuggen Flint, det meste var blot Spaanerne fra Tilhugning af Redskaber, tynde, knivskarpe Flækker, men ogsaa Skrabere, Bor og flere Økser fandtes.

Her dybt nede under Strøgets slidblanke Asfalt laa nu Indsamleren paa Knæ i Gruset Time efter Time gravende med en Lugeske. Stykke for Stykke lagdes Fundene skarpt klirrende ned i en Cigarkasse paa hvis blaa Etikette trede Gentlemen drøfter Tobak med en Iver, der dog langtfra overgaar den københavnske Arkæologs.

Den flintsaæde Stenalderstrand er truffet ogsaa i Nabogrundene op imod Kattesundet og under Biografteatret i Nygade. Fundene er udstillet dels i Nationalmuseets danske Samling dels paa Københavns Bymuseum.

Sten- og Bronzealderens Grave har vel engang præget ogsaa Københavns Terræn. For kort Tid siden grov man en Benrad op paa Tuborgs Grund, hvor der før er fundet Skeletter i kampestenshegnede Grave, tæt under Jordsmonnet paa en lille Strækning, der tilfældigvis har faaet Lov at ligge uberørt, medens Omgivelserne er tæt bebyggede med Bryggeriets Maskin- og Lagerhuse. Den længst henjævnede Klokkehøj, som laa ved Stadens nordre Grænse, har vel været en Oldtidshøj. Paa Frederiksberg Bakke har engang tvende Høje tegnet sig skarpt mod den vestlige Himmel og paa Østre Fælle blev en Oldtidsgrav for ikke længe siden uforstandigt sløjft.

Under de drivende Skyer kredser hæst skrigende Maager, vi forlader de længst henrundne Hedenolds Dage og vandrer ind til vor egen Nutids By igen.

Det maa til Eftertanke paa Hjemvejen være tilladt at citere nogle Ord, som vor Arkæologis Førstemand Sophus Müller har udtalt i sit Arbejde om Stenalderens Kunst: »Sikkert nok er der en uendelig Afstand fra den store Kunst og det herlige Haandværk, der samtidig reiste sig østlig om Middelhavet; men i sin Afsondrethed, med sin ringe Bevægelighed, har Kunstfølelsen i vort Land, ved dygtig og opfindsom Syslen med de smaa Opgaver, der her stilledes, fremkaldt meget, der fortjener alle Tidens Opmærksomhed, undertiden ogsaa Beundring. I hvert

Fald hævder denne nordiske Kunstydelse fuldt sin Plads ved Siden af og oftest foran Alt, hvad dengang virkedes udenfor Kunstens egentlige Rige i Syden.« — —

Menneskene selv kommer vi vel ikke stort nærmere, et Svælg af Tider skiller dem fra os. Paa mangfoldige Omraader maa vi vel indrømme en stadig fortsat Udvikling hen imod en stedse dybere Erkendelse af Selvet og Omgivelser. Der er dog vel ingen Tvivl om at Menneskene i hine fjerne Dage har levet Naturens moderlige Hjærte nærmere end vi nu. For vor Livsbetragtning kan der være Værdier at hente i Følelse af Samhørighed med disse vore Forfædre, for hvem et Barns Fødsel vel har været Livets glade Under, og for hvem Døden ligesom for os har været en mørk og dyster Gaade.

Den døde der var gravlagt paa en lille Højning tæt ved Stranden, under Græs, der gennem tusinder Aar har dannet Mulden, hvorpaa Tuborgs Maskiner skulde larme, han er varsomt lagt til Hvile og hans Grav har Omhu og Æmhed værnnet med store sammenslæbte Stene.

Her har de Efterlevende set med bange Spørgen mod de mørke hemmelighedsfulde Skove og vendt Blikket ud mod Havets store Flade under de drivende Skyer. Fik de blot samme Gaadesvar som vi, eller har Naturen selv hvisket dem et fuldt tilstrækkeligt Svar i Øret?

KØBENHAVNS SLOT PAA CHRISTIAN IV.s TID
Efter Akvarel af Charles Christensen.

Mønt med Absalons Billede og Navn.
Præget i Roskilde. Fundet i Ringsted.
Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Sølv mønt med Billede af Konge og Biskop (Knud 6 og Absalon). Fundet af Arbejdsmand Peter Jönson under Kulturlagene tæt ved Blaataarns Ruin paa Slotsholmen. (Forstørret Gengivelse). Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

BYENS BORG

I en fjern og uklar Dæmring dukkede Danmark op af Havet — blev befolket og gik saa sin Skæbnetid i Møde.

Vor Hovedstads Navn skimtes kun svagt og utydeligt paa Sagabogens første Sider, men idet vi blader videre, ser vi det med eet prentet fast og bestemt.

En Stormands-Æt rig paa Gods i Midtsjællands hedenske Helligdoms-Egn fostrede sin bedste Søn. Ham forundtes Evne og Vilje til den Stordaad at afsætte Stadens Grænser, indgærde dens Jord og rejse en Borg til Trusel mod alle Fjender og til Fredens og Tryghedens Befæstelse.

Til Byggeplads blev valgt en lille lav og sumpet Strandholm, men Ringmurens Grundsten blev lagt saa tungt og fast, at de endnu og ud i kommende Tider kan være Vidner om een Mands Vilje og een Viljes Magt.

I et Skatkammer med Loft og Vægge af uforgængeligt Jernbeton gemmes og værnes nu disse dyrebare Minder midt i det store, travle København, Byen, hvori vi bor, og hvis Fortid og Fremtid, hvis Borgere og hvis Jord engang er viet og velsignet med den store Biskops Korstegn.

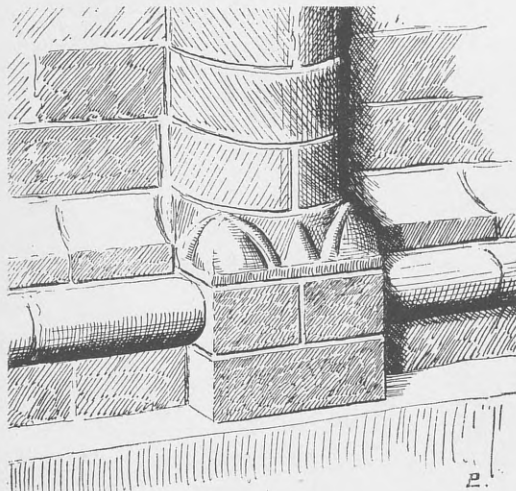
Det maa i høj Grad tilraades Lærerne at bese dette enestaaende, underjordiske Museum med de omhyggeligt udgravede Murrester fra forskellige Byggeperioder, de ældgamle Brønde, af hvilke den ene gemte de her afbildede Arkitekturfragmenter, og endelig de mange løse Fund i skiftende Stilarter. Hver især af

de Besøgende faar udleveret et lille Hefte, som gør Rede for Udgravningen og Borgens Historie og som samtidig er Vejleder under Rundgangen i Ruinerne. Teksten er forfattet af Museumsinspektør Chr. Axel Jensen.

Gennem en rokokosmedet Jerndør fra det første Christiansborg kommer vi ned i den køligtklamme Kælder og befinder os omtrent paa Bredden af den lille Ø, der engang blot var Redeplads for Strandens vilde Fugle, men som nu bærer Danmarks Rigsborg: »stabled af Landets egne Sten«.

Her rejstes den tindede Mur og tre Taarne løftede sig højt op af de skyllende Bølger. Stadig lever Billedet af Borgen i Byens Segl og Vaaben. — — —

Byggearbejdet er begyndt tidligt paa Aaret. Endnu i Dag ligger foraarsspæde Vegetationsspirer, pludseligt dræbte, lufttæt sammenpressede paa Strandholmens oprindelige Overflade, dækket af de paa-kørte tunge Fyldlag. Vi tør altsaa tænke os en frisk, gyldendiset Morgen i det Aar, der var det eet Hundrede og Syv og Tre-sindstyvende efter Tusindtallet. De bøgebevoksede Næs og Pynter staar i fine violette Toner og smaa stride Vandløb risler ud i den klare, aabne Strand.

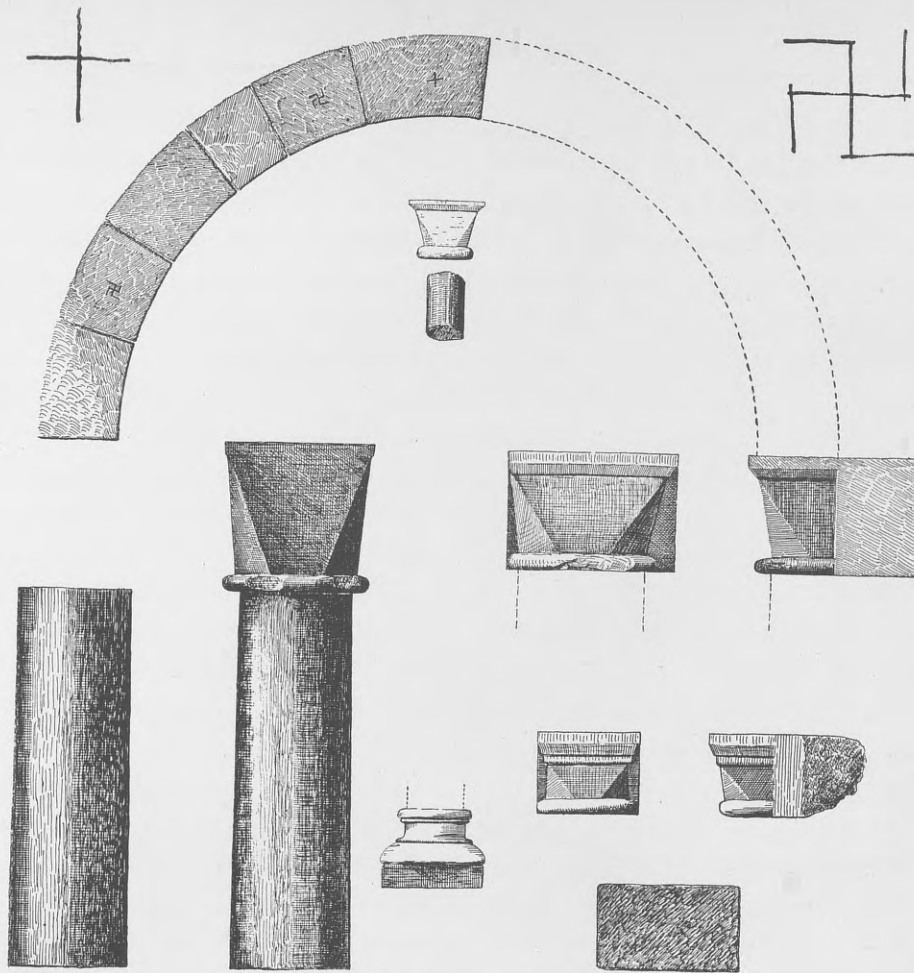
Forsøgsvis Sammenstilling af løst fundne riffelhuggede Teglsten. — Slotsholmen.

Den knapt 40aarige Absalon leder det paabegyndte omstændelige Værk. Hans Blik er aabnet og skærpet ved Udenlandsrejser og Venskab med Tidens store Mænd. I Frankrig var hans Idealder blevne ham klare, men alt hvad han havde lært

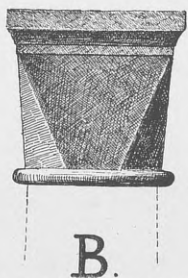
skulde først og fremmest blive Fædrelandet til Nytte. Ætstolt stræber han mod store Maal og kappelysten sætter han al sin Evne ind paa Værket. —

Inde fra Land stiger Røgen til Vejrs fra Kalk- og Teglovnene, og stenfyldte Vogne knirker tunge frem ad den kvistedækkede Jordvej, Hammerslag blander sig med Stensavenes Hvæsen. I Stranden tumles der med store Granitblokke, Bygmesteren som kender Tallene og deres Forhold i Bygningskunsten udsøger de til hver sit Brug særlig egnede Stene.

Dag for Dag højnes Muren, og Absalon glæder sig stadigt alt som Synet heroppe fra bliver stedse friere og videre. Idet han ser dybt ned, er det, som var den stejle Højde selve Klinten ved Stevns, hvorfra de hvide Ydersten er hentet.

A.

B.

C.

D.

E.

A. Romanske Bygningsfragmenter, f. i den absaloniske Egebuls-Brønd paa Slotsholmen. B. Romansk Kapitæl, f. i St. Kannikestræde. Nationalmuseet. C. Romansk Portal-Kapitæl, f. Amagertorv 10. Nationalmuseet. D. E. Romanske Kapitæler. Konsistoriekælderen.

Endelig kom den Dag da Kapellet med de skønne slebne Søjler kunde indvies. Tør vi tro, at han som lagde Grunden, i et Syn har faaet Lov at se ligesom Glimt af sin By Aarhundreder frem i Tiden, se det paabegyndte Værk stedse fortsat under skiftende Skæbner. — Gid det da maa have været ham forundt at skue de store Tider, da en stærk, begejstret, enig Borgerstand langtfra sveg, men meget mere fuldbyrdede hans Vilje og med Vaaben i Hænde offervillig mødte Faren under Øjnene og med Liv og Blod som Indsats hævdede Besiddelsens Ret til Byen.

Absalons Magt blev aldrig Overgreb, hans Mildhed aldrig Svaghed. — — —

I over 700 Aar har Byens Grundlægger nu hvilet i sin Grav i Sorø Klosters høje Kor, to Gange er hans Grav forstyrret om end paa en fuldt forsvarlig og ærbødig Maade.

Graven blev oprindelig muret i Gulvet midt for Klosterkirkens Højalter og rummede en tætsluttende Blykiste som blev aabnet i Overværelse af Kong Christian 3 og den første lutherske Superintendent Peder Plade. Absalon laa i sit biskoppelige Skrud med Mitra paa Hovedet og Staven fra Skulder til Fod, et Alterbæger af Sølv i sine foldede Hænder. Den gyldne Bispering med en blaa Saphir tog Kongen op af Kisten og vilde give den til Peder Plade, men denne som vel nok bevæget har tænkt paa den ærbødige Hyldest, som var ydet dette symbolske Smykke paa Absalons Haand lagde den højtideligt ned i Sølvkalken med de djærve Ord: Det er ikke Ret at plyndre døde Mænds Grave. —

Klostrets sidste Abbed Henrik Kristjernsøn Tornekrans lod siden lægge den Sten over Graven som endnu betegner Stedet.

Just for hundrede Aar siden undersøgtes Kisten for anden Gang og ved den Lejlighed optog Oldgranskeren Chr. J. Thomsen Gravgodset og lod det anbringe under Glas i Korets nordre Mur. — — —

Udgravningerne af Borgruinerne paa Slotsholmen paabegyndtes i Vinteren 1906—07 og fuldførtes i 1918.

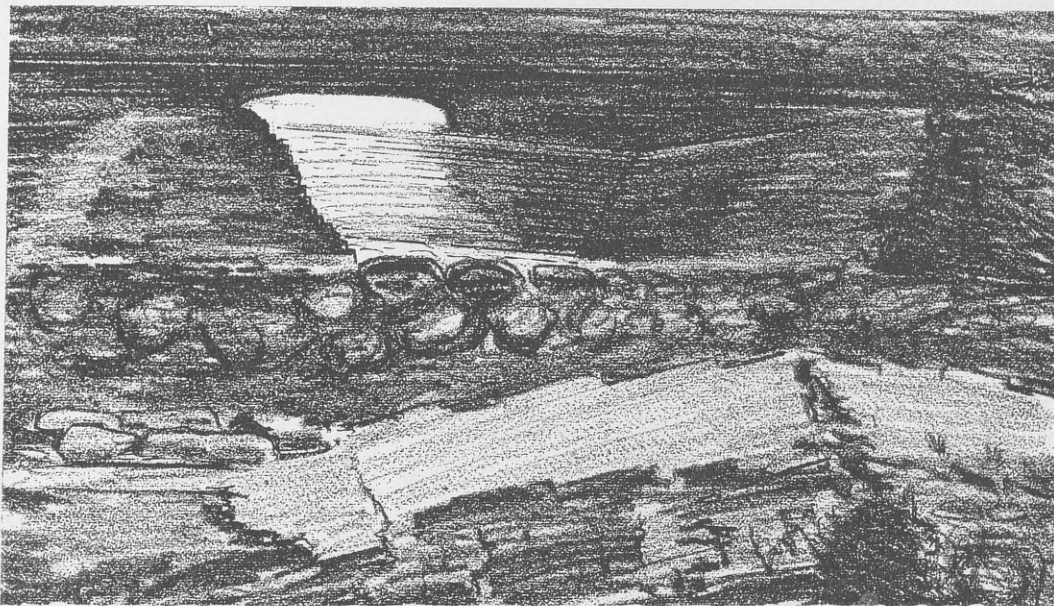
Den paatrufne Ringmur omspænder et Areal paa $\frac{1}{4}$ Hektar Land, hvilket svarer til en Diameter paa 56 Meter ydre Maal. Muren er 1,5 Meter tyk og opført af omhyggeligt tilhugne Kridtsten med Kerne af stampede Lag Strandsten og Kalk. Den største nu bevarede Højde er 3 Meter, men oprindeligt har den vel naaet henved 10 Meter i Vejret.

Adgangen til Borgen fra Byens Side skete over Broen som 1342 kaldes Blidebro og senere Storbroyen, men i 1433 og derefter Høwbro. Ovre under Hjørnestedet Højbroplads Gammel Strand er der i Grunden truffet Pæle, som kan

stamme fra denne allerældste Vindebro, de stod i samme Flugtlinje som den af Rosenkjær iagttagne Risvej, der førte op i Byen.

Naar man har fulgt Ringmuren i hele dens nu bevarede Udstrækning kommer man hen til det mægtige Fundament af Blaataarn, som igen hviler paa en om-

Fundamentet af Blaataarn. I Forgrunden Bispepaladsets omstyrtede Mur.

styrtet absalonisk Teglstensmur. Paa dette Sted optoges der i Holmens Overfladegrus et Par Flintflækker fra Stenalderen og en Sølvmønt med Billede af Biskop Absalon og Kong Knud 6. Den lille Mønt maa være tabt, medens de første Byggearbejder stod paa, og den har altsaa ligget gemt her under den brune Tørv i trekvart Aartusind; det er ogsaa den ældste i København fundne Mønt.

BYENS BEFÆSTNING

MANGE i vort Slægtled mindes endnu tydeligt den sidst tiloversblevne Voldrest fra Kunstmuseet ud mod Østerbro. Men kun faa husker den hele Voldkrans som engang hegnede Staden og hyggede saa kønt om Borgernes stilfærdige Liv. Slet ingen Nulevende kan have Erindring om Volden som Grænse mellem Ven og Fjende i Krigstid. I 1807 blev vel for sidste Gang Terrænet uden for Fæst-

ningen raseret for Huse og Træer, saa at Voldskytset kunde faa frit Sigte. 1852 trak Militæret Demarkationslinjen helt ind til Søerne, samtidigt med at Portene blev aabne for fri Passage for Fodgængere om Dagen (fra 53 ogsaa om Natten). 1870 overdroges Fæstningsterrænet til Kommunen, da var allerede selve Portene nedbrudt. I 72 begyndte man Sløjfningen af Voldene.

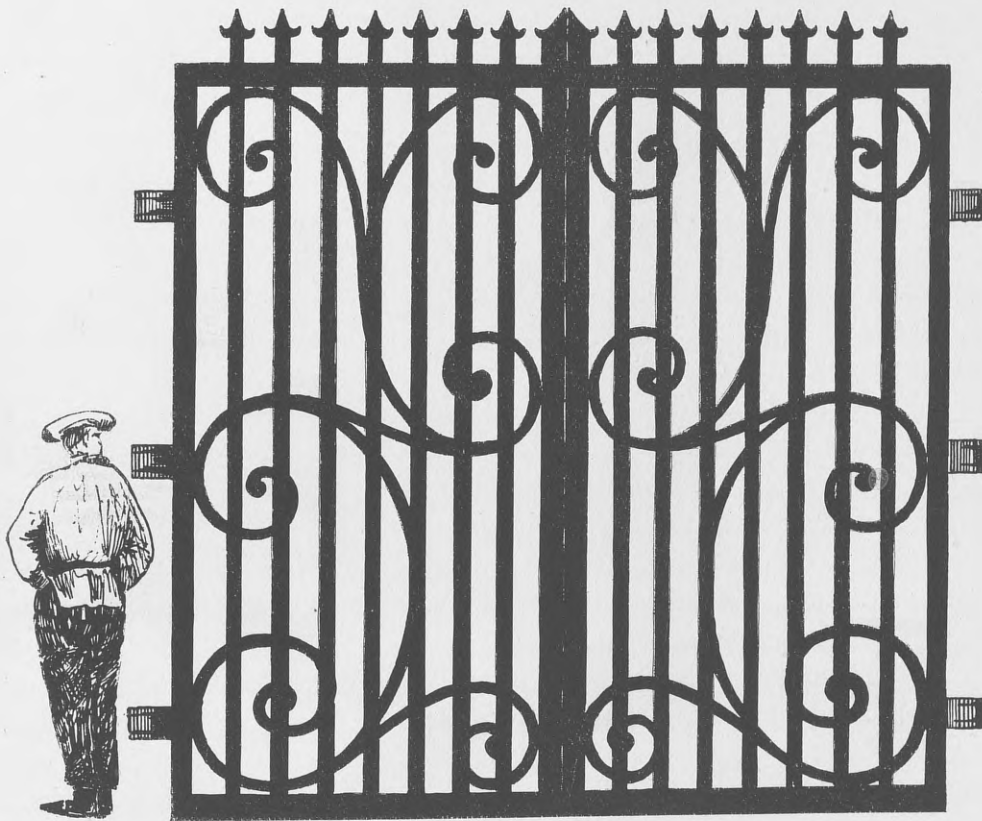
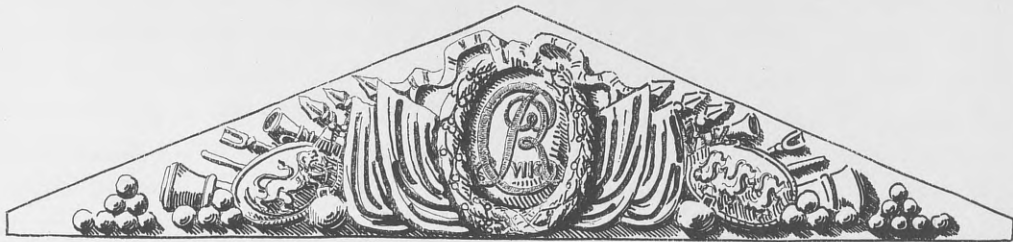
»Da de rev Voldene ned« har jo sit eget Kapitel i denne Bog — Bastionernes høje Møller, som knagende svinger deres graa Sejl i den friske Blæst — Vold-

Ved Batteriet Kvintus. Del af Befæstningen paa Christianshavn.

kronens Træer, hvis fire Livsaldre angiver Aarets Gang i Farver: lysende grønt, mørknet grønt, gyldenbroget og vintersort — Rebslagerens store snurrende Hjul ved Voldfoden — Stadsgravens algegrønne Dyb, i hvis Bundmudder saa mange Ting ligger sunkne — vi vil møde det igen paa Bogens sidste Blade. — Faunerne og Satyrernes Rige, Kirsebærgangene vil vi nærme os saare varsomt for ikke at skræmme de søde smaa Eroter, som skælmske sværmer om imellem det frodig-tætte Løvhang.

Voldens sidste Periode var jo lutter Ynde og Idyl; men det maa ikke glemmes, at Byens Vold i fordums Dage var Byens Værn og Brynje. Herfra har Borgerne Gang paa Gang med Ryggen imod Staden modigt vist de stormende Fjender Brystet. Fra stramtspændte Staalbuer er sprunget hvinende Bolte og fra Felt-slangernes brølende Flammegab Kugler af Sten og Jern, hvasse Vaaben har blinket som bidske Tænder, der er sivet Blod i det sejge Ler.

Af den 1894 nedbrudte Rysensteens-Port. Københavns Bymuseum.

En Mindernes Krans var Københavns Volde, Hæderens Krans om vor gamle By. — —

Hvis Læseren vil gaa med paa en Spadseretur følgende den gamle Fæstningslinje, kan vi efterhaanden oplede og iagttage de faa Rester og Spor, som endnu ligger synlige. Af og til kan vi jo standse lidt paa Steder, hvor Jorden vides at

gemme skjulte Ting, eller hvor der er gjort Fund, som staar i Forbindelse med Byens gamle Vold og Grav.

Vi kan jo begynde vor Vandring paa Bysiden ved Langebro. Vi befinder os her paa et ved Opfyldning indvundet Areal, der under Svenskekongens Belejring af København endnu var aabent Vand. Faa Aar efter hin Tids store Begivenheder førtes Vestervold her igennem og kom til at møde Christianshavns Vold med Langebro som Mellemlid. Af disse Værker kan vel mange Københavnerne huske Rysensteens-Porten, som har staaet omtrent der, hvor nu Sporvognen drejer, lige ud for den ret nye Bygning i Hambroesgade, Hjørnестedet til Vester Boulevard. Til de svære Portpiller sluttede der sig en Mur med Skydeskaar for Bøsseskytter, og over de vældige Smedejerns-Gitterfløje var anbragt en Sandstensfronton, hvori var udhugget Christian 7s laurkransede Navnetræk omgivet af Faner og Kanoner. — Partiets landskabelige Skønhed har i sin Tid tiltrukket mange Kunstneres Opmærksomhed, saa at der findes ikke faa Malerier, f. Eks. paa By-museet, der viser Porten og dens Omgivelser i forrige Aarhundrede.

Vi begiver os nu hen imod Raadhuspladsen, men gaar først ind i Vartou, hvor vi møder det mærkelige Held at se Grønnegaardens Midteralle gennemskåret af en diagonallagt Grøft, der netop er gravet for at den ældgamle Volds Form og Beliggenhed paa dette Sted kan blive undersøgt.

Omtrent en Meter under Gaardgruset kommer det faste, gule Vold-Lers Overflade tilsyne, og herfra kan man følge dets skraa Fald ned mod Udgravningens Bund, hvor Grundvandet har dannet en lille sort Sø.

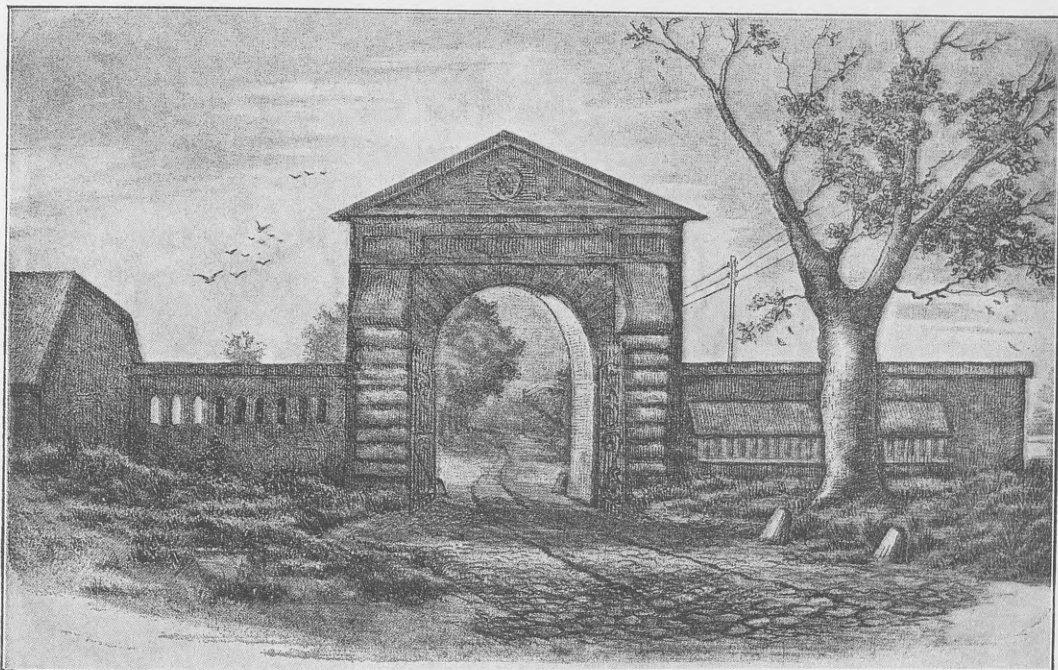
Det er Voldenes Yderside som her er blotlagt, og ser vi nøje efter i Grøftens Sider aner vi det svage Muldrag, der betyder, at der engang har groet Græs-vækst paa de jævne Voldskraaninger.

Ikke mange Dage ligger denne Gravning aaben; vi, der netop kom tilstede og fik set det sjældne Fund, kan jo saa fortælle andre om, hvad Jorden gemmer her i denne stille Have.

Da det er vor Agt at følge Voldkredsen videre i dens Forløb uden omkring Byen, og vi maaske paa et senere Tidspunkt kommer til at beskæftige os med Forholdene i Kvarteret ved Vandkunsten, maa vi videre langs Vestervold. Det er ellers et saare interessant Sted i Befæstningen vi staar paa, idet der fra dette Hjørne langt op i Tiden har været bevaret tydelige Rester af Byens Planker, men herom maa vi ty til Oberst H. U. Ramsings Forklaring og gentager da hans Ord: »Christian 4 omtaler i et af sine Breve, at der endnu i hans Tid stod et Stykke Plankebefæstning mellem Vandmølletaarnet paa Vartous Grund og Vandkunsten,

og her har saavel Rosenkjær som jeg selv ved forskellige Grundgravninger fundet en Række svære Egepæle med 1,5—2,0 Meters indbyrdes Afstand. Træet var overhugget eller borttraadet i lidt over 1,5 Meters Højde; men oprindeligt har de selvfølgelig været rigeligt mandshøje, og Forsvarerne har staaet bag Plankerne paa et bredt Trin, som tillod dem at bruge Spyd og Bue. Plankerne har været

Rysensteens-Porten efter et ældre Billede.

anbragt vandret paa dem; thi man kunde krybe under Plankerne. Rimeligvis har de lange og smidige Planker været lagt som Vidier afvekslende udenom to og indenom to Pæle, ligesom Rosenkjær og jeg har set det paa det ældgamle Bolværk for Møllegraven i Løngangsstræde. I Plankeværket har der vel med Mellemrum været indbygget Trætaarne, ligesom langt tidligere paa det ældste Danevirke, men herom tier vore Kilder.«

Idet vi passerer Frederiksberggades Udmunding befinder vi os midt i Byens travleste Færdsel, hvor der ikke er Sted eller Stunder til eftertænsom Dvælen ved gamle Minder. Vi maa i hvert Fald søge ind imellem Hellestenene og her anstille vore Betragtninger om den kolossale Udvikling, der paa saa mange Maader skiller vore Dage fra en Tid, der ikke er fjernere, end at de ældste iblandt os har oplevet den som ganske unge.

Midt i Linjen mellem Nulpunktstenen og B.-T. Centralen, altsaa tæt ved hvor vi staar, laa Vesterport. Igennem dennes Snævring kneb den adstadige Færdsel sig under Skubben og Klemmen, smaa Sammenstød med modgaaende og lidt Skænderi med den tjenstivrige Vagt. — Portbygningens Grundsten ligger endnu hernede dybt under vore Fødder, og af selve den skønne Facade er der bevaret saa mange Fragmenter, at Afbildning og Beskrivelse maa udsættes til sidenhen. — Nu maa vi videre og gør Holdt lige ud for Vestergade, hvor denne rammer Sporvognspladsen. Der ligger to tresidede Jerndæksler i Brolægningen, og de angiver for os den ældste Vesterports Plads, idet der ved Gravningen til disse Kabelbrønde blev truffet Munkestensmure som hører til den middelalderlige Forsvarsport. Ved Jordarbejder paa Pladsen over imod Ventesalen er der fundet svære Grundstensblokke af Yderværket. — Voldgraven nord for Vesterport var opstemmet ved en Dæmning, saa at den kunde tjene som Mølledam, og fra den førte en Hvælving Vandet ned til den ældgamle Vandmølle, der laa tæt syd for Vesterport. Den store Vandhvælving blev genfundet i Foraaret 1927 og efter Undersøgelse og Opmaaling fyldt med Jord, den skjuler sig nu under Gaden, der hvor Automobilernes Telefonskab staar. De faa, der modigt med et Cyklelys i Haanden kravlede ned ad Stigen, dengang da man sidst traf paa og gennembrød den gamle Hvælving, kan vist ikke glemme det vældige, underjordiske Rum, hvis tætstillede Støttebuer gav perspektivisk, bundløs Dybde. Nu er der som sagt ikke noget Hulrum mere dernede, men engang finder man vel igen tilfældigvis de fugtigrøde Mure. —

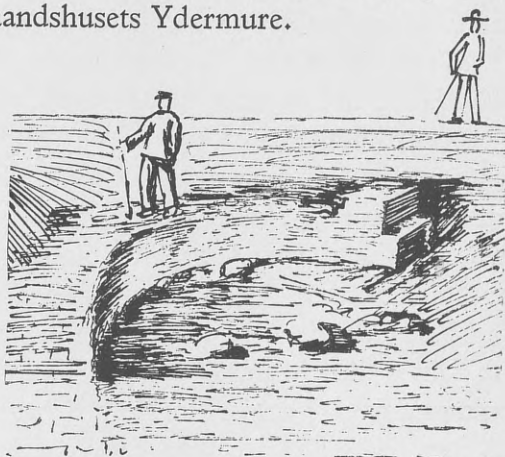
Vi har nu et synligt Maal: Jarmerstaarnet i Hjørnet af Vester- og Nørre Vold. Paa Vejen dertil passerer vi hen over en muret Gang, der ligger under Gaden i Studiestrædes Flugtlinje; den er opført kort Tid efter Svenskekrigen og tjente til Indføring af de saakaldte Pumpevands-Render: Træledninger af udborede Stammer, der førte Vand fra Peblingsøen og St. Jørgenssø ind i Byen. Da København i 1857 fik fuldstændig nyt Vandvæsen, benyttede de engelske Ingeniører Hvælvingen til at føre en 24 Tommers Hovedledning igennem fra Vandværket. Senere er den gennembrudt paa tværs flere Steder og derved for Størstedelen ødelagt.

Saa er vi da endelig naaet hen til Ruinen af Jarmerstaarn. Fra først af har der været en muret Runddel i Hjørnet mellem Vester- og Nørre Vold, senere er denne blevet lukket helt rundt for at kunne bruges til Opbevaring af Krudt, og til andre militære Formaal. Hvis man ser nøjere efter tæt bag den høje Poppel, kan man endnu skimte Øgningen. I Murværkets ydre Side er der, for den ældste

Dels Vedkommende, med mørke Sten dannet et Rudemønster i Skiftegangen, en ejendommelig Murprydelse, som hører den senere Middelalder til, og som her i Byen ogsaa kan iagttages paa Helligaandshusets Ydermure.

Da Jarmerstaarn i sin Tid blev fundet ved Sløjfningen af Helmers Bastion, sluttede der sig paa Sydsiden et Stykke af den gamle Bymur til Taarnet, og i den fandtes en lille Døraabning, som førte ud mod Voldgraven. Inde paa Byens Side gik en hvælvet Gang under Volden ind til det underste Rum i Taarnet (se Billedet paa Omslaget af denne Bog). Mestdelen af dette Ruinkompleks blev desværre hurtigt efter Fremkomsten revet ned igen, og kun den lille Stump af den hvælvede Gang fik Lov at blive staaende sammen med selve Taarnet. — Vi staar som sagt nu i den gamle Fæstningslinjes Hjørne, men maa vandre videre langs Nørrevold. Boulevardbanens Tog høres og mærkes buldrende bruse igennem den brede Tunnel dybt nede under Gaden, vi gaar paa. Den første lige Strækning vi har for os er ved Jernbaneanlægget blevet grundigt gennemgravet og nøje undersøgt og har maattet afgive mange Fund af største Interesse.

Vi følger Parkens Jerngitter lidt forbi H. C. Ørsteds Monument paa Bastionshøjen og standser ud for Ejendommen Nr. 32 paa Boulevardens modsatte Side. Ude ved Cyklestierne er der i Brolægningen lagt en stor Cirkelkreds, og denne markerer Hanetaarnets Beliggenhed, som blev bestemt ganske nøjagtigt ved den sidste Udgravning. Denne tilintetgjorde fuldstændigt de nederste Dele af Taarnet, der var levnet fra den noget pietetsløse Sløjfning af den imponerende Ruin, som stod i Hahns Bastion og til Københavnernes Forundring kom for Dagen i 1874. Taarnet var dengang bevaret i 24

Skitse af Hanetaarnets Fundamenter fremgravet 1913.

Vi følger Parkens Jerngitter lidt forbi H. C. Ørsteds Monument paa Bastionshøjen og standser ud for Ejendommen Nr. 32 paa Boulevardens modsatte Side. Ude ved Cyklestierne er der i Brolægningen lagt en stor Cirkelkreds, og denne markerer Hanetaarnets Beliggenhed, som blev bestemt ganske nøjagtigt ved den sidste Udgravning. Denne tilintetgjorde fuldstændigt de nederste Dele af Taarnet, der var levnet fra den noget pietetsløse Sløjfning af den imponerende Ruin, som stod i Hahns Bastion og til Københavnernes Forundring kom for Dagen i 1874. Taarnet var dengang bevaret i 24

Nedstyrtede Murblokke fra Taarnet udfor Det Tekniske Selskabs Skole ved Nørrevold. 5. Juni 1915.

Fods Højde, var forsynet med Skydeskaar og havde indvendig i 16 Fods Højde Bomhuller til Gulvbjælkers Anbringelse. Udvendig viste der sig Fortandinger for Bymurens Tilslutning, ligesom ogsaa her Ydermuren havde Rudemønstre.

Det var ikke blot Forbavselse der greb Stadens Indbyggere, da Borgmester Ehlers lod det statelige Minde nedbryde til Jordoverfladen.

Nu ved den sidste Udgravning fandtes Grundstenene liggende i ret stor Dybde og viste at Dimensionerne svarede til Jarmerstaarnets, men medens dette oprindeligt var et Halvtaarn, var Hanetaarnet et Heltaarn lukket ogsaa mod By-siden. Midt i Grunden laa en meget stor Sten, der vel har baaret en Støtte for første Stokværks Gulv.

Travle Cyklister farer os klemtende forbi og fordrer at have den jævne Cyklesti for sig selv, vi kan jo gaa ind i Ørstedsparken og hvile os paa en Bænk. Vi er jo nu midtvejs paa vor Rundtur, Resten af Vejen vil vi nok komme hurtigere over.

I en lysskarp Fjærnhed bagved mange Aarhundreder skimter vi en mørkrød tinde-kranset Mur, strammet ud imellem støtte, stejle Taarne, som buger sig ud og træder fast i Voldgravens sorte Spejl. Bagved ligger Byen trygt forvaret; aarvaagne Vægtene, ved vi, stirrer kampberedte ud fra Taarnets svimmelhøje Svalegange. —

Billedet bærer Præg af stærke, ædle Træk bag utilnærmelig Barskhed.

Der blev gjort et morsomt Fund tæt ved Ruinen af Jarmerstaarn, idet Arbejdsmand Klinskov fandt en sammenvredet Trillebør paa en længst begravet Voldskraaning. Trillebøren blev behandlet og fuldstændiggjort, saa at den kunde udstilles paa Nationalmuseet, og den har vist sig at være et Stykke Husflidsarbejde lavet af forskellige Træsarter: Eg, Ask og Fyr. Ved Voldens Opførelse eller Udbedring maatte Borgere og Bønder efter Kongens Befaling møde med hver sin Trillebør forat udføre deres Part af Jordarbejdet, og det er da ikke saa mærkeligt, at een af disse mange Hundrede Hjulbøre er blevet glemt og dækket af den opfyldte Jord.

For at slippe nemt fra det slidfulde, uvante Voldarbejde har man lavet Trillebørene saa smaa som muligt, det fundne Eksemplar er betydeligt mindre end de tilsvarende nu anvendte. —

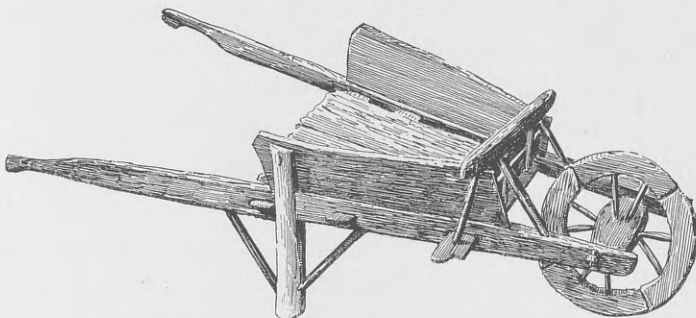
Vi fortsætter vor Vandring forbi Teknisk Skole; udfor Grænsen mellem denne Bygning og Forsikringssselskabet »National« var Gravemaskinen naaet den 5te Juni 1914, som var en Søndag, men Gravemaskinen arbejdede ustandseligt i den Tid. Pludselig kom der Murrester tilsyne i Jordvæggen, det lykkedes at faa Stedet indmaalt og fotograferet; faa Timer efter styrtede de vældige Murblokke ned

paa Tunnelbunden og ethvert Spor af et Taarn forsvandt saaledes i ganske kort Tid.

Det var den gamle Nørreports Forsvarsværk, hvorfra det ydre Porttaarn kunde beskydes.

Selve den ydre Port fandtes i sin Tid ved Voldsløjfningen, mens der ved Boulevardbaneudgravningen mellem Nørregade og Vendersgade kom en muret Bro tilsyne, der laa foran det indre Porttaarn. Ved Velvilje fra Statsbaneanlæggenes Side blev Gravemaskinen strax standset, og 20—30 Mand gik i Gang med ved Haandkraft at bringe de gamle, højst interessante Murrester frem.

Hjulbør fundet af Arbejdsmand Klintskov ved Boulevardbaneanlægget langs Nørrevold. Nationalmuseet.

Det er de betydeligste Murrester fra Middelalderens Dage, der i vor Tid er draget frem for Dagens Lys. De blotlagte Dele bestod af en Hvælving, ca. 4—5 Meter bred og omtrent ligesaa høj, hvorigennem Voldgravens Vand har haft sit Løb. Paa begge Sider var meget solide Piller, og ind mod Byen saas Murofbygningen, der hvilede paa svære Kampesten, som var lagte i den skraanende Voldgravs Bund. Udfra Byen har der rimeligvis ført en Vindebro over til en Bastion paa en Holm, som laa her.

Murværket var af aldeles fortrinlig Konstruktion og af et Materiale, der havde holdt sig beundringsværdigt godt. Det var opført af røde, svære Sten i Munke-skifte, ogsaa Kalken, som har været benyttet, var af en enestaende Kvalitet. Hvælvingen, der var 5—6 Meter lang (bredere har den forholdsvis smalle Fæstningsport ikke været) var ligefrem elegant Arbejde.

Desværre fik man ikke den modsatte Side udgravet ved Haandkraft. Det var en dyr Historie at standse den store Gravemaskine, der arbejdede her. Det blev nemlig en Udgift paa et Par Tusind Kroner pr. Dag.

Mærkeligt nok fandt man ikke Genstande af større Betydning i denne historiske Grund. Der blev fremdraget en Del af Stadens ældste Vandforsyning, de ud-borede Trærender og en enkelt Egetræs Palissade.

Man ved af gamle Afbildninger, at den første Nørreport var af ret beskedne Dimensioner og kun prydet med to Spidser. Christian 4 satte et mærkeligt, højt

Taarn, »omtrent som en Sukkertop med en Mængde kvistlignende Udbygninger, paa den«. Ved Midten af forrige Aarhundrede fremdroges i selve Volden ret betydelige Dele af det opstaaende, men der blev ikke taget noget videre Hensyn til disse gamle Levninger af det skudsikre Rum, hvori Kongen gemte sit Oplag af Svovl og Salpeter til Krudtfabrikationen.

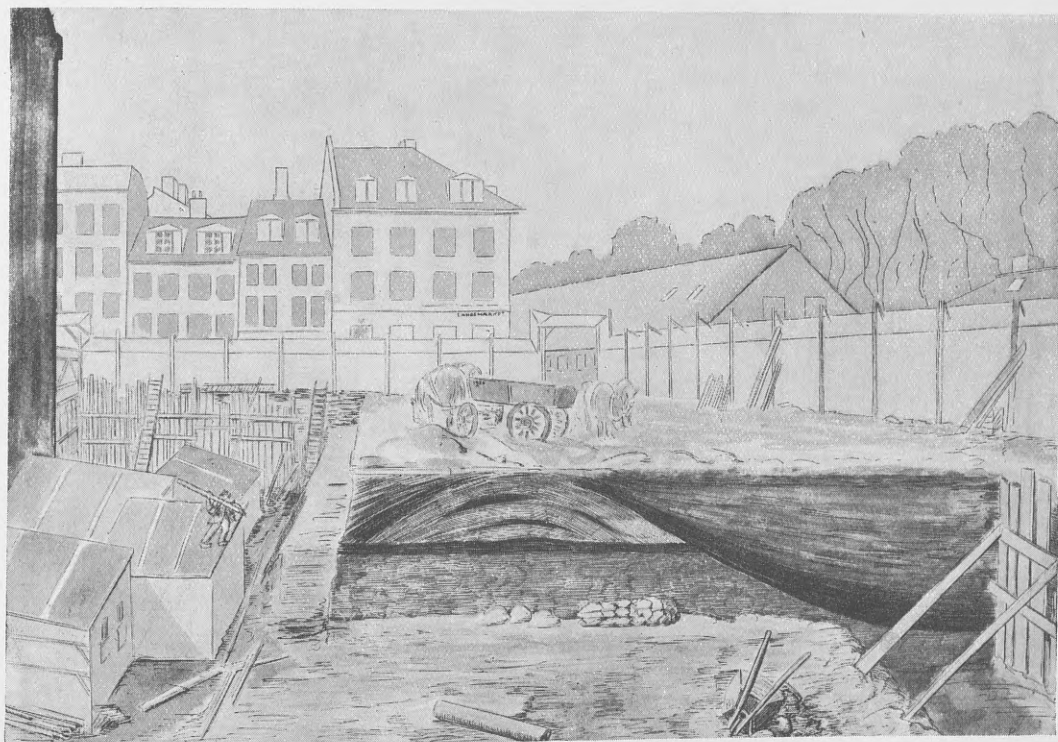
Fra dette Punkt kan vi ikke følge den gamle Vold, vi maa i hvert Fald gaa en Omvej, fordi dens Sted maa søges, hvor nu Købmandsskolens nye Bygning ligger. Det senere Voldanlæg fra Christian 4s Tid, som førtes ud til Østerbro og mødte Kastellet, er der ikke her Grund til at gaa efter, idet vi i Frederiksborggade-Krydset blot mindes den sidste Nørreport fra Christian 5s Tid og saa gaar videre ind ad Byen til gennem Rosenborggade til Nr. 10, Hjørnet af Sct. Gertruds Stræde, hvor vi med Værtens Tilladelse gaar ned i en Kælder i Baghuset og ser Murene udgøre godt og vel en Halvcirkel. Ser vi nøjere efter paa Murstenene, er det tydeligt, at de ikke har samme Ælde som de i Taarnene, hverken Størrelse eller Forbandt tyder paa, at det er middelalderligt Murværk vi staar overfor; men da man ved, at Volden har knækket paa dette Sted, og der højst sandsynligt ogsaa her har staaet et Taarn, er der Mulighed for, at der bag de Mursten, vi kan se, befinder sig en ældre rød Mur. Det er Bering Liisberg, som har gjort opmærksom paa denne Kælder, der skjuler sig saa godt; og først naar der bliver Lejlighed til en nøjere Undersøgelse af Forholdene, vil dens Problem jo kunne klares.

Vi drejer om ad Aabenraa og bemærker i Gaden bag den Reformerte Kirke en synlig Højde i Terrænet, der maaske kan opfattes som et Spor af Volden, der herfra har gaaet skraat ind under Grundene mod Egmont H. Petersens Bygning paa Hjørnet af Gothersgade og Landemærket. I en lang Række store Grunde langs Gothersgade har man ganske tydeligt kunnet følge den ældgamle Vold, under Egmont H. Petersens Hus, under Belysningsvæsenets Ejendom, under Illums Nybygning. I særlig gunstigt bevarede Partier kunde man endnu se Græstørvs Belægninger paa Voldens Inderside.

Det interessanteste, der fremdroges paa de gamle Sjæleboders Grund, var »den skønne Brønd«, som Christoffer Walkendorff 1584 lod sætte ved Volden »Mangen Mand og Fattig til stort Gavn og Bedste«. En Del af Stenene fra denne er nu indsat i den nye Bygning omkring den moderne Vandkumme i Gaarden.

I det nordlige Hjørne af Belysningsvæsenets store Grund stødte man paa to Renæssancemure, der løb parallelt i Retningen Nord—Syd. Det var Levninger af Christian 4s Lønport, der førte gennem Volden over Graven mod Rosenborg

Slot. Selve Portfalsen kunde tydeligt iagttages, og et Stengulv med et Postetræ i Hjørnet har sikkert hørt til det lille Kammer, hvor »Manden i Lønporten« holdt Vagt. Han boede i 1645 paa det nuværende Kultorv i Mikkel Vibes Gade. Uden-

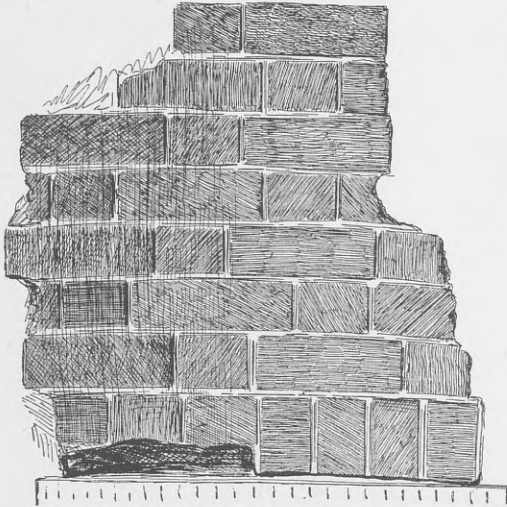
Egmont H. Petersens Byggegrund i Gothersgade. Man ser Profilet af den ældste Østervold.
Billedet tilhører Bymuseet.

for Porten fandtes det svære Murværk fra den saakaldte Kam, der som en Dæmning opstemmede Vandet i Voldgraven.

Desværre kunde disse højst interessante Minder ikke bevares for Eftertiden; de blev hugget itu med Mejsler og svære Hamre; de 300aarige Mure var ikke helt lette at faa Bugt med.

Det ældste Voldprofil gik paa Siden ind mod Byen over i en Vej anlagt af haandstore Rullesten. Et Stykke af en ældgammel Vejbane er paa Raadhusforvalter Nyrop-Larsens Initiativ allerede i 1913 optaget ved Kloakanlæg langs Nørrevold omtrent ud for Vendersgade fra en Dybde af 2,52 Meter. Det præparerede Stykke bestaar overvejende af smaa Kridtsten, der er trampet direkte ned i Moræneleret. Oven over fandtes flere yngre Vejlag. Det kan nu ses paa Bymuseet.

Under det spidsvinklede Hjørne af Christian d. IXs Gade og Gothersgade traf man paa Rester af et Taarn, der maa være det af Raadmand Hans Clausen ved Clare Mur opførte Taarn. Over Gadedøren i Christian d. IXs Gade er indsat et Metalrelief, hvorpaa læses: Her stod Raadmand Hans Clausens Taarn. Rejst ved Clare Mur 1510. Belejret 1523—1536.

Murblok fra »Hans Clausens Taarn«.
Nationalmuseet.

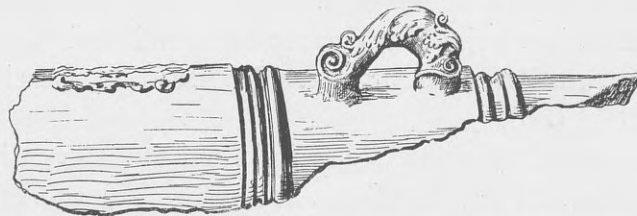
Voldens videre Forløb maa vi nu igen opgive at følge, idet Gadeanlæg og Bebyggelse er ført hen over den.

Paa Magasin du Nord's Grund nær Hjørnet af Vingaardsstræde er der i 1870 Aarene af L. Both fundet Rester af det svære Taarn »Kringelen« og faa Skridt herfra ved Handelsbankens Nybygning svære Stensætninger, som stedfæster Bastionen ved Iskulen, der opførtes i Christian 3s Dage.

Vi har nu været Byen næsten rundt og set de faa og fattige Rester, der endnu er tilbage fra stærkere og djærvere Tider end vore.

— Naar vi som Baggrund for Fund og Minder fra de vigtigste Krigsbegivenheder kalder Mandskab til Volds, lader Skytset buldre, blanke Vaaben klirre og Modet staa sin Prøve, saa skal vor gamle Hovedstads Historie nok kunne kalde begejstrings-opflammende Episoder frem for vor Bevidsthed, og resigneret maa vi da med Blik paa Tiden sukke: saa stolt en Saga og nu kun saa ringe Stolthed!

— Naar vi som Baggrund for Fund og Minder fra de vigtigste Krigsbegivenheder kalder Mandskab til Volds, lader Skytset buldre, blanke Vaaben klirre og Modet staa sin Prøve, saa skal vor gamle Hovedstads Historie nok kunne kalde begejstrings-opflammende Episoder frem for vor Bevidsthed, og resigneret maa vi da med Blik paa Tiden sukke: saa stolt en Saga og nu kun saa ringe Stolthed!

Brudstykke af en Metal-Baglåde-Kanon. Opgravet i Gothersgade 1890 ved Anlægget af den elektriske Lysstation og saa dybt i Jorden, at den maa have ligget i Graven foran Stadens gamle Øster Vold.

(Tøjhuset).

VEGETATIONEN PAA KØBENHAVNS FÆSTNINGSTERRÆN FOR
3—400 AAR SIDEN

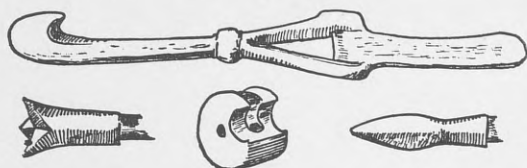
DA Boulevardbaneudgravningen udfør Nørregade blottede et Profil af den middelalderlige Grav ved Nørreport, blev der Lejlighed til at undersøge Aflejringer, som kunde tænkes at indeholde Spor af Vegetationen i Vandgraven og paa Skraaningerne fra en Periode, der kan ansættes til Tiden fra Middelalderens Slutning til c. 1580.

Bestemmelsen af Planteresterne blev foretaget af Dr. phil. Knud Jessen og efter indhentet Tilladelse gengives her et enkelt Parti af den herover forfattede Afhandling.

»I selve Graven voksede kun spredte Expl. af Vandaks, og muligvis har Vandet været i mindre Grad friskt, thi ogsaa Mollusklivet var fattigt. Der er af Ferskvandssnegle fundet *Planorbis umbilicatus* samt af H. U. Ramsing *Pl. vortex*, *Pl. corneus* og *Linnæa cf. stagnalis*. Men Vandet har været opfyldt af Smaakrebs, især *Daphnia magna*, hvis »Vinteræg« fandtes i store Mængder. — Breddernes Sumpvegetation var derimod rigere. Paa lavt Vand voksede her Sværtevæld, Fligbladet og Nikkende Brøndsel, Billebo og Bukkeblad, samt paa lidt tørrere Grund Bidende Pileurt. Paa den fugtige Bred har Bittersød Nat-skygge været almindelig. Gennem hele Dyndlaget fandtes store Mængder af Hyldens Frugtsten, og rimeligvis maa man tænke sig Fæstningsgraven kantet af store og i Foraarstiden rigt blomstrende Hyldebuske. Under og mellem Hyldebuskene og enkelte Slaaenbuske voksede Haremad, Skovkørvel, Tvebo Nælde og Storbægret Storkenæb samt Græsbladet Fladstjerne. Og endelig maa der her ved Nørreport havde været Ruderatpladser med et rigt og broget Flor af Gærdekørvel, Bulmeurt, Brændenælde, Almindelig Katost, Gaasefod o. s. v. samt den sjældne Tornet Braadfrø. Vej-Pileurt og Ravnefod har rimeligvis vokset mellem Gadens Brosten.

Denne lille Samling Arter er indkommet til Landet til meget forskellige Tider. Omkring Halvdelen maa ansees for at være oprindeligt vildtvoksende, spontane Arter, der er indvandret længe før den historiske Tid, medens det om de øvrige, adventive, Arter gælder, at de paa den ene eller den anden Maade er kommet til Landet ved Menneskets Hjælp. Der haves dog kun for enkelte af vor Floras talrige Adventivplanter andet end Formodninger angaaende Tiden for deres første Optræden i Landet. Hvidmelet Gaasefod, Vej-Pileurt, Blegbladet Pileurt, Hampagtig Hanekro er tillige med andre Ukrudtsplanter fundet paa Bopladser fra

Oldtidens Danmark saa vel som andet Sted, og det maa antages, at de er fulgt med Korndyrkningen til Landet. Efterhaanden som Havekulturen udviklede sig i Middelalderen, er der saa kommet andre Arter til, dels indførte som Læge-

Jernkrog til Spænding af Armbrøst, f. i Kbhvn. — Bentrisse med Indskæring til Buestrengen. Armbrøstens Slippemekanisme. F. v. Grundgravning til Egmont Petersens Grund i Vognmagergade. — To Pilespidser (Bolte) f. i Kbh. (Nationalmuseet).

planter, f. Eks. Bulmeurten, der nævnes af Harpestreng, og dels indslæbte som Ukrudtsplanter Skærmgrenet Vortemælk, Hundepersille. Og endelig er der atter andre, der er ankommet til Havnepladser ved Udlosning af fremmede Varer, f. Eks. Skræppeagtig Braadfrø, og maaske Kransburre.

Ved en systematisk Eftersøgen af Plantelevninger i de forskellige tidsbestemte Kulturlag, der fremdrages fra Oldtid, Middelalder saa vel som fra senere Tider, kunde der sikkert gøres mangt et værdifuldt Fund, og Grundlaget lægges for et paalideligere Overblik. Afdøde H. N. Rosenkjær har gjort et stort Arbejde i denne Henseende vedrørende det gamle København (langt de fleste af de her nævnte Arter er allerede fundet af ham), men meget staar endnu tilbage at udføre.«

MIDDELALDERLIGE SKYDEVAABEN

OMKRING 1400 begyndte Krudt-Skyts at afløse det ældre Slynge-Skyts. Den københavnske Jord har ikke, endnu da, givet Fund fra sig, som kan vise os Blider og Stormvæddere; Brudstykkefund fra Tiden omkring 1500 betegner Brugen af Armbrøstbuen, hvis tunge Pile maa have haft en stor Gennemslags-Kraft, der dog kunde afbødes af Rustninger og Jernringebrynjer.

Faa og forholdsvis medtagne, men ganske instruktive Stykker af Krudtvaaben,

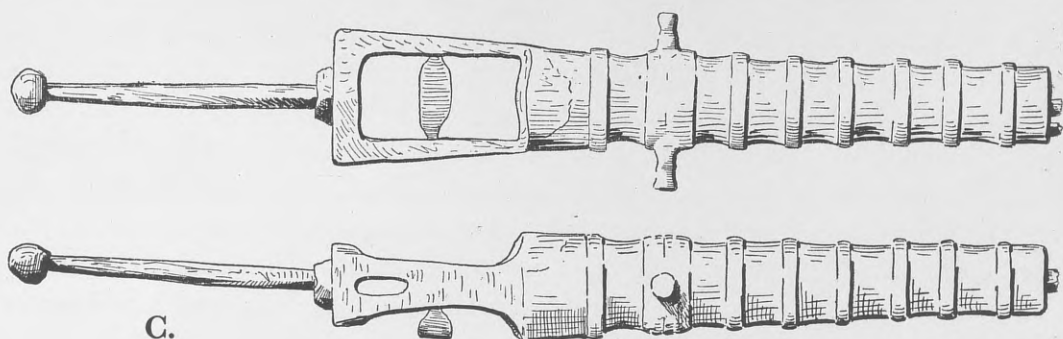

B.

A.

I Tøjhussamlingen. Før 1500.

I Tøjhussamlingen. 1500—1550.

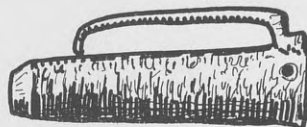
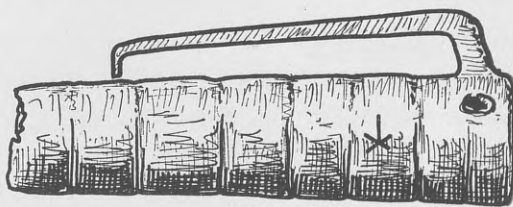
er derimod optagne af københavnsk Jord eller for de ældstes Vedkommende af Havets Bund uden for Staden. Disse sidste er ganske primitivt forarbejdede Piber eller Rør af lange Skinner, der danner Løbet og som er samlet og forstærket med tætsiddende Ringe af smedet Jern, de har været skæftede i et Stykke svært Tømmer. Til Løbets bageste Ende har det egentlige Krudtkammer kunnet sluttes, og af disse løse Kammerstykker er der fundet ikke saa faa i København.

Det paa Afbildningen med A. betegnede Brudstykke er Piben af en 1 π s skæftet Smedejerns-»Slange«. Stykket, som vejer 90 π , er fundet ved Oprensning paa Københavns Rhed og er fra Tiden før 1500.

B. er Brudstykke af Piben samt løst Kammer til en 10 π s skæftet Smedejerns-»Slange«. Stykket, som vejer 171 π , er optaget fra Havbunden inden for Fortet Lynetten og er ligeledes fra før 1500.

C. et Smedejerns-Stormstykke paa $\frac{1}{2}$ π s Sten« indrettet til løst Kammer, som mangler. Det er skænket til Tøjhussamlingen 1860 af Konsul O. Suhr, i hvis Gaard paa Gl. Torv i København, dette og et meget lignende, der afgaves til Nationalmuseet, havde henligget mellem store Kampesten som Vægt i Kassen paa en gammeldags Tøjrulle. Stykket vejer 55 π ; dets Alder maa sættes til Tiden 1500—1550.

Af løse Krudtkamre er der foruden de afbildede fundet et ved Boulevardbaneanlægget. D. er et Smedejerns-Kammer med Spor af en afbrudt Hank; det vejer

To Smedejerns-Kamre. Fundne paa Gammel Holm i Nærheden af Niels Juelsgade. (Nationalmuseet).

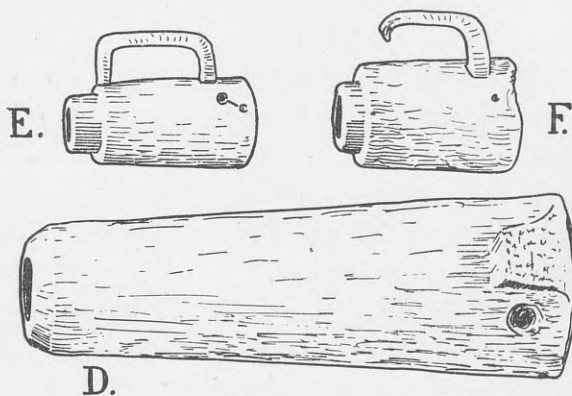
88 π og er fundet 1878 ved Kulegravning af Pladsen nord for St. Jacobs Kirke og skænket til Tøjhuset af Komiteen for denne Kirkes Opførelse.

F. et lille Støbejerns-Kammer, som vejer 14 π , og er fundet i den nu opfyldte Tøjhushavn mellem Tøjhuset og Proviantgaarden (Bibliotekshaven).

E. lille Støbejerns-Kammer med en Smedejernshank, det vejer 9 π og er 1847 afgivet til Tøjhuset fra Sø-Tøjhuset, i hvis Laboratorium det i umindelige Tider var blevet brugt som Pressevægt ved Forfærdigelse af Papirkarduser.

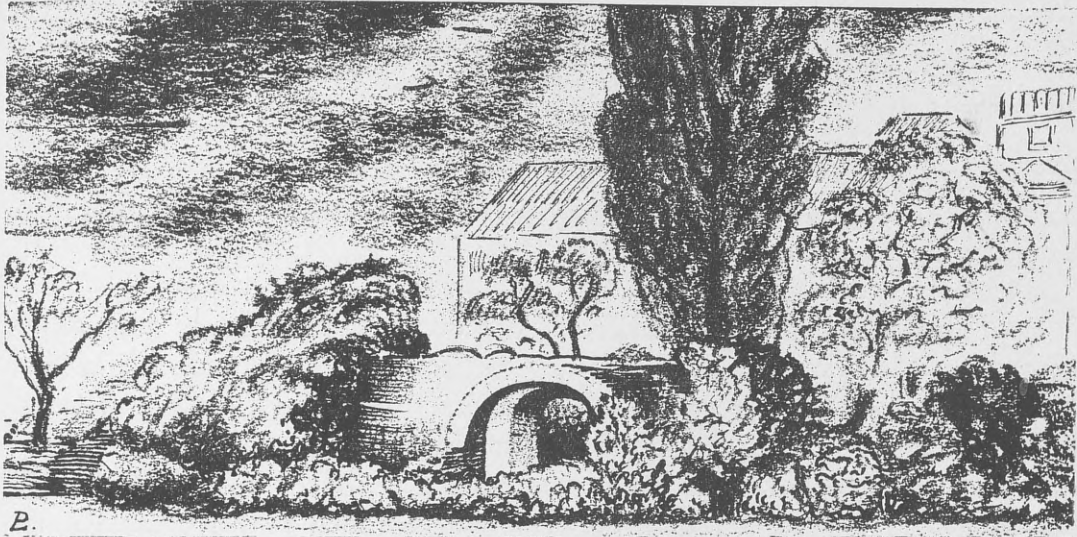
De ældste Kugler var af Sten eller Bly. En Stenkugle er fundet i Knabrostræde Nr. 4 og en i Belysningsvæsenets Grund imellem Gothersgade og Vognmagergade; den sidste er sammen med nogle Jernkugler indmuret i Hjørnet af Vognmagergade og Lønporten. To Blykugler fandtes i 1902 ved Gravning tæt ved Thorvaldsens Museum.

Der er en egen tung vemodig Stemning over dette gamle Skyts. Vi ved ikke om det er brugt til Forsvar eller Angreb, om det er Venner eller Fjender; — kun tavse Minder om længst hendøet Tummel og Kamplarm.

I Tøjhussamlingen.

E.

Ruinerne af Jarmers Taarn.

VÆRN OG FÆSTE

Af GEORG BORUP

EFTERDØNNINGERNE fra den store Folkevandrings vilde Kaos drog sine dybe Spor langt ind i Middelalderen. Oldtidens glimrende Kultur og velordnede Statsforhold var rendt overende af Hunnernes hærgende Horder, og paa Ruinerne groede Vandalismens Ukrudt frodigt kun levvende sparsom Plads til de spæde Spirer, der under Korsets Tegn skulde blive Bærerne af den nye Kultur. Som Følge heraf herskede der i disse Tider næsten overalt i Europa urolige og mere eller mindre lovløse Tilstande. Det blev derfor til en uafviselig Nødvendighed for enhver By af blot nogen Betydning og Omfang at søge sin Sikkerhed bag solide Mures og dybe Graves Værn. Til Krig, Fejder og Ufred kom endnu Landevejens Rov og Havets Fribytteri, og den By, der laa ubeskyttet hen, ene stolende paa sine Indbyggers Mod, Kræfter og Aarvaagenhed var ilde stedt.

Køpmannæhafn dannede i saa Henseende ingen Undtagelse herfra. Borgen, som Absalon lod bygge paa Strandholmen, var kun at betragte som det første og nødvendigeste Led i Befæstningen. Ifølge Byens Beliggenhed var Faren for et Overfald størst søværts fra. Men naar der ved Hjælp af en Borg var sat en kraftig Stopper herfor, maatte endvidere en fjendtlig Landgang Nord eller Syd for Byen med paafølgende Berending af denne tages med i Betragtning. Følgelig

maatte Byens Sikring imod Landsiden blive en lige saa stor Nødvendighed som imod Søen.

Den første Befæstning, hvorved Byens Grænser tillige blev afstukne, har paa de Steder, hvor Terrænet ikke dannede naturlige Hindringer for en fjendtlig Indtrængen, næppe bestaaet af andet og mere end en bred Grøft, hvis Jord man simpelthen har kastet op bag ved som en lav Vold og yderligere forstærkede med et »Plankeværk«.

Hvor skrøbeligt dette Plankeværk som Forsvarsmiddel betragtet end maa forekomme os at have været, saa har det dog ydet tilstrækkelig Beskyttelse. Datidens Krigsførelse, hvor det langtrækkende Skyts endnu ikke kendtes, var saare simpel. Skulde en By erobres, maatte det ske enten ved at udsulte eller ved at storme den. Hovedpunktet i Datidens Befæstningskunst blev da ved Hjælp af naturlige eller kunstige Hindringer i Terrænet at standse Fjenden i sit Stormløb imod Byen. Da nu Terrænet omkring *Køpmannæhafn* var rigt paa sidt og moradsagtigt Jordsmon, Søer, Vandløb osv. var det saare naturligt, at man gjorde Brug af disse Terrænforhindringer ved Anlægget af Befæstningen, selv om denne derved paa sine Steder kom til at ligge et godt Stykke udenfor den egentlige Bebyggelse. Ved denne Befæstningsmaade opnaaede man jo yderligere at faa Græsgange indenfor Fæstningens Omraade, hvor man i Belejringstilfælde kunde have rigeligt Kvæg gaaende, saa at Mulighederne for Udsultning væsentlig forringedes.

Atter her mærker man Biskop Absalons Fremsyn; thi de Grænser, han drog omkring sin By, var saa vide, at de i alt væsentligt holdt lige til Christian den 4. des Tid. Saaledes har da Slægt paa Slægt i firehundrede Aar arbejdet paa Udbedringen af det samme Værn, bag hvilket Byen voksede op til at blive Nordens vigtigste Stad.

Første Gang, *Køpmannæhafn's* Befæstning omtales historisk, er i Erkebiskop Jakob Erlandsens Stadsret af 1254. Man er paa dette Tidspunkt endnu næppe kommet stort videre end til det ovenfor nævnte Værn; ihvertfald hedder det i Stadsrettens 9de Artikel: »Naar i Fredstid Gravene ved nogens Ligegyldighed eller Forsømmelse forringes eller Plankerne falder ned, skal han inden 3 Dage begynde at gøre dem i Stand og bringe dem i deres tidligere Stand«. Det paa-hvilede altsaa Borgerne selv at sørge for Byens Forsvarsstand, og det er derfor ikke at undres over, at dette Arbejde, hvor hver havde sin Del at passe, tit gik efter bedste Beskub uden nogen samlet Plan eller fornøden Forudseenhed.

Følgerne heraf udeblev da heller ikke. I 1259 brød Fyrst Jaromar af Rygen gennem Plankerne og erobrede Byen. Stedet, hvor det skete, kaldtes senere »Jar-

mers Gab«. Da der omkring 1528 blev opført et Taarn paa dette Sted, fik det Navnet Jarmers Taarn, hvoraf der endnu findes Rester paa Jarmers Plads.

Efterhaanden som Krigskunsten udvikler sig og navnlig efter Krudtets Anvendelse, afløses Plankeværket, der nu ikke længer kan gøre Fyldest, mere og mere af Mure med fremspringende Taarne, som for at kunne staa Maal med Skydevaabnernes hastige Udvikling stedse maa gøres sværere. For yderligere at øge Befæstningens Modstandsdygtighed begynder man endvidere med at opkaste Volde bag Murene og fylde Taarnene med Jord. Den næste Forbedring, der skrives til, er at gøre Voldene bredere for derved at skaffe Plads til det svære Skyts. Hermed fremtræder da Jordvolden som et Led i Befæstningskunsten, og da dens store Fordele snart vinder almindelig Anerkendelse, gaar man efterhaanden helt bort fra det kostbare Murværk; Bastioner og Courtiner afløser Taarnene, en hel Række nye Udenværker til Forstærkning af Befæstningen kommer fra Tid til anden til, og saaledes sker da efterhaanden Overgangen til den nyere Tids Befæstningsmaade.

Disse Forbedringer af Befæstningen foregaar dog i meget langsomme Tempi. Endnu i Kristoffer af Bayerns Stadsret fra 1443 tales der stadig om »Bysens Mure og Planker«, og saa sent som i 1519 berettes der om et Stræde, »der løber fra Sct. Pederstræde udi Nør ned til Byens Planker«. Af de opbevarede Dokumenter Byens Befæstning vedrørende, der bl. a. findes samlet i G. F. Lassen's Bog: »Dokumenter & Actstykker til Kjøbenhavns Befæstnings Historie« fremgaar det, at man i disse Tider saa godt som uafslædig har arbejdet paa Fæstningens Udvidelse og Forbedring. København har hurtigt udviklet sig til at blive Nordens vigtigste By, og Kongerne holder vagtsom Øje med, at Byens Forsvar er i god Orden.

Det Billede, der kan tegnes af det middelalderlige København, vil i mange Henseender faa et ganske andet Præg, end det en Købstad af lignende Størrelse i vore Dage viser. Ingen Forstæder med landlige Huse og blomstrende Haver vidnede om Byens Udvidelsestrang; alt blev holdt strængt indenfor dens Mure. Adgangen til Byen var trang og besværlig; over Vindebroer og Udenværker kom man endelig til Porten, hvor Vagten visiterede enhver grundig. Stadens Sikkerhed paabød i hine urolige Tider den størst mulige Afsondrethed fra Omverdenen og den yderste Forsigtighed i ethvert nødvendigt Samkvem med den.

I Længden oversteg dog Arbejdet paa Byens Befæstning og de dermed forbundne Omkostninger Borgernes Ydeevne. Allerede Christian den 1. ste maa i en Befaling af 1455 opfordre Lærde og Læge, saavel Riddere, Svende, fribaarne

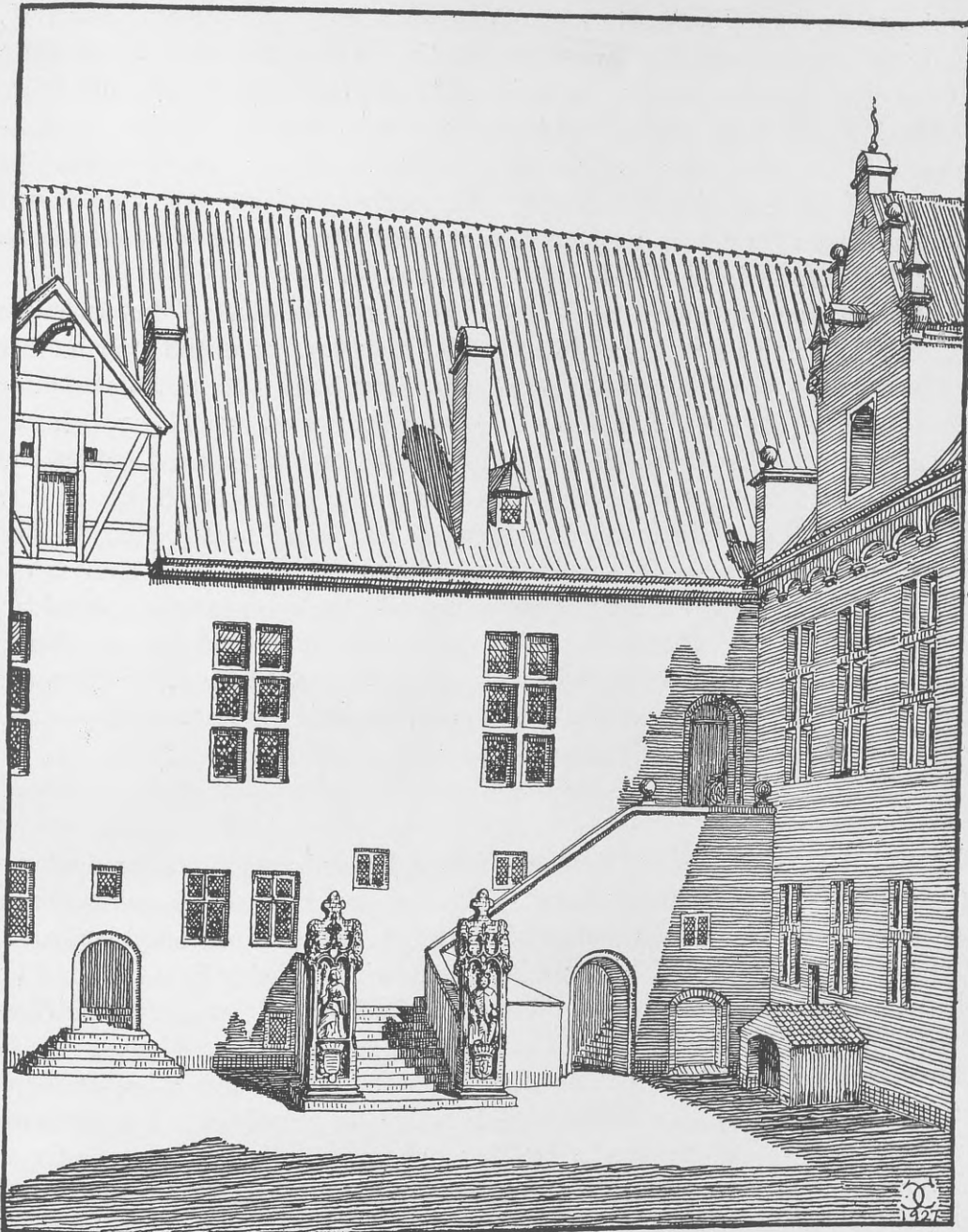
Mænd som Andre i hvilken Stand de end monne være, til at deltage i Arbejdet, da Borgerne og Almuen var besværede dermed. Og i en Indberetning til Christian den 2.den fra Hans Mikkelsen, Kongens tro Raadgiver, meddeler denne bl. a., at Byens Borgere endnu dagligen bygger paa deres Volde.

Det varer dog ikke længe, før det atter er galt. I 1526 udsteder Frederik den 1.ste saaledes en Befaling til Bønderne i de omliggende Herreder om at møde i København for yderligere at befæste Staden. Denne Indkaldelse af Bønderne har været en bydende Nødvendighed, thi Borgerne var ved at segne under de tunge Byrder, hvad der med al ønskelig Tydelighed fremgaar af en Skrivelse, hvori Borgerne udnævner Fuldmægtige, deriblandt Ambrosius Bogbinder til at underhandle med Biskop Joachim Rönow om »nogeth sølff till ett kiærliickt lon (Laan) aff vor Frue kircke« den menige fattige Almue, Københavns Indbyggere til Undsætning »i vor store nødt oc trangh att bygge, befeste oc opholle stadzens mwre (Mure) oc volde mett«.

Under Christian den 3.s Regering sættes der endnu stærkere Pres paa Befæstningsarbejdet. Allerede i det almindelige Amnesti ved Byens Overgivelse i 1536 betinger Kongen sig fuld Raadighed over Byens Forsvarsvæsen. Voldene og deres Armering er saaledes ikke længer Borgernes Sag, men hviler nu i Kongens Haand. Af en Instruks til Peder Rud, der var udnævnt til Tilsynshavende ved Befæstningen, ses det, at Kongen personlig har givet Borgemestrene detailleret Underretning om Arbejdets Udstrækning og Art. Denne Instruks er Resultatet af en Besigtigelse af Volden, hvor Kongen har fundet, at den paa sine Steder er meget »bygfalden«. Da Arbejdet efter den udkastede Plan langt vil overskride Byens og de omliggende Herreders Kræfter, indkaldes nu ogsaa Bønderne fra de fjærnereliggende Herreder. Selv paatager Kongen sig at lade et Stykke Vold og en »Dvenger« (et i Muren eller Volden indbygget Taarn) bekoste og færdiggøre. For at lette Borgerne de økonomiske Byrder giver han fremdeles Raadet Tilladelse til at oppebære Tolden paa Vin og Øl, mod at denne anvendes til Voldenes og Gravenes Udbedring.

Trods disse omfattende Arbejder paa Befæstningen under Christian den 3.die klager hans Efterfølger, Frederik den 2.den allerede i 1567 over Fæstningens Forfald. Til dens Istandsættelse »unnde og tillade« han derfor, at Borgemestrene og Raadet indtil videre maa oppebære en dansk Hvid af hver Skæppe Malt, som brygges i København, mod at Indtægten anvendes til »byenns befestning at bygge och forbedre och till innthet anndet.« Arbejdet paa Befæstningen begynder nu atter om end med megen Træghed fra Borgernes Side, saa at Kongen flere

Opgangen til Riddersalen paa Københavns Slot. Ved Foden stod de to Bislagssten, der nu er i Nationalmuseet, og som forestiller Kong Hans og Christian II's Dronning Elisabeth. Rekonstruktionen tegnet af Charles Christensen.

Gange maa paalægge Raadet at fremme Arbejdet uden yderligere Efterladenhed, ifald de »ikke wille stande therfore till rette«. Krigen med Sverrig i Forbindelse med den efterfølgende Dyrtid sætter imidlertid en foreløbig Stopper for alt videre Arbejde. Borgerne ere ganske ude af Stand til at bære de tunge Byrder, og Kongen maa desaarsag beordre Statholderen i København Peder Oxen til at indstille Arbejdet paa Befæstningen og foreløbig intet yderligere at lade foretage. Først i 1581 tages der atter fat og nu efter en stor anlagt Plan, der kan karakteriseres som en Hovedforbedring af Københavns Befæstning.

Sjælen i dette omfattende Arbejde er Christopher Walkendorff. I den saakaldte Walkendorfske Bog i Raadstue Arkivet hedder det bl. a., at »Anno 1581 haffuer hand ladit begynde paa Kiöbenhaffns Befestning. Först haffuer Hand ladit begynde wed Nörre Portt att sette Wolden om thill Östre Portt med stor Kamp, och lade ferdige giöre och Arbede paa Wollen. Och Thiszligiste haffuer hand ladit thend Schandsze och Kellinge och Mur i Nörre Portt och haffuer sielff giffued ther thill af sin Penning och haffuer han sin egen Arbeeds Karle huer Dag paa Wollen i Arbede med Borgerne at det schulde gaa for sigs.« Det synes dog, som er det hele atter kun blevet til et Tilløb; i de efterfølgende Aar høres intet om Arbejdet, der sandsynligvis snart efter er helt ebbet ud for først at blive endelig realiseret, da Christian den 4. de i 1606 gaar i Lag med sin storstilede Fæstningsplan, der delvis er baseret paa Walkendorffs Udkast, og under sin lange Regering — dog med nogen Modifikation af den oprindelige Plan — fuldfører dette Arbejde.

Som et naturligt Led i Befæstningen indgik Københavns Slot, der oprindeligt var omgivet med Volde og Grave. Christianshavn med sine Fortifikationer, der, som bekendt, først blev anlagt af Christian den 4. de paa opfyldt Grund, dannede endnu ikke den afsluttende Befæstningsring omkring Byen. Denne laa aaben ud imod Søen, og dels som Støttested for Byens Forsvar, dels for Slotets egen Sikkerheds Skyld, var en Befæstning omkring dette en Nødvendighed.

Slottets Volde og Grave omtales flere Gange. Saaledes lod bl. a. Frederik den 2. den i 1529 udgaa en Befaling til Henrik Gjøe, Høvidsmanden paa Vordingborg, at alle Kronens Bønder og Tjenere i hans Len, skulde yde to Dages Arbejde paa Københavns Slot for at fuldføre det Arbejde paa Volden, som Kongen her havde ladet paabegynde eller ogsaa erlægge 4 Sk. dansk til at lønne de Folk, som maatte lejes i deres Sted. Fremdeles findes i Anders Billes Regnskaber fra samme Aar opført som Landhjælp fra Møen, 62 Mark i Graverpenge af alle

Kronens Tjenere, 4 Sk. fra hver Mand, »til den Vold og Grav for Københavns Slot«. Medens Voldene tidligt blev jævnet med Jorden, saa eksisterede Graven lige indtil Slottet 1731 blev nedrevet.

Kjøbenhavns Slot blev opført paa Ruinerne af Absalons Borg under Erik af Pommerns Regering, efter at Borgen i 1368 var bleven fuldstændig ødelagt af Hanseaterne. Rigets Tyngdepunkt var, medens Borgen endnu stod, mere og mere blevet flyttet fra Roskilde til København, og hvad Historien end kan mene om den udiplomatiske Kong Erik: eet maa man ihvertfald medgive ham, nemlig dette: at han havde det rigtige Blik for Øresundet og dets Handelsstæders Vigtighed. Med Opførelsen af Københavns Slot bliver København Rigets centrale Punkt; et Faktum, som selv de skarpeste Protester fra Roskildebiskoppernes Side ikke formaar at røkke en Tøddel ved.

Selv om Erik af Pommern hyppigt opholdt sig i København, var det dog først under hans Efterfølger, Christoffer af Bayern, der i 1445 fejrede sit Bryllup med Dronning Dorothea paa Københavns Slot, at dette fik sin egentlige Indvielse som Kongeborg. Fra nu af har de danske Konger deres faste Sæde her, og det store Vekselspil mellem Rigets og Slottets Historie begynder.

Som det gik med Voldene, saaledes ogsaa med Slottet. Man byggede og byggede paa det; og blev egentlig aldrig færdig dermed. Under Christoffer af Bayern og Christian den 1.ste skal Riddersalsfløjen være blevet opført. Ligeledes skal Kong Hans og Christian den 2.den have bygget paa Slottet, vistnok navnlig paa Kirkefløjens Udvidelse, hvad dennes Klokker, der bar Aarstallene 1491 og 1520 tyder paa; men iøvrigt er Oplysningerne om de ældste Bygningers Opførelse yderst sparsomme og mangelfulde, og det er først efter Reformationen, at man har righoldigere og paalideligere Efterretninger at støtte sig til. Christian den 3.die udvidede de altfor snævre Fløje ved at flytte Bygningerne et Stykke ud i Graven. Paa den Maade indvandt han større Plads bl. a. i Kongefløjen og i Køkkenfløjen; førstnævnte blev derved dobbelt saa bred som oprindelig og fremtraadte herefter som Slottets Hovedfløj og stateligste Del. Under Frederik den 2.den ændredes intet væsentligt ved Slottet, og selv den byggelystne Christian den 4.de nøjedes med at sætte det slanke og festlige Spir paa Blaataarn. Wolf siger herom i *Encomion Regni Daniaë*: »Dette Kongelige Slot er med it meget skjønt anseligt Torn imod høyloflig Christian IV Croning 1596 opsæt, ziret, oc med Kobber betecket, oc med 3 forgyldte Croner, den ene offver den anden, med fijn halffslaget Guld, beprydet». Maaske har Planer om at bygge en hel ny Kongeborg bevirket, at han stedse opsatte en paakrævet Restau-

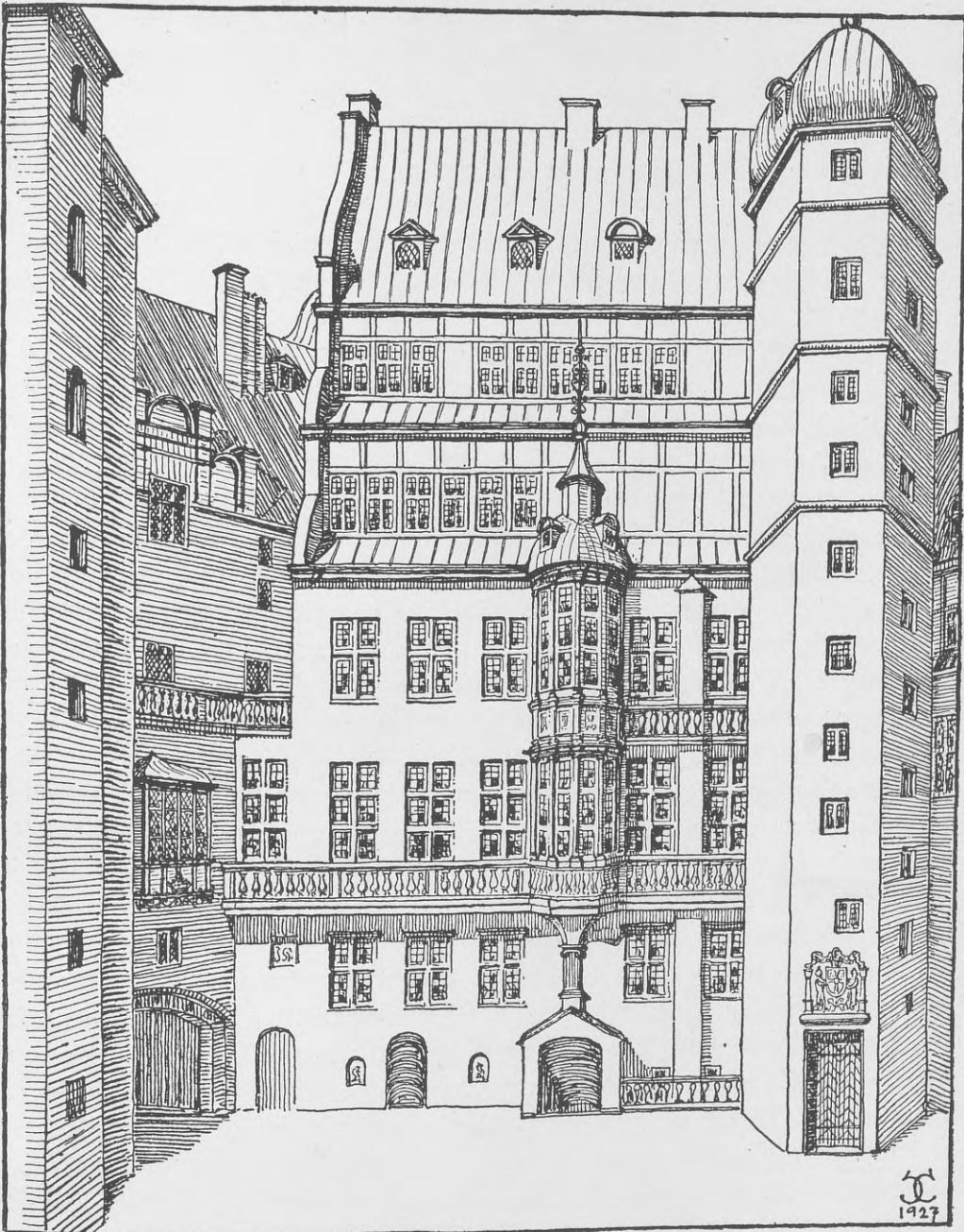
tering og Udvidelse, der blot vilde have slugt en Mængde Penge uden at føre til det Maal, som hans arkitektoniske Sans maatte hige efter. Ihvertfald vil Holberg vide, rimeligvis efter Baron de Courmesvin, der i 1629 besøgte København, at Kongen havde isinde helt at nedrive Slottet, men mange andre Planer har formodentlig lagt Beslag paa hans Tid, og da saa Rosenborg i 1617 stod færdigbygget, blev Savnet af en passende Kongeborg mindre følelig. Senere udviklede Kongen sig jo, som bekendt, i uheldige Krige, der lænsede Statskassen for dens Midler, hvorefter Planerne om et nyt Københavns Slot foreløbig blev skrinlagte.

Saa vel fra Land- som Søsiden har Slottet set saare malerisk og imponerende ud. Dets Spir med de tre lueforgyldte Kroner kappedes med de mange Kirke-taarne og Spir om Førstepladsen i Byens Silhouet; dets hvide Murflader, der dannede den skønneste Kontrast til de irgrønne og røde Tage hævede sig i en-som Majestæt paa Slotsholmen højt over Byens borgerlige Huse. Det maleriske Indtryk forstærkedes end yderligere, naar man kom Slottet paa nærmere Hold og for Eksempel fra Gammel Strand betragtede det uregelmæssige Bygnings-kompleks. Alt det krogede og kringlede er da traadt frem i alle Detailler. Med Blaataarn som det centrale Udgangspunkt løb til bægge Sider Huslænger, høje og lave, lange og korte, rundt omkring den indre Slotsgaard, idet de stødte sam-men i skæve Vinkler, saa at Slottets Grundplan kom til at danne en uregelmæssig Femkant. Op over Tagryggene hævede sig overalt Trappetaarne med irgrønne Spir og gyldne Vejrhaner, Facaderne præsenterede Vinduer af alle Former og Størrelser, siddende i forskellige Højder, og Karnapper, Svalegange, hængende »Hemmeligheder«, Broer og Løngange forøgede yderligere Virkningen.

Men alle disse Uregelmæssigheder maatte give daarlige indendørs Forhold, og trods sin Størrelse led Slottet dog af Pladsmangel, idet et Utal af irregulære Rum, Trapper, Kringelgange osv. tog en uforholdsmæssig stor Plads op, saa at det ikke var muligt at skaffe standsmæssige Boligforhold til Kongefamilien. Fremmede Rangspersoner, der i en eller anden Mission opholdt sig ved Hove, faldt i Forbavselse over, at den danske Konge kunde nøjes med sliig Residens i sin Hovedstad, hvor mange Adelige boede langt mere komfortabelt end selve den kongelige Familie.

I en Rejsebeskrivelse fra Aar 1600 af Herman von Zesterflet, født i det bre-miske, men bosat i Lübeck, findes nogle Optegnelser om Københavns Slot, der i Suhm's Oversættelse lyder saaledes: »Den Deel af Slottet, der vender udad imod Byen, seer ikke meget prægtigt ud, den ligner snarere en liden Fyrstes end

Kongesløjen paa Københavns Slot. Tegning af Charles Christensen.

en stor Konges, quod, lægger Autor til, qvam ob rem factum fit, alii judicent (Hvoraf dette kommer, maa andre afgøre). De andre Sider derimod har mere Anseelse og ere kostbarere, har 4 à 5 Etager og prægtige Værelser og ere heelt igiennem tækkede med Kaabber, da Taget mod Byen til derimod kun bestaaer af brændte Steen. Slotsgaarden er firkantet(?), i det ene Hjørne stod en Ulv i Lænke«.

Af Dokumenter ser vi, at al uvedkommende Færdsel over Broen til Slottet var forbudt. Allerede i 1578 udstedte Frederik den 2.den et Forbud imod, at Uvedkommende fik Adgang til Slottet, hvor »allehaande løst Folck opløber og ingen Besked tages af dem«. Havde man imidlertid været saa heldig at erhverve sig denne Tilladelse, maatte man først igennem det foran liggende Porthus, hvor »Liggerne og Skytterne« holdt Vagt. Herfra kom man ud paa Slotsbroen, der førte over Gravens stillestaaende, mudrede Vande. Graven var ca. 35 Alen bred, men ikke særlig dyb; paa sine Steder var der kun fire Fod Vand til tre Fod »Mudde«, der paa varme Dage udbredte alt andet end Vellugt. Særlig galt skal det have været omme ved Køkkenfløjen, hvor Køkkenaffaldet i Tidens Løb dannede et »Mistberg« og en hel lille »Dam« eller Dæmning. Lægges hertil Stanken fra den nærliggende Kanal, hvor Byens Skrald og Latrin simpelthen styrtedes i, forstaar man, at Opholdet paa Slottet undertiden var alt andet end behageligt, og at »Borgernes Nødtørft« for at bruge et af Troels Lund's Udtryk »bogstavelig talt laa Hans Majestæt paa Sinde.«

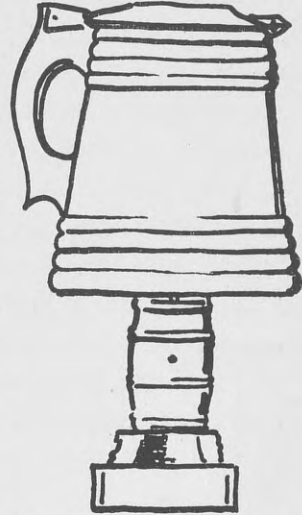
Kommet igennem den snævre og skumle Slotsport, stod man i den indre Slotsgaard, der med sine hvidkalkede Mure gjorde et næsten klosteragtigt Indtryk. Straks til venstre laa Kongefløjen, hvis fornemste Prydelse var den ottekantede Karnap, som Christian den 3.die lod opsætte. I denne Fløj laa Kongefamiliens private Gemakker. Kongens ud imod Slotspladsen, saa at han fra sine Vinduer kunde, som Wolf siger, kvæge Øje og Sind ved »en lystig Prospect oc Udsick til Stranden, Holmen, Flaaden, Børsen oc anden meere Lyst, som kand sees, hvor Skibene mangfoldeligen seyle aff Øster oc udi Væstersøen hen oc ud igien«. »Indtil Borgegaarden« fortsætter Wolf, laa »hindis Mayts. dyrebar Smycke-Kammer ofver Porten, detz Herlighed som der inde er, icke her beskrives. Uden for Vindverne til det Smycke-Kammer, seer mand inde paa Borgegaarden, it Konstelige giort Arbeyd oc Jern Gardeverck, som med det fineste halffslaget Guld, er forgyldt oc staffered.«

Fløjen næstefter Kongefløjen var Drabantfløjen, hvor Drabantsalen, Borgestuen og Slotsfogdens Lejlighed laa. Dernæst kom Kirkefløjen og Køkkenfløjen

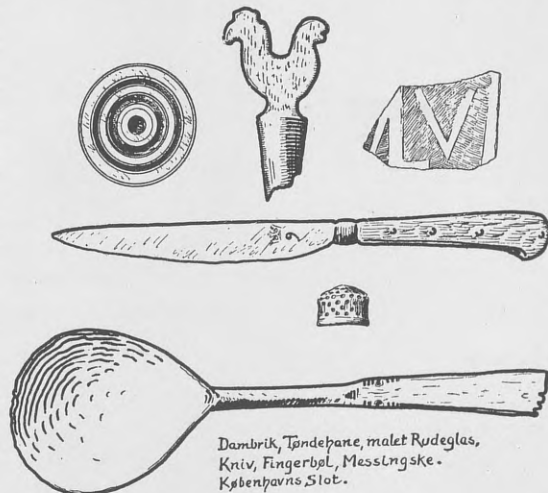
ud for hvilken stod en Post, der pumpede Vandet op af en ældgammel Brønd. Paa Trods af de mægtige Stegers kneb det dog undertiden med at faa Maden lavet, saa at et Telt maatte rejses i Gaarden, thi der var mange Munde, der skulde mættes paa Københavns Slot. Enhver, der var i Kongens Tjeneste, fik nemlig det meste af sin Løn udbetalt i Kost og Klæder; selv Haandværksmestrene med deres Svende var, saasomt de udførte Arbejde for Kongen, paa Kost. Som et Kuriosum kan nævnes, at Hofskræderen, der maatte holde mange Svende for at sy Hoffets Klæder, foruden megen »Fetaille« fik et halvt Lispund Voks aarligt, formodentlig til at vokse Traaden med. Og at man i hine Tider kunde spise og drikke, faaes der en lille Forestilling om, naar der berettes, at Vagten i Portuset Sct. Mortensaften blev beværtet med seks Gæs og tre Tønder Rostock'er Øl. En halv Tønde Øl per Gaas. Den Gaas kom da ikke til at ligge tør.

Den næste Fløj, Riddersalsfløjen var særlig bemærkelsesværdig ved den store, monumentale Fritrappel, der førte op til Riddersalen. Ved Foden af Trappen stod to høje Bislagsstene, hvori der i gotisk Stil var udhugget Relieffer forestillende Kong Hans og hans Svigerdatter, Dronning Elisabeth, Christian den II'dens Hustru. Disse Stene staar nu i Nationalmuseets Port, og Kopier heraf findes i Kongeporten paa Christiansborg. Riddersalen var Slottets største og festlige Rum. Her holdtes Hoffets store Fester, saaledes bl. a. Bryllupsfesten i 1634 i Anledning af den udvalgte Prins Christians (Chr. 4.des Søn) Formæling med Prinsesse Magdalene Sibylle af Sachsen. Ligeledes stod Leonora Christinas Bryllup med Korfits Ulfeldt her i 1636.

Den lille Fløj der laa mellem Riddersalen og Blaataarn hed Raadstuefløjen. Paa første Etage var Raadstuen

Trækruis fra Københavns Slot.
(Nationalmuseet).

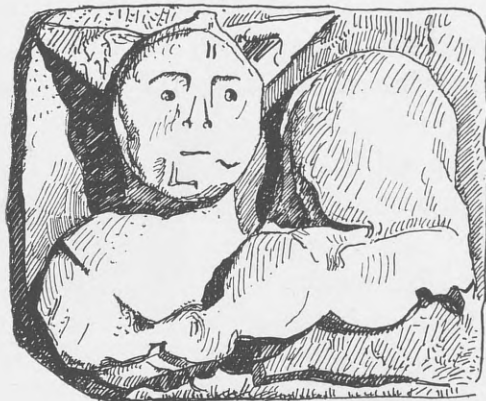

Dambrik, Tøndehætte, malet Rudeglas,
Kniv, Fingerbøl, Messingske.
Københavns Slot.

Forskellige Brugsgenstande fundne ved Udgravningerne i Ruinerne. (Opbevares i det underjordiske Museum).

og nedenunder laa »Kongelig Majestæts Apoteck«, hvor Doktor Petrus Payngk og Gagelmand laborerede, samt Sølvkamret. Disse Værelser bleve i 1644 omdannet til Mynt.

Blaataarn, hvis høje Spir var synlig viden om, var uden Tvivl en af Slottets ældste Bygninger. Her laa de berygtede Fængsler, hvor mange politiske Fanger under utrolige Lidelser maatte hensmægte Aar af deres Liv. Her sad ogsaa den skønne Kongedatter Leonora Christina fangen. Fængselsopholdet har hun, som bekendt, selv beskrevet i sit »Jammersminde« et af den danske Literaturs mærkeligste og betydeligste Memorieværker. Ingen anden har som hun kendt alt, hvad dette Slot rummede, fra den højeste Lykke til den dybeste Forsmædelse. Her fejrede hun sin Ungdoms Triumfer som en af »Sirenerne paa Drukkenskabets Hav« (saaledes omtalt af den franske Gesandt ved Chr. den 4. des Hof). Her traadte hun kun femten Aar gammel Brudedansen paa Riddersalens Flisegulv, og her lærte hun gennem 22 lange Aar bag Blaataarns skumle Mure al Livets Forkrænkelighed at kende.

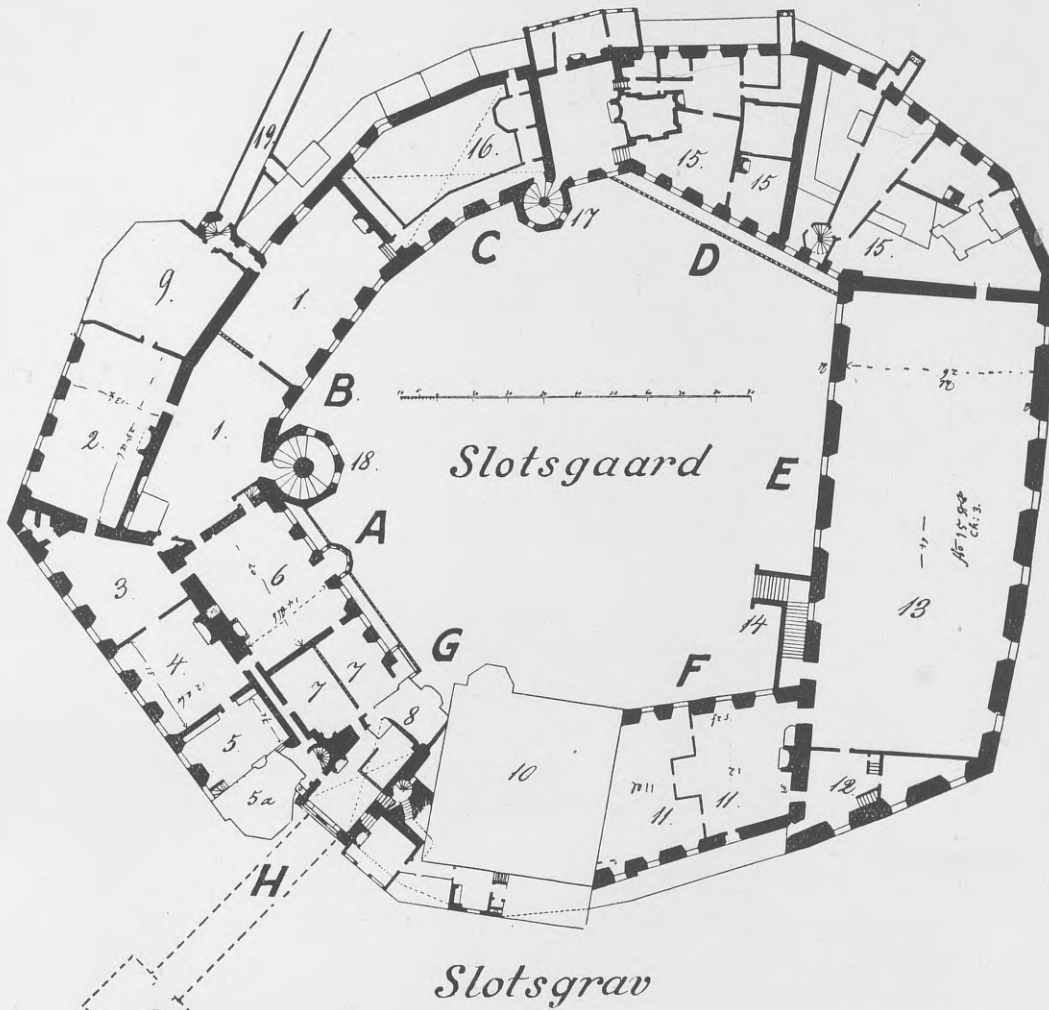

Narrehoved i Kridtsten fra Københavns Slot.

PLAN OVER KØBENHAVNS SLOTS 1. ETAGE

Udarbejdet af C. Chr. Andersen, efter Opmaalinger foretaget i 1707, da der blev Tale om Slottets Nedrivning.

A = Kongefløjen.	D = Køkkenfløjen.	G = Portfløjen.
B = Drabantsalsfløjen.	E = Riddersalsfløjen.	H = Broen.
C = Kirkefløjen.	F = Raadstuefløjen.	I = Porthuset.

1. Drabantsalen. 2. Kongens første Forgemak. 3. Andet Forgemak. 4. Audiensgemak. 5. Kongens Kammer.
 5 a. Taarnkamret. 6. Dronningens Forgemak. 7. Dronningens eget Gemak. 8. Dronningens Smykkekammer.
 9. Drejerkamret. 10. Blaataarn. 11. Raadstuen. 12. Trompeterstolen. 13. Riddersalen. 14. Trappen til Riddersalen.
 15. Køkkenfløjen. 16. Kirken. 17. Kirketaarnet. 18. Drabanttaarnet. 19. Løngang til Stalden.

Del af et dansk Skibsflag fra Mariakirken i Lübeck. (Kopi paa Frederiksborgmuseet).

KØBENHAVN UNDER BISPESTAV OG KONGESCEPTER

DET Statsmandsværk, som Biskop Absalon efterlod sig ved sin Død i 1201, skulde snart vise sig at være al for tung en Byrde for ringere Arvtagere at bære videre. Endnu lyser vel under Valdemar Sejrs Regering for en Stund Magtens og Hæderens Baun over Fædrenes Land; men efter Kongens Tilfangetagelse paa Lyø begynder Ulykkerne atter at rulle ind over Riget. Kun kort varede Danmarks Stortid; men saa godt havde en mægtig Vilje formaaet at tømre den sammen, at der skulde gaa hundrede Aar, før Uduelighed fik sat Punktum for et af de stolteste Afsnit i vort Lands Historie.

En væsentlig Andel i Ulykkerne bærer Striden mellem Kronen og Kirken om Ejendomsretten til København Ansvar for. At Kong Valdemars Gavebrev til Biskop Absalon er sporløst forsvundet, er der forsaavidt intet mærkeligt i. Det kan have lidt samme Skæbne som tusinde andre Dokumenter. Mærkeligere er det derimod, at dette Gavebrev ikke nævnes under Striden. Dette, i Forbindelse med Absalons paafaldende Iver efter at sikre sig Roms Bekræftelse paa Donationen til Bispestolen — foruden Pave Urban III's Bekræftelse kendes endnu fire andre pavelige Bekræftelser —, kunde tyde paa, at Kongens Gavebrev, om det da nogensinde har eksisteret, og Gaven ikke blot har været af mundtlig Art, har kunnet gøres til Genstand for Fortolkninger. Endelig er det ogsaa bemærkelsesværdigt, at Absalons Gavebrev, der næppe vilde have huet Kong Valdemar, først udstedes efter dennes Død. Om dette nu er sket af Venskabs- eller Klogskabs-Hensyn er ikke godt at vide. Ihvertfald støder Donationen snart paa alvorlig

Modstand fra Kronens Side, der hurtig faar Øjet op for Københavns strategiske Beliggenhed og nu med alle Midler søger atter at faa sig Byen underlagt.

Det begynder med Rivninger og ender med aabenlys Strid, da Kong Erik Plovpenning med Magt sætter sig i Besiddelse af Byen og jager Bispen, Niels Stigsen i Landflygtighed 1247. Umiddelbart herefter blander Lübeckerne, der længe havde betragtet København som en farlig Medbejler til Handelen paa Østersøen, sig i Striden. En lybsk Flaade lægger sig for København og efter en voldsom Kamp erobres Byen, hvorefter den, saavel som Borgen og de omliggende Landsbyer, bliver ødelagt og udplyndret. Aar 1250 snigmyrdes Kong Erik af Broderen, Hertug Abels Mænd, hvorefter Abel selv bestiger Tronen. Formodentlig har hans Stilling som Følge af Mordet været saa svækket, at han ikke har vovet at trodse Roskilde-Bispen, der saaledes atter kom i Besiddelse af Absalons Gave.

To Aar efter falder Abel paa Togtet imod Friserne og efterfølges af Christoffer I (1252—59), under hvem Striden med Bispestolen naar sit Højdepunkt. Lunds Kanniker havde mod Kongens Ønske valgt den myndige og trodsige Jakob Erlandsen til Ærkebiskop. Denne pønsede paa at faa Kirkens Ejendomme og Godser helt unddraget Kronens Myndighed, og da Kongen truede med at anvende Magt herimod, fik Ærkebiskoppen paa et Kirkemøde maget det saa, at dersom Kongen lod en Biskop fængsle, skulde der lyses Interdikt over Riget. Rasende herover lader Christoffer I Ærkebiskoppen fængsle, hvorefter Bispen i Roskilde, Peder Bang, i Henhold til Konciliets Bestemmelse lyser Interdikt over Stiftet og flygter til Rygen for at undgaa Kongens Efterstræbelser. Denne befaler, at Kirkerne skal genaabnes, og da det dog ikke sker, sætter han sig med Magt i Besiddelse af København og Bispens andre Ejendomme. Som Modtræk faar Biskop Peder, der var flygtet til Rygen, nu Fyrst Jaromar til at bekrige Kongen. Atter maa København holde for. Med en vældig Hær erobrer Jaromar Byen 1259, der igen ødelægges og udplyndres. Midt under Forsøget paa at kaste Jaromar ud af Byen dør Christoffer I i Jylland, efter Sigende forgiven. Hans Enke Margrete Sprænghest prøver vel paa at fortsætte Kampen, men maa snart bekvemme sig til at søge en Udsoning med den mægtige og ubøjelige Ærkebiskop.

Striden fortsættes under Erik Glipping, men træder dog snart helt i Baggrunden for den Strid med Herremændene, som Kongen indvikler sig i. Efter Mordet i Finnerup Lade trues Byen atter af et Angreb, denne Gang af den norske Konge Erik Præstehader, der havde taget Parti for de Fredløse. Det blev dog ved Trudsel; thi den kække Holdning, som Københavnerne indtog overfor Fjenden, gjorde Erik Præstehader betænkelig, og efter at have ligget med sine Skibe for

Byen en hel Maaned, lettede han Anker uden at have ladet det komme til Kamp.

Erik Menved (1286—1319) fortsatte stadig Kampen mod sin Faders Mordere, og da Ærkebiskoppen Jens Grand aabenlyst holdt med dem, lod Kongen ham kaste i et usselt Fangehul paa Søborg. Jens Grand saa imidlertid sit Snit til at flygte derfra og tyede ned til Pave Bonaficius VIII, der atter lyste Interdikt over Riget. Kongen maatte vel bøje sig, men blev dog Jens Grand kvit, og det synes, som var Kongen i sine sidste Leveaar Herre i Byen. Denne Konges Regering er Pantsætningernes sørgelige Tid. Hans Storpolitik og ødsle Leve-maade kostede Summer, der langt overskred Rigets Evner, og for at skaffe sig de nødvendige Penge pantsatte han Kronens Lehn og Indtægter, navnlig til de holstenske Grever Gert og Johan. Denne Fremgangsmaade, der hurtig førte til Rigets fuldstændige Opløsning, fortsattes under hans Broder og Efterfølger, Christoffer II.

Hvor komplet Forvirringen har været i hine sørgelige Tider, ses bedst af Christoffer II's tragikomiske Forsøg paa at bemægtige sig København, der atter var kommet i Bispestolens Eje. Da Kongen, der kun var Konge af Navn — efter-som hele Riget var pantsat —, i Følge med Grev Johan, hos hvem han levede paa Naade, nærmede sig København, red Ingvar Hiort, som havde Borgen i Forlening for Biskoppen, dem imøde og meddelte, at han havde i Sinde at over-give By og Borg til Kongen. Johan sendte nu hemmeligt sine Folk i Forvejen, og da Kongen nærmede sig Byen, maatte han døje den Tort at se den holstenske Fane med Neldebladet vaje fra Murene. Grev Johan var kommet Kongen i Forkøbet og havde taget sit Pant i Besiddelse.

Danmark stod nu paa Undergangens Rand, og uden Niels Ebbesens Heltedaad i 1340 vilde det sikkert have været ude med det danske Folks Selvstændighed. Kun lidet kender vi til Københavns Tilstand i disse trøstesløse Tider; men der skal ikke megen Fantasi til for at udmale sig den. De fremmede Magthaveres Aag har hvilet tungt paa Borgerne; Voldshandlinger og Overgreb har hørt til Dagens Orden og Udsugningen af Byen er sikkert sket efter de bedste middel-alderlige Forskrifter.

Da Valdemar Atterdag begynder sit store Værk: at genrejse det danske Rige, er hans Opmærksomhed først og fremmest rettet mod København. Det lykkes ham dog først i 1346 at fordrive Holstenerne fra Byen. Den fædrelandskærlige Biskop Henrik Gertsen, der indsaa, at uden et fast Støttepunkt paa Sjælland maatte Valdemar Atterdags Bestræbelser blive forgæves, overlader Kongen Byen og Borgen paa Livstid. Atter kom Byen ind i en Opblomstringsperiode og atter

voksede Lübeckernes Had til den farlige Konkurrent ved Øresund. I 1362 forsøgte de et Overfald paa Byen, der imidlertid blev heldigt afslaaet, men i 1368 kom de igen, og denne Gang havde de Heldet med sig. Byen blev erobret og forvandlet til en rygende Ruinhob, Havnen ødelagt og Borgen nedrevet til Grunden. Uden Tvivl var det den alvorligste Katastrofe, der endnu var overgaaet Byen, og dette er formodentlig ogsaa Aarsagen til, at Dronning Margrete uden Indsigelse lader Biskop Niels Ipsen inddrage Byen under Bispestolen.

Det blev imidlertid mere og mere indlysende, at København for hele Rigets Velfærds Skyld maatte tilbage til Kronen. Da Biskop Peder Jensen Lodehat dør i Oktober 1416 tvinger Erik af Pommern Domkapitlet i Roskilde til at udlevere sig Byen. Kannikerne protesterer vel mod Overgrebet; men Kirkens Magt er nu brudt, og Striden om København bliver kun til en simpel Retssag, hvorunder Erik af Pommern endda indstævner den nye Biskop for Ærkebispens af Lund; men Biskoppen, der paa Forhaand indsaa det haabløse i Protesten, undlod ganske at give Møde. Fra den Tid af var København uafbrudt i Kronens Besiddelse.

Saasnart Erik af Pommern er kommet i sikker Besiddelse af København, udsteder han Privilegier til Byen (1422), der herved atter kommer ind i en blomstrende Periode. Handlen udvikler sig hurtigt, og Velstanden vokser. Men samtidig vokser ogsaa Hansestædernes gamle Had til København, og da Kongen i 1425 indfører Sundtolden, beslutter de med Magt at tiltvinge sig fri Sejlads gennem Sundet. I 1427 stak de hanseatiske Krigsskibe i Søen for at konvojere deres Handelsflaade igennem Sundet. Men det gik anderledes end beregnet. En dansk Flaade mødte dem og slog dem saa eftertrykkeligt, at hele Handelsflaaden faldt i Danskernes Hænder. Byttet beløb sig til 400,000 Mark, og den lybske Anfører Tideman Sten havde ved sin Hjemkomst nær mistet sit Hoved for den Bedrift.

Der hænger i Mariakirken i Lübeck et erobret dansk Skibsflag fra dette Slag (se Frisen Pag. 65). Man kan dog her ikke tale om noget Trofæ, thi Sejren var afgjort paa Danskernes Side, og der er ingen Tvivl om, at mange hanseatiske Flag fra samme Slag har hængt under Frue Kirkes Hvælvinger, hvor de ved Kirkens Brand 1728 blev Ofre for Luerne.

Naturligvis skulde Lübeckerne have Hævn, og allerede Aaret efter kom de igen. Men det gik dem ikke bedre denne Gang. Kong Erik var i Sorø; men hans tapre Dronning Philippa overtog Ledelsen af Forsvaret og indgød Borgerne Mod. Det blev til en vældig Kamp, hvor 200 Kanoner dundrede fra Slottet, Volden og Skibene; men trods alle Anstrængelser lykkedes det ikke Lübeckerne

at komme i Land. Da Danskerne saa pludseligt gik over til et voldsomt Angreb, flyede Hanseaterne det bedste, de havde lært. Det var sidste Gang, at Hansestæderne forsøgte sig overfor København.

København udvikler sig nu hurtigt til at blive Rigets første By. Den næste Konge, Christoffer af Bayern, krones ganske vist i Ribe; men det er ogsaa den sidste Konge, der er blevet kronet udenfor København. Christoffer af Bayern fejrede sit Bryllup med Dronning Dorothea paa det nyopførte Københavns Slot, og fra nu af bor Kongerne i København, naar de da ikke er paa »Gæsteri« rundt i Riget for at holde Retterting o.l. Det første Skridt til at centralisere Rigets Administration, der endelig gennemføres ved Regeringskollegiernes Ordning i 1661 som Følge af Suverænitetens Indførelse, og hvorved Begrebet Hoved- og Residentsstad skabes, er hermed gjort. København er nu blevet »Kongernes Hoffved Qvarteer«.

Byens sidste gejstlige Herre, Biskop Peder Jensen Lodehat's Sølvsignet. (Nationalmuseet).

Det middelalderlige Byliv var i ganske anderledes Grad end vort moderne præget af Loven og Kirken, af den verdslige og den gejstlige Myndighed. Nærmede man sig i hine Tider en By, fik man allerede i lang Afstand Øje paa den verdslige Myndighed i Form af Retterstedet, der laa udenfor Bymuren, højt og frit paa en Bakke. Og stod man saa endelig paa Vindebroen udenfor Byporten og vilde ind i Byen, kom man straks i personlig Berøring med samme Myndighed. For Københavns Vedkommende findes der i Stadsretterne ganske vist intet direkte angivet angaaende Betingelserne for at faa Adgang til Byen; men det er at antage, at disse har været mindst ligesaa omstændelige, som kendt er andetsteds fra. I Haderslev gamle Stadsret omtales til Eksempel meget detailleret den ejendommelige Ed, der afkrævedes enhver Fremmed, som søgte Adgang til Byen. Med Foden paa Hjulnavet, hvis han var kørende, eller i Stigbøjlen, hvis han var ridende, eller med Roret i Haanden eller Foden paa Skibsbord, hvis han var sejrende, maatte han først sværge paa, at han ikke i Byen havde Ven eller Frænde saa nær, at de kunde værge ham; den saakaldte Køns-Ed, hvorefter han tolv Gange maatte sværge Renselses-Eden, der meget minder om de gotiske Folkefærds Vaabened. Men hvad nu end Betingelserne har været for at komme indenfor Københavns Porte, givet er det

ihvertfald, at man ikke saadan udenvidere kunde spadserere ind i Byen. Dertil var Tiderne altfor urolige og usikre.

Stod man saa endelig indenfor Porten, skulde det ikke vare længe, før man ogsaa gjorde Bekendtskab med den gejstlige Myndighed. Især ikke i en By som København, hvis kommunale Forhold skilte sig stærkt ud fra andre Købstæders. København var jo Kirkens Ejendom, og den verdslige og gejstlige Myndighed saaledes forenet i een Mands, Biskoppen af Roskildes Haand. Dens Ophøjelse fra Landsby til Købstad havde ikke bevirket nogen virkelig Forandring af dens Underdanighedsforhold til dens Herre, og om nogen virkelig kommunal Selvstændighed var der derfor ikke Tale.

I den første Tid af sin Købstadstilværelse synes København ikke at have haft nogen skreven Bylov; men alt eftersom Byen udviklede sig, blev Nødvendigheden af at have faste Bestemmelser, der kunde raade Bod paa de stedse voksende Antal af Tvistestemner i det kommunale Liv, mere og mere paakrævet, og i 1254 gav da Biskop Jakob Erlandsen Byen den første Stadsret, der dog i Virkeligheden ikke har ret meget med Stadsret at gøre, idet den ikke har sin Rod i daltidige Retsbegreber, men saa godt som udelukkende tilstræber at sikre Biskoppen uindskrænket Ret over Byen. Først bestemmer den, at Biskoppen skal have tre Fjerdedele af de fleste Bøder (i Kongens Købstæder fik Staden Halvdelen), dernæst skal Biskoppen have fri Sejlads til og fra Skaane. Saa handles der om Afgifter; den saakaldte Midsommersgæld af hvert Arnested, Ølgæld (allerede da var Øl et yndet Skatteobjekt), Jordskyld, Sildeafgift og Tyvestød. Fremdeles tilpligtes Borgerne at forsvare Bispens Ejendomme og Undergivne samt til at vedligeholde Byens Forsvar og Gader. Breve udstedte i Byens Navn skal først forelægges Biskoppen til Godkendelse. Afhændelse af Bygrunde til Fyrster, Riddere og Herremænd er forbudt, og ydermere tilsikrer Biskoppen sig Forkøbsret til enhver Grund osv. Disse Bestemmelser viser tydeligt det dybe Afhængighedsforhold, som Byen stod i til Biskoppen, og hvor langt København endnu er fra at have erhvervet sig virkelige Købstadsrettigheder.

Denne Stadsret afløses allerede i 1294 af Biskop Johannes Krag's Stadsret, der giver en god Illustration til de Begivenheder, der var forefaldet i de mellemliggende Aar. Allerede to Gange havde Byen været i Kongernes Magt, og hvad værre var: bægge Gange havde Borgerne, der vare utilfredse med det strænge, gejstlige Herredømme, taget aabenlyst Parti for Kongen, selv om det var kommet dem dyrt at staa, eftersom deres By begge Gange var blevet udplyndret og ødelagt. Ganske vist var Byen nu atter i Bispestolens Besiddelse; men Johannes Krag

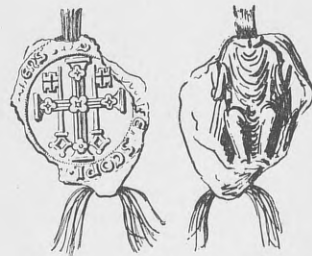

havde ikke Kongens Naade, og Ærkebiskop Jens Grand sad bag Bolt og Slaa paa Søborg. Gennem denne Stadsret gaar som en Undertone Frygten for Forræderi og Oprør. Den indskærper Borgerne deres Pligt til at vogte By og Borg, i Nødstilfælde skal Fogdens Befalinger ubetinget efterkommes, Gilder er forbudt, Forsamlinger uden Fogdens og Raadets Billigelse ligeledes, og ingen uden Bispens Svende maa bære Vaaben. Den, der prøver paa at skaffe Byen anden Herre end Biskoppen, eller som blot godkender en andens Herredømme, fortaber sin Ejendom til Biskoppen og forvises med Vanære. Samme Straf lider den, der klager over Biskoppen til en verdslig Dommer. Fremdeles maa Borgerne ikke aflægge Troskabsed til andre end Biskoppen, og den Kvinde, som ægter en Herremand, der jo var Kongens Mand, skal rømme Byen.

Disse Bestemmelser leder snarere Tankerne hen paa Belejringsstilstand end paa normale Tider. Samtidig fires der i Stadsretten lidt af overfor Borgerne for at vinde deres Gunst. Magistraten faar nu tilstaaet en vis Myndighed ved Siden af Fogden, saaledes at Borgerne paa enkelte Omraader ihvertfald tilsyneladende faar et Ord med at sige i deres egne Anliggender. Men det er sikkert ogsaa kun tilsyneladende; thi en efterfølgende Artikel bestemmer, at Fogdens Billigelse udkræves til alt, hvad Magistraten vedtager. Og hvor vilkaarligt, der stadig handles overfor Borgerne, viser bl. a. Bestemmelsen om, at køber en Borger noget, som Biskoppen paastaar at have Behov, skal det afleveres til ham til Indkøbspris.

Forbudet mod at maatte samles i *Gilder* var dog den Bestemmelse, der satte mest ondt Blod. Dette, at ærlige Haandværkere ikke maatte samles for at drikke hverandre ærligen og retsindigen til i *Gildes-Lag*, var maaske, naar alt kom til alt, det føleligste Indgreb i den personlige Frihed, og længe varede det da heller ikke, før Misfornøjelsen gav sig Udslag. Da Erik Menved engang havde været i Byen og med forblommede Ord ladet Borgerne vide, at han nok skulde hjælpe dem, hvis de »kom til« at fængsle hans Fjender og berøve dem deres Gods, forstod enhver Meningen, og en Aften, da Biskoppen var i Byen, brød et Oprør løs. Stormklokken lød, og Borgerne samledes nede ved Stranden, hvor de beskød Slottet med Armbrøster og Blider. Men Enden paa Legen blev, at Biskoppen blev den stærkeste, da Kongen alligevel ikke formaadede at hjælpe, og

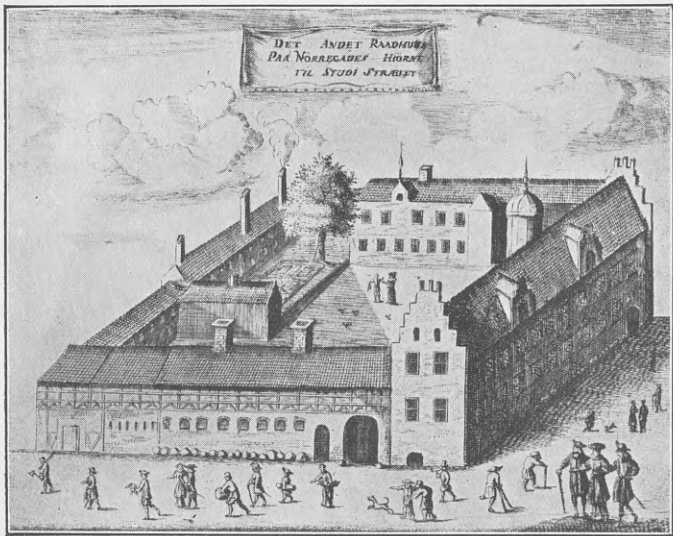
Køpmāuøhaly·duno dñy·ayē·L·m

Biskop Jacob Erlandsens Segl under Stadsretsdokumentet af 1254. (Rigsarkivet).

Borgerne maatte gaa paa et ydmygende Forlig. Endda maatte de være glade; thi Stadsretten bestemte jo, at Oprør skulde straffes med Konfiskation af Ejendom og Forvisning. Men der har formodentlig været for mange skyldige, til at det kunde gaa efter Lovens strænge Bogstav.

Johannes Krag's Stadsret stod ved Magt i 150 Aar. Da Byen under Erik af Pommern gaar endelig over til Kronen, sker der alene den Forandring, at Stads-

Københavns andet Raadhus. (Efter Resen). Nuv. Bispegaard.

retten oversættes til dansk til praktisk Brug for læge Raadmænd og Dommere, og at Biskoppens Navn overalt erstattes med Kongens, hvorhos en Borgmester kommer til i Artikel 80. Man kan altsaa ikke her tale om nogen ny Stadsret. Derimod lod Erik af Pommern i 1422 udstede en Forordning for Byen indeholdende en Række Bestemmelser angaaende Haandværk og Handel. Først i 1442 udsteder Christoffer af Bayern en hel ny Stadsret

for Byen, der nu i alt væsentligt stilles paa lige Fod med andre Købstæder. Foruden Borgmester er der nu ogsaa kommet en Byfoged til. Kongens Befalingsmand paa Slottet bevarer ganske vist stadig sin Myndighed Side om Side med Magistraten; men mange af hans Forretninger gaar dog efterhaanden over til Byfogden, og Aanden i denne Stadsret er ihvertfald en anden, hvad Artikel V 52 særligt giver Udtryk for, naar der i denne udtales det ønskelige i, at »ængen twedracht wordher mellom slottet oc stadhen«.

— København har i Bispetiden haft to Raadhuse. Om det ældste ved man saare lidt. Et Billede i Resens danske Atlas foregiver at vise, hvorledes det har set ud. Der har hersket megen Uenighed om, hvor det egentlig har ligget; de nyeste Undersøgelser bestemmer dets Plads paa nuværende Skovbogades østlige Side. Den dybe, stensatte Kælder i Skindergade 45—47 (Vinhandler Bestles Ejendom) er tidligere blevet antaget for at være en Rest af den gamle Raadhuskælder; men ved en grundig Undersøgelse foretaget af Konservator Peter Linde

er det blevet bevist, at denne Kælder er af langt nyere Dato og saaledes ingen Forbindelse kan have haft med Byens første Raadhus. Skovbogade dannede oprindelig Gammel Torvs østlige Side, og Byens ældste Raadhus har saaledes ligget paa selve Torvet, der har været langt større end i vore Dage. Da nu den oprindelige By, Landsbyen netop har ligget omkring Gammel Torv med Gadekæret oppe i Vestergade, ligger det nær at antage, at Bytræet har staaet paa dette Sted, hvor senere Byens første Raadhus blev bygget.

Oprindelig holdtes Bytinget under aaben Himmel, og denne Skik holdt sig længe efter, at Byen havde faaet Raadhus. Vejrligets Ubestandighed agtede vore Forfædre ikke paa, og Bytinget, der var en offentlig Retshandling, havde deres udelte Interesse. Den krævede derfor mere Plads, end der kunde skaffes indendørs. Bytinget var indrammet af faste Tingbænke, paa hvilke Raadsmedlemmerne

Københavns tredje Raadhus. (Efter Resen).

og Byfogden med sin Skriver tog Plads. Ligeoverfor var Tyvestenen, hvor den Anklagede sad, og udenom i en Rundkreds stod Borgerne og fulgte Retsforhandlingerne.

Tinget lededes af Byfogden. Sværdet var hans Symbol, og særlige Processions-sværd af drabelig Størrelse bares foran ham, naar han begav sig til Ting. I Borgerrepræsentationens Mødesal paa Københavns Raadhus hænger paa hver Side af Talerstolen saadanne Sværd som Dekoration. Byfogden valgtes vistnok af ansete Borgeres Kreds. Det var en meget agtet Stilling, der aabnede Adgang til at blive Medlem af Raadet. Hans Underordnede, Byskriveren maa have været en »præstelærd« Mand, da Nedskrivningen af Forhandlingerne ihvertfald indtil 1400 foregik paa Latin. Byfogdens anden Underordnede var Bøddelen eller Mestermanden, i hvis Hænder Forbryderen efter Domsafsigelsen overantvordedes for at lide sin Straf.

Naar en Forbryder var paagrebet, toges han i Forvaring af Byfogden, til før-

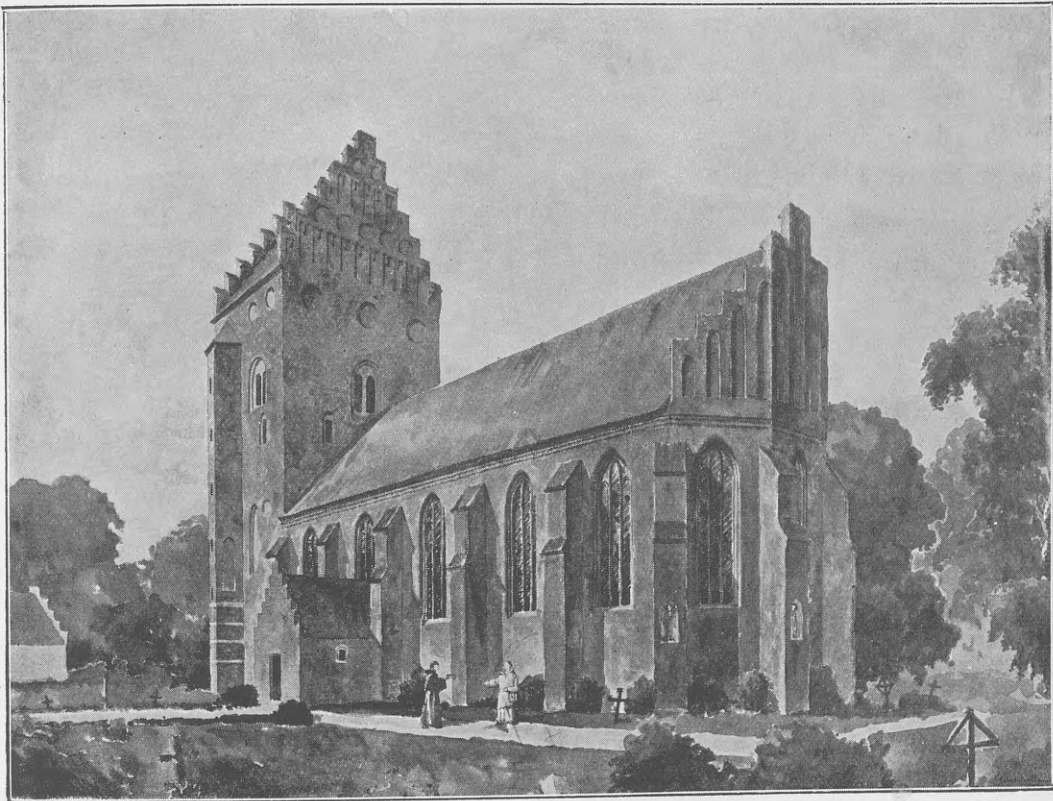
ste Tingdag. Til at dække Udgifterne herved opkrævede Byfogden aarlig fire Penning hos hver Familie. Denne Afgift kaldtes Tyvestød.

Betragter man Datidens Retsbegreber lidt nærmere, faar man et interessant kulturhistorisk Billede frem. Medens Mord saaledes i det højeste takseredes til »evigt Fængsel«, saa straffedes Tyveri uvægerligt med Døden. I Christoffer af Bayerns Stadsret anlægges dog Maalestokken: Liv for Liv. I det hele taget har denne Stadsret en vis Forkærlighed for Dødsstraffe, der tit idømmes for Forseelser, som efter vore Begreber ere latterlige smaa i Forhold til Straffens Størrelse. Saaledes er der Dødsstraf for at overfalde Vægterne om Natten, og — hvad der for os synes at ligge helt ude i det parodiske — omvendt, slaar Vægteren uden Aarsag nogen, da har ogsaa han sin Hals forbrudt. Ellers er Overfald en temmelig billig Historie at slippe fra. Stadsretterne har en hel Bøde-Skala for Legemsbeskadigelser under Slagsmaal ligefra de ringeste til Ofret ligger »velslagen« paa Jorden. Hvert udrevet Øje, hvert afhugget Ben eller Arm, Fod eller Haand osv. koster saa og saa mange Mark. Særligt strængt tages der paa dem, der begaar Ægteskabsbrud; Manden skal halshugges, og Kvinden levende begravet. At Voldtægt »kun« takseres til Halshugning, synes efter dette nærmest at være en naadig Straf. Man havde jo dog endnu Torturen at falde tilbage paa.

Disse Straffe, der paa hine Tider selvfølgelig intet latterligt har haft over sig, viser klart, at Datidens Retspleje, der som al Retspleje har til Formaal at værgen den almene Sikkerhed, har haft andre Forudsætninger end vor Tids at handle ud fra. Naar Morderen eller Voldsmanden for Eksempel slap forholdsvis billig fra sin Ugærning, laa det deri, at hver Mand havde Vaaben hos sig og saaledes ikke alene kunde, men ogsaa burde værgen sig, hvorimod det var nødvendigt at sætte en stræng Straf for Tyveri, der var en fejs Handling, overfor hvilken ingen kunde værgen sig. Og saa fremdeles. Halshugning foregik sædvanligvis paa Byens Torv, medens Hængning og Tortur (Stejler og Hjul) henlagdes til Galgen udenfor Byen.

Af almindelige Strafferedskaber skal her lige nævnes Gabestokken eller Halsjernet og Kagen, der var en høj Pæl med et rundt Trælad foroven. Til Kagen blev Forbryderen bundet for at kagstryges, og bagefter sattes han op paa Træladet til almindelig Forhaanelse. Til Slut skulde han springe ned derfra, hvad undertiden kunde koste baade Liv og Lemmer. Kagstrygningen holdt sig lige til ind i det nittende Aarhundrede. Fremdeles var der at bære Sten af By, som bestod i, at to Kampestenene hængtes om Forbryderens Hals, hvorefter han maatte

Petri Kirke ved Middelalderens Slutning. Rekonstruktionstegning af Charles Christensen.
(Tilhører Københavns Bymuseum.)

gaa til Byens tre Porte for endelig at blive stødt ud af den sidste som forvist. Blokken eller Stokken bestod af 2 eller tre Stykker svært Egetømmer med halv-runde Udskæringer, hvori Forbryderens Fødder og undertiden ogsaa Hænder blev anbragte. Navnet Stokken genfinder vi senere i det af Frederik 4de opførte Stokhus, om hvilket Stokhusgade endnu bevarer Mindet. Endelig skal nævnes den spanske Tønde eller Kappe, der imidlertid vistnok er af yngre Oprindelse (den omtales først i det 17de Aarh.). Forbryderen blev puttet ind i en Tønde, saaledes at Hovedet stak frem foroven og Benene forned. Iført denne »Kappe« blev Forbryderen ført igennem Byen. Dette Strafferedskab vil bl. a. være kendt fra Ludvig Holbergs Komædie: Det lykkelige Skibbrud.

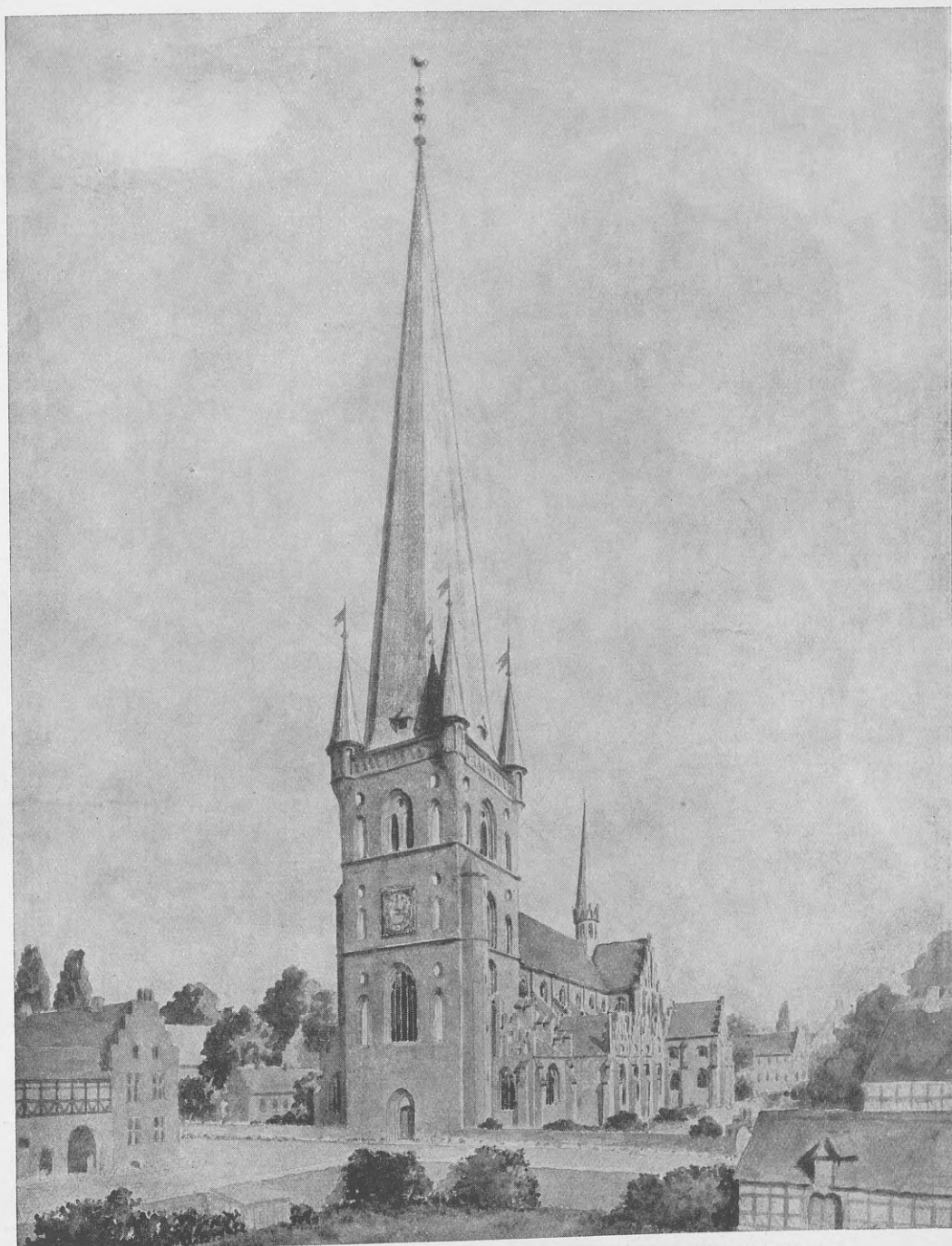
En formildende Virkning paa en Dom kunde den saakaldte »Dannemænds Bøn« faa. Der kendes ikke ret meget til denne Forbøn. Den synes dog at have været en retslig godkendt Form, hvorefter Mænd og formodentlig ogsaa Kvinder ved

at gaa i Forbøn for Forbryderen kunde udvirke en Formildelse eller endogsaa Eftergivelse af Straffen.

— Byens andet Raadhus laa paa Hjørnet af Nørregade og nuværende Studiestræde (den nuværende Bispegaard). Aar 1479 udlaante Staden en Del af Bygningen til det af Christian 1ste nyoprettede Universitet, hvoraf man kan slutte, at et nyt og tredje Raadhus allerede da maa have været under Opførelse. Dette Raadhus blev bygget paa Gammel Torvs sydlige Side, saaledes at den senere anlagte Nygade kom til at løbe lige forbi dets Facade, og det ligeledes senere anlagte Springvand kom til at ligge lige ud for dets Hovedindgang. Det har været en ret anselig grundmuret Bygning. Over Indgangen hængte paa en lang Stang en Jærnpande, hvor der om Natten tændtes Ild for Vagtmandskabet. Ligeledes hængte Byens Alenmaal over Døren. I Kældren var Fængslet og Stadens Vinkælder. I 1605 blev Raadhuset grundig restaureret. Bagved Raadhuset laa »Raadhusgaarden«, der var Stadens Avlsgaard. Denne Avlsgaard var i Brug, indtil Nytorv i 1608 blev anlagt paa dens Grund. Avlsgaarden var dels Materialgaard, dels Staldgaard for Byens Arbejdsheste og Bytyrene, af hvilke Staden havde en vis Indtægt, de saakaldte »Springpenge« eller »Tyrepeng«. Heraf fik den senere Springgade (en Del af det nuværende Pilestræde) sit Navn, da Avlsgaarden flyttedes herhen.

En særlig Ret var Retten i Endebod. Det var et Hus, som laa paa Ladbrogade, det yderste Brohoved ved Havnens vestlige Ende. Gaden, der førte her op til, hed Ladbrogade (Læderstræde). Her holdt Søfolkene deres egen Ret; en Forløber for den nuværende Sø- og Handelsret. Om Endebods Betydning giver A. D. Jørgensen en interessant Oplysning. I et gammelt norsk Lovstykke, der hedder Farmandslov, siges nemlig, at Forbrydelser begaaet ombord skal meldes i første Havn i kristen Konges Rige, hvor der losses. Skibet skal da føre rødt Skjold i Toppen og lægge til ved Bryggens yderste Ende, hvor Retten skal sættes.

Oprindeligt havde Byen intet Raad. Et saadant omtales første Gang i et Bispebrev af 1275. Raadets Myndighed har dog, som alt sagt, til en Begyndelse været meget indskrænket. Raadmændenes Tal var tolv. Af disse var to Borgmestre, der indtog Forsædet i Raadet. Raadmændene havde i Forbindelse med Slottets Foged Tilsyn med Byens Gader, de havde Magt til at ekspropriere og paa Stadens Vegne Forkøbsret til Træ, Sten osv. Fremdeles havde de Tilsynet med Befæstningen, skulde vurdere Skader og vogte Byens Segl. Før de modtog deres Kald maatte de aflægge en højtidelig Ed til Biskoppen.

Vor Frue ved Middelalderens Slutning. Rekonstruktionstegning af *Charles Christensen*.

Den faste Byskat, der ved Mortensdag ydedes Biskoppen, var 100 Mark Sølv. Denne Skat er formodentlig Afløser af det gamle Landgilde, som Landsbyen i sin Tid havde betalt. Som egentlig Byskat kommer Midsommersgælden til. Denne Arnegæld udredes af hver Familie til Biskoppen. Fremdeles var der af Afgifter Jordskylden. Forstranden tilhørte Byens Herre, og enhver maatte oprindeligt yde en Afgift for at opslaa sine Boder paa Stranden. Da nu dette Areal senere blev bebygget, overførtes denne Jordskyld til de faste Ejendomme. Af Næringsafgifter fandtes der en hel Række. Hver Skude skulde saaledes give en Skilling Grot i Afgift af Høstfiskeriet og en Tønde Sild af Vinterfiskeriet. De, der udskænkede Øl i Boder, maatte betale Ølgæld. Slagterne skulde hver Søndag levere Biskoppen Kød, Skomagerne et Par Sko ved Nikolaj Dag og Bagerne Brød, foruden at de maatte fede Slottets Svin osv.

Medens vi saaledes tildels gennem Stadsretterne har ganske god Rede paa Biskoppernes Indtægter, savnes der i høj Grad Underretning om Kommunens Indtægter. De har formodentlig bestaaet i Jordskyld, Huslejer og Bøder samt Salg af Grunde. Har disse Indtægter ikke kunnet slaa til, har Kommunen maattet paa-ligne Borgerne ekstra Skatter for at faa Balance i Regnskaberne. Til Taksering af Borgernes Skatteevne anvendtes de saakaldte Fjerdingsmænd, der i 1493 omdøbes til Rodemestre, som Følge af at den gamle Byinddeling i Fjerdinger bortfaldt, og en ny Inddeling i Rodemaal indførtes.

Gejstligheden satte — som alt sagt — ligeledes sit umiskendelige Præg paa det middelalderlige Byliv. En særlig Mindelse herom fik man netop i København, Bispestolens By, hvor Bysvendene (Datidens Ordenshaandhævdere) bar en Stav med Biskoppens Mærke.

Byen har i Middelalderen haft fire Sognekirker, nemlig: Vor Frue Kirke, der var langt den betydeligste, og Skt. Petri Kirke, som laa mærkværdig nær ved førstnævnte. Ved Vesterport laa Skt. Clemenskirke og ved Østerport Skt. Nikolajkirke.

Den ældgamle Skt. Clemenskirke blev allerede omkring Reformationstiden nedrevet. Dens Historie er meget dunkel. Man ved, at den var Sognekirke for Bydelen omkring Vestergade, og saaledes maaske allerede har været Kirke for den oprindelige Landsby, der laa her. Kirken var meget fattig, dens Altre omtales intetsteds, ej heller ses det, at særlige Gaver er blevet den tildelt. Allerede i 1419 berettes der, at Kirken grundet paa sin store Armod var faldefærdig. Først i den nyeste Tid er det gennem indgaaende Undersøgelser lykkedes at bestemme dens nøjagtige Beliggenhed, der har været henover nuværende Frede-

Nikolai Kirke ved Middelalderens Slutning. Rekonstruktionstegning af *Charles Christensen*.

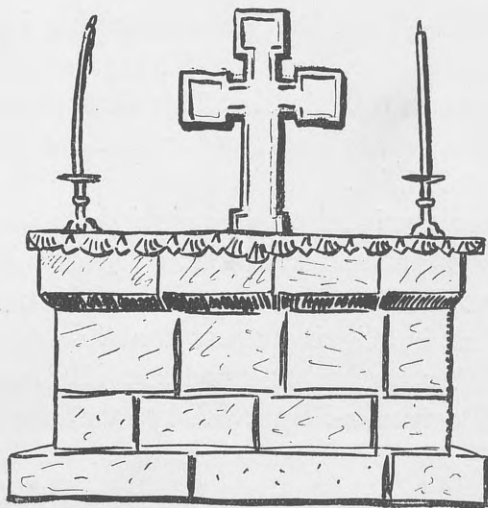
riksberggade i Retning Øst—Vest. Ved Grundgravning i denne Gade (Nr. 25) fandt man Rester af saavel Kirken som dens Kirkegaard. Ligeledes har man ved Udgravningerne til Metropols og Paladshotellets Grunde overalt fundet middelalderlige Begravelser, der viser, at Kirkegaarden har strakt sig helt op til Raadhuspladsen (den gamle Voldlinie).

Ogsaa vor Frue Kirkes Oprindelse taber sig i det forhistoriske Mørke. Paa dens Plads, hvor der laa en gammel Trækirke, begyndte rimeligvis Absalon Opførelsen af en Stenkirke. Denne fuldendtes ihvertfald under hans Efterfølger, Peter Sunesøn, der nu almindeligvis nævnes som Kirkens Stifter. Dens første Præst Eskild, en Kannik fra Lund, har været samtidig med Absalon, da denne testamenterede ham sin Foerværks-Kappe. Kirken var, som Navnet angiver, indviet til Jomfru Maria. I det første Aarhundrede af sin Tilværelse hjemsøgte Kirken af ikke mindre end fire Ildebrande. Ligeledes led den meget under Lü-

beckernes Hærgninger af Byen. Men for hver Ulykke rejste den sig lig Fuglen Phoenix af sin egen Aske større og mægtigere end før. Det var som om Ulykkerne netop blev dens Styrke. Mange og rige Gaver skænkedes til den, saa at den allerede tidlig var Byens rigeste og fornemmeste Kirke. I Bispetiden har den næppe haft Taarn eller Spir; først i 1483 omtales Taarnet og i 1514 fik den det høje kobbertækte Spir, flankeret af fire smaa Spir.

Skt. Petri Kirkes Opførelse kan sandsynligvis fastsættes til første Halvdel af det 13de Aarh. Som sin store Nabo har ogsaa denne Kirke været hjemsøgt af Ildebrande, første Gang i 1386. Ved Reformationen ophørte Gudstjenesten i Kirken, der nu blev indrettet til Klokke- og Kanonstøberi. I 1575 genaabnedes den som Sognekirke for den tyske Menighed her i Byen. Ved denne Lejlighed henlagdes dens Ejendomme under Vor Frue Kirke. I 1756—57 opførte Tørmester Boye-Junge det nuværende prægtige kobbertækte Spir.

Skt. Nikolajkirke, der, som Navnet antyder, var indviet til de søfarendes Værnehelgen Skt. Nikolaj, har uden Tvivl været den betydeligste Kirke i Byen næst efter Vor Frue Kirke. Det var paa dens Kirkegaard, af hvilken der er fundet Rester helt ind under Østergade, at de oprørske Borgere i 1296 samlede sig for at lægge Raad op imod Biskop Johannes Krag. Da Mester Reinhardt i 1520 fra dens Prædikestol forkyndte de nye Tanker fra Wittenberg, blev den dermed Arnestedet for Lutherdommens Udbredelse i Danmark. Det var derfor intet Tilfælde, at den nidkære Hans Tavsén ni Aar efter blev Præst netop ved denne Kirke.

VOR FRUE VED MIDDELALDERENS SLUTNING
Efter Akvarel af Charles Christensen.

Smykkekors — Guld, Bronze, Sølv — fra Tiden lige efter Aar 1000. Nationalmuseet.

KIRKELIGE MINDER FRA MIDDELALDEREN

Af PETER LINDE

SAA tav den rungende Røst fra Orgelets vældige Tuber. — Nu er der Stillehed i det høje, hellige Rum. — Langsomt vil vi gaa omkring herinde i Danmarks gamle Kirke, se paa alle de mange Minder fra fjerne Dage og lytte til de henfarne Slægters tyste, indtrængende Tale.

Fra Sarkofager og Gravplader lyder den resignerede Hvisken om Død og Forkrænkelse gentaget og gentaget fra Slægt til Slægt.

Rustklædte Riddere støder deres tunge Sværd i Gulvet, sørgmodige Adelsdamer svøber sig frysende i lange Kaabers tætte Folder. Smaa nøgne Børn tumler med heraldiske Skjolde, Indskriftbaand snor sig i sindrige Slyng, frodigt Løvværk skyder fantastiske Blomster. En Benrad vrister lumsk Staven ud af den værdig-klædte Biskops behandskede Haand, en Prælat i kostbart liturgisk Skrud aabenbarer sig som en Dødning, fra hvis dybe Øjenhuler Tudser og Firben myldrer, medens Orme og Slanger vrider sig ud fra den tomme Brystkasse og snor sig mellem Ribbenene. Præster og Munke løfter deres Alterkalk med sirlige rituelle Greb og mumler besværgende latinske Messeord. Borgermænd i tykke skindbræmmede Vamse nævner stolte deres ærlige Haandværk og Hverv, ved Fødderne af dem ligger Værktøjet, de har maattet slippe, og Bomærket, som ingen længer kan tyde.

Vi betræder det høje Kor med det gyldne Alter og de prægtigt udskaarne Kanikesæder. Her udspilles hele det guddommelige Verdensdrama for vore Øjne, og dets jævne Ord naar vore Øren med Vælde og Højtidelighed.

Vi er jo komne herind for især at lede efter Minder fra det middelalderlige København, vi maa saa i Tankerne samle, hvad der findes og stille hver Ting paa den Plads, hvor den hører hjemme i Forhold til selve Kirkebygningen, og da vi nu netop tænkte os staaende ved Alteret, saa kan vi betragte den eneste bevarede middelalderlige Altertavle fra København paa dette Sted.

Den katolske Altertavle fra Kapellet paa Københavns Slot findes opstillet i Viborg Søndresogns Kirke.

Dens Omrids dannes af smidig-faste mod Midten stigende gotisk svungne Linjer. Billedsmykke Floje er Døre for det udskaarne, malede og forgyldte Midtskab med Figurgrupper i Rammer af stiliseret Bladværk og miniature Arkitektur.

Naar Altertavlen er helt aabnet, som den oprindelig kun er blevet det paa de store kirkelige Festdage, virker Relief og Maleri sammen i skøn Højtidelighed. Men ogsaa den tillukkede Tavle, Hverdagsmessens Alterbillede, formaar at vække Andagt ved sit dybe, symbolske Indhold.

Alle de fremstillede Personer og Begivenheder danner et Hele, set med Sengotikens skarpe Blik for Sammenspillet mellem det gamle og det nye Testamente, Profetierne og deres Opfyldelse, Forbilleder og Allegorier indenfor den hellige Historie. —

Forneden paa det dybt og kraftigt skaarne Midtfelt sidder Isai (Jesse) i en tung, tusindaarig Søvn, medens fire Skikkelser hyllede i mystisk Stemning vaager over et Under der sker; fra Isai Skød skyder en kraftig Ranke ud, deler sig i tvende Grene og fortaber sig opad. De fire Profeter skuer ned i en skyggefuld Fortid, fyldes af bekræftende Vished og spaar Fuldendelsen i en anelsesfuld Fremtid. De øvrige Billeder og Relieffer i den aabne Tavle følger saa netop Frelserens Liv og Virksomhed med Fremhævelse af de Træk, der opfylder Spaadommene i den gamle Pagt. Jomfru Maria knæler i sit Kammer og læser i en Bønnebog. Hun overraskes af Ærkeenglen Gabriel, som pludselig staar der og udtaler den himmelske Hilsen. — I Ruinerne af Kong Davids Slot er sammentømret en Hytte, hvori er indrettet en Stald for en Okse og et Æsel. Maria og Josef har søgt Tilflugt her og har maattet laane Dyrenes Krybbe til Leje for deres førstefødte. Moderstolt pusler Maria om det spæde Barn, medens Josef har tændt et Lys, som han maa skærme med Haanden for Blæsten. En lille bitte Engel er kommet flyvende for at være Legekammerat med Jesusbarnet. I Templet opfyldes den jødiske Lov, idet Jesus holdt af en smuk, fornem Kvinde bliver omskaaret af en pedantisk, bebrillet, gammel Ypperstepræst. — Simeon og Anna oplever deres Livs Ønske og erkender Folkets kommende Frelser i Barnet Jesus.

Nu skifter Billederne over i Lidelsens Stationer. I Oliehaven knæler Jesus i Bøn, mens Disciplene ligger sovende. Paa en høj Klippeafsats skimtes en Engel med Uundgaalighedens Bæger. — Nu nærmer sig en Skare Mænd bevæbnede med Øksespyd og Lanser; Judas, som er Anføreren, løfter en Lygte op saa Lyset falder paa Jesu Ansigt. Petrus svinger et Krum-Sværd over Malchus, som er faldet til Jorden og værger for sig med en Lygte. Gennem Jerusalems Gader slæber Jesus segnefærdig sit Kors op til Marterhøjen, Simon fra Cyrene tager i hjælpsom Medlidenhed fat i den tunge Bjælke, Veronika er rørt til Mædlynk knælet ned for med et Linklæde at aftørre Blodet, som driver ned over Jesu Ansigt fra Tjørnekronens dybe Rifter, og det smertefulde Aasyn afpræger sig paa Tøjet som et Billede. En Soldat støder utaalmodigt til Jesus med et Spyd, hidset op af den skadefro Mængde. Nu lyder de frygtelige Hammerslag, som driver Nagler igennem Jesu Hænder og Fødder, og sømmet til Korset løftes han højt op over Mængden, der er fulgt med ud til Retterstedet. De syv smertefulde Ord er raabt ud over Verden, under den formørkede Sol er Jesus død.

Middelalderlig Altertavle fra Københavns Slot nu i Viborg Søndre Sogns Kirke.
Midtfeltet af den aabne Tavle.

Altertavlens store Midtfelt viser os netop tre Kors paa Calvariebjerget, Jesus mellem de to Misdædere, som med Bind for Øjnene hænger fastsurrede med Reb. En Rytter støder med en lang Lanse Jesus i Brystet, Engle flyver til og opfanger det dryppende Blod i kostbare Kalke. Jesu Moder, som har været Vidne til sin Søns grusomme Mishandling, kan ikke længer holde sig oprejst, men blegner og falder i Afmagt, Apostlen Johannes støtter hende sørgmodig, medens romerske Soldater forbavsede følger de usædvanlige Optrin.

Langs de lodrette Sider af den store figurrige Fremstilling kommer de to Ranker fra Isai Skød igen tilsyne, og i deres Spiralslyng kravler Jesu Stamfædre opad mod en lille gotisk Tronstol, hvorpaa Jomfru Maria sidder med det lille Jesusbarn »Ham om hvem Profeterne har varslet«. Efter den varssomme Nedtagelse af Korset ser vi nu Jesu Lig blive beredt til Graven i Klippehulen. Nikodemus og Josef fra Arimathæa løfter det mishandlede, stive Legeme, medens nogle Kvinder staar parate med Salveurner og linnede Lagner. (Under dette Billede er der indstemplet et Mærke som en Haand med udspilede Fingre, det betegner Altertavlen som et Arbejde fra et Antwerpener-Værksted). Opstandelsen fra Gravhulen møder os nu som en natlig Aabenbaring. Staaende svæver Jesus op fra Jorden, medens den forfærdede Soldatervagt ræddes og falder omkuld efter at have kastet Vaabnene. Det næste Billede antyder Himmelfarten paa den traditionelle Maade, saa at kun Underkroppen af Jesus er synlig under tykke Skyer. Og endelig Apostelkredsens Helligaandsdaab, som fejres sammen med Jomfru Maria. Denne Kirkens Fødselsfest er det sidste Led i Højtidstavlsens Billedrække.

Paa Ydersiden af de tillukkede Fløje er der tre Malerier.

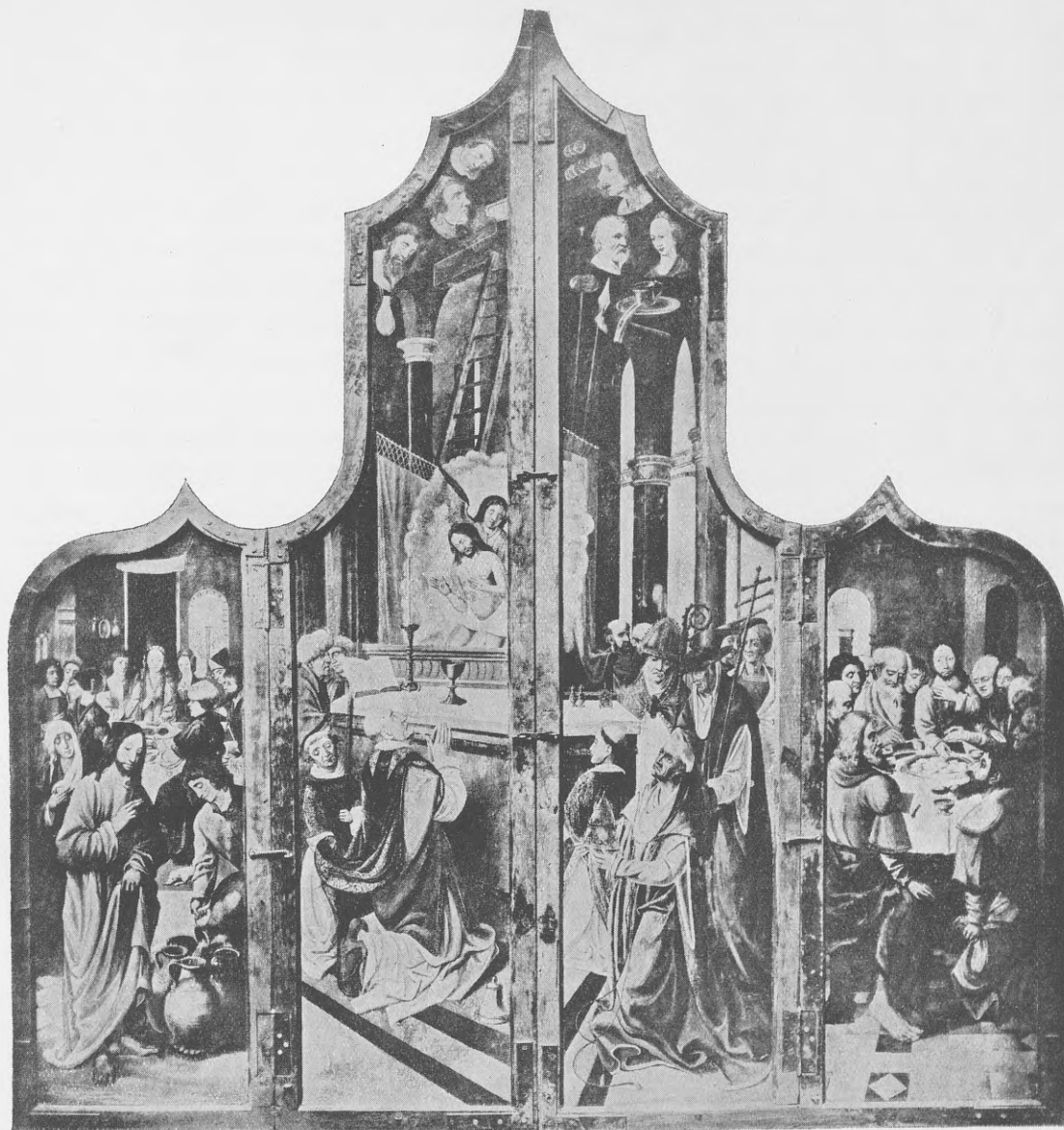
Det største i Midten forestiller Pave Gregors Messe-Mirakel, de to mindre til Siderne Bryllupsfesten i Kana og Altersakramentets Indstiftelse. Jesus forvandler Vandet, som hældes i bugede Lerkander til Vin og Vinen i Kalken ved Nadverbordet til sit Blod. Alle tre Billeder staar i nøje Forbindelse med den middelalderlige Altertjeneste, hvis væsentligste Indhold netop er den stadige Genntagelse af Brødets og Vinens Forvandling ved Præstens Ord i Messen. Midtbilledet viser saaledes den hellige Pave Gregor den Store knælende foran et Alter just i det Øjeblik, han har udtalt Consecrationsformlen. Tilstede er foruden et Par Messetjenere en Kardinal og en Biskop, men ingen uden Paven ser det vidunderlige oven over den gyldne Kalk paa Alterbordet. Jesus aabenbarer sig sammen med en Engel og viser sine Saarmærker frem til Bekræftelse paa sin Tilstedeværelse i Nadverelementerne.

Selve det murede Alterbord, hvorpaa denne Tavle har været opstillet i Kirkefløjen paa Københavns Slot er jo længst forsvundet.

Det er tvivlsomt om der endnu gemmer sig Middelalder-Murværk i noget københavnsk Alter i saa Fald er det godt skjult under det korsprydede røde Fløjl, som i vore Dage noget ensformigt dækker saa mange af Danmarks ærværdige stenbyggede Altre.

Middelalderen igennem gjaldt der meget nøjagtige Forskrifter, som maatte følges ved Opstillingen af den nye Pagts Offerborde. Pladen skulde være af een naturlig Sten og indeholde Martyrrelikvier og Indvielsesdokument i et særligt udarbejdet, lille Gemme »Altergraven«.

Ved Undersøgelsen 1914 af de jordskjulte Rester fra den gamle St. Nicolai Kirke i København traf man i det nordre Kapels Østside paa et firkantet Fundament, der muligvis har baaret St. Mariæ Alter, som Poul Laxmand stiftede her. Mellem Grundstenene var tilfældigvis anvendt en Kridtblok, hvorpaa var ind-

Den tillukkede Altartavle i Viborg Søndre Sogns Kirke.
I Midten Pave Gregors Messe, tilv. Brylluppet i Kana, tilh. Nadverens Indstiftelse.

skaaret Omridset af en Ribbesten, og Haandværkeren har ogsaa begyndt at til-danne den, men har igen opgivet det, fordi Stenen er kløvet for ham.

— I August 1927 foretoges der en lille Gravning i Dyrkøb tæt ved Frue Kirkes Vestende. Noget gammelt Murværk, som kom tilsyne og i Forhold til sin Udstrækning ikke var ret dybt funderet, kan maaske ogsaa være et Alterfundament i den nu forsvundne sydlige Kapelrække. —

Ved at beskæftige os med det lille Bygningsfragment, som ufærdigt forkastet er blevet mærkeligt bevaret til vore Dage, ser vi os uvilkaarligt omkring for at prøve paa at finde det Sted, hvortil Profilstenen har været bestemt som et lille Led i Helheden. Synet løftes op langs de ranke Piller og følger de højt, spændte Buehvælv. — Beundringsværdigt fint og klogt er hele Bygningsværkets Plan beregnet. Den danske Middelalder-Kirke knejser som et storladent stolt og ufor-gængeligt Monument over vore fromme Forfædres rundelige Gaver til Guds-husets Rejsning og flinke, omhyggelige Haandværker-Hænders dygtige Gerning.

Nu faar vi netop Øje paa en lodret Stavprofil, hvori de røde Tegl og de gullig-hvide Kridtsten stadig skifter. I en saadan Veksel-Muring skulde Stykket, vi har fundet, have været ordnet ind og været med til at danne dette særlig danske Mønster.

Saa henter vi et kosteligt Klenodie frem fra Danmarks rige Skatkammer. En af Nationalmuseets skønneste Alterkalke har været benyttet paa Københavns Slot efter at være blevet fjernet fra Antvorskov Klosterkirke engang i det 16. Aarhundrede.

Det hellige Kar er af svært forgyldt Sølv og er over tre Pund vægtigt. Den ottekantede, rosetformede Fod er omløbet af en gotisk gennembrudt Bort. I en elegant stigende Bue samles de otte Facetter til en kantet Søjle, om hvis Midte er lagt en kraftig, formrig Nodus, hvori er fattet to Granater, fire Bjergkrystaller og to slebne Glasstykker, bag hvilke skimtes smaa kulørte Billeder. Det ene af disse viser den Opstandne med Sejrskorset, det andet et opløftet, straalende Hjerte. Den ædle Kumme hviler paa et Ornament af gotisk fligede Blade, og paa de sejsten Søjleflader nedenunder og ovenover Nodus findes beundringsværdig fine smaa Gravurer.

Den til Kalken hørende Patene (Disk) er ligesaa af Sølv med svær Forgyldning. Den er paa sin Underside forsynet med en meget dyb og sikker skaaret Indskrift paa Latin. Paa Dansk vil disse Ord vel lyde: Til Minde om Hr. Eskild Thomæsen Prior i Antvorskov, til Guds Pris for Consecrationen af Jesu Blod i Antvorskov Kloster 1533:

Saa vel paa Patenens Kant som paa en af Kalkens Fodfacetter er graveret et fliget Kors indskrevet i en Cirkel. Saa lille det er, har den kunstfærdige Guldsmed dog faaet Plads imellem Korsets Arme at tegne Jesu saarede Hjerter og Korsets tre Nagler.

Ærbødigst stiller vi den skønne Alterkalk tilbage paa sin Plads imellem de mange andre gyldne Kirkekar, Relikviagemmer og Processionsmonstranser.

Kan vi nu finde flere Ting frem, som har været brugt ved den middelalderlige Gudstjeneste? Er der mon bevaret Crucifixer, Alterstager, Ornater, Messebøger, Røgelsekar, Salvegemmer, Vievandskar, Døbefonte og Klokker fra københavnske Kirker?

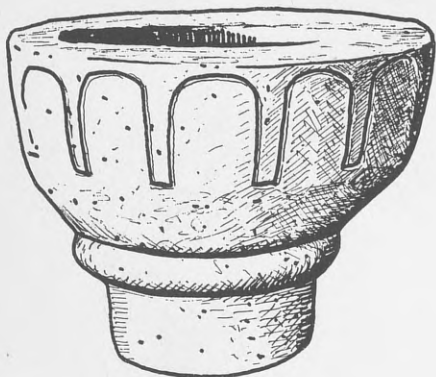
Ja, vi opdager enkelte Stykker, langt fra alle findes repræsenterede.

Fra Nicolai Kirke stammer en Messehagel af vinrødt, italiensk Fløjl. Rygkorset er af Brokade og dets Omrids som Træstammer med afkvistede Grene. Midt herpaa er broderet det oldenborgske Vaaben, to røde Bjælker paa Guldbund og Kong Hans' Navn. Forneden er der syet et Dødningehoved og Aarstallet 1513. Maaske er Messehaglen skænket til Kirken som en Mindgave om Kongen.

Forgylt Sølvsalterkalk. Nationalmuseet.

Det er tvivlsomt, om der er Grund til at regne den Døbefont med, som nu skal nævnes, den kan være kommet fra en eller anden sjællandsk Kirke, maaske for at benyttes af en Slagter til Hakkekumme; men da den nu engang er havnet her i Byen, saa kan vi jo se paa den. Skitsen giver en Antydning af dens Udseende. Formen og den enkle Dekorering bestemmer dens Alder til at være henved 800 Aar.

Granit-Kumme. Ryesgade.

I slige Granit-Fonte skete Daaben oprindeligt ved hel Neddypning i Vandet. Dens Fod mangler. Et Jernbaand langs Kanten er tilsat i ny Tid. Dette ældgamle Stykke Kirkeinventar staar upaaagtet hen i Gaarden Ryesgade Nr. 124 B.

I Vor Frue Kirkes Taarn hænger en Klokke, som er kommet fra Antvorskov. Den bærer (paa Latin) Indskriften: I Herrens Aar 1490. Kom Helligaand. Hjælp Maria og hellige Klemens, hjælp hellige Anna:

Og hermed har vi vistnok fundet alt det betydeligste ud.

Der kunde maaske nu være Grund til at gaa selve Kirkebygningen undersøgende igennem, betragte hvert enkelt Led i den historiske Udvikling, Talværdier i Maal og Forhold, Længdeaksens Orientering, praktiske Kravs Klaring, Udsmykningens Detaljer og hele Gudstjenestens dybsindige Symbolik.

Kridtstenskapitel fra Udgravningen i Vor Frue Kirke.

Dog om nogen skulde søge Tilfredsstillelse heri, saa maa han lægge denne Bog tilside, tage lærde Værker frem og med dem i Haand atter træde her ind i Danmarks gamle Kirkehus.

I 1926 blev der foretaget en ret omfattende Udgravning under Vor Frue Kirkes Korparti. Anledningen hertil var den rent praktiske, at der skulde indrettes Kulkældre under Omgangens Gulv ved Siden af de Varmekedler, som allerede fandtes.

Der blev ved denne Lejlighed afdækket betydelige Murrester, der gav et uventet Indblik i Middelalderens glemte og forsvundne København. Bymuseets Inspektør, Magister Chr. Axel Jensen foretog en grundig Undersøgelse af det fundne og skildrer det saaledes:

»Murene, der blev fremgravet under Gulvet i den halvrunde Omgang om Frue Kirkes nuværende Kor, er ikke Levninger af den allerældste Vor Frue Kirke. Det vides overhovedet ikke, naar Kirken blev grundlagt, men den første Gang, den nævnes, er paa Absalons Tid; da han sad som Erkebiskop i Lund, altsaa mellem 1177 og 1201, lovede Stadens Borgere og Sognepræsten at give en Trediedel af Korntienden til Guds-husets Bygning og Prydelse, og paa dette Tidspunkt er formodentlig Kirkens ældste Stenbygning opført. Alle- rede Absalons Slægtning og Efterføl- ger paa Roskilde Bispestol, Peder Sunesøn, gav Kirken en høj Rang, idet han grundlagde Vor Frue Kolle- giatkapitel, om hvis fornemme Kani- ker Kanikestræderne endnu erindr- er. Fra en almindelig Købstadskirke hæ- vedes Vor Frue derved næsten til en Domkirkes Rang, et talende Vidnes- byrd om den Betydning, Roskilde- bispen, Københavns Herre, tillagde sin oplomstrende Stad.

Som »Domkirke« maatte Vor Frue selvfølgelig ogsaa i Murenes Omfang og Højde kappes med Roskilde Dom- kirke, og det maa siges, at der næsten blev altfor god Lejlighed til at om- bygge og udvide den ældste Kirke. Før den store Ildebrand 1728, da Kirken endnu stod i sin middelalder- lige Skikkelse, sad der over dens nordre Indgangsdør en udhugget Sten med Fremstilling af Kristuslammet og de fire Evangelisters Tegn, samt en Indskrift, som paa Latin berettede, at i det Herrens Aar 1316 genopbyggedes denne Kirke, efter at den fire Gange før var ødelagt af Ildebrand. Det vides af en kort Krø- nikenotits, at den var brændt to Aar i Forvejen, 1314, men om de andre tre Gange kan vi kun formode, at den ene Brand skyldtes Lybækkernes Indtagelse af Staden

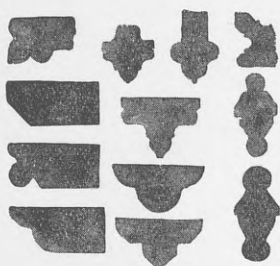

Messe-Hagel fra St. Nicolai Kirke. Nationalmuseet.

1248 og den anden Fyrst Jermer af Rygens Erobring af København 1259. Om den fjerde Ildebrand kan der end ikke gættes det mindste. Men Vor Frues fire Brande er dog et mærkeligt og talende Vidnesbyrd om, hvad Absalons By dengang maatte gennemgaa.

Fra Tiden efter Kirkebranden 1314 stammer det Murværk, som nu igen dukkede frem for Dagens Lys. Det viser, at Kirken, som det passede for en »Domkirke«, nu blev omformet efter Forbilleder fra franske Domkirker, som opførtes

Formsten fra Udgravningen
i Vor Frue Kirke.

under den gotiske Stils højeste Blomstring. Ligesom i Roskilde Domkirke har Vor Frue haft en lavere Omgang omkring Koret, i Forlængelse af Sideskibene, men i Vor Frue har hele dette Anlæg været manglekantedet, og hver af Omgangens fem Sider har været udbygget til et manglekantedet Kapel, hvert med Ydermure som tre Sider af en Sekskant. En saadan Kapelkrans efter fransk Mønster rejstes her i Norden først i Upsala Domkirke, men den findes ogsaa i flere af de nordtyske Hansestæder, og paa gammeldansk Grund er den endnu bevaret i Malmø Petrikirke, som i det hele kan give os en god Forestilling om, hvorledes vor egen Frue Kirke engang har set ud. Overalt tilhører denne Kortype Tiden ved Aar 1300 eller i alt Fald første Halvdel af 14. Aarhundrede, altsaa just den Tid, da Vor Frue genrejstes efter Branden 1314.

Alt dette er nu ikke noget nyt eller ukendt; det har man længe kunnet læse ud af de gamle Billeder og Grundplaner af Vor Frue, som Thura har udgivet i sin Danske Vitruvius. Men de nye Fund vil dog paa mange Maader uddybe vort Kendskab til den forsvundne Bygning. Det er en glædelig Overraskelse, at der trods Bombardementet 1807 og C. F. Hansens fuldstændige Ombygning af Frue Kirke dog er levnet saa meget af det gamle Kors Østparti, at Murene staa næsten i Mandshøjde. De viser sig at være meget smukke og omhyggeligt opførte Munkestensmure, med fine og kultiverede Detaljer, Hjørnestave og Sokler af profilerede Formsten. Disse og muligt fremtidige Undersøgelser vil sikkert stadfæste, at Vor Frue har været et af den gotiske Stils ældste, rigeste og smukkeste Monumenter herhjemme:

Ja, dette var en Fagmands foreløbige Beretning om Fundet.

Det er en kendt Sag, at den nuværende St. Nicolai Kirkebygning blev bekostet som Gave til Københavns Kommune af Departementchef Rentzmann. Den blev opført paa Grundmurene af den længst forsvundne St. Nicolai, og derved fik

man en sjælden Lejlighed til at se de underjordiske Forhold ved en fordom saa rig og anset Kirke.

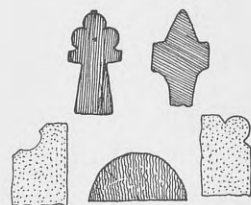
I Eftersommeren 1914 paabegyndtes Udgravningen af den gamle Kirketomt, som var omgivet af de ejendommelige Støbejerns-Slagterboder. De kom nu til at yde en fortræffelig Afspærring af Pladsen, hvortil Københavnerne i overvældende Mængde strømmede for at komme til at betragte de talrige Ligkister og Skeletrester, som fandtes i de murede Kælderrum under Kirkens gamle Gulv.

Nationalmuseets Mænd var stadig tilstede og indsamlede, hvad der fremkom af kirke- og kulturhistorisk Interesse, der bør ogsaa her nævnes to Mænd, uden hvis utrættelige og dygtige Hjælp dette Arbejde ikke var lykkedes saa godt og Udbyttet ikke blevet saa rigt, nemlig Murermesteren for den nye Kirkebygning Fr. E. Jeppesen og Kustode ved Kgl. Bibliotek Harald Mortensen.

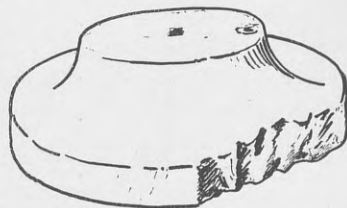
Efterhaanden som Udgravningen skred frem afdækkedes Grundmurene og Pillefundamenterne fra den i 1795 af Ildebranden ødelagte Kirke. Betydelige Levninger af de ærværdige Munkestensmure blev bibeholdt som Vægge i den moderne Fyrkælder under Korpartiet.

Overalt saa man Sporene af den frygtelige Ildsvaade; de sprængte Hvælvinger var styrtet ned som store, tunge sammenhængende Murblokke og havde knust de tætlagte, af mange Fodtrin slidte Ligsten i Gulvet. Tagets Kobberbeklædning — smeltet ved Heden — var glødende dryppet ned over det udskaarne Træværk og havde fundet Vej til de dybe Gravkamre, hvis Loft skulde have holdt indtil Dommedagens Basuner vækkede deres sovende Beboere. Ruderne i de høje Vindver var splintrede og Skaarene fandtes som Klumper af Glas med indlejret Trækul. I Askehobene laa spredte Dynger af figursmykte Gravsten, Hjørner af Tavler med Navne og Aarstal, Stumper af Søjler, bladsmykte Kapitæler, volutsvungne Konsoller, Vaabenmærker og Blomsterguirlander, Vaser og Profilled af Marmor fra det blankeste stenkulsorte til det klareste hvide, Sandsten

St Nicolai Kirke.

Formsten af Kridt og Tegl.

Foden til en Søjle eller Døbefont.
Nikolai Taarn.

fra Norge og Kalk fra Gulland, hugget, skaaret og slebet, kunstfærdigt og kostbart nu kun en Skærvehob, et Tilintetgørelsens Symbol.

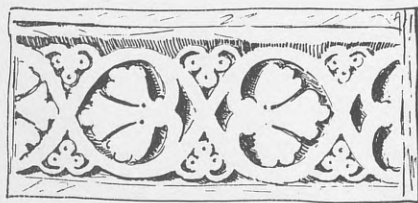
Da Udgravningen var tilende og Fundene ordnede blev de største og bedste Stykker af Ligstenene, af Kapel-Portalerne og af Niels Rosenkrantz' Epitafium indmuret i Taarnrummet, hvor enhver kan gaa op og se dem. Den store Stenplade, som bærer en Fremstilling af Adelsmanden Offe Høeg, og som har ligget over hans Grav er samlet af henved 50 Brudstykker uden dog at være fuldstændig, idet enkelte Partier af den ikke kunde findes. Paa nær nogle ganske faa Ting, som skal omtales nedenfor, er alle disse løse Fund fra en Tid, der ligger længe efter den, som beskæftiger os nu, og vi vil derfor komme tilbage til dem i et senere Kapitel.

KØBENHAVNSKE KLOSTRE

KØBENHAVNS Fransiscaner-Kloster stiftedes allerede paa Erik Plovpenning's Tid og bestod i næsten 300 Aar, indtil dets pludselige Nedlæggelse d. 25. April 1530. Klosterets Bygninger har dannet et firlænget Komplex, hvis Beliggenhed endnu stedfæstes ved Navnet Graabrødretorv, men udover de Fundamentrester, som skjuler sig i Jorden, er der ikke længer Spor tilbage af det.

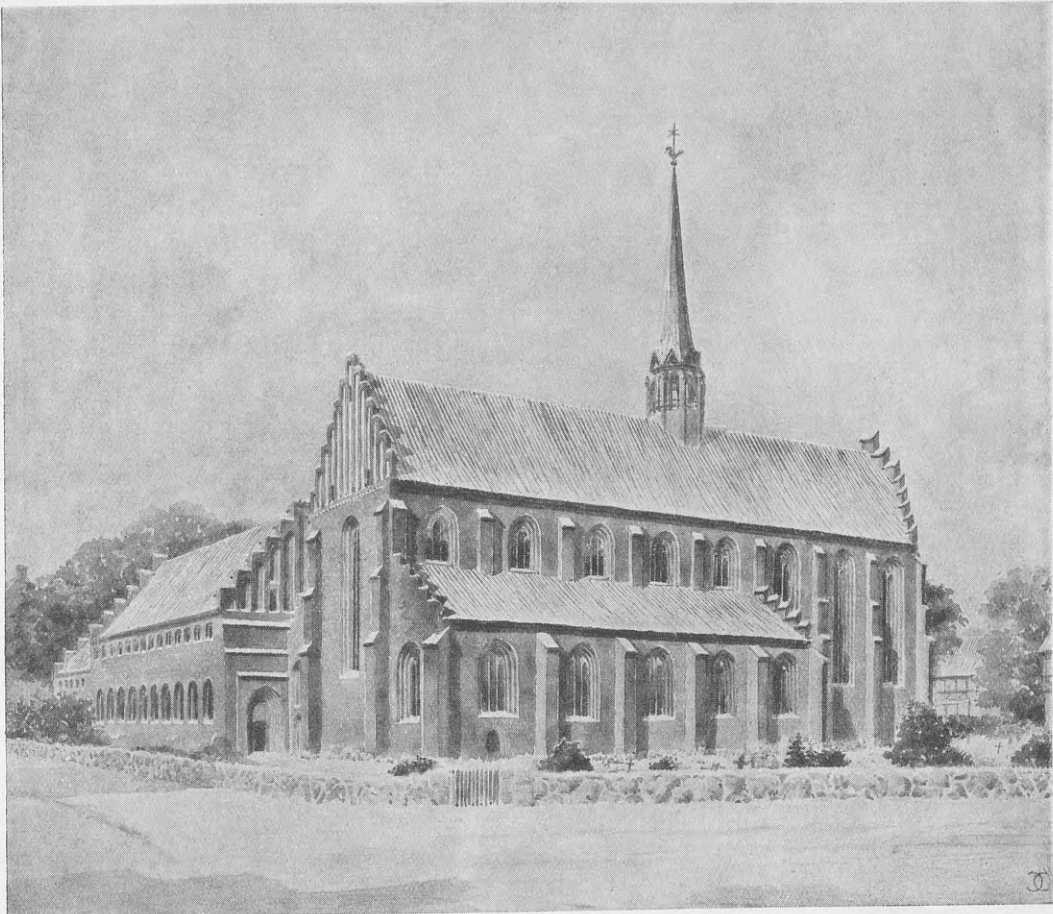
Ved Grundgravninger i Kvarteret omkring Torvet og ved Rørnedlægning paa den aabne Plads med Græsplænen er der fra Tid til anden paatruffet Murværk, som hidrører fra Munkenes Anlæg, og som kan tjene til at bestemme de enkelte Bygningslængers Sted.

Den omfattende og omhyggelige Matrikelundersøgelse, som Oberst H. U. Ramsing har foretaget, hjælper i høj Grad til at forklare baade de allerede fremkomne og de Fremtiden forbeholdte Fund.

Fundet under Diskontobanken.
Et lignende Stykke kendes fra Esrom Kloster.
(Nationalmuseet.)

De fire Længers Beliggenhed og Udstrækning kan saaledes ret nøje angives og de ydre Hjørner vil da falde paa følgende Punkter. Et i Skindergades Husrække lige overfor det vestre Hjørne af Lille Kannikestræde, et andet midt inde i den store Nybygning, som udgør Kejsergades Østside (Linjen mellem disse to Punkter svarer til Kirkefløjens Yderside). Det tredie Hjørnepunkt ligger inde i Torvet omtrent ud for Nr. 13 i Løvstrædes

Helligaandskirke og Kloster ved Middelalderens Slutning.
Rekonstruktionstegning ved *Charles Christensen*.

Flugt og endelig det fjerde et Stykke inde i Skellet mellem de to Huse i Graa-brødrestrædes Nordside. Nr. 12 kommer saaledes omtrent til at svare til Kloster-gaardens Midte.

Udenfor Vestfløjen har der ligget et lille Porthus, hvorigennem der var Adgang til Klostret; en Murvinkel, som fandtes ved Kælderudgravning under det store graa Hus Nr. 23 i Skindergade, er sikkert en Rest af det.

Ude paa Torvet ved Plænegitteret er der i Jorden truffet Murrester baade stammende fra Klosterets Østfløj og fra Corfitz Ulfeldts Gaard, som har været bygget sammen med hin.

Ved Opførelsen af det østlige Hjørnehus ved Skindergade — Niels Hemming-

sensgade stødte man paa en svær Mur, som løb vinkelret paa Skindergade, og maa forklares som Hegnsmur omkring Klosters Abildgaard.

Nærmest Klostret ad denne Kant laa Begravelsespladsen. Ved Grundgravning til den nye Bygning, som har rejst sig paa det gamle Bindingsværkshus's Tomt Skindergade—Kejsergade—Graabrødretorv, fandt man en Mængde Benrade, Spor af Trækister og hensmulrende Stumper af Tøj. De allerfleste Døde laa med Hovedet i Vest og Armene langs Kroppen. Der ligger sikkert endnu mange Skeletter under Ejendommene paa Torvets Nordside.

Det fremspringende Hjørnehus Nr. 11 gemmer i Kælderen en hvælvet Gang med fritstaaende meget solide Sidemure. Gangen fører ind til et lille firkantet Kammer, i hvis ene Væg skimtes Omridset af en tilmuret Blænding eller Bueaabning. Det er en Rest af Graabrødrenes Økonomi-Bygning, maaske Klosterfængslet, der har ligget udenfor og i Flugt med Hovedkompleksets Østfløj.

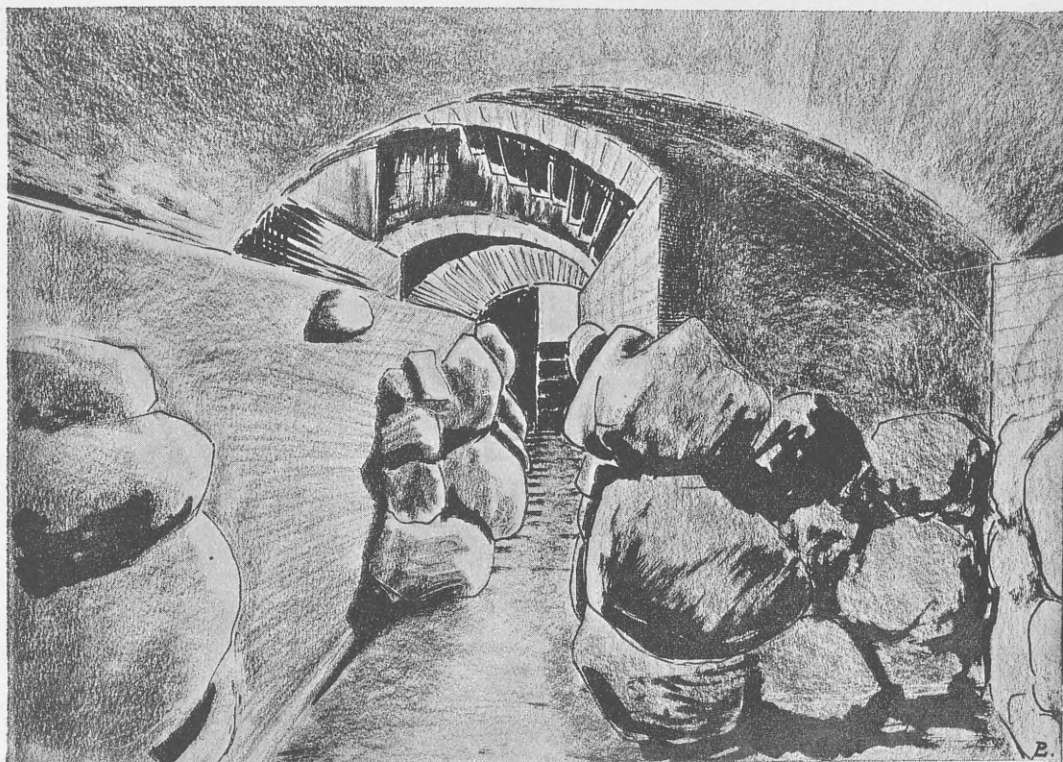
Efter Graabrødrekloster følger som den næstældste kirkelige Stiftelse i København Helligaandshuset, der oprettedes paa Erik Menveds Tid af Roskildebispen Johannes Krag.

Christian I omdannede det til et Augustiner-Kloster, og samtidigt hermed skete vel adskillige Forandringer i Anlægget. De Dele, som endnu er bevarede fra Middelalderens Dage i Kirken og Begravelseskapellet (nu Folkebibliotek) stammer sikkert fra hin Tid.

Klosterbygningerne dannede ligesom Graabrødreklosters en Firkant, men Kirken udgjorde her den sydlige Fløj; det nuværende Kapel, Vestfløjen, var formodentlig den store Sygestue. Af Østfløjen staar endnu Kirkens Sakristi, Resten samt den nordlige Fløj, som begyndte ved Kapellets Nordende, og som vel en Gang stod i Forbindelse med dette gennem de nu tilmurede store spidsbuede Døraabninger i dettes Gavl, er tillige med Resten af Østfløjen nedrevet kort efter 1650.

I 1873 blev der foretaget Ombygningsarbejder paa det Hjørne, hvor nu Sparekassen for København og Omegn har til Huse, (omkring Midten af 19. Aarh. var her det kgl. Blindeinstitut) og der kom da en smuk middelalderlig Facade for Dagen. Den havde hørt til en to-etagers Bygning, hvis øverste Vindver var spidsbuede. Arkitekten Prof. V. Klein foretog en mønsterværdig Opmaaling, som nu findes i Nationalmuseets Arkiv, dog mangler yderligere indgaaende Beskrivelse.

I 1911 blev Sparekassens Kældre udvidede og nye indrettede, herved stødte man paa en hidtil skjult, jordfyldt Hvælving, der strakte sig fra Husets Gaard-

Hvælvet middelalderlig Kælder under »Sparekassen for København og Omegn« i Niels Hemmingsensgade.
Helligaands-Klostrets Hestemølle.

side ud mod Niels Hemmingsensgade. Efter at den trufne Gang var tømt for Fylden, viste det sig, at den stødte op til en Tværmur forsynet med en Døraabning, hvorigennem man kunde komme ind i en anden Hvælving. Disse Fund suplerer det ældre Fund paa en heldig Maade, og desuden er de nu gjort tilgængelige. Man kan nemt faa Lov til at gaa ned i de underjordiske Rum og betragte det ærværdige Murværk, som med sin Skiftegang, hvori to Langsider (Løbere) veksler med een Kortsider (Binder), beviser sin Ælde. En firkantet Aabning i Loftet gør det sandsynligt, at hele Anlægget staar i Forbindelse med Helligaands-husets Hestemølle. Man kan tænke sig, at en solid lodret Akse har været anbragt i Aabningen og støttet af dennes solide Vægge op igennem Hvælvet og foroven været sat i Forbindelse med en Hestegang.

Langs med Sparekasse-Grundens Nordgrænse løb et svært Kampestensfundament, som maa have hørt til Graabrødre-klosterets Bygninger i Abildgaarden. Det viser, hvor tæt ved hinanden de to gejstlige Stiftelser har været anlagt, og

dermed hvor indviklet og vanskeligt det er nu at klare deres oprindelige Udstrækning for Udenomsbebyggelsens Vedkommende.

Kirken staar jo endnu paa sin middelalderlige Kampestens-Grundvold, ellers er der kun bevaret svage Spor af det gamle i Korpartiet, hvor man kan se Rester af Spidsbuer over de nuværende Vindver, ligesom der hist og her kan paapeges Profiler og Formsten, der viser tilbage til Christian I.s Tid.

Kapellet er derimod nogenlunde i Stand til at give et Indtryk af det pragtfulde Anlæg i dets oprindelige Skikkelse.

Ude paa Kirkegaarden er der opstillet to ottekantede Granitsøjler, hvoraf den ene har bevaret sit Kapitæl. Hvelvingerne, som nu hviler paa svære murede Piller, har før været baaret af saadanne Søjler.

Klosteret stod ikke længe ved Magt. Allerede 1498 sælger Prioeren for »vor Klosters store Trang og mærkelige Brøst Skyld« nogle af dets Ejendomme, og Kirkeomvæltningen gjorde det helt af med Stiftelsens Liv under de gamle Former.

København fik i Slutningen af Middelalderen endnu et Kloster nemlig Sancte Clare, som tilhørte en kvindelig Orden, der svarede til Franciskanerne. Deres Kirke, som ses paa Prospekter af København helt op i Christian 4's Tid, har ligget under det nuværende nye Bygningskompleks i Gl. Mønt Nr. 10—12—14, hvor der fandtes ret betydelige Rester af den i Grunden. Gaden, som nu hedder Klareboderne, har netop været »det Stræde som løber til St. Clare«.

Ogsaa dette Samfund maatte afslutte sin vanskelige og beskedne Tilværelse under den religiøse Omvæltning.

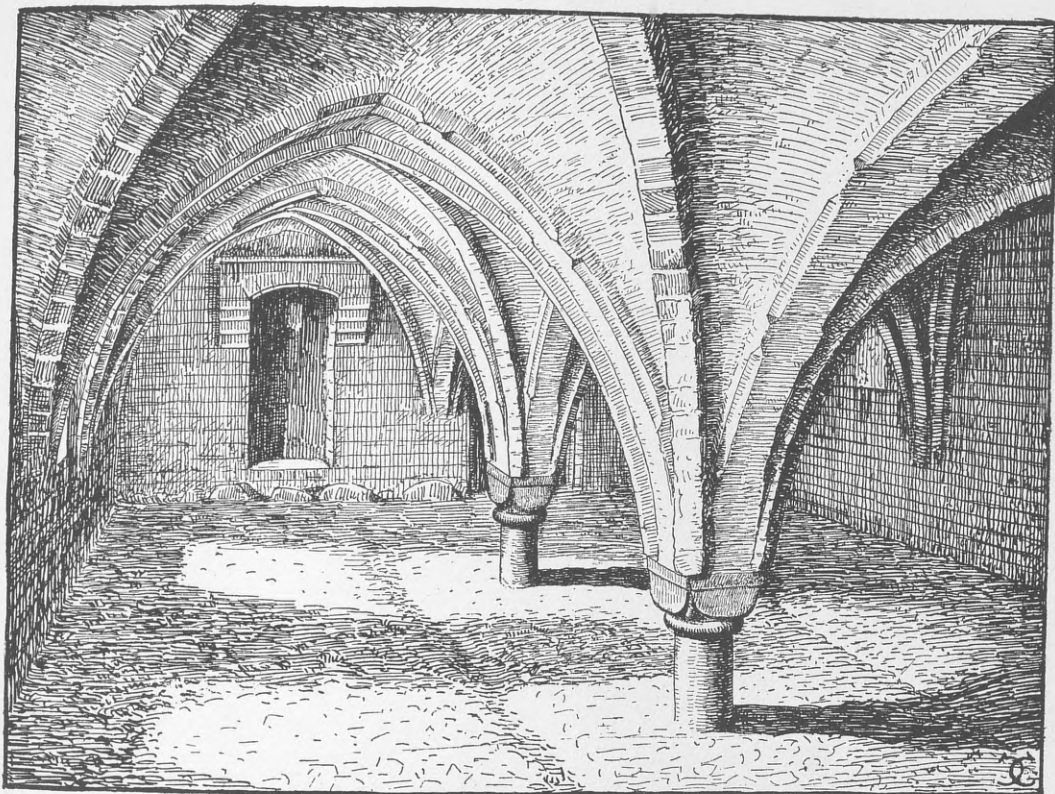

Kalkstenskapitæl fundet Badstuestræde 9-11.

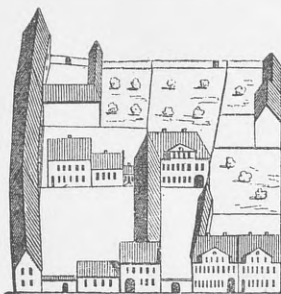
Konsistoriekælderen. Tegning af *Charles Christensen*.

JORDFUND

AF særlig gamle Bygningsrester er der jo ikke meget bevaret over Jorden her i København, ej heller har Udgravninger bragt synderlig meget for Dagen. Langs de ældste Hovedfærdselsveje gennem Byen kommer nu og da en Rest af røde Mure frem, naar Grunde til nye Huse bliver gravet. Foruden de gamle Kirker, Helligaandshuset, Konsistoriebygningen, Jarmers Taarn og Ruinerne paa Slotsholmen er det øvrige Middelalder-Murværk hurtigt nævnt.

Mindst kendt blandt ovennævnte er vel nok den saakaldte Konsistorie-Bygning beliggende inde i Universitetsgaarden. Det gamle røde Hus med Trappengavle, hvælvede Kældere og spidsbuede Vindver er en Levning af den katolske Bispegaard.

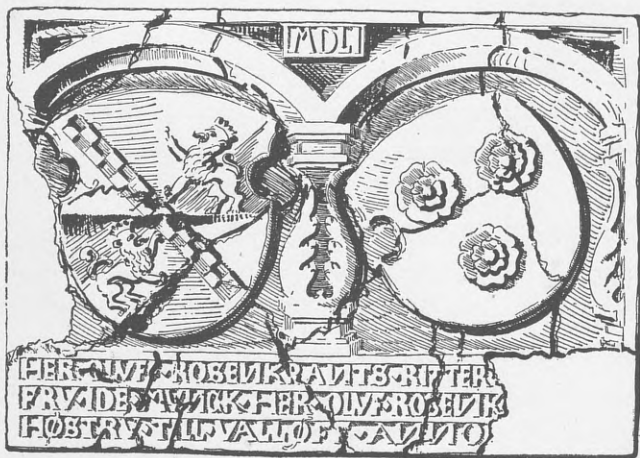
Maaske har en og anden lagt Mærke til de store, røde Munkesten, som nu er kommet frem paa Kommunitetsbygningens nederste Parti i Nørregade lige

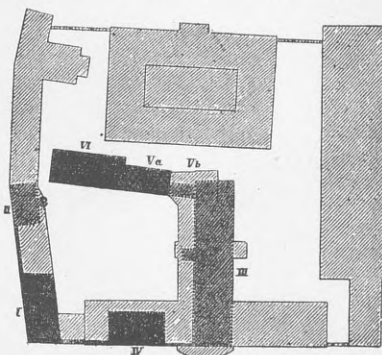
Fugleperspektiv af Universitetsfirkanten 1760—61.

ved Frue Plads. Det kan være den gamle Metropolitan-skoles Grundmur, i hvert Fald er den fra en meget tidligere Tid end de gule Mure, der er rejst ovenpaa. Af Detaljer fra Adelens og Borgernes Gaarde og Huse er der fundet enkelte Stykker ved Nedrivninger og Grundgravning. Ganske mærkeligt er det Fund, som blev gjort, da »Efterslægten«s skønne Hus paa Østergade var revet ned til Terrænhøjden. Hele Fundamentet igennem laa der her et Lag af udhugne, klingende haarde Lavasten, som nu findes magasineret i Nationalmuseet. Det er Bestanddelene af en hel Husgavl fra Gotikkens sidste Dage, og det ejendommelige Materiale, ligesom Konstruktionen, viser hen til sydligere Egne, hvorfra det maa være importeret.

Ellers er det kun beskedne Stykker, der er levnet her i Byen, en Bislagsten er fundet under et Hus paa Amagertorv, Brudstykke af en anden i Postgaardens Grund paa Købmagergade. Samme-

Søndret Stenplade med Oluf Rosenkrants' og Ide Muncks Vaaben. $\frac{1}{10}$ Størrelse. Nationalmuseet.

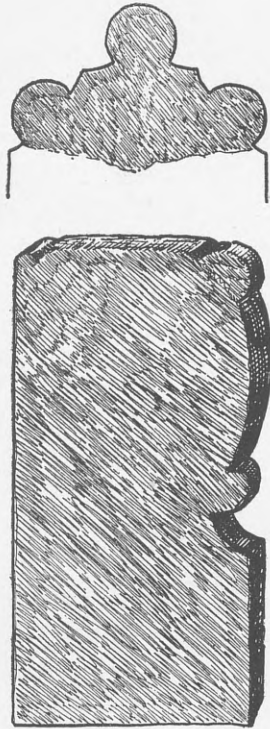
Grundplan af Universitetsfirkanten, med de nuværende og ældre Bygningers Projektion.

Med den mørkeste Skravering betegnes Bygningerne fra Christian III's Tid, med den noget lysere de senere fra Frederik II's og Christian IV's Tid, med de lyseste de nuværende. — I. Det ældste Kollegium. II. Den ældste Kommunitetsbygning. III. Christian IV's ny Kollegium. IV. Bibliothek, siden Anatomihus. Va og b Konsistorium og dets Forstue. VI. Professorbolig.

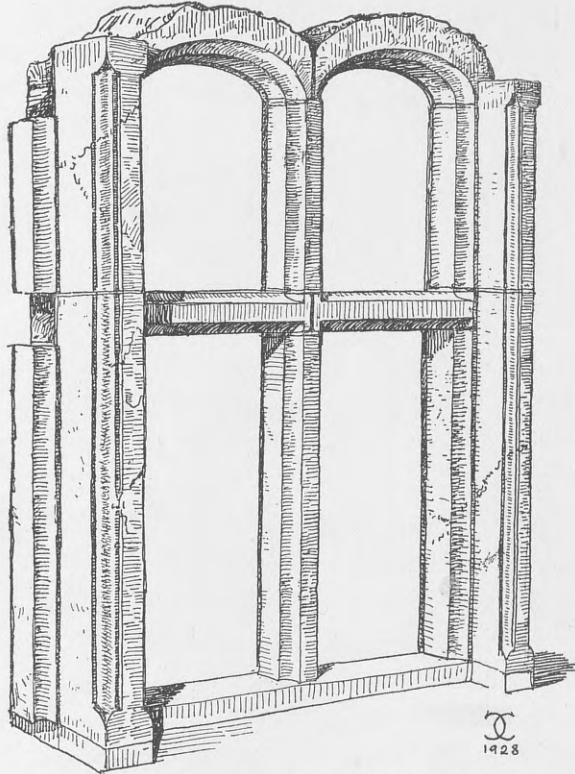
stedets optoges den knuste nu ufuldstændige Stenplade med Rosenkrandsernes og Lange-Munkernes Vaabenskjolde over en Indskrift, der nævner Ridderen Oluf Rosenkrands og hans Hustru Ide Munk. 1532 købte Oluf Rosenkrands den senere Marskalksgaard, nu Postgården. Stenen bærer ogsaa Aarstallet 1551 med Bogstaver. Endnu anes der svage Spor af Guld og Farver, hvormed Stenen har været staf-feret. Det kan ogsaa nævnes, at der ved Bygningsforandring paa Amagertorv kunde iagttages

Spor af kalkmalede Dekorationer, grønne Blade og store, røde Bær havde bredt sig over Murfladen i samme Mønster, som endnu ses i Klosteret i Helsingør.

Ikke sjældent finder man Gulvfliser af brændt Tegl i Københavns Jord. De kan være glasserede, hyppigst med gul eller grøn Farve, men nogle Brudstykk-

Bislagsten. $\frac{1}{10}$ Størrelse.
Bymuseet og Nationalmuseet.

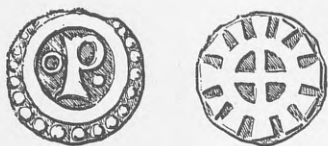

Vinduesten af Lava fra et senmiddelalderligt Hus.
Fandtes nedpakket i Fundamentet af Efterslægtens Gaard.

ker, som optoges paa Slotsholmen repræsenterer en meget fin og skøn Teknik. De har nemlig Ornamerter, som staar hvidlige mod den røde Bund, dette er opnaaet ved at udfylde Fordybninger med Pibeler, som saa er brændt sammen med Flisen. Ved at sammenholde alle de smaa Fragmenter af samme Flise, kan man rekonstruere det Mønster, de har dannet ved Sammenlægning i et Gulv. Midt i hver Firkant ses et Skjold, hvori Burgunds heraldiske Fyrstaal. I den firkantede Ramme herudenom staar paa Plattysk Ordene: Al Ting har sin Tid. De fire samstødende Hjørner danner saa tilsammen en Stjernerose.

Skulde man dømme efter de Møntfund, som kendes, er Københavns Grund et forholdsvis sent bebygget Territorium. Ingen af Folkevandringstidens rige Skatte af romerske Denarer eller Solidi er betroede til den sandede Jordbund, ingen Viking eller Købmand har fjælet sine hjembragte Rigdomme af kufiske Drachmer og angelsaksiske Penninge under Stene ved Havnen. Men da Absalon har bygget Borg paa Sundholmen, kendes det paa Fund af Mønter. De kommer først enkeltvis og sparsomt sidenhen i Flok og Følge. Det er ikke noget Tilfælde, at den ældste Mønt er fundet ved Undersøgelsen af Absalons Borg. Mønten

Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

stammer fra Knud 6's Regering og er præget i Roskilde. Ved Bispeborgen er ogsaa den næste Mønt i Rækken fundet, den er henført til Valdemar Sej, Ribe, men kan for den Sags Skyld godt være præget i Roskilde. I Modsætning til disse to Mønter er de forholdsvis faa Møntfund paa Slotsholmen fra nyere Tid

og uden Betydning. Det gælder her som overalt i den gamle By, at Fylden er bleven endevendt saa mange Gange, at tabte eller hengemte Mønter vanskeligt har kunnet forblive ubemærkede til vore Dage. En tredie Mønt fra Valdemars-tiden præget i Ribe efter 1234 er fremdraget i Kommunitetsbygningen 1918.

I 1882 er der, uden at Stedet er nøje angivet, fundet fem Mønter fra Kristoffer 1 (prægede i Lund og Ribe).

1891 fandtes en Mønt fra Erik Menveds Tid (præget i Roskilde) i Vester-vold udfor St. Pederstræde. Præget viser et P og et Vandmøllehjul. Biskop Johannes Krags Møntmester hed Peder Pram, saa det er maaske dennes Navn, der er antydet ved Bogstavet.

1919 fandtes en samtidig Mønt ved Grundgravning til »Kristelig Forening for unge Kvinder«s Bygning i Store Kannikestræde.

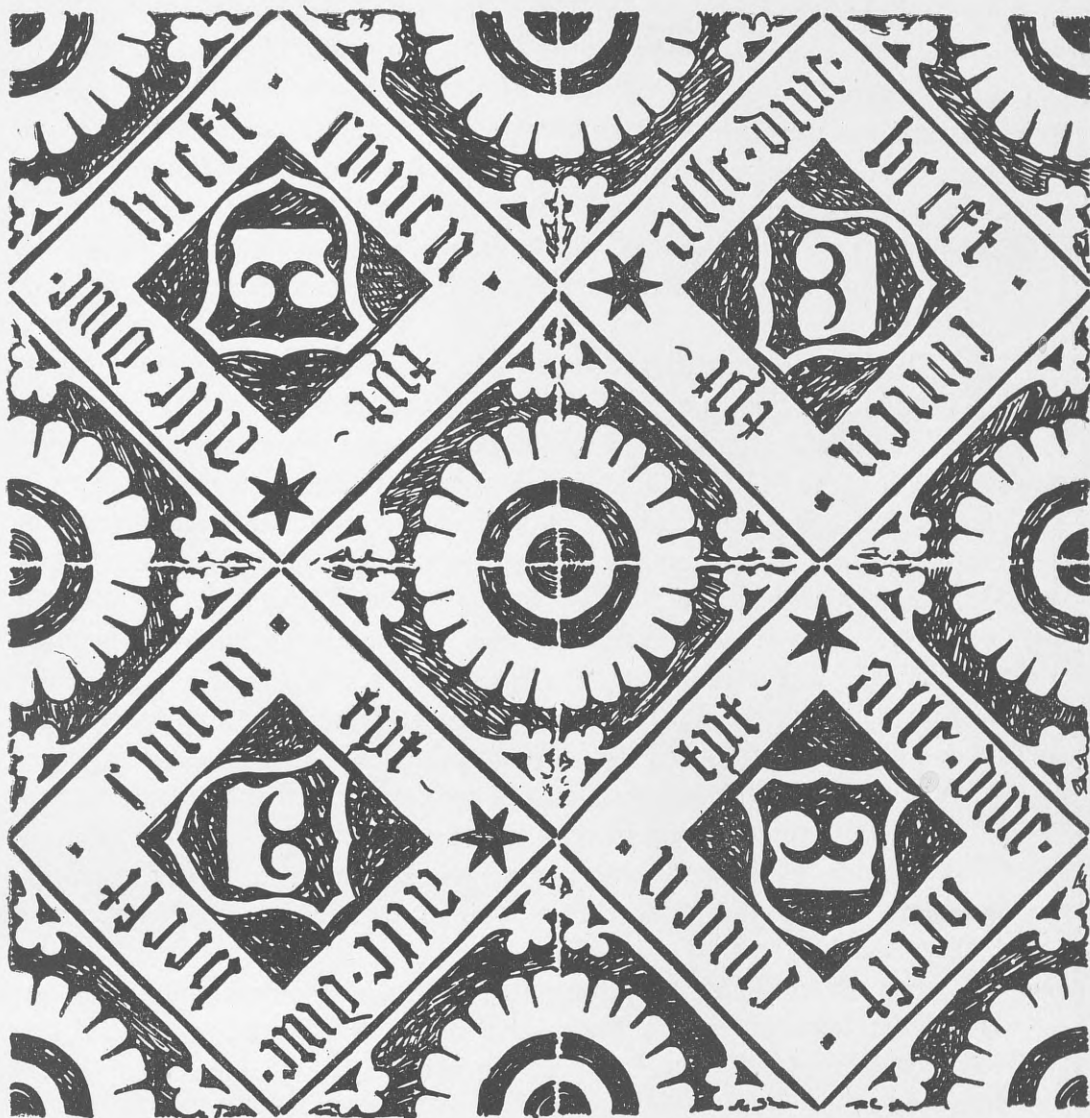
Samme Aar fremdroges en Mønt paa Nørregade i Telefon-Husets Grund, præget af Magnus Smek i Lund.

To Kobbersterlinge blev opgravede henholdsvis 1906 i Farvergade under Logi-huset »Holger Danske« og 1915 under Østergade Nr. 7—9.

1907 var Didrik Badskærs gang ved Grønnegade forsvundet, og i den store Byggegrund optoges blandt mange andre Ting en Søsling fra 1524.

Ved Vibenshus er fundet en Søsling fra 1525, samme Mønt præget i Ronneby fandtes 1910 i Mikkalbryggersgade Nr. 3.

En Mark 1535 er allerede i 1844 optaget af Jorden udenfor Vesterport — en lignende i nyere Tid ved Vibenshus.

Rekonstruktion af Flisemønster. $\frac{1}{2}$ Størrelse. Brudstykker af Fliserne i Nationalmuseet.

Ved det store Jordarbejde til Studenterforeningens nye Bygning i 1909 fandtes en 4 Skilling 1535. Samme Mønt optoges sammen med en Skilling fra Frederik 2 i Studiestræde 36—40 (Grundtvigs Hus).

En Mark fra 1563 fandtes 1914 i Laxegade. En Toskilling fra samme Aar 1909 i Frederiksberggade 2.

Af Møntfund stammende fra nyere Tid er der gjort ikke saa faa ret righoldige. Det drejer sig om nedgravede Skatte især fra Belejrings Tid 1658—59, de vil blive omtalt senere hen.

Møntrettigheden var oprindeligt knyttet til Kongemagten, som ligefrem havde Indtægt af de aarlige Udmøntninger; men op i Tiden ser vi denne vigtige Forrettighed blive den højeste Gejstlighed forlenet, saaledes Ærkebiskoppen i Lund og Biskoppen i Roskilde. Baade Kongen og Bispen havde da hver sine Møntmestre, men Kongen alene bestemte Prægningens Tid og Karakter.

Der blev regelmæssigt slaet ny Mønt hvert Aar, og den blev saa sat i Omløb fra Søndagen før Mikkelsdag. Fra denne Dag og det hele Aar skulde alle Skatter og Afgifter saa svares i den nye Mønt. Hvis nogen benyttede ældre Mønt til Indkøb, ifaldt han Bøde ikke blot af de benyttede Penge, men ogsaa af dem han havde hos sig. Hvis Kongens Fogeder og andre betroede Mænd modtog Bøder, Skatter og Afgifter i forældet Mønt, idømtes de en Pengestraf.

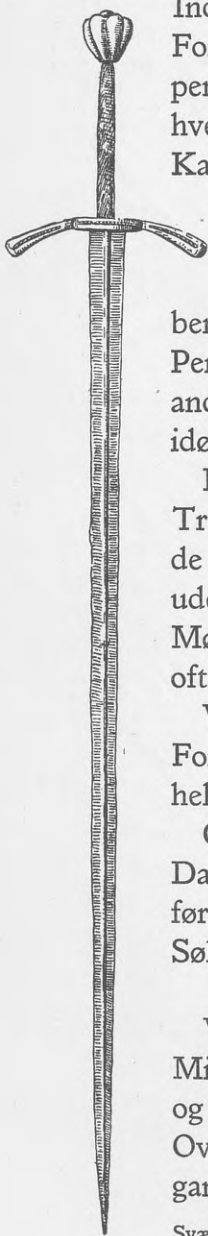
Ligesaa snart den nye Mønt var blevet udsendt, faldt den tidligere en Trediedel i Værdi. Folk maatte altsaa sørge for at faa Beholdningen af de forældede byttet med de nye og gangbare. Denne Bytning foregik foruden ved Prægestedet i særlige, dertil oprettede Boder, og det er klart, at Møntherren har tjent godt ved at faa tre Penninge for to, især da som oftest Metalværdien stadigt gjordes slettere og slettere.

Ved denne Forringelse sank naturligvis Møntvæsenet efterhaanden i Forfald. Faa Aar efter Kristoffer 2.s Død maatte den aarlige Udmøntning helt standse.

Gennem mange Hæmninger og efter mislykkede Forsøg paa at bringe Danmarks Møntvæsen paa Fode igen, bliver den fornødne Fasthed dog først naaet under Kong Hans ved Indførelsen af Guldmønt og større Sølv mønt.

Vaaben og Ridetøj optræder hyppigt i Fund fra Overgangstiden mellem Middelalder og Renaissance. Ringbrynje-Stykker er fundne ved Østervold og ved Grundgravning til Gutenberghus i Gothersgade. Et Skulder- og Overarmsparti af en Pladerustning blev opgravet for faa Aar siden i Løngangsstræde.

Sværd fra Ladegaardsaaen. Nationalmuseet.

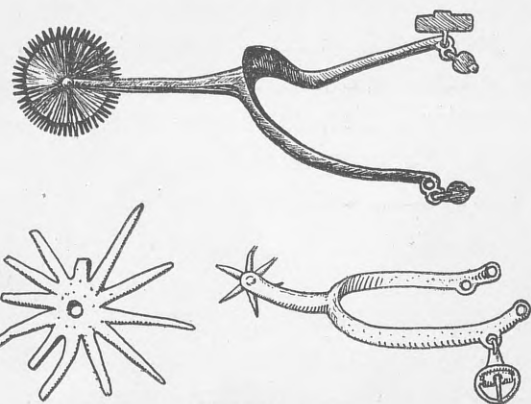

De almindeligste Vaaben var jo imidlertid Sværd, Dolke og Spyd. Et smukt Sværd fra Tiden omkring 1550 blev i 1885 fundet ved Ladegaardsaaens Udløb i Peblingsøen og blev som Gave fra Københavns Magistrat overgivet til Nationalmuseet. Et Dolkefæste af Træ prydet med indskaarne Cirkler fandtes paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Klosterstræde i Grunden til Neyes Hus, et andet ufuldstændigt men formfint Dolkefæste af Ben blev fundet paa Nørregade under den store Grund, hvorpaa »Forgyldte Nøgle« laa. Et Spydblade, hvis Alder dog ikke sikkert kan fastslås, er fremdraget af Jorden ude i Øresundsgade Nr. 6.

Mange Hestesko og Sporer vidner om Datidens Forkærlighed for at ride. Kun to Stigbøjler kan dog henføres til den her antydede Periode, de er fundne henholdsvis i Pilestræde Nr. 51 og i Læderstræde Nr. 32 — »Kloster-Passagen«. Sammesteds fandtes en smukt bevaret Hestesko, men disse optræder som sagt overmaade hyppigt, og ofte er Sømmene med de slidte Hoveder fastrustedede ved Skoen, saa at ogsaa deres Form kan ses, efter at Stykkerne er rensede.

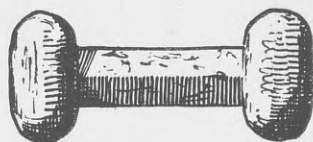
Sporer er næsten de alleralmindeligste Genstande, som Arbejderne tager op

af Jorden og overgiver til de paapasselige Museumsmænd. Sporerne Form muliggør en ret nøje Datering. De allerældste har kun en enkelt ret stump Spids, men i den egentlige »Riddertid« forsynes de med meget store Stjernehjul, hvis lange Spidser vækker Betragterens Medlidenhed med de Heste, der maatte føle dem. En meget stor tolvspidset Sporestjerne er fundet i Pilestræde Nr. 25. Efterhaanden aftager Hjulspidsernes Længde og naar omtrent den endnu

Nationalmuseet.

brugelige Størrelse. Men selve Sporebøjlen Form angiver ogsaa dens Alder, derved at man kan se, om den er beregnet til at fæstnes til Anklen eller til Hælen paa Fodtøjet.

Knippelkugler. Den nederste fundet ved Grundgravning: Bredgade 6. Nationalmuseet.

Middelalderens Fodtøj havde ikke Hælestykke under Saalen, denne bestod blot af et enkelt eller dobbelt Læderlag. Op imod 1500 bliver Slidsaalen dog mere svær og solid, samtidigt med at Skoens Form fra at være spids eller endog trukket ud i »Snabel« bliver uforholdsmæssig bred i Forstykket, faar »Komule«.

Et Par Saaler af saadanne karakteristiske Sko er fundet ved Kloakgravning i

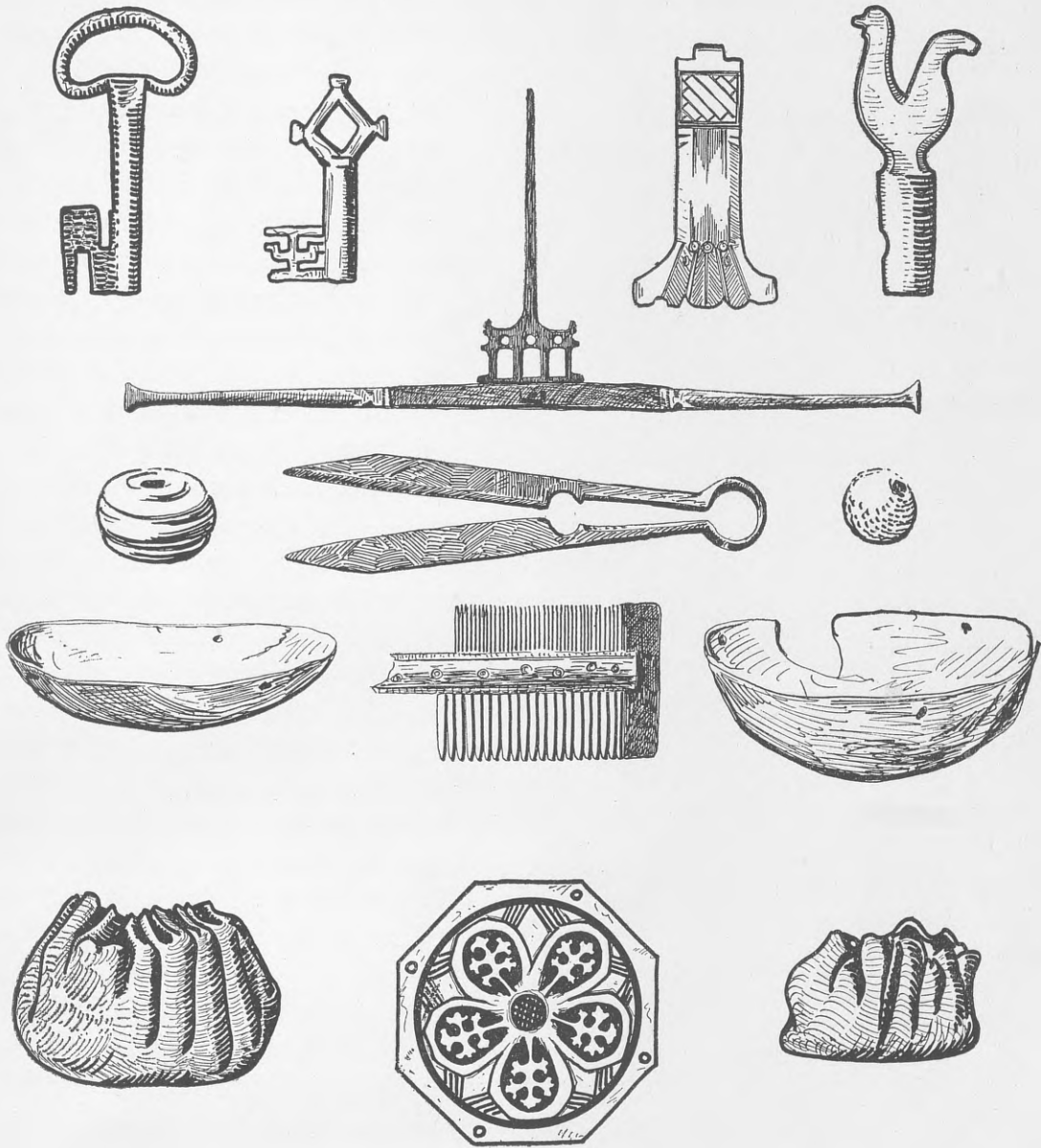
Fodtøj fra Grunden til Handelsbankens Tilbygning.

Admiralgade lige ved Fortunstræde. Deres mærkelige korte »Overlæder« kendes fra et Brudstykke-Fund udfor Rigsarkivet.

Ved det nyligt foretagne store Grundgravnings-Arbejde i »Monopol«s Grund paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Laksegade for Arkitekt Brummers Tilbygning til Handelsbanken opsamledes der fra Fylden i det tilkastede Dyb en Mængde Fodtøjsrester, som viser en pyntelig, omhyggelig Udførelse, der er saaledes anvendt smaa »Bogbinderstempler« til Borter og Forsiringer. I flere Tilfælde var Saalen gjort meget høj ved Indlæg af en Korkplade, det har vel været nødvendigt for at komme tørskoet over Datidens Gader.

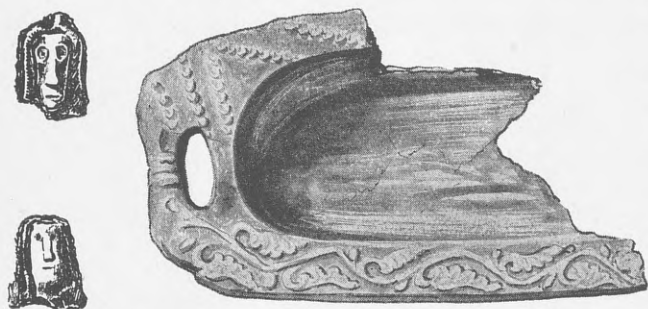
Det ældgamle Sejlløb mellem Byen og Bremerholm har gaaet tværs over Grunden, og da det er opfyldt omkring Midten af 1500'erne fandtes der i Jorden en Mængde Sager, som dels er sunket til Bunds i Vandet og dels er kommet med Fylden inde fra Byen.

Det sejge Dynd har bevaret Træ og Læder helt og godt til vore Dage, saaledes at disse ellers saa let forgængelige Ting nu kan findes og fortælle et og andet lille Træk om Københavnerlivet paa Kirkefejdens Tid.

To Nøgler, Bogspænde, Tøndehane, Vægt med to Messingskaale, Spindetop, Saks, Ravperle, Benkam, Endebslag til en Dolk, to smaa Læderpunge. Nationalmuseet.

Saaledes blev der fundet ikke saa lidt helt og delvis fuldstændigt Fodtøj i Datidens Modefacon med uforholdsmæssig bred Snude eller med pyntelige Ud-
hugninger og indprikkede Mønstre i Læderet. Der er en saadan Sko, som synes

Fisketrug af Ler og to smaa Lerhoveder. $\frac{1}{4}$ St. Nationalmuseet.

at være traadt til af en kraftig Landsknægt, en anden er en Damesko, smal og elegant, med fine Zirater, og der er en lille-
bitte til et 3—4 Aars Barn. No-
get af Fodtøjet er forsynet med
tykke, i Saalen indlagte Kork-
plader, eller med Bunde af til-
skaaret Træ.

Af Træsager blev der ellers fundet nogle smaa, vistnok af Enegrene dannede Kroge til at fæste paa en Væg som Knage for Tøj eller Hatte, det synes, som om der har været en lille hjemlig Industri, der frembragte slige smaa Trækroge. — Endvidere blev der fundet Træredskaber til Knytning af Fiskenet. Man kan jo tænke sig, at de er brugt paa Bremerholms Kyst, hvor Nettene har hængt til Tørring og Bødning. Disse smaa Ting vidner om et fikst og sikkert Haandelav hos den, der har udført

dem. Af Metalsager kom der ikke meget, blot et Par Knive og et Mes-
singlaag med Fjederspænde.

Stentøjskande og Kakelbrudstykker. $\frac{1}{4}$ St. Nationalmuseet.

Langt den overvejende Del af Fundet udgjordes af Keramik, dette paa en Gang skøre og bestandige Stof. For det meste er det jo kun Brud-
stykker og Skaar, der findes i køben-
havnske Byggegrunde, og det gælder
ogsaa om de her omhandlede Sager,
men eet fuldstændig helt Stykke
blev dog ved Grundgravernes For-

sigtighed, hentet op fra omtrent 3 Meters Dybde, nemlig en Hjørnekakel med to grønglaserede Sider, den er desuden af en ikke almindelig Form, saa den giver derved et beskedent Bidrag til Kendskabet om de ældre Lerovne. — Takket være den store Interesse, der engang har været for at udsmykke disse Ovne paa de mangfoldigste Maader, har ethvert lille Kakelskaar et stilhistorisk Udtryk

og giver ofte et Billede, Portræt eller en Allegori, eller viser et Ornament hyppigt med en dyb, grøn Glasur, men nu og da oplivet med hvide gule, og blaa Farver.

Afvekslende og fantasifulde er disse Stykker, og den tekniske Udførelse er netop saaledes, som Materialet fordrer det.

Foruden saadanne Ovnfragmenter gav Udgravningen ogsaa Udbytte med Hensyn til adskillige Prøver paa Ler- og Stentøj til Køkken- og Bordbrug. Dog gælder det her igen kun Skaar, men selv i disse ynkelige Rester anes en god og hensigtsmæssig Form og en Udsmykning, som iagttaget selv i Detaljer, er saa delikat og sirlig, at man med fuld Berettigelse indsamler og bevarer dem.

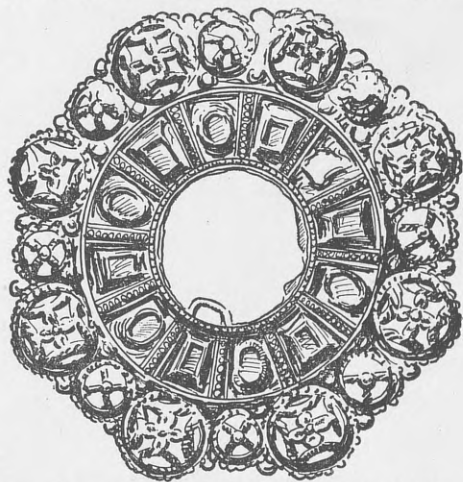
Ved den store Grundudgravning til Gutenberghus i Gothersgade blev der ved Beredvillighed fra Arbejdernes Side opsamlet en Mængde Smaasager bl. a. en bredsnudet Landsknægt-Sko, nogle Hestesko, en Tøndetap, en Spore, en Taskelaas med Elskovssymbol (et Hjærte gennemboret af en Pil) samt en Mængde Skaar af grønglasserede Reliefkakler med rigt varierende Udsmykning.

Blot nogle enkelte Genstande skal endnu omtales.

Sjældnest og allerfinest er en tinstøbt, gennembrudt Medaillon, som i sin Tid optoges fra ret stor Dybde under Boghandler Gads Hus i Vimmelskaftet. Udenom en liljebærende Figur er der runde Felter med Figurer, som symboliserer Arbejdet i de seks af Aarets Maaneder: Saaning, Kornhøst, Humleplukning, Tærskning, Træbeskæring og Slagting. Skitsen viser Stykket

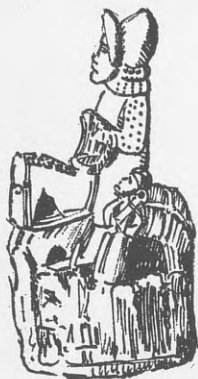
Tinmedaillon. Nat. St. Nationalmuseet.

Tinsmykke. Fundet i Jorden udfor Olesens Hjørne paa Højbroplads. Nat. St. Nationalmuseet.

noget mere helt, end det er i sin nuværende Tilstand, saaledes er alle fire Øskner antydet, skønt der nu kun er Spor af dem. Det gamle, skønne Arbejde er vistnok beregnet til Fastsyning paa en Klædedragt.

Skakbrik fra Christen Bernikovstræde. Nationalmuseet.

Et andet sjældent og mærkeligt Fund blev gjort for faa Aar siden dybt i Jorden under »Klosterpassagen« mellem Amagertorv og Læderstræde, det bestaar i otte delvis fuldstændige, ganske tynde Træplader belagt med sort Voks, de to kun paa een Side, de seks paa begge Sider og med indridsede Regnskaber og Købmandsnotater fra Tiden noget før 1400. De er ret vanskelige at tyde, men der synes at være nævnt Klæde fra Brabant og Tournai samt Navnene Hildebrand og Gerhard.

Endelig en Skakbrik skaaret af Hvalrostand, fundet 1870 midt i »Christen Bernikovstræde« mellem Grønnegade og »Antonie-stræde«. Den er en Del medtaget og fortæret, men hvilket stolt lille Monument! En Rytter med Lansefane og Skjold omgivet af en Skare Bueskytter. Man kan endnu ane Tandens Krumning i dens Form og Rytterens Holdning.

Det gælder for de fleste af disse mangfoldige Smaating, at enhver Kunsthaandværker i vore Dage med Stolthed vilde kunne vedkende sig dem; ja, om Pladsen her havde været til det, kunde det være fristende at tage de smaa Jordfund frem

Malmgryde fundet dybt i Jorden under St. Clemens Hus paa Raadhuspladsen. $\frac{1}{3}$ Stør. Nationalmuseet.

et for et og vende og dreje dem i Haanden, gaa dem efter i Materiale, Teknik, Farve og Formgivning, det kunde blive til en Lovtale over Evner og Fantasi, men den vilde maaske falde en og anden Nutids-Kunstner for Brystet.

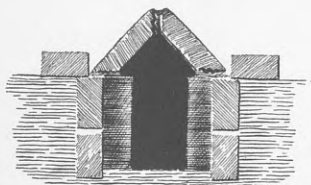
Foruden de før omtalte Begravelser paa Klostertomten ved Graabrødretorv er der fundet en middelalderlig Kirkegaard ved den ældgamle Sanct Clemens Kirke. Nogle af Ligene laa her i murede Grave, andre var nedlagt i Rammer af fire Brædder paa Højkant, atter andre havde blot faaet stillet et Par Sten ved hver Side af Hovedet.

Næsten altid overholdtes i hin Tid den Regel, at den Døde blev lagt med Fødderne mod Øst og Hovedet i Vest, altsaa orienteret ligesom Kirkebygningerne.

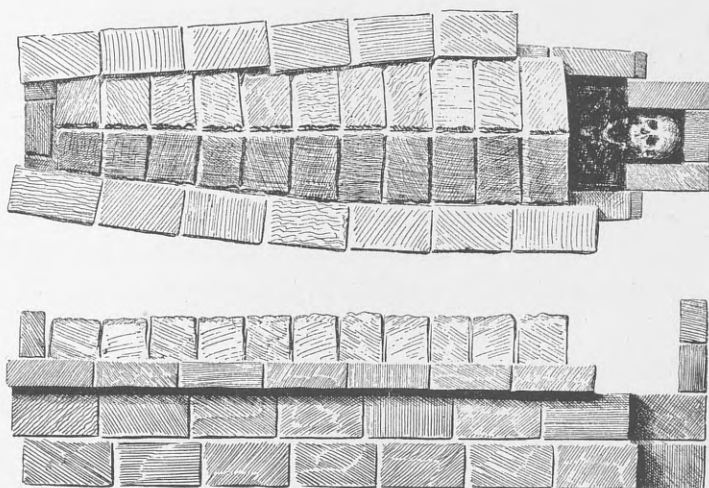
Her bagved laa jo dybe Tanker og Spekulationer. Det var naturligt at Præst og Menighed vendte sig imod Lyset netop i den Retning, hvor Solen stod op ved Jævnøgnsstid. Naar de Døde paa den yderste Dommedag vækkes i Gravene og rejser sig overende, saa ser de straks mod Lyset i Østen, hvor Kristus kommer i Skyerne for at holde den vældige Dom over Verden.

Ved Opførelsen af St. Nicolai Kirkebygning fandtes en Mængde Grave og Skeletter, men Jorden var jo her benyttet lige indtil 1795, saa nye Gravlæggelser

St. Nicolai Kirke.

*Gravkiste,
c. 1300.
E.*

havde stadig fortrængt de ældre. Dog tyder Fundet af et Par Ibsskaller paa, at der har været ganske enkelte urørte Grave fra Middelalderen, men kun et enkelt Fund blev nøje iagttaget og skal derfor omtales her.

En Regnvejrsdag sidst i September 1914 blev der arbejdet meget dybt i Jorden midt i den gamle Kirkegrund, det var Udgravningen for det nye Varme-anlægs Kælder. Manden, som var ved de sidste Spadestik, mærkede pludseligt Jorden skride og gled med sin ene Fod ned i et vandfyldt Hulrum.

Store røde Munkesten, som skylledes rene af den øsende Regn, gav hurtigt Forklaringen, det var en muret Gravkiste, som her var paatruffet. Nødvendigvis maatte man se at faa Fundet undersøgt endnu den samme Dag, hvorfor Murermesteren gav Besked til Haandværkerne om en Tømmerbro ned til Udgravningens Bund, og ad den skraa Bane blev saa Graven ved Jeppesens og Harald Mortensens Hjælp Sten for Sten baaret op og henstillet i en af de tomme Slagterboder. Først fjernedes de skraatstillede, raat tilhuggede Sten, som dannede Taget, og

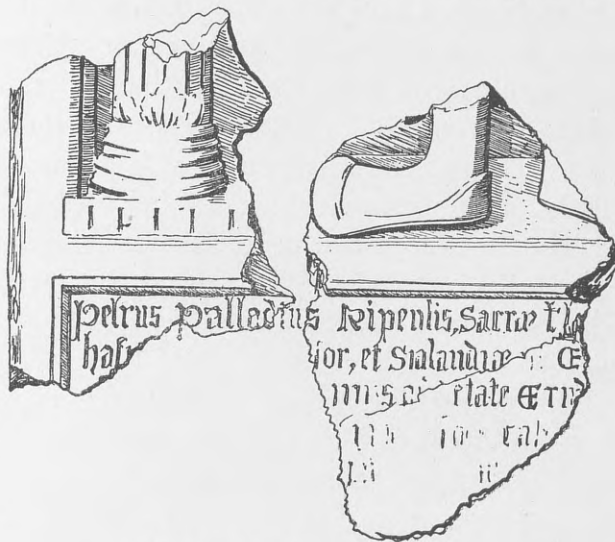
af hvilke et Par var skredet sammen under Jordarbejdet. Nu gjaldt det om at se efter, om der var Gravgoods hos den Døde, men trods nøje Eftersyn fandtes intetsomhelst andet end Skelettet af en stor, kraftig Mand. Alle de velbevarede blank-sortede Knogler blev nu forsigtigt taget op af det vandfyldte Leje og lagt i Orden paa et stort Brædt, og saa blev selve Kisten baaret op, idet hver eneste Sten blev holdt i Stilling, saa at den i sin Genopbygning blev ganske, som den var i Jorden. Nogen Tid efter maatte den imidlertid flyttes adskillige Gange, og det skete hvergang med samme Akkuratesse fra de Interesseredes Side, saa at det stadig lykkedes at holde hver Sten paa sin oprindelige Plads. Sidst kom den op i Taarnrummet og stod der, indtil Biblioteket var flyttet ind. Desværre maa den have staaet nogen i Vejen, thi pludselig en Dag var den ødelagt og smidt hen i en Krog som en Dynge Mursten. Ved Hjælp af Fotografier og Maalinger, som var udført forud, blev Gravkisten genopbygget og ses nu staaende i Taarnetagen uden for Salen over Kirkebygningens Hvælvinger. I det væsentlige er den rigtigt opstillet, men de enkelte Stens Plads er ikke mere, som da den stod urørt, og som de var ved den sidste Flytning og Placering.

Da Hjørnehuset Kongens Nytorv—Store Kongensgade i Sommeren 1918 blev delvis ombygget og fik nyindrettede Kældere, opdagedes det under Arbejdet, at der som Fyld i Murværket nederst i Grunden var anvendt en Mængde større og mindre Blokke af Natursten, som bar Spor af at være tildannede og forsynede med udhuggede Ornamenten og Bogstaver. Tykke tætte Lag af Kalkmørtel gjorde imidlertid Bestemmelsen umulig paa Stedet, hvorfor alt hvad der kunde findes og formodes at være udarbejdet blev transporteret ned paa Museet for der at blive forsigtigt rensat for Kalklaget, som dækkede Yderfladerne.

Det blev snart klart, at det var Fragmenter af Ligsten, som saa mærkeligt var indmuret i det forholdsvis gamle Hus, og efterhaanden lykkedes det ogsaa at bestemme, baade hvorfra de stammede, og hvis Gravsteder de engang havde dækket. Gravpladerne hører oprindeligt til i Vor Frue Kirke. Ved den skæbnesvangre Ildebrand 1728 er de blevne knust og ødelagt af nedstyrtet Murværk, og under Oprydningen i Ruindyngen har man ikke betænkt sig paa at kassere slige gamle Monumenter og sælge dem som Fyld og Skærver. Huset paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Store Kongensgade er netop opført i de nærmest efter Ildebranden følgende Aar, saa det er saa naturligt, at Bygherren har set sig om efter billigt Materiale. Han har da, vel uden at vide af det, faaet i hvert Fald fem berømte Personers Gravsten indpakket i Fundamentet af sit Hus. Ved Hjælp af

de nogenlunde bevarede Indskrifter kan det nemlig fastslaaes, at nogle af de fundne Stykker er Rester af Gravstenene over følgende velkendte Danske: Peder Oxe og Mette Rosenkrands, den første lutherske Superintendent Peder Plade og dennes Eftermand Hans Albertsen.

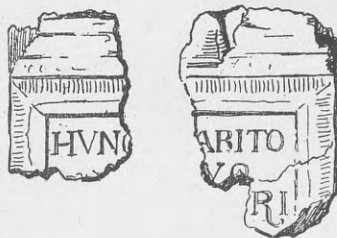
Den førstnævnte Sten, fra Peder Oxes Gravsted, har været pragtfuld at se paa i hel Tilstand. Mand og Hustru saas udhugget i kraftigt Relief, han i Rustning og hun i Enkeklæder. Langs Stenkanten Ahnevaaben med Rigets bedste Navne og nederst en Indskrift, som fortæller om den 1575 afdøde dygtige Adelsmand.

Peter Plades Ligsten. Nationalmuseet.

Af Peder Plades Sten findes desværre kun et skærveagtigt Fragment, hvorpaa man kan læse hans Navn og stykkevis

videre Oplysninger paa Latin. Af selve Figuren, der har vist den djærve Kirke-mand med Bibelbogen i Haand, ses nu kun den ene Fod med den brede »Kommunesko«. Indskriften vil paa Nutids-Dansk lyde: »Peter Palladius, født i Ribe, Doktor i den hellige Theologi, Professor ved Københavns Universitet, den meget nidkære Superintendent over Sjællands Kirker, en Mand i høj Grad prydet med Fromhed, Lærdom, Mildhed og sand Dyd, døde under Paakaldelsen af Guds Søn den tredje Dag i Januar i det Herrens Aar 1560 i sin Alders 57. Aar. Vort Borgerskab er i Himlene, Phil. 3.«

Hans Albertsens Ligsten.
Nationalmuseet.

Peder Plade (Palladius) fødtes 1503. Kom i sin Ungdom til Wittenberg og traadte i Forbindelse med Hovedlederne i den nylig indledede Kamp med Romerkirken. Studerede stadigt her med Understøttelse fra Kristian 3 og blev Doctor i Theologien. Vendte omsider hjem sammen med Bugenhagen, hvis Nærværelse var ønsket af Kongen.

2den September 1537 indsattes Palladius som Superintendent over Sjællands

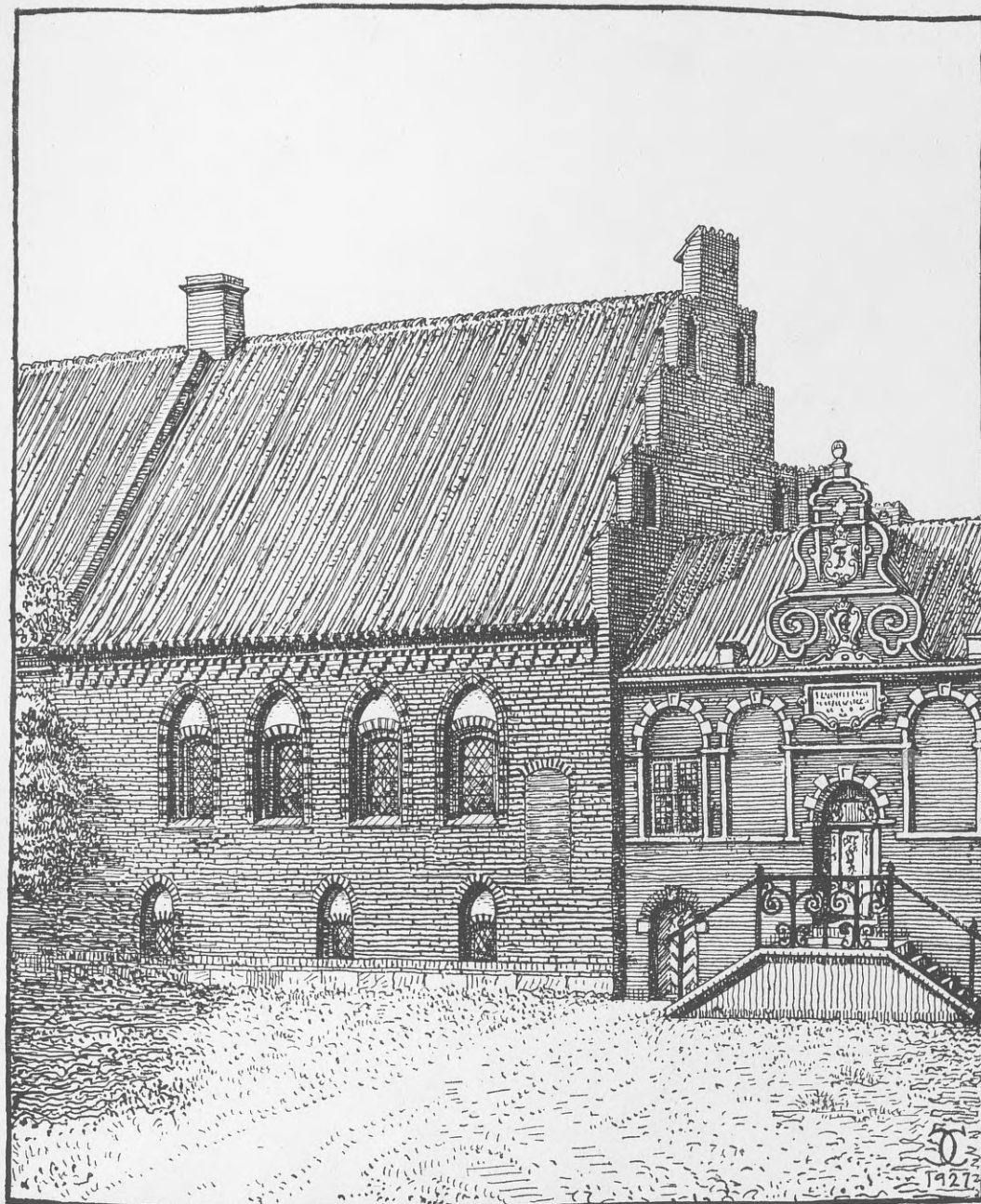
Stift af Bugenhagen. Herved afbrødes den rettelige apostoliske Vielsesrække inden for den danske Kirke. Palladius var da kun 34 Aar gammel, men stod overfor det vældige Værk at ordne Gudstjenesten og Menighedslivet i den løsrevne Kirkeafdeling. I hans Visitatsbog foruden i talrige andre Skrifter lærer vi ham at kende som en nidkær Prædikant og en begejstret Tolk for de nye Tanker. Døde barnløs, efterlevet af sin Enke Kirstine Pedersdatter.

Hans Albertsens Gravstensbrudstykke er endnu mindre end Peder Plades. Man kan lige skimte Antydning af hans Hustrus lange Kjolefolder. Den saare ufuldstændigt bevarede Indskrift lød oprindeligt oversat fra Latinen saaledes: »Denne Sten lagde den bedrøvede Kvinde Cathrina over sin fromme Husbond Johannes Albertsen han var Skolens Rektor, Doktor og Biskop lige stor i kløgtigt Raad som i Fromhed men han døde i det Herrens Aar 1569 den 25. Maj omtrent 44 Aar gammel.«

Hans Albertsen var født i København 1525. Kun lidt over 20 Aar gammel blev han Professor i Græsk ved Københavns Universitet. Da Peder Plade i sine sidste Aar var meget svagelig, hjalp Hans Albertsen ham med hans teologiske Forelæsninger. 1550 giftede han sig med Cathrina Ljung, Datter af Sognepræsten i Malmø. 1558 blev han Professor i Theologien, i Slutningen af Aaret 1559 blev han Peder Plades Medhjælper i Embedet, og efter dennes Død beskikkedes han 1560 til Superintendent i Sjællands Stift. Han døde som Universitetets Rektor.

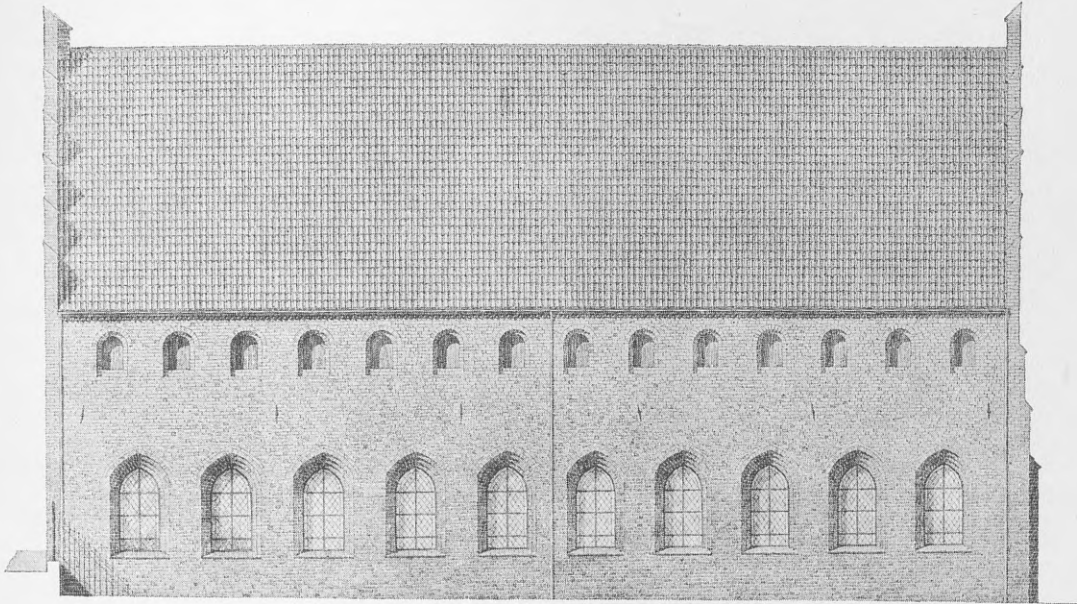

Messingfad fra Illums Gaard i Gothersgade.
Nationalmuseet.

Konsistorium paa Frederik III's Tid. Bygningen tilhøjre en Indgangsbygning der var opført 1626.
Rekonstruktionstegning af Charles Christensen.

Sydsiden af Helligaandshuset. Efter Tegning af Professor H. Storck.

Som et Led i Middelalderens Fromhedsliv indgik Valfarter og Pilgrimsrejser. En Del af Pilgrimmens Udrustning bestod i en Muslingeskal, som enten kunde hænge ved Bæltet eller være paasyet Dragten, som oftest Hatten.

Disse saakaldede Ibsskaller blev ofte givet Ejeren med i Graven, naar han var død, og der er i nyere Tid fundet Ibsskaller paa følgende Gravpladser: en middelalderlig Kirkegaard paa Domkirkepladsen i Roskilde, paa en formentlig Pestkirkegaard ved Skjerne Sø i Nordfalster og ved Vordingborg Ruinerne. — Paa Brystet af et Skelet i en muret Grav i Lyderslev Kirke ved Storehedinge laa to Muslingeskaller.

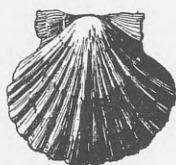
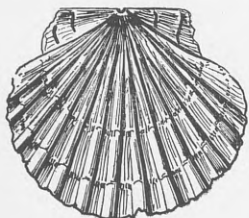
I København fandt man ved Oprensning af den udhulede Egestamme-Brønd paa Slotsholmen en Ibsskal, en violet Kammusling med to smaa borede Huller tæt ved Hængselsiden. 1897 fandtes en Ibsskal 2—3 Meter dybt i Jorden, Vimmelskaftet Nr. 32. (Boghandler Gads Ejendom.) Fra Nicolai Kirkegaard kendes ialt fire Ibsskaller, de to af dem fandtes allerede 1849 de andre to 1914.

Samtlige Ibsskaller opbevares paa Nationalmuseet. Disse smaa og fattige Minder giver netop saa kønt Udtryk for Middelalder-Menneskenes fromme Færd.

Drevet af stærke Drømme og draget af dybe Længsler stred de sig tappert frem ned gennem Europa, fra Stad til Stad ad milelange, trættende Landeveje. Deres friske, fornøjede Maade at tage Tingene paa, selv de højtideligste, gav

dem Kræfter til at overvinde Savn og Vanskeligheder, ja til at spotte Rejsens Farer og Besvær. Langt — langt borte laa det forjættede Land med de hellige Steder. Over Fødselsgrotten i Bethlehem funkede den forunderligt klare Stjerne mod Sydens dybe, dunkle Himmel, paa Golgatha Højen lyste Frelserens Kors mod Jerusalems uvejrssorte Skyer, og i Klippedalens Gravhule saa man Stedet, hvor de lagde Ham, og Stenen, som en Engel havde væltet tilside, da Dødens fornemste Fange blev befriet. Alt blev saa levende og nærværende paa de navnkendte Steder, Evigheden skyllede ind over det timelige i store løftende Bølger.

3 Ibsskaller. 2 fra St. Nicolai. Bymuseet. Den underste fra Absalons Brønd paa Slotsholmen. Nationalmuseet.

Nu den lille Muslingeskal; jo fastsyet i den bredskyggede Hat eller hængende ved en Snor i Bæltet fortalte den alle vegne om Rejsens Formaal, og mange Steder blev den beskedne Pilgrim vel modtaget, fik tilbudt Hvile og endda med Venlighed beværtet.

Der skulde gode Sko til slig en Færd, og derfor ser vi Muslingtegnet brugt af Svendborg Skomagerne som deres fælles Mærke; maaske har man sagt om det mest solide Fodtøj, at det var saare godt til Pilgrimsgang.

Hvor stolt en Glæde saa at kunne vise Landsmænd hjemme Tegnet paa den veludførte Vandring og fortælle om de mange sjældne Ting, der var at se dernede.

Hvor naturligt saa at forlange at faa Tegnet med i Graven; Livet var jo ret beset en Pilgrimsfærd, Døden just den sidste drøje Rejse. Maaske vilde den lille Muslingeskal vist frem for Paradisets Portner gøre samme Nytte som paa Jorden.

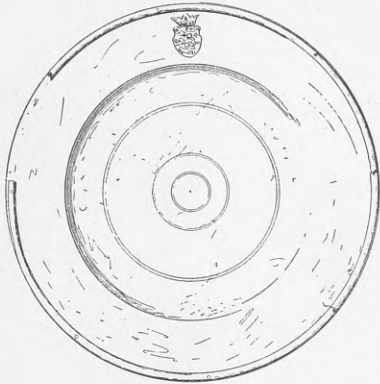
Paa Rosenborg opbevares nogle Genstande, som allerede i meget gammel Tid er fundne i Københavns Jord. Først skal omtales en Sølv tallerken med det danske Vaaben, fundet ved Udgravning af Grunden til de nye Karantænehuse udenfor Østerport i Ugen før Pinse 1716 tilligemed et Sølvbæger, hvori Tallerkenen havde ligget sammenbøjet. I en Kopibog i Raadhusets Arkiv 1712—1717 hedder det: »Præsident, Borgmestere og Raadmænd udj denne Kongl.: Residentz Stad Kiøbenhafn; Giøre witterligt, at Aar 1716. d: 23de Junii er for Osz paa Kiøbenhafns Raadstue for Retten bleven produceret effterskrefne, som ved de nye qvarantaine

Skitse af den af Chr. IV paabegyndte, men aldrig fuldendte Kirke Sankt Anna rotonda.

Huuse langt uden Øster Port i Jorden er funden, nemlig: N: 1. Et Sølbegere Højt $6\frac{1}{8}$ Tome, bredt tvært over, oven til 5 tomer mindre $\frac{1}{8}$, neden til 3 Tomer. Begeret veyer 38 Lood, Guldsmedens Stempel derpaa, som har giort begeret, siunes at være et bomærcke, paa den ene side er stucken Kongen af Danmarchis Vaaben, med een aaben Crone over, udj feltet 3 Løver uden Croner med 9 Hierter for ved Hovederne af Løverne, nemblig, 2. 1. 1. 1. 2. 2. nest ved udj feltet den Norske Løve uden Crone, mit i feltet 2. Løver uden Croner, et Nelleblad, een Svane uden Crone, 2. bielcher, noch neden i feltet 3. Croner, og dernest ved en Løve uden Croner med 9. Hierter, deraf 1. over Ryggen, 1. under bugten af rumpen, de andre staar 4. og 3. nederst i Skiltet. — Lindormen uden Crone. NB. Ellers findes iche nogen steds den Ditmarche Rytter, hvoraf sluttes, at dette Begere maa være giort førend Kong Friderich 2. overvant Ditmarschen, det er for a° 1559. N:2. Et rundt Sølf Tallerchen, bret tvært over 8. tomer, mindre $\frac{1}{4}$., weyer 20. Lod, derpaa 3. Løver uden Croner med 5. hierter, over same Vaaben staar en aaben Crone. N: 3. Et gammel Sverd som af Rost er meget fordervet, og næsten gandske fortæret, det er langt, fra spidszen til Kaarset 7. qter

1. tome, Kaarset eller parer-stangen haver været 10. tomer, men den ene halvde del af Stangen er afbrud, fæstet med Knappen er 11 ½. tome, deraf er Knappen 2 ½. tome.

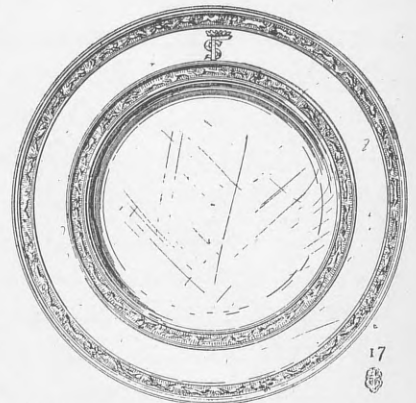
Sølv tallerken og Bæger fundet udenfor Østerport. Rosenborg.

Derefter blev de 4. arbejds Karle, som have fundet samme forhen meldte begre, tallerchen og Sværd; hver for sig indkaldet, nemlig, dend første Jep Hansen forklarede, at da hand ugen for Pindse helligt grof ude ved de nye qvarantaine Huuse uden Øster Port, og var Kommen toe Spademaal ned i Jorden, støtte hand med Spaden paa noget hart, som hand siden fant at være et Sølv tallerchen sammenrullet og nedsat udj forbem:te Sølv begere, det hand og støtte paa med Spaden, hvorpaa hand aflagde sin Saligheds Eed, at det er samme begere og tallerchen, som da blev funden, forklarede ellers, at hand intet andet fant end for bemelte Sølv begere og Sølv Tallerchen. Jens Pedersen arbejds Karl fremkom og forklarede ord til andet lige som Jep Hansen, og derpaa aflagde sin Corporlige Eed. Jens Joensen fremstoed og forklarede ord til andet lige som Jep Hansen, og derpaa aflagde sin Corporlige Eed, og forklarede ellers at have fundet dette her for Retten fremwiste Sværd, nogle Dage effter begeret og tallerchenen blev funden,

og var nogle faune fra det sted som Begeret og tallerchnet blev funden Jens Siersen fremstoed og forklarede som Jep Hansen, og derpaa aflagde sin Saligheds Eed.«

Et andet smukt Fund bestaar i en Sølv tallerken med to concentriske Cirkelbaand, som i ophøjet, forgyldt Arbejde viser Ryttere med Hunde jagende Ræve og Harer. Paa Tallerkenens Kant er Frederik 2.s kronede Navnebogstav indgraveret, dette sammen med Tallet 17 paa Bagsiden antyder, at Stykket har hørt til Kongens private Spisesæt af Sølv. Tallerkenen fandtes 1708 i Kastelsgraven.

Et tredie Fund lader os ane et gammelt Ran; det bestaar af ituhuggede Stykker af Sølv tallerke-

Sølv tallerken fundet i Kastelsgraven. Rosenborg.

ner, oprindelig 111 Stykker, fundne 6. Juli 1867 paa Høker L. P. Francks Byggegrund paa Hjørnet af Søgade (nuv. Læssøesgade) og Blegdamsvej. Sølvstykkerne, der laa lidt over en Alen dybt nede og var sat paa Kant op imod hverandre, og ved hvilke der laa en aldeles forrustet Jernmejsel, opdagedes af en Lærling Valdemar Lindahl hos Tømmermester Tauber. Han tilligemed Høker Franck, der senere kom tilstede og optog en halv Snes af Sølvstykkerne, fandt de 109 Stk., og senere hen paa Aftenen fandt Arbejdsmand Jens Christian Hoff ved at undersøge Findestedet 2 Stk. Af disse 111 Stk. udtoges til Rosenborg 14 Stk., dannende Randen af en Tallerken, med et sammenslynget FS og en Hjort ved et Træ i indgraveret Arbejde, samt 4 Stk. af andre Tallerkener med Vaaben, et af disse tillige med Aarstallet 1579. Resten blev indsmeltet.

Uden nærmere Findestedsangivelse opbevares ogsaa paa Rosenborg et Sølvbeslag til en Kniv, som har haft Belægning af Træ eller Horn udenpaa den nu stærkt forrustede Skæftetunge. Ornamentiken i Forbindelse med det kronede F paa Endefluden betegner Stykket som engang tilhørende Frederik 2.

Desuden ejer samme Samling et Tinkrus, som er opgravet i Gothersgade i en meget ødelagt Tilstand, det mangler baade Laag og Hank, men faar sit Værd ved at være graveret med Christian 4.s velkendte Monogram og Navnet paa hans Datter, Sophie Elisabeth, Københavns Slot og 1633.

Endvidere et Jern-Pengeskrin med Frederik 3.s og Sophie Amalies Navnecifre. I sin Tid fundet nedgravet paa Amager.

En Sølvknap med Christian 5.s Navneciffer, fundet i Nyboder.

Knivskaft med Sølvbeslag, Rosenborg.

Til Slut kan lige nævnes en Tintallerken, fundet i Nærheden af Fredensborg; har efter Mærkerne at dømme hørt til det kgl. Sølvkammer i Frederik 5.s Tid. Ifølge en ældre Meddelelse af Overhofmarskal Løvenskiold, spistes der endnu dengang ved Rosen paa Tin.

Nationalmuseets Samling af københavnske Jordfund er saa indholdsrig og omfattende, at det er vanskeligt at skønne, hvad der især bør fremhæves.

Tinkrus med Chr. IV's Monogram og Datteren Sophie Elisabeths Navn, fundet i Gothersgade, Rosenborg.

Men nu følger nogle Ord om enkelte Smaasager og derefter om et Par større samlede Fund.

I 1921 kom en lille Sølvskat for Dagen ved Gravning i Rosengaarden 7, den bestaar i fire uens Skeer, af hvilke en bærer Navnet Jørgen Rasmusøn, en anden Aarstallet 1637.

Ved en Udgravning i Bispegaardens Grund i 1914 fandtes en Sølvske med F. M. S. og forsynet med Sølvsmeden Jacob Kitzerows Mærke. Man tør nok tyde de tre Bogstaver som Fru Marie Svane, altsaa Ærkebiskop Hans Svanes Hustru Marie Fuiren, med hvem han indgik Ægteskab 1-9-1639.

I Store Kannikestræde er fundet en Sølvske med Navnet Hindrich van Møssøn. En københavnsk Borger af dette Navn vides at have været Broder i det danske Compagni. 1594.

Fra Gravning i Gothersgade stammer en Sølvske med et Bomærke og Bogstaverne P. N.

Endelig er der allerede i 1840, da man funderede Thorvaldsens Museum, fundet en Sølvske fra Aaret 1662 med Forbogstaverne til et Ægtepar C. M. og W. S.

»Københavns private Laanebank« (Folkebanken), hvis Ejendom indbefatter Amagertorv Nr. 5 og Læderstræde Nr. 6, lod for nogle Aar siden den bageste Del af Grunden udgrave for at opføre nogle nye Bokshvælvinger, og under dette Arbejde gjorde man nogle udmærkede Fund af gammelt Husgeraad fra Tiden omkring 1600.

Sagerne laa i en Affaldskule ca. 2 Meter under Gadens Niveau, og den fuldstændig lufttætte Gødningssmasse havde bevaret alle Genstandene saa godt, at det ikke var til at se paa disse Jern- og Træsager, at de i 300 Aar havde ligget gemt i den københavnske Jord.

Ved Imødekommenhed fra Bankdirektørens Side blev hele Fundet afgivet til

Nationalmuseet, som ogsaa takkede Finderne for deres Interesse og Skaansomhed under Udgravningen.

Blandt Sagerne maa især nævnes en Økse med Træskaft, en Uldsaks, en lille Knibtang og en Saks af almindelig Form; desuden en »Kovsken« af Tin og 10 forskellige Knive med Skafter af Horn og Træ, prydet med indslaaede Messingornamenter. Endvidere en drejet Træskaal, nogle ikke ganske hele, rhinske Stentøjskander, hvoraf en med Aarstallet 1596, og nogle Skaar af et stort Drikkeglas, der har haft en malet Fremstilling af en Vildsvinejagt.

Det skønneste Stykke er vel nok den bugede blaa Skænkekande prydet med to Cerubhoveder; den er i sin Tid udført paa en Fabrik i Nassau.

Paa en lignende Kande ses i smaa Relieffer et Par Sækkepibere og nogle dansende Bønder; nedenunder staar foruden 1596, følgende snurrige Indskrift: »Gebhart. Du muss dapper blasen; So danzen die Buren als weren Sie rasen.« Hvorfor disse Genstande, hvoraf flere endnu er fuldstændig brugelige, er kommet ned i Affaldet, maa staa hen som en Gaade. Ejendommens Historie giver i hvert Fald ingen Forklaring. Grunden ejedes paa hin Tid af den rige Købmand Henrik Stuchmand, der et Par Gange nævnes i Christian 4.s Breve, desuden ved man om ham, at han var Medlem af Fattigkommissionen og »Broder« i det danske Compagni.

Men selv om Tingene forholder sig tavse om Grunden til deres Bortkastelse, saa kan de dog fortælle et og andet om Livet i København, dengang Christian 4. var Danmarks Konge. Og for den forstaaende Iagttaget giver de i sig selv ret uanselige Ting et godt Indblik i fjerne Tidens daglige Kaar og huslige Liv. De vækker ogsaa i os Beundring for den gamle Kultur og fine Smag, som i vore Dage kun glimtvis anes, men som i hin Tid udgjorde selve det daglige

En af Borgmester Mikkel Vibes Sølvpokaler. (Bymuseet).

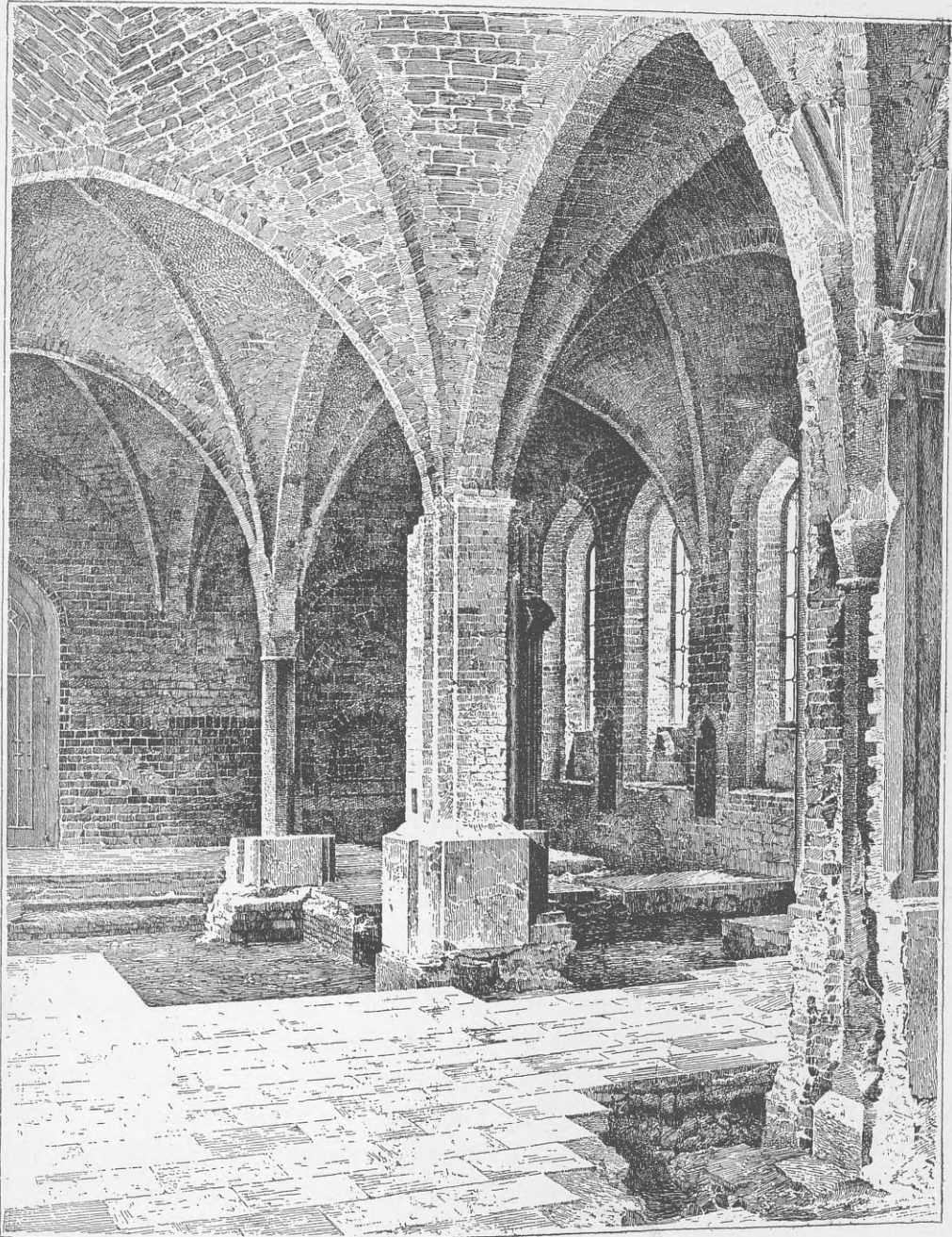
Livs Indhold og uophørligt stillede Krav og Opgaver baade til Kunstner og Kræmmer.

Udgravningen af Grunden for Telefonselskabets nye Tilbygning bagved Forhuset Nørregade 27 gav mange gode byhistoriske Bidrag.

Stedets stadige Bebyggelse gennem Tiden fremgik tydeligt af det overalt 2,50 Meter mægtige Fyldlag. Den nederste Muld maa i Alder være lige saa gammel som selve Byen, og et enkelt Lerkarskaar, som optoges nærved Morænelerets Overflade, viser sikkert hen mod Tiden omkring 1300.

Først den senere Middelalder og den herpaa følgende Renaissancetid havde dog efterladt baade flere og bedre bevarede Sager, som nu skal nævnes. Først og fremmest et karakteristisk Middelalderstykke, nemlig en Ankelspore af Jern med en 18 Ctm. lang Hjulstang, et lille Smedearbejde, som repræsenterer Riddertidens sikre Sans for rytmisk Skønhed paa en saare værdig Maade. Noget yngre end denne Spore, men dog typisk for Gotikens keramiske Kunst, er de mange Skaar af Kakler, som Udgravningen bragte for Dagen. Kakler er Brændlersplader, som anvendtes til Opmuring af Ovne. I denne Hensigt er deres Bagside forsynet med Kamme for Opmuringen, og Forsiden er da gerne smykket med Ornamenten eller Figurbilleder i Relief. De ældste Former er nærmest i Lighed med Lerpotter, hvis Sider fra en firkantet Munding mødes i en rund Bund. Af denne ret sjældne Type fandtes et omtrent helt Eksempel. De øvrige var af det omtalte mere almindelige Udseende, hvis Udsmykning Teglbrænderne dog idelig varierede paa det mangfoldigste og mest afvekslende. Desværre er det som oftest kun i Skaar, at disse Kakler graves frem af den københavnske Jord, antagelig er de fleste allerede sprængte i Stykker under Brugen, saa at der ved Ovnens Nedtagelse kun blev en Bunke Skærver tilovers; disse er da som noget ubrugeligt kastet bort for nu omhyggeligt at blive opsamlet efter ca. 400 Aars Forløb, thi trods den søndrede Tilstand besidder disse smukt grønglasserede, dygtigt og detailleret formede Genstande en stor Rigdom af Gotikens plastiske Motivforraad; Stavværk, Løvværk foruden Figurbilleder, hvis Emner kan være bibelske, klassiske, heraldiske eller allegoriske. Af de i den her omtalte Grund fundne Fragmenter maa fremhæves et med en Narrefigur, paa hvis Klædedragt er paasyet Bjælder, som Moden dengang var. Nævnes bør ogsaa et stort udmærket modeleret Hoved, der maaske har hørt til en Apostelfigur.

Udgravningen gav et slaaende Vidnesbyrd om det 16. Aarhundredes Forkærlighed for forskellige Bordkar af Ler, Glas, Stentøj, Fajance og Træ, foruden saadanne af ædle Metaller af Guld og Sølv eller af Tin og Kobber. Om alle de Sager,

Helligaandshuset under Restaurering. Tegning af Professor H. Storck.

som nu er nævnt, gælder det, at de fandtes paa Bunden af gamle træsatte Brønde. Om de er tabte der eller forsætligt bortkastede kan jo vanskeligt afgøres. Men efter at Brøndene blev kastede til, laa Sagerne godt og sikkert gemt i Dyndet, og i flere Tilfælde laa en Bunke sammenhørende Skaar, som efter Samling og Opstilling giver et ganske godt Billede af Genstandens oprindelige Udseende.

Den lufttætte Nedpakning havde ogsaa beskyttet nogle ellers saa let forgængelige Træsager, saa at det lykkedes at fremdrage en Træbøtte med Vidiebaand og en stor 4 Pots Kande, udhulet i eet Stykke Træ, i ganske uskadte Stand. Denne store Kande har vel været benyttet til at aftappe Vin i fra Fadene og til videre Fyldning af Kander og Krus. Af importerede tyske Stentøjsdrikkekar viser Fundet en udmærket Prøve paa de store blaa- og graadekorerede Kander fra Nassau, og et brunglasseret Krus med Vaabenskjold og Aarstallet (15)80. Importeret fra en Hamborgerfabrik var en Kande af blaadekorert Fajance med et Bomærke og Bogstaverne B. H. — Hermed er de mest nævneværdige Ting fra dette Fund beskrevet. Ser man dem samlet og ordnet, giver de et lille Bidrag til Forstaaelsen af Livet i gamle Dage.

Har Sporens Ejermand mon været en fornem Københavner, som har ejet Gaarde og Grunde? Eller er den tabt af en Ridende, der drog med vigtige Budskaber gennem Byen? Eller er den revet fra Rytteren i Slagsmaal med Rigens Fjender eller kamplystne Kammerater? Eller er dens Historie, om den kunde opklares, langt mere fængslende, end Fantasien kan opfinde den?

Og de uanselige, søndrede Skaar af den kunstfærdigt opbyggede Ovn; den har jo engang været Stuens bedste Pryd og i de kolde Vintre det mest værdifulde Bohave. I den lune Krog ved dens varmende Ild krøb man sammen i de lange Aftener og drøftede Dagens Værk eller Byens Vel, og saa er Talen vel gledet over paa mærkelige Hændelser og sære Sagn om Skygger og Helheste for at tabe sig i Hvisken om gamle Koners fordægtige Færd, der tydede paa Forbindelse med Trolddom og lede Kunster, som truede Ens Velfærd paa Gods og Gernings Lykke. Med rædselstirrende Øjne saa man Tørveildens Genskin glimte i de blanke Billeder paa Ovnens Sider, hvor hellige Mænd og fromme Kvinder stod Side om Side med Planeternes Skæbneguder, og hvor Fabeldyr færdedes imellem tjørnede Ranker og fantastiske, vilde Blomster. Her skuede man ind i Himmelen med dens skønne Engle og saa ned i Helvedes Afgrund, hvor hæslige Djævle holdt smertekrympende Menneskesjæle ind i svidende Flammer. — Og Lyden af Vor Frue Kirkes Aftenklokke fra det himmelhøje Spir, Flammerne som buldrede bag Ov-

nens skøre Sider, gjorde det usynlige saa virkeligt og nærværende, at Virkeligheden forsvandt for Følelsen.

Men nu de smukke Krus og Kander, de fortæller om et ganske andet Syn paa Livet. Det er jo en brav Mands Ære at kunne tømme Bægeret til Bunds, efter hver Gang det fyldt til Randen, er løftet højt i den muntre Kreds. Sang og Skaaler har runget til Ros for Kongelig Majestæt Christian 4, der selv ej med Skam sad til Bords med sine gode Mænd, hvor »Rosenblommen« af det pureste Sølv, fyldt med Slotskælderens bedste Vin, tung at løfte i sine tvende Hanke, dog gjorde Livet let, gav muntre Indfald og bød til lystig Skæmten. — Det straalende glade Liv i denne stærke, farveglødende Tid gik til Grunde som Skaarene, der fejedes væk. Men ligesom man af Skaar kan slutte sig til det hele Stykke, saaledes samles vort Billede af de svundne Tider til et mægtigt Mosaik, sat sammen af tusinde Skærver.

Lædervarefabrikant Neyes Byggegrund paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Klosterstræde gav i 1912 ogsaa sit Bidrag til det gamle Københavns Historie. Det var en almindelig Tro, at der fandtes Rester af Kannike-Badstuen under det gamle Hus. Nogle fortalte om en dyb, middelalderlig Kælder, hvis Mysterium nok vilde komme for Dagen, naar en Ombygning gav Lejlighed til et grundigt Eftersyn. Det viste sig dog at være en fejlagtig Antagelse. Kælderens eksisterede ganske vist, og dens Hvælvinger blev baaret af en svær Midterpille. En gammeldags stensat Vindeltrappe førte ned til det skumle Sted, men mere end godt 200 Aar gammelt var det ikke.

I hine Dage ejedes Grunden af en anset Købmand, Henrik Peter Werner, og det er da rimeligt at antage, at det er ham, der har ladet lave sig en Lagerkælder.

Den saakaldte Christian 2's Rustning i Stockholm. Ældre Tegning.

Det har saa været her, at nogle tjenstivrige Toldembedsmænd trængte sig ind 1722, hvad der foranledigede Købmand Werner, sammen med nogle Kolleger, til at klage til Kongen. — Seks Aar herefter udbrød den store Ildebrand i København, og medens alle Husene i Kvarteret sank i Grus, modstod den solide Kælder troligt Ildens Hærværk. Huset opbyggedes igen, og Forretningen fortsattes en Tidlang endnu under sit gamle Navn paa samme Sted. Og den sidste Lejer før Nedrivningen havde ogsaa anvendt Kælderen efter den oprindelige Bestemmelse til Sild, Salt, Klipfisk og Petroleum.

I det lille Hus Nr. 3 i Klosterstræde fandtes et Par Minder om Stadens Rejsning efter Branden 1728.

Over en Dør inde i Gaarden var indmuret en Sandstenstavle, hvorpaa var udhugget en Indskrift omkranset af Bladgrene: Gott allein die Ehre: M. S. Z. No. 50, og underst: 1731, der angiver Aaret for den nye Bygnings Fuldførelse. Senere er indskaaret Aarstallet 1780. Navnebogstaverne synes kun at passe paa en dalevende københavnsk Borger: Martin Samuel Zahle. Det sidste Aarstal angiver Dato for et Ejerskifte eller en Ombygning. Oprindeligt har vel Stenen haft sin Plads over Døren ud imod Gaden, og efter Bygherrens Ønske er den blevet indsat i det nye Hus.

I samme gamle Bygning opdagedes en morsom gammel Vægdekoration paa en Murpille i Stueetagen. Under flere Lag Tapetpapir og Kalkfarve fremkom et Maleri, forestillende et Vindue med svære, blaa, guldfrynsede Gardiner, og midt i Karmen stod en Blomsteropsats, malet i brogede Farver. Denne ejendommelige Dekoration, der har skullet live op i den lavloftede, halvmørke Stue, kunde desværre ikke bevares paa anden Maade end i Fotografi.

Efterhaanden som Arbejderne med Hakker og Spader trængte dybere og dybere i Jorden, blottedes stedse ældre og ældre Lag, afsatte i Tidernes Løb under veksellende Forhold og skiftende Virksomheder paa Stedet.

Lybeckernes voldsomme Fremfærd i 1368 og senere Ødelæggelser ved Fjendehaand kunde spores endnu i udjævnede Nedbrydningslag, og sorte Striber af Aske, blandet med Trækul og rustne Søm, fortalte om graadige Ildebrande, som Datidens Mennesker stod fuldstændig magtesløse overfor. Hist og her saa man Dynger af Lærredsstumper eller Tøjstrimler. Det var Minder henholdsvis om Skomageres og Skræderes Beskæftigelser i ældre Tid. Og saaledes kunde hver Linje i den afgravede Jordvæg fortælle sin Historie om Livet i gamle Dage.

I den her omhandlede Grund laa den oprindelige, faste Bund paa sit højeste Sted 3 Meter under det nuværende Gadeniveau. Terrænet har i gammel Tid

skraanet mod Syd og er gaet over i Strandlinje omtrent der, hvor nu Læderstræde ligger.

Iagttog man Jordprofilet langs Klosterstræde, blev man i Mulden umiddelbart over Lerbunden opmærksom paa en Vejbane, lagt med haandstore Strandsten. Dette Anlæg gaar rimeligvis tilbage til Absalons Tid, og vi stod her ligeoverfor et mere end 700 Aar gammelt Minde fra den Tid, da København var Bispens By.

Regnepenge fundet paa Christianshavn. Nationalmuseet.

Overalt i Grunden traf man paa Vandledninger af udhulede Træstammer og tilkastede Brønde. Ved at udgrave en af disse til Bunden gjorde de to Arbejds­mænd, T. Creutzmann og Theodor Nielsen, et Fund, bestaaende af en Mængde Potteskaar. Fornuftigvis lod de Stedet urørt, til Forholdene kunde blive nøjagtigt undersøgt af en Sagkyndig, og det lykkedes da at optage forskellige sam­hørende Brudstykker af rhinsk Stentøj og hjemligt Pottemagerarbejde, hvis Alder maa sættes til Dronning Margrethes Tid eller lidt senere. Som en særlig Sjælden­hed maa nævnes et Glasbæger, som trods sin søndrede Tilstand giver Indtryk af fin og fornem Kunstfærdighed.

Udgravningen af Bikubens nye Hjørnegrund, Pilestræde—Silkegade, bragte adskilligt for Dagen; saaledes blottedes næsten hele Grundmuren af det i Chri­stian 4.s Tid her opførte Konventhus. De ret svære Mure af røde Sten, lagt i haardt, groft Mørtel, hvilede paa overordentlig store Kampesten, som af Hensyn til Nybygningen maatte fjernes fra deres 300aarige Leje.

Den Plads, som Konventhuset indtog, var i ældre Tid en Del af Adelsmanden Eske Broks Jord, der strakte sig mellem Købmagergade og Pilestræde.

7 af de ældste københavnske Lavssegl. Fra ca. 1500.

Barbererne, Skomagerne, Skræderne, Remsniderne og Sadelmagerne,
Slagterne, Bagerne, Buntmagerne.

Efter Tegninger af E. Rondahl.

12 af de smukkeste københavnske Lavssegl fra 1600 Tallet. (Se næste Side).

Malerne, Hustømrerne, Klokketøberne og Kandestøberne, Skipperne, Kobbersmedene, Rebslagerne,
Drejerne, Bryggerne, Hjulmagerne, Garverne, Handskemagerne, Bogbinderne.

Efter Tegninger af E. Rondahl.

1619 købte Kongen Grunden og lod indrette Silkevæverier med indforskrevne Haandværkere, vistnok Hollændere. Trods mange forskellige Arrangementer maatte Foretagendet dog atter opgives, dette skete netop i 1627.

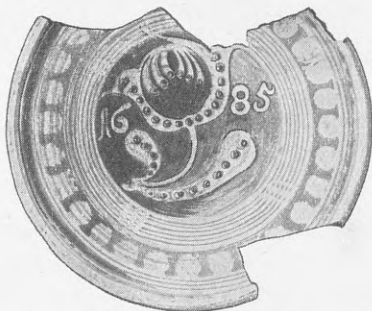
Nogle af Bygningerne blev nu bortskænket af Kongen, og den her omhandlede Hjørnegrund skulde for Fremtiden tjene Omsorgen for de Fattige. Disse skulde hver Uge kunne hente Føde og anden Hjælp her. Kongen selv, flere Adelige og Borgerlige, gav betydelige Pengegaver i samme Øjemed.

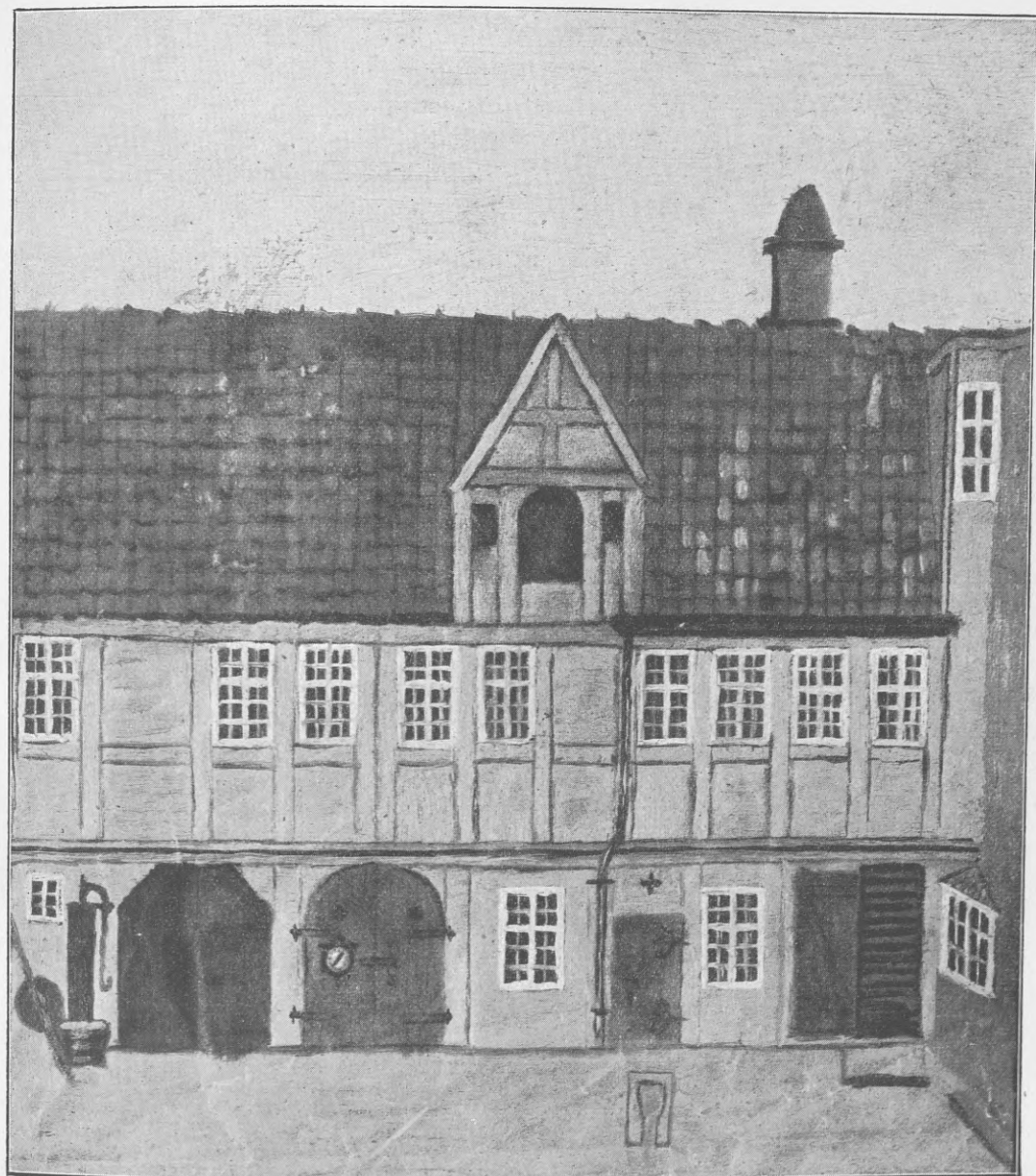
Over Konventhusets Dør blev anbragt Kongens Vaaben og en Indskrift. Stenen var skænket af Raadmand Anders Olufsen og Indskriften indhugget af den kgl. Bygmester Hans Stenwinkel. Indvielsen er sket 1ste Maj 1630.

De gamle Terrænforhold, som kunde iagttages i Byggegrunden, var ganske mærkelige. I en Dybde af ca. 3 Meter under Gaden saas der en meget skarp Grænse mellem den naturlige Overflade og det mægtige Fyldlag; dette bestod nederst af kulsort Jord og hvilede paa rent, hvidt Sand, som maa betyde, at der i en meget fjern Tid har bredt sig ganske lavt Vand over denne Egn. Mennesker synes ikke at have befundet sig vel her. En enkelt Flintflække, som optoges i Sandlaget, kan være tabt af en omstrejfende Stenalder-Mand. Til egentlig Bosættelse har Stedet vel ikke ydet fristende Forhold.

Paa Grænsen mellem denne Grund og Bikubens Gaardsplads gennemskar Udgravningen en træklædt Affaldsgrube, som dog er blevet delvis bortgravet ved Byggearbejderne i 1882.

Fra dennes Bundlag optoges nogle skaarede Lerkar, Kakelstumper, en Kridtpibe og et i Ben udskåret Knivskaft, samt en Flaskehals med svensk Stempel. Et af Skaarene, som er samlet af flere mindre løst fundne Stykker, bærer Aars-tallet 1685.

Nedrevet Hus i Silkegade paa Bikubens Grund. Efter Maleri i Privateje.

OVNKAKLER

BAG ved de mange svundne Aarhundreder, der har kendt den Kunst at frem-skaffe Ilden, naarsomhelst den savnedes, ligger en Tid, da tilfældigt fængende Lyn-Gnister skærmedes og nærdes i nedgravede Grenebunker.

I de rundt om Baalet opstablede Sten og i det askeblandede Sand holdt Varmen sig længe efter, at den sidste Glød var slukket, og om denne første Ovn har de første Mennesker lejret sig i raa og kolde Nætter.

Efterhaanden som man fik Boliger, bedre og fastere, blev ogsaa Ildstedet mere og mere erfaringsmæssigt udviklet. Omkringsætningen af Sten gjordes højere og lukkedes endelig kubeformet. Denne ujævne Stendynge afglattedes med Ler, og man fandt saa paa at bruge Lerpotter i Stedet for de tunge Sten; derved blev Opbygningen lettere og Ovnens Vægge paa sine Steder tyndere, saa at Straalevarmen blev stærkere.

De anvendte Lerkar fik af praktiske Grunde en firkantet Munding, og saaledes opstod Kakelpotterne, hvis runde Bundflade vendte ind mod Flammerne, og Mundingsrandene dannede Kvadratmønstre paa Ovnens Ydersider. Medens denne forreste Firkant bibeholdtes, skiftede Kakelpotterne efterhaanden Form, idet de stadig gjordes mere flade og blev egentlige Kakler. Samtidigt forsynedes de med en smuk, dyb, grøn Glasur, som dækkede den rigt anvendte, plastiske Dekoration.

Gennem den senere Middelalder synes Kakelovnene at have været bygget op med stor Pyntelighed og arkitektonisk Snille; foruden de omtalte egentlige Pladekakler forekommer der i Jordfund mangfoldigt varierede lodrette og vandrette Led, Hjørner, Gesimser og Topstykker, alle i Højgotikens Arkitekturformer og med det typisk middelalderlige Billedstof, Scener af den hellige Historie, Troens Mysterier, Apostle og Helgener, Fabeldyr og fantastisk Løvværk. Nu og da forekommer en drastisk Fremstilling af en ublu Nar,

Brændtlersfigur fra en Kakelovn.

der ligesom i kirkelige Kalkmalerier springer ind og bryder den fromme Stemning med sine drøje Gebærder.

Gennem de mange københavnske Grundgravningsfund kan man følge Stilens Ændring paa Kaklerne, da Middelalderen afløses af Renæssancetiden.

Det blev Antikens Ide- og Formverden, blandet med nordiske samtidige Elementer, som gav Emnerne til Dekorationen. Vi møder i denne Periodes Frembringelser hin nye Tids Mennesker; ser dem gruble over dybsindige Symboler, men mest af alt udtrykke deres sande, stærke Glæde over al Jordelivets Herlighed og rigt berømme den sunde Styrke og det fyrige Mod.

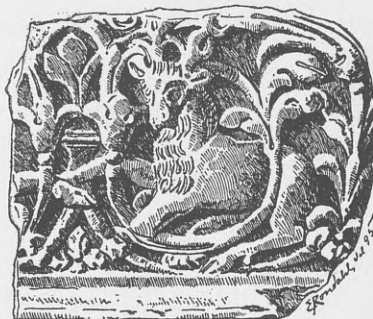
I Stedet for Helgener med symbolske Redskaber og Atributer ser vi nu en Skare af ranke sværd- og spydbærende Krigsknægte med en lystig Paukeslager i Spidsen.

Det gamle og det nye Testamente maa stadig afgive Billedstof, men Valget af Scenerne skifter. Den prægtigt klædte Judith fremviser Holofernes' afhuggede Hoved, medens Joel hamrer Søm gennem Siseras Øjne. Den romersk rustede Dreng slæber paa Goliaths tjavsede Hoved og hans tyrkisk-krumme Kæmpesabel.

Og saa det ny Testamente: de hellige Konger i Bethlehems Stald, Korsfæstelsen udenfor Jerusalems Mur, Opstandelsen med de slumrende Soldater, Himmelfarten og Pinseunderet, de fire Evangelister. — Den fortabte Søns Historie skildres i en Billedserie, der giver Tidens Tanker og Liv fortræffeligt Udtryk.

Stolt drager han af Gaarde paa en prægtig Hest, hans gamle Fader rækker ham endnu en fyldt Pengepung med paa Vejen, Gaardens Hund springer bjæffende omkring, og Sønnen i sin fine Klædning sporer sin Hest. — Saa nyder han Livet i alle Landevejens Kroer. Værtshusenes glade Piger er hans Gæster om Bordet med de fyldte Krus og Pokaler, en Luthenslager giver en Vise til bedste, det er tydeligt, at det er denne her: »Wer nicht liebt Wein, Weiber und Gesang —«. Længe varer denne Herlighed dog ikke; en graa og kedelig Morgen bliver den unge Lykkeridder sat paa Porten af vrede Tjenestepiger med langskaftede Fejekoste, og idet han slukøret lister af, smider en skuffet Skønhed ham en Krukke hjemmelavet Vand i Hovedet. — Derefter ser vi ham i Svinestien mellem hans gryntende Bordfæller, og vi ved jo nok selv, hvor kedelig ensformig Føde kan blive.

Sidste Billede: Hjemkomsten. Slagtning, Spisning, Drikning, nyt Tøj og ny Forkælelse af den ængstelige Fader. Nu faar han en ægte Strudsfejer i sin Baret og en kostelig Ring med sleben Ædelsten paa sin Finger. — Det hele er vistnok mangan ung Adelsmands Historie i de Tider.

Kakler fra København. Tegninger af E. Rondahl.

Kakler fra København.

Men Motiverne er ikke udtømt hermed. — Kejsere, Konger, Kurfyrster og Hertuger med brede, tunge Kæder over de skindkantede Vamse — Stadsmærker og Adelsvaaben — Sanser og Dyr, foruden alle de ornamentale Væsner: Engle, Løver, Havheste og Griffen, hele Renæssancens frodige Fantasi opbygger og udsmykker Ovnene. —

Der var i Christian 4.s Tid opstaaet en Form for Ovne, som i Datidens Sprog kaldes Jernkakelovne. Man maa tænke sig dem som Jernbilæggere, hvorpaa var opstillet en eller flere Etager af Kakler, og disse blev da ligesom Jernpladerne overstrøget med »Isenfarve« (d. e. Jernfarve-Grafit), af denne Grund blev de ikke glaserede, men beholdt under Overstrygningen det brændte Lers smukke, røde Tone.

De i København fundne Kakler repræsenterer alle de Arkitekturled, som var nødvendige; Topstykker og Topfigurer, Krongesimser og Hovedgesimser, Hjørnestave og Fodprofiler foruden de egentlige Pladekakler.

Lad os betragte en af dem lidt nøjere og fordybe os i det 300aarige Reliefbillede.

Under en bladsmykket, profileret Bue, hvilende paa naturalistiske Hermer, ses et Skjold med Hjelm og Hjelmtegn. I Skjoldet vises den aabne Gravsarkofag, Korset, Spydet, Eddikesvampen, Naglerne og Hammeren. Endvidere den frække Næve, som slog Christus i Ansigtet, Sværdet, som afhuggede Malki Øre, Lygten, som lyste for Judas i den mørke Have, den usømmede Kjortel og Terningerne, som Soldaterne rafflede

Rekonstruktion af Kakel fra københavnske Jordfund.

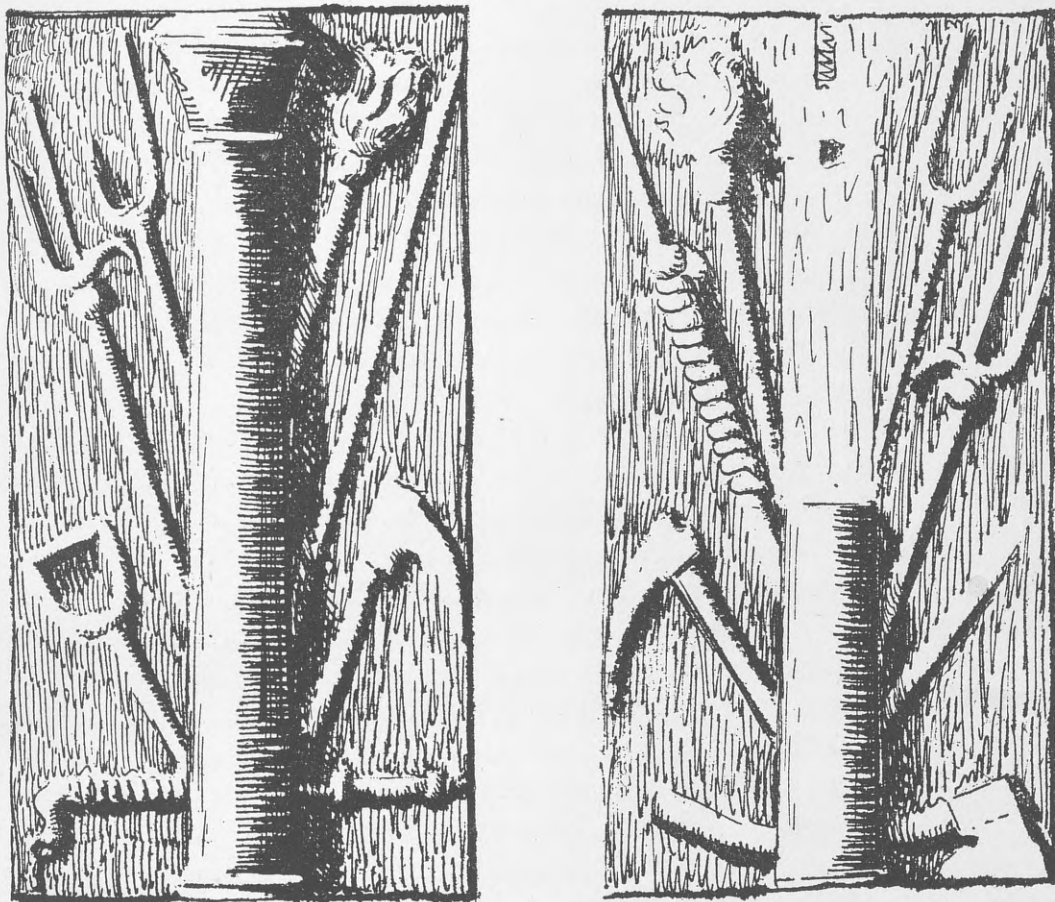
med ved Korset. Fremdeles Stige, Knibtang og de fromme Kvinders Salvekrukker. — Hjelmtegnet er Skampælen med dens stærke Bindereb, ogsaa Ris og Svøbe er stukket i Hjelmens Tjørnekroner, øverst paa Martersøjlen staar Hanen, som galede, da Petrus forraadte sin Mester. — Omkring Skjoldet er lagt en Kæde af 30 Skillinger, den i Evangeliet nævnte Provision til Judas, og fra Skjoldranden rækker de gennemborede Hænder og Fødder frem, medens det saarede Hjerte som et Klenodie tynger de forbandede Shekler. — Underne staar i et Skriftbaand: »Christi Vaaben«, og i Hjørnerne over Buen titter to Englehoveder til hinanden.

Brændtlers-Relieffer fra København.

RENÆSSANCE-SKULPTUR

DET er nu godt og vel 70 Aar siden, Vesterport blev prisgivet til Nedrivning og dens skønne, hugne Sten slæbt bort til Pynt i Ydrebyens Haver. Den ældste Vesterport var beliggende for Enden af Vestergade. Noget efter

Reliefsten fra Vesterport opstillede i Raadhushaven.

1600 lod Christian 4. Porten ombygge, den fik nu et højt, afrappet Taarn og prydedes med Kongens Portrætbuste og andre Ornamenter paa Ydersiden. Under Svenskerne's Belejring var Porten stadig udsat for Fjendens Skydning, men til Samtidens Forundring blev Kongens Billede ikke i mindste Maade beskadiget. I 1668 blev Vesterport flyttet hen for Enden af St. Clemens-Stræde (nuv. Frederiksberggade). Fra den ældre Port medførtes adskillige Stenhuggerarbejder, dog

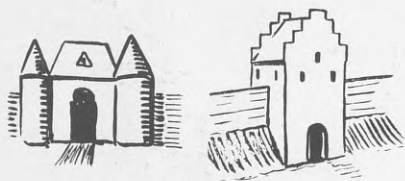
traadte Frederik 3.s Monogram i Stedet for Christian 4.s Billede. Paa hver Side af Portbuen stod to Søjler, dannede som Kanonløb, og imellem disse var Nicher med kuglebaarne Pyramider, øverst paa Siderne af det kronede Monogram var der udhugget Skibskanoner og andet Krigsværktøj. 1722 blev Porten repareret og dette Aarstal opsat. Saaledes stod nu Vesterport, til den blev nedbrudt i 1857, og af de bevarede Stykker er allerede nævnt Christian 4.s Hoved, som nu opbevares paa Tøjhuset. Desuden findes der i Raadhushaven opstillet to Stykker af de Vaabentrofær, som sammen med Blomsterguirlander smykkede Partiet over Portbuen, og to Monogram-prydede Stykker af Kanonsøjlerne. To andre lignende ejes af K. Ruus, Vesterfælledvej 13. Disse Søjlers Postamenter var udhuggede i Form af Delfin-prydede Morterer, og alle fire er endnu tilstede, to hos Gartner Daniel Petersen, Valby Langgade 32 og to i Ingeniør Sven Schultz's Villa-have i Evaldsgade 9.

Nøglen til Vesterport.
(Bymuseet).

Endnu kan nævnes, at Bymuseet ejer den næsten $\frac{1}{2}$ Alen store Jernnøgle til selve Porten, foruden Nøgler og nogle Passertegn til Kirsebærgangen, udstedte af Københavns Magistrat til Privatpersoner.

Aaret før Vesterport, i 1856, nedreves den statelige Nørreport, som i sin sidste Skikkelse var fra Christian 5.s Tid, med denne Konges Marmorbuste over Portalen i Laurbærramme inden for et firkantet Felt med allehaande Krigsredskaber: Kanoner, Rustninger, Faner, Pauker o. s. v. Portaabningen var flankeret af doriske Søjler, hvorimellem to kæmpestore Figurer var anbragt i Nicher. Figurerne forestillede Fromhed og Retfærd, hentydende til Kongens Valgsprog: Pietate et

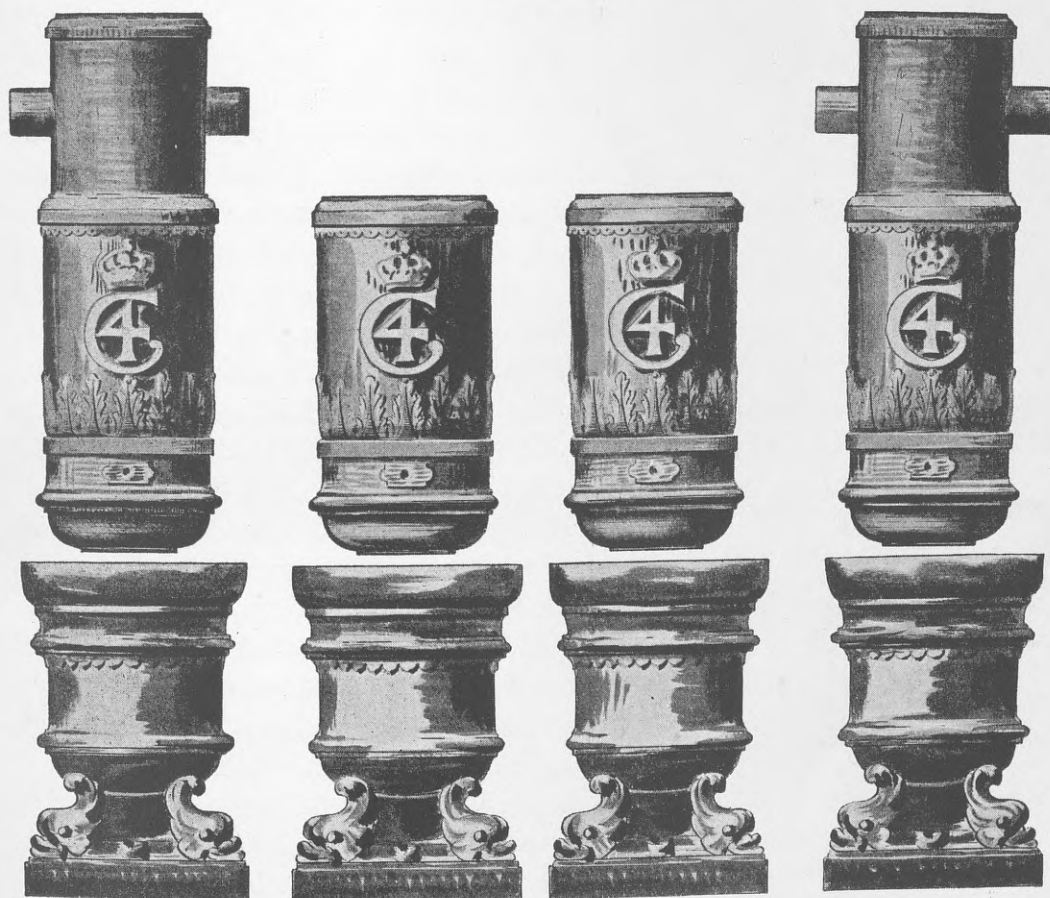
Vesterport udfor Vestergade.

Justitia. Herover stod Aarstallet 1671. Den skønne Kongebuste findes endnu paa Tøjhuset, og paa Nationalmuseet opbevares Hovedet af den ene Figur (Retfærdigheden).

Adskillige Steder var og er der indmuret dekorative Enkeltheder fra Renæssancetidens pragtglade Dage.

Fra Statius von Dürens Værksted i Lybæk stammer de tre Brændtlersrelieffer, som kendes her fra København.

Det ene blev udtaget af et Hus i Peder Madsens Gang, det andet sad i den

Christian 4's Portrætbuste og Rester af Søjlerne fra Vesterport.

snævre Gaard til Stedet Nr. 30 i Lille Kongensgade; det tredie endelig sidder indmuret over Døren i Gaarden Rosengade Nr. 10.

Christian 5's Portrætbuste fra Nørreport.
(Tøjhuset).

Paa Skitsen ses de tre Reliefplader, hvoraf to bærer et omkranset Medaillonhoved, den tredie viser en Figur, forestillende Profeten Joel, og er en enkelt af fem Plader, som tilsammen har dannet et langt, allegorisk Billede.

Slige Relieffer yndedes i 16de Aarh. til Udsmykning af Husfacader. Flere Steder her i Landet ses de endnu paa deres Plads.

Ellers var det meste dekorative Billedhuggerarbejde udført i lysgraa Sandsten. Som et smukt Eksempel paa, hvor skarpt og elegant denne lod sig behandle, kan det Fragment nævnes, som er indsat i Camillus Nyrops Gaard, Løvstræde 4. Det er blot de $\frac{3}{4}$ af en Reliefplade, der vel nok engang har siddet over en Kamin.

Inde i Berlingske Tidendes Gaard i Pilestræde er der mellem Baghusets 1ste Sals Vinduer indmuret fire Sandstens-Dekorationer. De to er kvindelige Helfigurer, de to Hermer, hvis Underdel er formet som baroksvungne Led, behængt med tunge Frugtklaser.

Om det er Rester af en Portal eller af Kaminer vil maaske kunne afgøres, naar Ombygningen af Huset engang tillader en nøjere Undersøgelse.

I »Politiken«s Hus paa Raadhuspladsen er der inde i Gaarden, fjernest fra Vestergade-Hjørnet, indmuret en fint udarbejdet Sandsten med Navnebogstaver, Bomærke og Aarstallet 1648. Det er antagelig en Kamin-Overligger, som er kommet for Dagen ved Ombygningen, og som saa paa Arkitektens Foranledning er blevet bevaret paa Stedet.

Hoved fra en af Figurerne ved Nørreport. (Nationalmuseet).

Sømhoved fra Nørreport.

Vil man gætte paa Forbogstavernes Betydning, bliver det Navnene paa et Ægtepar: Søren Anders Søn og Marie Mads Datter? Den noget tungt bevægede Orna-

mentik med løbske Sving i Snirklerne er ejendommelig for Bruskarokken midt i 1600-Tallet. Stenen er just forarbejdet i det Aar, da Kong Christian 4. døde.

Kunde man dog bare om kun et Øjeblik faa Lov at se sig om i Stuen hos den fornemme Borger, som har ejet denne fine Sandstenskamin. Hvor vilde man beundre de brogetmalte Vægge, det figursmykte Stukloft, de udskaarne Møbler, det graverede Sølvtoj, de vævede Puder og de broderede Tæpper. Hvor kunde

Indmuret i »Politikens« Gaard.

det være fornøjeligt at indprente sig de morsomme Billeder og Ordsprog, som stod malet paa Vinvernes matgrønne Glas, hvis sindrige Sprossemonster mangedelte den slørede Udsigt til Vesterports røde Trappemur og Voldens gule Lerkranter. — Men det lader sig jo ikke opleve. —

I Dag staar vagtsomme Udkigsmænd i det høje Hjørnevindu og rapporterer støt vor slingrende Klodes Kurs og Knob.

KIRKEN UDENFOR NØRREPORT

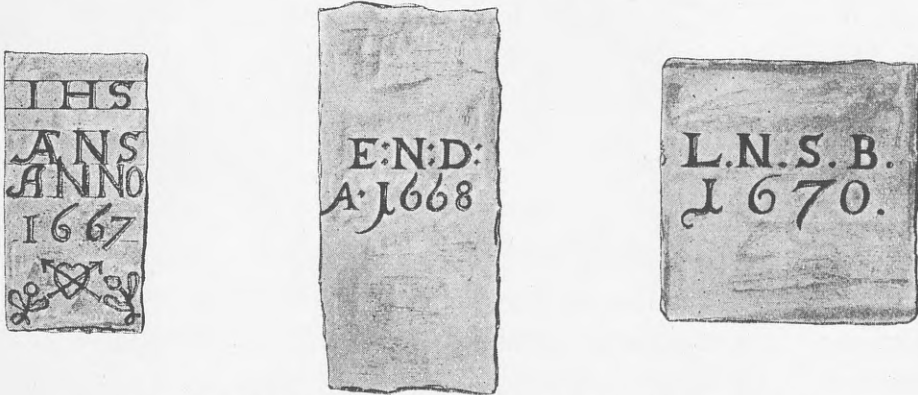
I Aaret 1546 rasede Pesten med særlig Voldsomhed i København. For at faa Plads til de mange Døde indtog man et Stykke Jord, som var beliggende paa Østsiden af Vejen fra Nørreport ud til Søerne. En halv Snes Aar efter laa Begravelsespladsen øde og forfalden hen, men en Dag kom Kongen paa sin Vej ud fra Byen her forbi og blev opbragt over den upassende Tilstand, hvori alt henlaa. Værgen Lavrids Madsen Bøssesløber fik en alvorlig Paamindelse om at faa Stedet bragt i Orden, og i de følgende otte Aar synes Forholdene at have været tilfredsstillende.

Da tog Pesten fat igen, og de mange Begravelser i stor Skyndsomhed under vanskelige Kaar bragte atter Kirkegaarden i elendig Tilstand. Lavrids Madsen, som samvittighedsfuldt havde holdt Orden siden Kongens første Ordre, fortæller selv, hvor slet det stod til:

»Saa var der en Graver med Navn Steffen og var Taarnvægter i Vor Frue Taarn, hvilken der grov ned udi de Grave, som friske Lig laa udi, saa var forskrefne Steffen uskikkelig og slog Laagen op af Kisterne og hug en Hakke udi de døde Menneskers Kroppe og bad dem staa op udi tusend Djævles Navn og sagde: I have længe nok ligget her.«

Nu skred Borgmester og Raad ind, men de Mænd, som det herefter blev over-

Gravsten fra Kirkegaarden udenfor Nørreport fundne Nansensgade 84.

draget at holde Øje med Kirkegaarden, synes at have taget deres Forpligtelser noget let. Lavrids Madsen gik saa selv derud og saa til og iagttog at:

»Graverne ikke grove Liggravene dybe nok, saa gik jeg til min naadigste Koning paa Slottet. Saa gav Hans Højmagtighed mig et Maal, hvor dyb hver Grav skulde være, saa lod jeg gøre 4 Maal efter det Maal, som kgl. Maj. overantvordede mig tilforn 1558 og lod dem siden brænde med Stadens Mærke, at de skulde altid have dem til rede, paa det at Gravene kunde blive dybe nok. Saa blev dem antvordet forskrevne Maal af Kjøbenhavns Raadhus, baade dem paa den ny Kirkegaard og Klokkerne her i Byen, hvilket Klokkerne agtede intet, men mente, at det havde intet paa sig.«

Efterhaanden blev Pladsen for lille til de stadige Begravelser; det lykkedes at erhverve nogle private Haver til Udvidelse, og hele Arealet blev derefter indhegnet. Det kunde være meget ubehageligt at opholde sig derude, naar det faldt ind med »Slapsne og Regn«, derfor blev det fra Værgens Side foreslaaet at opføre et Skur, hvori Folk kunde finde Værn mod Vejret. Den smukke Tanke fandt imidlertid saa vel Modtagelse, at Byens tre Sognekirker besluttede i Fællesskab at opføre et Kapel, og dette stod da færdigt allerede i 1566. Alle tre Sognekirker

Blyplomber og Messingtegn fundne i København.

skulde saa kunde benytte Begravelsespladsen og deltage i dens Vedligeholdelse. Der synes samtidigt at være plantet Træer langs hele Omkredsen.

Et halvt Aarhundrede senere faar Christian 4. det Ønske at rejse en virkelig Sognekirke for det stadig voksende Tal af Beboere udenfor Portene. Først nogle Aar efter giver Kongen Befaling desangaaende, men møder Modstand i Form af Pengemangel. Hans sejge Udholdenhed sejrede dog tilsidst, i April 1628 stod Kirken helt færdig.

Det synes som om Vor Frue Kirke afgav sin gamle Altertavle hertil; Kongen selv forærede en Klokke med den Bestemmelse, at den skulde ringe af og i Vagt hver Morgen Kl. 4 og hver Aften Kl. 8.

Indvielsen blev fejret 18. Juni, og først da blev det gamle Kapel nedbrudt. 1634 fik Kirken et Solur med fire Skiver. Orgel manglede, men man samlede ind til et ved Gudstjenesten.

Den første Sognepræst, Hr. Peder Nielsen Sæby, var kun kummerligt aflagt. Hans Hus ved Kirkegaarden var vist heller ikke meget hyggeligt; i hvert Fald

søgte han om Tilladelse til at flytte over paa den anden Side af Landevejen, hvor der laa et Sted, som hed Emaus.

Selve Kirkegaarden blev indviet 1637. Det synes dog, som om man har reserveret et Stykke af den gamle Pestkirkegaard til Forbryderes Begravelse. Thi en særlig grufuld Forhaanelse mod Vibeke Kruse (hvem Christian 4. endog havde ladet indrette Kahyt til i »Trefoldigheden«) var det, at hendes Lig blev nedsat her, straks efter Kongens Død.

— Under Begivenhederne i 1658 blev Forstæderne jo stukket i Brand, og Kirken gik med i Løbet, uden at man engang fik Tid at redde dens Inventar.

— I en Fortegnelse over Vænger og Haver indenfor Søerne, affattet 1680, hedder det: »Indtil Acciseboden for Nørreport er nu en øde Plads, hvorpaa de Fattiges Kirkegaard endnu er saa vel som den Plads, som Lejren stod, der Fæstningen blev repareret. Tilforn har der været 8 Blegdamme saavel som Præstens Bygninger og Have. Dette er alt imellem Sortedam og Stadens Fæstning.«

Da man anlagde Frederiksborggade-Kvarteret, traf man paa Fundamenter af det ældste Kapel, som var 35 Alen langt og 11 ½ Alen bredt. Men Oplysningerne er ellers ganske faa. — I Oktober 1919 blev der gravet i Gaardsmøgen Øst for »Luthersk Missionsforening«s Bygning, Nansensgade 84, og her fandt man de tre skitserede, ganske enkle Gravsten, som nu opbevares i Bymuseet.

En gammel Kirkegaard iagttoges ved Kloakarbejder i Gadekrydset Ny Kronprinsessegade-Fredericiagade. Det faste Lers Overflade ligger her 1 Meter under Brostenene, Kisterne var nedgravede ½ Meter i Leret og laa nærmest i Retningen Nord—Syd. Midt i det overliggende Fyldlag ligger en Stribe af lutter Læderaffald, den var ikke gennemskaaret ved Kisternes Nedsætning.

Bag ved den Grøn'ske Ejendom i Holmens Kanal foretoges for nogle Aar siden en Gravning, der bragte en Mængde Skeletter for Dagen; det var Christian 4.s Bøsseskytter, Skippere og Baadsmænd, som laa begravne her. Ved mange af Craniumerne kunde man tydeligt iagttage, at Tænderne var slidt af stadig Kridtpibe-Røgning.

København set fra Valby Bakke 1587.

KØBENHAVN FRA MIDDELALDERENS SLUTNING TIL SVENSKEKRIGENE

Af GEORG BORUP

KØBENHAVNEREN, der daglig haster igennem den gamle By's Gader, faar ikke noget umiddelbart Indtryk af det »gamle«. Og stort bedre gaar det heller ikke den Fremmede, der kommer til Byen for at bese den. Kun faa er, som før sagt, de ydre Holdepunkter, der kan lede Tankerne hen paa Byens agtværdige Alder. Vel findes der en Række smukke Byperspektiver, der taler om svundne Tider og Herligheder; men i det store og hele gør Byen dog Indtryk af at være en moderne By, og de Billeder, der brænder sig fast i Beskuerens Erin- dring, kan som Regel ikke føres længere tilbage end til den skønne Renaissance, hvormed Christian den 4de prydede Danmarks gamle Hovedstad.

Det middelalderlige Billede, der sætter sit stærkeste Præg paa en By, er der- imod helt forsvundet i København. To Huse, to Ruiner og et Par Stumper Mur; det er i alt væsentlig, hvad der endnu findes af middelalderligt og langtfra nok til at kunne danne et Bybillede. Et andet karakteristisk middelalderligt Kende- tegn: den indre By's krogede og vildsomme Gadenet, som ogsaa nu er godt i Færd med at forsvinde, er der heller ingen, der lægger Mærke til. Ej heller til den Middelalder, der dølger sig i de gamle Gadenavne. Det vil derfor sikkert

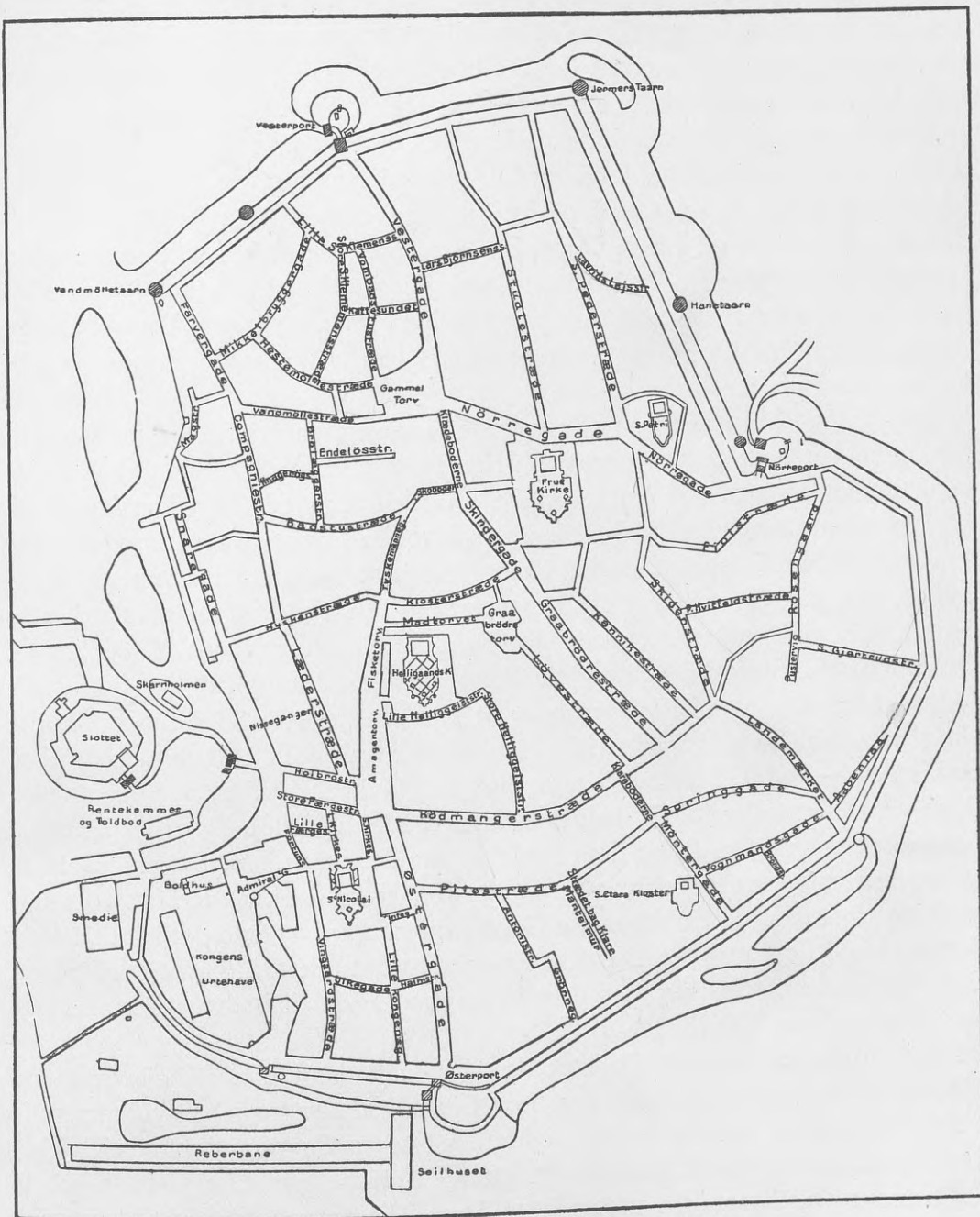
være paa sin Plads, inden vi forlader det middelalderlige København, at give et hastigt Rids af Byens Udseende og Liv i hine fjærne Tider.

Fra den gamle Kongevej naaede den Rejsende gennem Vesterport ind i Vestergade, der dengang som nu var Gæstgiveriernes Gade. Dog har der ogsaa ligget Gæstgiverier eller Herberger paa Gammeltorv, Amagertorv, Østergade og nede ved Stranden. Vestergade er, som tidligere sagt, en af Byens ældste Gader, om ikke den ældste — det gamle Københavns Algade. Herbergerne skulde have Øl, Mad og Foder til Salg samt Plads til saa mange Heste, som Fogden og Raadet maatte fastsætte. Naar lige undtages »Hugitzen« maatte ingen uden Herbergerne handle med Foderstoffer. Ordet »Hugitzen« forekommer endnu helt ind i Frederik den 2dens Tid under Formerne »Huggetzer«, »Huggitzer« og »Huggerske«, det senere Høkere, d. v. s. Folk, der handlede med Fødevarer i parteret Stand.

Selvfølgelig var Levemaaden i mangt og meget, saavel hvad Fødemidlerne som Tilberedningen angaar, vidt forskellig fra vore Dages. Kød, Flæsk, Fisk og lignende almindelige Næringsmidler var naturligvis dengang som nu dagligdags Spiser; men gaar vi Datidens Retter nøjere igennem, finder vi iblandt disse Lækkerier, vi slet ikke mere kender, som for Eksempel Marsvineflæsk og Sælhundespæk; Retter, der lyder helt grønlandske i vore Øren. Af Drikkevarer havde man det billige danske Porsøl, saa kaldet fordi man i Mangel af Humle satte Pors paa Øllet, hvorved det fik en bedsk og ilde Smag, samt det finere og stærkere tyske Øl, der indførtes fra forskellige Egne i Tyskland og under forskellige Navne. Offentlig Udskænkning af Øl fandt Sted i særlige Ølboder, hvor »Ølkoner« forestod Udskænkningen imod at erlægge en aarlig Afgift til Staden. Disse Ølboder vare som Regel berygtede Steder, hvorfor ogsaa Ordsproget hos Peder Laale siger: »Aldid opstaar Kiv i Ølkonens Hus«.

Gik det finere til, drak man Vin. De almindeligste Sorter var Rhinskvin, Rommenie af Romania, vistnok en Fællesbetegnelse for spanske Vine, Malmersi (Malvasier) fra Napoli di Malvasia paa Morea. Vinen fra Poitou kaldtes for Poytto; den har næppe været af al for fin Kvalitet, thi herfra stammer rimeligvis Ordet »Pøjt«. Saavel paa Øl som paa Vin hvilede der forskellige Afgifter, deriblandt Sisen (sen. Accise). Ingen Vintapper maatte saaledes aftappe sin Vin, før den var besigtiget af Fogden, Borgmestre og Raadmænd, og disse havde faaet deres Sise derfor. Ligeledes maatte intet Øl udskænkes, før de samme Embedsmænd havde smagt paa det og bestemt dets Udsalgspris samt erholdt Sisen.

Det var ikke ringe Kvanta Mad og navnlig Drikkevarer, man saavel til daglig som naturligvis især ved festlige Lejligheder formaaede at sætte til Livs. Povl

Vor gamle Hovedstad.

Helgesen siger senere herom et Sted: »Vi danske Mænd har saa meget at gøre med Drik og Gjæstebud«, at der ingen Tid blev til at tænke over højere Ting. Og naar vi ser, at Øvrigheden blev tvungen til at blande sig i Tidens Overdaadighed og Fylderier for at begrænse dette, da forstaar vi Rækkevidden af Helgesens Ord. I Stadsretten af 1294 forbydes det saaledes bl. a. at have mere end 30 Diske og 5 Retter ved et Gæstebud, og for hver Disk skal der svares 4 Skilling Afgift per Dag til Biskoppen, dog undtages herfra gejstlige Gæster. Man ser heraf, at Gilderne kunde trække ud i flere Dage. For Overtrædelsen af disse Bestemmelser maatte bødes 3 Penninge til Biskoppen og ligesaameget til Staden. Overtrædelserne skal ifølge Povl Helgesen have været de hyppigste, og naar vi Danske endnu den Dag i Dag har Ord for at være madkære, kan vi ihvertfald sige, at vi ikke har det efter Fremmede.

Men tilbage til Herbergerne i Vestergade. Træt og støvet efter en lang og besværlig Rejse maatte et Bad være en herlig Ting, og i saa Henseende behøvede den Rejsende ikke at gaa langt. Omme i Gaden med det besynderlige Navn Vommebadstuestræde laa Vommebadstuen. Hvorfra Navnet stammer, vides ikke bestemt. Oluf Nielsen opstiller den Formodning, at det kan have været et Øgenavn, f. Eks. paa Grund af, at der har været saa lidt Vand, at man ikke kunde komme dybt nok under. Af saadanne offentlige Badstuer havde København i Forhold til sin Størrelse mange; thi den personlige Renlighed var i Middelalderen, hvad der maaske vil forundre at høre, meget stor. Kan hælde, at det ikke altid udelukkende var æstetiske Hensyn, der trak Folk til Badstuerne; disse har vistnok — i en Tid hvor Aviser og lignende Nyhedsspredere var ukendte — tillige været Centraler for Bysladder og Bynyt. Man opholdt sig hele eller halve Dage i Badstuen og spiste og drak imellem Stunder. Men at Badet alligevel har spillet en meget stor Rolle for vore Forfædre, ser man bl. a. deraf, at det har været en almindelig Form for milde Gaver; thi man betragtede det som en Velgæring imod de Fattige at give dem Lejlighed til at tvætte sig rene. Ved Siden af at bespise de Fattige gav man dem hyppigt en Hvid til Badstuegang. Et saadant Bad kaldtes for et Sjælebad.

Foruden den ovennævnte Badstue, laa der en Badstue, Strandbadstuen, paa Hjørnet af Badstuestræde (der opr. hed Strandbadstuestræde) og Kompagni-stræde. Fremdeles var der Badstue i Mathes Suders Gaard ved Nikolaj Kirke, Kannikebadstuen i Klosterstræde, der efter Reformationen tilfaldt Helligaands Hospitalet og Helligaandshusets Badstue, hvoraf Rester fandtes ved Udgravningen til Laane- og Diskontobankens (nuv. Haandværkerbankens) Ejendom i Vim-

melskafte. Ogsaa i Grunden paa Købmagergade 6 har man fundet Rester af en Badstue. Resterne af de to sidstnævnte viser tydeligt, at de ikke er faldet for Tidens Tand, men er blevet nedbrudt med Vold, sandsynligvis af Hanseaterne i 1368. I Grunden paa Købmagergade 6 fandt man de ildskørnede Sten, hvorpaa Vandet er blevet slaaet for at frembringe Damp, ja imellem Stenene endog Tørveaske og Tørvesmuld. Foruden de offentlige Badstuer var der endnu de private, som for Eksempel Hans Bogbinders Badstue, der undertiden blev benyttet af Kong Hans.

Men var den personlige Renlighed saaledes god nok, saa lod den offentlige Renlighed til Gengæld meget tilbage at ønske, hvad den Rejsende paa de faa Skridt fra Vestergade til Vommebadstuestræde allerede vilde have faaet Lejlighed til at konstatere. Sidstnævnte Stræde, der nu er helt forsvundet, var smalt og bugtet. Fra Gammeltorv løb det mod Sydvest og stødte sammen med Lille Sct. Klemensstræde (ogsaa nu forsvundet), der har løbet parallel med nuv. Frederiksberggade ud til Volden forbi Sct. Klemenskirke og Kirkegaard. Urenligheden navnlig i de smalle Gader har trodset enhver Beskrivelse. Fra de lerklinede eller træbygte Huse, der vendte Gavlene ud imod Gaden, kastedes alskens Skarn og Uhumskheder ud paa denne, hvor det fik Lov at ligge, indtil det nedkørtes og nedtrampedes til en Slags Bro.

De »hemmelige Huse« eller »Mag« havde ligeledes deres Afløb til Gaden. Ganske vist forbyder Kristoffer af Bayerns Stadsret at lade Gødningen ligge paa Gaden udover tre Dage; men af gammel Slendrian overholdtes denne Bestemmelse ikke, og for at bøde herpaa begyndte nogle af Borgerne at lægge et ophøjet Fortov udenfor deres Hus, saa at man kunde slippe tørskoet forbi. De store Svine- og Kohold gjorde selvfølgelig ikke Tingenes Tilstand bedre. Navnlig Svinene, der løb frit om i Gaderne og rodede op i Møddingbunkerne, skal have været en Plage. Nogle af Svinene havde en Klokke om Halsen. Det var Helligaandshusets Svin, og at fodre disse betragtedes som en fortjenstfuld Gærning.

I sin Bog om det underjordiske København fortæller H. N. Rosenkjær indgaaende om de uhyre Gødningsslag, der efterhaanden har ophobet sig under det nuværende København. Han siger herom: »at langt den største Del af det indtil 12 à 14 Fod mægtige Lag Fyld, hvormed Københavns Grund i Tidens Løb er blevet højnet, er Gødning og andet Husaffald«.

Fra Vommebadstuestræde kom man altsaa ned paa Gammeltorv. Dette Byens oprindelige Midtpunkt havde et fra vore Dage vidt forskelligt Udseende. Mod Nord gik det lige til nuv. Studiestræde og Frue Kirke. Vestergade har saaledes op-

rindeligt udmundet midt paa Torvet. Mod Øst gik Torvet til Skovbogade og mod Syd begrænsedes det af Haver (det nuv. Nytorv). Dets vestlige Grænse synes at have været den samme som i vore Dage. Torvedagene var Onsdag og Lørdag. Paa disse Dage var, fra Sol stod op, til Sol gik ned, Staden fredlyst, og den, der

Jomfru Maria.
Frue Kirkes Patronesse.

vovede at krænke Torvefreden ved Slagsmaal, Overfald eller lignende Udskejelser, ifaldt tredobbelt Bødestraf. I en Række gamle Gadenavne finder vi endnu Vidnesbyrdet om den livlige Handel, der engang har fundet Sted her. Handelen foregik fra Boder, der laa i lange Rækker langs Torvets Ydersider; men eftersom Tiden gik, afløstes disse Boder lidt efter lidt af faste Huse i Træ eller Sten. Saaledes opstod her da efterhaanden Gader, hvorved Torvets Omraade indskrænkedes, til det fik sit nuværende Udseende. Skovbogade er saaledes en Forvanskning af Skoboderne, der endnu længere tilbage i Tiden hed Suderboderne, der kommer af Suder, det ældste Navn for en Skomager. I Skovbogade har altsaa oprindeligt Skomagernes Boder ligget. Paa samme Vis opstod Klædeboderne, den nuv. Skindergade fra Torvet til Skovbogade; Saltboderne, nuv. Nørregade hen til Frue Kirke, Kræmmerboderne, der har ligget lige overfor Klædeboderne, o. s. v.

Forbindelsen mellem Byens vestlige og østlige Del var nærmest Gammel Torv en anden end i vore Dage. Den nuv. Nygade er, som Navnet ogsaa antyder, af yngre Dato. Fra Gammel Torv maatte man gaa gennem Klædeboderne (Skindergade) og Skoboderne (Skovbogade) for at komme til Kødmanderboderne, der laa i Tyskemannegade (nuv. Vimmelskaft). Kødmanderboderne flyttedes senere i Tiden til Bjørnebrogade, og ved Flytningen skiftede denne Gade Navn til Kødmandergade, nuv. Købmagergade. Ad Tyskemannegade fortsatte man ned til Fisketorvet, der stødte op til Amagertorv. De to Torve dannede i Fællesskab det nuv. Amagertorv. Paa Hjørnet af Fisketorvet og Lille Helligstesstræde (nuv. Niels Hemmingsensgade) laa Sigbrits Gaard, hvor Sigbrit og Dyveke boede. Og nede paa Hjørnet af Amagertorv og Ladbrostræde (forvansket til Læderstræde) laa en anden kendt Gaard, Borgmester Hans Bogbinders Gaard, hvor Kristjern den 2den kom meget som Dreng.

Forbindelsesgaderne mellem Tyskemannegade og Ladbrostræde var den førnævnte Strandbadstuestræde og Hyskenstræde. Hyske eller Hysken, der er afledt af det tyske Häuschen, var det gamle danske Navn for et Nødtørftshus, og Gaden

har altsaa sit Navn efter nogle offentlige Nødtørftshuse, der har ligget her. Senere fik Gaden det finere Navn: Lars Vinderstræde, men det gamle Navn fik atter Hævd, og Hyskenstræde minder os saaledes den Dag i Dag om denne Bydels allerældste Tid. Tæt ved Hjørnet af dette Stræde paa Fisketorvet laa tyske Kompagni's Gaard. Det tyske Kompagni, der dannedes af Købmænd væsentlig fra Wismar, Stralsund og Stettin, omtales første Gang i 1382, men er sikkert af langt ældre Dato.

Ladbrostræde fortsattes i Compagnistræde, der atter gik over i Søndergade, som løb ud til Vandmølletaarnet ved Volden. Compagnistræde har Navn efter det danske Kompagni, hvis Gildehus laa her omtrent paa nuv. Nr. 16's Grund. Det danske Kompagni hed oprindeligt Hellig Trefoldigheds Gilde og omtales som saadan allerede i 1275. Foruden at have været et Købmandsgilde har det tillige været et Skydeselskab, og det danske Kompagni har sin særlige Interesse derved, at det endnu den Dag i Dag bestaar som det kongelige danske Skydeselskab.

Østen for Amagertorv laa Østergade, hvis nordre Side, der begrænsede Slottets Kaalhave eller Hushaven, vistnok har været tildeels bebygget. Sonden for Gaden laa det ældgamle Østertorv, hvoraf nylig er fundet Rester ved Nedrivningen af Ejendommen paa Østergade Nr. 7 (Brødrene Andersens Ejendom). For Enden af Gaden laa den ældste Østerport. Gennem Kødmangergade kom man til »Strædet der løber til Rosengaarden« (nuv. Lille Købmagergade), der atter fortsattes af Skt. Gertrudstræde, som løb ud til Volden. Sidstnævnte Gade minder os om Skt. Gertruds Kapel, der har ligget her. Endnu en Mindelse om dette Kapel, om end af anden Art, har vi i det bekendte Mundheld: »Glansen er gaaet af Skt. Gertrud«, hvormed formentlig sigtes til Forgylningen paa Skt. Gertruds Billede. Paa Kapellets Kirkegaard (nuv. Hauserplads) skal Torben Oxe i 1517 være blevet henrettet. Denne gejstlige Stiftelse blev senere forenet med Skt. Anne Hospital.

Den førnævnte Hushave fortsattes imod Nord imellem Østervold (nuv. Gothersgade) og Kødmangergade omtrent lige hen til Nørreport under Navnet: Rosengaarden. Her laa Pilestræde og Grønnegade. Rosengaarden var ubebygget lige til Midten af det 15de Aarhundrede, og hører saaledes ikke til Byens ældste Del. Om Rosengaarden siger Peder Plade i sin Visitatsbog de kendte Ord: »Ja, hvor mange mistede deres Liv i Kjøbenhavn for den Rosengaard var ved Magt. Ikke visker Bødlen sit Sværd saa tit nu udi denne Tid, som han gjorde i den Tid.«

Skt. Gertrud.

Peder Plade hentyder her til den Tid, hvor Rosengaarden var et af Øvrigheden tilladt Opholdssted for utugtige Kvinder. Ogsaa Rakkeren havde sin Bolig her, saa man kan jo ikke paastaa, at det blomstrende Navn stod særligt godt til Stedets daarlige Ry.

Skt. Anna.

Inden vi forlader denne Del af Byen, skal lige endnu kun omtales Byens Ende, som laa i »Strædet der løber til Rosengaarden«, vistnok paa den Grund, hvor nu Regensens nordre Fløj ligger. Da der henimod Middelalderens Slutning var ihvertfald nogen Bebyggelse saavel Øst som Nord for dette Punkt, har vi altsaa her en Mindelse om en endnu langt ældre Tid. Landemærket, der netop støder ud her, og som løb tværs igennem det ubebyggede Rosengaarden, betegner med sit Navn altsaa ikke, at her hørte Bebyggelsen op, men kun, at denne Gade løb ud til Landemærket: Byens Ende. Af andre Gader, der gik ud fra »Strædet der løber til Rosengaarden« skal kun nævnes Kannikestræde, hvor Kannikerne havde deres Boliger, og hvor Degnegaarden allerede i det 13de Aarh. har ligget. Fiolstræde betegnes i 1496 som »det lille Stræde, som løber fra Herr Kantors Port«; en lang Betegnelse; men af den Slags findes mange i det ældste København.

Vi gaar nu tilbage til vort Udgangspunkt: Gammeltorv. Vi har talt om Klædeboderne og deres Fortsættelse Skindergade, hvor Skinderne, d. v. s. Garverne havde deres Boder. Gaden hed dog kun saaledes hen til nuv. Jorcks Passage. Resten op til Kødmandergade hed Graabrødrestræde. Mod Nord var Saltbodernes Fortsættelse Nørregade, der løb ud til Volden ved Nørreport. Fra omtrent Midten af Vommebadstuestræde stak en lille Gade af i sydlig Retning. Den hed Smedegade, og for Enden af Gaden stak Store Skt. Klemensstræde af imod Øst hen til Gammeltorv. Smedegade fortsattes af Kattesund, der løb ned til Søndergade. Fra Vestergade løb Lars Bjørnsens Stræde ud til Skt. Pederstræde og krydsede paa sin Vej Gamle Raadhusstræde (nuv. Studiestræde), saa kaldet, fordi gamle Byens Raadhus laa der (nuv. Bispegaard).

Hermed er vor hastige Rundgang i det middelalderlige København endt. Talrige Enkeltheder, Byens Liv og Udseende har vi desværre her maattet forbigaa; men forhaabentlig har Læseren dog faaet et lille Indblik i Byens saavel ydre som indre Forhold i hine Tider. Tilbage staar endnu kun at aflægge et lille Besøg i Havnen; den Havn, Byen skylder saavel sit Navn som sin Trivsel.

Gaar man en Runde nede Ved Stranden og Gammelstrand, da sætter den smalle Kanal just ikke Tanken umiddelbart i Forbindelse med Skibsfart. De fortøjede Fiskerjoller med deres lange Haler af sorttjærede Hyttefade, lejede Robaade, hvori Ungdommen ligger og plasker rundt, stinkende Motorbaade, og, naar det kommer højt, ved Efteraarstide et Par Smakker med Øernes Frugthøst i Lasten, det er alt. Ej heller er det den ubestemmelige, krydrede Duft, der minder om fjærne, varme Lande, og som ellers er saa karakteristisk for Havnen, der slaar os i Møde fra Kanalens mudrede Vande. Og dog kan Synet af Baadene, der aarle om Morgen kommer ind ude fra Søen, ladet med de skinnende Sild til op under Toften som i et Glimt rulle et Billede af en svunden Tid op for vort indre Syn; en Tid, hvor der af disse Vande fødtes de store Fremtidsmuligheder for København.

Lad os derfor for et Øjeblik fastholde dette Billede, og i Tankerne slentre lidt rundt hernede. Vi staar henne paa Østertorv ved Skt. Nikolajkirke midt i Trængs- lens Malstrøm; thi det er i Fiskemarkedets Tid, der falder mellem Bartholomæi- og Dionysiidag (24de Aug. til 9de Nov.), hvor Høstfiskeriet er i fuld Gang. Vi baner os Vej mellem Boderækkerne og betragter Markedslivet. Foruden Byens egne Folk er her fuldt op af Fremmede. De Bremerkøbmænd og andre hanseatiske Købmænd er paa Tærne for at sikre sig Sildelasterne, efterhaanden som de kommer ind. Kigger vi over paa Bremerholm, ser vi deres »Fed«, hvor Silden saltes og nedpakkes, før de sendes videre.

Handlerne sluttes paa god, gammel Prangervis. Køber og Sælger bliver ved at med at klaske hinanden løst i Hænderne, og den, der først griber om Modpartens Haand og holder fast, har sikret sig Handelen til den sidst nævnte Pris. Bagefter drikkes der Lidkøb. Det er en ren praktisk Foranstaltning. Er der nemlig først drukket Lidkøb, saa er Handelen uomstødelig. Intet Under derfor, at der er travlt i Ølkonens Hus, hvor Emstøllet skummer i de høje Træstobe. Raab og Skraal høres derindefra, og Bispens Bysvende har derfor et særligt godt Øje netop til dette Sted, der som oftest er Udgangspunktet for Brydningen af Torvfreden.

Nede ved Stranden ligger Skude ved Skude indenfor Bommen. Ud for Hav- nens Indløb ved Strandholmen staar et Taarn og ved dens modsatte Ende Huset, der hedder Endebod. Disse to Bygninger markerer Havnens Udstrækning. Ved Taarnet er Bommen, der lukker Havnen om Natten. At bryde dens Laas er sim- pelthen halsløs Gærning. Stadsretten bestemmer, at der skal holdes Fred paa Havnens Enemærker, og den, der overtræder dette Forbud, idømmes tredobbelt Bødestraf.

Den egentlige Havn begynder dog først vesten for Høghbro. Her ligger de

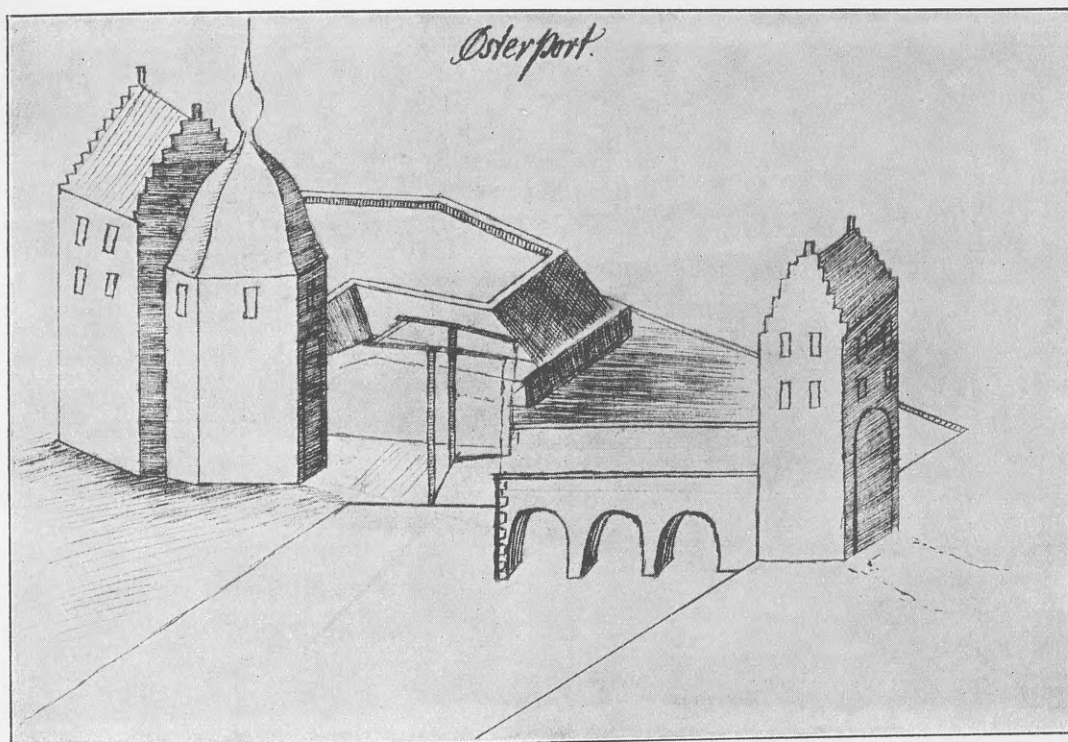

første Rækker Skuder fortøjede til selve Broen. Den ser ikke videre solid ud, og det er derfor ikke noget Under, at den »ofte nedbrydes og fordærves af Storm og Flod og synderlig af Skibe, som derved fæstes«. I Havnens modsatte Ende ligger Ladbroen, hvorfra Ladbrostræde (Læderstræde) har sit Navn. Paa Ladbroens yderste Ende staar Endebod, hvor de søretslige Sager afgøres. I selve Havnen arbejdes der af alle Kræfter. Det koster en Skilling Grot i Sildetiden, den saakaldte Bartholomæustold, for at faa Lov til at losse Sildelasten, og der arbejdes her Søgnedage som Helligdage; thi naar stor Nødvendighed kræver det — saa hedder det i Stadsretten — er det tilladt at losse ogsaa paa Helligdage, imod at der erlægges en Penning til Skt. Olavs Blok til de spedalske.

En Del af de indvundne Penge for Sildelasterne omsættes dog hurtigt igen. Det er ganske vist forbudt Købmændene at falbyde Varer ved Kaj eller ombord, men der er ikke langt til Østertorv, og her gaar den almindelige Købmandshandel livligt. Her har Hanseaterne lejet Boder, hvorfra de sælger deres Varer; thi en stor Del af Handelen er desværre paa Udlændingenes Hænder. De fremmede Købmænd kaldes med en Fællesbetegnelse for »Gæster«, og de af dem, der overvintrer her, hedder »Liggere«. Det er disse Liggere, der har dannet det tyske Kompagni, som har sin egen Jurisdiktion og ikke er Byen nogen Borgerpligt skyldig. I Silde-markedets Tid kommer de hanseatiske Købmænd personlig herop; men saa omfattende er deres Handel paa Pladsen her, at de har deres egne Gaarde og Pakhuse i Byen, hvor de lagrer deres Varer. Efter Sildetidens Ophør tager de selv hjem, men lader en eller flere af deres Handelsbetjente blive tilbage for at varetage Interesserne, og det er da disse, der danner den faste Stab af Liggere. Det er sædvanligvis yngre, ugifte Mennesker, og da Købmændene for Udsalg fra Bod maa erlægge et Pund Peber til Magistraten, kaldes disse unge Mennesker sædvanligvis for Pebersvende, en Betegnelse, der senere hen blev almindelig for ugifte Mænd.

Men Tiden løber, og det lider hen under Aften. Snart vil Vesperklokkerne ringe Sol ned. Det er bedst at tænke paa at komme tilbage til Herberget paa Vestergade, inden Klokken bliver ni; thi efter den Tid er det forbudt at færdes paa Gaden. Kommer Bysvendene, risikerer man derfor let en Nats Ophold i Bispens Fangehul, hvad der sikkert vil være en alt andet end behagelig Spøg.

Da Kristoffer af Bayern døde ung, valgte Rigsraadet til hans Efterfølger Grev Kristian af Oldenburg, der paa mødrene Side var i Slægt med det danske Kongehus, og hyldede ham den 28de Septbr. 1448 paa Viborg Ting som Danmarks

Østerport. (Originaltegning paa det kgl. Bibliotek).

Konge. Med denne Konge begyndte den oldenburgske Kongeslægt, der skulde faa saa stor Betydning for København. En af Betingelserne for hans Valg har vel nok været hans Giftermaal med Kristoffers Enke, Dorothea, og den 28de Oktbr. det følgende Aar stod da samtidig med hans Kroning Brylluppet. Denne dobbelte Højtidelighed fandt Sted i Frue Kirke, og bagefter var der en tre Dages Fest paa Slottet med mange Forlystelser, hvorunder et glimrende Ridderspil paa Gammeltorv. Kongen deltog selv personlig i Dystrendet.

Kristian den 1ste var den første danske Konge, der omgav sig med et egentlig Hof. Han foretog to Udenlandsrejser, og paa en af disse fik han Pavens Tilladelse til at grunde et Universitet i København, der indviedes den 1ste Juni 1479.

I 1478 fejrede Kongen sin ældste Søn Hans' Bryllup med Kurfyrst Ernst af Sachsens Datter, Kristine. Med et glimrende Følge, 42 Vogne og 800 Heste ankom hun til Warnemünde, hvor Marsken Klavs Rønnow og Erkebiskoppen af Lund Jens Brostorp i Spidsen for et stort Følge af Rigets Adelsmænd modtog de Fremmede og paa en dansk Flaade sejlede dem til Stubbekjøbing. Videre gik

Toget gennem Falster og Sjælland, og da man kom til Valby Bakke, red Kong Kristian Toget i Møde med 500 Ryttere, der alle var ensklædte; brune Klædninger med hvide og blaa Striber. Efter at Kongen havde budt Velkommen, red man videre imod Staden. Et Stykke udenfor Murene kom nu Prins Hans Op-toget i Møde. Atter maatte Toget standse for at modtage Prinsens Velkomsthilsen. Prinsen var ogsaa omgivet af et glimrende Følge paa 700 Ryttere, ligeledes ensklædte, dennegang i grønne Klædninger med brune, blaa og hvide Striber. Man kan i Fantasien udmale sig dette pragtfulde Tog paa et halvthundrede Vogne og ca. 2000 Rytteres Indtog i København.

Vielsen foregik i Frue Kirke under Udfoldelsen af hele det kirkelige Ceremoniel og sluttedes med pragtfulde Fester.

I 1481 døde Kristian den 1ste paa Københavns Slot, og i 1485 stadfæstede hans Efterfølger Kong Hans de Privilegier, som hans Fader havde givet København. Han gav flere nye Bestemmelser og tog hele Borgerskabet i sin kongelige Fred, Hegn, Værn og Beskærmelse. Kongen var en jævn og ligefrem Mand og havde stor Forkærlighed for den københavnske Borgerstand, der endda gik saa vidt, at han en Tid lang satte sin Søn, den senere Kristian den 2den i Pleje hos den kendte Hans Bogbinder. Han var meget afholdt for sin Danskheds Skyld; han var jo den første indfødte Konge siden Valdemar Atterdags Dage, men han kunde være haard og navnlig mistænksom. Saaledes lod han i 1494 sin Renteskriver Anders fængsle for formentlig bedragerisk Adfærd. Trods Renteskriverens Benægtelser lod han ham hænge udenfor Staden, og fra denne Tid stammer sikkert de stærke Anfald af Melankoli, som Kongen i de senere Aar led meget af.

I 1502 forefaldt der en Begivenhed i København, der vakte et meget stærkt Røre. Da Rigens Hovmester, den vigtigste Mand efter Kongen, Povl Laxmand fra Slottet vilde gaa til sit Hjem, blev han overfaldet af to Adelsmænd, der huggede ham ned med deres Sværd og kastede ham i Stranden med de Ord: »Du hedder Laxmand, svøm nu som Din Art er«. Kongen var til at begynde med fuld af Deltagelse, men uvist af hvilken Grund fik han noget efter Mistanke om, at Povl Laxmand vist havde plejet Underhandlinger med Svenskerne, og altsaa var en Forrædder. Da nu Kongen offentlig paa Sællands Landsting beskyldte Povl Laxmand for Landsforrædderi, blev han anset for den egentlige Ophavsmand til Mordet paa denne. Povl Laxmand nød megen Anseelse her i Byen, thi mange vare de Gaver, hvormed han havde betænkt Stadens Kirker.

Men det, som København først og fremmest har at takke Kong Hans for, er hans Grundlæggelse af Orlogsværftet paa Bremerholm og hans Organisering af

den danske Orlogsflaade. Der havde tilforn været Skibsbyggerier i flere af de danske Søhavne, men Hovedværftet kom nu til at ligge i København. Ikke alene havde Kongen megen Interesse for Orlogsflaaden; men han besad ogsaa stor Indsigt i Skibsbygningskunsten, og lignede altsaa paa dette Omraade Søkongen, Christian den 4de.

Aldrig saa snart var Kongen i 1513 (20. Febr.) død under et Ophold i Aalborg, før den udvalgte Konge skrev til Lensmanden Esge Bilde og bad denne at holde Københavns Slot til hans Haand. Fjorten Dage efter var Kongen naaet til Odense med sin Faders Lig, og herfra fik Lensmanden en ny Paamindelse om at forvare Slottet fast, indtil Kongen selv kom til Byen. Allerede i Horsens havde Kongen skrevet til Borgmestrene, Raadet og Menigheden i København, hvori han opfordrede dem til Troskab. Den 31te Marts var Kongen i Byen. Aarsagen til hans Hast og hans Skrivelser var den, at nogle Medlemmer af Rigsraadet forsøgte paa at faa Hertug Frederik valgt til Konge. Da nu Kongen endelig sad paa Slottet og beherskede dette og omkring sig havde en tro Borgerstand, følte han sig fuldkommen tryk og afventede roligt Begivenhedernes Gang. Ved Skt. Hansdags Tid samledes Rigsraadet med Følge her i København, ialt 140 Personer, og den Pragt, hvormed de optraadte, vakte megen Opsigt. Efter lange og trange Forhandlinger med en Masse Rivninger blev endelig Kongen valgt, og Haandfæstningen underskrevet.

Den 11te Juni 1514 fandt Kroningen Sted i Frue Kirke, der i den Anledning var blevet prydet med det høje, prægtige Spir. Aaret efter var København atter Vidne til en stor Fest: Kongens Bryllup med Prinsesse Elisabeth af Nederlandene, Søster til Kejser Karl V. Den 9de August gik Prinsessen i Land ved Hvidøre paa Strandvejen, hvor der den Gang laa et kongeligt Slot, og trods et øsende Regnvejr var dog det halve København vandret den lange Vej derud for at være Vidne til Modtagelsen. Brylluppet stod paa Københavns Slot med Udfoldelse af hele Datidens Fest og Pragt; Ridderlege paa Gammeltorv, Dans paa Raadhuset o. s. v.

Kristian den 2den havde vidtgaende Planer om at befri Danmark fra Hanseaternes Handelsmagt og faa oprettet en selvstændig, dansk Handelsstand. Især arbejdede han paa at hæve Københavns Handelsforhold saaledes, at Byen kunde sikre sig hele Handelen paa Østersøen og efterhaanden erobre den Plads, som Lübeck tidligere havde indtaget. Til den Hensigt tilskrev han franske, hollandske, engelske, skotske og russiske Købmænd og opfordrede dem til at nedsætte sig i København under Løfter om store Privilegier. Selv indskød Kongen flere

hundrede tusinde Gylden i forskellige Handelsforetagender. Samtidig flyttede han Toldstedet fra Helsingør til København og overdrog Forvaltningen af dette til Sigbrit, hans Frille Dyvekes kloge Moder.

Da Kongen i 1520 havde faaet Stockholm i sin Magt, følte han sig stærk nok til at begynde et nyt stort Foretagende, den danske Handel til Gavn og Hjælp. Umiddelbart efter Blodbadet traadte paa Kongens Foranstaltning Udsendinge fra danske Købmænd sammen med Magistraten i Stockholm for at danne et Handels-selskab med Hanseforbundet som Forbillede. Der skulde være fire Stabelpladser, København, Stockholm, et i Nederlandene og et i Finland. Mellem disse fire Stabelpladser skulde finde en indbyrdes Udveksling af Varer Sted. Dette Handelskompagni, der kunde have faaet den allerstørste Betydning for København, kom imidlertid aldrig rigtig i Gang, thi snart efter paafulgte den svenske Opstand, som ødelagde ethvert fredeligt Samarbejde med Sverige:

I Aaret 1517 døde Dyveke pludselig og under mistænkelige Omstændigheder. Det hed sig, at Slottets Befalingsmand havde forgivet hende med giftige Kirsebær, som han havde sendt hende. Dette kom Kongen for Øre, og under en Hof-fest paa Slottet fik han af den noget tildrukne Peder Oxen en skæmtefuld Til-staaelse om, at han havde vist Tilbøjelighed for Dyveke. Dette var nok for Kongen. Han lod Torben Oxen kaste i Blaataarn og anklagede ham for Rigsraadet. Dette frikendte imidlertid Torben Oxen; dels var Anklagen for svag, dels drejede det sig jo kun om en Frille. Herover blev Kongen saa forbitret, at han stik imod Lov og Ret indkaldte nogle Bønder fra det nærliggende Soelbjerg, og lod dem danne en Ret. I den Kendelse, de afsagde, findes de berømte Ord: Vi dømme ham ikke, men hans Gerninger dømme ham.

Kongen havde hermed opnaaet, hvad han vilde, og den 20de Nov., da Byen var fuld af adelige og gejstlige Standspersoner i Anledning af en indkaldt Herredag, blev Torben Oxen henrettet paa Sct. Gertruds Kirkegaard (nuv. Hauserplads), hvilket vakte yderligere Bitterhed iblandt de Adelige, der i Forvejen var fortørnet over, at Kongen havde ladet en Adelsmand blive dømt af Bønder.

I 1519 var Byen fyldt med udenlandske Lejetropper, især Skotter og Tyskere, der skulde anvendes i den forestaaende Krig imod Sverige. Det kom snart til Uvenskab imellem Lejetropperne, og en Dag overfaldt Tyskerne Skotterne. Skotterne satte sig til Modværge, og nu gik det paa Livet løs; men Tyskerne var for stærke, og de fleste Skotter blev dræbt paa aaben Gade. Da Kongen hørte dette, steg han selv til Hest for at skille Urostifterne ad. Paa Amagertorv søgte en Skotte, der var forfulgt af en Tysker, Tilflugt under Kongens Hest; men Tyskeren brød

sig fejl om Kongens Trusler og stak Skotten ned. Kongen blev saa forfærdet over denne Frækhed, at han øjeblikkelig vendte tilbage til Slottet, hvor han befalede Hovedsmanden at tage Dom over Misdæderen, der samme Nat blev halshugget.

Det er paa denne Tid, at Kongen, tilskyndet hertil af Sigbrit, indkalder Hollænderne for at lære de Danske Havedyrkningens Kunst. Oprindeligt fik de Jord Syd for København, men efter Københavns Overgivelse til Frederik den 1ste i 1523 bestemtes det, at Hollænderne skulde sendes tilbage, hvor de kom fra. Denne Bestemmelse blev dog aldrig helt gennemført, og Magleby paa Amager blev overladt til Resten af de Hollændere, der fik Lov til at blive her i Landet.

Kongen interesserede sig meget for de nye Tanker fra Wittenberg, og i 1520 sendte han nogle Udsendinge til Wittenberg, hvor de skulde forhandle med Luther og Melanchthon om at faa nogle Lærere herop. Præsten Martin Reinhard og Matthias Gabler blev da udpeget til at følge med tilbage. Af disse blev især Reinhards Navn populært i København, om end ikke paa den gunstigste Maade. Kongen havde givet ham Tilladelse til at prædike i Nikolaj Kirke, og naturligvis var der mange nysgærrige, der vilde høre, hvad denne Repræsentant for den nye Lære havde at sige.

Nu var der det uheldige ved Reinhard, at han læspede lidt, og da han desuden holdt sin Tale paa Tysk, ledsaget af et skiftende Minespil og med store Fagter, gav Københavnerne — dengang som nu — Sans for det komiske sig straks saadanne Udslag, at Talen druknede i Latter. Det varede ikke længe, før en ung Københavner, der maa have haft særlige Evner til at kunne efterabe, optraadte paa forskellige Steder i Byen og under en nøjagtig Gengivelse af Reinhards hele Maade at gebærde sig paa holdt en Række Vrøvletaler til almindelig Grin. Dermed var Mester Reinhards Saga ude, og om Tilhængere til Luthers Lære blev der denne Gang næppe Tale.

Men dette Forsøg paa at indføre Lutherdommen i Danmark i Forbindelse med det stockholmske Blodbad, hvor det var gaaet ud over flere gejstlige, havde fremkaldt et spændt Forhold til Pavestolen i Rom. Det blev nødvendigt for Kongen at finde en Syndebuk, der kunde tjene som Lynafleder for det optrækkende Uvejr, og i Jan. 1522 lod han Didrik Slagheck fængsle og brænde paa Gammeltorv. Didrik Slagheck var Ærkebiskop i Lund og Sigbrits Yndling. Oprindeligt havde han, der var gejstlig, været Kongens Sekretær. I Efteraaret 1520 havde han som Kongens onde Aand været med i Stockholm, og efter Blodbadet var han blevet Biskop i Skara, kongelig Statholder og Formand for Regeringskommissionen i Sverige. Han var en raa og uduelig Person, der ene blev holdt oppe af Sig-

brits Indflydelse paa Kongen. Men da Befalingen til Fængslingen kom, var Kongen til sin Moders Begravelse i Odense, og altsaa udenfor Sigbrits Rækkevidde. Denne, der har følt sin Afmagt, havde paa den Dag lukket sine Vinduer og vilde ikke engang se ned til ham (Slagheck), siger Huitfeldt, da han blev ført forbi hendes Vinduer til Retterstedet.

Sigbrit Villumsdatter, om hvis Forhistorie ud over det, at hun oprindelig hørte hjemme i Amsterdam, kun meget lidt vides, opnaaede lidt efter lidt ved sin store Begavelse og skarpe Indsigt i Regeringssagerne større og større Indflydelse over Kongen. Men trods al sin store Dygtighed, var hun dog meget ilde lidt, saavel af de højere Stænder, hvis Særinteresser hun krydsede, som af den jævne Befolkning, der blev trykket af hendes Finansstyre med Skatte- og Toldpaalæg. Hun var i Kontakt med de nye Statsmandstanker, der just paa den Tid kom op, og som gik ud paa med haard Haand at fremme et mod Enevælden tenderende Kongedømme med Tilsidesættelse af alle Standsinteresser og Privilegier. Ogsaa København fik hendes reformatoriske Bestræbelser direkte at føle, idet hun satte Borgerne lidt ind i den hollandske Renlighed og ved Forordninger tvang Borgerskabet til at holde Byen ren, hvad der næppe har huet de gode Borgere.

Da de jyske Biskopper og Rigsraader pludselig i Dec. 1522 rejste Oprørsfanen i Jylland og satte sig i Forbindelse med Hertug Frederik af Gottorp, vaklede Kongen i sine Beslutninger, og istedetfor at dæmme op for Oprøret ved hurtigst muligt at samle sine trofaste til Modstand indlod han sig paa resultatløse Underhandlinger med Oprørerne, som kun styrkede deres Stilling, hvorefter han pludselig den 13. April 1523 indskibede sig med sin Dronning, sine tre smaa Børn, Sigbrit og nogle trofaste Mænd til Nederlandene for at søge Hjælp hos Venner i Udlandet. Den 1ste Maj 1523 landede Kongen med sit Følge ved Veere i Zeeland.

Befalingen over Staden havde Kongen under sin Fraværelse overdraget til Henrik Gjøe, og naar Borgerne deltog i Forsvaret sammen med det indkvarterede Fodfolk og Rytteri, vilde Byen ingen Vanskelighed have ved at klare en 4—5 Maaneders Belejring. Inden for dette Tidsrum mente Kongen at kunne være tilbage med den fornødne Undsætning.

Samme Dag som Kristian den 2den sejlede fra København, sendte den udvalgte Kong Frederik fra Gottorp Byens Borgere et Brev, hvori han opfordrede Byen til at sværge ham Huldskab og Troskab, idet han samtidig lovede dem, at alle Byens Rettigheder vilde blive respekterede af ham. Hertil svarede Borgerskabet imidlertid tilbage, at de var i Kong Kristians Ed, og at Kongens Folk holdt Byen besat under Anførsel af Statsholderen, Henrik Gjøe.

Som Svar herpaa gik Kong Frederiks Hær, støttet af den lybske Flaade, den 31te Maj over Store Belt, og stod den 10de Juni udenfor Københavns Mure. Der sloges Lejr paa Serridslev Mark med Hovedkvarter i selve Serridslev By. Samtidig lagde den lybske Flaade sig paa Reden, saaledes at Byen nu var indsluttet saavel fra Land- som Bysiden.

I den belejrede By var man foreløbig ved godt Mod. Vel varede det ikke længe, før det saa smaat begyndte at skorte paa Levnedsmidler, men man brød om Natten i al Hemmelighed igennem Lübeckernes Flaade, hvis Blokade altsaa ikke kan have været særlig stærk, og hentede sig Fødemidler søværts fra. Da dette var ret omstændeligt, gik man over til at angribe Lübeckerne og erobrede en Del af deres Forraadsskibe. Herved fik man ikke alene Levnedsmidler, men ogsaa Øl og Vin i rigelig Mængde.

I Belejringshærens Lejr saa det ikke fuldt saa godt ud. Først og fremmest saa Kong Frederik sig ikke i Stand til at udbetale Sold til Soldaterne, hvilket vakte stærk Misfornøjelse. Dernæst havde Kongen ikke Tropper nok til at turde vove et Angreb, saa at han i Virkeligheden intet kunde foretage sig. Inde fra Byen gjordes der ofte Udfald for at lokke Tropperne ind under Byens Mure, hvor Kanonerne kunde tage dem under Behandling, men Belejrerne turde ikke modtage Opfordringen, og de faa Træfninger, der fandt Sted, blev oftest udkæmpet paa den flade Mark imellem Søerne og Byen. Saa fandt Københavnerne paa et nyt Kneb. Man drev Byens Køer udenfor Byen som Lökkemiddel. Man vidste nemlig, at Bønderne paa Sjælland havde nægtet Tilførsler til Belejringshæren, da de ingen Betaling fik for de leverede Fødemidler, og da Hærførerne gik over til at foretage Udskrivninger rottede Bønderne sig sammen og dræbte de udsendte Furagerere. Men selv dette virkede ikke efter sin Hensigt. Resultatet var blot, at Kreaturet atter blev dreven væk.

Kong Frederik indsaa efterhaanden Umuligheden af at tvinge Byen til Overgivelse uden ved en regulær Storm. Der var ikke andet at gøre end at tænke paa Troppeforstærkninger samt Tilvejebringelsen af mere Skyts og andet Belejringsmateriel, og for at vinde Tid hertil belavede man sig paa at holde Lejren Vinteren over.

Imidlertid havde Kong Kristian den 2den begyndt at ruste sig saavel til Lands som til Vands, og i Septbr. sendte han fire af sine bedste Skibe, veludrustede og og ladede med Levnedsmidler, imod København. Da de lybske Skibsførere fik Nys herom, blev de grebne af en saadan Skræk, at de straks sejlede bort. Der var saaledes fri Adgang for Kong Kristians Skibe til Byen, og efter at de havde sendt

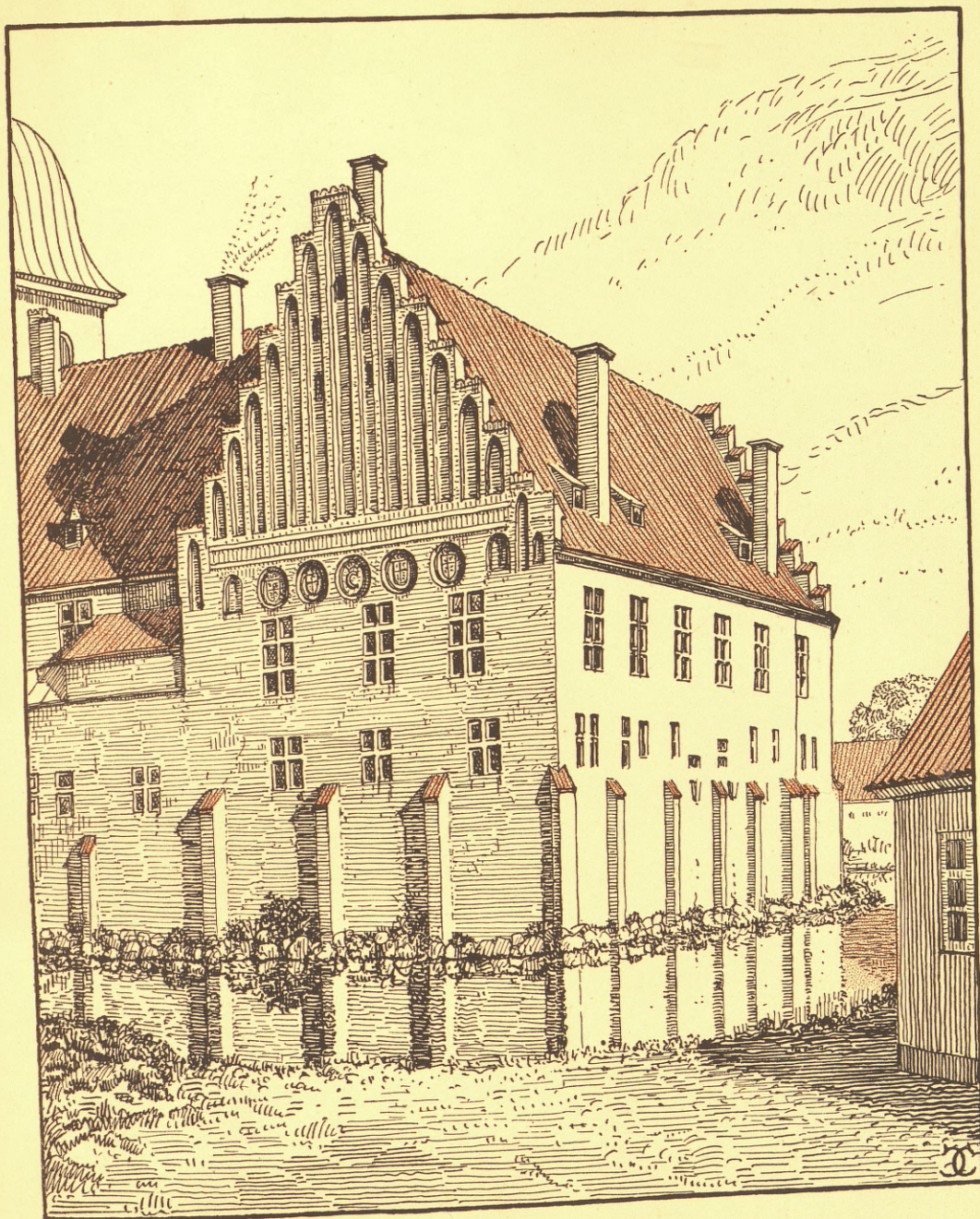
et Par Skud ind i Lejren sejlede de uhindret ind i Havnen og kastede Anker uden for Bremerholm.

I Byen herskede der naturligvis stor Glæde herover; men Henrik Gjøe, der havde faaet hemmelig Underretning om, at Kong Kristians Forsøg paa at samle Tropper til Lands ikke var faldet heldigt ud, indsaa det unyttige i fortsat Modstand og begyndte i al Hemmelighed at pleje Underhandlinger med sin Broder, Rigshovmesteren, Mogens Gjøe og Johan Rantzau. To Dage efter Skibenes Ankomst indleddedes offentlige Underhandlinger i Degnegaarden paa Vor Fruekirkegaard om Betingelserne for en hæderfuld Kapitulation, og den 26de November sluttedes en foreløbig Overenskomst og Vaabenhvile i Roskilde. Fra Kong Kristian var der imidlertid kommet en Udsending til København med Løftet om Undsætning til Paaske; men man fandt dette Løfte altfor usikkert, og en endelig Overenskomst om Overgivelse blev sluttet den 23. Dec. Efter denne skulde der være Vaabenstilstand til Hellig Trekongersdag. Paa denne Dag skulde København overgive sig, hvis ikke Kong Kristian inden da var kommet til Hjælp. Udmarschen af Byen skulde ske med flyvende Faner. Alle Fanger skulde udleveres paa begge Sider, og i det hele taget skulde der være fuldstændig Tilgivelse paa begge Sider, og hvad der var sket skulde ikke sidenhen arges eller paatales med Haand eller Mund eller med nogen Rettergang. København skulde have alle sine Privilegier, Rettigheder og Friheder ubeskaarne. Borgmestre, Raad og hele Borgerskabet skulde være sikrede paa Liv, Lemmer, Gods og Velfærd saavel fra Kongens som fra Rigsraadets Side, og hvad der end var sket i denne Fejde, skulde det aldrig hævnes eller paatales af nogen. Paa Dagen for Overgivelsen skulde Kongens Tropper marchere ind i Byen, men skulde atter straks forlade den, og kun de nødvendige Tropper til Ordenens Overholdelse forblive indenfor Byens Mure.

Denne Overenskomst blev paa de Belejredes Vegne underskrevet af Henrik Gjøe, som øverste Stadsholder, Knud Rud som Høvidsmand, Jens Brolægger som Borgmester, Peder Kempe og Hans Dankordsen som Raadmænd. Desforuden af en Række Officerer og Adelsmænd og endelig, da Malmøs samtidige Overgivelse ogsaa var indbefattet i Overenskomsten, tillige af Malmøs Borgmester og Raadmænd.

Den 6te Januar foregik altsaa Overgivelsen. Kong Frederiks Soldater marcherede ind i Byen og Kongens Søn, Prins Kristian tog efter Bestemmelsen Ophold paa Københavns Slot. Dog var det ikke ham, der formelt tog Byen i Besiddelse, men Rigshovmesteren Mogens Gjøe, som paa Kongens Vegne af Borgerskabet modtog Insignierne paa den øverste Myndighed.

RIDDERSALSFLØJEN PAA KØBENHAVNS SLOT
Tegning af Charles Christensen.

REFORMATIONSAARHUNDREDET

Af ARTHUR G. HASSØ

DET er ret naturligt, at Frederik I maatte nære Mistillid til Københavns Borgere, og at han derfor søgte at forøge Slottets Styrke. Bedre var det dog at vinde Befolkningen ved at se gennem Fingre med de oprørske Tendenser, der viste sig, og ved at tildele By og Borgere forskellige Fordele. Allerede i September 1524 afgjorde Kongen en Tvist mellem Gejstlighed og Borgerskab i sidstnævntes Favnør; Striden drejede sig om Ejendomsretten til de Bygninger, som Borgerne havde opført paa Grunde, de havde fæstet af Gejstligheden, og ved Forliget blev Livsfæstet ændret til Arvefæste; til Gengæld maatte Borgerne i Fæstebrevene forpligte sig til af yderste Magt at »afværge og modstaa Luthers Kættereri og Vildfarelse«, et Vidnesbyrd om, at der endnu kun var ringe Sympati i København for den nye Lære. Samme Maaned overdrog Kongen Rosbæk Mølle, ved Rørsøens Udløb i Stranden, til København til Hjælp til Befæstningen, og i August 1525 afstod han sin Part af Serridslev Mark til Staden, som Aaret efter ogsaa fik Vandmøllen, der laa paa den Plads, som nu hedder Vandkunsten. Endelig gav Frederik I i November 1526 de menige Borgere Lov til selv at vælge deres 4 Borgmestre; København havde saaledes den frieste Byforfatning, som overhovedet var set; men de demokratiske Strømninger fik herved en Indflydelse, som Kongen næppe havde tænkt sig. En anden Udvidelse af det kommunale Selvstyre fik Byen i 1527 ved Indførelsen af Akcise paa Øl og Vin; idet det menige Borgerskab efter fire Aars Forløb skulde have Lov til selv at bestemme, om det vilde beholde denne indirekte Skat eller have genindført den direkte, Byskatten.

Det lykkedes Kongen ved disse Midler og ved fuld Tilgivelse til Kristian II's Tilhængere at vinde Stemningen i Byen for sig; men stadig truede den fordrevne Konge med Angreb, og Frederik I maatte befale Staden at forbedre Befæstningen bl. a. ved at opføre en Vold omkring Byen indenfor Bymuren.

I Aaret 1526 begyndte den lutherske Lære at faa nogen Fremgang i København, og det var antagelig paa denne Tid, at evangelisk Prædiken atter hørtes fra Stadens Sognekirker og denne Gang paa Modersmaalet. Sandsynligvis har Optræden af Lægprædikanter paa offentlige Steder og Borgernes indbyrdes Drøftelse af den nye Lære gjort Byen modtagelig for Lutherdommen, og en Paavirkning fra Malmø, der allerede var omvendt til den nye Lære, har vel ogsaa gjort sig gældende; men det var dog først efter, at Frederik I i August 1529 havde kaldet Hans Tavsens til Sognepræst ved Nikolaj Kirke, at Bevægelsen tog Fart. Sam-

tidig med at en frygtelig Sygdom, »den engelske Sved«, hærgede Staden, saa der paa een Dag skal være død 400 Mennesker, fremkaldte Hans Tavsens en aandelig Omvæltning hos alle, fra den øverste Borgmester til den fattigste Arbejdsmand, og hans Modstander Povl Helgesen siger derom, »at denne Stad, der før standhaftig havde elsket og holdt fast ved Fromhed og Guds frygt, nu blev al Ugudeligheds og Skændsels mest forbryderske Hule.«

Aaret 1530 blev et bevæget Aar for København. Ved Nytaarstid stod det lutherske og det katolske Parti skarpt over for hinanden, og det kom til blodige Oprind, saa Kongen maatte formane Borgerne til at enes og »straks aflægge og underslaa saadan Tvedragt, Uenighed og Mytteri, som nu er foretaget iblandt Eder.« I Aarets Løb blev alt Klostervæsen i København ophævet; i Februar bortskændede Kongen Karmeliternes Gaard til Knud Gyldenstjerne; i April ophævedes Graabrødrekloster, og i August omdannedes Helligaands, St. Jørgens og St. Annæ Hospitaler til een verdslig Stiftelse, Almindeligt Hospital. Nok saa vigtigt for den nye Læres Fremtrængen var det dog, at Staden i Begyndelsen af Aaret havde 4 evangeliske Prædikanter, formodentlig i de tre Sognekirker: St. Peders, St. Nikolaj og St. Klemens Kirker. I Aarets Løb begyndte man at stille Krav om ogsaa at faa evangeliske Prædikener i Frue Kirke, hvad Bispen Joakim Rønnow modsatte sig til Borgerskabets store Forbitrelse. Med sine Krigsfolk tvang Bispen Borgerne, der nu til Fører havde den hensynsløse, voldsomme og ubesindige Ambrosius Bogbinder, til at opgive Frue Kirke. I Juli holdtes der Herredag i København; her mødte Lutheranerne op med deres Trosbekendelse, og samtidig udfoldede deres Prædikanter fra Prædikestolene en ivrig Agitation. Stemningen i Staden var yderst ophidset, og Katolikkerne var udsat for allehaande personlig Overlast; men den 2. August skiltes denne mærkelige Herredag uden Resultat. Borgerne opfordrede nu Magistraten til at afskaffe den katolske Gudstjeneste, og de samledes til Stævne i hver af Byens Roder, hvor de svor at leve efter den rene Lære og at bekæmpe den katolske Kirke. Magistraten skrev til Kongen den 2. November og bad om en Afgørelse, samtidig med at den fralagde sig Ansvar for, hvad der vilde ske, hvis den ikke længere kunde holde Borgerne i Tømme; Magistraten var ikke selv Tilhænger af yderliggaaende Skridt; men det var umuligt for den at holde igen. Endelig brød Uvejret løs 3. Juledag 1530; da Kongen ikke kunde hjælpe, vilde Borgerne vise, at de selv kunde. De katolske Messer de to første Juledage har bragt Stemningen paa Kogepunktet, og en fanatisk, ophidset Hob, anført af Ambrosius Bogbinder og 9 fremtrædende Borgere, trængte ind i Frue Kirke, antagelig midt under den højtidelige katolske Messe,

nedrev alle Tavler og Billeder, slog og spyttede paa dem, huggede dem itu med Økser, stormede op i Koret, hvor de væltede Stolene, nedrev Panelet og sønderrev Messebøgerne. De »rasede værre mod Sten og Træ end Tyrken mod den sande Tros Bekendere«; men »hvad Forsmædelse, Forhaanelse og Skændselsord de gav Kanniker, Vikarer og andre fattige Præstemænd lader sig ikke udsige,« hedder det i en samtidig Krønike. Højaltret vilde have faaet samme Medfart, hvis Byfogden ikke var kommet til og havde frelst det. Endelig kom Hans Tavsens til Stede og fik Tumulten dæmpet. Katolikkernes Harme var selvfølgelig stor; de betragtede Hans Tavsens som den egentlige Ophavsmand, som den, der havde ophidset Masserne til dette raa Udslag af Fanatisme. Regeringen forholdt sig passiv overfor Lederne, Borgmester Ambrosius Bogbinder, Raadmændene Konrad Køkkenfedt, Anders Guldsmed og Rasmus Bager, Kræmmernes Oldermænd Vilhelm Ronge, Skipper Tøger, der var en af Kongens Skibshovedsmænd, Herman Røling, Hans Sort, Jakob Pottemager og Peder Guldsmed; det er højst mærkeligt at se en Borgmester, tre Raadmænd og Byens fornemste Købmand i Spidsen for saadanne Udskejelser. Ingen af de to Partier fik nu Adgang til Frue Kirke; den lukkedes for al Gudstjeneste indtil 15. November 1531. Da benyttede Bispens sig af en indtraadt Reaktion til at faa Kirken genindviet til katolsk Gudstjeneste.

I 1531 var Stemningen hos Københavnerne spændt; man vidste, at Kristian II's Haab om at faa samlet en Krigsmagt nu var ved at gaa i Opfyldelse. Af al Magt fremskyndedes Befæstningsarbejderne, og Staden maatte laane 241 Lod Sølvklenodier af Kalentelaget for at faa Midler dertil. Evangeliets Tilhængere, der kendte Kristian II's Omvendelse til deres Tro, haabede, at han, hvis han kom til Magten, vilde gøre en brat Ende paa Bispens og Rigsraadernes Magt. I Oktober 1531 skriver en Adelsmand, at han fornylig har været 3—4 Gange i København, og da har han ikke kunnet undgaa at mærke, at »der er Skalkhed iblandt Borgerne der udi Byen.« Kristian II tog imidlertid til Norge til stor Skuffelse for hans Tilhængere i København; Frederik I aandede lettet op, og nogle oprørske Ytringer, der var faldet i Københavns Magistrat, kom for en Dag; Ambrosius Bogbinder blev udstødt af Raadet, og med ham faldt vel flere yderliggaaende Raadmænd.

Der laa nu en stærk Besætning i Staden, baade Ryttere og Landsknægte, og det kneb med Provianteringen; men hvad der var værre, var, at Landsknægtene ikke fik deres Sold; de gjorde Mytteri og truede Hovedsmændene paa Livet. Man stod raadvild heroverfor, tænkte en Stund paa at slaa Mytteriet ned med

Magt, hvorved Byen vilde være blevet Skueplads for blodige Kampe; men saa lød man Bisp Joakim Rønnows Raad og søgte Forlig med Landsknægtene.

Den 24. Juli 1532 sejlede en Flaade ind paa Københavns Red under Kanon-salut; ombord paa et af Skibene befandt sig den fangne Kristian II; i en Ugestid forhandlede der i Helligaands Kirke med fremmede Gesandter om hans videre Skæbne. Det kan ikke have været skjult for Borgerne, at Kongen befandt sig ude paa Flaaden, og man kan gætte sig til de Følelser af Forbitrelse og Længsel efter Hævn, hvormed de saa Flaaden stævne bort fra Byen, mod Sønderborg.

Den 10. April 1533 døde Frederik I; en Herredag i København søgte forgæves i Juni og Juli at enes om Kongevalget; Bisperne og Rigsraaderne førte her det store Ord. Prælaterne fremsatte en Anklage mod Hans Tavsens, der nu havde mistet sin Beskytter, og den 14. Juli sad en talrig Forsamling paa Raadhuset for at afsige Dommen; Rigsraadet kendte ham skyldig, hvad der betød Dødsstraf; men straks efter ændredes Straffen til Forvisning fra Sjælland og Skaane. I denne Benaadning havde det københavnske Borgerskabs truende Holdning sin væsentlige Andel. Anklagen mod Hans Tavsens vakte en stærk Gæring blandt Borgerne, der ikke vilde finde sig i, at man truede deres aandelige Fører paa Livet. De rustede sig i deres Huse og henvendte sig underhaanden til Lübecks nye Borgmester Jürgen Wullenwewer, der netop laa med en Flaade ved Dragør. Han havde lige faaet Afslag af Rigsraadet paa sit Forslag om fælles Kamp mod Hollænderne og var derfor villig til at give Borgerne en Haandsrækning mod Rigsraadet. I Smaaflokke blev lybske Matroser og Soldater smuglet ind i Staden, og medens Processen førtes paa Raadhuset, holdtes Gammeltorv besat af en larmende, truende Hob, der krævede Hans Tavsens løsladt. Forgæves blev nogle Medlemmer af Raadet sendt ned for at tale Folket til Rette og for at sige, at Hans Tavsens Liv ikke var i Fare; forgæves anvendtes Formaninger og Trusler; Almuen var sig sin Styrke bevidst og truede med at sprænge Raadhusets Døre, hvis dens Fordring ikke blev opfyldt. Opløbet maa have været af en temmelig alvorlig Natur, og et Øjenvidne fortæller: »Var der krummet et Haar paa hans Hoved, da var ikke een kommet levende derfra, thi hvorledes den menige Mand hilsede Rigsraaderne, især Biskopperne og deres Munke, da de gik fra Raadhuset, det har jeg set med mine egne Øjne og hørt med mine egne Øren.« Man lod sig ikke nøje med Hujen og Skældsord, men syntes ogsaa at ville anvende Vold; Bisp Joakim Rønnow vilde næppe være undgaaet personlig Overlast, hvis Hans Tavsens ikke havde ledsaget ham hjem til Bispegaarden paa den nuværende Universitetsfirkants Plads.

Opløbet paa Gammeltorv den 14. Juli 1533 dannede Indledningen til de følgende skæbnesvangre Begivenheder, Grevens Fejde. Lübeckerne forstod at vinde København for sig i Kampen mod Kristian III, idet de lovede Borgerne Kristian II's Befrielse og Katolicismens Udryddelse og foregøglede Ambrosius Bogbinder og de andre Førere i Byen, at København som fri Hansestad vilde have en straalende Fremtid for sig. Den 16. Juli 1534 aabnede Byens Porte for Grev Kristoffer, der boede paa Degnegaarden (ved den østlige Ende af det nuværende Universitet) i de 10 Dage, indtil Slottet overgav sig. Den gamle Magistrat blev afsat, og Ambrosius Bogbinder og hans Folk overtog Styret. Den 16. April 1535 holdt ogsaa Hertug Albrecht af Mecklenburg sit Indtog i Staden, og han tog Bolig i Bispegaarden. I Juli blev Byen indesluttet til Lands og til Vands af Kristian III's Tropper, og der forestod nu Borgerne et haardt Belejrings Aar. Nøden indenfor Murene blev for hver Dag større og større; den 18. Juni 1536 faldt Amager, der hidtil havde været Stadens Spisekammer, i Belejrerne's Magt. Dagen efter blev der holdt et stort Borgermøde paa Gammeltorv; der faldt haarde Ord fra det undertrykte Borgerskab, og da Ambrosius og en anden af de ledende bevæbnede kom til Stede, kunde det ikke undgaas, at den bitre Stemning vendte sig mod dem; de affyrede da et Par Skud; Landsknægtene kom til og huggede løs paa de ubevæbnede Borgere, forfulgte dem ind i Husene og dræbte og mishandlede, hvem de traf paa; ialt mistede 150 Borgere Livet. De stakkels Københavnerne blev nu holdt nede med haard Haand. Naar de klagede til Borgmestrene, fik de til Svar, at de jo endnu ikke havde ædt deres egne Børn, som man havde gjort under Jerusalems Belejring.

Henrik Smith, der var samtidig med Begivenhederne 1534—36, anfører i den danske Aarbog, der kaldes med hans Navn, »et Register, optegnet udi samme Bestoldning (d. v. s. Belejring), hvad alle Ting har kostet i København.« 1 Pot Rhinskvind kostede 8 Mark, 1 Pot Tyskøl 2 Mark, 1 Pot Mjød 4 Mark, 1 Pot »Kovent« (d. v. s. tyndt Øl) 8 Skilling, 1 Pot Danskøl 1 Mark, 1 Pot Vand, »søden« (d. v. s. kogt) med lidt Humle, 4 Skilling og 1 Pot Mælk fra 8 Skilling til 1 Mark. Var Drikkevarerne steget til ublu Priser, var Korn det ikke mindre. 1 Skæppe Mel, der til at begynde med kostede 1 Mark, steg efterhaanden til 10 Guldgylden (d. v. s. 30 Mark), og det fortælles, at Hertug Albrecht af Mecklenburgs Gemalinde maatte give 11 franske Kroner for 1 Skæppe Mel, 30 Mark for 1 Skæppe Malt og 1 Guldgylden (d. v. s. 3 Mark) for en Agerhøne og en lille Side Flæsk. 1 Skæppe Byg kostede 2 Guldgylden i Begyndelsen af Belejringen, 1 Skæppe Humle stod i samme Pris, og 1 Skæppe Ærter maatte betales med 1 Guldgylden.

1 Ko kostede 180 Mark, 1 to Maaneder gammel Kalv 30 Mark, 1 Par gamle Høns 8—10 Mark, 1 gammel Gaas 4 Mark, 1 Vildgaas $3\frac{1}{2}$ Mark, 1 And 2 Mark og 1 Vildand $1\frac{1}{2}$ Mark. 1 Par Duer steg til en Pris af 3 Mark, 1 Aalekrage 8—10 Skilling, 1 Vibe eller andre Smaafugle 8 Skilling, 1 Hønsæg 4 Skilling, 1 Gaaseæg dobbelt saa meget og 1 Vibeæg 1 Skilling. 1 »liden fersk Torsk, som var van at gælde« 1 Skilling, kostede 3—4 Mark (d. v. s. 48—64 Skilling); 1 lille Flynder, som plejede at kunne faas for 2 Hvid (d. v. s. $\frac{2}{3}$ Skilling), kostede nu 1 Mark (d. v. s. 16 Skilling) eller mere; 1 Aal, hvis Pris normalt var 2 Skilling, kunde ikke faas for mindre end $3\frac{1}{2}$ Mark (d. v. s. 56 Skilling). 100 Rejer kostede efterhaanden 12 Skilling, 1 Mark (d. v. s. 16 Skilling) og 20 Skilling. 1 Vædder stod i en Pris af 30 Mark, 1 lille Side Flæsk, som normalt ikke kostede mere end 12 Skilling, maatte nu betales med 30 Mark eller 4 Rosennobler, hvad der var 40 Gange mere. 1 Fjerdepart af en Hest betaltes med 10 Guldgylden, 1 Hestehoved med 2 Mark, 1 Hestekallun med 4 Mark; 1 Fjerdedel af et Hors kostede 5 Guldgylden, af et Føl 2 Guldgylden. Medens man maatte give 14 Mark for en fed Hund, kunde man »dog« faa en lille Hund for 5 Mark og en fed Kat for 3 Mark. 1 Skaalpund Smør kostede $3\frac{1}{2}$ Mark og 1 Pund Køkkenfedt, »sødet« (kogt) af Katte, Hunde eller Heste, 2 Mark, 1 saltet Sild 4 Skilling, 1 Haandfuld Salt 1 Mark, 1 Haandfuld saltet »Kabudskaal« (d. v. s. Hovedkaal, f. Eks. Hvidkaal) $1\frac{1}{2}$ Mark, medens en Frø kunde erhverves for 8 Skilling. 1 Læs Hø steg til 30 Mark, 1 Tønde Havre til 40 Mark, 1 Læs Ved til 30 Mark, 1 Tønde Kul (d. v. s. Trækul) til 6 Mark og 1 Pund Lys til $1\frac{1}{2}$ Mark. Var det saaledes saagodt som umuligt at betale, hvad man skulde bide og brænde, var det ikke bedre med Klæder. 1 Alen Lærred, hvis normale Pris laa omkring 4 Hvid (d. v. s. $1\frac{1}{3}$ Skilling), kostede 1 Mark (d. v. s. 16 Skilling), 1 Alen Vadmel 12 Skilling, 1 Alen »Sardug« (et halvt linned, halvt uldent Stof) $2\frac{1}{2}$ Mark, 1 Alen »Gørløst« (Tøj fra Görlitz i Schlesien) 3—4 Mark, 1 Alen Stof fra Leyden 8 Mark og 1 Alen engelsk Klæde 14 Mark; men der oplyses, at »Stridsknægtene tog Klæde med Vold fra Borgerne og lagde for hver Alen 6 Mark.« Endelig kostede et Par Sko 4 Mark.

Historikeren Niels Krag skildrer i sin Kristian III's Historie Elendigheden i følgende Ord: »Hungeren tog omsider saa almindelig Overhaand, at alle, baade høje og lave, sukkede under den almindelige Nød og forestillede sig intet andet end en jammerlig Død, thi Brødet var sluppet op for dem, og hvad Brød, der blev bagt af Klid og Mask, var meget kostbart, saa at omend nogen vilde give sin hele Formue bort for en liden Del Brød, saa var der ingen, der vilde sælge, ikke engang Byg- eller Havrebrød, saa stor en Nød var der i Byen. Om nogen havde lidt Korn,

malede han det hemmeligt i sit Hus eller aad det helt. Der var ejheller mere Kød at faa, saa at de maatte slagte Katte og Hunde, hvis Kød af en langvarig Hunger var saa tørt og kraftesløst, at der var ingen Smag og kun liden Føde i det; og hvor saadan Mad blev tillavet, stod de Folk Fare, naar de skulde nyde det, efterdi Krigsfolket beskyldte dem, at de havde anden Slags Spise i Behold, men satte sig til Bords ved saadanne Retter af lutter Bedrageri. Nogle gik ind i rige Folks Huse for at søge om Føde, og endskønt de ikke fandt noget, lod de det dog ikke blive derved, men beskyldte dem for at have noget i hemmelige Kroge og truede dem med Døden, hvis de ikke kom frem dermed, og mange vilde gerne dø paa den Maade, men beholdt dog Livet. Mange plukkede Urter i Haverne i Byen eller paa Voldene, hvilke de bagte eller spiste raa, naar de for Sultens Skyld ikke kunde vente, til de blev kogt; og intet var saa urent og modbydeligt, at de jo spiste det, naar det kunde tygges og nedsynkes. Mange faldt i Afmagt om paa Gaderne, medens de gik omkring for at opsøge saadan elendig Føde. Mange, som ikke havde Kræfter til at gaa ud, døde i deres Senge. En Del, der frygtede for ikke at blive begravet, hvis de døde hjemme, begav sig ud paa Gaderne eller omkring ved Voldene, indtil de blev saa afmægtige, at de døde. Andre, som ikke kunde staa paa Benene, krøb paa Hænder og Fødder til Kirkegaarden for at ende Livet der og komme i Jorden med andre, som kunde blive baaret dertil. Frugtsommelige Kvinder opgav Aanden i deres Mænds Arme; Børnene skreg til Forældrene, naar disse vilde spise, saa de maatte tage Maden ud af deres egen Mund og give dem; spæde Børn laa og døde i Vuggen, fordi Mødrene ingen Mælk havde at give dem; nogle døde tillige med Mødrene, naar de blev taget fra Brysterne. Paa Helligaands Kirkegaard saa man en død Kvinde siddende op mod Muren med to døende Børn ved Brystet; de sugede Blodet ud af det mælkeløse Bryst, saaledes at det løb ud af deres Munde. Døde fandtes rundt om i Gader og langs Voldene for ikke at tale om, at mange hverken kunde gaa eller staa. Børn gik omkring paa Marken udenfor og ved Graven og spiste Græs, og mange fandtes liggende døde med Fjer og Græs i Munden.« Et Øjenvidne mente, at der af spiseligt kun var Løvet paa Træerne tilbage.

Endelig den 28. Juli 1536 blev Byen overgivet til Kristian III, og Søndag den 6. August red han og hans Gemalinde ind i den udhungrede By. Det var et sørgeligt Syn, der viste sig for ham: Tagene paa Kirker og Huse var nedskudt; i mange Huse var der Huller i Murene, saa man hvert Øjeblik kunde frygte deres Sammenstyrtning; Vinduerne var søndrede, saa man kunde se ind i Husene og straks faa Indblik i den Nød og Elendighed, der herskede. Værksteder og Boder

var lukkede, da Ejerne enten havde udsolgt eller var blevet udplyndret. Kongen var rørt og udtalte en tydelig Forbandelse over dem, der havde været Aarsag til saa mange Menneskers Ulykke.

Den Magistrat, hvis Leder Ambrosius Bogbinder havde været, maatte vige Sædet for en ny, som Kristian III bedre kunde stole paa; Ambrosius begik Selvmord faa Dage senere. Der kom endnu nogle bevægede Dage for Borgerne: først Tilløb til Mytteri blandt Kristian III's hvervede Tropper, dernæst Fængslingen af Bisperne den 12. August og endelig det mærkelige Bursprog paa Gammeltorv den 30. Oktober, hvor Kongen erhvervede sig Folkets Godkendelse af Katolicismens Afskaffelse.

Med Afslutningen af Grevens Fejde og med Indførelsen af Reformationen begyndte en roligere Tid for København, og Staden fik Tid til at vokse langsomt, men sikkert hen imod sin Bestemmelse: at blive Landets Hovedstad, dets vigtigste Handelsby og Midtpunktet for dets aandelige Liv.

Forholdet mellem Københavns Borgere og Kongen var næppe videre godt i de første Aar efter 1536. Kongens Mistillid viste sig i, at han selv vilde raade over Stadens Artilleri og Fæstningsværker, og i, at han indrettede et Slags Regeringskollegium paa Slottet, de saakaldte Københavns Statholdere, der dog kun fungerede i Kongens Fraværelse. Kristian III var stadig truet af Fredsbrud, dels fra Syd og dels fra Nordøst, og de urolige Tider viste sig for Københavns Vedkommende i forøget Liv paa Skibsværftet paa Bremerholm og i den fortsatte Udbedring af Stadens Befæstning.

I August—September 1537 samledes en Herredag i København, og Kroningen af Kongen og Dronningen fandt Sted i Frue Kirke paa Aarsdagen for Bispernes Fængsling. I September udstedtes Kirkeordinansen, og Universitetet blev genoprettet; den første evangeliske Biskop for Sjælland, Peder Palladius, fik Bolig i Gaarden paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde, der oprindeligt havde været Stadens Raadhus, men senere blev Universitetsbygning og altsaa nu Bispegaard; til Gengæld skænkede Kongen den gamle katolske Bispegaard til Universitetet; den laa paa den Plads, hvor Alma Mater endnu har til Huse.

Reformationen medførte en gennemgribende Ændring af Sogneforholdene i Staden; denne havde hidtil haft 4 Sognekirker: Vor Frue, St. Peders, St. Klemens og St. Nikolaj Kirker. Tillige havde Helligaandsklosteret, Graabrødreklosteret, St. Gertrud- og St. Klaraklostrene haft hver sin Kirke. Det blev nu besluttet, at St. Klemens, St. Peders og Klosterkirkerne skulde nedlægges, dog med Undtagelse af Helligaandskirken, der skulde gøres til Sognekirke. I lange Tider stod

St. Klemens og Graabrødre Kirke ubenyttet hen og forfaldt, indtil de i Slutningen af Kristian III's Tid blev nedbrudt; Grundene tilfaldt Magistraten, og Stenene blev brugt til en Reparation af Frue Kirke. St. Peders Kirke tilfaldt Kongen, der indrettede den til Gjæthus, d. v. s. Kanon- og Klokkestøberi; 1586 skænkede Frederik II Kirken til den tyske Menighed. St. Gertrud var allerede inden Reformationen kommet i privat Eje, var blevet Adelsgaard og ses endnu paa Billeder fra Kristian IV's Tid. St. Klara blev staaende endnu i hundrede Aar og benyttedes af Kristian III til Mønt, senere til Gjæthus og brugtes endelig en kort Tid som Kirke for den tyske Menighed. I Helligaandshuset boede endnu en Del Aar nogle katolske Brødre, men Kristian III bestemte, at det tillige skulde være Vajsenhus.

I den katolske Tid havde man trods al Godgørenhed ikke kendt til et ordnet Fattigvæsen; de urolige Tider havde imidlertid bragt mange til Tiggerstaven, saa Tiggeriet blev en ren Plage. I 1537 skabte man saa et nyt Begreb, de privilegerede Tiggere, Folk, der var født i Staden, og som paa Grund af Sygdom, Alderdom eller anden Ulykke ikke kunde arbejde til Livets Ophold. Disse lovlige Betlere fik, for at man kunde kende dem, et særligt Tegn, Byens Tegn, til at hænge uden paa deres Klæder; to af dem blev »Stodderfogder«, d. v. s. fik til Hverv at melde til Øvrigheden dem, der uden Tilladelse tiggede i Byen. Frederik II beklager sig i 1576 over, at mange ulovlige Betlere »idelig og altid paa Gaderne omløber at trygle« og »i Hobetal efterfølger, naar nogen god Mand fremgaar paa Gaden, med uafadeligt Trygleri og Betleri, saa man ikke kan blive dem kvit.«

En egen Klasse fattige var de Husarme, Borgere, der ved Tidernes Ugunst var kommet i Armod uden dog at blive Tiggere. Over for dem viste Godgørenheden sig i det smukkeste Lys, og Gaverne bestod mest af Gaarde og Huse, der enten udlejedes billigt til dem (Lejeboder) eller indrettedes til Fribolig (Sjæleboder). I 1549 ordnedes Tilsynet med dem, idet der blev indsat 12 Forstandere for dem. Alligevel var Hjælpen ganske utilstrækkelig, og efter en streng Vinter i 1574 blev der af Kongen og nogle Adelsmænd fastsat en Kapital paa 10.000 Daler, hvoraf Renten (5 pCt.) skulde anvendes til Hjælp til Husarme.

I 1553 blev Helligaandshuset som Hospital sat i Forbindelse med Fattigvæsenet, og det bestemtes, hvem der kunde optages i Hospitalet: »Om saa sker, at nogen udaf Københavns Indvaanere, enten Mands- eller Kvindespersion, som har tilforn skattet og skyldet her i Staden og har levet et ærligt og uberygtet Levned, bliver dog paa det sidste forarmede og derhos saa syge, at de ingen Hjælp eller

Trøst har til Klæder eller Føde, da er det tilbørligt, at saadanne Personer indtages udi Hospitalet og dér forsynes med Klæder og Føde.« — — —

Københavns Ret til selv at vælge sin kommunale Øvrighed var gaaet tabt ved Overgivelsen 1536, og Byens Selvstændighed var ringere end de øvrige Købstæders. Borgmestrene blev altid beskikket af Kongen og højtideligt indsat af Righovmesteren, Kansleren, Slotsherren eller en anden høj Embedsmand paa hans Vegne. Den Borgmester, der havde været længst i Embedet, var den øverste Magistraten, hvis Medlemstal var indskrænket fra 16 til 12, supplerede sig selv uden kongelig Stadfæstelse af Valgene.

Hver Fredag holdt Magistraten Møde paa Raadhuset for at raadslaa om Stadens Anliggender; den havde tillige en dømmende Myndighed i Sager, som ikke hørte under Byfogden, hvilket let gav Anledning til Kompetencestrid med denne. For Toldsvigs- og Kapersager var Magistraten ligeledes Domstol, fungerede altsaa som Sø- og Handelsret, indtil der i 1639 oprettedes en særlig Domstol for disse Sager. En ejendommelig Skik var det, at der et Par Gange om Aaret holdtes Bursprog paa Raadstuen, d. v. s. Stadsretten og de vigtigste gældende kommunale Paabud blev oplæst af Raadstueskriveren for en højtidelig Forsamling i Raadhusets store Sal, hvortil de menige Borgere havde Adgang.

At være Magistratsmedlem var ikke alene en Ærespost, men ogsaa en indbringende Stilling, skønt Borgmestre og Raadmænd ikke ligefrem havde Løn. En betydelig Del af Serridslev Mark var udlagt til Magistraten, et Forhold, som blev lovformelig ordnet i 1539; den Jord, der blev udlagt, var den saakaldte Raadmandsmark, der blev hos Magistraten til 1771. Fiskeriet i Søerne var ligeledes Magistratens; og Indtægten af Vinkælderer under Raadhuset, af Søtønderne paa Middelgrunden og i Øresund og Gebyrerne for Borgerbreve og Skøder, der blev tinglæst, tilfaldt ogsaa Borgmestre og Raad, ligesom en Del af Sagefaldet (Bøderne), af Arv, der gik til udenlandske Arvinger, og af Vejerhusets Indtægt. I 1548 forlenede Kongen Magistraten med Emdrup By uden al Afgift og i 1558 med et Fed eller øde Fiskerleje paa Dragør, som Stralsunds Borgere fra gammel Tid havde haft, men ikke i tyve Aar havde brugt. Derimod tog Kristian III den Vandmølle tilbage, som Frederik I havde skænket Byen, og han lod paa dens Plads indrette den saakaldte »Vaterkonst« (Vandkunst), der nævnes første Gang 1539, og som skulde føre Vandet fra Mølledammen over til Slottet. En overordentlig vigtig og betydningsfuld Gave fik Magistraten, da den i 1547 forlenedes med Island og Vestmannaøerne paa 10 Aar, saaledes at den i den Tid fik Ret til Lenets Indtægt, Told og al anden Kronens Rente. Islænderne viste

imidlertid Magistratens udsendte Foged aabenbar Trods, og i 1551 maatte der sendes en Flaade op for at ave dem; men samtidig var det forbi med det københavnske Regimente paa Øen, idet Kongen selv indsatte en Lensmand deroppe.

Magistratens Sæde var Raadhuset, der laa mellem Gammeltorv og den Plads, hvor nu Nytorv ligger. Hovedfacaden var til Gammeltorv; den sydlige Side var sikkert indtil Kristian IV's Tid tarvelig og beskeden, da Nytorv da var dækket med Boliger for Kommunens Embedsmænd og Tjenere, Bysvendene, Mestermanden o. a.; her var ogsaa Materialgaard og Staldgaard, og Raadhuset havde derfor ingen almindelig Adgang fra denne Side og har vel overhovedet ikke mod Syd kunnet gøre sig gældende mellem Omgivelserne. Raadhuset fremtraadte som en høj massiv Bygning med takkede Gavle. Paa Gammeltorv eksisterede Springvandet ikke endnu; men der fandtes en Brønd, som laa noget til Siden. Raadhusets største Ejendommelighed var Vinkælderen, som tilhørte Magistraten, og hvorfra denne drev en indbringende Vinhandel, saa meget mere som den havde forskellige Privilegier fremfor Byens andre »Vinførere«. Arresterne var ligeledes i Kælderen og stødte lige op til Vinstuen. I Bygningens andre Etager fandtes naturligvis i det mindste én større Forsamlingssal foruden talrige mindre Rum, og her opbevaredes Stadens Arkiv i Skabe og store Foldeborde, hvortil en af Borgmestrene havde Nøglen. Den store Raadstuesal anvendtes hyppigt ved fornemme eller rige Borgeres Bryllupper, naar Festen om Aftenen afsluttedes med Dans. Oprindelig synes kun Magistraten og den højere Borgerstand, Købmænd og Bryggere, at have haft Ret til at benytte Raadstuen; men lidt efter lidt fik ogsaa den lavere Borgerstand Indpas her. Til Raadhusets Kostbarheder hørte det her afbildede Brudesmykke af forgyldt Sølv, som i 1557 skænkedes af Kristian III's Dronning Dorothea, maaske til Minde om et eller andet Bryllup, hun havde overværet, og som vel i et Hundrede Aar har smykket Tusinder af københavnske Brude. Dronning Dorothea var meget ivrig for at stifte Ægteskaber inden for sin egen Slægt, ligesom hun endnu i en fremrykket Alder selv tænkte paa at gifte sig igen, og det siges derfor at være betegnende for hende, at der iblandt de faa Minder, som er bevaret fra hende, findes det Brudesmykke, hun skænkede København. Antagelig er det blevet baaret foran paa Brystet ved Hjælp af Remme over Skulderen, og har trods den barbariske Udførelse sikkert været af stor Virkning ved de højtidelige Handlinger, hvortil det var bestemt. Midt paa Smykkets Plade saas Fuglen Fønix, holdende en stor Safir foran sig og i Klørerne Dronningens Familievaaben (det sachsiske). Over Fuglen er anbragt en Smaragd og en Safir, under Vaabnet en Safir og en Ametyst, samt desuden mellem Løv-

værk og Blade 6 store Perler. Hundrede Aar senere brugtes Brudesmykket ikke mere efter sin Bestemmelse, men blev opbevaret paa Raadhuset som en Oldsag; i 1859 kom det til Rosenborg, men tilhørte stadig Byen og opbevares nu i Bymuseet.

Sparsommere er Efterretningerne om Kommunens øvrige Ejendomme indenfor Voldene: Avlsgaarden bag Raadhuset, den Avlsgaard i Springgade (Gaden i Pilestrædes Forlængelse fra Klareboderne til Landemærket), som Byen havde lejet af Helligaandshospitalet, Slutteriet i Svendegade (mellem Nytorv og Kattesundet, omtrent hvor Gennemgangen mellem Domhuset og Arresthuset nu er), Bysvendenes Boliger i samme Gade, Slagterboderne, der netop i Kristian III's første Aar flyttedes fra Købmagergade til Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade, Teglgaarden og Badstuen, foruden en stor Mængde Boder og Grundejendomme rundt om i Staden. Byens Tøjhus eller Arkeli, hvor dens Beholdning af Vaaben og Ammunition opbevaredes, tilfaldt Kongen i 1536, men blev næppe benyttet mere, da Kongen selv havde Tøjhus paa Bremerholm. Det laa i Vimmelskaftet lige over for Helligaandskirken og maa have udgjort en Del af »Petersens Kloster«; efter 1558 kom det i privat Eje.

En hel Stab af Embedsmænd og Tjenere var knyttet til Kommunen for at varetage enten Stadens eller Kronens Tarv. Vigtigst af disse var Byfogden, Kongens Foged, der udnævntes af Slotsherren og aflagde højtidelig Ed til ham paa Slottet i Statholderens eller Rigshovmesterens Nærværelse. Naar dette var sket, forestillede Slotsherren ham paa Raadhuset for den samlede Magistrat, hvorpaa alle begav sig til Bytinget, den med Tingstokke indhegnede aabne Plads foran Raadstuedøren. Umiddelbart foran Byfogden bares ved den Lejlighed de store Sværd, der var Symbolet paa hans Magt. Han havde samtidig en Politimesters og en Dommers Myndighed; han havde Opsyn med alle Kongens Sager, d. v. s. alle dem, der gav Kongen Indtægt; i Almindelighed blev Sager som Manddrab, Slagsmaal, Gæld, Tyveri, Injurier og lign., hvor der kunde tilfalde Kongen Bøder, paadømt ved Bytinget. Byfogden havde desuden Opsyn med Gadernes Renholdelse og Brolægning, han skulde paagribe Manddrabere og holde dem fængslede, have Tilsyn med Bagerne, at de bagte godt Brød, og med Slagterne, at de ikke brugte falsk Vægt. Bytinget holdtes om Mandagen, og Retten blev sat Kl. 8 Morgen.

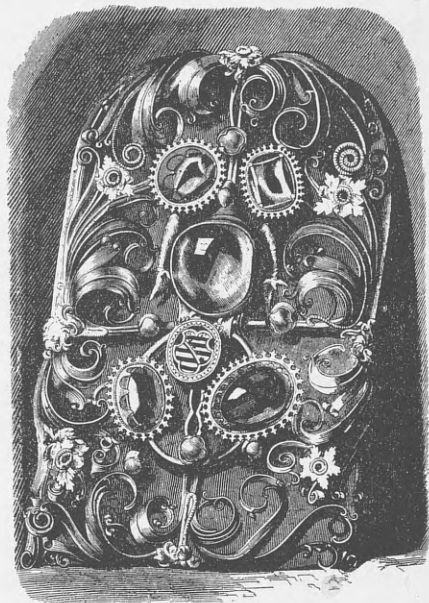
Paa Bytinget og ved Raadstuemøderne førtes Tingbogen og Raadstueprotokollen af Byskriveren, der ligeledes udfærdigede Skøder, Domme og Ruller over Stadens vaabenføre Mænd. Som kommunal Embedsmand havde han Fribolig i

et Stenhus paa Hjørnet af Gammeltorv og Klædeboderne (nu Skindergade). Han fik en fast aarlig Løn, havde Sportler og Embedsjord foruden et Honorar af Kongen for dennes Sager. Mestermændene (Skarpretteren eller Bøddelen) havde ligeledes fast Aarsløn og Fribolig (bag Raadhuset).

Det faste Politikorps, der stod til Byfogeds og Borgmestres Raadighed, var meget lille; der var næppe mere end 5—6 By-svende (ogsaa kaldet Stadens Tjenere); de havde Fribolig i Stadens Huse omkring Raadhuset, især i Svendegade, og dannede Vagten ved Magistratens Forsamlinger paa Raadstuen, ved Bytinget, ved Henrettelser og lignende Lejligheder; de besørgede Stævninger, Udpantninger, Beslaglæggelser m. m. Den egentlige Vagttjeneste besørgedes derimod af Borgerne selv efter Tur, indtil Magistraten i 1567 for at imødekomme et Ønske af de velhavende Borgere antog og lønnede 100 duelige Karle, der skulde holde Øje med Mord, Manddrab, Tyveri og fremfor alt med Ildløs, Tidens store Rædsel og Svøbe. Vagten, hvis Begyndelse og Afløsning blev tilkendegivet ved Klokkeringning, kommanderedes af Stadens Vagtmester; en Vagtskriver holdt Mandtal over Borgerne og tilsagde dem. Byen lønnede desuden Spillemand, Pibere og Trommeslagere, der nærmest gjorde Tjeneste ved Borgervæbningens Mønstringer.

Kommunens Avlsbrug gjorde andre Bestillingsmænd nødvendige, saaledes en Hyrde, en Pligtsfoged, der havde Opsyn med Stadens Avlsgaard og opkrævede »Græspenge«, en Markfoged eller Markmand, der havde Tilsyn med Fælledeerne, og Vangemænd til at passe Ledene ved de forskellige Vange. Ved Havnen var ansat en Strand- eller Havnefoged, som bl. a. skulde forhindre, at der kastedes Urenlighed i Havnen, ved Teglgaarden en Teglgaardsskriver, og da Byen i Slutningen af Frederik II's Tid fik Vandforsyning, traadte Vandmestre, Rendemestre og Vandkiggere i Stadens Tjeneste.

En personlig og sikkert trykkende Byrde for Borgerne var de ulønnede eller saa godt som ulønnede Kæmner- og Rodemesterbestillinger, navnlig da de i 1581 blev toaarige Bestillinger. De gik paa Omgang mellem Borgerne, og ingen kunde

Dronning Dortheas Brudesmykke. Bymuseet.

undslaa sig for dem; derimod var det tilladt at købe sig fri. Kæmneren, som indtil 1581 var Medlem af Magistraten, førte Regnskab over Stadens Indtægter og Udgifter og maatte ofte staa i Forskud for de sidstnævnte. Rodemestrene, hvoraf der var to for hvert Rodemaal eller Kvarter (ialt 16), dannede et eget Lav under en Oldermænd og skulde opkræve Skatter, have et Slags Polititilsyn med Udlændinge, saavel som med Byens Gader og Brønde. Af saadanne borgerlige Ombud var der mange: Tingmænd eller Stokkemænd, der dannede et eget Lav, og som skulde være til Stede paa Bytinget som Vidner; Synsmænd; Vurderingsmænd; Tavlemænd, der bar Tavlerne rundt i Kirken; Kirkeværger; Fattigforstandere m. fl.

Ved Siden af den almindelige Pligt til at værne Landet havde Københavns Borgere den særlige: at forsvare deres egen By ved at indtræde i Borgervæbningen, eller »den store Vagt«. Hertil var enhver Borger forpligtet, naar han var »væragtig«, d. v. s. i Stand til at bære Vaaben. Af et Mønstringsregister fra 1588 ses det, at Københavns Væbning talte 1641 Mand i otte Afdelinger (efter Kvarterer), der var samlede to og to i en Fane eller Fænnike (ialt 4). I Spidsen for Borgervæbningen stod en Hovedsmand, Stadshauptmanden. Udrustningen var højst uensartet; der nævnes Hageskytter med Rør (Bøsser), Harnisker, Federspyd (korte Spyd), Slagsværd, Hellebarder og Degener (Kaarder); Borgerne maatte selv holde sig med Vaaben. Væbningen holdt hverken Øvelser eller Eksercits; først i Kristian III's sidste Aar blev de aarlige Mønstringer paabudt. Ved højtidelige Lejligheder: Kroninger, Fyrstebryllupper, Fyrstebegravelser og lign., traadte Borgerne under Vaaben og paraderede i de Gader, gennem hvilke der gik Processioner.

I den første Tid efter Reformationen laa det politiske Tyngdepunkt i Byen hos Lavsoldermændene, d. v. s. hos Haandværkerne, men omkring 1542 skyder Handelsstanden Haandværkerne til Side og danner et Byaristokrati, som er absolut dominerende i alle offentlige Anliggender; København er ved at udvikle sig til Handelsstad.

Der blev i Kristian III's Tid gjort adskilligt for at fremme Skibsfart og Handel. Da Adgangen til Havnen var vanskelig, var der udlagt Søtønder i Øresund, navnlig paa Refshalen, og paa Dragør fandtes et Fyr. Selve Havnen, som kun bestod af de dengang temmelig brede Kanaler om Slottet og af det gamle Dyb mellem Bremerholm og Egnen om Nikolaj Kirke, blev efterhaanden ved Udfyldning for lille; derfor skænkede Kongen i 1556 Byen den saakaldte Grønnegaards Havn paa Amager til Vinterleje for Borgernes Skibe; det

var en naturlig Indskæring syd for den nuværende Knippelsbro, en Bugt, der gik ind til Strandgade, og som egnede sig godt til Havn. Resterne af en Pram eller Ankerjolle fra Grønnegaards Havn er blevet fundet i Grunden til den Ejendom paa Hjørnet af Torvegade og Knippelsbrogade, hvor nu Havnekaféen befinder sig; de blev liggende i Grunden, idet de blev støbt ind i Fundamentet under Trappetaarnet i Gaarden.

Var Skibene passeret gennem Indløbet til Københavns Havn, omtrent ved Holmens Bro, naede de lidt længere fremme til Toldboden, som var i det gamle Taarn paa Slotspladsen lige over for Boldhusgade. Havnen deltes i to Dele af Højbro, som var bygget af Tømmer paa Pæle med en Vindebro i Midten, saaledes at Skibene kunde passere igennem; paa den anden Side Broen udvidede Havnen sig stærkt, thi Pladsen øst for det nuværende Assistentshus (Gammelstrand, hvor nu Fiskerkonerne sidder med deres Kurve og Kasser) var aabent Vand indtil 1581. Paa Skarnholmen tørrede Fiskerne deres Garn og Fisk og tjærede deres Baade. En større Sandbanke indsnævrede atter Havnen, indtil den endte ved en lille Bro, der var bygget ud i Havet, formodentlig Vandhusbroen. I denne Egn laa Vejerhuset, paa Hjørnet af Naboløs og Snaregade. Mange mindre Fartøjer gik slet ikke ind i Havnen, men lagde til ved St. Annæ Bro uden for Østerport, omtrent ved den nordlige Ende af nuværende St. Annæ Plads.

Forholdene var smaa, og den direkte udenlandske Handel, som Borgerne drev, yderst ringe. At Københavns egen Skibsfart ikke var betydelig, ses deraf, at først i Kristian IV's Tid slutter Skipperne sig sammen i Lav. Den indfødte københavnske Handelsstand var delt i tre Lav: Købmændenes (eller Vandtsnidernes), Kræmmernes og Bryggernes Lav. Vandtsniderne, hvis Lav ogsaa kaldtes Klædebolavet, var Datidens Grosserere og dannede Stadens mægtigste og rigeste Korporation; deres Vareoplæg var af en broget Beskaffenhed: Silke, hollandsk Lærred, Kobber, Tin, Bly, Jern, Laks, Aal, Sælhundespæk, Honning, Humle, Salt, Hør, Hamp, Beg, Tjære, Svovl, Salpeter, Trævarer, Korn, Mel, Sæbe, Smør, Huder, Skind, Talg, Køkkenfedt, Ister, Flæsk, Søm, utilberedt Pelsværk. Kræmmerne var Detailhandlere og forhandlede Vandtsnidernes Varer foruden Urtekram og Krydderier. Den tredje fornemste Handelsklasse var Bryggerne, som i en Tid, hvor der herskede et umaadeligt Øldrikkeri, fordi Maden var salt og Drikkevandet slet, let blev velhavende og ansete.

Aager var ikke noget ukendt Begreb i hine Tider; Kristian III maatte 1554 udstede en Lov derimod. Et Par Aar senere maatte Kongen i Handelsstandens Interesse skride ind over for daarlige Betalere ved at lade oprette et Gælds-

fængsel, eller som det kaldtes »Svætekælder«*», der forresten var »et bekvemt Værelse med Skorsten«*, men Levemaaden var tarvelig, for Kreditor skulde kun betale en Hvid om Dagen til Debtors Underhold. Det er denne Institution, der bestod til 1872. Foruden Svætekælder og Raadstuekælder (»Byens Hægte«) havde Staden iøvrigt endnu en Arrest, Prisonet i det gamle Graabrødrekloster (nu Graabrødretorv Nr. 11), forbeholdt de groveste Forbrydere.

Næst efter Handelsstanden var Haandværkerne (eller »Embedsmændene«) dem, der bidrog mest til Byens Udvikling. Deres Indflydelse var heller ikke helt ringe; Lavene vedblev gennem Oldermændene at deltage i offentlige Anliggender og repræsentere den menige Almue. I Kristian III's første Tid kendes ialt 16 københavnske Lav, hvoraf de 11 var egentlige Haandværkslav; heraf var Guldsmedenes det fornemste. Reformationen maatte bevirke en gennemgribende Ændring i Lavsskraernes Aand og Bogstav, idet deres religiøse Betydning forsvandt og med dem Helgendyrkelsen, Processionerne, Voksløysene. Lavstvangen vedblev dog at bestaa: Traktementer, Afgifter, Krav om ægte Fødsel, Giftermaal indenfor Lavet, Bestræbelser for at bevare Haandværket indenfor enkelte Familier. — — —

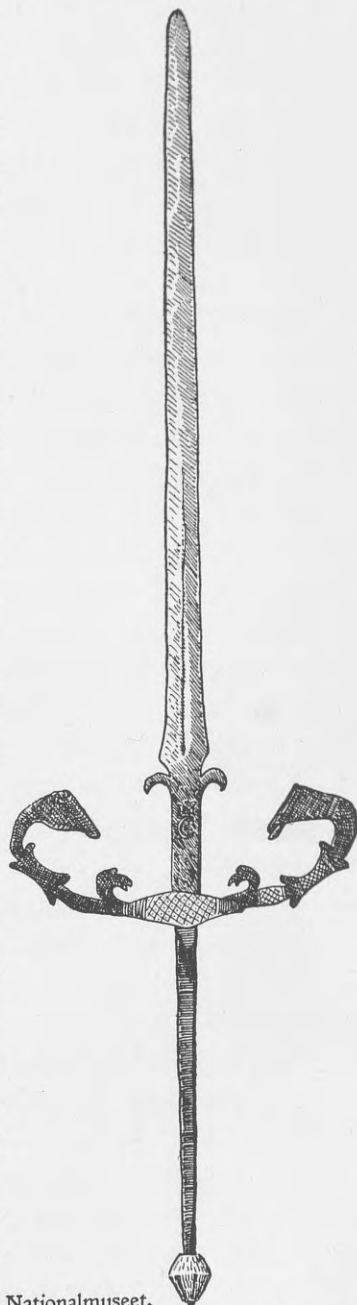
Det vigtigste Byggeforetagende i Staden i Kristian III's Tid var Ombygningerne paa Slottet i hans sidste Aar. Slottet øvede en stor Tiltrækning paa Københavnerne, saa meget mere som Adgangen var let for alle uden Persons Anseelse. Man gjorde sig under alle Slags Paaskud Ærinde ind paa Slottet; Vagten i Porten var medgørlig og gjorde ingen Vanskeligheder. Supplikanter indfandt sig med Bønskrifter; Borgere kom op for at købe Mask og Klid, Piger for at hente Vand, Bude for at bringe eller hente Varer, og ved Maaltiderne søgte Folk til Slottet i Haab om en Bid Mad. I 1578 gjorde Frederik II dog Ende paa alt dette Overhæng; han havde selv set, »hvorledes det gaar fast uskikkeligt til her paa Slottet, at allehaande løst Folk opløbe, og ingen Besked tages af dennem udi Porten, som andensteds sædvanlig er paa Kongelig Majestæts Huse«. Naar Kongen var fraværende, skulde for Fremtiden Lensmandens eller Slotsfogedens Tilladelse indhentes, naar man vilde have Adgang til Slottet; var Kongen derimod hjemme, fik Adelspersoner, Hoftjenere og dissers Folk, der havde Ærinde paa Slottet, uhindret Adgang; derimod maatte ingen »gemene Folk, Borgere eller andre« slippe ind, naar de ikke var blevet tilkaldt. Supplikanter skulde beskedent blive staaende uden for Porten og vente; ingen Kvindfolk maatte hente Vand i Slotsgaarden, og Overskudet af Klid og Mask skulde føres ned i Byen og sælges dér. Under Maaltiderne paa Slottet skulde Porten aflaaes, og Nøglen afleveres til Lensmanden

eller Slotsfogeden; i det hele taget maatte ingen drive om i »hver Vinkel«, men skulde »pakke sig«, naar han havde forrettet sit Ærinde. Liggerne og Skytterne i Vagten blev truet med Taarn og Fængsel, hvis de forsømte deres Pligt. Slotsholmen var paa dette Tidspunkt langt mindre end nu; mod Syd gik Vandet nær op til den nuværende Tøjhusgade. Udenfor Slotsgraven laa kun det gamle Taarn (Toldboden) og paa Sydsiden Kongens og Dronningens Stalde; i 1550 besluttede Kongen at bygge et Tøjhus her.

Trods de smaa Forhold i København rummede Staden dog ikke faa anselige Grundmursbygninger, navnlig Adelsgaarde, hvoraf der i 1550erne var 130.

I Kristian III's Tid hjemsogetes Hovedstaden gentagne Gange af Epidemier, dengang i Reglen benævnt med Fællesnavnet Pest. De største og mest skæbnesvangre var dem i Aarene 1546 og 1553. Vinteren 1545—46 havde været usædvanlig streng, og Følgen blev en Dyrtid, som man ikke længe havde oplevet det, i April 1546 var Stadens Tilstand sørgelig; Kornet var ved at slippe op; Kongen hjalp med sit eget Kornforraad og traf Foranstaltninger mod, at der blev hamstret. Da udbrød tilmed den ødelæggende Pest, som af Lægen og Medicinalhistorikeren Fr. Vilh. Mansa anses for at have været en ondartet Feber med Tilfælde af Kolera og Dysenteri. Den hærgede (i Følge et Brev fra Peder Palladius) i et Aar og tre Maaneder, »og er en mægtig Hob borte baade af Almuesfolk, unge Folk, Peblinge og Børn,« saa at det mærkedes baade i Kirken, i Skolen og paa Gaderne. Dødeligheden maa have været stor, for de indenbys Kirkegaarde kunde ikke slaa til, og man maatte anlægge en ny Kirkegaard uden for Nørreport, omtrent omkring den nuværende Linnésgade.

I 1553 blev Staden atter hærget af Pest; den varede et halvt Aars Tid og krævede ogsaa mange Ofre; Peder

Processionssværd med Christian 4.s Monogram. Nationalmuseet.

Palladius skriver midt under Pesten, at der allerede var et Tusind døde. Historikeren Stephanius fortæller, at man havde faaet Forvarsler nok om den kommende Ulykke: mange Steder havde Himlen staaet i lys Lue, andre Steder skiltes den ad, og en stor Hob Ild fremskinnede af dens Aabninger (vel sagtens Nordlys); Solen var mere rød end ellers, ja havde ligefrem Blodfarve; Maanen havde et hvidt Skin, medens det regnede; der faldt overalt megen Ild ned fra Skyerne, og der saas idelig brændende Luftsyn. — — —

Den 1. Januar 1559 døde Kristian III paa Koldinghus, og den knap 25-aarige Frederik II besteg Tronen; den 20. August skulde hans Kroning ske i Frue Kirke.

Om Morgenen paa den fastsatte Dag begav det maleriske Kroningsoptog sig ad den sædvanlige Vej fra Slottet over Højbro, gennem Højbrostræde, Amager-torv, Vimmelskaftet og Gammeltorv til Frue Kirke. Gaderne var strøet med smukke Urter, Blomster og Grønt, »som om man gik i en lystig Skov«, og naturligvis var Borgerne paa Benene for at se Stadsen. Processionen aabnedes af 6 Trompetere og 2 Trommeslagere i brune fløjlsbræmmede Kjortler, gule Trøjer og Hoser samt Fløjls-huer; derpaa fulgte hele den danske, sachsiske og holstenske Adel med 9 Trompetere og 2 Trommeslagere efter sig. Stor Opsigt vakte de kongelige Herolder med Sølvspir i Hænderne og iført lange Kjortler med det danske Rigsvaaben broderet i Silke, Sølv og Guld. De gik foran Rigsraadet, der var til Hest, og af hvilke Holger Rosenkrantz bar Rigsæblet, Mogens Gyldenstjerne Spiret, Rigens Marsk, den gamle Otto Krumpen, Guldsværdet og Righovmester Ejler Hardenberg Guldkronen. Derpaa kom under en Baldakin Kongen og hans Svoger, Kurfyrst August af Sachsen, begge til Hest og eskorteret af 40 Drabanter med Partisaner. Derefter kom til Hest Kongens Farbrødre og til Fods Enkedronningens Hofsinder; Enkedronningen og hendes to Døtre kørte sortklædte og i en Vogn, der var betrukket med Sort; paa hver Side af Vognen gik fire Adelsmænd med blottede Hoveder; endelig fulgte 6 Vogne med Enkedronningens Jomfruer.

Processionen tilbage til Slottet var endnu mere pragtfuld; Kongen, der nu bar Kronen, Sværdet, Spiret og Æblet, red paa en prægtig udstafferet Hest under en Gyldenstykkets Himmel, baaret af fire Rigsraader. 100 Landsknægte med Harnisk og Væрге og i gule og brune Kjortler marcherede foran; Kirkeklokkerne kimedede, Trompeterne skingrede, og fra Voldene og Skibene drønedede Kanonerne. Da Kongen naaede Højbro, affyredes en Salve af 88 Kanoner, og en gloende Drage for ham i Møde, udspyende Ild og Rakter til alle Sider. Et prægtigt

Maaltid var beredt paa Slottet, og især beundrede man de mærkelige Skueretter, hvoraf nogle forestillede Træer og Urter, andre Fugle og vilde Dyr. Af Vine gjorde man sig især til Gode med »Klaret, Malversi, Lutendrank og Romani«, medens man blev forlystet med »Citar, Tromme, Harpe, Gige, Symfoni, Basun, Sinke, Positiv, Skalmeye, Trompet og Krumhorn,« foruden at der blev sunget og danset. Ogsaa nede i Byen gik det lystigt til; de fremmede Fyrster og Adelsmænd havde stort Følge, der var indkvarteret rundt om hos Borgerne, hvor Kongen lod dem beværte baade med kostelige Retter og Drikkevarer; derfor hørte man Lystighed i alle Gader, og selv de fattige »Stavkarle« (Tiggere) blev kaldt ind i Husene og rigelig beværtet.

Den 22. August stimlede Borgerne sammen paa Amagertorv for at se paa Dystridt, og den 24. foregik Turneringen paa Gammeltorv, Festlighedernes Kulmination. Torvets Brolægning var i Forvejen opbrudt, 930 Læs Sten kørt bort og 817 Læs Sand spredt over Torvet i Stedet.

En af Frederik II's første Regeringshandling efter Festen var at tage København i sin Beskærmelse og at stadfæste dens Privilegier; desuden tillod han, at Byens Orlogsskib i Fredstider blev benyttet til Koffardifart. Snart blev der imidlertid Brug for Skibet til dets egentlige Bestemmelse. Efter den mærkelige Begivenhed med Fornærmelsen mod det svenske Gesandtskab udbrød hurtigt den nordiske Syvaarskrig, hvor Danmark-Norge førte en kostbar Krig med Sverige 1563—70.

Med Krigen fulgte Pesten, vistnok Blodgang og Tyfus; den varede næsten lige saa længe som Krigen; men i København rasede den især i 1564 og 1568, og Byen var fuld af syge Borgere, medens de angrebne Baadsmænd og Bøsseskytter synes at være stuvet sammen paa Bremerholm. Naturligvis ledsagedes denne Epidemi som altid af »vidunderlige Jærtegn«. Universitetet blev lukket og mange søgte at redde sig ved Flugt. Dødeligheden var stor, alene i 1564 begravedes der 7—800 Lig i Frue Sogn, 10—11 Gange det normale Antal; en enkelt Nat (1. September) døde 60 Personer; fra Høsten 1564 til Fasten 1565 døde der 1800 Mennesker »foruden dem paa Bremerholm, som ingen optegnede.« Et Brev fra Kongen i Oktober 1564 oplyser, at Møntmesteren og hans Svende i København alle var døde, saaledes at de handlende kom i største Forlegenhed for Smaamønt. Lignende Beretninger haves fra Pesten i 1568.

En Begivenhed, der under Krigen har sat Sindene i Bevægelse i København,

Frederik II's kronede
latinske Monogram.

var det Mørke, der pludselig indtraadte i Nikolaj Kirke midt under Gudstjenssten en Søndag i 1567. Herom fortæller J. L. Wolff: »Det haver sig tildraget, at udi St. Nikolaj Kirke er en gammel Kvinde fremkommen, som efter foregaaende Trolovelse vilde lade sig vie ved sin syvende Mand, hvilket der det rygtedes, da holdt alle Folk udi København det meget for vidunderligt, hvorfor at mange kom til Kirken om Morgenen til Froprædiken at ville se derpaa. Og der Vielsen for Kordøren efter Prædikenen skulde angaa, da trængte alt Folk sig til at ville se den unge Mand og den meget gamle udlevede Kvinde, hvilket gav en meget stor Bulder, Opløb og Trængsel, at Præsten næppelig kunde have Fred og Ro til at vie dem sammen.« Den ene rev og flaaede i den anden for at komme til at se; men »der den gamle Kvinde det saa, blev hun vred og sagde, saa de, der omkring var, det hørte: »Jeg skal faa Eder idag otte Dage andet at tage Vare end mig.« En Part, som det hørte, gav sig ingen længer Tanke derom; men andre lagde disse Ord paa Hjerte. Men se, hvad der skete, og ligesom hun truede og sagde, saa gik det og. Søndagen derefter da gjorde hun det saa ved Trolddoms Kunst til Højmesse, at der blev et stort Mørke og Oprør udi Kirken, at ingen kunde mærke, hvorfra det kom. Derved alle forskrækkedes, og den ene sig imod den anden vilde forsvare; somme søgte udi saa stor Mangfoldighed til Dørene at undkomme, saa Kapper og Kaaber ginge udi Løbet, en Part derudover blev knuget, traadt og trængt, at de langsommelig Tid det ikke forvinde kunde, og mange gavede sig ud af Vinduerne. Der Almuen kom sig noget igen, erindrede de dennem, hvad Ord de tilforn havde hørt af hende, der hun forgangen Søndag var Brud, hvilke Ord de gav Øvrigheden her udi Staden til Kende, hvorefter blev befalet at tage hende og hensætte hende. Da efter hendes egen Bekendelse om dette og andet mere ondt, som hun udrettet havde, blev hun med andre flere, som hun udlagde, her for København brændt.«

Endelig i 1570 afsluttedes Krigen med Sverige, og under den paafølgende Herredag i April 1571 blev Freden udraabt i Københavns Gader, idet den kongelige Herold Johan Baptist i Embedsdragt og med Sølvspir red rundt, ledsaget af en Trompeter og to Trommeslagere, og meddelte Folket, at der nu var Fred med Sverige, og at Svenskerne nu skulde behandles som Venner. Aaret efter var Byen atter Skueplads for store Festligheder, idet Kongen den 20. og 21. Juli fejrede sit Bryllup og sin unge Dronnings Kroning, og ogsaa ved Kristian IV's Daab 1577 gik Festlighederne Slag i Slag. — — —

Rigshovmesteren Peder Oxe var Københavns Statholder i en Aarrække, rimeligvis fra 1567 til hans Død i 1575. I hans Tid indviedes 1569 Kommunitetet, hvorved 100 fattige Studenter for Fremtiden skulde have fri Kost, og der op-

førtes noget senere en Kommunitetsbygning til dette Brug; det var en Bindingsværksbygning paa Universitetets Grund ud mod Nørregade.

Peder Oxe's Eftermand som Statholder blev Rentemesteren Kristoffer Valkendorf, der bestandig nævnes som en af Stadens Velgørere. Den 1. December 1579 fik Københavns Borgmestre, Raad, Byfoged og menige Borgere Befaling af Kongen til at være Valkendorf »hørige og lydige, ligesom vi selv dér personlig til Stede var«; Valkendorf var da 54 Aar.

I 1580 opstod der Strid mellem Borgerskabet og Magistraten; ved dens Bilæggelse indlagde Valkendorf sig stor Fortjeneste. Det var tilfældigt blevet oplyst, at Magistraten ikke betalte Kongeskat, og efter en Undersøgelse rejste Borgerskabet, der længe havde været misfornøjet, Anklage mod sin Øvrighed for en lang Række Forhold: Magistratens Ligning af Byskatten var uretfærdig, bl. a. maatte fattige, der ikke ejede Kvæg, alligevel betale Afgift til Kongen af Byens »Græsbed«, mens de rige slap fri; man vilde have Besked om Byens Indtægter, for Magistraten havde flere Indtægter, end der tilkom den; den vilde ikke bidrage til Broer og Veje, ikke deltage i Vagten eller Indkvarteringsbyrden; den solgte Byens Huse og Grunde, uden at Borgerne vidste, hvor Pengene blev af; en Borgmester havde laant Penge af Stadens Kasse uden at betale dem tilbage; Købmand Markus Hess havde solgt et af Byens Skibe i Udlandet og selv beholdt Pengene; ingen anede, hvem der nød godt af 2000 Daler, som Kongen havde eftergivet Byen o. s. v.

Magistraten søgte at afværge Stormen ved Imødekommenhed angaaende Skatterne og ved at dokumentere sine Rettigheder, men først da Valkendorf greb ind, lykkedes det langt om længe at faa et Forlig i Stand i Januar 1581; det blev i April udformet som en Forordning, kendt under Navnet: Frederik II's Stadsret. For at undgaa lignende Stridigheder i Fremtiden lod Valkendorf udarbejde en Jordebog over Stadens, Kirkernes, Frue Skoles, Helligaandshospitalet, Præsternes og de fattiges Ejendomme og lod tillige tage en Afskrift af Byens Privilegier. Disse to kostbare Pergamethaandskrifter, som eksisterer den Dag i Dag. Hvad Valkendorf har gjort for København i Aarene 1581-84, vil blive omtalt andet Steds.

Der fandtes i Byen et betydeligt Antal Gæstgivergaarde; de mest ansete i Frederik II's Tid var det lybske Herberg (nu Amagertorv Nr. 14) og Oxekoppen (nu Østergade Nr. 56). Her tog Adelen og de fremmede Købmænd ind, naar de gæstede København. Nu begyndte iøvrigt ogsaa de indfødte Købmænd at gøre sig gældende. Den betydeligste københavnske Handelsmand i Frederik II's Tid var Markus Hess, der ved en alsidig Virksomhed erhvervede sig en Formue

indtil omkring 1580, da han begyndte at blive forfulgt af Uheld og efterhaanden fik Gæld, som han ikke kunde betale. Hans store Gaard laa i Kompagnistræde; men i sin Velmagtstid ejede han iøvrigt en stor Mængde andre Grundejendomme indenfor Voldene; udenfor Østerport havde han en Have og udenfor Vesterport en anden Have, hvor han indrettede Fiskeparker, paa en Strækning mellem Gamle Kongevej og nuværende Vesterbrogade; det er nu Vesterbrogade Nr. 30—74. Rester af disse Fiskeparker blev tydeligt iagttaget, da man gravede Grunden til St. Knuds Skole i Stenosgade.

Industrielle Foretagender kendes i denne Tid kun i ringe Grad. Frederik II havde i 1560 indrettet Danmarks første Farveri med tilhørende Valkemølle paa en Del af nuværende Vartovs Grund. Kommunen ejede et Teglværk, der oprindelig laa Vest for det nuværende Teglgaaardsstræde op til Jarmers Taarn, men som blev flyttet uden for Byen til det Sted, hvor Kristian IV senere rejste Nyboder. Staden ejede desuden 7 Reberbaner, som den lejede ud; de laa mellem Gamle Kongevej og Stranden, Syd for det nuværende Vesterbros Torv. En kongelig Reberbane til Flaadens Brug fandtes paa Bremerholm; det var et roo Alen langt Hus paa tre Etager, med gotiske Gavle, og det brugtes tillige til Sejlhus. Paa Bremerholm fandtes ogsaa den Ankersmedie og Mønt, der var opført 1563, og som senere blev til Holmens Kirke. Udenfor Østerport, i den yderste Ende af nuværende Store Kongensgade, havde Kongen et Svovlhus, hvor det islandske Svovl rensedes, og ligeledes uden for Staden laa hans Polér- eller Harniskmølle. Ved Hvidøre laa Papirmøllen og Stampemøllen (til Skindberedning), og naar dertil nævnes Gjæthuset og Mønten, er vist alt, hvad der paa Frederik II's Tid var af Industri i og ved København, blevet berørt.

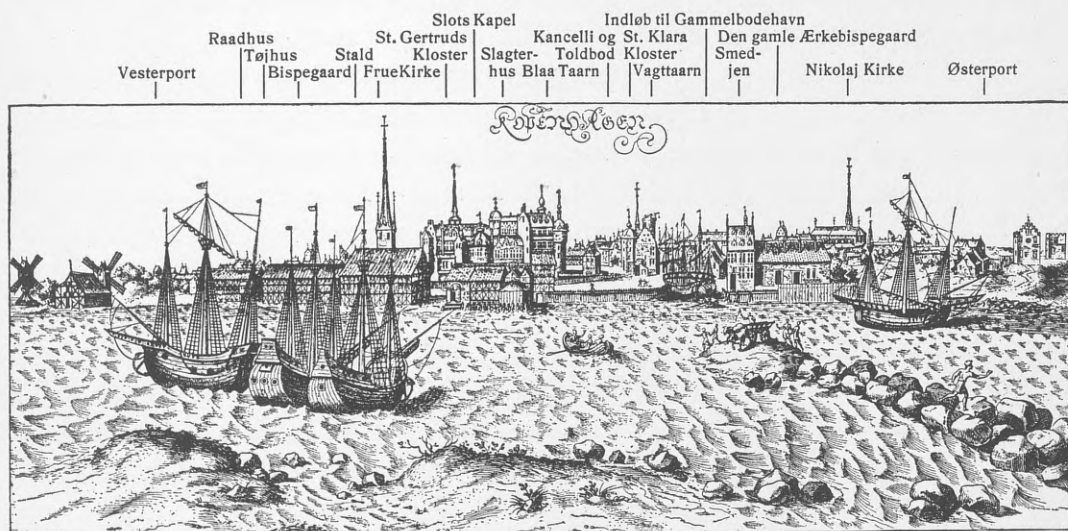
Ulemperne ved Lavsvæsenet synes at være traadt stærkt frem i Aarhundredets Slutning; Kongen søgte paa forskellig Vis at modarbejde Lavenes Overgreb. Men iøvrigt havde de indfødte københavnske Haandværkere sikkert Grund til Klage, for netop under Frederik II indvandrede der til Staden en Mængde udenlandske, især tyske og nederlandske Haandværkere, som betød en ukærkommen Konkurrence. — — —

Fra Frederik II's Tid har vi to Prospekter af København; de findes i Braunius: *Theatrum urbium* og angives dér at være fra 1587, men er vistnok ældre. Det ene viser København fra Landsiden og er her gengivet Side 143 med de nødvendige Forklaringer; det andet, som ses her, viser Byen fra Søsiden; man bemærker her en Færgebro, som vistnok maa være den Amagerbro, under hvilken Kongen

i 1565 var ved at drukne, da han — sagtens i Fuldskab — faldt i Vandet sammen med en Adelsmand Jørgen Brahe, som døde af Forkølelse nogle Dage efter.

Nok saa interessant er et Kort over København og nærmeste Omegn, som findes i Det kgl. Bibliotek; det er en farvelagt Haandtegning fra Slutningen af Aarhundredet, men ret ukorrekt i Dimensionerne; en Skitse af Kortet for selve Sta-

København 1587 set fra Søsiden.

Efter Braunius.

dens og Slottets Vedkommende er gengivet her Side 145. Lad os kaste et Blik paa dette Kort for at faa et Begreb om Byens Udstrækning i Frederiks II's Tid.

Vandmølletaarnet laa ved Stranden paa det nuværende Vartovs Grund; følger vi nu Befæstningen Nord paa kommer vi til Vesterport ud for Vestergade, videre til Jarmers Taarn, der jo nu er afdækket. Ovre paa Østsiden var en Del af Aabensraa saavelsom nuværende Lille Brøndstræde Voldgader, hvorved altsaa Landemærket, Store Brøndstræde, Møntergade og Grønnegade blev kortere end de nu er. Østerport laa ud for Østergade, antagelig nogle Meter ude paa det nuværende Kongens Nytorv. Sejlhuset paa Bremerholm indtog det nuværende Kongelige Teaters Plads.

Store Dele af Byen henlaa som Haver, Kaalgaarde og Lossepladser; men paa Grund af Indvandringen blev der dog bygget en Del. Den vigtigste Forandring i Byen er, at Bremerholm er blevet landfast; det gamle »Dyb« er blevet opfyldt. Foruden Højbro ses nu ogsaa en Bro mellem Bremerholm og Slotsholmen, den

saakaldte Nybro. Desuden ser man allerede nu Peder Hvitfeldtsstræde, opkaldt efter Norges Kansler, der døde i 1584.

Der blev gjort Forsøg paa at give København et Storstadsudseende; saaledes forbydes det i 1575 at rejse Hytter og Boder paa Fortovene; Aaret efter forbydes Svinehold i Byen; men det har aabenbart mødt Modstand, for Forbudet maa gentages adskillige Gange. Man vil have Gaderne brolagt, og Byen faar i 1580 sin første Vandledning, antagelig fra Lundehussøen; det har selvfølgelig betydet en sanitær Forbedring, men kunde dog ikke afværge, at en ny stor Pest udbrød 1583; efter Mansas Mening var det en tyføs Dysenteri, og den skal i København have kostet 9000 Mennesker Livet. I 1567 begyndte Anlæggelsen af Forstæderne; men Forholdene herude var saa lovløse, at Kongen i 1575 agtede at lade Husene rømme. Det var nemlig ikke nok med, at Beboerne herude vilde unddrage sig deres Borgerpligter, men de skulde »mesten Delen være et løst Folk og Selskab, som fast uddrager af Byen af den Aarsag, at de ikke kunde lyde et kristeligt Regimente og Øvrighed, men heller vilde bo udenfor Byen, paa det de dér kunde bruge deres ukristelige Handel og Levned og befris for Skat og anden Tynge«. En halv Snes Aar senere giver et Kongebrev fra September 1584 en uhyggelig Skildring af Livet derude. Kongen havde faaet at vide, hvorledes der uden al Forskel indtoges »adskillige løse og letfærdige Partier«, uden at det blev ransaget, hvorfra de kom, eller hvorledes deres Forhold var, hvorfor der fandtes »mange utilbørlige Personer«, og i adskillige Maader tildrog sig »megen utilbørlig Handel med Drukkenskab, Løsgtighed, Tyveri og Manddrab«, hvorover »Gud maa fortørnes, og Menneskene lide Skade og Forargelse«. — — —

1588 døde Frederik II; men den Omstændighed, at Valkendorf fik Sæde i Formynderegeringen for den unge Kristian IV, kom uden Tvivl Staden til Gode, selvom der ikke skete væsentlige Forandringer i denne Tid ud over nogle Smaaforbedringer ved Havnen, en Udvidelse af Vandledningerne og et skærpet Tilsyn med Lavene. Nævnes maa dog, at Valkendorf i Februar 1589 indviede Valkendorfs Kollegium, eller som det kaldtes »Valkendorfs Boder«, i det gamle Karmeliterkloster i St. Pedersstræde. Han havde da lige været en af Hovedpersonerne i en Begivenhed, der skaffede ham nogle Ubehageligheder. Hans Modstander, Fribytteren Mogens Hejnesøn, var den 16. Januar 1589 blevet dømt til Døden af Københavns Borgmestre og Raad, og Valkendorf afskar alle Veje til Frelse for Fribytteren, idet han befalede Borgmestre og Raad at lade Dommen udføre snarest muligt. Herom fortæller Troels-Lund:

»Lørdagen den 18. Januar var Mogens Hejnesøns sidste. I den mørke Vinter-

1. Amager. 2. Holmen. 3. Segelhuuset. 4. Kongens Smidde nu Holmens Kiercke. * Tis-Torn. 5. Øster-port. 6. Slottet. 7. Nicolay Kiercke. 8. Graabrødkloster. 9. Vester-port. 10. Raad-huuset. 11. H. Geistis Kiercke. 12. Mynten. 13. Vor Frue Kiercke. 14. Studi-gaarden. 15. S: Peders Kiercke. Da en Dansk Kiercke nu en Tydsk. 16. Nørre-port. 17. Ny Teilgaard. 18. S: Anne Broe.

København set fra Nordøst ca. 1596.

Prospektet er taget fra Terrænet omkring Søerne. Landevejene fører ind til Byen. Tv. Amager. Th. »det danske Kompagnis« Skydeplads med Papegøjestangen, samt Teglgaarden omgivet af Indhegning.

(Samtidigt Kobberstik).

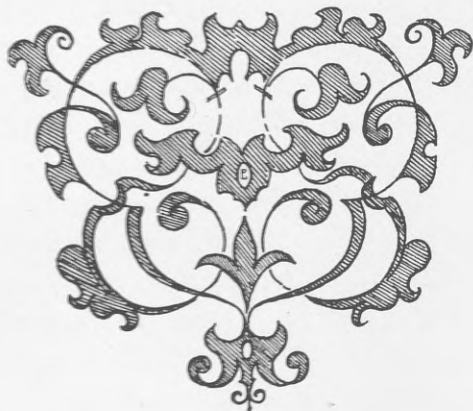
morgen længe før Dag førtes han fra sit Fængsel over Slotsgaarden, forbi den øde Kancellibygning ud paa Slotspladsen. Det maa have været et uhyggeligt Skue: Slottets skumle Mure belyste af Faklernes urolige Skær, Genskin og dobbelt Mørke ud over Havnen til den lave Husrække paa den anden Side, Kredsen af bevæbnede med Bødlen i Midten, hvor Vandringens Maal var sat, og den bagbundne Mogens Hejnesøn førtes hen til Blokken. Han var imidlertid sig selv lig, kæk og uforsagt til det sidste. Da Bødlen vilde binde ham et Tørklæde for Øjnene, svarede han: »Nej, jeg har set saa mangen en dragen Klinge før. Jeg er ikke ræd, var du det blot ikke heller!« Derpaa knælede han, og hans Hoved faldt. Hans Legeme jordedes paa den nærmeste Kirkegaard ved Nikolaj Kirke. Da Kristoffer Valkendorf om Morgenens begav sig fra sin Gaard paa Amagertorv op til Slottet, kunde han overbevise sig om, at Retfærdigheden var sket Fyldest og alt forbi.« Aaret efter, i August 1590, blev Sagen imidlertid taget op paany; Dommen blev kendt død og magtesløs, og Valkendorf maatte udrede store Erstatninger til Mogens Hejnesøns Enke, Børn og Kreditorer.

I 1592, lige efter Paaske, rantes Staden igen af en Tyfuspest, saa den unge Konge, der nylig havde overstaaet en livsfarlig Koppe sygdom, maatte forlade Byen; den 11. August fik Borgmestre og Raad Befaling til at forbyde Ligfølger at gaa ind i de smittede Huse og til at standse al Handel med gamle Klæder, som »mange gamle Kvinder og andre sidder dér dagligen paa Torvet og Gaderne og sælger«; man havde nemlig erfaret, at Sygdommen bredtes i vide Kredse paa disse Maader. Skønt Dyrtid og Misvækst fulgte efter Pesten, rettede Byen sig dog efter et Par gode Aar, til Kristian IV selv overtog Styrelsen og blev kronet den 29. August 1596. Midt under de prægtige Festligheder udbrød der Ildebrand i Byen; den opstod i et Borgerhus i en af de snævre Gyder bag Gammeltorv; Indbyggerne kom hurtig paa Benene, skønt det var ud paa Natten; Kirkeklokkerne klemte; Alarmtrommen rørtes i Gaderne; der blev skudt fra Voldene, og overalt var der stor Forvirring. Kongen red straks til Brandstedet, saa Farens Størrelse og begav sig til Bremerholm, hvor han befalede Orlogsmatroserne at komme Borgerne til Hjælp; det lykkedes dem virkelig ogsaa at faa Bugt med Ilden, da den havde fortæret 14 Huse, deriblandt en Borgmesters Ejendom. I lange Tider efter kaldtes denne Brand 1596 for »den store Ildebrand«, indtil den blev fordunklet af langt større Katastrofer.

Tiggertegn fundet ved Grundgravning i Christian IX's Gade. Nationalmuseet.

Kristian IV's Regering var saa betydningsfuld for Københavns Udvikling og Udseende, at han næsten har paatrykt den sin Personligheds Stempel; København blev »Kristian IV's By«, et Præg, den ikke helt har mistet endnu. Det København, han modtog, var en middelalderlig By af ringe Omfang, med lave, tarvelige Bygninger af Bindingsværk, med smalle, brogede Gader, med daarlig Adgang fra Landet; Byen var dels en Fæstning, dels en Købstad; Kristian IV søgte at gøre København til en Hovedstad. Omtrent 15 Aar efter, i 1611, fremtræder København som en lille, malerisk By med høje Taarne, slanke Spir, offentlige Bygninger i Overflod, takkede Gavle og Karnapper, med Liv i Havnen og paa Strømmene. —

VALKENDORF-MINDER

Af PETER LINDE

I Københavns Raadstuearkiv huses en særlig Skat og Sjældenhed, den saakaldte »Valkendorfs Bog«, et stateligt Værk prentet paa Pergament, prydet med tegnede Ornamentter og Initialer og indsat i et prægtigt sølvbeslaget Læderbind. Bogen er et Æreminde for Statholderen Kristoffer Valkendorf bekostet af ham selv og med Tilføjelser af Magistraten til Ihukommelse af hans Fortjenester.

Nogle Citater fra Bogen vil vise Valkendorfs Iver og Rundhaandethed, naar det gjaldt Byens og Borgernes Vel. Det hedder saaledes:

»Har ærlige og velbyrdige Mand Kristoffer Valkendorf til Glorup, Kgl. Majestæts Raad og Rente-mester, ladet forbedre Kjøbenhavns By med Bygning, siden han fik Befaling over Byen:

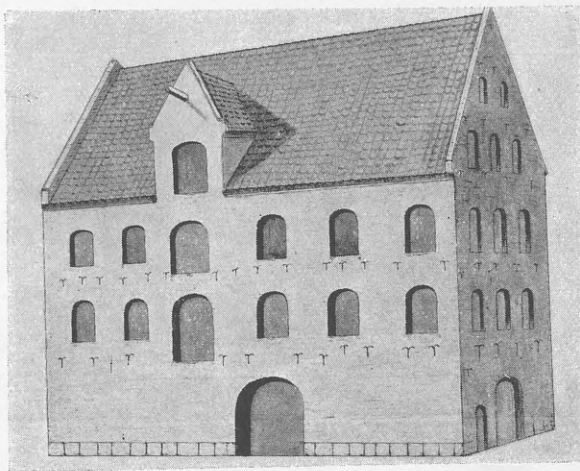
Anno 1581 har han ladet begynde paa Kjøbenhavns Befæstning. Først har han ladet begynde ved Nørreport at sætte Volden om til Østerport med stor Kamp og ladet færdig gøre og arbejde paa Volden. Og tillige har han ladet

(gøre) den Skanse og Hvælving og Mur i Nørreport og har selv givet der til af sine Penge og har haft sine egne Arbejdskarle paa Volden i Arbejde med Borgerne, at det skulde gaa for sig.

Anno 1581 har han ladet opmure det skønne Vejerhus, som er bygget i Stranden, som Ingen havde tænkt eller troet, at der skulde have nogen Tid kunnet staa Hus derpaa.

Anno 1582 lod han begynde paa det skønne murede Hus, som staar paa den østre Ende paa Amager Torv, Kjøbenhavns By til Ære og Gavn.

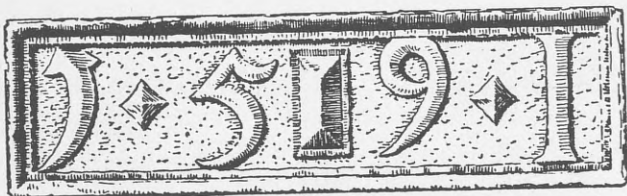
Anno 1582 har han tænkt Kjøbenhavns Ære og Forfremmelse ikke i en Maade, men i mange Maader. Saa har han beset og overvejet Lejligheden, Kirkerne til Ære, Prydelse og Gavn, og strax befalet Kirkeværgerne til St. Nikolaj Sogn, at de skulde begynde og antage at lade bygge det Taarn ved St. Nikolaj Kirke, hvilket

Kristoffer Valkendorfs Vejerbod, nedrevet 1857.
(Tegning paa Kgl. Bibl.).

straks blev begyndt, baade med Fundamenten og siden fremdeles med Muren, og gav han selv dertil de første Penge, desligeste Kalk og Sten og har selv tit og ofte gaaet op paa Muren til Murmestrene og undervist dem der udi. Desligeste ogsaa det Taarn paa Helligstes Kirke har han og befalet at opsætte og har givet til baade Penge, Kalk og Sten.

Anno 1582 lod han udskrive Kjøbenhavns Statuter, Privilegier og Friheder, som lyder paa Kjøbenhavns By, paa Pergament, og lod dem binde i en Bog, beslaa med Sølv, hvilken samme Bog han har overantvordet Borgmestre og Raad, og er indlagt paa Raadstuen, Kjøbenhavns By til megen Ære

Sandsten fra Nikolai Taarn. Nu opsat i Taarnrummet.

og Gavn, hvilken Bog han selv har i alle Maader bekostet.

Har han og ladet forordne og gjort den gode Skik her udi Kjøbenhavn om Bryllupper og Barsel, som her saa overflødeligen havde taget Overhaand, som de Rige havde optaget med stor Kost, Pragt og Pral, saa hvad den Rige vilde gøre, det vilde den Fattige ligesaa gøre, saa at Mange, som vare noget ved deres Næring og Bjerring, gjorde saa stor Omkost, at de siden maatte sælge Huse og Gaarde og bleve Stavkarle og ikke kunde rejse dem derefter, saa en Borgmester, en Raadmand eller Købmand ikke skal have flere til sin Søns eller Datters Bryllup end 24 Herskab eller mindre, men ikke flere, og en Embedsmand (Haandværker) 12 Herskab og ikke flere, og skal ingen anden Drik bruges end tysk Øl og dansk Øl til samme Kost, hvilket er gjort en Tavle paa, som hænger paa Raadhuset for hver Mand, at de maa vide at rette dem derefter.

Desligeste de store Omkostninger og Besværinger, som op vare tagne baade udi Kompagni- og Lavshuse med Kost og Vin, Kjøbenhavns Borgere til stor Omkost, dog de det ikke selv vilde eller kunde besinde deres Skade og Fordærv, har han aflagt, saa at de skal ikke bruge uden tysk Øl i det Sted og ingen Kost bruge, hvilket er menige Kjøbenhavns By til megen stor Gavn og Fordel.

Anno 1583 lod han og begynde her paa Havnen at omsætte med huggen Kamp, hvilket han selv forskrev og forskikkede Stenhuggere, som har hugget samme Sten dertil.

Anno 1583 lod han mure en Hvælving i Vesterport imellem begge Portene og lod sætte med huggen Sten, som Vandet og Slusen løber under.

Anno 1583 lod han bygge og forbedre Biskopsgaarden ved Vor Frue Kirke det

ny Gavlhuis med andre Huse og Bygninger, som han og lod bygge til fornævnte Biskopsgaard.

Stolene at bygge og forbedre i alle Kirkerne lod han gøre, og straks forordnede den smukke og sirlige Skik, at Mændene skal staa paa den højre og Kvinderne paa den venstre Side.

Anno 1583 blev det Slagterhus bygget uden Byen efter hans Befaling, at den megen og store Urenlighed kunde blive uden Byen baade paa Gaderne og Rendestene, som er stort fornødent og nytteligt.

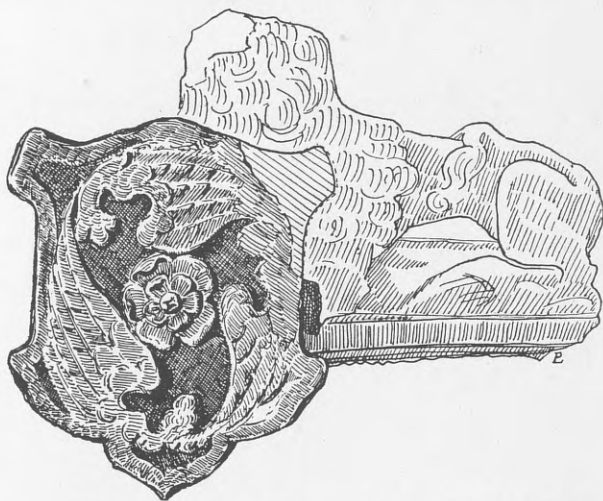
Anno 1584 lod han mure den Hvælving i Volden ved Mynten, at Vandet kan have sit Udløb fra mange Gader og af Byen, som tilforn stod i stor Synk og Urenlighed i Gaderne, fordi Vandet kunde ikke tilforn have sit Udløb af Gaderne. Item haver han straks derefter ladet opsætte den skønne Brønd i Volden med huggen Sten, mangan Mand og fattig til stor Gavn og Bedste.

Anno 1584 har han befalet de Fattige Husarmes Forstandere, at de skulde mure de Sjæleboder ved Mynten op af Grunden, som er 16 Boder, og gav han selv dertil 150 Daler, 15000 Mursten, 10 Læster Kalk og 3 Skippund Stangjærn og anden stor Hjælp, som han har været Aarsag at de have fanget dertil.

Anno 1584 har han og befalet Kirkeværgerne til Vor Frue Kirke, at de skulde takke Kirken med Kaaber, udi det Sted laa Tagsten tilforn, hvilket og blev efter hans Befaling begyndt paa.«

Fra Valkendorfs Vejerhus, der laa paa det nu ubebyggede Torv øst for Assistentshuset, findes der endnu bevaret et Par malede Ruder fra 1663 med Frederik III's og Sophie Amalies Navnetræk samt Københavns nye Vaaben. De findes paa Nationalmuseet. Vejerboden blev først nedbrudt i Aaret 1857. —

Det skønne Hus paa Amagertorv var beliggende der, hvor nu Højbrohus behersker Gadebilledet; som Gæstgivergaard bar det Navnet »Store Lækkerbidsken«.

Gesimsstykke fra en Kakel-Ovn med Valkendorf-Vaabenet. Nationalmuseet.

Nicolai Taarn bærer endnu Aarstallet 1591 indhugget i en Sandstenskvader. Spiret blev opsat faa Aar efter, men blæste ned under en Orkan 1628. —

Bolværket af hugne Sten blev knapt 100 Aar efter dets Anbringelse igen optaget, og Stenene anvendt i det ældste Amalienborg. —

Hvælvingen ved Vestervold genfandtes som allerede meddelt 1927. —

Syd for Vesterbros Torv mellem Eskildsgade og Gasværksvej laa i 17—18. Aarhundrede Byens Reberbaner. Nær ved disse synes Valkendorfs Slagtehus at have ligget; formodentlig bekvemt tæt ved Aaløbet. —

Brønden ved gamle Østervold genfandtes i Sommeren 1910. Den laa i den gamle Voldgade ud for Sydsiden af Store Brøndstræde. Den maa være gaet af Brug og fyldt til i Ildebrandens Tid 1728.

Ved Udgravningen i 1904 af den store Byggegrund paa Hjørnet af Vimmelskaftet, Klosterstræde, Valkendorfsgade fandt Lærer Rosenkjær et stærkt søndret Hjørne af en

Indersiden af Laaget paa Valkendorfs Æske.
Nationalmuseet.

Kakel-Gesims, hvorpaa det Valkendorfske Vaaben er anbragt. Det er naturligt at tænke sig, at det har hørt til en Ovn, som Statholderen har bestilt til en af sine Stiftelser et eller andet Sted i Byen. —

Paa Nationalmuseet opbevares en af Kristoffer Valkendorfs personlige Ejendele, nemlig en lille, rund, messingforgylt Æske. Indvendig i dens Laag ses hans Vaaben med tre Falkevinger om en Rose, Monogrammet C.V. og Aarstallet 1594. Paa Laagets Yderside og under Bunden er der ligeledes fin og rig Ornamentgravure.

»I 1588 berigede Valkendorf, siger Theologen Dr. Hans Slangerup, i ikke ringe Grad de lærdes Samfund. Den meget ædle og saare forstandige Mand, der i høj Grad nærrede Forkærlighed for de studerende, opførte nemlig en meget rummelig og prydfuld Bygning, og i Forstaaelse af, at han ikke paa nogen bedre Maade kunde forplante sit Navns Pris og Mindet om sine Fortjenester til Efterverdenen

eller paa mere berømmelig Maade gøre sig fortjent af Guds Kirke, end om han offentligt af sine Midler understøttede Religionen og de trængende Studenter, bestemte han, drevet af en redbon Fromhed og hæderfuld Godhed, den saare prægtige og nys for egne Midler opførte meget rummelige Bygning til Brug for en Skare Studenter.« (Her efter Helms' Bog om Kollegiet.)

Valkendorfs Brønd under Udgravning.

Om Foraaret havde Valkendorf købt »Hvide Kloster i København i Sancti Peders Stræde liggendes« og straks ladet det indrette til det Collegium, som endnu bestaar og bærer hans Navn. Allerede i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede havde Bygningen en kort Tid tjent det samme Formaal, idet Karmelitterklostret i Helsingør, som ejede Gaarden, i 1518 lod den omdanne til et Collegium, hvor de studerende vel skulde leve efter Klosterreglerne men navnlig lægge Vægt paa Studierne. Med Poul Helgesen som Forstander blev Klostret, der fik sit Navn efter Karmelitternes hvide Kutter, i godt tre Aar Hjemstedet for en betydelig videnskabelig Virksomhed, men det gik siden hen som en Gave fra Frederik I

over til Knud Gyldenstjerne, og var derefter i skiftende Privateje, indtil Valkendorff erhvervede det.

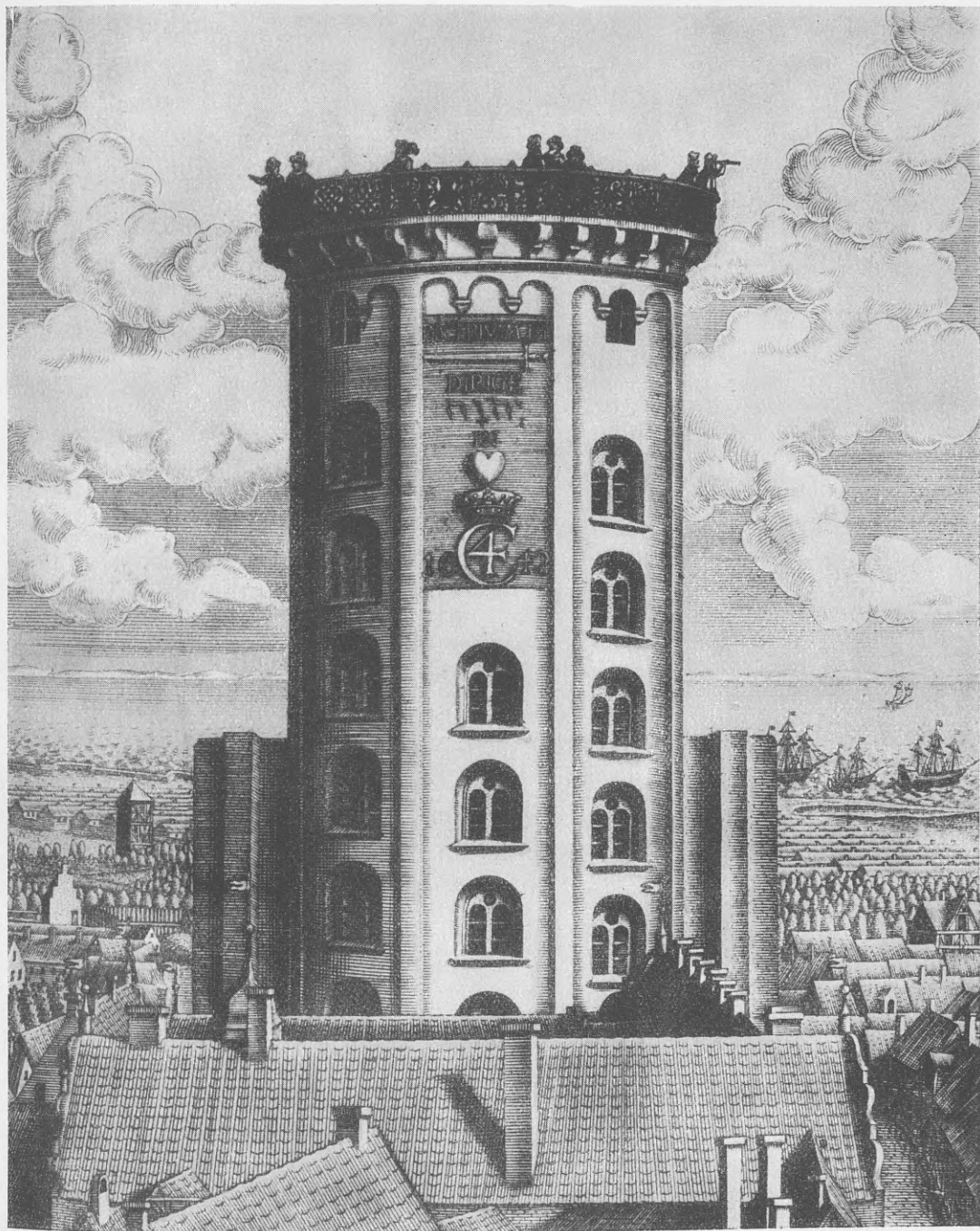
Hvis man lod foretage en Udgravning i Haven foran den nuværende, ret nye Bygning ud imod St. Pederstræde, kunde man maaske finde Murrester af Carmelitter-Collegiet.

Over Indgangsdøren til Collegiets nuværende Bygning læses:

STIFTET A. MDLXXXV AF RIGS-HOVMASTER
CHRISTOFFER WALKENDORFF TIL GLORUP
A. MDCCXXVIII OG MDCCLXXXV
NEDBRÆNDT OG GJENOPFØRT
A. MDCCCLXV
NEDBRUDT FORMEDELST BRØSTFÆLDIGHED
OG OPFØRT AF NYT PAA HAVENS GRUND

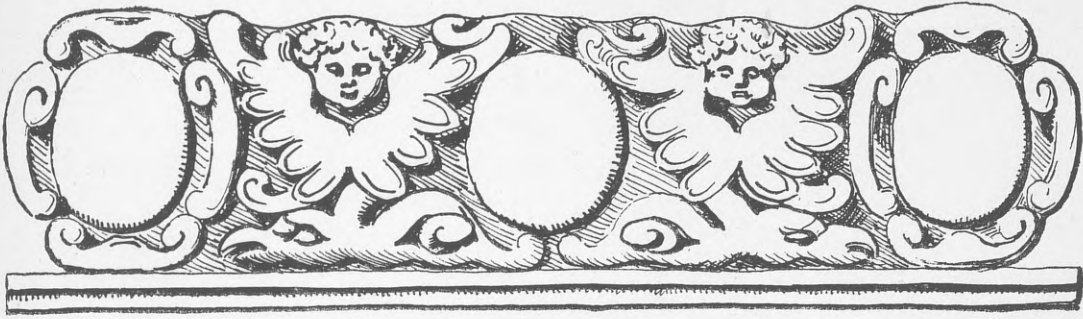

Rundetaarn med Regensens Tag i Forgrunden. Bag Taarnet den halvt opførte Trinitatis Kirke.
Stik fra 1646.

Fra et Hus paa Christianshavn.

DE GAMLE BYGNINGER FORTÆLLER

Af PETER LINDE

I den antike Verden havde det været en almindelig yndet Sædvane at forsyne Bohave og Brugsgenstande med Tegn og Mærker, som enten kunde fortælle hvem, der tog sig Ære for Arbejdet, eller hvem der var den lykkelige Ejer af den kønne og dygtigt gjorte Ting. Det havde ogsaa været Skik at mejsle Indskrift i Marmortavler, som saa blev opstillede i Bygninger, hvor mange Mennesker kom, eller Indskrifterne anbragtes udvendig og kunde saaledes fortælle om Bygningsværkets Bestemmelse og Historie. Saadanne Tavler kunde hylde Guderne eller ære Heroer og Helte, de kunde minde en Kejser eller en Vismand. Man ser dem endnu med deres prægtige Bogstavtyper i skønt hugget Arbejde smykke Templer og Teatre, Bade og Basilikaer, Triumfporte og Begravelsessteder.

Med Renaissancen vakttes nu i Norden den samme Lyst til det stadige Syn af Skrift og til at præge stort og smaat med Navne og Sentenser. Det var saa lysteligt at have gode Raad og opmuntrende Sprog for Øje. Haandværkerne kunde ogsaa nok lide at fortælle, hvad de hed, men dog var det oftest Bygherre og Bestiller, som lod Navn og Dato pryde Husets Gavl og Stuens mange Sager.

I Kirkerne fortrængte Skriftmalekunsten meget af Middelalderens udskaarne og broget malte Arbejde. »Rene Bibelord« kom i Stedet for Alterfløjenes Billeder af den hellige Historie. Skønt og sirligt blev hvert eneste Bogstav tegnet og forgyldt paa den sortmalede Bund. I Stedet for Sidealtrenes guldklædte Helgener fik man Epitafier med Portrætter og Slægtsvaaben, og Indskrifter udraabte Berømmelsens Ord om Byens hensovede Borgere. Prækestole og Stolegavle løftede med Frejdighed Navne op for Menighedens Aasyn, ikke som før af himmelsk og hellig Betydning, men menneskeligt jævnt og forstaaeligt, Navne paa

dem, der havde skænket de Ting, som nu tjente til Guds Ære, til Templets Pryd og til Giverens agtværdige Eftermæle. I Kirken fik Stemmen jo altid en særlig Tone; Stedets Værdighed bestemmer Formlen. Paa en Lysekrones blanke Kugle i Vor Frue Kirke stod der skarpt og fint graveret:

»Anno 1618 den 15 Febr. haver erlig gudfrygtig Qvinde Dorothe Doctors skenket og givet denne Krone til vor Frue Kirke, Gud til Ere, Kirken til Gavn og Bedste at hænge over (hvor) hendes salige Husbonde Doctor Anders Lemvigh og hendes kære Brødre ligger begravne«. —

Selv om Kronen længst er borte, lever Navnet paa Dorte Doctors og hendes Husbond altsaa stedse i vor Hovedstads Historie.

De offentlige Bygninger, som rejstes i Byen paa Christian 4.s Tid, fortalte hver især til Folk med gode Øjne og latinske Kundskaber om deres Opgave og gav Aar og Dag for deres Indvielse. Ogsaa her stemmes Tonen efter Stedets Brug og Husets Hensigt.

Majestæten selv var en flittig Bygherre, ja Bygmester, derfor er Kongens kronede Monogram saa kendt og populært.

Latinen kneb det med at klare. Kongens Valgsprog: Regna firmat Pietas, forkortet R. F. P. (Fromhed styrker Riget) tydes jo som »Riget fattes Penge«. Men dengang var det de lærdes Sprog og Menigmand kunde spørge sig for, om han ikke vilde nøjes med at gætte sig til Meningen.

De har vel ogsaa indgydt Respekt disse latinske Remser; endnu kan man jo spore den jævne Mands Ærbødighed for en lægeskreven Recept.

En Indskrift af mærkelig Art blandet med hieroglyfiske Billeder har i snart 300 Aar fanget alle Københavneres Opmærksomhed; det er den rebusagtige Forsiring øverst paa Rundetaarn:

Rundetaarns Grundstensmedaille.
Forside.

DOCTRINAM ET
JUSTITIAM
DIRIGE
JEHOVAH
IN
CORDE
CORONATI
REGIS
CHRISTIANI
QVARTI
1642

Rundetaarns Grundstensmedaille.
Bagside.

hvor anden Linje udtrykkes med et Sværd, fjerde Linje med det hebraiske Navn paa Gud og derfra videre et Hjerte og Kongens kronede Monogram. Det er kendt nok, at det for de fleste Mennesker bliver til »Krim-Krams Christian Firtal«, medens Meningen er Ønsket om, at Lærdom og Retfærd maa herske i den Kronedes Hjerte.

Paa hver Side af Rundetaarns Indgang er indsat en Tavle med latinske Indskrifter, de nævner de tvende Konger, som Taarnet og Kirken skylder Grundlæggelse og Indvielse. Fordansket vilde de lyde saaledes:

»Viet den sande treenige Gud er det hellige Tempel, som Du ser, Fremmede, »Musernes ærværdige Bolig, Matematikernes Udkig. Ved Grundlæggerens Gavnildhed, ved Arkitekters og Haandværkeres Indsigt og Snille kappes det i Stortartethed med de gamles. Det er grundlagt af Christian den Fjerde, Danmarks og Norges Konge, glørværdig Ihukommelse, skænket vor Jord som et ærværdigt Overhoved, men nu opløftet til Himlen.

»Til den allerhøjeste Treenighed viede han dette Sted, idet han selv med egen Haand nedlagde den første Sten til den kongelige Bygning, i Aaret efter Christi Byrd 1637 d. 7. Juli.«

»Hvad den højstberømmelige, nu salige Konge Christian den Fjerde grundlagde med from Omsorg nemlig dette tre-dobbelte Monument, et Tempel for den hellige Treenighed, et kongeligt Bibliotek og en Stjerneborg af vidunderligt Arbejde; det har nu den ærværdige Danmarks og Norges Konge Frederik den Tredie fuldført og indviet.

»Lad det blive Sæde for Studier til den almene Nytte. Gud give det maa blive til Berømmelse, Lykke og Held.«

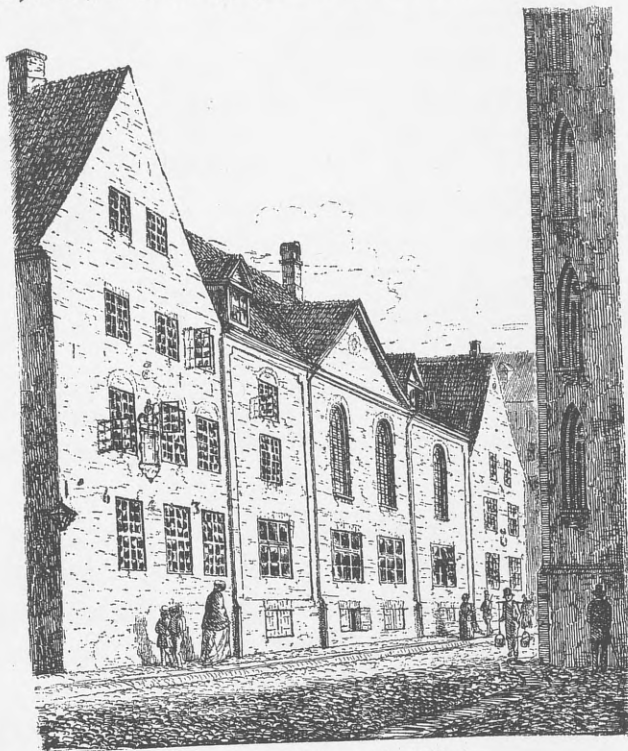
Paa den modsatte Side af Gaden er der i Regensens Mur indsat en Tavle i en Sandstensramme. Den siger oversat fra Latin:

»Til den Gud, som almægtigt styrer Himmel og Jord, som er uforgængelig og har skabt alt, og til den enbaarne Frelser, Jesus Christus, vor Herre, helligede Christian IV, Danmarks og Nordens stormægtige Konge dette Fromhedens Kollegium paa det, at den sande Tro kunde udbredes heldigere og frodigere over disse Nordens Riger, og han indviede det Aar 1623 efter Guds Iklædning i Kødet.«

Paa Børsens Gavle er der opsat en Skrifttavle mellem Søjlerne i de pragtfulde Portaler. Nordgavlen bærer Aarstallet 1624, Sydgavlen 1640. De latinske Indskrifter er ens og vil lyde paa dansk:

»Den almægtige og treenige Gud, Fader, Søn og Helligaand, som ved Sønnen
 »Jesu Christi bestandige Mellekomst giver sin Velsignelse, og som beskytter
 »Handel og alt hæderligt Erhverv. Han give, at dette maa blive til Held og Lykke
 »for det danske Rige, Staten og Folket.

»Christian den Fjerde, den mægtige Konge af Danmark og Norge, de Vender

Regensen. Efter ældre Billede.

»og Gothers, Fædrelandets udmærkede Fader, den lykkelige Forvalter af Statens
 »Ejendom, har følgende store Kongers berømmelige Exempel og i alvorlig Iver
 »for at forøge sine Lande med rige Handelssteder grundlagt den danske Børs,
 »som du ser her, ikke til Mercurs og Lavernas hemmelige Kunster, men først
 »og fremmest til Guds Ære, dernæst til indbringende Brug for Købere og Sælgere.«

En ovalt formet, sort Marmortavle, som oprindelig har siddet indmuret i det gamle »Domus anatomica« eller det »anatomiske Teater« blev i 1905 fundet i stærkt søndret Tilstand ved Udgravningen til Universitetsbibliotekets nye Tilbygning. Tavlen er i 1916 blevet indsat i Universitetsporten nærmest Nørregade, et Sted som ligger ret nær dens oprindelige Plads. Den er indfattet i en smuk or-

namental Ramme, og det manglende Stykke er tilføjet saa godt, det lod sig gøre. Den nævnte Thomas Fincke var Thomas Bartholins Morfader. I Oversættelse vil Indskriften lyde:

»Naturaliekabinet, til almen Nytte opført og udsmykket ved gavmild Bekostning, dels af den fortræffelige gamle Hr. Thomas Fincke, den gennem 66 Aar udmærket fortjente Professor, hvem Naturen har tildelt alle sine Gaver, dels af de »Universitetet tilhørende Kirker, for at Universitetets Ry kunde leve lige saa længe »som Naturen selv, i det Herrens Aar 1657, da Hr. Thomas Bartholin var Mu-seets Forstander.«

Paa Kommunitetets Gaardside sidder to Tavler i Muren, hvoraf den ene fortæller:

ANNO MDCXLI 2. MAII
AFBRENDTE DE GAMLE COMMVNITET
HVVSE
BLEVE AF STEDENS INDKOMSTER
OG FORBEDRING
LIGESOM REGENTSEN TILFORNE
MDCXXIII
AF GRVNDEN IGIEN OPMVRET
MDCXLIII
ANNO
OECONOMIÆ THOMÆ FINCKII
MED: DOCT: ET P: P:
XLI

Paa Raadhuset stod en Indskrift, som skulde tale til Dommernes Retsind og indgive de anklagede Tillid:

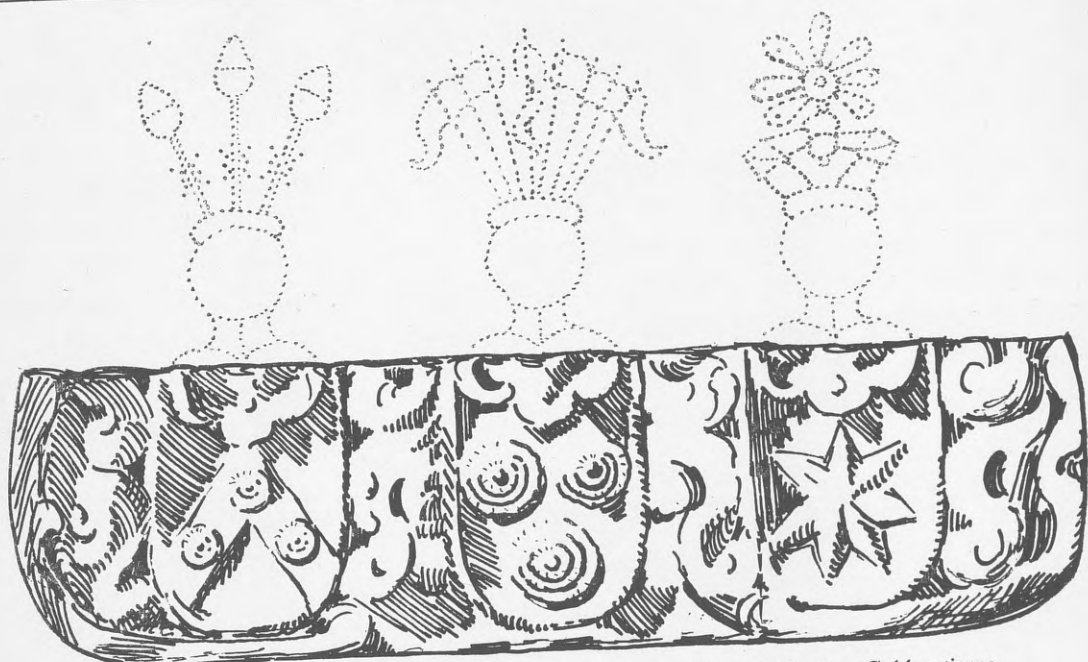
Lad ingen vild fra Retten gaa
Lad Skænk dig ej besvige
Som Sagen er, døm hver Mand saa
Den Fattig med den Rige.

Man kender ogsaa en Indskrift fra Kaminen i en Professorgaard:

Mit Hiertis Ild optend o Gud, naar jeg vil optende
Naar denne Skorstens Ild gaar ud, da lad den anden brende.

Og paa en Sandstens-Kaminoverligger, som for faa Aar siden fandtes ved Udgravning af Byggegrunden til Biografteatret mellem Nygade og Nytorv, staar udhugget:

FRA GUD KOMER ALDT GOT

Sten med tre adelige Vaabenskjolde for Slægterne Rosensparre, Lange-Munk og Gyldenstjerne.
Indmuret i Vinhandler Dorph-Petersens Hus paa Hauserplads.

Som Erindringer om de folkelige Kroningsfestligheder har der paa to Huse i Byen været ophængt udstoppede Oksehoveder med store krumme Horn.

I Læderstræde blev der kun givet en kort og knap Oplysning om det sælsomme Skilt:

Denne Hoved er af den Oxe som
blev hel stegt udi Kong. Maj.
Christian 4.s Kroning

Anno 1596 den 29 August.

I Rosengaarden derimod mærkede man baade Selvfølelse og Reklamehensigt hos Mesterkokken, der havde optaget sin Forgængers Ide:

Denne Okse har jeg stegt
ved Frederik III's Kroning
den 23 Nov 1648

Jochim ter Wieder.

Skippernes Laugshus laa i Lille Kongensgade, dér hvor Gaméls Kaffebrænderi nu er. Af den gamle Bindingsværksbygningens udskaarne Tømmer findes betydelige Rester i Dansk Folkemuseum. En Indskriftsten, som var opsat over Porten,

er nu anbragt i Skipperforeningens Ejendom Holmens Kanal 18, medens en Kopi er indsat over Porten mod Gaarden i Lille Kongensgade. Indskriften lyder:

I · AAR · ET · HUUS · ER · RETTED · OP · VED · MUUR · OG · TØMMERS · ØGNING
DOG · ALLERMEEST · VED · GUDS · FORSIUN · OG · PEDER · MADSONS · SØGNING
AND · P · MAAR.

ANNO 1691 HAFVER
SKIPP · PEDER · MADSON LAUGS OLDERMAND
OG HANS BEKMAND VIES-OLDERMAND
PAA SAMPTLIGE LAUGS-BRØDERNIS BEKOSTNING
LADET INDRETTE DETTE
HUUS.

Nu følger nogle Eksempler paa Vers og Sentenser, som har været læst og kendt af Københavnerne inden den store Ildebrand 1728 ødelagde de gamle Kvarterer. Paa det danske Compagnis Hus stod der:

Denne Hus kaldes den danske Compagni
For Broderskab som bor der udi
Hellig Trefoldigheds Laug kaldes det og med Ære
Der for bør ingen uærlig der at være
Gud give dennem alle som her gaar ind og ud
At elske hverandre af Sind og Hu.

1591.

Ofte har der været et i Træ eller Sandsten udarbejdet Billede, som Indskriften støttede og forklarede, det maa have været Tilfældet med efterfølgende, der fandtes paa Nytorv:

Her kan en Tyran se sin Magt
Hvor snart hans Anslag er underlagt
Hvo derfor haver ondt i Sinde
Overvej hvad han hermed kan vinde

1600.

Naar et nyt og fint Hus rejstes i Gaden, kunde der være Naboer og Genboer, som skelede med sure Miner. For at besværges Misundelsen og Sladderer satte Ejeren nogle rammende Ord over sin Dør mod Gaden. Saaledes blev Skumleren sat i Rette af en Indskrift i Hyskensstræde:

Om det fortryder Dig
Min Gud vil hjælpe mig
Naar du forbi mon gaa

Ti stille lad det staa
 Det er bygget i Jesu Navn
 Gud til Lov Folk til Gavn.

1654.

Modgang og Bryderier kunde jo ikke undgaaes, man maatte forsone sig med Verden og taalmodigt bære dens Tilskikkelser. I Ulkegade var dette udtrykt saaledes:

Den som er timelig fød
 Maa hver Dag vente sig Stød.

I from og tryg Forvisning kunde et gudhengivent Sind hygge sig bag en Sents som denne, der var anbragt paa et Hus i Fortunstræde:

Hvo paa Gud tror
 Hand trygelig boer

1615.

I Vimmelskafte maatte man studse over en Husejers resignerede Udbrud, der samlede Menneskehedens Erfaring i to dystre Linjer, en sukkende Gentagelse af Oldtidens dybeste Erkendelse:

Ingen kan siges lykkelig at være
 Før end de hannem til Graven mon bære

Anno 1591.

Intet er vissere end Døden, og intet uvissere end Dødens Time. Paa Johan Plums Gaard truede en Tavle ubetænksomme Mennesker og standsede dem i forfængelig Travlhed med det korte fyndige Ord:

Hvor Du dig vende
 Er Døden din Ende.

Lidt mildere i Formen, ligesom venlig advarende paamindedes man Forkrænkeligheden fra et Hus i Dyrkøb ved Vor Frue Kirke:

Vaag og bed, Tiden gaar
 Døden kommer, du ved ej naar.

Og med stolt Inderlighed tiltaltes forbigaaende fra et Hus i Landemærket, hvor Ejeren satte alt paa Plads med disse trende Linjer:

Sørg du ej for mig
 Jeg sørger ej for Dig
 Gud sørger for os alle.

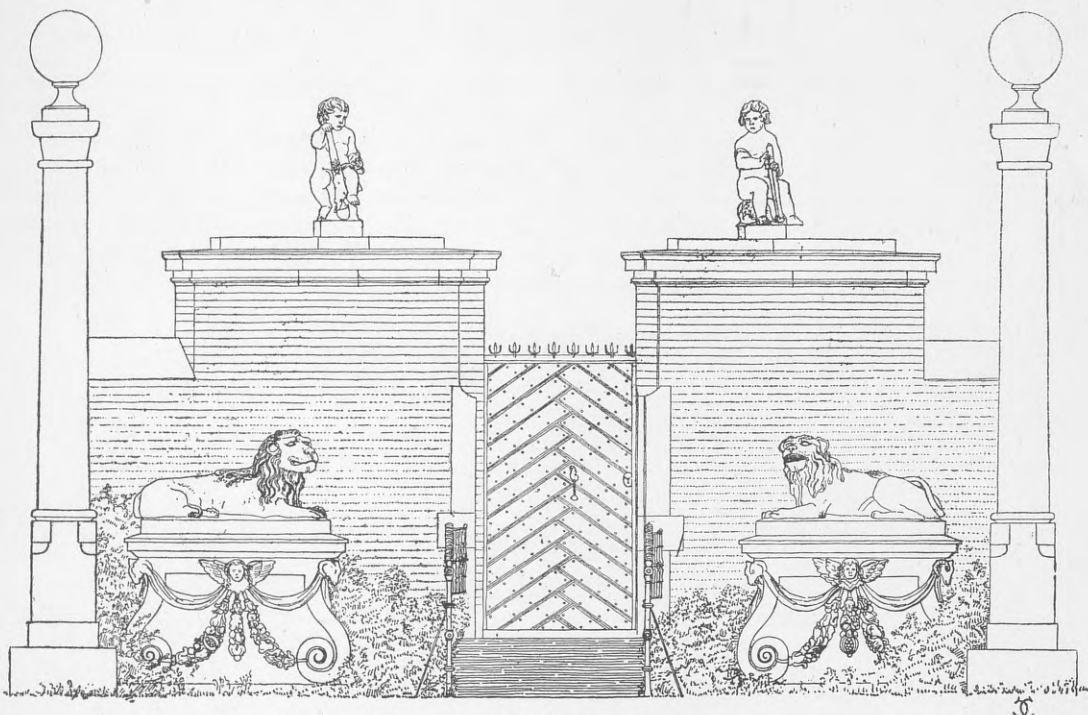
anno 1647.

Mikkel Vibes Gaard Strandgade 32—34. Christianshavn.
Rekonstruktionstegning af Charles Christensen.

Rosenborg.

KØBENHAVN UNDER SVENSKEKRIGENE

Af ARTHUR G. HASSØ

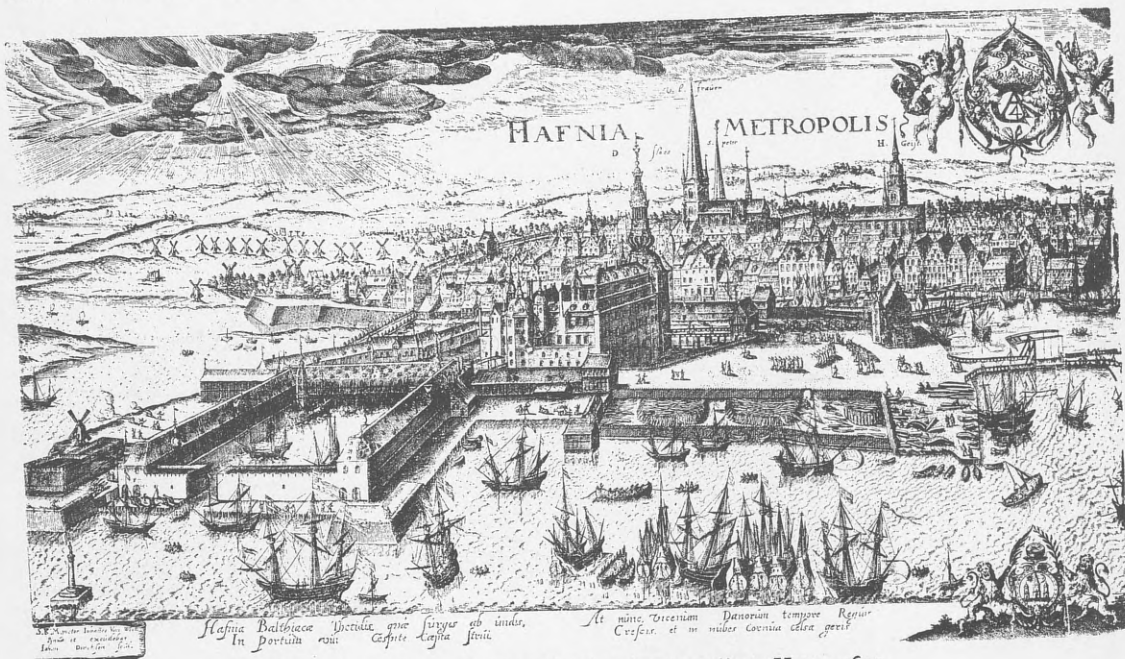
DA der endnu kun var forløbet 15 Aar af Kristian IV's egen Regeringstid, havde København faaet et helt andet Udseende, end det havde haft i det foregaaende Aarhundrede. Netop fra omkring 1611 findes der et Kobberstik af Staden, hvorpaa den fremtræder som Byen, der »strækker sine høje Spir op imod Skyerne«.

Johannes van Wicks Fugleperspektiv giver et anskueligt Billede af København, som det saa ud inden Anlægget af Kristianshavn, Udfyldningen i Stranden, hvor Børsbygningen kom til at ligge, og den store Udvidelse mod Øst.

Nederst til Venstre staar Vartegnet, der var opstillet paa en Grund i Havnen, og ovenover ses Tøjhuset og Proviantgaarden med den kunstige Havn, hvor Orlogsskibene blev forsynet med Skyts og Proviant; paa denne Havns Plads ligger nu Haven ved det kongelige Bibliotek; Tøjhuset var blevet færdigt i 1604. Man bemærker endvidere Slottets Vejrmølle, der paa dette Tidspunkt kun havde staaet i otte Aar. Paa den anden Side af Tøjhuskomplekset, lige under Slottet, ligger en lang og lav Bindingsværksbygning, de kongelige Stalde, og i Forlængelse deraf den højere Bygning, der rummer Kongens Slagtehus, hvilket paa Billedet er tilkendegivet ved Studene og Kvægdriverne paa Pladsen foran. Til Højre for denne Plads ses den

kongelige Vedhave (Brændplads) med de store Brændestabler og omgivet af et højt Stakit med en Port ind mod Slotspladsen.

Slottet er den dominerende Bygning i denne Del af Byen, selvom Udlændinge ikke syntes, det var en Konge værdigt, fordi det var »so altväterisch gebauet«. Man ser Broen fra Porttaarnet paa Slotspladsen over Graven til Blaataarn; ved Siden af dette hæver sig Kongefløjens høje Længe med Karnaptaarnet og den høje spidse Gavli, og paa Slottets Bagside fører en Træbro fra Kirkefløjen over til Hjørnet af Proviantsgaarden. De lave Bygninger bag Slottet, ud mod Vandet, er rimeligvis Udhuse og Boliger for Hofbetjente. Herfra løber den saakaldte »Løngang«, en Kørevej, beplantet med Træer, over Vandet paa murede Hvæl-

»København Danmarks Hovedstad og berømmeligste Havn« 1611.

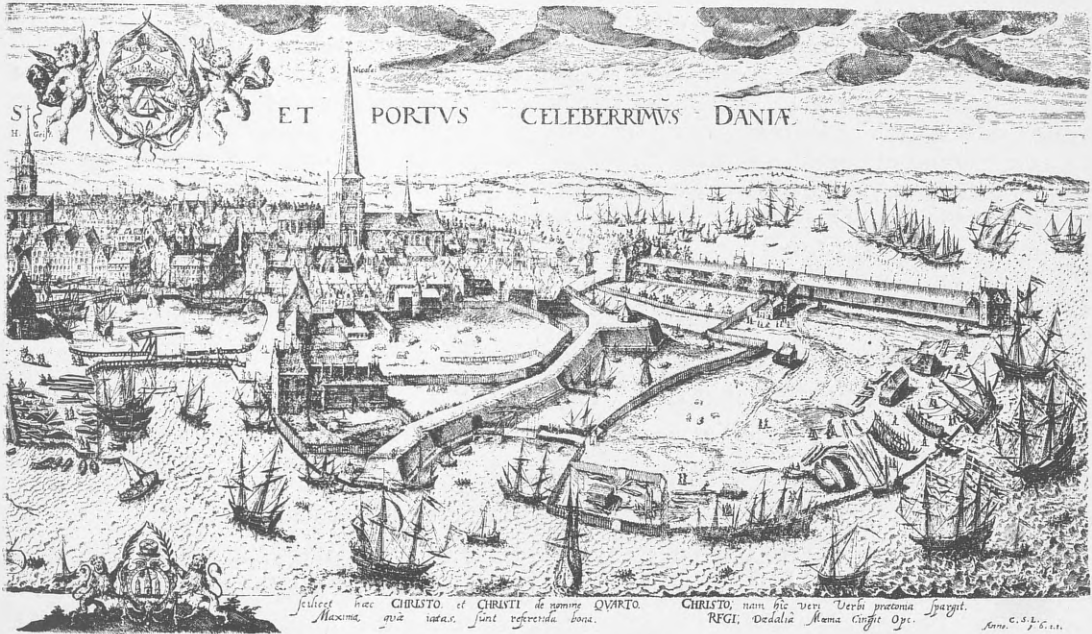
vinger til henimod det nuværende Løngangsstræde. J. L. Wolf skriver i 1654, at »den murede Løngang rækker fra Slottets Vejrølle over Stranden ind udi Byen til Valkemøllen, som er under det meget høje Krudttaarn.« Det er dette sidste, der her kan iagttages som et Taarn med Trappegavle. Til Venstre derfor ses paa Volden Ruinerne af et rundt Taarn, Vandmøllentaarnet, hvor Tyge Brahe en Tid anstillede astronomiske Observationer; dette Taarn laa paa det nuværende Vartovs Plads, omtrent midt i Fløjen ud til Løngangsstræde.

Følger man Volden, naar man til Vesterport, der er en solid Bygning med takkede Gavle. Inde i Byen, til Højre for Vesterport, bemærker man en anselig Bygning, Raadhuset; det var netop i 1610 blevet færdigt efter en Ombygning, hvorved det havde faaet et stort Taarn over Hovedindgangen ud mod Gammeltorv og et mindre paa Bagsiden ud mod Nytorv.

Frue Kirkes Spir løfter sig højt over Stadens andre Bygninger. Det gamle brøstfældige Spir fra Kristian II's Tid var blevet repareret i 1595; men allerede i 1606 var man blevet nødsaget til at tage det ned, og i 1609—10 rejstes da det nye Spir, der var 100 Alen højt, kobberklædt, og som endte i en 14 Alen høj Jernstang med en forgyldt Krone; forneden var det omgivet af fire mindre Spir, hvert 28 Alen højt; men de blev fjernet allerede i 1628, fordi det ene var blæst ned i en Orkan. Bag Frue Kirke knejser Petri Kirkes skiferklædte Spir, som netop var fuldført i 1609. Længere til Højre faar man Øje paa Helligaandskirken

Taarn, som Valkendorf havde kostet saa meget paa; netop paa Grundlag af Prospektet fra 1611 er Taarnet i vore Dage ført tilbage til denne sin gamle Skikkelse.

Nedenfor Helligaandskirken ses Højbro og endnu længere nede Nybro (nu Holmens Bro), begge bygget af Tømmer paa Pæle og med Midtpartiet indrettet som Vindebro; men i 1634 blev de ombygget og sat af Sten. Paa Slotspladsen mellem de to Broer ligger Rentekammerbygningen med Trappetaarnet; heri var ogsaa den gamle Toldbod. Den lange, lave Bygning, der afsluttes i et toetages Hus, Nord for Slottet, omtrent hvor nu Slotskirken og Thorvaldsens Museum har deres Plads, er det kongelige Klædekammer med Skrædersale og Garderobes. Stedet, hvor vi nu finder Højbroplads, ses dækket af Privathuse; de forsvandt

Efter Johannes van Wicks Originalstik i Nationalmuseet.

først ved Branden 1795. Af de to Gader, der begrænsede dette Komplex fra Stranden til Amagerortv, viser Færgestroede sig i hele sin Længde; den anden hed Højbrostræde. Hjørnebygningen ved Stranden er Ellen Marsvins Gaard, senere kaldt Stenbukkens Gaard (en Del af nuværende Nr. 4 paa Højbroplads); i 1620 blev der her indrettet et Herberg. Den Bygning med to takkede Gavle og med Spir, som ses over Højbropladskaréen, er det oprindelige St. Gertruds Hospital, der nu var ombygget til Adelsgaard; den ejedes i 1611 af en Rantzau og laa antagelig dér, hvor Vinhandler Dorph-Petersens Ejendom nu er paa Hauserplads.

Nikolaj Kirkes Taarn og Spir, der blev paabegyndt af Valkendorf, ses i 1611 at være fuldført; Spiret stod forøvrigt ikke længe, for allerede 1628 blæste det ned i den samme Orkan, som rev det ene af de smaa Spir paa Frue Kirke til Jorden. Bygningen oppe i Købmagergade, til Venstre for Nikolaj Taarn, er ikke som man skulde tro, Trinitatis Kirke, men St. Klara Klosterkirke, der blev nedrevet omkring 1620, medens Trinitatis Kirke først blev paabegyndt i 1637. Til Højre for Nikolaj Kirke ses den Adelsgaard, der prydet med Taarne og Fløje laa paa Hjørnet af Østergade og nuværende Kongens Nytorv paa Hotel d'Angleterres Plads. I Nærheden heraf er Østerport med Broen over Voldgraven og Udenværkerne let at kende. Nedenfor Nikolaj Kirke bemærker man Admiralgaarden, en anselig Bygning med et Taarn paa Midten; efter den har Admiralgade faaet sit Navn. Den store indhegnede Plads med Køerne, Syd for Admiralgaarden, er

Kongens Urtehave; da Rosenborg stod færdig med sin langt større og prægtigere Have, blev der paa den gamle Urtehaves Plads opført de saakaldte Skipperboder i Delfinstræde eller Dybensgade, Laksestræde, Hummerstræde og Skipperstræde (Husrækken over for Holmens Kirke); Skipperboderne, der er opført før 1620, var Boliger for Kongens Søofficerer og Embedsmænd. Neden for Nybro og Kongens Urtehave ligger Ankersmedien, den senere Holmens Kirke, hvis nuværende Kor først var Mønt og derefter Navigationsskole, indtil Kirken indrettedes 1619.

Bremerholm, det kongelige Skibsværft, er skilt fra den øvrige By ved en Voldgrav, hvoraf en Levning var bevaret til op i det 19. Aarhundrede og som endnu mindes ved Gadenavnet: Holmens Kanal. Man ser den lange Reberbane, der afsluttes af Sejlhuset, en høj Bygning paa det kongelige Teaters Plads. Det sydvestlige Hjørne af Holmen er indhegnet Tømmerplads («Dellehaven»).

Byens Omgivelser er naturligvis ikke særlig tydelige paa Stikket. Man ser den lange Række Vindmøller langs den gamle Kongevej, der førte ind til Vesterport. Under Møllerne ligger den murede Galge og en Trægruppe, der maa høre til Kalvehaven (paa Tivolis Grund). Nogle af Husene her i Nærheden maa være Byens syv Reberbaner og Valkendorfs Slagtehus. Oven for Færgestroede ses uden for Byen Rosenborg Slot, der blev paabegyndt i 1610 og fuldført i 1625. Forstaden uden for Østerport, d. v. s. Bebyggelsen af nuværende Kongens Nytorv, Store Strandstræde og Bredgade er angivet ved de Huse, der ses ved den beplantede Adelvej uden for Østerport. Ude ved Stranden oven over Adelvejen bemærkes en Vippegalge. I Billedets Forgrund ligger en Gruppe Skibe; de maa tænkes at ligge til Ankers i Grønnegaards Havn.

Det store Arbejde paa at give Hovedstaden et andet Udseende fortsatte Kristian IV gennem næsten hele sin Regeringstid; mest blev der naturligvis gjort i denne Retning, før Deltagelsen i Trediveaarskrigen 1625—29 lagde Beslag paa Statsindtægterne. En Oversigt over de vigtigste Bygningsarbejder vil give et Indtryk af den Udvikling, København undergik i Tidsrummet 1611—48.

I 1612 blev der indrettet et Sygehus for Soldater uden for Nørreport; det blev senere, antagelig fra 1619, brugt som Pesthus. I 1614 begyndte man at bygge Forstaden uden for Vesterport; den bestod navnlig af Boder for Fattigfolk. I 1618 begyndte Anlægget af Kristianshavn; Formaålet hermed var først og fremmest Forsvaret af København og dens Havn; det var altsaa i første Række en Fæstning; men snart kom Ønsket og Planerne om at faa en Bebyggelse derovre; denne kunde dog først begynde, efter at Kristianshavn var blevet forbundet med København ved en Bro, »den store Amagerbro« (Knippelsbro), der blev bygget i 1618—20, og efter at Grundene, der for en stor Del stod under Vand, var blevet opfyldt. I samme Aar 1618 købtes for Kommunitetets Midler den Gaard i Kannekestræde, der blev indrettet til Regens og taget i Brug 1623, og Vester- og Nørreport blev smykket med Spir.

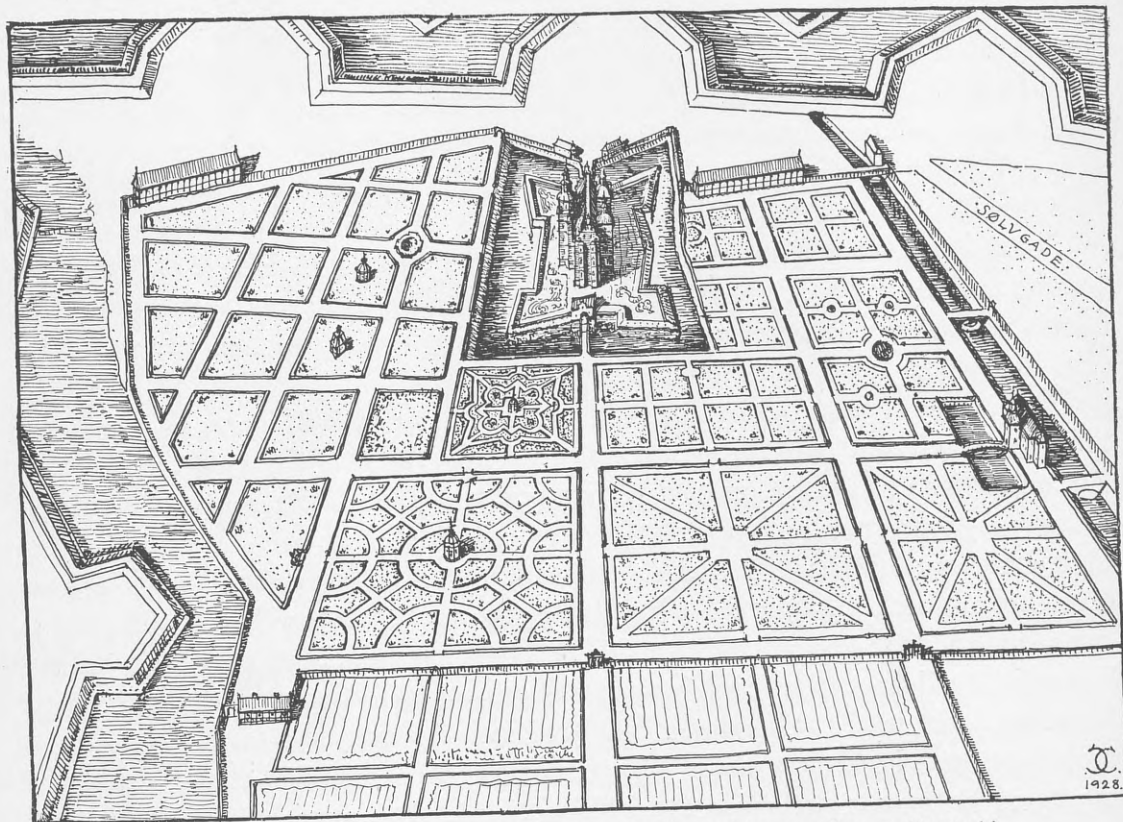
I 1619 sluttede Kristian IV Kontrakt med Lorentz Steenvinkel og Herman Rollefink om alt Stenhuggerarbejdet paa Børsen, det mest anselige Mindesmærke, Staden nu har om denne Konge, og et Led i hans Merkantilisme. I Slutningen af Aaret begyndte man at fylde Grunden ud med Kampesten, og i Maj 1620 tog Murerne fat, efter at 2 Møller havde pumpet Grunden læns for Vand. Efter for-

skellige Genvordigheder stod Bygningen under Tag i 1623; i 1624—26 blev Spiret sat op; men først i 1640 var Børsen helt færdigbygget. I 1620 anlagde Kongen en Gade fra Købmagergade til Pilestræde; den fik Navnet Silkegade, da Kongen i den lod opføre Boliger til de tyske Silkevævere, der — ligeledes som et Led i de merkantilistiske Bestræbelser — var kaldt til Landet for at skabe en dansk Silkeindustri.

Under Kejserkrigen 1625—29 havde Kongen andet end Hovedstadens Ydre at tænke paa og at bruge Penge til. Ganske vist er det i disse Aar, at den nye Kirke uden for Nørreport bliver opført (den stod færdig i 1628), men ellers er det først efter Freden i 1629, at Byggeriet tager Fart igen. I 1630 bliver Helligaandshospitalet, der en Tid havde haft til Huse i en kongelig Lystgaard, »Vartov«, paa Strandvejen, flyttet til en ny Bygning, »Det nye Vartov«, der stod omtrent ved Triangelen paa Østerbro, og som var inddraget som et Led i de nye Fæstningsværker; Bygningen beskrives som liggende »ved Enden af den Bro og Dæmning over Sortedam, hvilket bestod udi 4 store vide grundmurede Huse, som var kvadrat i fire Hjørner, udi hverandre bygget og indesluttet med en Brønd midt i Gaarden.« Toldboden, der fra ældgammel Tid havde været i det gamle Taarn paa Slotspladsen lige over for Boldhusgade, var o. 1619 flyttet til Koret i Holmens Kirke og derefter til et »Hus ved Enden af Kristianshavns Bro (d. v. s. Knippelsbro) liggende«; i 1624 begyndte Kongen imidlertid at foretage en Del Inddæmnings- og Befæstningsarbejder oppe ved St. Annæ Bro, saaledes at Byen her fik en ny Havn, og i 1630 stod ogsaa en ny Toldbod færdig paa den nuværende Toldbodplads. Aaret efter begyndte Opførelsen af den nye Bydel, der skulde indeholde Boliger for et fast Korps af Orlogsmatroses; allerede i 1625 var Planen lagt til Anlægget af Nyboder eller, som det ogsaa kaldtes, St. Annæ Boder eller de nye Baadsmandsvaaninger, hvoraf der ialt i Løbet af en halv Snes Aar blev opført ca. 600. — Da Vandet i de gravede Brønde paa Kristianshavn var udrikkeligt, lod Kongen i 1633 Vandet lede fra Peblingesøen over Slotspladsen langs den østre Side af Børsen til Knippelsbro, hvor der paa Havets Bund lagdes Blyrender over til Kristianshavn under den stærke Strøm — til stor Forundring for Samtiden; paa Kristianshavns Torv blev der anbragt en Post og ligeledes paa Hjørnet af Strandgade og Lille Torvegade.

Den 7. Juli 1637 blev Grundstenen lagt til Hellig Trefoldigheds (Trinitatis) Kirke; den blev fuldendt i Juli 1651 og indviet 1656, dog ikke til Sognekirke, kun til Studenterkirke; Sognekirke blev den først efter 1660. I Tilslutning til Kirken byggedes Rundetaarn, der stod færdigt i 1642; i den første Tid var dets Navn

Rosenborg c. 1640. Til venstre er angivet den gamle Østervold, øverst den nye Østervold.
Tegnet af Charles Christensen.

i daglig Tale »Regenstaarnet«. I 1640 blev der bygget et nyt Fængsel for Livsfanger (i Svendegade), og i det samme Aar begyndte man at rejse Murene til St. Anna Rotunda (den aldrig fuldførte Kirke paa Garnisonshospitalets Grund i Rigsgade), og Holmens Kirke fik en Udvidelse, ligesom der ogsaa i dette Aar blev indviet en midlertidig Kirke (af Træ) paa Kristianshavn. — — —

Allerede før Kalmarkrigen var en Omdannelse af Københavns Befæstning paa begyndt; senere fortsattes disse Arbejder med større eller mindre Afbrydelser i Kristian IV's hele Regeringstid. Slotsholmen, der nu var forenet med Skarnholmen, fik efter Tøjhusets Bygning tre Runddele eller Skanser til sit Forsvar, en foran Tøjhusets sydøstlige Gavl, en bag Svovlhuset (der laa paa det senere Bryggers' Plads ved Frederiksholms Kanal) og en uden for Slotsherrens Stald (omtrent ved den nuværende Marmorbro over for Ny Vestergade). Løngangen, der blev overdækket i 1628, var et Led i Befæstningen og gjorde sin Nytte under

Karl Gustavs Angreb. Løngangsstrædes nuværende Sydside var en 7 Alen høj Vold ud mod Stranden; den løb hen til den Bastion, der var anlagt paa Vandmølle-taarnets Plads; her begyndte Voldgraven, over hvilken der var bygget en Kam, som dæmmede op for Vandet. Vestervold blev i 1615—18 flyttet længere ud, hvorved den Plads opstod, som senere blev Halmtorv, og samtidig blev Vesterport udvidet, smykket med Portal (af hugne Sten) og Spir; ogsaa her var en Kam (af Sten) med Sluse ført over Graven for at opdæmme Vandet, af hvilket en Del lededes gennem Volden ind i Byen til Vandmølle-dammen paa Vandkunsten. Paa Bastionen ved Vesterport anlagdes et forhøjet Jordværk (en »Kat«), der under Belejringen 1658—60 fik stor Betydning. Fra Vester- til Nørreport gjordes Volden højere og Graven dybere; paa det svage Punkt, hvor Volden bøjede mod Øst, ved Jarmerstaarn, blev Taarnets øverste Del nedrevet, den nederste skjult i Volden og en Bastion (Helmers Bastion) anlagt paa Stadens Bekostning; paa samme Vis gik det Hanetaarnet udfor Larslejsstræde. Nørreports Bastion udvidedes, og da Terrænet her var højt, skulde to Dæmninger over Graven stemme op for Vandet; dette gentoges paa fire andre Steder paa Strækningen udenom Østerport (for Enden af Østergade) indtil Voldgraven løb ud i Havnen bag Holmens Kirke. Tre nye Bastioner anlagdes mellem Nørre- og Østerport: St. Gertruds Skanse, Lønporten og St. Klara Skanse. Kristianshavn var befæstet med to Skanser ud mod Havnen og med tre paa den østre Side. I 1625 havde Hovedstaden saaledes faaet nye tidssvarende Fæstningsværker, idet Byen dog i det hele havde bevaret sine gamle Grænser.

Før disse Arbejder var fuldført, havde Kongen allerede tumlet med Planer om at gøre Søerne til Stadens Grave, medens fremskudte Udenværker skulde spærre Adgangene fra Landsiden. De første Skridt i denne Retning var Anlægget af den nye Toldbod og af Skansen ved St. Annæ, Forløberen for Kastellet; imellem dette Værk paa yderste højre Fløj og Ny Vartov, der som nævnt tillige var anlagt som en Fæstning, blev der lagt en Række Skanser, der dog ikke blev færdige før 1645. Adgangen til Byen fra Nord over Peblingebroen dækkedes af Ravnsborgskansen, der skulde bekostes af Staden, men endnu ikke var færdig i 1646. Den tredie Adgang til Byen ad Ladegaardsvejen (Peblingedammen) beskyttedes af den nye kongelige Ladegaard, der opførtes som Fæstning med Volde og Bastioner, med Grave, der fyldtes af Ladegaardsaaen, og som havde kunstigt Afløb i en Grav uden for en Vold, der var ført langs St. Jørgens Søs Vestside, derfra tværs over nuværende Vesterbrogade ud til Stranden. Paa denne Maade vilde København have faaet et Værn af en ydre Befæstningslinie, som kunde have vist sig gavnlig,

hvis den havde faaet Tid til at blive færdig; men meget var endnu ufuldkomment i 1658, og ved Karl Gustavs Ankomst rømmedes alle disse Værker straks.

Samtidig med disse Arbejder ved Søerne var der desuden taget fat paa Udvidelsen af den indre Linie. Allerede i December 1629 var der gravet en Grøft og lagt et Dige uden om Rosenborg og det senere Nyboder fra Nørreport til St. Annæ Bro, og man havde dermed paabegyndt den Voldlinie, der stod til vore Dage, og

Dobbelt Speciedaler med Christian IV's Rytterbillede. Den største Mønt slaet i Danmark.

hvorved Byens Grund indenfor Befæstningen blev mer end fordoblet. Der blev i en Aarrække arbejdet ivrigt, først paa Strækningen fra St. Annæ til henimod Rosenborg, med at rejse nye Volde, og samtidig sløjfedes de gamle Volde og Grave fra Nørreport over Østerport til Holmens Kirke. I 1647 var vistnok den nye Østerport færdig og blev taget i Brug, medens den gamle blev nedrevet; den nye Port stod mellem Nyboder og Kastellet. Den nye Nørreport for Enden af Frederiksborggade var derimod ikke færdig ved Kristian IV's Død. Endnu i 1658 var man ikke færdig med den indre Linie; ved Svenskernes Ankomst var de nye Volde meget lave og ufuldkomne. — — —

Et Led i Kristian IV's Merkantilisme var de forskellige Handelsselskaber, der oprettedes i København, og som havde Monopoler af en eller anden Art. Det første større Kompagni var det islandske fra 1602; det ejede et anseligt Kompagnihus paa Skarnholmen (mellem den nuværende Slotskirke og Kanalen) og to Reberbaner, hvoraf den ene laa uden for Farvergade, den anden omtrent i nuværende Amaliegade ved Havnen. Det grønlandske Kompagni var nærmest et Hvalfangerselskab. I 1616 oprettedes det ostindiske Kompagni (»den indianske Seglation«),

CHRISTIAN IV.s ORLOGSHAVN MELLEM TØJHUSET OG PROVIANTGAARDEN
Efter Akvarel af Charles Christensen.

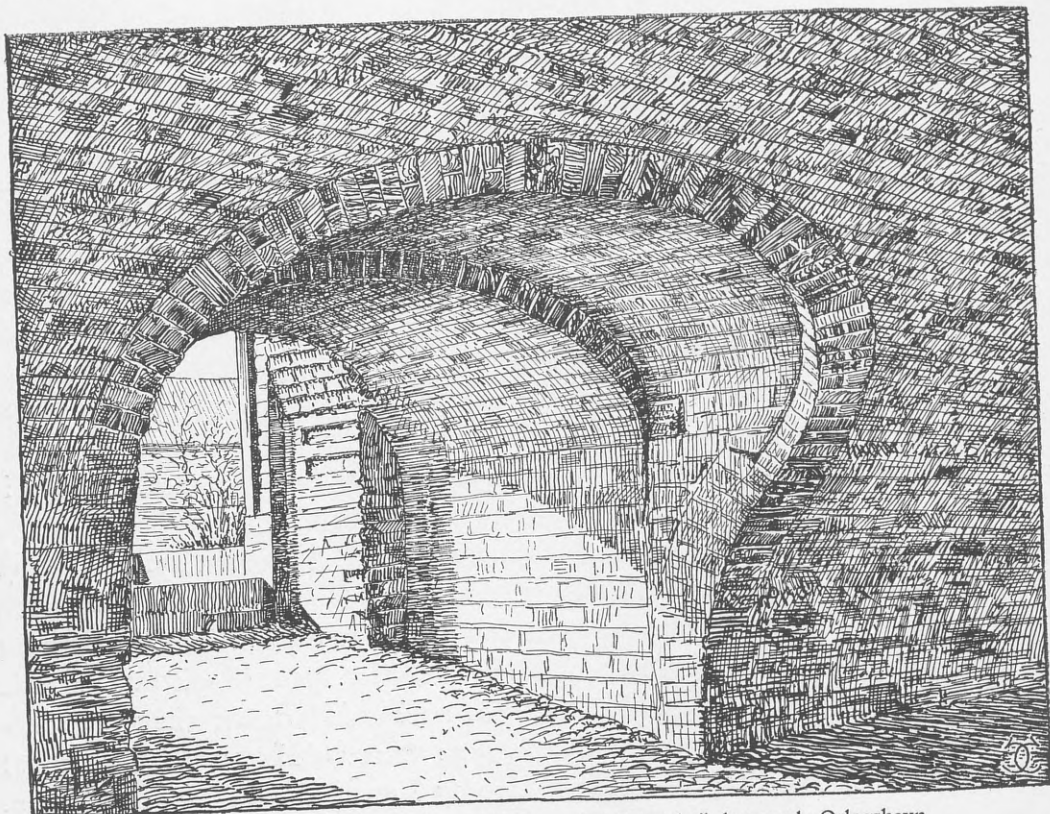
der erhvervede Trankebar (med Dansborg), men som efter mange Vanskeligheder ophævedes o. 1660. I 1621 dannedes et Saltkompagni, men allerede fem Aar efter ophørte det igen. Det vestindiske Kompagni (1625) og det guineisk-afrikanske Kompagni (1636) synes end ikke at være kommet i Gang; derimod havde det østersøiske Kompagni (1636) og Handelen paa Nordlandene i Norge større Betydning. Naturligvis sattes der foruden disse Handelsselskaber ogsaa en Del Privatforetagender i Gang af enkelte foretagelseslystne Købmænd, men de bragte næppe saa store Indtægter, at de opmuntrede til yderligere Forsøg.

I 1611 begyndte Kristian IV's første Krig, Kalmarkrigen, og hurtig fulgte — som sædvanlig — Pesten i Krigens Spor; de sidste Dage i Juli kom 21 Orlogsskibe ind i Havnen, fordi der næppe var raske Folk nok ombord til at manøvrere Skibene; hurtigt blev Havnens Bom og Stadens Porte lukket, for at man kunde sikre sig den nødvendige Fornyelse af Mandskabet, og allerede o. 20. August kunde Skibene stikke til Søs igen. Midt under Krigen døde Dronningen Anna Katrine og blev begravet i Frue Kirke; i 1613 sluttedes Freden med Sverige, og de erobrede Faner blev hængt op i Frue Kirke.

1618 begyndte Trediveaarskrigen nede i Tyskland, og igen er det vel en af Krigens Følger, naar der i 1619 rasede en hæftig Pest i København; ganske vist mente Datiden, at den skyldtes en Komet, der var kommet til Syne den 17. November 1618. Nu fortsætter det med Epidemier i hele Kongens Regeringstid. I Slutningen af 1624 udbrod der Pest, hvorfor Kongen den 8. December befalede, at Døre og Vinduer til Gaden skulde lukkes i de Huse, hvor der laa syge; Magistraten skulde tilforordne Folk til at tage sig af Patienterne; nogle af Bartskeerne skulde beskikkes til »Pestmestre«, der skulde tilse de syge og rense Husene med Røgelse; Byen skulde betale Lægemedler til de fattige og Løn og Kost til Bartskeerne. Trods disse Foranstaltninger blev Sygdommen meget voldsom og varede hele næste Aar 1625. Da Kongen og de vigtigste Myndigheder i dette Aar var fraværende fra Byen paa Grund af Danmarks Indtræden i Trediveaarskrigen, medførte det i Forbindelse med Pesten, at en almindelig Demoralisation bredte sig i København; et Brev fra Slotspræsten til Kansleren Kristian Friis fortæller om de lovløse Tilstande:

»Amagertorv med de andre Gader staar saa fuld og aabenbar med deres Varer om den hellige Søndag, før, under og efter Prædiken, lige som det aldrig var forbudt. Item de ager med deres Ølsluffer og Kærrer saa frit den hellige Herrens Dag som de andre.« Vognmænd fra København og Nabobyerne samledes Kl. 6 om Morgenen baade Hellig og Søgn ved Posten paa Amagertorv; »der sværger

og bander de saa forfærdeligt, at Jorden maa grue derved. Ingen ærlig Mands Tyende, Piger besynderlig, kan hente en Spand Vand af Posten, disse utugtige Kumpaner jo taler dem saa ublueligen til, at det er Skam at eftersige, tager ublueligen til (d. v. s. efter) dem med anden stor Letfærdighed. Saa drikker og doubler

Kælderen under Proviantgaarden. Udgangen har ført ud til den gamle Orlogshavn.
Tegnet af Charles Christensen.

de i Kældrene derhos; saa slaas de, in Summa: de driver saa stor Last og Skam, saa det er Under, Lynet og Torden ikke slaar dem paa Stedet.« Om Sildefiskerne siger Præsten: »Om Søndag Morgen, i den Sted de skulde gaa i Kirken, lægger de ud at fiske, fulde og drukne, og i fast andet Navn end i Jesu Navn slaas og rives om Bommen (d. v. s. Havnebommen), hvo der skal først igennem.«

Pesten, der varede til ind i 1626, krævede ialt 4884 Menneskeliv. Andre Ulykker var hændt under dens Hærgen, for i Februar 1625 blæste det øverste af Petri Kirkes Spir ned i en Orkan, og i Maj 1626 brændte Provianthuset med Størstedelen af Provianten til Flaaden; Ilden blev slukket af Kongens Søfolk, men havde

truet baade Tøjhuset og Slottet. I Maj 1629 sluttede Kristian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen med Freden i Lübeck; men om Sommeren hærgede en Pest atter København, og Blodsot og Kopper bortrev 4964 Mennesker. I 1636—37 var det galt igen, idet Pesten udbrød om Efteraaret 1636; da man i December fandt en død Kvinde liggende i Nørregade og en anden uden for en af Portene, blev Magistraten alvorligt formanet om at sørge for Karrer til at føre de syge til Pesthuset og de døde til Kirkegaarden; Lægemedler skulde bringes omkring til Husene. I 1637 døde over 5000 Mennesker af Pest, og først inde i næste Aar ophørte Epidemien.

I 1643 begyndte den Krig med Sverige, som kaldes Torstenssonkrigen, og Aaret 1644 bragte atter en Epidemi over Hovedstaden; Kongen befalede den 27. December Lægerne at udarbejde et Skrift til Vejledning om, hvorledes man skulde forholde sig over for Sygdommen, som denne Gang var Blodgang. I Begyndelsen af 1645 hærgede en Skørbugsepidemi Byen, og da Nydelse af Planteføde dengang var lidet udbredt, udgav Professor Simon Paulli til Forebyggelse af Sygdommen sin bekendte »Dansk Urtebog« (Flora danica). I August sluttede Krigen, men der var i København skabt en meget bitter Stemning mod Adelen, der ikke havde bevilget de nødvendige Midler til Rigets Forsvar, en Stemning, der holdtes vedlige ved andre Forhold til 1660.

Den 12. Februar 1647 brændte en af de Bygninger, som Kongen var stolt af, nemlig Tøjhuset; ved en Uforsigtighed under Forfærdigelsen af Granater sprang en af disse, dræbte en halv Snes Personer og antændte Bygningen. Kongen ilede straks til og kaldte paa Tøjmesteren Oberst Zernichow, der deltog i Redningsarbejdet; Tøjmesteren kom ud »og faldt næsegrus ned paa Jorden og bad om Naade, thi han endnu ikke vidste, hvorfra Ilden var kommet.« I sin Hidsighed

Rosenborg.
Tegning af Charles Christensen.

vilde Kongen slaa ham ned, men blev bragt til Besindelse af Rigsraadet. Ilden gjorde stor Skade paa Rustkamret, saa kun Kanonerne forneden blev reddet. »Kom Ild udi Arkeliet og i Fyrværkerne og andet saadant deri var, som straks op-slog udi en Hast, det ganske Hus antændte, saa ingen Mennesker muligt var at kunne læske.« Branden varede fra Kl. 3½ om Eftermiddagen til ud paa Natten og var opstaaet ved, at man havde fyldt Granater i et Laboratorium, hvor der var Ild i Kakkelovnen.

Kristian IV's Søn, den udvalgte Tronfølger Prins Kristian døde i Tyskland i Juni 1647; Mikkelsdags Aften kom hans Lig med Skib til Københavns Havn; der-

Udkastningsmønt fra Frederik III's Kroning.

fra blev det højtideligt ført til Slotskirken Dagen efter, og her stod det til den 8. November, da det i en imponerende Procession blev ført til Frue Kirke. Ved Prins Kristians Død var Riget uden Tronfølger, og Adelen stillede meget haarde Betingelser for at vælge Kongens yngre Søn Frederik dertil. Endnu inden

Valget havde den gamle Konge lukket sine Øjne for bestandig paa Rosenborg den 28. Februar 1648; hans Lig blev først ført til Slotskirken og den 18. November s. A. til Frue Kirke for siden at finde sit sidste Hvilested i Roskilde Domkirke.

Da Frederik III efter Underskrivelsen af sin haarde Haandfæstning var valgt til Konge, foregik Hyldningen den 6. Juli nedenfor Børsen, »hvortil blev paa Slotspladsen oprejst en herlig Palads« (d. v. s. Tribune). Endnu samme Aar, den 23. November, blev Kongen og Dagen efter Dronningen kronet i Frue Kirke; ved den Lejlighed blev »paa Slotspladsen for Børsen en stor Okse, fyldt med alle Slags Vildt og Fugle, stegt og til Pris given, hvilken med stor Furie af mange hundrede Mennesker er bleven udi en Hast bortreven; derefter blev Brønden, som derhos var tillavet med rød og hvid Vin, ogsaa til Pris given, hvilken udi 3 Timer gav rød og hvid Vin noksom fra sig, saa enhver bekom den at drikke, som dertil søgte, og fandtes derpaa ingen Mangel«; ved Midnatstid blev der afbrændt et Fyrværkeri i Slotsgaarden.

I 1650 forhandlede Rigsraadet, »om København for nogen anden Købstad kunde med nogen Frihed benaades, at den kunde tiltage, eftersom det hele Land derpaa Magt ligger;« der var Tale om, at Hovedstaden kunde ophjælpes ved, at Kri-

stianshavn blev indlemmet i København, at det blev forbudt Hollænderne paa Amager at drive Handel og Udskibning, at Sundby Færge blev afskaffet, og ved mange andre Foranstaltninger. Under denne Drøftelse kom der en stærk Bitterhed til Orde fra Byens Borgere mod Adels og Gejstligheds Privilegier og mod Kongens strænge Haandfæstning.

I 1652—53 arbejdedes der videre paa Befæstningen; men stadig hjem søgtes Byen af Farsoter, i Sommeren 1652 først af Koldfeber, siden af Blodgang, der bortrev en Snes Mennesker daglig. I Foraaret 1654 udbrød en Bubonpest (Byldepest), en af de mest ødelæggende Epidemier, der har ramt Staden; en Pige skal i sine Klæder have ført Smitten med sig fra Danzig. Hoffet forlod Byen, Universitetet lukkedes, og en Herredag, der skulde været holdt i Staden, blev berammet til Koldinghus; i August ophørte alle Markeder og Torvedage; Forsigtighedsregler blev paabudt ved Begravelser, og der blev røget i Gaderne med Tjære, Enebær, Malurt, og lign. Sygdommen krævede mange Ofre: i Juni døde 2—300 om Ugen, i Juli over 600, i August døde 229 i Frue Sogn alene; i Latinskolen krævede Pesten 246 Ofre, og Skolens Rektor beretter, at en Dag var der over 60 Mennesker, som maatte følges til Jorden; Epidemien varede til Februar 1655 og krævede ialt 8551 Menneskeliv.

I 1657 styrtede Danmark sig ud i den ubesindige Krig med Sverige, der resulterede i Roskildefreden den 28. Februar 1658, hvorved Danmark mistede alle Landskaberne øst for Sundet. Kort efter fortrød Svenskekongen Karl X Gustav, at han ikke helt havde udslettet Danmark af de suveræne Staters Tal, og gik den 8. August s. A. i Land i Korsør med sin Hær. Allerede den 11. om Formiddagen opmarcherede Svenskerne i Slagorden paa Valby Bakke; samtidig var København fuldstændig indesluttet til Søs, for allerede den 9. havde den svenske Flaade kastet Anker ved Dragør. Det undrede Karl Gustav, at alt, hvad han saa om Morgen den 11., kun var flygtende Soldater og Bønder, der ilede ind mod København; ingen Deputation kom ham i Møde med Stadens Nøgler eller med Bøn om Skaansel. Da han holdt sin Hest an paa Rødovre Mark for at lade Tropperne defilere forbi, saa han derimod mægtige Røg søjler hæve sig fra Københavns Forstæder. Det havde altsammen sin egen Forklaring.

Det var hen paa Eftermiddagen Søndag den 8. August 1658, at Rygtet om, at den svenske Flaade nærmede sig, og at Karl Gustav havde gjort Landgang et Sted paa Kysten, naaede Hovedstaden, hvor det som en Løbeild fór gennem alle Byens Kvarterer og spredte Forfærdelse og Skræk blandt Borgerne. Regeringen raadslog paa Slottet; nogle mente, at Modstand var haabløs, da Hæren var for

lille, Flaaden aftaklet og uden Skyts, Voldene lave og forfaldne, Gravene tildels tørre; ogsaa Spørgsmaalet om Provianteringen af Byen med dens 30.000 Indbyggere kunde vække Fortvivlelse; men der var andre, deriblandt Frederik III selv, som vilde blive og tage Kampen op med den troløse Fredsbryder, og deres

København under Belejringen. Originalkort i Kgl. Bibliotek.

Ro og faste Holdning gjorde Udslaget. Endnu samme Aften begynder man saa godt som muligt at træffe Anstalter til at spærre Vejen for et svensk Stormløb; der blev hugget Palisader og »spanske Ryttere«; Gaderne barrikeredes med Jernkæder, Skarnvogne og Sten; hjemme skulde hver Borger have et Kar med Vand og raa Oksehuder til at slukke Ildebrand med og paa sin Post paa Volden 100 Kampesten til at vælte ned i Hovedet paa Svenskerne, hvis de stormede; Brystværnene blev gjort højere, Voldene belagt med Stormbjælker, fastgjort ved et Tov i hver Ende, saa de »efter Fornødenhed kan nedfalde og igen opdrages;« Batterier blev bygget og Miner i Kobber- og Blikrør nedlagt i Jorden. Tømmeret

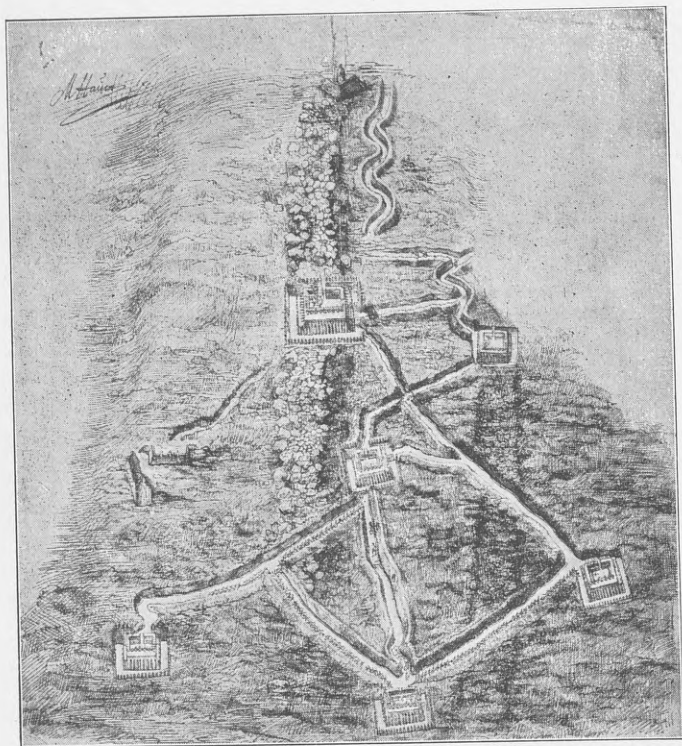
til alle disse Foranstaltninger fik man ved at nedbryde Kirken uden for Nørreport, Husene i Forstæderne og ogsaa enkelte Bygninger inden for Voldene, især ved Vesterport. Næste Dag, den 9. August, holdtes der et stort Møde paa Slotet, hvor der faldt stolte Udtalelser bl. a. fra Rigshovmesteren Joachim Gersdorf og Borgmester Hans Nansen. Der blev dannet Korps og enhver fik sin bestemte Post paa Volden, og Arbejdet paa Forsvarsmidlerne dreves ihærdigt i de følgende Dage. Da Karl Gustav viste sig med sin Hær, stod den lille Skare rede; den 11. om Morgenen blev Forstæderne stukket i Brand, og henad Aften droges Portene til for i 20 Maaneder kun at blive aabnet for Udfald, og naar der skulde fourageres; den 12. tidlig om Morgenen faldt det første Kanonskud, en Hilsen til Svenskerne fra Københavns Volde.

Natten mellem 12. og 13. August begyndte Svenskerne allerede at føre Løbegrave frem mod Vesterport, og deres Nærhed blev saa foruroligende, at man besluttede at gøre et Udfald. Imidlertid fortsattes Befæstningsarbejderne af yderste Kraft, og i de første Dage, da Fjenden var mindre paapasselig, kunde de belejrede tillade sig smaa Udflugter til Forstæderne for at hente Bjælker, Stolper, Spær og andet Træværk derfra. Voldene maa under Belejringen have frembudt et interessant Skue; her var hele den vaabenføre mandlige Befolknings Hjemsted; en Stimmel af bevæbnede Mænd færdedes ustandselig paa dem; her sov Borgerne, her holdt de deres Maaltider, idet Kvinder og Børn bragte dem Maden.

En alvorlig Fare truede Byen den 17. August, da Fjenden overskar samtlige Vandledninger, som ikke alene tilførte Drikkevand, men som ogsaa forsynede Gravene med Vand; Drikkevand skaffede man sig dog let fra de mange Brønde; værre saa det ud med Vandstanden i Gravene, indtil Renteskriver Jens Lassen fandt paa, at man ved et System af Pumper og Render (»en sær og subtil Invention«) kunde pumpe Vandet fra Stranden op i Render, saa det gennem Byen blev ført ud i Gravene, hvorfra det endog generede Svenskerne i deres Løbegrave. Desuden indrettede man et mønsterværdigt Brandvæsen, da Fjenden begyndte at skyde med »flyende gloende Kugler«. Den 23. August foretog de belejrede det saakaldte »store Udfald«, som atter var rettet mod Svenskernes Værker og Løbegrave udenfor Vestervold i Dronningens Enghave. Den Slags Udfald fortsattes stadig i Belejringens første Periode, og ved dem holdt man Tropperne i Aande, øvede dem, samtidig med at man trættede Fjenden. Krigsførelsen lammedes iøvrigt i ikke ringe Grad paa begge Sider ved den omfattende Spionage, der dreves af begge Parter, og hvorimod ingen af dem formaaede at værge sig.

Vagttjenesten paa Voldene var yderst ensformig og anstrængende, for hele

Mandskabet skulde møde om Natten og det halve om Dagen, saaledes at der ikke blev megen Tid tilovers til at hvile i. Dette sammen med den militære Disciplin, som næppe har behaget Borgerskabet, fremkaldte snart en vis Lunkenhed i Bevogtningen; især om Morgenen efter Reveillen var det vanskeligt at holde sammen paa Voldbesætningen. Den 12. September fortalte Glædessalverne fra Svenskerne, at Kronborg var faldet. Kronborgs Overgivelse var en skæbnesvanger Begivenhed for Staden, for snart var en Ring af faste Batterier lagt uden om den, med Skyts, Ammunition og Krudt hentet fra det erobrede Slot. Nu begyndte Svenskerne en Beskydning, der i Grunden varede lige til Hollændernes Ankomst, dog med varierende Voldsomhed; Fjenden vilde paa een Gang skyde Breche i Forsvaret og stikke Staden i Brand.

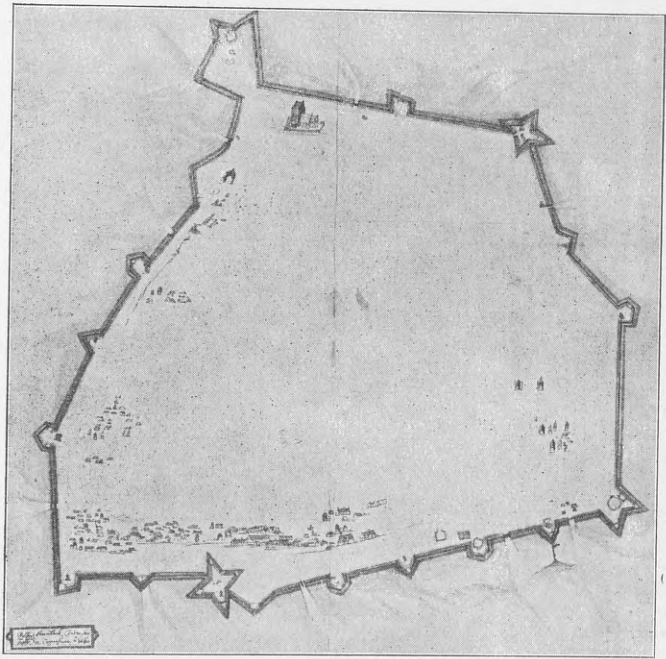
Svenske Løbegrave udenfor Vesterport. Tegning i Kgl. Bibliotek.

Hvad der mest bidrog til at holde Modet oppe, var dog, at man vedblev — trods de ringe Stridskræfter — at forurolige Fjenden med større

eller mindre Udfald; de mærkeligste af dem foretoges den 30. September fra Nørreport, den 1. Oktober fra Østerport og den 4. og 22. Oktober fra Vesterport. Farlig blev de belejredes Stilling, da Svenskerne ødelagde Stadens Spisekammer Amager den 8. Oktober; i Dagene derefter syntes Svenskernes Bombardement at betyde, at en Storm var forestaaende; da kom Efterretningen om, at den hollandske Hjelpeflaade under Admiral Obdam nærmede sig. Efter et Søslag i Sundet den 29. Oktober naaede Obdam ind i Havnen; og i Byen opstod der en enorm Glæde, navnlig da man opdagede, at Fjenden om Morgenen efter Søslaget havde rømmet samtlige Stillinger, Løbegrave og Forskansninger og trukket sig tilbage til Brønshøj. I Kirkerne holdtes den 31. Oktober Takkebøn-

ner, og Tedeum blev sunget; ingen af Dagbogsforfatterne glemmer at notere, at man for første Gang siden Belejringens Begyndelse hørte Kirkeklokkerne og Helligaands Kirkes Sangværk. Den hollandske Hjælp kom ikke et Øjeblik for tidlig, for dels var det svenske Bombardement blevet saa slemt, at Staden næppe havde kunnet afslaa en Storm, og dels var Dyrtiden blevet stor. Nu fik man lettere Livsbetingelser, og Følelsen af Sikkerhed forøgedes, da man den 4. November begyndte at sløjfe Svenskernes forladte Batterier og Løbegrave, efter at de var blevet aftegnet, for at Mindet derom kunde bevares. Den 5. November blev Vartov besat af Københavnerne.

Imidlertid indrettede Karl Gustav sig i Brønshøj, »som om han vilde blive der i hundrede Aar«; der anlagdes en stærk Stilling med Volde, Grave og Pallisader, som beherskede Hovedvejene til Staden; Svenskerne var her sikre mod Københavnernes Ud-

Svenskekongens Lejr i Brønshøj. Tegning i Kgl. Bibliotek.

fald, og Lejren, der benævntes »Carlsstad« beskrives saaledes: den »var vidt begreben, ja større end København. Deri var skønne Værelser, hvori Kongen og de andre, Grever og Herrer og høje og lave Officerer, holdt Hus. I mange Værelser var Gulvet belagt med Fliser. I Gemakkerne var skønne Vinduer med Døre og Jernkakkellovne, og de var meget vel udstafferede. Den var meget fast, med Volde, Skanser, Runddeler, stærkt befæstet . . . Ryttere og Fodfolk havde deres Hytter og Værelser, somme i Jorden og somme oven paa.« Hostaaende ikke før gengivne Tegning viser denne svenske Lejr, der strakte sig fra Brønshøj Bakkegaard over Bellahøj til Bispebjerg Mølle. Forneden til Højre løber den nuværende Frederikssundsvej gennem Volden; udenfor Volden er rejst en Galge, Lejrens nødvendige Tilbehør. Indenfor Volden ses (paa Bellahøjs Marker) Lejren; Huset med det store Tag og Udbygning er Karl Gustavs

Bolig. Den stjerneformede Skanse til Venstre i Befæstningen var anlagt, hvor nu det store Vandreservoir ligger. Foroven ses Brønshøj Kirke, der af Svenskerne brugtes som Tøjhus og Krudtmagasin; i Huset til Venstre nedenfor Kirken havde Otto Stenbock Kvarter.

T A X T

paa
Proviantens smaa Poster.

Sterksom tilforne er gjort Taxt, hvor effter Varene aff Kiøbmænd skulle selgis; Saa er nu effter Kongl. Anordning i lige maade følgende victualie Poster taxerit, hvorledis de aff Bagere / Høekere / oc andre som i smaae Partier udselge / skulle affhendis: som følger:

Groff Brød for	- - 2 1/2 sk.	- - 1 1/2 skaalp.	4. lod.
Huede eller Skomroggen Brød for	1. sk.	- - - -	10. lod
Oll	{ 1. Lønde aff 2. skop. Malt	- - - -	6. m.
	{ 1. Potte Oll	- - - -	1. sk.
Lør Gist	- - 1. Lysp.	- - - -	3. m.
Hafre	- - 1. skop. strugmaal.	- - - -	28. sk.
Smør	- - 1. skaalp.	- - - -	11. sk.
Flejt	- - 1. skaalp.	- - - -	6. sk.
Salted Kiød	- - 1. skaalp.	- - - -	3. sk.
Osse huide gemeen	- 1. skaalp.	- - - -	5 1/2. sk.
Osse grøne	- - 1. skaalp.	- - - -	3 1/2. sk.
Spanisk Salt	- 1. skop.	- - - -	2 1/2. m.
Lynborger Salt	- 1. skop.	- - - -	3 1/2. m.
Frank Salt	- 1. skop.	- - - -	3 1/2. sk.

Forstrefne Vare skal saaledis aff en huer udi smaa Poster affhendis / oc derfor ey meere fordris / under Straf som vedbor. Hafnia den 1. Septembris, 1658.

Borgemeistere oc Raad
udi
Kiøbenhavn.

Prentet i Kiøbenhavn hos Peder Morsing / Kongl. Majest. oc Dn. Boge.

Dyrtidsforordning fra Københavns Belejring.

sonlige Kommando; han var saa sikker paa Sejren, at han havde indstiftet en Ridderorden »Jesu Orden« til Uddeling efter Københavns Erobring. København laa tavs og mørk, tilsyneladende uden Forsvar, men det vrimlede med bevæbnede Mænd paa Voldene; Artillerister stod parat ved de ladte Kanoner; alle Officerer var paa deres Post, medens Kvinder og Børn nede i Byens Gader belavede sig paa den sidste Kamp fra Gade til Gade; Stemningen var alvorsfuld og højtidelig, men ikke trykket.

Det lyste op ude ved Foden af Valby Bakke, Fjendens Angrebssignal. I samme

For Københavnerne kom vel nu en roligere Tid; men det skortede paa Penge, og Provianteringen var stadig vanskelig.

I December tog Frostene fat, og der maatte stadig ises, for at Gravene ikke skulde fryse til. Svenskerne lod ikke en Gang Staden være i Fred Juleaften; det var nu deres Taktik at holde de belejrede i Aande og udmatte dem ved stadige Alarmeringer, for at de kunde være afslappede i den afgørende Time. Garnisonen led overmaade meget i denne Ventetid, baade af Kulde og Sult, og det fortjener ubetinget Beundring, at Borgerne ikke sløvedes.

Om Aftenen den 9. Februar 1659 fik Fr. III at vide, at den afgørende Storm vilde finde Sted næste Nat. Ved Mørkets Frembrud den 10. Februar var alle Forsvarerne paa deres Poster, Officerer og Soldater, Adelsmænd og Borgere, Hofbetjente, Studenter og Haandværkere. Henimod Midnat brød den svenske Hær op fra Brønshøj under Karl Gustavs per-

Øjeblik drøede en Salve fra de danske Kartover paa Vesterports Bastion. Styrkeprøven var begyndt. Snart bragede Ilden fra Tusinder af Musketter og Hundreder af Kanoner, Krudtrøgen væltede frem og indhyllede Staden i et Slør, Himlen krydsedes af Bomber og Rakter, og Luften gav Genlyd af Kampskrig og Trommehvirvler. Svenskerne rettede deres Angreb mod tre Punkter: mod Vandkunsten (deraf Navnet Stormgade), mod Kristianshavn og mod Østerport. Ved Vandkunsten var Stillingen truende; allerede var Svenskerne kommet over Graven og op ad

To-Mark slagen til Minde om Sejren.

Volden; en rasende og vild Kamp udkæmpedes, fra dansk Side med alle Vaaben: Haandgranater, Kugler, Bjælker, Brandtønder, kogende Vand og brændende Tjære; Frederik III ilede selv til, og Reserven kom i Løb fra Gammeltorv. Svenskerne maatte vige. Et fornyet Angreb mod Bryghuset og Løngangen var ogsaa frugtesløst; Tilbagetoget skete hovedkulds og i vild Uorden. Samtidig var Kristianshavn blevet angrebet, men Svenskerne maatte efter et ørkesløst Blodbad gaa tilbage; deres Modstander her, Generalmajor Fuchs, skriver i sin Rapport: »De fleste Svenske havde medbragt deres Ligskjorter«. De Svenskere, der skulde angribe Østerport, var i Nattens Mulm gaaet fejl af Vejen og rettede deres Angreb mod det saakaldte Mellem- eller Møllebolværk ved Nyboder; men efter en halv Times Kamp var de paa vild Flugt tilbage over den tilfrosne Sortedamssø. Angrebet var afslaaet overalt.

»Imod Dagningen, der det lysnede, hørte man, hvorledes det gemene Borger-skab saa og den ganske Reserve med Soldater, Studenter, saavel som Haandværks-burser, baade de, som holdt bag Slottet, og de af Volden, anfangede adskillige gejstlige Salmer med deres Melodier og Stemmer som udi et Kor i Kirken,« fortæller en samtidig. Glædessalver og Klokkeringning rystede Luften, mens bevæbnede Krigere strømmede ud af Portene for at tage Terrænet i Besiddelse. — —

Efter Stormen taber Belejringen i Interesse og dramatisk Spænding, for der skete intet af Betydning, skønt Svenskerne blev liggende i »Carlsstad« indtil den 31. Maj 1660, og Tiderne hyppigt var trange for Københavnerne, der maatte kæmpe med Kulde og Sult og Skuffelser indtil Freden undertegnedes den 27. Maj 1660 efter Karl X Gustavs Død.

Trods de haarde Fredsbetingelser modtog de haardtprøvede Københavnere Efterretningen om Krigens Ophør med Glæde. Fra Byens Volde blev der affyret en tredobbelt Glædessalut: »Studenterne begyndte paa deres Post bag ved Bryggerset ud ad Lønporten, saa efter dem Soldaterne paa Vandkunsten, siden Borgerne hen mod Østerport, derfra de hollandske Soldater hen til Stranden«. Kristi Himmelfartsdag, den 31. Maj, holdt man Takkegudstjenester i alle Kirker; men først da alle Svenskerne var borte, blev Nørreport aabnet, den 11. Juli. Tre Dage efter mødte Bøndernes Vogne atter paa Torvet.

MINDER OM BELEJRINGEN

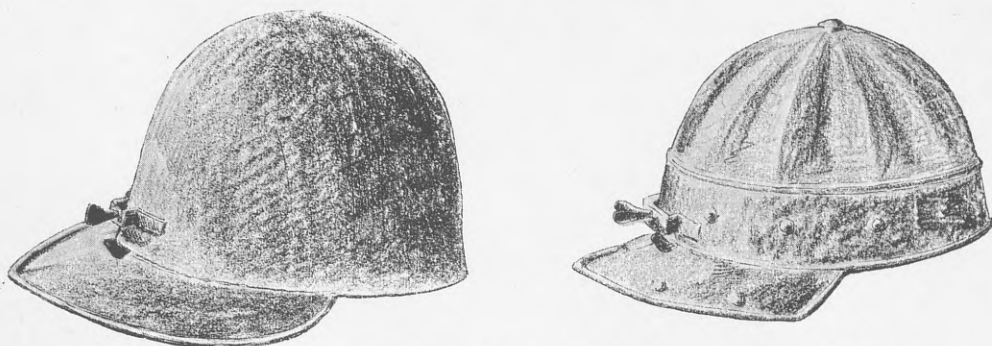
Af PETER LINDE

UDE i Terrænet mellem den gamle og nye Banegaard hænder det af og til, at Arbejdere, som er beskæftigede med Grundgravning eller Kloaknedlægning, støder paa Menneske-Skeletter og finder sønderbrudte forrustede Vaaben. De Døde ses ikke at være nedlagte i Trækister, ligesom ingen ordentlig Gravskik synes at have raadet ved Begravelsen.

Det sidst forekommende Fund af denne Art skete tæt ved Axelborg just paa den Plads, hvor den forrige Banegaardshal laa. Finderen alarmerede i dette Tilfælde Politiet, som derefter hurtigt afgav Sagen til museumsmæssig Undersøgelse. Det fundne Skelet viste sig at være af en 30—40aarig Mand, overordentlig kraftigt bygget og med en særlig smuk Cranieform. Alle Tænder var tilstede, de var stærke og velbevarede om end meget slidte. I en af Laarknoglerne kunde iagttages en Fractur, som maaske har været Aarsag til Døden. Der var ikke Spor af Klæder eller andet, som kunde datere Ligets Nedgravning.

Som enkelt Skeletfund havde det ikke været muligt at sige noget afgørende om fra hvilken Tid det stammede. Naar man imidlertid sammenholder dette Fund med de øvrige, der kendes fra denne Del af Byen, saa bliver det ganske rimeligt at antage, at den Døde var en svensk Krigsmand, som havde været med i Carl X Gustavs Belejring af København og som, dræbt af en Kugle fra den indesluttede By, efter Stormangrebet var blevet slængt ned i en af hans eget Folks forladte Løbegrave.

En navnløs, tapper Soldat har her hvilet i en ukendt Grav, medens Tiderne gik, og Stedet blev Hovedstadens allertravleste. Ingen har anet, at han laa dernede under den dristigt konstruerede Jernbanehal faa Fod under Sveller og Skinner med de drønende Lokomotiver, og endnu er der sikkert mange af hans modige Kamerater, som muldner i Jorden derude under Dagligvejens Færdsel.

To Hjelme fra Svenskekrigen 1658—59, fundne ved Gravning til Skolen i Brønshøj.

Ved det her omtalte Skelet laa der som sagt ingen Rester af Dragt eller Vaaben; men fra andre Fund kendes der baade brækkede Kaarder og Dolke, Geværlaase og Patronrør, ja det siges, at der skal være fundet et Par af de hvide Skjorter, som Svenskerne trak over deres Dragt for ikke at kunne skelnes fra Sneen, som dækkede det aabne Land udenfor Byens befæstede Volde.

Ved Udgravning af den store Grund til Brønshøj nye Skole fandtes to Hjelm-Huer af Jern, som nok stammer fra Svenskekongens Felt-Lejr, der var indrettet herude. Paa begge Hjelmene sidder endnu Klemmeskruerne, som har holdt paa nogle Jernskinner, der har kunnet skubbes ned foran Ansigtet og tage af for Sabelhug. Den ene Hjelm findes paa Bymuseet, den anden opbevares paa Skolen.

I Februar Maaned 1659 udnævntes Claus Ahlefeldt til General-lieutenant, og denne tapre Adelsmand overtog saaledes den øverste Ledelse af Stadens Forsvar. I selve Stormnatten førte han Befalingen paa Voldens mest udsatte Front fra Løngangen til Helmers Skanse, det truede Sted, hvor Hovedstadens og Landets Skæbne skulde afgøres. Angrebet begyndte med at Svenskernes Stormkolonne rykkede frem mod Bastionen foran Vartov for at storme Slotsholmen og Løngangen. Med Dødsforagt styrtede Svenskerne ned i Graven foran Hovedvolden, hvor Ahlefeldt personlig var til Stede og ved sit Eksempel i forreste Række opildnede Forsvarernes Mod. Ved Hjælp af Stormstiger entrede Angriberne op ad den indre Gravskraaning, og

Sværd, som efter Traditionen skal have tilhørt en svensk Officer, der faldt for København 1659. Opbevares i Høj-Tastrup Kirke.

det lykkedes et Par af dem at bestige Brystværnet. Den forreste, Kaptajn Uggl, raabte: »Vil I have Pardon, I danske Hunde; hvem kommanderer her?« I samme Øjeblik blev han stødt ned af Claus Ahlefeldts Partisan, og den anden svenske Officer fandt ligeledes Døden; Førernes Fald bragte Kolonnen til at vige, og Faren var afværget. Paa dette Kampens Brændpunkt var og blev Slaget uigenkaldelig tabt for Svenskerne.

Et synligt Minde om Claus Ahlefeldts Bedrift er hans Partisan, som endnu opbevares paa Nationalmuseet. Bladet er orientalsk Arbejde med meget fine indhamrede og ciselerede Guldornamenter i Staalet. Stagen skal være af Kaneltræ og er over seks Fod lang.

I den historiske Vaabensamling paa Tøjhuset ligger fem Støbejerns-Bomber, hver næsten en Alen i Diameter; de skal efter Traditionen være kastede ind i København under Belejringen.

I samme Samling hænger der ogsaa nogle Faner, som erobrede fra Svenskerne under Udfald fra Staden.

Indtil den store Ildebrand 1728 lagde Stadens Raadhus i Aske, havde der i denne Bygning været samlet adskillige Minder om den begivenhedsrige Belejringstid. De fleste af disse Ting gik til Grunde, deriblandt var nogle Jerntænger, hvormed Brandsvendene havde kunnet gribe glødende Kugler ud af brandfarlige, ramte Steder. De havde været op-hængt forsynet med denne Indskrift paa Tysk:

»1659 den 11. Febr. da var jeg Andreas Frecken fra Breslau Murmester her i København og Oldemand for Brandmestrene og Brandsvendene.

Disse Brandtænger brugte vi for Ildkuglerne.

Anno 1662:«

Efter Krigens Slutning og Suverænitets Indførelse blev der præget Mønter,

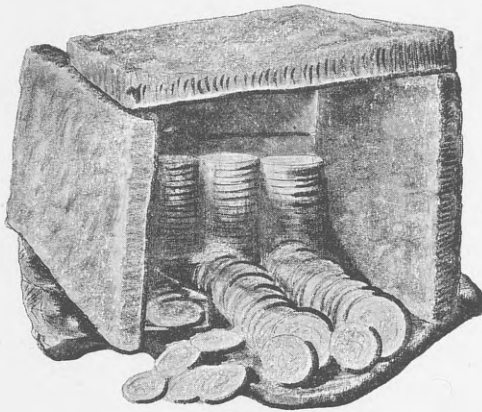

Ærkebiskop Hans Svanes Spyd og Generalmajor Claus Ahlefeldts Partisan.

Skuepenge og Medailler, som mindede de haarde Aar og den lykkelige Fred.

Af alle disse kunstfærdige, bittesmaa Monumenter findes der Eksemplarer i den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Under Grundudgravningen til Universitets-Annexet imellem Studiestræde og St. Pederstræde i Aaret 1915 stødte Arbejdsmændene Eloff Kronwall og L. P.

Skatkammer fremdraget ved Grundgravning til Studiegaarden.

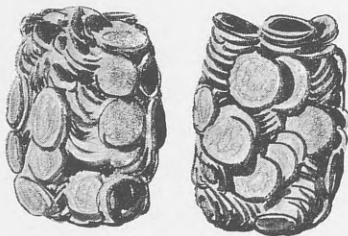
Svendsen den 22. Februar paa et lille Rum, som var stablet sammen af uregelmæssige, flade Natursten og et Par gule Mursten. I Rummet laa Resterne af en rund Blykapsel og en firkantet Blyæske indeholdende 74 Sølvmønter samt 3 Guldmønter.

Udenom Skatkamret var der løs Fyld iblandet Dyrekogler og Aske. Fornuftigvis blev Museet straks underrettet og hele det ejendommelige Fund ses nu udstillet i den kgl. Mønt og Medaillesamling i Prinsens Palæ.

Skatten udgøres af: 75 Speciedalere, 2 Dukater og 1 Rosenobel. Kun to af Speciedalerne er fra Christian 4 (norske). Resten af Mønterne er nederlandske og tyske. Den ældste Daler er fra Ansbach-Baireuth 1543, de yngste er fra Holland og Zeeland 1651.

Mønterne er utvivlsomt gemt under Belejringen 1658—59, og deres samlede Værdi vilde i vore Dage repræsentere en Sum paa c. 3000 Kr.

I 1909 var Arbejdsmændene N. P. Nielsen og Chr. Hansen beskæftigede med at grave ud for Kloakanlæg midt i Børsbygningens Grund. Pludseligt og samtidigt bemærkede de et Par tunge, sorte Klumper, og da de fik disse frem i Dagens Lys, viste det sig at være sammenkittede, store Sølvmønter, der var sort anløbne af at have ligget i de ældgamle, sammenskyllede Saltvandsaflejring. Vægten af de to Klumper tilsammen var omtrent 12 Kilo (5520 Gram og 6320 Gram) og de repræsenterer en nutidig Formue næsten dobbelt saa stor som den forud nævnte i Studiegaardens Grund fremdragne.

Møntklumper fra Børsens Grund.

Blandt de bestemmelige Mønter findes danske og norske Sletdalere og Tomarkstykker fra Christian 4 og Frederik 3., svenske Tomark og Mark fra Dronning Christina samt nederlandske Rigsdalere.

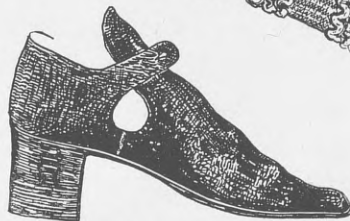
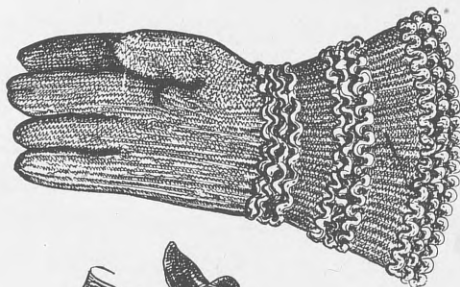
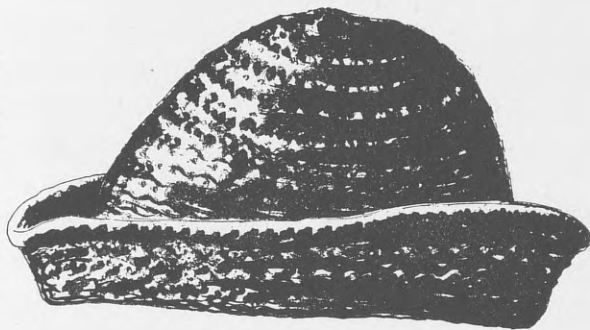
Alt tyder paa, at disse Mønter er nedgravet af Krigsforskrækkelse i 1658—59, og de har foruden i Tøjposer været yderligere nedgemte i Træfustager, som det var Skik i Datiden. Senere er Tøj og Træ bortsmuldret, medens Mønterne har kittet sig sammen, saa Klumperne endnu har beholdt Tøndeformen.

I Slutningen af 80erne i forrige Aarhundrede sløjfes og jævnes det Voldstykke, hvis Sted nu indtages af det nye Raadhus. »Gyldenløves Bastion« bar en gammel, graa Stubmølle, der svingede Vingerne højt over løvrige Træer, i hvis Skygger et lille gulkalket Hus gemte sig.

Drømmende i tung Magelighed rundede Stadsgravens blanksorte Vand Voldskræntens Fod i bløde bugtende Linjer. Den spejlende Flade kunde strejfes af lyse, smilende Blink, men ogsaa mørknes i Grublen over bitre Minder. Naar Sommervarmen brændte Grønvæksten graa, kogte og gærede den dynede Bund; fra Dybets Mudder steg Bobler tilvejs, bristende med en spinkel Lyd. Det klukkede og klagede saa sært fra den hemmelighedsfulde Utilgængelighed.

Nu kom en Arbejdsstyrke i Gang med at oprense Graven og i 62 lange Arbejdsdage blev 3000 Kubikfavne Mudder fjernet. Under dette store Foretagende blev der dels i Voldfylden og dels i Gravdyndet gjort et usædvanligt rigt Fund af de mest forskelligartede Sager og fra meget forskellige Tider.

Strækningen af den opmudrede Stadsgrav faldt sammen med den Grav, som laa aaben under Svenskehærens Belejring af Staden, og netop i denne Egn stod jo de haardeste Kampe. Da man i 1720erne opfyldte Dammen, benyttedes hertil

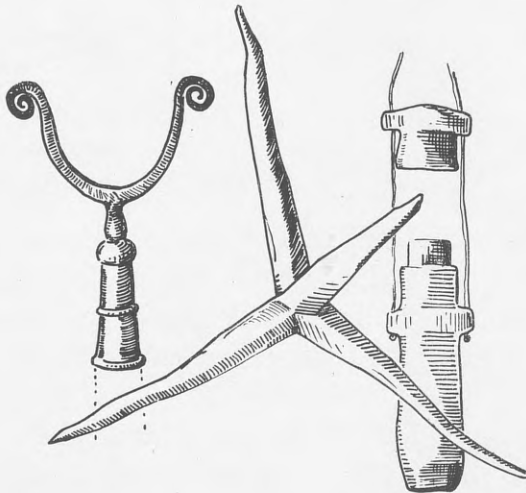
Københavnske Jordfund.
Filthue, Uldvante, Lædersko fra 17. Aarh. (Nationalmuseet).

alslags Affald fra Københavns Huse, Gaardspladser og Stalde, hvorved mange Brugsgenstande uforvarende er kommet med i Fylden.

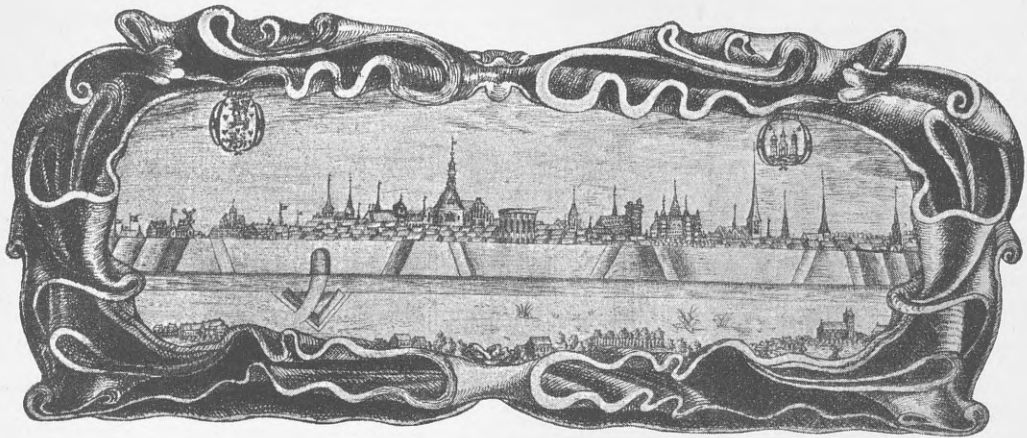
Der var Sager, som nok kunde stamme fra Christian 4.s Tid, men det meste maa nok dateres til Perioden omkring 1700. I de øvre Jordlag kunde endnu paa-vises Rydningsfyld fra Tomterne efter den store Ildebrand 1728; men ogsaa langt yngre Tider var repræsenterede, idet der paa Bastionen har staaet et Observatorium, et Gymnastikhus (som tjente til Lighus i Koleratiden) og et Cirkus, foruden at der under Udstillingen i 1872 var et broget Virvar af alle Slags Smaaboder, og herfra har der let kunnet hobe sig Affald op.

I Graven fandtes saaledes mange Sager, som hidrører fra Krigsvæsenet: sønderbrudte Sværd, Kaarder og Dolke, Spydblade og Stagespidser, Hjullaase af Geværer, Fuldkugler og Granater, Patronhylstre og Krudthorn. Endvidere Sporer og Sporeremme, Hestesko og Bidsler, ja endogsaa Fodangler og Isjern til at spænde under Skoene kom for Dagen. Selv Trommestikker og Fløjter indeholdt dette Arsenal fra længst forsvundne Dage; og endelig nogle svære grove Filthatte, som maaske har hørt til Soldaterudrustningen i Vinterfelttjeneste. En af Hattene har en bred Flænge, der ser ud til at være frembragt ved Økse- eller Sabelhug.

I det øvrige Voldterræn og i Lucie-Dammens øvre Lag var Fundene ikke færre, men af fredeligere Art. I hundredvis kunde fordom tabte og henkastede Genstande opsamles, og disse gav hver for sig lige som et lille Glimt af det indendørs og udendørs daglige Liv i svundne Tider.

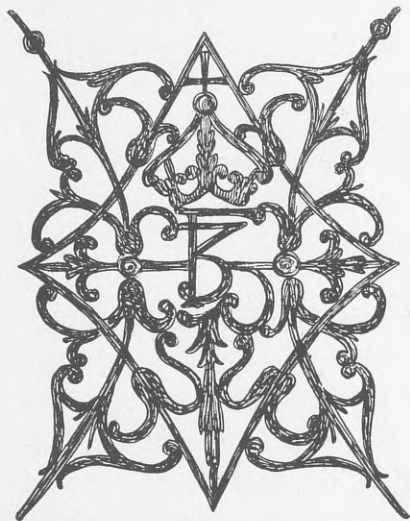
FRA ENEVÆLDENS INDFØRELSE TIL DEN STORE BRAND

AF ARTHUR G. HASSØ

DA Svenskehæren i August 1658 var paa March mod København, havde Frederik III og Rigsraadet den 10. August givet Hovedstaden Løfte om Privilegier forud for alle andre Købstæder. København skulde være en fri Rigsstad og som saadan »udi alt, hvad Riget til Bedste delibereres kan, have deres Stemme og Samtykke«; Byen skulde være den ene af Sjællands to Stapelstæder; Byens gejstlige og verdslige Standspersoner skulde have Ret til at erhverve adeligt Jordegods med samme Friheder som Adelen; de skulde i Fredstid være fri for al Skat og Indkvartering, og de, »og deres Børn og Efterkommere efter dem, (skulde) nyde med Adelen lige Adgang til Officia og Honores, naar de dem med deres Kapacitet og Kvaliteter dertil kan gøre kapable og meriterede«. Den 24. Marts 1659 stadfæstedes disse Privilegier, idet det samtidig blev bestemt, hvorledes Byen skulde udøve sin Indflydelse paa Rigets Sager; der maatte nemlig af Borgmestre, Raad og Borgerskabet vælges 32 af Stadens bedste Borgere; de skulde sammen med Borgmestre og Raad træffe Bestemmelser om Stadens Anliggender; men desuden maatte der af de 32 udvælges 2 Mænd, som sammen med 2 Borgmestre skulde have fri Adgang til Kongen og være med i Overvejelser og Beslutninger om Rigets Anliggender. Den 14. April 1659 foregik paa Raadhuset det første Valg af »de 32 Mænd«, en Institution, der bestod til 1. Januar 1840.

Den Rolle, den københavnske Borgerstand havde spillet i Belejringsaarene, havde sammen med Løftet om Privilegierne givet Borgerne en stærk Selvfølelse, og endnu før Svenskerne var ude af Landet, kom de frem med Krav om, at Løf-

tet blev opfyldt. Der udspandt sig ligefrem et Ordskifte mellem Kongen paa den ene Side og Magistraten og de 32 Mænd paa den anden om Privilegiernes Omfang og Fortolkning. Samtidig havde den sidste Krig styrket Borgernes Bitterhed mod Adelen, og da en Rigsdag blev sammenkaldt i København i September 1660, blev Staden til en eneste politisk Klub; det kom til flere blodige Sammenstød

Beslag fra et Skrin, opgravet paa Amager (Rosenborg).

med Adelsmændene; Stemningen blev mere og mere ophidset, og det var Københavnerne med Borgmester Hans Nansen som Fører, der den 8. Oktober tog det første Skridt til at gøre Kongedømmet arveligt, d. v. s. til at berøve Adelen dens vigtigste politiske Indflydelse. Adelen, der manglede Førere, besluttede i al Hemmelighed at forlade Byen den 11. Oktober og derved sprænge Rigsdagen; da erklærede Kongen Staden i Belejringstilstand; Portene blev lukket og Vagterne forstærket. Over Byen hvilede en ildevarslende Stilhed; Boderne lukkedes, og Gaderne stod tomme; af og til hørtes Kommandoraab, naar Soldaterne og Borgervæbningen marcherede til deres Alarmpladser. Adelen raadslog i Holmens Kirke, uhyggelig til Mode. Lørdag den 13. Ok-

tober faldt Adelen endelig til Føje, og Stænderne og Raadet overdrog Frederik III's Hus Arveret til Tronen, baade paa Sværd- og paa Spindesiden. Torsdag den 18. Oktober fandt den højtidelige Arvehyldning Sted under aaben Himmel paa Slotspladsen, foran Børsen.

Kongens Planer gik dog videre, end Københavnerne anede. Karakteristisk var det, at han den 30. Oktober lod Borgervæbningen aftakke, forøvrigt med megen Højtidelighed. Efter at Rigsdagen var hjemsendt, blev der sendt et Dokument rundt i Landet til Underskrift, og ved denne »Arveenevoldsakt« af 10. Januar 1661 blev Danmark et enevældigt styret Arvekongedømme. Det maatte naturligvis ogsaa faa Indflydelse paa Københavns Stilling. Helt at undertrykke Stændernes Privilegier vovede Regeringen dog ikke, og den 24. Juni 1661 udstedtes Københavns Privilegier; Originaldokumentet, der er paa Pergament og med vedhængende Segl i svær Sølvkapsel, opbevares stadig i Raadstuearkivet. Privilegierne er ikke ganske som de fra 24. Marts 1659; Staden fik ligesaa lidt som Stænderne nogen Indflydelse paa Rigets Styrelse; de 32 Mænd skulde stadig være

medbestemmende i Byens Sager, og den øverste Borgmester fik Titel af Præsident. Borgernes Ligestilling med Adelen gentoges ganske vist i dette Dokument; men Bestemmelsen havde mistet sin Betydning ved Enevældens Indførelse; derimod beholdt Byen sin Stapelret, d. v. s. Eneret til at indføre Varer fra Udlandet til Sjælland; denne for de andre Købstæder saa skadelige Bestemmelse blev dog ophævet allerede 1689. Ved Privilegierne 1661 fik Staden Roskilde Len (Bistrup Gods) til evig Ejendom, en Gave, hvis Betydning steg i Tidens Løb; Indtægterne af Godset skulde anvendes, den ene Halvpart til Raadstuen og Magistratens Underhold, den anden til »Stadens Politiers og Menighedens Forbedring«; ved samme Lejlighed fik København det Vaaben, der benyttes den Dag i Dag.

Privilegierne af 1661 fik ikke den Betydning, Borgerne havde ventet, for Stadens frie Udvikling. Alt, hvad der smagte af Selvstyre, var Enevælden imod; det gamle københavnske Frihedsparti maatte føle sig alvorligt skuffet; ganske vist var der indført borgerlig Lighed; men det økonomiske Tryk vedvarede; indvandrede Tyskere skabte forøget Konkurrence; nye Skatter udskreves, og Indkvarteringsbyrden vedblev at tynde; der gærede en stærk Misfornøjelse i Staden.

Naar København alligevel kom i Vejret og fik en dominerende Stilling, der skaffede den Betegnelse »en Blodigle paa Statslegemet«, var det, fordi Enevoldskongen begunstigede sin Hoved- og Residensstad paa saa mange Maader, at

Titelblad fra Københavns Jordebog 1658.
(Raadstuearkivet).

Byen blev »Regeringens forkælede Barn, der overdængedes med Gaver og Kærtegn, medens andre Stæder var sig selv overladte«.

En stor Del af Københavnernes Misfornøjelse var rettet mod det nye Kastel, som Kongen lod opføre i Aarene fra 1662 efter den hollandske Ingeniør Henrik Ruse's Plan; det var Borgernes Anskuelse, at dette Værk nok saa meget var en Trusel mod Staden som mod en eventuel Fjende, et Værn for den suveræne Kongemagt imod Folkets Frihedsfølelse. Samtidig blev der arbejdet ivrigt paa Stadens Fæstningsværker, hvis Mangler var blevet aabenbare under Belejringen. Tiderne var urolige, og i hele Frederik III's Tid blev der arbejdet paa Københavns Volde. Først tog man under Henrik Ruse's Ledelse fat paa den Del af Volden, der stødte op til Kastellet; derpaa udbedrede man Strækningen fra Vesterport til Nørreport, og endelig blev Volden fra Vesterport ført helt ud i Stranden; derved opstod Frederiksholmskvarteret, dengang kaldt »det nye Værk bag Slottet« eller »Kalveboderne«; næste Aar udvidedes Kristianshavns Volde paa tilsvarende Maade, og Amagerport blev opført. Løngangen og det murede Krudttaarn blev revet ned, og en ny Vesterport blev rejst for Enden af Lille St. Klemensstræde (nuværende Frederiksberggade) i Stedet for den gamle (for Enden af Vestergade), der var blevet delvis ødelagt under Belejringen; inden for Porten byggedes et Vagthus og igennem Volden udfor Studiestræde byggedes en ny Vandhvelving, hvoraf der i Maj 1885 og senere fandtes betydelige Rester. Den gamle Møllegrav i Løngangsstræde blev kastet til, hvorved Vandkunsten ophørte med at være Mølledam og blev Torv. Det nye Frederiksholms Kvarter var næppe særlig stærkt bebygget i den første Tid, skønt der var afpælet Gader: Møllebæksgade (eller Løngangsstræde), Slots-gade (eller Frederiksholms Kanal), Stormgade, Ny Kongensgade og Ny Vestergade, i lange Tider kaldt Vigandts-gade efter Købmand Vigandt Michelbecher, hvis Gaard laa, hvor nu Prinsens Palæ findes.

I 1650 var der blevet udarbejdet en Plan for Bebyggelsen af Ny-København, Terrænet fra Gothersgade ud til de nye Volde. Krigsaarene havde imidlertid standset alt Byggeri herude, og først i 1663 udarbejdede Henrik Ruse en ny Plan, der blev godkendt og i det væsentlige gennemført. De fire Gader, der først blev regelmæssigt bebyggede, var Dronningens Tværgade, Borgergade, Store Kongensgade og Norgesgade (nuværende Bredgade).

I den gamle By var Gadernes Farbarhed ikke særlig god; i en Forordning fra 1665 siges der, at mange af Gaderne var »deformede med adskillige Skure, Svegbuer, Boder, Bislag, Stakitter, Tralværk, Tømmeroplag, Kælderhalse, Af-

Det nu nedlagte Officerslazaret i Rigensgade. Tegning af Charles Christensen.

Muligvis Henrik Ruses Privatbolig, der var beliggende sammen med Guldhuset ved den ufuldførte S. Anna Rotunda. De fire Søjler er sandsynligvis Rester af denne mærkelige Kirke.

visersten, Støtter, Trapper og deslige Udbygninger, saaledes at Farten og Kørselen hindres, hvorhos adskillige Personer udi bemeldte Gader og Stræder staar og falholder Kød, Fisk og deslige Varer«; særlig belemret i denne Henseende var Nørregade, Klædeboderne, Vimmelskafte, Skoboderne, Højbrostræde og Vestergade. Frederik III optog sine Forgængeres Kamp for Byens Renligholdelse; 1661 paalignedes der alle Huse en Renovationsskat, og en Generalrenoveringsdirektør blev udnævnt; men Befolkningen ydede en sej Modstand saavel mod Skatten som mod selve Renovationsarbejdet.

Københavns Borgervæbning blev unddraget Magistratens Overkommando og gjort til et særligt Korps under en Stadshauptmand; Væbningen var delt i 10

Kompagnier, der hvert kommanderedes af en Stadskaptajn. I 1668 fritoges Borgerne for baade »den store« og »den lille Vagt«; den første overtoges af Garnisonen, den anden af 32 dygtige og værgagtige Karle, der underholdtes ved en Skat paa samtlige Indbyggere, en Forløber for Gadevægterne.

Der blev ikke bygget meget i Frederik III's Tid; Nikolaj Kirke blev repareret og dens Indre rigt udsmykket, navnlig berømmes dens Orgel; i 1666 fik Kirken et prægtigt Spir. Den mærkeligste offentlige Bygning er det store kongelige Bi-

bliotek, »bag Slottet« mellem Tøjhuset og Proviantgaarden; det stod først færdig i 1673. I 1669 blev der paa det nuværende Garnisonshospitals Grund i Rigensgade rejst et nyt kemisk eller rettere alkymistisk Laboratorium, det saakaldte Guldhús.

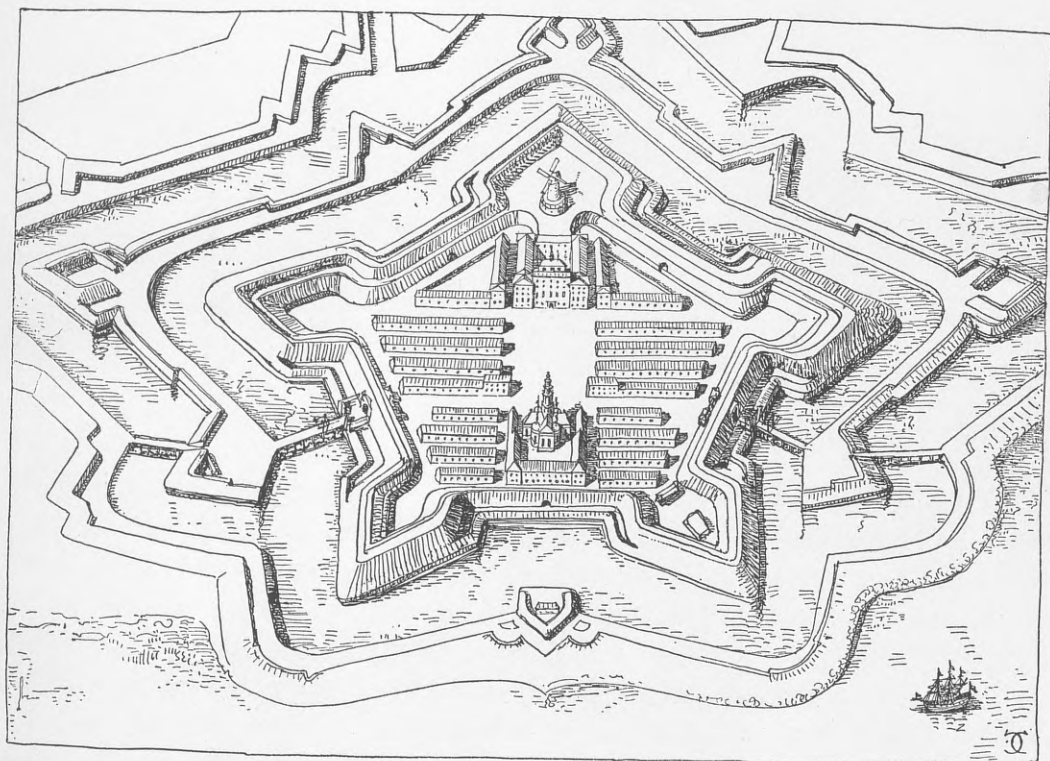
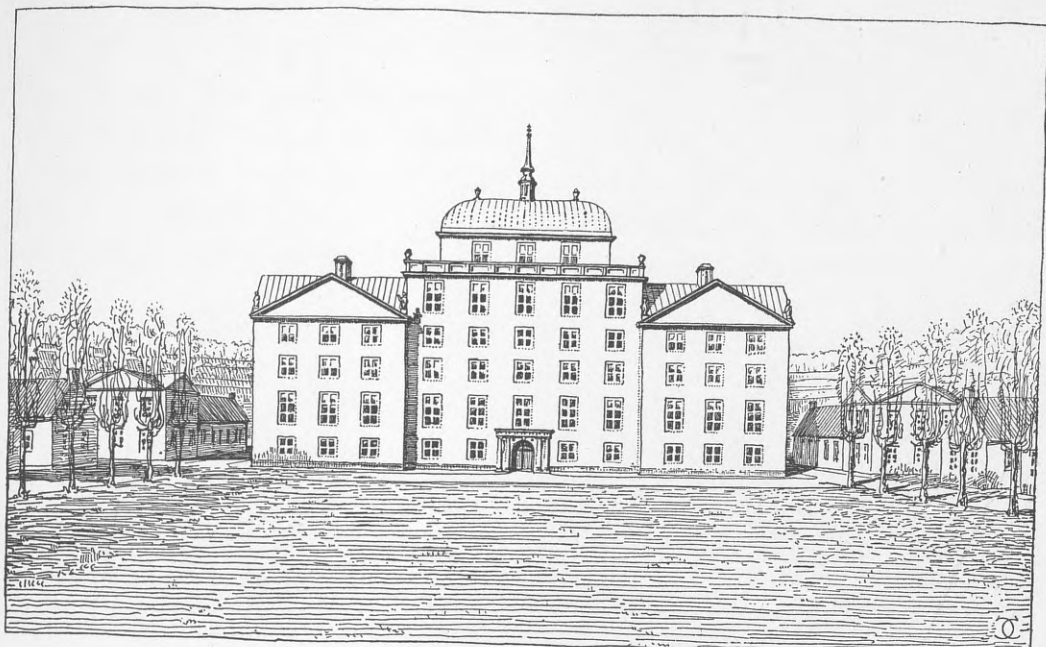
Under Belejringen var Fattigvæsenet kommet helt i Uorden. I Stedet for det kommunale Børnehus

Medaille slagen i København, da man anstillede »chymiske« Forsøg. (Kgl. Mønt- og Medaillesamling).

(ved Siden af Pesthuset inden for Peblingsøen), der var revet ned i August 1658, oprettedes i 1662 et nyt Børnehus paa Kristianshavn. 1665 blev Pesthuset genoprettet og flyttet til en Bygning ved Kalvebod Strand (det senere »Belvedere«); det blev i Tidens Løb Internat for sindssyge. Det nye Vartov ved Sortedamssøen var blevet helt ødelagt under Belejringen, og dets Lemmer boede først i Pilestræde 30, derefter fra 1662 i det nye Børnehus, indtil et nyt Vartov, det nuværende, oprettedes i 1666 i en Gaard i Farvergade.

Ved Siden af Kongens Iver for at skabe et sundere Grundlag for Skattevæsenet, Københavns Grundtakst af 1662, fortsatte man i Handel, Skibsfart og Industri i merkantilistisk Aand med Privilegier, Monopoler, Beskyttelse og Tvang; men store Resultater opnaaedes ikke; det manglede ikke paa Forsøg og Opmuntringer fra Regeringens Side, og i 1668 oprettedes et Kommercekollegium, der dog snart ophørte uden at have udrettet noget. Industrien, der søgtes fremmet ved Beskyttelsestold, Skattefrihed og Salgsmonopol, bestod i Frederik III's Tid af den kommunale Fabrik paa Børnehuset, et Sæbesyderi, en Stivelsesfabrik, en Fabrik for Høleer og Skæreknive, et Sukkerraffinaderi (bag Børsen), et Glasværk (paa Slotsholmen ved Løngangen), et Saltsyderi, en Oliemølle (ligesom Sæbesyderiet paa Kristianshavn) og en Korduanfabrik (Korduan er en Slags Gedeskind). Af Bogtrykkerier havde Byen adskillige, og i 1666 fik Byen sin første

Øverst Frederik III's paatænkte Slot i Kastellet, hvortil Grundstenen blev nedlagt i 1664. Nederst Henrik Riises Forslag til Kastellet i 1664 med et Slot hvor nu Kirken ligger, og en Kirke hvor nu Kommandantboligen ligger.

Tegning af Charles Christensen.

danske Avis, Bordings Maanedsavist »Den danske Mercurius«, der var skrevet paa Vers. Postvæsenet blev forbedret, og man fik en Generalpostmester.

Regeringen greb ind overalt; Lavenes Artikler blev reviderede, da deres Selvstyre og store Uafhængighed stred mod Enevældens Ønsker; Stridigheder mellem Lavene og Myndighederne, mellem Lavene indbyrdes og inden for det en-

Kristianshavnske Lavssegl. (Tegninger i Raadstuearkivet).

kelte Lav forefaldt hyppigt. København havde foruden 12—13 Bartskeerere og saa en dygtig Lægestand, og af Apoteker var der mindst fire: Svaneapoteket i Højbrostræde, Løveapoteket i Vimmelskaftet, Kong Salomons Apotek og Hofapoteket paa Slottet. I 1668 fik Byen en Stadsfysikus og -medikus; den var efter Belejringen blevet forskaanet for Epidemier, men fik alligevel to nye Kirkegaarde, en udenfor Nørreport i Stedet for den, der var ødelagt under Belejringen, og en uden for Østerport, Holmens Kirkegaard (fra 1666), den ældste af Byens nuværende Kirkegaarde. En nyttig Foranstaltning var det, at Sognepræsterne fra 1664 hver Lørdag Formiddag skulde aflevere en paalidelig Fortegnelse over de i Ugens Løb fødte og døbte Børn og over de afdøde Mænd og Kvinder, tilligemed Dødsarsagerne.

Tiden 1661—1670 var en Overgangstid; Borgerstandens Selvfølelse og Frejdighed forsvandt, og den nye Enevælde vænnede Folket af med at tænke selvstændigt; dansk Aand og Væsen fortrængtes af Tyskhed. Det varede ikke længe efter Frederik III's Død den 9. Februar 1670, før det blev klart, at en afgørende Forandring var indtraadt; Enevældens Blomstringstid var begyndt. Adgangen til Kongens, Kristian V's, Person blev vanskeliggjort; men endnu stødte Enevælden paa Modstand hos Borgere og Almue; i København var der megen Uvilje i de første Aar.

»Griffenfeldts Horn«. (Bymuseet).

Ogsaa i disse Aar, der prægedes af Rigskansleren Peder Griffenfeld, arbejdedes der ivrigt paa Fæstningsværkerne, især mellem Nørre- og Vesterport; Nørreport blev indrettet til Krudttaarn og en ny Nørreport opført efter en Model af Hans Steenwinkel (fuldført 1673); den stod til Sommeren 1856, da den tiltagende Færdsel krævede dens Fjernelse. Til Fæstningens yderligere Sikkerhed blev samtlige Huse mellem Søerne og Voldene nedbrudt efter 1672. Tre Aar senere begyndte den skaanske Krig; Stemningen i Hovedstaden var begejstret, men det var en stor Skuffelse, at Freden ikke skaffede noget af det, der var tabt i 1660, tilbage.

Griffenfeldts Signet.
(Nationalmuseet).

For Stadens Udvidelse og Forskønnelse gjordes der meget, navnlig i Aarene 1680—99. Indbyggertallet, der i 1669 var ca. 31.000, steg til ca. 42.000 i 1679, ca. 60.000 i 1689 og ca. 62.000 i 1699. Denne Stigning medførte naturligvis, at Tiden ogsaa blev en Byggeperiode. Det ny Frederiksholmskvarter og Ny-København mellem Gothersgade og Kastellet begyndte nu for Alvor at blive bebygget; det var især i Stormgade, Ny Vester-gade, Ny Kongensgade, Løngangsstræde, Adelgade, Sølvgade og paa Kongens Nytorv, at der blev opført nye Privathuse, for største Delen dog kun toetages Bindingsværksbygninger. Smukkere var de offentlige Bygninger og de adelige Palæer, der byggedes spredt om i Byen; en Gruppe af dem var samlet om Kongens Nytorv, der efterhaanden blev Stadens Centrum. I Sommeren 1670 blev Torvet planeret;

oprindelig synes der at have været en Vagt midt paa Torvet; men den blev 1680 flyttet hen ved Ny Adelgades Udmunding; for yderligere at drage Trafik og Liv til Pladsen begyndte man i 1671 Udgravningen af Nyhavn, og i 1688 fik Torvet Amoureux' Statue af Kristian V. Paa Kongens Nytorv rejstes en Række anselige Bygninger, et Gjæthus (ud for Hjørnet af Tordenskjoldsgade og det nuværende Kongelige Teater), i 1672—77 Ulrik Frederik Gyldenløves Palads (der senere kaldes Charlottenborg), Storkansleren Grev Ahlefeldts Gaard (nu Hotel d'Angle-

»Hesten« paa Kongens Nytorv.
(Medaille i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling).

terre), Niels Juels Gaard (nu Thottske Palæ) og Admiral Bjelkes Gaard (nu Magasin du Nord). Enkedronning Sofie Amalie byggede det ældste Amalienborg, der stod færdig i 1673; men allerede 1689, tre Aar efter hendes Død, nedbrændte det ved en Katastrofe den 19. April, hvorved over 200 Menneskeliv gik tabt; mange af de omkomne var Børn og unge Mennesker af de bedste Familier.

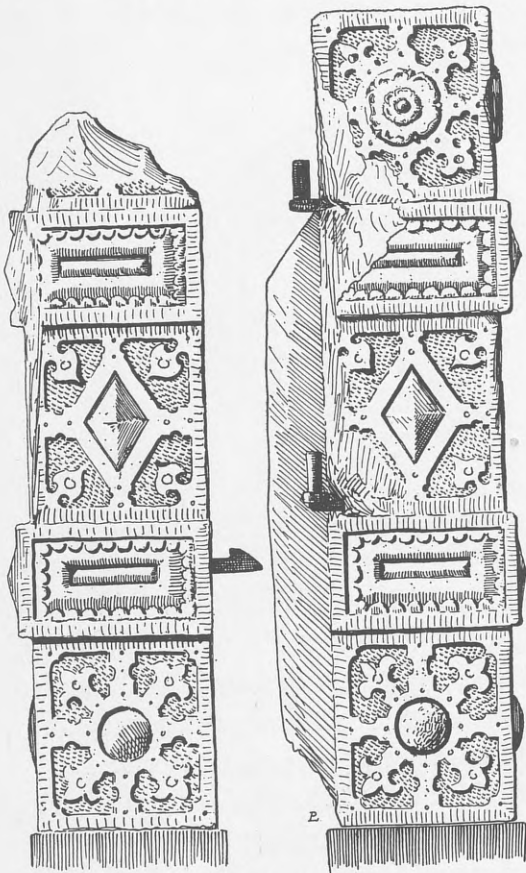
København fik to nye Kirkebygninger i Kristian V's Tid. Paa Kristianshavn, hvor der allerede i Kristian IV's Dage havde ligget en ringe og uanseelig Kirke (paa den senere Veterinærskoles Grund), opførtes Vor Frelzers Kirke, der blev indviet 1696, og ved Gothersgade blev Reformert Kirke bygget. Den sidste, der stod færdig i 1689, var et Vidnesbyrd om denne Tids stærke Indvandring af fremmede, navnlig Calvinister.

O. 1670 var Gaderne meget urenlige, daarligt brolagte, krumme og snevre; i en Dagbogsoptegnelse fra 1673 siges: »I København kunde man (efter en overflødig øsende Regn), hvor Gaderne laa sidt, gaa i Vand til over Knæene.« 1680 tog Kongen fat paa disse Forhold, forlangte Brolægningen reguleret med Waterpas, saa der blev Fald til Rendestenene paa begge Sider, og Renovationen skulde

foregaa om Morgenen tidlig. Samme Aar blev der nedsat en stor Kommission for Gaderne, Brolægningen og Vandvæsenet, hvori Ole Rømer var den ledende Kraft. Et stort Arbejde blev nu udført: Frederiksholms Kanal blev gravet ud; Hovedgaderne fik tre Kvarter brede, plankeforede Rendestene, dækket med Rendestensbrætter; Lille Købmagergade, Nørre- og Vestervoldgaderne, samt

Vingaardsstræde blev udvidet ved Nedrivning af Huse og Ekspropriation af Grunde; Frederiksborggade forlængedes fra Rosenborggade over Kultorvet til Købmagergade; Toldbodvej blev gjort farbar; Nybrogade (1684) og Nygade (1691) blev anlagt; Halmtorvet blev indrettet 1682 mellem Vartov og Vesterport; i 1683 blev Vandkunsten indrettet til Fisketorv.

Usikkerheden paa Gaderne, især om Natten, gav Anledning til, at København i 1681 fik sin første Gadebelysning, bestaaende af 500 Lygter, og et fast Vægterkorps, i Begyndelsen en Styrke paa 68 Mand. I 1682 fik Byen sin første Politimester Claus Rasch, og endelig gav en stor Brand i 1685 Stødet til, at Brandvæsenet blev omordnet; der blev udnævnt en Branddirektør i 1686; han indførte de her hidtil ukendte nye hollandske Slange-sprøjter, og i 1689 blev der udstedt en Brandforordning, der gav Regler for Omgang med Ild og Lys og paabød, at hvert Hus skulde have visse Brandredskaber. Brandvæsenets Forbedring i Forbindelse

Sandstensfragmenter fra Christian IV's Kirke
paa Kristianshavn.

med hygiejniske Krav foranledigede, at man ogsaa tog fat paa at for bedre Byens Vandforsyning; ogsaa her var Ole Rømer Sjælen i Arbejdet.

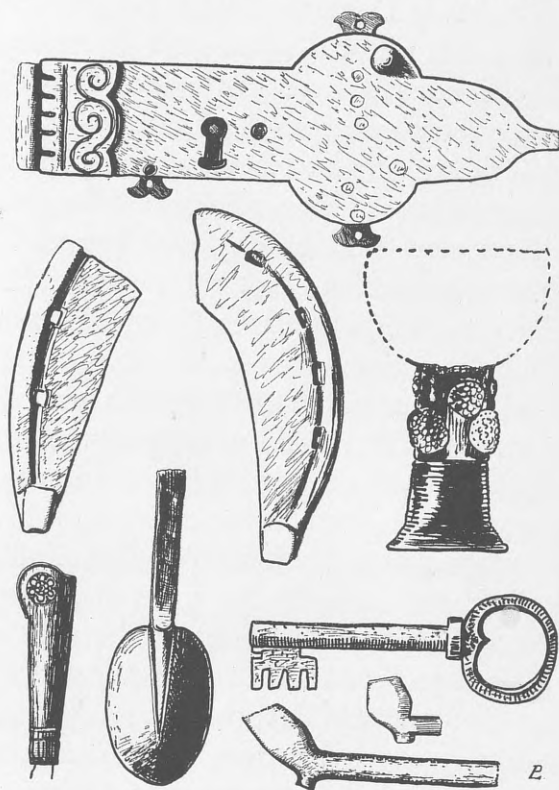
For Universitet og Skole blev der ikke gjort meget fra Regeringens Side i disse Aar; Oprettelsen af Borchs Kollegium 1689 er dog et Lyspunkt, men skyldes jo en Privatmand, Professor Oluf Borch. Et Forsøg paa at skabe et særligt Akademi til Uddannelse af Embedsmænd mislykkedes; Skolen, der oprettedes 1691 i en

gammel Adelsgaard paa Nytorv (paa det nuværende Domhus' Plads), fik ingen Betydning.

Lavene var stadig Enevælden en Torn i Øjet; de dannede en Stat i Staten uden om Øvrighedens Kontrol; i to Forordninger fra 1681 og 1682 forsøger Regeringen at rette et Slag mod Lavenes zünftige Karakter; men det blev mødt med en sej, passiv Modstand af Haandværkerne.

En Englænder Molesworth, der havde besøgt Danmark, gav i 1692 en Beretning om, hvad han havde set, og ved sin Omtale af København fremhæver han navnlig dens fortrinlige Søforbindelse, og han anser »denne Havn for en af de bedste i Verden;« »hvis København var en Fristad, vilde den utvivlsomt blive Markedet og Stapelplads for hele Østersøhandelen«. Byens Befæstningsværker, siger han, er i taalelig god Stand; men Staden er opført paa flad Moradsgrund og lider under den fordærvede Luft fra de stinkende Kanaler; den er hverken nogen gammel eller stor Stad, nærmest som Bristol, men den »vokser hver Dag i Bygninger, hvor mange Tryk der

Jordfund fra Sct. Annegade paa Christianshavn.
Fra Slutningen af 17. Aarh. (Nationalmuseet).

end hviler paa den.« Husene er uanselige og bestaar af Bindingsværk med Mursten; der er nok smukke offentlige Bygninger, men »Residensslottet er det værste i Verden med Hensyn til Beliggenhed, Uanselighed og Ubekvemmelighed,« saa mange af Adelen bor langt bedre end Kongen. — —

I 1699 døde Kristian V, og efter at Frederik IV i August havde tiltraadt Regeringen, begyndte i Marts 1700 Krigen med Gottorp. Før Kongen i Maj afrejste til Hæren indsatte han en Regeringskommission i København, kaldt Slotsloven. En forenet svensk-hollandsk-engelsk Flaade tvang imidlertid Kongen til Fred (i Travental 18. August 1700), efter at de i Juli havde bombarderet Danmarks

Hovedstad — uden dog at gøre synderlig Skade —, og efter at Svenskerne havde gjort Landgang i Humlebæk den 4. August. Der havde i disse Dage raadet en mandig og besluttet Stemning hos alle Københavnerne; en Aand, der mindede om den fra 1658, besjælede alle; men Modet blev ikke sat paa Prøve.

Nu havde Danmark Fred i Aarene 1700—1709, medens ellers Krigen rasede i det meste Europa; i Oktober 1709 mente Frederik IV, at Tidspunktet var gunstigt til atter at være med i den blodige Leg, men led det store Nederlag ved Helsingborg i Marts 1710, og gentagne Gange var Byen nu truet og fik Befaling til at forsyne sig med Levnedsmidler med eventuel Belejring for Øje. Værre end nogen anden af Krigens Følger var dog den Pest, der hærgede København i 1711.

Den store Pest havde længe hærget Sydeuropa, men naaede i 1709 op til Østersølandene og i November 1710 til Sverige. I Danmark holdt man Øje med Epidemiens Fremtrængen og traf Foranstaltninger for at holde den ude: paa Saltholm oprettedes en Karantænestation for København; fra Prædikestolene opsendtes Bønner om Beskærmelse mod Pesten, og de medicinske Professorer skulde »to Timer om Dagen læse paa Dansk, hvorledes farlige og pestilentialiske Sygdomme skulde prækaveres, kendes, omgaas og kureres«; Magistraten skulde forsyne Byen med Levnedsmidler og Brændsel for $\frac{1}{2}$ Aar for det Tilfælde, at Sygdommen trods alt skulde snige sig ind i Staden.

Imidlertid kom Pesten trods al Forsigtighed til Helsingør, og trods det, at denne By i Maj 1711 afspærredes fra Omverdenen, naaede Sygdommen dog i Midten af Juni Maaned til Hovedstaden. Man var til at begynde med i Tvivl om Sygdommens Art; men da Dødsfaldene tog til i Antal i Slutningen af Maaned, var man klar over, at der maatte alvorlige Forholdsregler til. Den 3. Juli blev det ved Plakater paa Gadehjørnerne og ved Trommeslagere forkyndt, at Indbyggerne under Livsstraf havde at adlyde de Paabud, der maatte komme fra Sundhedsvæsenet (Sundhedskommissionen og et nylig oprettet Sundhedskollegium). Alle Ceremonier skulde bortfalde ved Begravelsen af Folk, der var »hastig bortdøde«; der blev beskikket en Præst for de pestsyge, og Finansstyrelsen fik Myndighed til at leje Regimentskvartermester Wodrofs Gaard og Huse (ude paa den anden Side af St. Jørgens Sø), for at der deri kunde indrettes et Pesthospital. Den 7. Juli blev der nedsat en overordentlig Sundhedskommission, der talte 13 Medlemmer; den optraadte energisk og dygtigt under Ulykken og holdt Møder hver Formiddag og Eftermiddag; den havde Overopsynet med Byens hele Sundhedsvæsen, skulde modtage Anmeldelser om syge og døde, sørge for Pleje til de syge og Begravelse af de døde, anvise Pestpræsterne, Lægerne og Barbererne

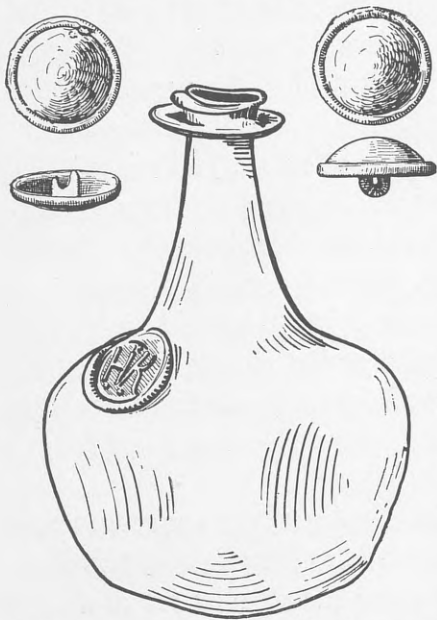
deres Arbejde, sørge for Lazarettens Indretning o. s. v. Kommissionen havde til Raadighed en hel Stab: Præst, Læge, Barber, Protokolfører, Over- og Underligskriver og en Sygeinspektør, samt 6 Politibetjente. Barberlavet nægtede at fungere som Pestlæger, indtil en kongelig Ordre befalede dem at melde sig til Tjeneste.

Allerede den 7. Juli var Byen halvt i Belejringstilstand; Østerport blev lukket af Hensyn til Kontrollen med tilrejsende; alle Huse, hvori Beboerne var uddøde, blev tilnaglet, og de Ejendomme, hvori der laa pestsyge, blev afspærret af Vægtterne, hvis Antal forøges fra 66 til 86. Der opstod hurtig en almindelig Panik, og alle velstillede og fornemme flygtede bort fra Staden; den 18. Juli rejste Kongen til Kolding; den 28. fulgte Dronningen, Enkedronningen og Kronprinsen efter; Flaaden stak til Søs; de hvervede Regimentter drog til Holsten, og selv det Regeringsraad, Kongen havde indsat, forlod Byen. Derved var Signalet givet til en almindelig Udvandring; over 5000 Københavnerne rejste ud paa Landet, lod Hus, Hjem, Venner og Forretninger i Stikken; selv Flertallet af Lægerne flygtede fra Hovedstaden i Stedet for at blive og gøre deres Pligt; der var dog hæderlige Undtagelser, og den 3. August standsedes Uvandringen ved et kongeligt Magtsprog.

Den 16. Juli var Lazarettet paa Wodrofgaard blevet aabnet; det var meget primitivt indrettet; Sengene var kun forsynet med Straa eller Straasække, tarvelige Lagner og Uldtæpper; Teltene og Barakkerne, der var blevet rejst for at skaffe Plads, fik først efterhaanden Bræddegulv; da Pesten kulminerede, maatte endog mange syge ligge under aaben Himmel paa Straa. Vanskeligheden ved Syge- og Ligtransporten var stor, og til sidst maatte man tage Fanger og Forbrydere til dette Arbejde. I Begyndelsen fik hver af de døde sin særlige Ligkiste og Grav; men snart maatte man nøjes med at grave lange dybe Kuler, hvori Ligene blev lagt i Rækker oven paa hinanden uden Kister. Der rejste sig imidlertid en saadan Storm af Uvilje imod denne summariske Begravelsesmaade, at Kommissionen maatte skaffe raat sammenslaede Kister eller Kasser til Ligene. Dødeligheden paa Hospitalet var stor, og ogsaa Funktionærerne døde som Fluor; af de 36 Kuske og Ligbærere, der blev antaget den 29. Juli var kun 6 i Live fire Dage senere.

I Byen selv var Forholdene endnu elendigere end paa Lazarettet. Sygdommen havde faaet Tid til at brede sig, og altfor sent havde man indført et radikalt Afspærringssystem. Ethvert Hus, hvor Pesten havde vist sig, blev mærket med et hvidt Kors, og dets Forbindelse med Omverdenen blev afbrudt for 4 Ugers Tid. Det hørte ikke til Sjældenhederne, at man forlod sine nærmeste, naar de blev syge,

og endnu hyppigere hændte det, at syge Tjenestefolk blev kastet ud paa Gaderne, hvor de laa hele Dage uden Ly og Hjælp; i den store Pestforordning fra 1. August 1711 hedder det: »Og maa ingen under høj Eksemplar og vilkaarlig Straf understaa sig deres syge af Huset at udsætte eller paa Gaden at udkaste.« Skønt man troede, at Pesten var Guds Straffedom over de ugudelige, værgede man sig dog

Malmknapper og Flaske med Fabriksstempel. Fundne i Gravkulerne fra Pesttiden udenfor Østerport. (Nationalmuseet).

med alle Midler: Vinduerne holdtes omhyggeligt tillukkede; man indhyllede sig i Dampe af Røgelse, Svovl, Vineddike eller Tobak, og anvendte de Arkana, der falbødes i utrolig Mængde fra alle Københavns Apoteker. Byen havde helt skiftet Udseende; Gaderne laa øde hen, da Folk undgik at mødes af Angst for Smitte. I den varme August Maaned tog Pesten til i Voldsomhed; i Maanedens første Dage var der o. 300 Dødsfald daglig, og den 3. August laa der nogle Hundrede Lig ubegravet i Staden. Trods det, at ogsaa Ladegaarden blev Pesthospital, kunde Lazarettene selvfølgelig ikke huse alle de syge; Flertallet af dem maatte blive i deres Huse i Byen, der altsaa blev ét stort Hospital. Man var ofte i Vanskelighed for Ligbærere og Pestpræster, for Sygeplejere og Læger.

Ved Wodrofgaard var der straks blevet anlagt en Pestkirkegaard, og allerede midt i Juli blev der udlagt Jord til en lignende udenfor Østerport mellem Kastellet og nuværende Garnisonskirkegaard. Forholdene paa Kirkegaardene inde i Byen var rædselsfulde; da Urtegaardene omkring Kirkerne ikke kunde modtage flere Lig, blev der anlagt Assistenskirkegarde rundt om i Byen. Alle disse Kirkegarde, vedblev med en enkelt Undtagelse at være i Brug som Fattigkirkegaard, indtil Assistenskirkegaard paa Nørrebro indviedes i November 1760.

I August begyndte Mangelen paa Levnedsmidler og Brændsel at blive følelig, og der blev i September oprettet to Torve udenfor Nørreport, hvor Bønderne fra Omegnen under visse Forsigtighedsregler kunde afsætte deres Produkter til Borgerne. Der blev paa Kristianshavn (i Lambert Vaniers Hus) indrettet et Vajsenhus for de mange Børn, der blev forældreløse under Pesten, og i September blev

Pilestræde 8. (Schleisners Gaard). Nedrevet i 1880erne.
Tegning af Charles Christensen.

der foretaget en Razzia efter de mange Tiggere, der bl. a. betød en alvorlig Smittefare, fordi de strejfede om i Byen. I det hele taget tiltog Lovløsheden stærkt; Indbrud i de tomme Huse og Røverier hørte til Dagens Orden.

Pesten kulminerede i Tiden fra 24. August til 12. September, og derefter aftog Dødsfaldene stærkt i den følgende Maaned; i Januar 1712 var der en kort Opblussen af Epidemien; men i Marts var alle Spor af Pesten forsvundet; det havde kostet et mægtigt Arbejde at rense Byen; Pesten havde næppe skaanet 150 Huse; i alle de befængte Bygninger skulde Værelser, Klæder, Bohave og andet Løsøre desinficeres; Gaarde, Gader og Torve skulde renses for Halm, Pjalter, Skrammel og Skarn, og Kirkegaardene bringes i Orden. Endelig den 29. April 1712 holdtes der en almindelig Bededag til Tak for Pestens Ophør, og i Juni kunde Sundhedskommissionen ophæves.

Pesten havde krævet ca. 23000 Menneskeliv eller over $\frac{1}{3}$ af Københavns samlede Indbyggertal, mest Fattigfolk og Smaakaarsfolk; ikke mindre end 500 Huse stod tomme. Eftervéerne af Pesten viste sig i lange Tider; mange Næringsveje havde lidt stort Afbræk; Pengeforholdene var forstyrrede, og skønt der i de første Aar derefter foregik en betydelig Indvandring, varede det dog længe, inden Hovedstaden naaede sit gamle Indbyggertal.

I de følgende Aar truede Fjenden atter gentagne Gange Byen, og i 1715 krævede en Koppeepidemi 760 Ofre. Sommeren 1716 var meget urolig; Peter den Store af Rusland, der havde sluttet Overenskomst med Frederik IV om en Landgang i Skaane, kom med 30.000 russiske Soldater til København; men Borgerne var ikke videre glade over at have den fremmede Hær saa nær uden for Voldene, paa Øster- og Nørrefællend. Forholdet mellem de to Monarker kølnedes dog hurtigt, og i Oktober rejste Russerne bort igen. Endelig fulgte i 1719—20 de mange Fredsslutninger, der genoprettede Roen i Europa. — — —

Den Begivenhed, der fik størst Betydning for København i Frederik IV's Tid var den store Ildebrand, der hærgede Byen i Dagene 20.—23. Oktober 1728.

Ilden opstod Onsdag den 20. Oktober om Aftenen mellem Kl. 6 og 8 i et Bindingsværkshus paa Hjørnet af Volden og Lille St. Klemensstræde, omtrent paa den nuværende Frederiksberggades Plads. I det lange lave Hus, der laa lige over for Vesterport, boede en Hønsekræmmer, en Bødker, en Snedker og en Marketender Peder Rasmussen, og det var hos Marketenderen, Ilden opstod, antagelig paa Grund af Uforsigtighed i Omgang med Ild eller Lys. Snart stod Huset i Flamme, og forskellige sammenstødende uheldige Omstændigheder bevirkede, at Ilden hurtigt forplantede sig fra Hus til Hus. For det første blæste der en haard

Sydveststorm, og for det andet havde man Møje med at faa samlet Brandmandskabet, der netop samme Dag havde været til Sprøjtemønstring og nu sad berusede rundt om i Byens Værtshuse. Dernæst manglede man Vand til at slukke med, da fem af Byens 12 Kvarterer var uden Vandtilførsel, fordi man var begyndt paa en Omlægning af Vandrenderne. Vandet i Stadsgraven kunde man ikke benytte, da Byens Porte efter Bestemmelserne altid skulde holdes lukkede under Brand, og Kommandanten turde ikke lade dem aabne uden Kongens Befaling, der ganske vist ogsaa kom, men først næste Dags Middag. Ingen tænkte paa at bruge Vandet i Kanalerne, til Undskyldning anførte man bagefter, at »Saltvand ikke læsker Ilden saa godt som fersk«. Derimod tog man Vand fra Brøndene og Rendestenene og opnaaede derved at tilstoppe Sprøjterne. Holmens 4000 Matroser, der ellers plejede at yde god Hjælp under Ildebrand, kom ikke til Assistance straks, da deres Chef var beruset. Borgerkompagniernes Øverstkommanderende, Stadshauptmand Stuve, var apoplektisk og hans Stedfortræder uerfaren. Politimesteren blev saa overvældet af Begivenhedernes Udvikling, at han i Løbet af Natten drak sig døddrukken. Kommandanten i København var af bare Tjenesteiver nærmest fra Sans og Samling. Brandmajoren, den »arme altererede, men dog redelig sindede« Daniel Preisler, siges at være uduelig; han havde desuden hurtigt skreget sig hæs og forstyrret, saa han og hans Folk ikke forstod hinanden.

Snart stod Kvarterets Smaagyder i ét Flammehav: Lille St. Klemensstræde, Store St. Klemensstræde, Vognbadstuestræde, Antiquestræde og Helligkorsstræde. Kl. 9 brændte begge Sider af Vestergade, og Ilden dreves af Stormen videre til Larsbjørns-, Studie- og St. Pedersstræde. Man nærrede nu Haab om, at Branden vilde ophøre af sig selv af Mangel paa Næring, naar den naaede hen til Nørrevold. Da udbrød der ved 10—11 Tiden om Aftenen en ny Brand i en Bryggergaard i Nørregade, og nu fik Katastrofen en langt større Udstrækning. Først brændte hele Nørregade, og da Stormen nu sprang om i Nordvest, aad Flammerne sig mod Øst ned gennem Byen paa hele Strækningen fra Nørrevold til Gammeltorv. Fra Onsdag Nat til Lørdag Middag, da man endelig fik standset Ildens Fremtrængen, blev der ødelagt ialt 1670 af Byens 4087 Huse, hvilket vil sige, at $\frac{2}{5}$ af Hovedstaden gik op i Luer; deriblandt var mange offentlige Bygninger: 5 Kirker (Vor Frue, St. Petri, Trinitatis, Helligaands og Reformert Kirke), Raadhuset, det halve af Vajsenhuset med dets Kirke, Universitetsfirkanten, Valkendorfs, Borchs og Elers Kollegier, Regensen, Bispegaarden, 11 Professorresidenser, Præsteboligerne ved de nedbrændte Kirker, Vor Frues Latinskole,

Sjæleboderne i Brøndstræde, Posthuset i Købmagergade (skraat overfor det nuværende Købmagergades Posthus) og mange andre. Nævnes maa ogsaa, at Universitetsbiblioteket, der var anbragt paa Trinitatis Kirkes Loft, og som indeholdt mange sjældne Haandskrifter, for en stor Del gik tabt ved Branden.

De 2³/₄ Døgn, Branden rasede, havde været rige paa dramatiske Begivenheder;

Sprøjteprobe foran Københavns Slot d. 14. August 1693. Stik af F. Wedell.

Huse var blevet sprængt i Luften for at hæmme Ildens Fremgang; men ved Sprængningerne omkom flere Mennesker. Under den almindelige Forvirring vovede lyssky Personer sig frem, og Plyndringer fandt Sted. Selv Brandfolkene med Brandmajoren i Spidsen var blevet truet paa Livet af Røverbander. Af Kirkebøgerne erfarer man om Dødsfald, foraarsaget af Branden, deriblandt et Par Eksempler paa, at der var Folk, der var »død af Alteration ved Ildebranden«. d. v. s. af Skræk.

Elendigheden efter Branden var stor. Ikke et eneste af de nedbrændte Huse havde været forsikret; det var jo netop Branden 1728, der gav Anledning til, at den første virkelige Brandforsikring, »Kjøbenhavns Brandforsikring«, blev op-

rettet i 1731. Mange havde mistet alt, hvad de ejede. Byen havde ikke længere Plads til at huse sin Befolkning, saa mange maatte kampere under aaben Himmel paa Voldene og i Kongens Have. Omfattende Forholdsregler maatte tages, for at Byen kunde faa den nødvendige Forsyning af Proviant. For at hjælpe noget paa den store Bolignød lod Autoriteterne i Tiden 26.—30. Oktober 474 Familier befordre med Vogne ud til de omliggende Dele af Landet, ja helt ned til Roskilde og helt op til Helsingør, ligesom man med de Skibe, der havde bragt Korn til Byen, sendte 484 Almissemønstre bort.

Branden havde fortæret en stor Del af Byen; men der blev straks taget fat paa Planer om at erstatte de forsvundne krogede, snævre Gyder med brede, lige Gader, de nedbrændte Bindingsværkslænger med grundmurede Bygninger. København syntes midt i Ulykken at staa over for den Mulighed at faa Erstatning i en ny, sundere, smukkere og mindre brandfarlig Bydel.

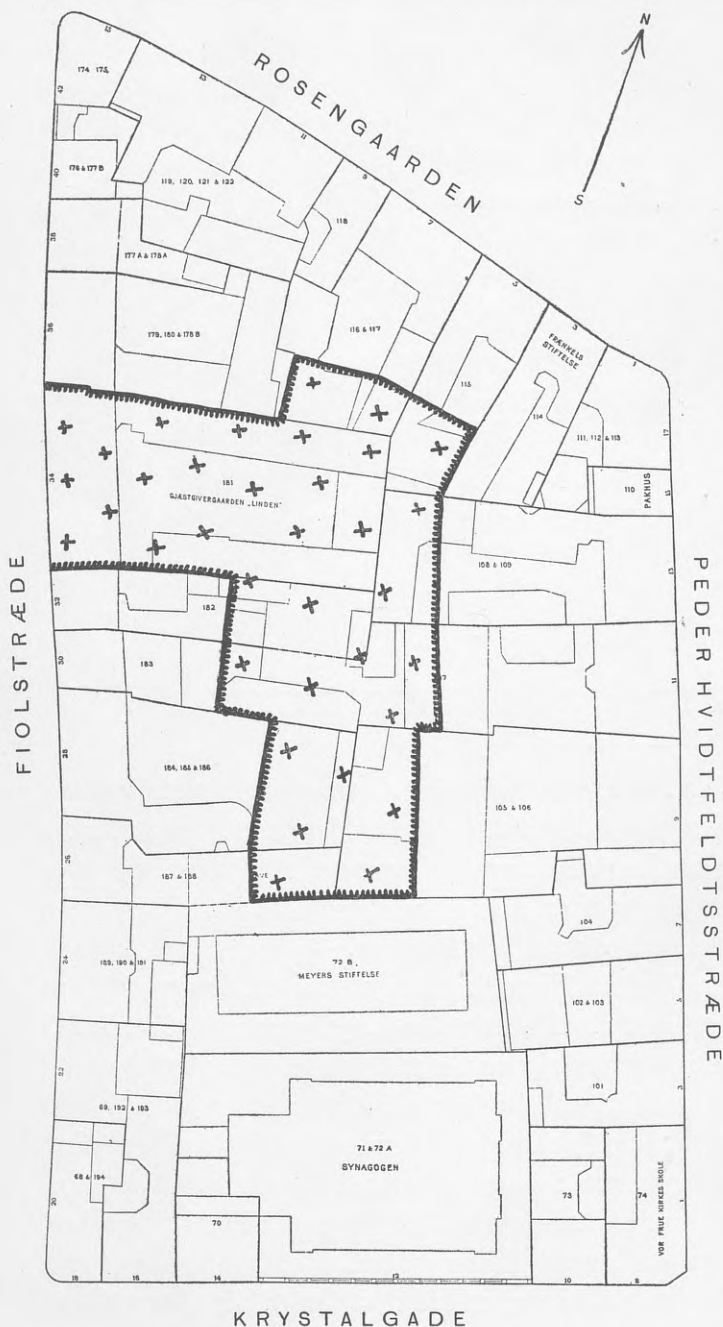

INDENBYS KIRKEGAARDE FRA PESTENS TID

Af PETER LINDE

HIST og her i Byens ældste Kvarterer gror et enligt Træ mellem tæt og trang Bebyggelse. Den vredne Stamme skæmmet og slidt af legende Børn strækker sine Grene gispende op fra Gaard-Skaktens snævre Skummelhed. Men højt over snavsetgraa Mure og sodstribet Tegl vifter Aar efter Aar friske sommergrønne Kviste hilsende ud mod de store Parker og aabne Pladser. —

Husets Beboere ofrer vel ikke Træets Historie mange Tanker. Ingen ved, at dets Rødder i Dybet omklammer Kister med Menneske-Lig; ingen aner hvorledes fine Rodtrevler sindigt, uafsladligt borer sig ind i jordbrune Knoglers tomme Hulrum. Naturen har gemt, hvad Menneskene har glemt; stille muldner Døde under Levendes støjende Dagværk. For Aarhundreder siden var her en Grønning mellem Gadens Huse, en Gravplads for Sognets Fattige. Gamle Rønners graa Rygge hegnede den triste Have, kun en korsprydet Bræddeport i Husrækken betegnede Stedet udefra. Her nedsattes Ligene, ikke i »sorten Muld«, som Digterne gavmildt skænker alle slumrende Sjæle, ikke heller i rent, uberørt Ler, der dækker og gemmer saa venligt og godt; men i en mudret Grøft faa Spadestik dyb under Opfyldningslag af alskens Skarn sloges de tre Kast Jord mod den sortstrøgne Fyrretræskiste som en sidste Hilsen fra Livet.

Vor Frue Assistens Kirkegaard, »Linden«.

Paa Gravtuerne blev nedstukket et Kors eller henlagt en Flisesten med Bogstaver og Aarstal, som snart blev skjult under udyrket, skyggeblegt Grønt. — Tiden gik — Menneskene glemte. — Gravene forfaldt i Ukendelighed.

Saa trænger Bebyggelsen ind paa det viede Sted. Der lægges tunge Grundsten paa Plads, uden at nogen hører Træ og Knogler knuses. Igen et Tidsrum, saa rejses nye Bygninger, Gader føres igennem, Grunden graves nu ud helt ned til det faste Moræneler. Arbejdernes Hakker bider sig fast i seje Brædder, Spadejernene skurer skrabbende mod Kranier og Knogler. Spredt og tilfældigt opsamles de fundne Skeletdele i Sække og Cement-Tønder for at blive kørt bort og nedlagt i store Fællesgrave. Interesserede Tilskuere beundrer de velbevarede Benrade, hvis hvide, stærke Tænder skinner mellem mørke Høvlspaaner. Nysgerrige Folk triller Kranier med Foden. — Det er saa længe siden, det sidste kærlige Godnat blev

hvisket til disse navnløse, fattige Døde. — Det var den forfærdelige, hærgende

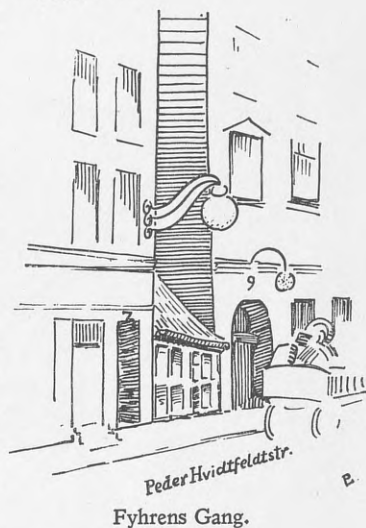

Pest i 1711, som kom til at kræve Anlæggelsen af de saakaldte Assistance-Kirkegaarde. De bestod og benyttedes indtil Slutningen af Aaret 1760, da den store, fælles Assistents-Kirkegaard blev taget i Brug.

Ved Hjælp af gamle Kort er det muligt at stedfæste de smaa Gravpladser og bestemme deres Udstrækning i Forhold til Nytidens Bebyggelse.

Med samtidige Planer i Haanden vil vi nu oplede dem og søge efter Spor og Minder.

Vor Frue Kirkes Assistents-Kirkegaard kaldet »Linden« laa omtrent i Midten af Bygnings-Karréen mellem Fiolstræde, Rosengaarden, Peder Hvidtfeldtsstræde og Krystalgade. Ejendommen Fiolstræde Nr. 34, der nu ejes af Automobilfirmaet Johannes Fog & Co., ligger netop paa et Stykke af Gravpladsen, som her i en Bredde af godt 40 Alen strakte sig helt ud til Gaden. Fra Peder Hvidtfeldtsstræde var der ogsaa Adgang til Kirkegaarden gennem en Smøge: Fyhrens Gang. Man kan endnu tydeligt spore dens Beliggenhed mellem Gadenumrene 7 og 9, hvor et gammelt teglhængt Træskur, hvis Forside anvendes til Plakat-

Avertering, er klemt inde mellem høje, ret moderne Huse. Begravelsesjorden blev indviet af Sognepræsten Professor Jacob Christensen Lodberg den 13. August 1711, og samme Eftermiddag nedsattes det første Lig, nemlig Vor Frue Kirkes første Assistentspræst, der var død samme Dags Morgen. Graven var midt paa Pladsen og dækkedes senere med en Ligsten, hvori var indhugget følgende Gravskrift:

»Herunder hviler hæderlig og meget vellærde Mand Hr. Laurids Sandager, »forrige Assistenspræst udi vor Frue Sogns Menighed i den bedrøvelige og smit- »somme Sygdoms Tid, som døde udi sit Kald og Embede den 13. August 1711, »og var hans Lig det første, der blev nedsat i den nye Kirkegaard den samme »Aften, som han døde om Morgenen, da den velbemeldte Vor Frue nye Kirke- »gaard var med christelige Ceremonier blevet indviet, hvorfor Kirken og ham til »Amindelse har ladet bekoste denne Ligsten. Gud give ham og alle Guds Børn »en glædelig Opstandelse.«

Paa samme Sted begravedes ogsaa det sidste Lig, en 78aarig Arbejdsmand, den 4. November 1760.

Flere af de Studenter, der var antagne som Ligbærere og døde af Pesten, kom ogsaa til at hvile her, den første af disse var Mogens Emmichsen fra Regensen. I Begyndelsen fik hver Afdød sin særlige Ligkiste og Grav, men da Sygdom-

Helligaandskirkens Assistents Kirkegaard »Wismar«.

men udfoldede sin hele ødelæggende Kraft, indskrænkede man sig til at nedlægge Ligene i Rækker ovenpaa hinanden uden Kister i de opkastede Grøfter. Der rejste sig imidlertid en saadan Storm af Uvilje mod denne Begravelsesmaade, at Kommissionen maatte give efter og skaffe raat sammenslae Kister eller Kasser til de Døde.

Kirkegaardsterrænet er nu helt forandret ved Bebyggelse, høje, graa Brand-

gavle markerer nogle af de gamle Skellinjer, andre er ganske udslettede; men ved Smaagravninger, som foretages fra Tid til anden, kommer Kisterester og Menneskeben for Dagen og minder Kvarterets Beboere om, at man har indrettet sig paa Bekostning af Forfædrenes Gravfred.

Helligaandskirkens Assistents-Kirkegaard laa i den vestlige Del af den nu helt ombyggede Karré mellem Gothersgade, Regnegade, Gammelmønt og Møntergade. Indgangen til den var fra Gammelmønt gennem en lang, smal Smøge, der langt op i Tiden kaldtes Wismargangen. Paa selve Pladsen laa et lille Hus, hvori Graveren boede og et andet, der benyttedes til Brændeoplag. —

Efter at Pesten havde raset ud, blev denne Kirkegaard benyttet af Fattigvæsenet, Frederiks Hospital, Povl Fechtels Stiftelse, Brøndstrædes Hospital og Arresthuset. To Forbrydere, Kancelliraad Frederik Hammond fra Norge og hans Fuldmægtig Anders Sundblad, (der som de sidste blev henrettede paa Nytorvs Skafot 7. December 1758, fordi de havde fabrikeret falske Bancosedler), blev begravne her.

Det sidste Lig nedsattes 3. November 1760, og Gravpladsen udstykkedes saa mellem de omboende Grundejere.

I 1840erne havde Baumgarten (Begyndelsen til Burmeister og Wain) Værksted her i en gammel Bygning, der havde tjent som Klokkestøberi.

I 1907 blev Karréen med Undtagelse af Firkanten mellem Gothersgade og Lille Regnegade fuldstændigt ombygget, hvorved den helt nye Chr. d. 9.s Gade førtes henover Halvdelen af Kirkegaards-Arealet.

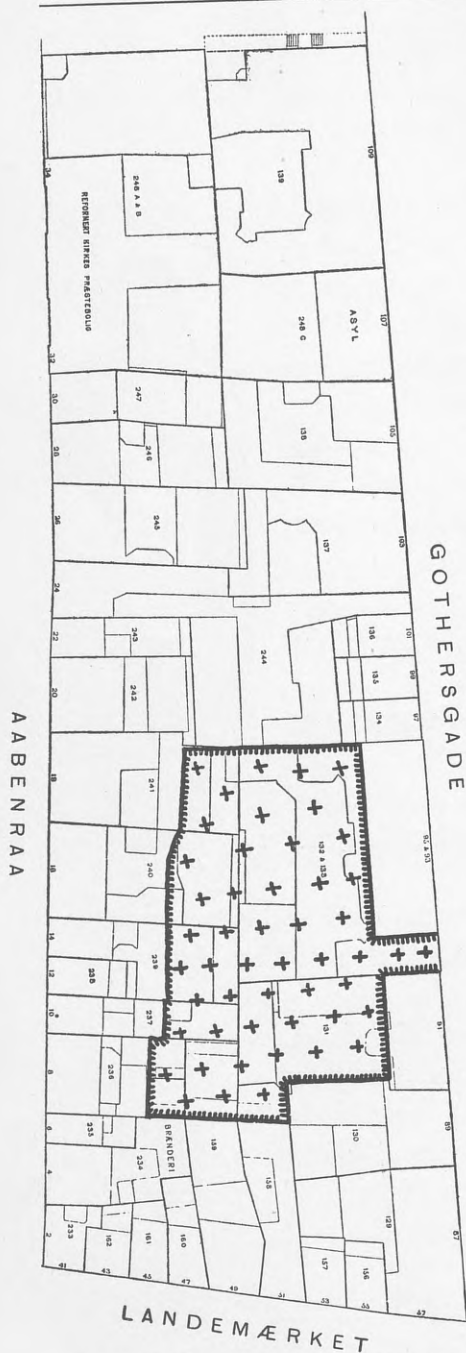
Wismargangens Port i Gammelmønt laa over for Skræder-Laugets Hus, nuværende Nr. 39. Da Gaden er gjort mere end dobbelt saa bred som før, ligger Facademurens Grundsten nu ude i Kørebanen. Af Kortskitsen fremgaar ellers Kirkegaardens Udstrækning i Forhold til den moderne Gadeplan. Chr. d. 9.s Gades ene Side, omtrent Stykket mellem Gadedøren Nr. 1 til Nr. 5, skærer diagonalt hen over Begravelsespladsen. Et mindre Stykke af den dækkes nu af Ny Østergade-Hjørnet med Soluhret.

Paa det andet Hjørne staar et hidflyttet Boulevard-Træ, hvis Vokseplads er en gammel Have, der laa bagest i en Gothersgade-Grund, tilhørende den kendte Vice-Brandmajor Johan Boye Junge.

Trinitatis Kirkes Assistents-Kirkegaard laa i den østlige Del af Karréen mellem

Nummerplade fra Wismargangens Indgangsport, nedrevet 1907. (Bymuseet).

Trinitatis Kirkes Assistentens Kirkegaard.

Gothersgade, Slippen eller Landemærket, Aabenraa og Rosenborggade. Indgangen var igennem et omtrent 14 Alen langt Portrum mellem Gothersgade Nr. 89 og 91 tæt ved Hjørnet af Landemærket.

I det tæt befolkede Kvarter krævede Pesten særlig mange Ofre, og Dødeligheden var længe meget stor. Selve Portrummet ud til Gaden maatte derfor tages i Brug til Grave.

Blandt de paa denne Kirkegaard jordfæstede kan nævnes Student Rasmus Trane, der under Pesten var Ligbærer og døde som Offer for sin Gerning. Hans Begravelse fandt Sted faa Dage efter at Gravpladsen var blevet indviet, hvilket skete den 19. August 1711. Den sidste Begravelse foregik d. 4. November 1760.

I 1759 beklagede nogle Borgere sig til Politimesteren over en ilde Medfart, som deres afdøde Venners Gravsteder havde lidt.

Det viste sig, at en Tømmermester Jens Christensen Ruus havde indrettet sig Arbejdsplads med Materiale-Oplag paa Kirkegaarden, og i sin travle Iver med Tildannelse af Mølleværker havde ødelagt Gravene og slaet Pæle ned i Jorden igennem Kisterne. Efter at Klagerne var undersøgt, fik Ruus Ordre til at bringe alt i sømmelig Stand igen. I 1760 blev hele Arealet solgt paa de sædvanlige Betingelser, at det ikke maatte bebygges før 20 Aar efter. Men allerede i 1763 fik Premierlieutenant Carl Philip v. Holck Tilladelse til at bygge over Portrummet, og i 1774 begyndte en anden af Naboerne at foretage Udgravninger til en ny, grundmuret Bygning paa Kirkegaarden.

Det maatte smerte mange at se kære Slægtninges Grave saa voldsomt forstyrret kort Tid efter Jordfæstelsen, men trods Folks

SCT. PEDERSTRÆDE

Petri Kirkes Assistents Kirkegaard.

Klage og Bøn om Skaansel fik de Døde ikke Lov at hvile i Fred den rimelige, fastsatte Tid.

Da den store Bygning bag Nr. 93 og 95 i Gothersgade blev opført for faa Aar siden, traf man paa Begravelser i hele Grunden. Kisterne stod stablet i flere Lag, saaledes at de øverste næppe har været ordentligt dækkede af Jord. Det var den bekendte Klokker Søren Mathisen, som skulde tilse denne Kirkegaard i Pestens Tid; han blev ogsaa alvorligt tiltalt for sine Forsømmelser, men Forvirringen i den ulykkelige Tid undskylder jo de uheldige Forhold.

DENE STEEN TIL
HØRER BENTE
JENSEN OCH HANS
BØREN OCH ARUINGE
ANNO 1683

Gravflise indmuret i Pakhuset, St. Pedersstræde 24 o. G.

St. Petri Kirkes Assistents-Kirkegaard laa i den nordlige Halvdel af Karréen mellem Larslejstræde, Nørre Voldgade eller, som den ogsaa hed dengang, Klokkehøjen, Teglgårdsstræde og St. Pederstræde. Der var Indgang fra Larslejstræde omtrent i Flugt med Gravkapellet paa den anden Side af Gaden. Mod Syd grænsede Kirkegaarden op til Haven bag Walkendorffs Collegium, ellers var den omgivet af smaa Privathuse og beplantede Gaarde.

Indvielsen foretoges d. 21. September 1711 af Præsten, Professor Heinrich Dürkop, og samme Dag fandt den første Begravelse Sted.

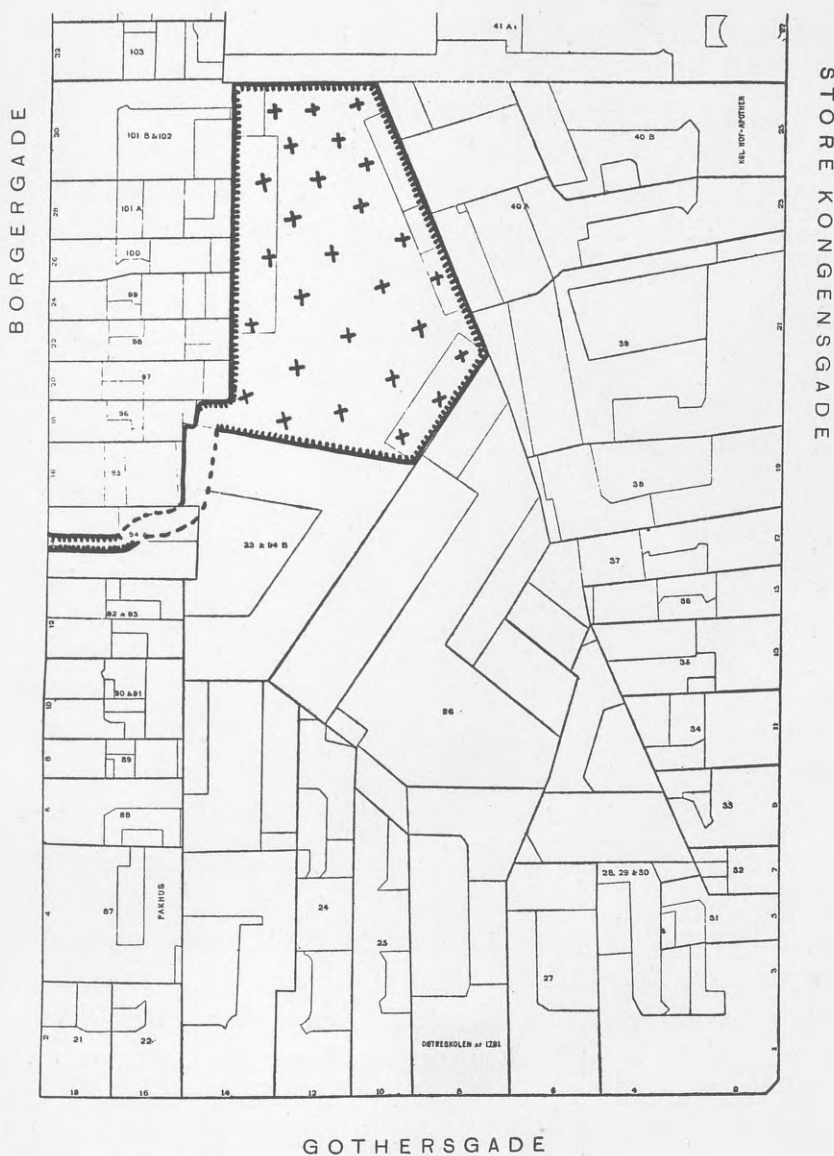
Kirkegaarden synes at være blevet vel røgtet og vedligeholdt af Forstanderne for den tyske Menighed, og efter at den var nedlagt i 1760 beholdt Kirken den endnu i nogle Aar som Motionsplads for Lemmerne i St. Petri Plejestiftelse, der var blevet opført i 1737.

Bag ved den 1899 smukt ombyggede Pelts' og Thyms Stiftelse i Larslejstræde ligger

endnu en Have, som er en Del af den gamle Begravelsesplads. Frederik 6.s Asyl og Kommuneskolen med sin nye Tilbygning ligger ogsaa paa Kirkegaardsjorden.

LAND
GREVEN
N: 93. 94.
1789.

Sten over Gadedøren Borgergade 14.

St. Nicolai Kirkes Assistents Kirkegaard »Landgreven«.

Fra Larslejstræde kan man se et stort omhyggeligt plejet Træ inde paa Skolestien ved Asyllets Bagmur, hvor Børnene tumler i støjende Leg; Træet staar omtrent midt i det firkantede Grav-Areal.

St. Nicolai Kirkes Assistents-Kirkegaard laa i den sydlige Halvdel af Karréen mellem Borgergade, Gothersgade, Store Kongensgade og Dronningens Tværmellem.

gade. Der var Indgang gennem et Hus i Borgergade, som laa, hvor Nr. 14 nu er lige over for Helsingørgade. Dette Sted hed forhen »Landgreven af Hessen«, og endnu den Dag i Dag ser man Navnet indhugget i en Tavle over Gadedøren.

Kirkegaarden optog et femkantet Stykke Jord, knap en halv Td. Land stort.

Indtil 1893 laa det hen som Tømmerplads, omgivet af Skure og Pakhuse. I det nævnte Aar opførtes et stort Kompleks med Indkørsel fra Gothersgade Nr. 14.

Broderet Skulderkrave fundet i Jorden Gothersgade 14. (Nationalmuseet).

Hvis man vil hen til det gamle Kirkegaards-Areal, maa man fra Porten i Gothersgade passere tre Gaarde. I den første af disse blev der for en Snes Aar siden gravet en dyb Brønd, den ramte netop i Kanten af den længst tilkastede Stadsgrav, og i det optagne Fyld fandtes ikke faa Sager fra Christian 4.s Tid, heriblandt en Skulderkrave af Fløjl med nydelige Silkebroderier. —

I den næste Gaard lægger man Mærke til en høj Brandmur, som skyder sig skraat ind i Grunden. Paa Planer over Kvarteret ses to Skel, der bryder de rette Vinkler i Karréen langs Gothersgade; det er tydeligt, at de flugter med Helsingørgade, som ligeledes gaar skraat imellem Borgergade og Adelgade. Ved Hjælp af Rosenkjærs Iagttagelser faar dette sin Forklaring, han siger nemlig:

»Omtrent i Retning fra St. Kongensgade Nr. 4 og skraat ind over Byggegrunden paa Hjørnet af St. Kongensgade og Gothersgade (Hotel »Kosmopolit«) var ind over den sumpede Egn anlagt en Lervej ca. 30 Fod bred. Foroven var Leret

stærkt æltet, flere Steder gik Æltningen næsten helt gennem det henad 3 Fod tykke Lerlag. Begge Steder var det tydeligt at se, at man havde gravet Vejfylden ind fra Siderne. Dette Vejanlæg kom igen ude i Helsingørsgade og er sikkert den gamle Helsingørsvej. Paa gamle Kort og Prospekter vises Helsingørsvejen og en Vej, som gaar fra Østerport og ud mod Øst, og som sikkert er den, man traf i Kongens Nytorv Nr. 14.«

Dybt nede under Gaardens Brolægning maa denne ældgamle Vejbane endnu ligge som en Stribe nederst i de mægtige Fyldlag. —

Fra den tredie Gaard er der Passage ud til Borbergade gennem »Landgreven«. Ad denne Vej blev Kisterne baaret ind paa Kirkegaarden. Til dennes Terræn naar man nu gennem en Port i en Bindingsværks-Tverbygning, og man skelner let det femkantede Grav-Areal i Grænserne for det nye Komplex.

Men her er grundigt forandret siden dengang, da Græsset ved Vaartid grønnedes over tuede Grave, og løvrige Træer husede kvidrende Fugleflokke.

Nu danner Gaardens Asfalt Loft over dybe Kældere, arbejdende Maskiner stønner bag gustne Mure, Elevatorer glider tungt i sorte Skinner, og Kloaker fungerer dybt i den kistepakkede Jord.

Langt hyggeligere er Borbergades smalle Baghuse, som skubber sig sammen i klodset Geled. Paa det solgule Bindingsværk forgrener Zinkrør sig som graahvide Stammer, og broget Vasketøj paa lange Snore signalerer til hele Nabolaget om Familiernes Trivsel, Velstand og Renlighedssans. Gennem de smaa, grønne Ruder har Slægt efter Slægt i slørede Billeder set Tidernes Skiften.

Et af Husene er spændt med Jernbaand, hvis Ankre danner Aarstal og Navnebogstav. I mere end Hundred Aar har Mennesker Dag efter Dag herfra fulgt Liv og Færden over glemte Grave.

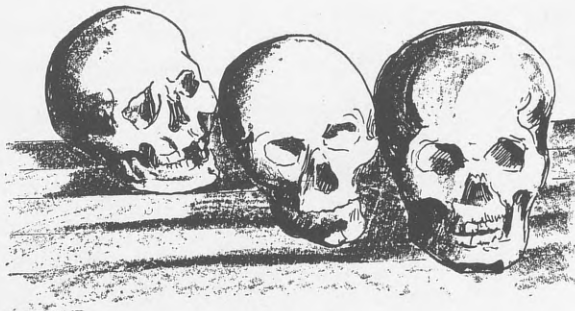
Det er højst ejendommelige Forhold, som har hersket paa denne Kirkegaard. Gravene skændedes ved grove Utilbørigheder, ja endog et Ligrov ved Historien at berette om. I 1748: »blev der nemlig anlagt Sag mod en Barbersvend Jakob Borck, der havde praktiseret sig ind paa Kirkegaarden og ved Hjælp af en gammel Soldat havde gravet et Lig op og havde villet friste en Hyrekusk til at bringe det hen til Madam Thomsen Barbersenke, hvor Svenden konditionerede; men

Kusken havde tvunget dem til at lægge Liget ned i Graven igen. Da Svenden imidlertid i sin Ansøgning til Kongen om at faa Straffen eftergivet forklarede, at han alene havde taget Liget for at exercere sin Profession og ikke havde tænkt at begaa nogen Forbrydelse, slap han med den udstaaede Arrest og Underholdningspengene dér samt en Bøde paa 10 Rd. til Konventhuset.

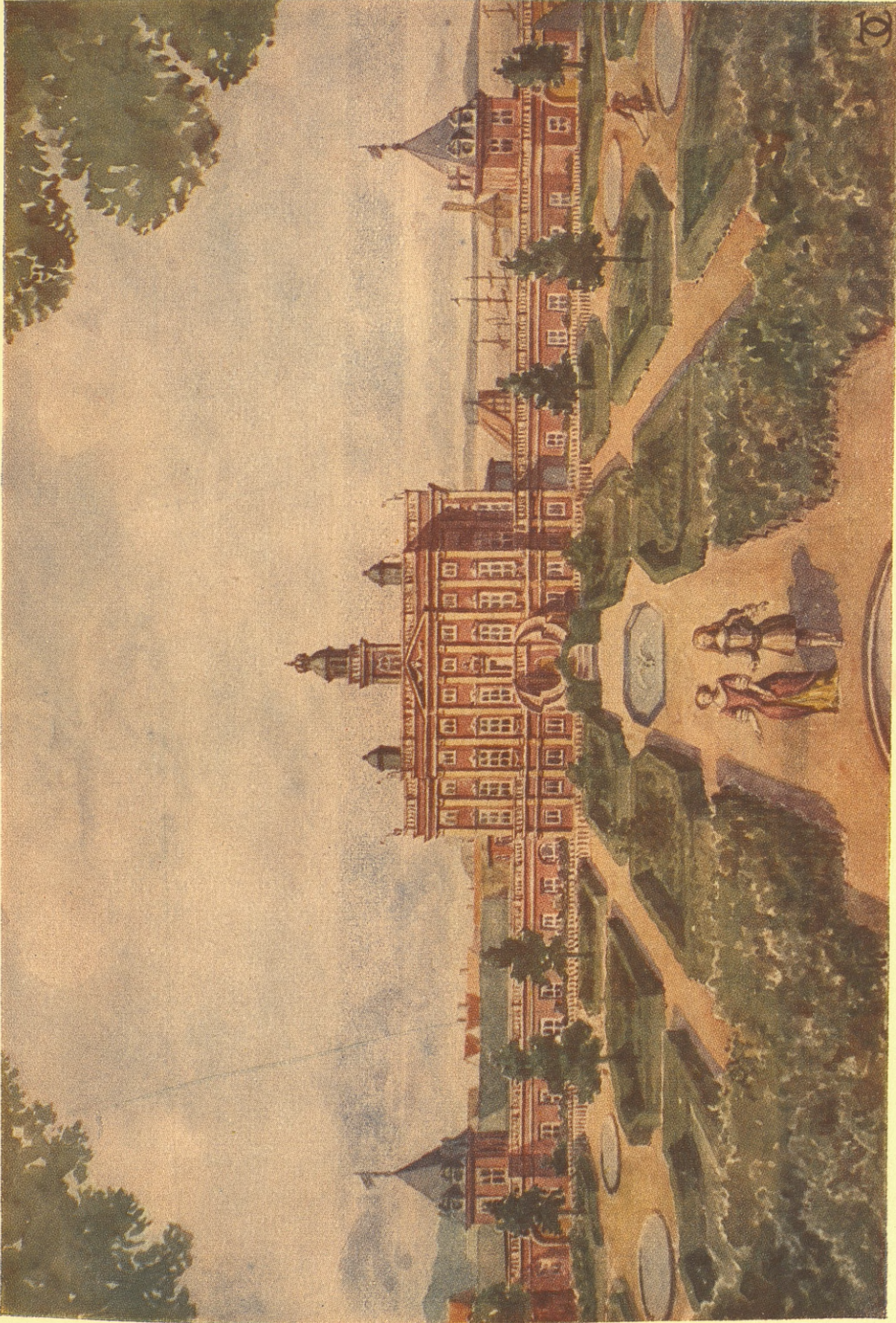

Lille Marmor-Grav-
flise, indmuret Bor-
gergade 17.

Men foruden dette dystre er der dog ogsaa bevaret Træk med lysere Tone. Kirkegaarden laa midt i en tætbebygget Karré; den var jo et fælles Hvilested for fælles Bekendte, hvad var mere naturligt, end at de Levende brugte den paa samme Maade. Saa fandt mangan jævn Borger sig da et Fristed her i lune Aftener efter Dagens Gerning, hyggende sig ved et Krus Øl eller med sin Pibe. — Førend Kirkegaarden blev indrettet, var her forøvrigt en Have med Beværtning og forskellige Spil. Hvor Livet og Døden mødes, er jo Livet det stærkeste, saa det kan ikke undre, at gamle Stamgæster fra Lysthavens Tid kun vanskeligt forsonede sig med Forandringen.

SOPHIE AMALIENBORG SET FRA ST. ANNÆ PLADS
Efter Akvarel af Charles Christensen.

BYENS GENREJSNING OG UDVIDELSE

Af ARTHUR G. HASSØ

STRAKS efter Branden 1728 blev der gjort Skridt til at faa København genopbygget. Frederik IV nedsatte allerede den 5. November en Kommission, hvis Opgave skulde være »at foretage sig det gamle Kort over København og overveje, hvorledes Gaderne kunde udvides herefter til Commodité og Regularité og til den Ende optage et nyt Kort over de afbrændte Kvarterer og samme med sin Forklaring og Betænkende at indsende.«

Den 7. December gav Kommissionen et detaljeret Forslag til Gadereguleringen: nuværende Frederiksberggade foresloges anlagt; Teglgaardsstræde burde udvides og lægges lige for Larsbjørnsstræde; Naboløs, Hyskenstræde og Klosterstræde skulde, naar de var udvidet til 20 Alens Bredde, danne en lige Vej fra Stranden til Skindergade; Badstuestræde skulde forlænges over Vimmelskafet til Skindergade og Knabrostræde føres frem til Vimmelskafet; begge Helliggejststræderne (nu Valkendorfs- og Niels Hemmingsensgade) burde udvides og

føres ind til Ulfeldts Plads (Graabrødretorv) og videre til Skindergade; Skidenstræde (Krystalgade) og Landemærket (med Slippen) skulde gøres til 24 Alen brede Hovedgader og Store Brøndstræde føres igennem til Vognmagergade. Adskillige af de gamle, snævre Gyder, der nu laa i Aske, burde aldrig mere genopstaa: Store og Lille St. Klemensstræde, Helligkorsstræde, Vognbadstuestræde, Antiquestræde og Endeløsstræde.

Kommissionens Forslag blev godkendt af Kongen; de nødvendige Arealer blev eksproprierede, og i Begyndelsen af 1729 blev de nye Gadelinier afstukket med Pæle; men disse Foranstaltninger mødtes af Borgerne med afgjort Misfornøjelse; de var fortvivlede over at skulle miste deres Grunde eller Stykker deraf, og Paabudet om, at Bygningerne til Gaden skulde opføres med Grundmur, fandt man urimeligt og uretfærdigt. Regeringen blev tilsidst nødt til at give Indrømmelser paa flere Punkter for at berolige Gemytterne; flere af Gaderne blev ikke — som planlagt — udvidet. Indrømmelserne tilfredsstillede imidlertid ikke Borgerne; men Gadereguleringskommissionen fortsatte sin Virksomhed og var omtrent færdig med Udstikningen af Gaderne ved Udgangen af 1730.

Med Genopbygningen af Byen gik det smaat. Vanskeligheder med at fremskaffe Bygningsmaterialer og Haandværkere hindrede Arbejdet, og det var saa godt som umuligt at faa Penge til Laans til at bygge for; Ildebranden havde til Gavns belært Kapitalejerne om, at faste Ejendomme var et daarligt Pant; tværtimod at laane Grundejerne Penge til Byggeri opsagde Kapitalisterne mod Kongens Ønske i Massevis deres Prioriteter i baade brændte og skaanede Bygninger, og Grundejere og Husejere truedes med Ruin. Det var saaledes nødvendigt at ordne Prioritetsspørgsmaalet, og i Juni 1729 nedsattes en Prioritetskommission, der søgte at løse Problemet.

Det var Kongens Maal at samle alle Kræfter om Byens Genopførelse; Gadereguleringen og Prioritetskommissionen var de indledende Skridt hertil; der blev givet Københavns Indbyggere forskellige Friheder, f. Eks. Tilladelse til at bryde Kalk paa Saltholmen og Bygningssten paa Stevns og til at være forskaanede for Indkvartering i en Aarrække, naar de opførte grundmurede Bygninger; men saa længe Borgerne manglede de vigtigste Forudsætninger, Kapital og Haandværkere, for at benytte disse Friheder, var de selvfølgelig uden Betydning. I de første Maaneder efter Branden blev der ikke foretaget noget alvorligt Byggeri fra privat Side; »det københavnske Borgerskab var halvt eller helt desperat, det var umuligt at bringe det til Raison,« siges der; man nøjedes med at istandsætte nogle af de mindst beskadigede Huse og med at opføre nogle interimistiske Hytter

mellem Ruinerne. Det maa have været en frygtelig Vinter for mange Københavnerne.

Den 19. Marts 1729 blev der nedsat en stor Bygningskommission; men trods alle dens ivrige Bestræbelser lykkedes det ikke for den at faa Liv i det private Byggeri i Frederik IV's Tid. Hindringerne var stadig Kapitalmangelen og Byggevædtagternes Fordringer om Grundmursbygninger. Der blev naturligvis opført enkelte grundmurede Privathuse i 1729; men ellers nøjedes man med at bygge Bindingsværksbaghuse paa 4—5 Etager, trods Formanden for Bygningskommissionen Grev Reventlows voldsomme Protester mod »disse Svovlstikkehuse, som vilde overspy hele Byen med Ild, naar der kom Brand i dem«.

Frederik IV's Bestræbelser for hurtigt at faa opført et mindre brandfarligt og smukkere København med regelrette, brede Gader var mislykkedes. Byen laa endnu i Ruiner ved hans Død Natten mellem den 11. og 12. Oktober 1730.

Ved Kristian VI's Tiltræden blev der iværksat vigtige Ændringer i Statsstyrelsen; den nye Konge omgav sig med helt nye Mænd, der var besluttet paa at gennemføre vidtgaaende Reformer. Ogsaa i København mærkede man snart, at en vigtig Forandring var sket; i November 1730 blev Grev Reventlow afskediget, og et Par Maaneder senere blev Kommissionen ophævet og erstattet af en ny.

Kristian VI var naturligvis lige saa ivrig som sin Fader i sine Bestræbelser for at faa Hovedstaden genopbygget; med stor Kraft blev der taget fat paa Genopførelsen af de offentlige Bygninger, saa meget mere, som Kongen havde Planer om et nyt stort Byggeforetagende.

Det afgørende Initiativ med Hensyn til Genrejsningen af Privathusene kom dog fra Magistraten og de 32 Mænd. Først og fremmest fjernedes Prioritetsvanskelighederne og Kapitalmangelen for Grundejerne ved Oprettelsen af »Kjøbenhavns Brandforsikring« den 26. Januar 1731, det ældste rigtige Forsikringsselskab i Norden, hvorved faste Ejendomme blev et godt og sikkert Pant. Ved Magistratens Mellekomst udvirkedes der hos Regeringen den store Indrømmelse, at det blev »Enhver tilladt at bygge Grundmur eller Bindingsværk, som han bedst kunde afstedkomme, paa hvad Sted i Staden det end maatte være,« naar blot de afstukne Gadelinjer blev fulgt. Ogsaa i andre Henseender blev der vist Borgerne Imødekommenhed; den ekstraordinære Indkvarteringskat blev ophævet, og der blev nedsat en Kommission til Undersøgelse af Frimestrenes Forhold til Lavene.

Det gik nu rask med Opførelsen af Privatbygninger; i de Gader, hvor Grus og andre Ruinrester laa alenhøjt og spærrede Færdselen, blev der ryddet op;

uhyre Mængder af Mursten og Tagsten blev ført til Byen, og Kalkværkerne og Tømmerpladserne fik travlt. Borgerne fik Hjælp i Form af Bygningsmaterialer, og visse Grundstykker, som det var Kongen særlig magtpaaliggende at faa bygget, blev foræret bort paa Betingelse af, at der blev rejst en »sirlig Bygning« derpaa. En utrolig Mængde Haandværkere strømmede til Byen og fik Arbejde; opstod der Uenighed mellem dem og Bygmestrene, laa Afgørelsen hos Magistraten, ogsaa en Indrømmelse fra den enevældige Konge.

København blev genrejst i Løbet af et Par Aar, i alt væsentlig inden Udgangen af 1733; der siges at være bygget ca. 2000 nye Huse for en samlet Byggesum paa 8 Millioner Rdlr. Kurant. Der blev hverken bygget solidt eller overdaadigt. Under de mange Nedbrydninger i det sidste halve Aarhundrede af Bygninger fra Tiden lige efter den store Brand har man kunnet iagttage, hvor elendigt Arbejdet i mange Tilfælde er blevet udført, og hvor ligegyldige Byens Borgere har været over for Brandfare trods den dyre Erfaring, man lige havde gjort.

Bygningerne, der nu blev opført, var større end de brændte havde været; store dobbelte Ejendomme med 3 Etager og Kældere blev almindelige; medens i ældre Tid hver Familie havde haft sit Hus, fik Husene nu flere Lejligheder, og de saa paa én Vis mere anselige ud end Fortidens Huse; men man byggede over Evne; det hedder i »Danske Atlas«:

»Men om dette ikke er drevet altfor vidt, og Naboens Exempel haver fristet de Byggende til at gjøre over deres Evne, det er et andet Spørgsmaal, som her ikke udgjøres. Saa meget har man set, at visse altfor prægtig anlagte Huse have havt den tredie eller fjerde Eiermand, førend de ere blevne fuldførte.«

Denne Byggen over Evne maatte give et haardt Bagslag, hvad man faar et tydeligt Indtryk af, naar man i en af Holbergs Epistler læser:

»Strax efter den store Ildebrand begikkes den Feil, at Stadens Borgere ikke rettede Husene efter Indbyggernes Proportion; thi endskjøndt Staden nu haver ei flere Huse, end den havde før Branden, saa haver den dog engang saa mange Kjøkkener og Værelser, og saasom de samme ikke med Beboere kan besættes, saa kan ikke mere svares Renterne for de paa Gaardene laante Kapitaler, hvilket ses af de mange Auktioner, som aarligen ske paa saadanne Huse, hvilke Kreditorerne maa lade sig tilslaa.«

Naar Samtiden skildrer det nyopbyggede København som »af meget smuk Anseelse«, ja endog som »magnifikt«, maa man huske, at den Smagsretning, der herskede i det 18. Aarhundredes første Halvdel, var en ganske anden end den, der havde givet sig til Kende i den friske, ejendommelige Stil et Sekel tidligere. De

Baghuse i Stormgade ud mod Nationalmuseets Have. Nedrevne i 1929.
Tegnet af Charles Christensen.

stærkt profilerede Udkragninger, de udskaarne, malede Knægte, Bjælkehoveder, og Fyldinger, der havde prydet Bindingsværksbygningerne, fandtes ikke paa de nye Huse; Stenhusene blev ikke som før smykket med svejfede Gavle, Taarne, Karnapper, Skulptur og Sandstensbaand. Husene er præget af Tidens Snusfornuft og Adstadighed; det, man først og fremmest stræbte efter ved Husenes Ydre, var Ensartethed, »Egalité«, især med Hensyn til Vinduer og Tag, og det ene Hus ser ud, som om det var formet over det andet, i Reglen uden anden arkitektonisk Prydelse end en kraftig Gesims over Kvistgavlen.

Paa de offentlige Bygninger blev der ligeledes taget fat med Kraft; det synes endog, som om der blev bygget for hastigt til, at det kunde blive tilstrækkeligt solidt. Allerede den 21. December 1728 var der blevet udskrevet et treaarigt Brandstyr (Brandskat) i Danmark og Norge, og de derved indkomne Midler skulde anvendes dels til Ekspropriationen af Grunde ved Gadereguleringen, dels til Genopførelse af de offentlige Bygninger og Kirkerne. I Frederik IV's Tid var der begyndt paa dette Arbejde, men først nu efter 1730 rejser Bygningerne sig af deres Aske.

I Marts 1731 lod Kongen forstaa, at det var ham særlig magtpaaliggende at faa Raadhuset i Stand; det viste sig imidlertid, at det gamle Taarn, som man havde tænkt at lade blive staaende, var for brøstfældigt og maatte nedrives. I Løbet af Sommeren slog de nyopførte Mure »adskillige Ritzler«, fordi de øverste Hvælvninger, der »faldt altfor flakke i Cirkulen, spændte og trykkede Murene«; man maatte derfor fjerne Hvælvningerne og i anden Etage nøjes med fladt Loft; som Følge deraf stod Raadhuset først færdig i 1733.

Vajsenhuset blev genopført i 1731—34 paa Nytorv (paa det nuværende Domhus' Plads). Universitetet, hvoraf kun den ældgamle Konsistoriumsbygning var undgaaet Luerne, blev allerede genindviet i December 1732; den lange Kommunitetsbygning langs Nørregade var blevet genopført Aaret før. Valkendorfs, Borchs og Elers' Kollegier var allerede genrejst i 1732; derimod blev Regensen først færdigbygget i 1744; næppe et Aar efter viste det sig, at Kirkelængen (mod Købmagergade) var saa faldefærdig, at den truede med at styrte sammen; i 1748 blev den derfor revet ned til Grunden og genopført. Af de 11 Professorresidenser blev kun de fem rejst i Kristian VI's Tid; de andre seks blev først bygget i 1755. Vor Frue Latinskole blev genrejst paa sin gamle Plads i Dyrkøb (Soldins Stiftelses Grund) i Sommeren 1731. Bispegaarden paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde og Povl Fechtels Boder stod færdig i December 1732, Sjøleboderne i Brøndstræde derimod først i 1734 og Budolfi Hospital i 1743, da det flyttedes fra

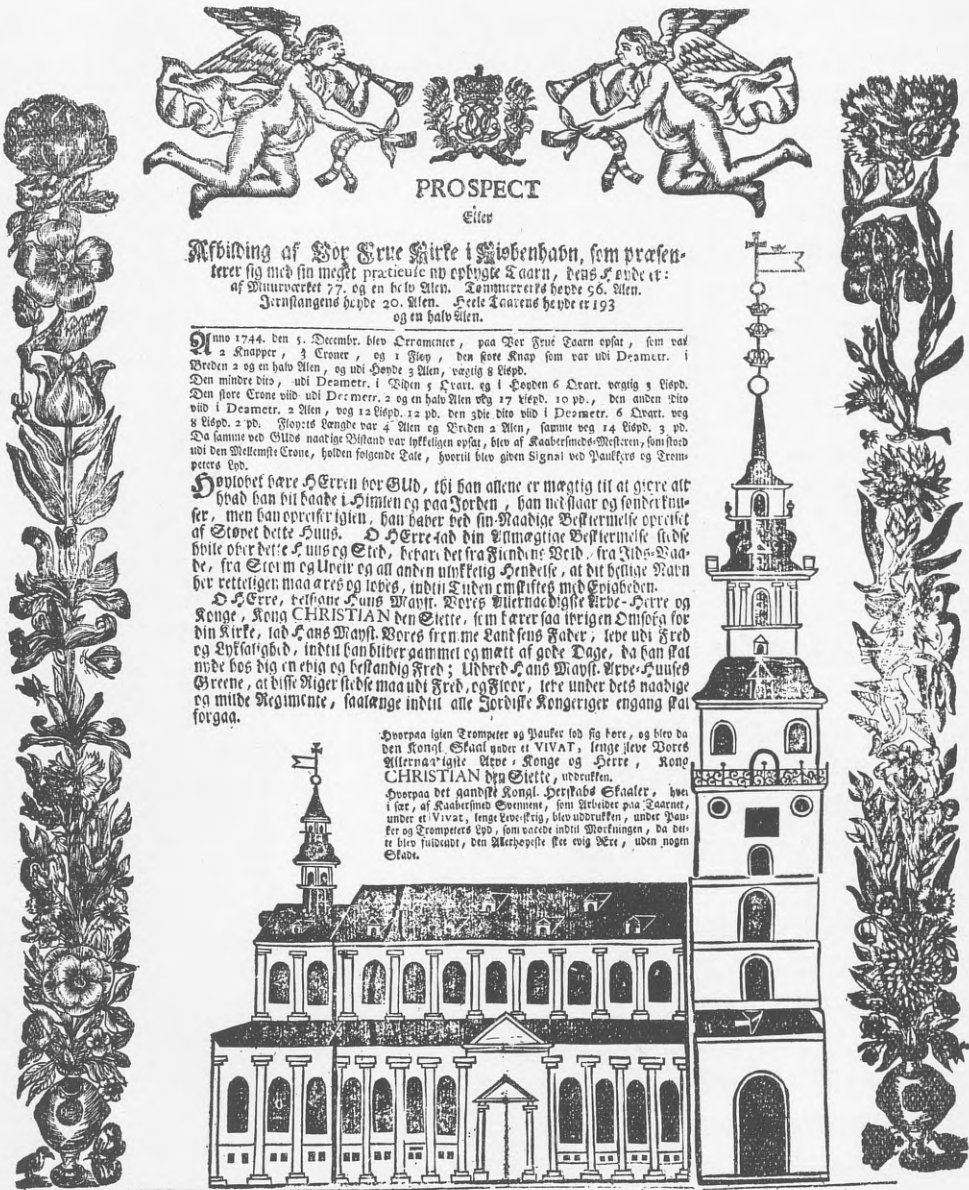
Pustervig til St. Pedersstræde. Den nye Bygning, som Frederik IV med stor Iver havde paabegyndt Opførelsen af paa Slotsholmen, paa en Grund i Nærheden af Højbro, yderst i den Husrække, der laa langs Kanalen over for Gammelstrand, og som var bestemt til at huse Generalpostamtet, blev stillet i Bero i 1731 og kom aldrig i Brug efter sin Bestemmelse.

Af de fem brændte Kirker blev Reformert Kirke først færdig i Begyndelsen af 1731; St. Petri Kirke var paa det nærmeste færdig i Maj 1731; men da den i September blev taget i Brug var dens Ydre dog kun lidet tiltalende; Taarnet var endnu ikke færdigt, og dette fik som Erstatning for sit brændte slanke Spir en simpel Hat eller Kuppel, der »ei var af de skønneste Anordninger«. Trinitatis Kirke var vidt fremskredet inden Frederik IV's Død og blev indviet i Oktober 1731. Helligaandskirken laa endnu i December 1730 fuld af Grus, og Arbejdet gik kun langsomt fra Haanden; Kirken tabte meget ved Ombygningen, idet dens Taarn ligesom Petri Kirke maatte nøjes med en saakaldt »italiensk Hat« i Stedet for Spir; i November 1732 blev Kirken atter taget i Brug. De største Vanskeligheder frembød Frue Kirkes Genrejsning, og det varede en Aarrække, før den var fuldført. Taarnet, der var blevet skaaet af Ilden, havde alligevel ikke kunnet

taale Heden og var styrtet sammen umiddelbart før Frederik IV's Død; derpaa henlaa det hele i Ruiner til August 1731, hvorefter Kirkens Mure skød i Vejret; Taarnet blev rejst, og Tømmerne var allerede i Færd med at tilhugge Spiret, da det nye Taarn Natten mellem 13. og 14. August 1733 pludselig brød sammen og tog nogle Hvælvinger med sig i Faldet. Først den 30. April 1738 blev Kirken saa vidt færdig, at den kunde indvies til Gudstjeneste, og det varede lige til den

Reformert Kirkes Spir. Tegnet af Charles Christensen.

Flyveblad i Anledning af det nye Spirs Indvielse paa Frue Kirke d. 5. December 1744.
(Kgl. Bibliotek).

5. December 1744, før Spiret stod færdigt, 16 Aar efter Branden. — — — —
Medens alle disse Arbejder stod paa, og medens Byen endnu for en stor Del
laa i Ruiner, begyndte Kristian VI et Byggeforetagende, som blev det største

Udslag af hans Byggelyst og Ødselhed. Det gør et underligt Indtryk at se Landets Konge midt under den forfærdelige Nødtilstand begynde paa at rive Frederik IV's Slot ned, fire Aar efter at det var fuldført, for at begynde Opførelsen af en Residens, der skulde være en Pragtbygning i Norden. I April 1732 var Frederik IV's Slot jævnet med Jorden, og efter at der var nedrammet 9225 Pæle i Grunden, blev Grundstenen nedlagt i April 1733. Elias David Häuser ledede Op-

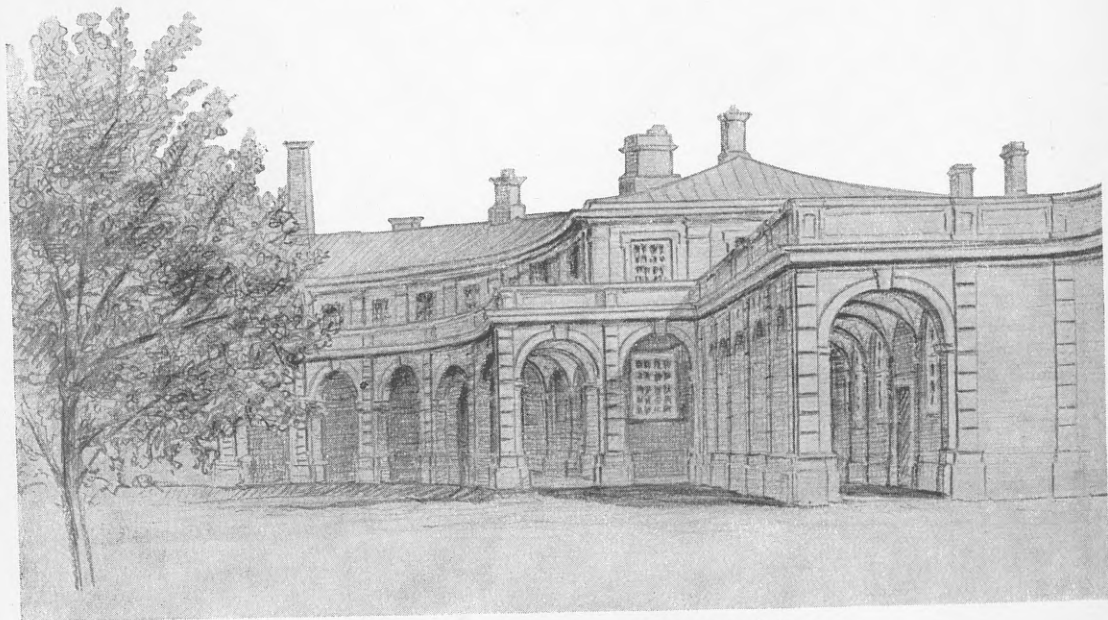
Medaille slagen ved Hoffets Indtog paa Kristiansborg. (Kgl. Mønt- og Medaillesamling).

førelsen af Slottet indtil 1742, da Ledelsen overdroges til Nikolaj Eigtved. I November 1740 kunde Kongefamilien holde sit Indtog i det nye Slot, der dog først i det væsentlige stod færdig i Slutningen af 1745. Slottets Navn var fra 1. Januar 1741 fastslaaet til at skulle være »Kristiansborg«. — — —

Kristian VI interesserede sig levende for Flaadens Udvikling; i Aarene 1735—46 gjorde han Danmark til en betydelig Sømagt; en samtidig skriver: »Det aller mærkværdigste i København er Flaaden og Skibsbyggerierne. Over 1000 Mand er hver Dag beskæftiget paa Gammel- og Nyholm; Magasinerne er saa fyldte og alt i saa smuk Orden, at man er ude af sig selv af Forbavselse.« Haand i Haand med Marinens Udvikling gik Bestræbelser for at fremme Skibsfart og Handel, ganske vist med mindre Held. Byens Havn led af forskellige Mangler; den blev stadig forurennet, fordi alle Uhumskheder havde frit Afløb til den; Indsejlingen var vanskelig, og Sejlløbet kunde ikke passeres af Skibe, der stak over 17½ Fod. Udenfor Toldbodbommen laa oven i Købet et Vrag, »Sorte Rytter«, med »kun to Fod

Vand over sig, farligt for Sejladsen.« Der blev nu uddybet en ny Rende; i 1730 blev Højbro grundigt repareret, og Knippelsbro, der var ganske brøstfældig, blev i 1739 helt istandsat. Nok saa vigtig var den nye Havneordning fra 1744; ved den blev Nyhavn og Frederiksholms Kanal Liggeplads for Fartøjer med Brændsel og Byggematerialer; mellem Marmorbroen og Højbro laa Fiskerbaade og Pramme; mellem Højbro og Holmens Bro fik Skibene med Fedevarer, tørret og saltet

Buegangen ved Kristiansborg. Tegnet af Charles Christensen.

Fisk deres Tilhold, og i Kanalen langs Børsen laa Finlapperne, Kornskibene og Fartøjerne med Købmandsgods.

Et af de vigtigste Arbejder i Havnen var Anlægget af Dokken; det paabegyndtes i 1735 og i Maj 1739 indviedes Dokken, der laa ved Siden af det asiatiske Kompagni paa Kristianshavn; den fandtes lige til 1918, da den blev ophugget og Bassinet opfyldt. Paa Bremerholm, langs Holmens Kanals Bolværk, byggedes det saakaldte Hovedmagasin, to lange grundmurede Fløje med en Pavillon i Midten; i det hele blev Bremerholm stærkt bebygget. Paa Nyholm anlagdes Batteriet »Sextus«, og den endnu eksisterende Hovedvagt blev opført; derimod er Maste-kranen først fra Frederik V's Tid.

Regeringens Bestræbelser for Handel, Skibsfart og Industri gik Side om Side med Byggeriet. Der var Iver nok; men Fattigdommen efter Ildebranden var stor.

I 1737 klager Magistraten over, at Borgerskabets Tilstand var slettere end det havde været i Mands Minde; ved Skifter efter afdøde var næppe en Tiendedel af Dødsboerne solvente; Indbyggerantallet var steget efter Branden med 463 Familier, som »moxen alle er forarmede«; med Undtagelse af den islandske, finmarkske, ost- og vestindiske Handel var Handel og Skibsfart betydningsløse; »den almindelige Armod medfører, at forgældede Folks Gods og Effekter ved Auktioner distraheres, hvor da Enhver for en ringe Pris kan købe, hvad han behøver af alle de Ting, som Kræmmerne skulde leve af at forhandle og Haandværksmanden af at forfærdige.«

Straks efter Kristian VI's Tronbestigelse var der blevet truffet forskellige Foranstaltninger til Fremme af Handelen; en ny Toldrulle af 1732 gav Toldnedsættelser; Søassurancekompagniet fik Støtte fra Hoffet, og i December 1735 oprettedes General Landets Økonomi- og Kommercekollegiet, og endelig blev den københavnske »Assignations-, Vexel- og Laanebank«, Danmarks første Bank, oprettet i Oktober 1736; den aabnede i Marts 1737 i et Lokale paa Charlottenborg, men flyttede Aaret efter til Børsen. Den 4. August 1742 kom den store Forordning om Kommercielen, der fastsatte en skarp Grænse mellem Engros- og Detailhandelen, saaledes at den københavnske Grossererstand egentlig kan regne sin Tilblivelse fra denne Dag. Hidtil havde alle engroshandlende ogsaa handlet en detail fra aabne Boder; det blev nu forbudt; for at være Grosserer skulde man eje Skibe eller Skibsparter og indføre Varerne »fra det Sted, hvor de avles, voxer og falder, samt virkes, sorteres og beredes.«

Naturligvis lod Skibsfart og Handel sig ikke drive frem ved et Magtsprog alene; men medens man hidtil ikke havde haft et ordentligt Skibsbyggeri i København, anlagde Tømremester Andreas Bjørn i Aarene efter 1735 paa en opfyldt Plads paa Kristianshavn (nuværende Wilders, Krøyers og Grønlandske Handels Plads) et anseligt Skibsværft, »den første partikulære Skibsbyggerfabrik, som her har været anlagt.«

Det gamle ostindiske Kompagni var blevet opløst i 1729; men endnu inden det havde likvideret, stiftedes i April 1732 Det kgl. oktrojerede danske asiatiske Kompagni, der bestod til 1843; dets Plads ved Knippelsbro blev udvidet, idet en Ka-

Medaille fra Dokkens Indvielse. (Mønt- og Medaillesamlingen).

nal, »Sæbesyderigraven«, der gik fra Havnen op til Strandgade, blev fyldt op, og i Strandgade 25 fik Kompagniet sit Forsamlingshus, »ikke meget stort, men net og sirligt.« Det vestindisk-guineiske Kompagni kom først paa Fode, efter at det havde erhvervet St. Croix i 1733. Handelen paa Island og Finmarken kom i 1733 i Hænderne paa et særligt Kompagni, medens Færøhandelen stadig blev drevet for kongelig Regning. Handelen paa Grønland var gaaet saa stærkt tilbage, at det kun var ved Hans Egedes Initiativ, at den ikke blev nedlagt og Kolonierne opgivet.

Den frie Handel udenfor Kompagnierne lykkedes det heller ikke at ophjælpe; det var næsten symbolsk, at Børsen henlaa forsømt og forfalden indtil 1745. I Juli 1737 stiftedes »Det almindelige Magasin«, der ligesom Banken fik Lokaler paa Børsen; Magasinet skulde købe Raastofferne i Udlandet, overlade dem til Fabrikanterne til Indkøbspris, modtage de færdige Varer, give Forskud paa dem og skaffe dem Afsætning. Den Industri, som Magasinet især skulde fremme, var Textilfabrikationen. Industrien blev koncentreret i København og dens Omegn, og Regeringen drømte om at gøre Hovedstaden til en stor Fabriksby; den ene Fabrik voksede op ved Siden af den anden; men kun faa af dem gav Udbytte.

De trykkede økonomiske Forhold, som herskede i Byen, var naturligvis lige saa følelige for Haandværkerne; Lavene var ude af Stand til at skaffe Arbejde og Afsætning af Varerne og kunde ikke haandhæve deres Privilegier; man søgte at hjælpe ved nye Lavsartikler, og Adgangen til Lavene besværliggjordes for at hindre for rigelig Tilgang. Den Tyskhed, som i Kristian VI's Tid bredte sig i alle Forhold, traadte især stærkt frem i Lavene, dels fordi mange af Haandværkerne var indvandrede Tyskere, dels fordi de indfødte Haandværkere gik »paa Valsen« i Tyskland, inden de nedsatte sig som Mestres. Kævlet mellem Lavene indbyrdes var stadig almindeligt og kunde antage store Dimensioner.

Et Indtryk af Fattigdommen faar man, naar man ser Antallet af Betlere opgivet til 3000 i 1731, ja til 4000 i 1732; trods alle Forbud mod Tiggeri var man lige vidt i 1746. Børnehuset, Internatet for visse Forbrydere, Landløbere, Tiggere og vanartede Børn, maatte udvides i 1741, og i 1734 havde Rasphuset faaet sin særlige Bygning. I 1744 fik Vartov en ny Sidefløj mod Farvergade, og i 1741 oprettedes det Harboeske Enkekloster i Stormgade for fattige adelige Enker; for trængende af borgerlig Stand sørgedes ved Livrente- og Enkekasser.

Den herskende pietistiske Retning gav yderligere Tiden et eget mørkt farveløst Præg, navnlig efter Sabbatsanordningen af 1735; den gav Anledning til Strid og Fanatisme, Hyklerti og Fornægtelse af al uskyldig Livsglæde. I 1738 blev det

forbudt »Komediantspillere, Linedansere, Taskenspillere eller de, som holder Lykkepotter, at indfinde sig i Danmark og Norge og enten i Husene eller paa publique Steder at øve deres Spil og Exercitier«. Da Kristian VI døde den 6. August 1746, var der kun faa, der sørgede, hvorimod hans Efterfølger hilstes med højkrøstet Jubel. — — —

Under Frederik V søgte de kommunale Autoriteter at opnaa Fordele for Hovedstaden, idet de stadig henviste til de Løfter i Privilegierne fra 1661, der ikke var blevet opfyldt; Regeringen ignorerede imidlertid disse Forsøg. Forholdene i Hovedstaden var stadig alt andet end tilfredsstillende; Byen manglede Rigmænd, Handel, Omsætning, Liv. Der siges, at tre Fjerdedele af Indbyggerne var uformuende; med Lavene stod det daarligt til, og om Handelen bemærkes kort og fyndigt: »Hvad Pjaltekræmmerne er mod Grossererne, er Danmark mod andre handlende Nationer.« Livets Vilkaar var strenge for Borgernes store Flertal, selv om der herskede megen ufornuftig Luksus og Overdaadighed. »At jugere Folks Omstændigheder af det udvortes er ingen vis Regel, som daglig Erfarenhed nok som bærer Vidne om«, skriver de 32 Mænd i 1760.

Den Vej, Regeringen fulgte for at fremme Velstanden, var at ophjælpe Handel, Skibsfart og Industri paa kunstig Vis, de samme Midler, som Kristian VI uden videre Held havde forsøgt. Man vendte nu sin Opmærksomhed mod Middelhavet og Nordafrika, og et »Almindeligt Handelskompagni« blev oprettet og fik sin Plads og sine Bygninger paa Kristianshavn paa et Stykke af Bjørns Plads. Det førte en hensygnende Tilværelse, til det blev ophævet 1774. Endnu uheldigere var det afrikanske Kompagni, der blev stiftet 1755 for at skulle drive Handel med Marokko; det skabte kun Bryderier og Udgifter for Regeringen; Betragtningen, der senere udtales, at »Kompagnihandel fra Arilds Tid har været den danske Handels Banesaar« synes at holde Stik. Det gælder dog ikke om det asiatiske Kompagni, som netop blomstrede stærkt i Frederik V's Tid og bragte Landet store Fordele. Et tydeligt Vidnesbyrd om dette Selskabs Fremgang er det, at det udvidede sin Plads paa Kristianshavn i 1748, og at det i 1748—51 lod opføre det nye store Pakhus, der staar den Dag i Dag, af Sten fra Saltholmen og efter Tegning af Eigtved.

Skibsfarten laa stille i de første Aar af Frederik V's Regering, men derefter kom der et betydeligt Opsving. Grossererne var ret talstærke, ialt 80; men af virkelige Groshandlere var der vel næppe 40, og af dem igen var kun faa formuende eller rige Folk. Lavene spillede en stor Rolle i Byens Liv; deres Optog og Fester, Stridigheder og Disputer, Ansøgninger, Jeremiader og Konkurrencehad

satte Sindene i Bevægelse og skabte mange Bryderier. Stridigheder mellem Mestre og Svende, der kun en sjælden Gang synes at dreje sig om Lønspørgsmaal (1763), førte til Arbejdsnedlæggelser med paafølgende »Ustyr og Sammenrottelser«; Regeringen tog med haard Haand paa de strikende; strenge Straffe ventede Ophavsmændene til og Deltagerne i Optøjerne. I den første Halvdel af Frederik V's Regeringstid udstedtes der nye eller forbedrede Lavsartikler; men efter 1758 kom der et betydningsfuldt Omslag i Regeringens Stilling til Lavene, hvoraf Følgen blev Reskriptet af 10. April 1761, som opstiller Principper, der staar i afgjort Modsætning til de overleverede; der siges i Reskriptet, at »det udi en vel indrettet Stat ikke lettelig bør formenes nogen at ernære sig paa hvad lovlig Maade, han bedst véd og kan;« der maatte for Fremtiden ikke oprettes nye Lav, og nye Lavsartikler maatte ikke stadfæstes. Den københavnske Haandværkerstand stod i det hele paa et meget lavt Trin. En af de højeste Embedsmænd anbefaler, at Adgangen til Lavene lettes, for at der ved den derved skærpede Konkurrence kunde skaffes bedre og billigere Varer; »dette er udi København højst nødvendigt, hvor det, som kaldes main d'œuvres (Haandværk) er i Forhold langt dyrere og derhos ofte slettere end i nogen anden anselig Stad i hele Europa.« Et alvorligt Forsøg paa at ophjælpe Standen blev gjort, da Magistraten blev bemyndiget til at anordne Svendepøver ved Lavene; det havde hidtil kun været i Brug hos Malere og Bødkere.

De frisindede Grundsætninger, som efter 1761 blev fulgt overfor Haandværkerne, staar i en mærkelig Modsætning til den Maade, hvorpaa man stadig søgte at fremme Manufakturer og Fabrikker; her benyttede man sig endnu af Befalinger og Trusler, Indførselsforbud og Privilegier, alle Slags Begunstigelser, selv direkte Pengeunderstøttelser. Paa dette Punkt fortsætter man Linien fra Kristian VI's Dage. — — —

En stor og betydningsfuld Udvidelse fik Hovedstaden, da Frederik V i Anledning af den oldenborgske Kongestammes 300 Aars Jubilæum besluttede at bortskænke Amalienborg Have og den derved liggende Mønsterplads til Byggegrunde, d. v. s. hele det Areal, der begrænses af nuværende Bredgade, Ny Toldbodgade, Toldbodvej og St. Annæplads. Det nye Kvartér var egentlig tænkt at skulle være et Handels- og Forretningskvartér, men i Stedet rejstes der fornemme Palæer, og det blev en aristokratisk Bydel, for Størstedelen beboet af Hoffolk og Embedsmænd. Blandt de nye Bygninger kan nævnes Gehejmerraad v. Ostens store Gaard (nu Amaliegade Nr. 13), Grev Berckentins Palæ (senere det Schimmelmannske), det Bernstorffske Palæ (i Frederiksgade, senere den græske Kon-

ges Palæ). De egentlige Pragtbygninger i det nye Kvartér var dog de fire Palæer («Hoteller» kaldtes de af Samtiden), der rejstes omkring den ottekantede Plads, der snart kaldtes »Amalienborg Plads«, snart »Frederikspladsen«: Løvenskjolds (senere Kristian IX's) Palæ, Moltkes (senere Kristian VII's) Palæ, Levetzaus (senere Enkedronningens) og Brockdorffs (senere Kronprinsens) Palæer. Midt paa Amalienborg Plads rejstes senere Saly's Rytterstatue af Frederik V; Grundstenen

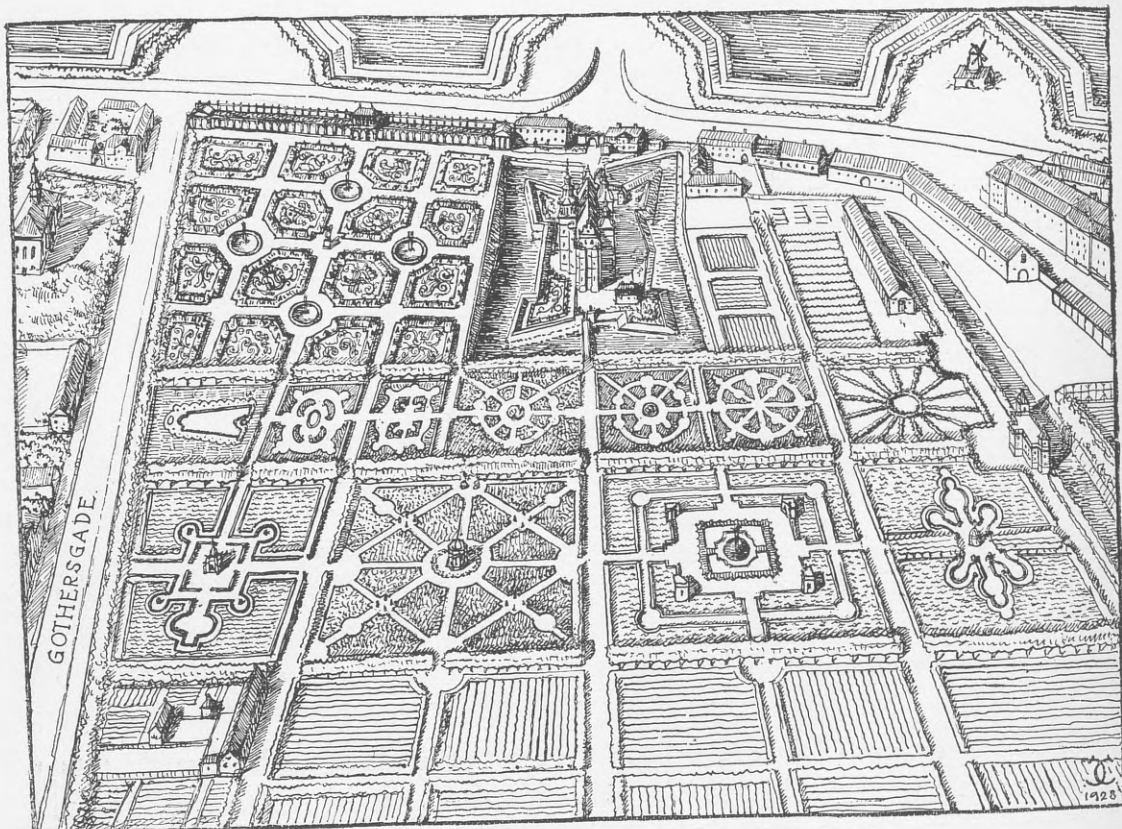

Medaille slagen ved Opstillingen af Frederik V's Statue paa Amalienborg Plads.
(Mønt- og Medaillesamlingen).

til den blev nedlagt i Oktober 1760; men først efter Kongens Død stod Statuen opstillet paa sin Plads den 16. August 1768, bekostet af Asiatisk Kompagni i Taknemmelighed over Frederik V's Velgerninger mod det. Den eneste offentlige Bygning, der fik Plads paa det gamle Amalienborgs Grund var Frederiks Hospital, der blev grundlagt 1752 paa A. G. Moltkes Initiativ og stod færdig i 1757.

Der var i Frederik V's Tid ogsaa Planer om Byens Udvidelse og Bebyggelse, dels i Kvarteret omkring Sølvgade og Rigensgade, dels i Rosenborg Have, bag Vor Frelsers Kirke, paa Øster- og Vesterbro; men paa Grund af Tidernes Ugunst blev de store Planer til Intet; det eneste Resultat var en noget friere Byggelov for Forstæderne. Synderlig større Udbytte høstede man heller ikke af de ihærdige Bestræbelser for at faa Gader og Stræder udvidet. Desuden var København stadig en uappetitlig og smudsig By; hertil bidrog foruden Gadernes slette Brolægning ogsaa den uheldige Ordning af Dag- og Natrenovationen; det

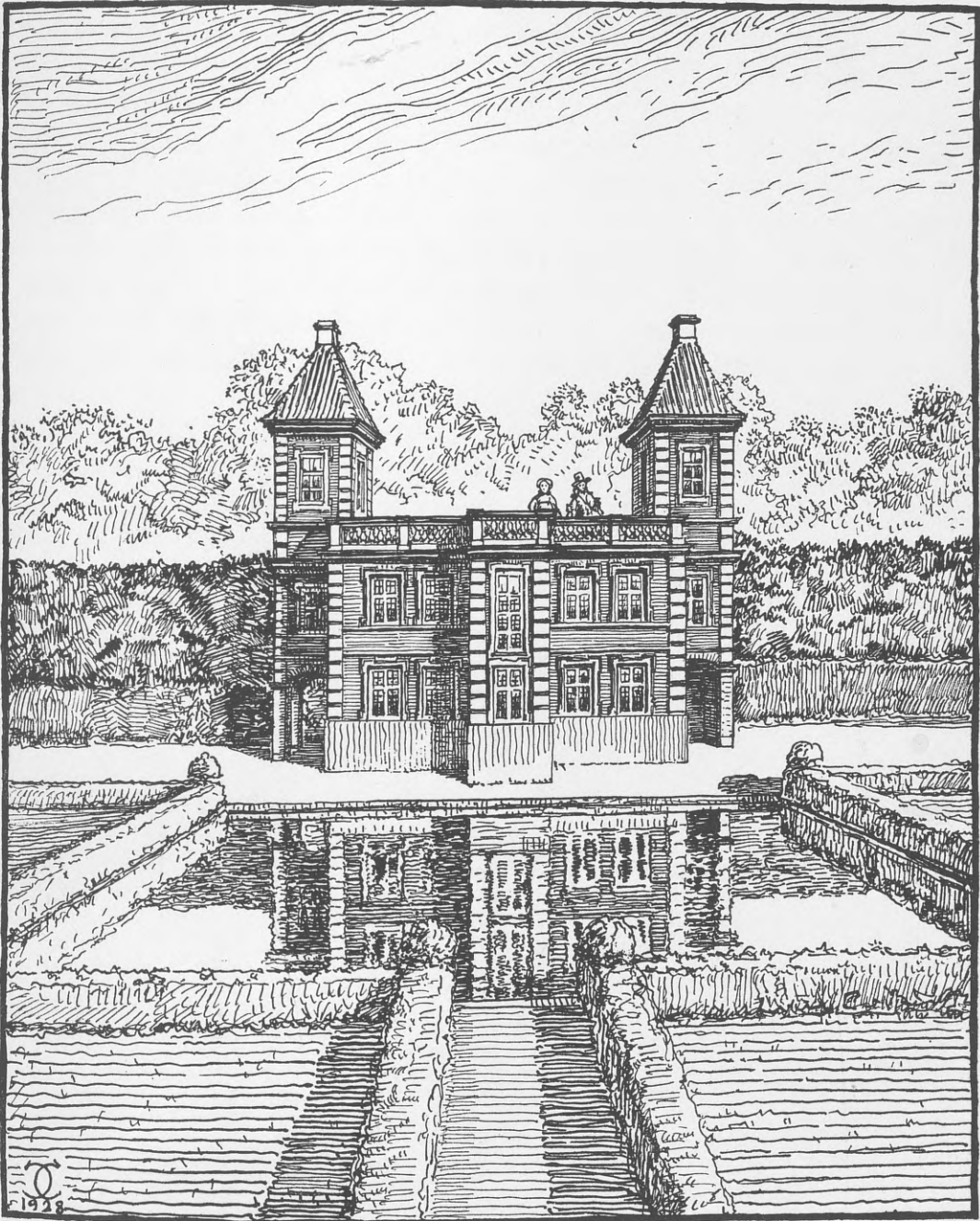
manglede ikke paa Forsøg paa Forbedringer af Forholdet, men uden videre Held. Vandforsyningen gav ogsaa Grund til berettigede Klager; Vandet var ilde-smagende, plumret og mudret, tillige fyldt med »levende Dyr«. København var en usund By. Epidemier var hyppige: 1753, 1758, 1759—60 (Skarlagensfeber og

Rosenborg Have ved Aar 1775. Tegnet af Charles Christensen.
Gothersgade gaar nu over den gamle Østervold og Haven er udvidet ud til Sølvgade.

Kopper), 1762 (Blodgang); alene i 1759 døde 1079 Personer af Kopper; men i 1754 fandt den første kunstige Indpodning af Sygdommen Sted; den vakte imidlertid Modstand, og Epidemierne vedblev.

Havde Kristian VI's Tid været præget af Tyskhed og mørk Religiositet, var Frederik V's Tid en Modsætning dertil. Smagen var fransk, og Forlystelser flourerede; der klages over tiltagende Drukkenskab og Usædelighed; Eksemplet fra Hoffet skulde just ikke opmuntre til Sædelighed og Maadehold, og der jamres hyppigt over »Uorden og Uskik« i Ægteskabssager.

Det blaa Lysthus — nu Herkulespavillonen — i Rosenborg Have efter Ombygningen 1672.
Rekonstruktionstegning af Charles Christensen.

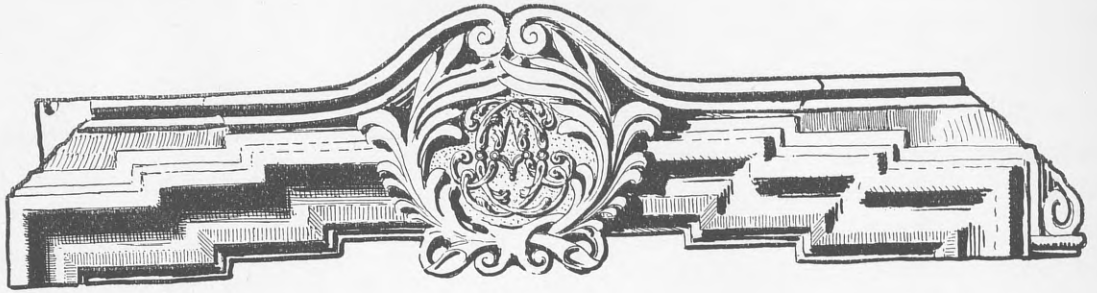

Med Hensyn til Fattigvæsenet skete der en stærk Udvikling i disse Aar. En Fattigskat i 1762 betød et afgjort Brud med det ældgamle Princip, at Fattigforsørgelsen skulde ske ad Frivillighedens Vej. Der blev oprettet en ny selvstændig Institution, Opfostringshuset, en Mellemting mellem en Opdragelsesanstalt, en Skole og et Fattighus; det stod færdigt i 1754 og er det nuværende Søkvæsthus i Overgaden oven Vandet. I 1769 begyndte den private Stiftelse »de Brødre Petersens Jomfru-Sæde eller Kloster« sin Virksomhed, og i 1755 havde Kammerherreinde v. Plessen stiftet en Opdragelsesanstalt for Piger; den fik sit Hus ved Siden af den tyske Frederikskirke, der blev rejst paa Kristianshavn i 1755—59. Endnu mere end i Kristian VI's Tid florerede nu Enke-, Pensions- og Livrentekasser; de skyldte ofte Statens Finansnød deres Tilblivelse og fremkaldte Forhaabninger, der i Reglen blev skuffet.

Frederik V havde lovet det nye Kvartér ved Amalienborg en Kirke. I 1749 nedlagdes Grundstenen til Frederikskirken, der var tænkt at skulle opføres af Mursten og Sandsten efter Eigtveds Tegninger; men i 1754 fik Saly bevæget Kongen til at indkalde den franske Arkitekt Jardin, der skulde opføre Kirken i langt større Maalestok og af Marmor. Der arbejdedes nu paa Kirken i en Aarrække med uhyre Omkostninger. Da Frederik V døde den 14. Januar 1766, stod Kirken endnu ikke halvfærdig, og efter Tronskiftet fandt der betydelige Indskrænkninger Sted; tilsidst opgaves Værket helt i November 1770, og Kirken laa hen som en Ruin i over hundrede Aar.

HUSENE PAA BRANDTOMTERNE

Af PETER LINDE

DET København, som for to Aarhundreder siden sank sammen i glødende Askedynger, har været malerisk uregelmæssigt. Skæve Bindingsværkshytter har støttet sig til stærke, grundmurede Huse med værdige, trappede Gavle. Dybrøde Mursten og broget Træskæring har givet Gaderne Farver og Livet festlig Baggrund. Bislag og Bænke, Boder og alle Slags Udbygninger formidlede Grænsen mellem inde og ude. Skilte paa lange Stænger og Stager med mærkelige Tegn stak ud og rakte i Vejret tilfældigt og forbavsende som lunefulde Indfald.

Vor Hovedstad er fattig nu paa mærkelige, gammeldags Privathuse. — Landets Fjender, Kulturens Fremgang og hærgende Ildsvaader har efterhaanden tyndet ud i Rækkerne.

Lidt før i Tiden kunde man undtage Christianshavn — men over denne Bydel er Øksen netop løftet, og den falder med et drabeligt Hug.

Det ældste og smukkeste Privathus, der nogenlunde er skaanet gennem Tiden lige fra Christian 4.s Dage til nu, er den Gaard, som Borgmester Matthias Hansen lod opføre 1616 paa Amagertorv (nuv. Nr. 6, Hafnia). Den ydre Stentrappe er længst forsvunden og Stue-Etagens smaarudede Vindver for længe siden erstattet af tre store Butiksruder, men de volutsvungne Gavle løfter sig endnu stolte og elegante over Nabohusenes jævne Skraatage og hævder sig stadig i Borgernes Yndest.

»Efterslægtens Gaard« paa Østergade bar Aarstallet 1640. Den blev opført af Kammerskriver senere Rentemester Henrik Müller. Gaarden kom efter ham i Gehejmeraad Schulins og Familien Gabels Besiddelse, inden den købtes af Efterslægtelskabet.

Da »Efterslægtens Gaard« blev revet ned, kom det for Dagen, at der hist og her havde været anvendt ældre Materiale ved Opførelsen, lige fra Grundmuren opefter.

Til de glatte Sandstensbaand udvendig paa Facaden var der saaledes foruden gamle Profilstykker, som var tilpasset, ogsaa i et Tilfælde brugt et Sidestykke af en Kamin udhugget som en Karyatidefigur, der tydeligt nok er fra Tiden lidt før 1600. Den er nu paa Bymuseet. Men af Bygningens oprindelige, indre Smykning i Rentemesterens Dage var der ogsaa bevaret Rester, som kom frem bag nyere Paneler og Forskalninger, hvor de havde siddet ubemærket i mangfoldige Aar.

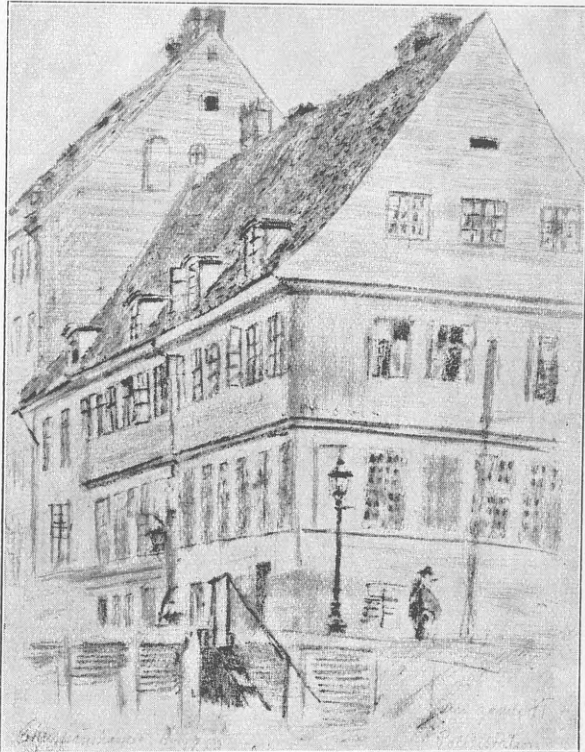
Som disse Farvespor og Stukfragmenter nu dukkede frem for Dagen, fik man en Anelse om Renaissancetidens Pragtlyst, dens rige og skønne Arbejde, dens fortryllende Livfuldhed og dens frodige, ufortrødne Livsudfoldelse.

Bymuseet modtog en fuldstændig bevaret Loftbjælke, dekoreret ligesom var den indlagt med forskelligt farvede Træsorter. Man ser springende Dyr i bizarre Caroucher og Arkitektur-Led fremstillede med Perspektiv og Slagskygge. Ovenover det smukke Malerarbejde var der anlagt Stukforsiringer, som viser, at Mode og Smag pludselig har skiftet. Det er med eet blevet fint at ændre Salen fra broget til graa.

Henrik Müller opførte ogsaa Nybørs («de seks Søstre» ved Knippelsbro). Ved Nedrivningen blev mange Bygningsdetaljer erhvervet af Museerne.

I Efteraaret 1909 nedrev man Nr. 9 paa Købmagergade. Ejendommen var blot et halvt Hundrede Aar gammel; men det viste sig, at den havde gemt paa Minder fra langt ældre Tid. Grundgravningen for det nye Hus bragte ogsaa adskillige Ting for Dagen, og disse kunde bestemmes som henhørende til foregaaende Bebyggelse paa samme Sted.

Under søndre Sidefløj strakte der sig en langagtig Kælder. Et tungthvælv,

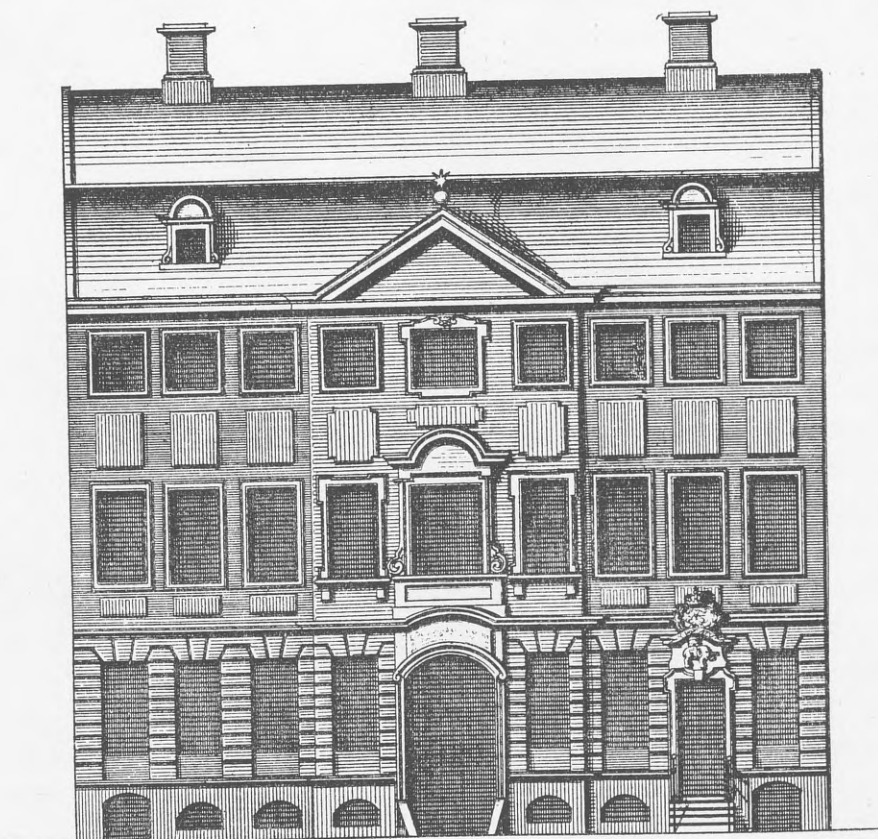

Den gamle, nedrevne Politistation paa Christianshavns Torv.
Tegning af Hakon Thorsen.

dybt Rum, skjult og skummelt som et hemmeligt Laboratium, en tavs og sikker Celle for en Guldmagers forborgne Kunster.

Hvor gammel mon denne Kælder var? Man skulde have gættet paa mange Hundrede Aar! Et lille Fund under Forhusets Nedbrydning kan maaske bruges

Hofapothekeet paa Købmagergade. Stik i Thurahs Danske Vitruvius.

til Dateringsmiddel. Der var nemlig i Muren mod Gaarden indsat en gulgraa Teglsten, hvori der før Brændingen, medens Leret endnu var blødt, er blevet indridset Cifrene 1571. Dette kan nok passe som Aarstal for Kældrens Muring, det stemmer godt med Resultatet af Undersøgelsen, der blev foretaget samtidigt med, at Arbejderne sprængte de svære Vægge og Hvælv.

Dette Murværk var det mest besværlige at faa Bugt med. Det var rigtignok so- lidt Arbejde, der blev gjort i hine Dage — tre Aar før Christian 4. blev født.

Teglstenen, der nu findes paa Nationalmuseet, hvortil Bygherren skænkede den,

er som sagt gul, ikke rød, som man skulde have ventet det af en Sten fra saa gammel Tid. I Valkendorfs Brønd fra 1584 var der ogsaa anvendt gule Mursten, men den her omtalte er det ældste Eksempel, som kendes fra Sjælland.

Forbindelsen mellem de øvrige Fund og Stedets historiske Forhold bliver ganske ligetil.

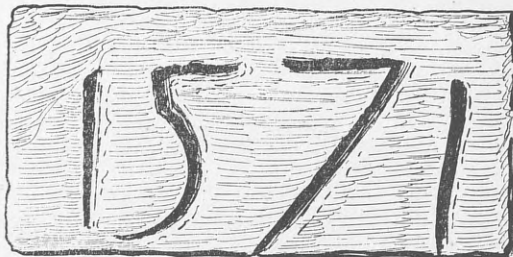
En Del af Grunden blev i 1669 tilskødet Kongens Hof- og Rejse-Apotheker Johan Gottfried Becker, som her indrettede og aabnede et Apothek, der fik en Elefant som Mærke. Senere tilkøbtes Nabogrunden mod Nord og Ejendommen fik derved sin nuværende Længde mod Gaden. Elefanten fik i Januar Maaned 1726 en stor Tavle med en blank Stjerne at stirre paa. Det var »Adresseavisen«, som havde sat sit Skilt paa Huset; men det blev taget ned igen det følgende Aar.

Efter sin Faders Død overtog Gottfried Becker hele Ejendommen. Han var en kundskabsrig Mand, som samlede paa smukke og sjældne Ting. Men han maatte med Sorg se Luerne tilintetgøre Dyrbarheder og uerstattelige Klenodier. Kong Frederik 4. spurgte deltagende til Beckers Ejendele. Man maatte svare, at ogsaa Feltapotheket, som havde været i Beckers Værge, var gaaet tabt.

1729 blev Apotheket aabnet paa Amagertorv, men det var blot midlertidigt, thi Becker agtede at genopbygge den afbrændte Gaard og lade den faa et langt stateligere Udseende.

Arbejdet blev lagt i Samtidens dygtigste Hænder, idet selve Hofbygmesteren Laurids de Thura fik overdraget at lave Tegningerne og lede Opførelsen. Grundstenen blev nedlagt den 23. Juni 1733. Netop denne Dato er med megen Umag indhugget i en Mursten, som nu under Nedrivningen fandtes indsat i Husets Gaardside.

Det er maaske denne Sten, som hin Midsommerdag tillidsfuldt og højtideligt blev muret paa Plads i Fundamentet. Den kan da være genfundet ved Ombygningen i 1850erne og siden anbragt synlig i Muren.

Mursten fra Hofapotheket. (Nationalmuseet).

Mursten fra Hofapotheket. (Nationalmuseet).

Det store Byggeforetagende krævede Masser af Penge. Det kom da ogsaa snart til at knibe lidt for Hofapothekeren; men den hjælpsomme Prinsesse Charlotte Amalia overlod ham 1000 Rigsdaler først som Laan siden som Gave, saa kunde Værket igen skride støt frem.

Alt Tømmeret var udsøgt Eg, og alt Jernbeslag blev fint fortinnet, saa det ikke

Portsten fra Hofapotheket. (Nationalmuseet).

kunde ruste. Der gik fire lange Aar, før Gaarden stod færdig. Endelig i April 1737 kunde Apotheket aabnes igen paa dets gamle Sted.

Over Porten var opsat en stor, sortmalet Tavle med et firlinjet Vers i gylden Kursiv:

Jeg maatte segne need for Ildens graadig Lue
 Dog kunde ingen Nød mig ganske underkue
 Dend Haand som feeldte mig opreyste mig igien,
 Gud være stedse nu mit Skiold og beste Ven.

Nedenunder Verset, maaske paa Portbuen, stod en latinsk Sentens: Den der har Tillid bliver ikke forladt af Gud.

Grundgravningen bragte denne Tavle for Dagen igen, men det var rigtignok i en søndret og ufuldstændig Tilstand. Man aner dog endnu Spor af Farve paa den fint riflede Flade, og der glimter Guldstøv i de skarphugne, snirklede Skrift-

tegn. Det er som om Stenen nu taler paa egne Vegne, og dens Forsyns-trygge Ord er jo ikke gjort til Skamme.

Over Porten mod Gaarden anbragte Becker en Sandsten med sit eget og sin Hustrus Navn i.

Denne Sten findes endnu i den nye Ejendom og just opsat paa samme Maade. I et skjoldformet Felt læses:

Soli Deo Gloria

Was von dem Feuer war verzehrt 1728

Hat Gott uns wiederum bescheert 1736

Gottfried Becker. Johanna Heinricca Nörck.

Den Beckerske Ejendom blev helt igennem pragtfuldt udstyret. Malere og Stukkatører prydede Lofter og Vægge med Landskabsbilleder og kunstfærdige Ornamentter, hvori Bygherrens Navn kom tilsyne.

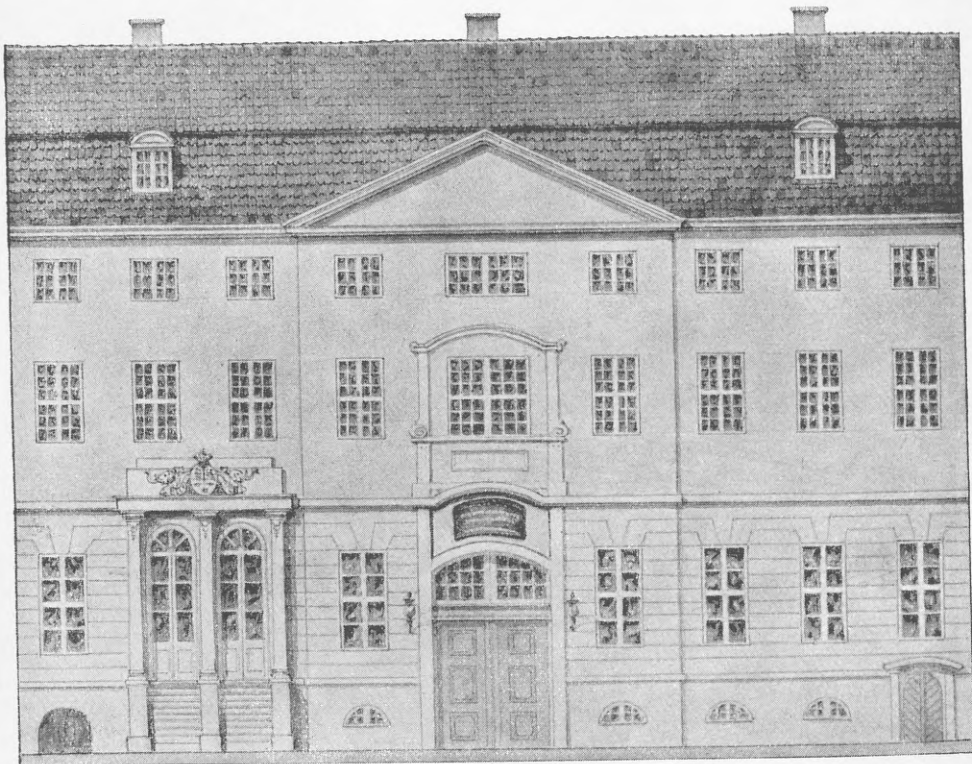
I en af de største Sale var der en udhuggen og stafferet Kamin, og over den var der anbragt et Billede af Prinsesse Charlotte Amalia.

Der dukkede Rester af denne Kamin frem, da Grunden blev udgravet. Bedst bevaret er et profileret Rammestykke, som er udarbejdet med et højt Parti paa Midten, hvori Bogstaverne C A ses symmetrisk slyngede indrammet af Palmegrene. En af de bærende Sidefigurer blev fundet i en sørgelig lemlæstet Tilstand. Den har forestillet en Kvinde klædt i rigt Drapperi med Tunger og Kvaster, hun har holdt en Bog og et lille Lam; der staar en Dreng ved hendes Fødder og rækker et Sværd op imod hende. Det har engang været en prægtig Figur, men nu er den kun en ynkværdig Torso.

I 1794 blev Apotheket flyttet til den søndre Side af Porten, og over Indgangen blev der anbragt et nyt Skilt, som det menes, at Thorvaldsen har arbejdet med paa. Historien véd at berette om mærkelige Hændelser vedrørende Gaarden: »Ved Krudttaarnets Eksplosion d. 31te Marts 1779 om Morgenen Kl. 9, med 600 Centner Krudt, havde Nischen i det nordre Trappehus faaet en Revne, uagtet den betydelige Afstand fra Østerport; mere ødelæggende var Bombardementet 1807, da de fjendtlige Batterier ved Vesterbro skadede Bygningen endeel. Saaledes gik en 24 Punds Kugle skraaes igennem det nordre Sidehuses Tag, gik ind paa den store Gang i Forhusets 3die Etage og knuste Benet paa en staaende Mand; en anden Kugle af samme Vægt dalede ned i Porten og sønderslog den der hængende Brandstige; en tredie 24 Punds Kugle gik igennem det søndre Sidehuses vestlige Endemur i tredie Etage og beskadigede Værelserne. En Bombe, der ved

at dale ned i Naboen, Oberst Conrads, Gaardsrum og støde mod Stenbroen, fik en anden Retning, gennemslog Ydermuren i det nordre Sidehuses Stue-Etage, hvor den sprang i det store Værelse paa 3 Fag, sønderslog en der staaende kostbar Samling af fysiske Apparater, kastede en Mineralie- og Bogsamling mellem hin-

Facade af Beckers Gaard. Originaltegning fra 1844 paa Kgl. Bibliothek.

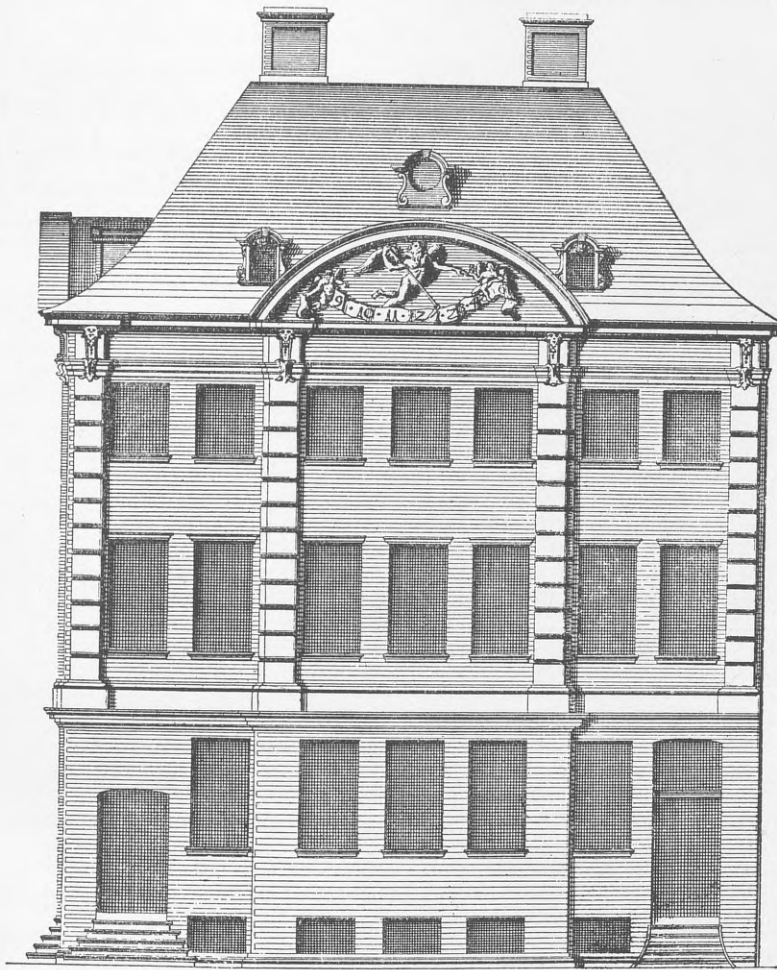
anden, og tændte Ild i Gulvet. Dog blev Ilden slukket ved tililende Hjælp, men over 400 Ruder og en Mængde Tagstene søndersloges, saa at Skaden paa Bygningen alene ansloges til 1010 Rdlr.«

Justitsraad Carl August Struensee beboede i sin Tid de skønne Værelser i Hoved-Etagen. Han blev arresteret her den 17. Januar 1772 efter Broderens Fald. — I 1843 gik Gaarden ud af Slægten Beckers Eje.

Det kan tilføjes, at en Brygger Jens Baltzersen vides at have bygget paa Grunden i Aaret 1571, det er vel saa denne Mands Ølkælder, som havde modstaaet alle Ombygninger og voldsomme Begivenheder lige indtil 1909.

Katastrofen 1728 blev Aarsag til, at Byen fik et helt nyt Udseende.

Lige saasart de brandlidte Borgere var kommet til Besindelse efter Ulykken, gik de i Gang med at rydde deres Tomter for Dynger af sammensunket Grus og Aske. Da det var besørget, tog man fat paa at genopbygge de ødelagte Kvarterer

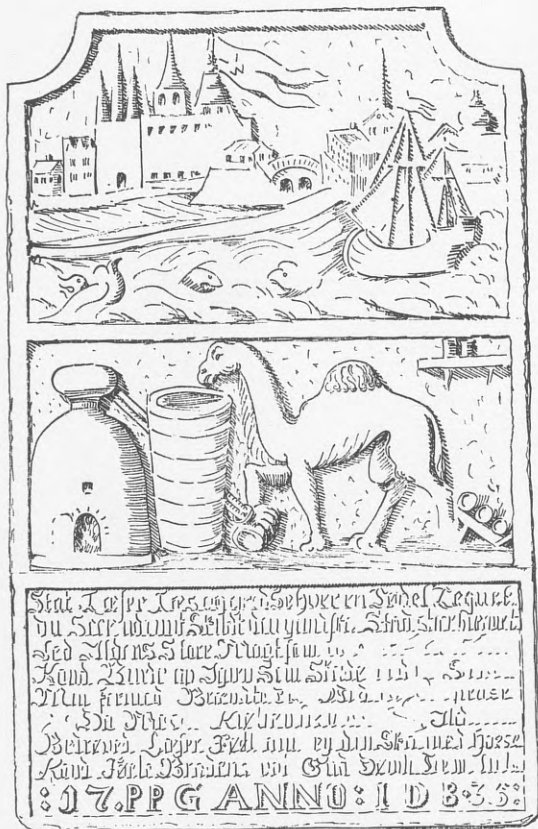
Hus paa Hjørnet af Kongens Nytorv og St. Kongensgade.
Stik i Thuraahs Danske Vitruvius.

efter kongelig approberede Gadeplaner og Facaderids. — Byen klædte sig nu helt om. Den blev fin og ny at se til. Husene fik Farver med blanke Tingester som Pynt paa Døre og Bislag. Der blev en Forundring langs Gader og Pladser.

Ogsaa Menneskene blev zirlige, de fik Manerer og talte kunstigt. Det hørte Tiden til, Rokokoens Aarhundrede. —

Nu er Farverne fra hine Dage falmet graa og døde. Men stundom faar de atter Friskhed og Liv: som Kulisser og Figurer paa Holbergs Scene.

I Bymuseets Samlinger af Bygningsdele fra det gamle København findes et Brændevinsbrænderskilt af Sandsten, som tillige er en Mindetavle om Hovedstadens Brand.

Brændevinsbrænderskilt. (Bymuseet).

Skilt. En Dromedar læsker sig ved Vandet i Destillérovns Svalekar. Den er et nøjsomt Dyr, som kan gennemstrejfe tørre og sandede Ørkner uden at føle Tørst. Ret et muntert Skilt og Bomærke for en Brændevinsbrænder. I det øverste Felt præsenteres et Prospekt af en By set fra Søsiden. Et Skib vugger paa den stride Strøm, i hvis Bølger Fiskene tumler sig. Fra et Slotstaarn inde i Byen vejer et vældigt Dannebrogflag. Billedhuggeren har arbejdet efter et Kobberstik; det er København, man ser. Den rimede Indskrift i nederste Felt siger i hvert Fald, at det skal forstaas saaledes:

Stenen fandtes, dengang man gravede Grunden ud til Hotel Bristol paa Raadhuspladsen. Det var i 1902. Nu hedder det store Komplex »Absalons Gaard«, men det er der vist ingen dybere Mening i.

Den store, tunge Stenplade laa langt nede i Jorden med sin glatte Bagside opad. Med et Slag af en Mukkert knustes den i Stumper, som kunde løftes og smides paa Vogn sammen med Fyldjord. Pludseligt opdagede en Arbejdsmand de udhuggede Billeder og Bogstaver, han samlede betænksomt alle Stykkerne sammen og gav Meddelelse om Fundet. Det var godt gjort af den Mand, for ved sin Kvikhed skaffede han København et kønt lille Monument, som jævnt og troskyldigt fortæller om Ildebrandens Ødelæggelser og Byens Genopbygning.

Tavlens Reliefhugning er inddelt i tre Felter. Det midterste er det egentlige

Stat Læser; læs; og græd, see hver en Tödel tegnet
 Du seer udi mit Skildt den ganske Stad staar blegnet
 Ved ildens store magt, som iche tusind aar
 Kand vinde op igien, som skeede ved det saar.
 Min Formand brendte först ved en foragtet prose,
 Da moxen Kiöbenhavn gik over udi ild.
 Bedrøved Læser föel, om ey din Skoe med hose
 Kand föle brandens vold, Gud dönte, tie nu stil.

Dengang Tavlen var ny, har den nok været fint og broget stafferet med livlige Farver og funkende Forgyldning..

Det har været et festligt Syn at se den over Brændevinsbrænderens Dør. Han hed Povl Povlsen Gjerløf. 1735 byggede han omtrent paa Stedet, hvor den Vaaning havde staaet, hvori Ilden var opkommet 20. Oktober 1728, da et Barn væltede en Tællepraas paa et Høloft.

Mange Københavnerne har set og kendt Skiltet, inden det blev taget ned fra sin Plads og gemt i Jorden. Byens Børn har været fortrolige med den fromme enpuklede Kamel, og Folk, som havde oplevet Ildebranden, har staaet stille og læst de forgyldte Ord med bekræftende Nik. En og anden Vandrer i Livets tørre, sandede Ørken har vel ogsaa fundet ind som Gæst ved Disken i Stuen med de mange blankskurede Kobberkrus og den elskelige, krydrede Duft.

Snedker Ortmanns Adressekort.

Mellem Gothersgade og Lille Regnegade stod Grænsen for Ildens Fremtrængen mod Nordøst. Nuværende Nr. 39 og 41 i Gothersgade er netop opførte i

Ødelæggelsens Yderkant. Det var den dygtige Snedkermester Ortman, som byggede her. Han var en foretagsom Mand, som projekterede en Møbelfabrik med Magasiner, der stedse skulde rumme for 6000 Rdlr. Varer. Toldfrihed paa Raamaterialer og Forbud paa Indførsel af fremmed Snedkerarbejde vilde efter hans Mening blive heldbringende for Landet, men Ideerne strandede, fordi man frygtede for Kævlerier.

Husene staar endnu nogenlunde med deres oprindelige Udseende. Efter Samtidens Skik og Mode har Ortman ønsket at sætte en Indskrift paa sit Hus. Eftertiden kunde saa bestandigt blive mindet om Bygherrens Driftighed og gudhengivne Gemyt. Paa det kongl. Bibliothek findes en Lap Papir med tre forskellige Udkast til en saadan bestilt Indskrift. En af dem lyder saaledes:

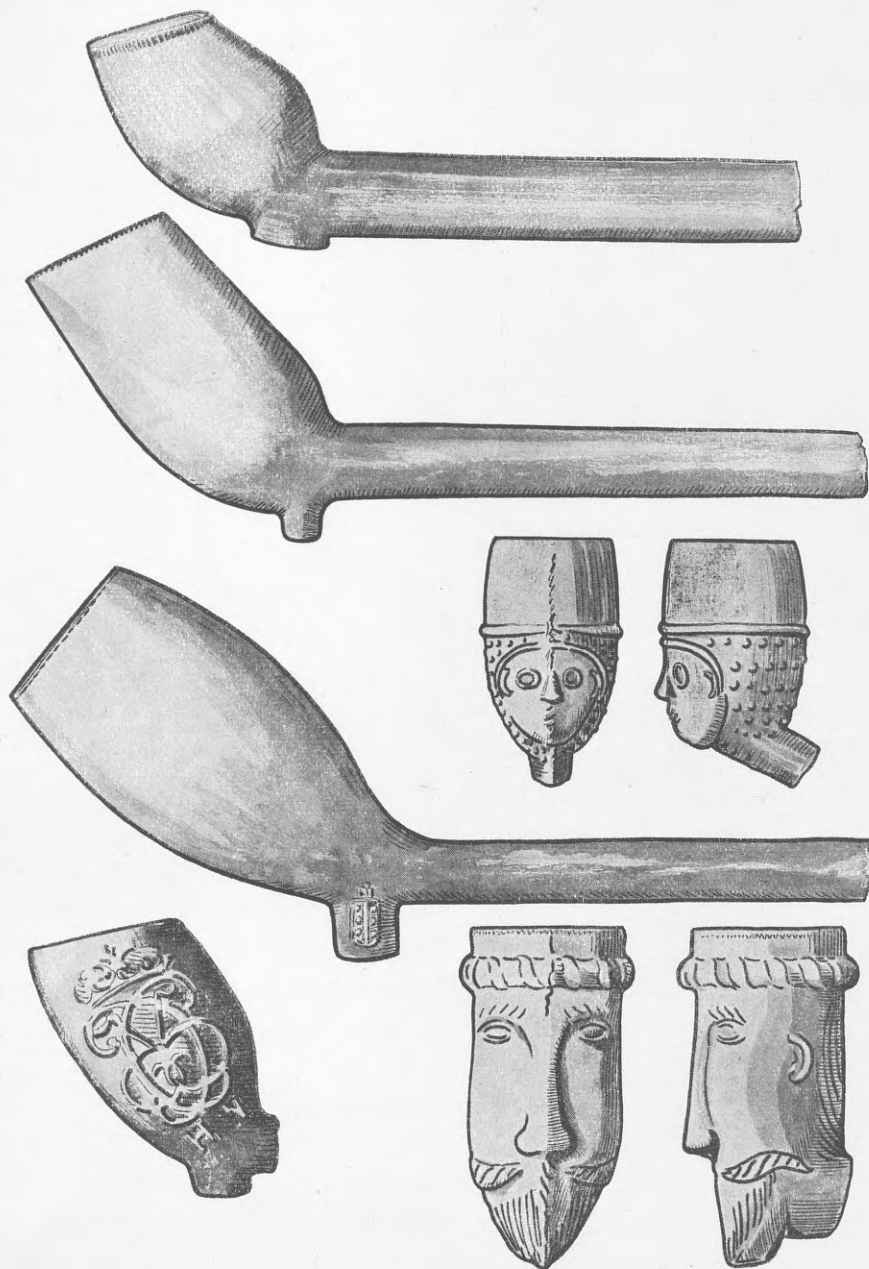
1728 . D. 23. Octob.

Den neste gaard bleev og antendt,
 da denne segned i asken need;
 Men den som begge ejde, regned
 Sit tab ald Stadens gaun, og strax
 needbryde lood
 Af sliig sin Ejendom; som dog
 fremdeelis stood
 Saa bleev paa DETTE STED for
 ildens gridske flammer
 Et Maal af HERREN sat, som ended
 Stadens Jammer
 Her har nu ORTMAN reist en
 Bygning op af ny:
 Gud selv bevare den, samt
 KONGEN og hans By!

1733. D. — Decemb.

Om Ordene virkelig er blevet hugget ind i Sten og opsat over Ejendommens Hovedport, som Meningen vel har været, maa staa hen. I hvert Fald er den der ikke nu. Men andre Steder i Byen findes der Indskrift paa Tavler og Slutsten. Dem kender Københavnerne jo, og mange finder Fornøjelse i at tyde og læse dem og grunde over Meningen i deres snørklede Vendinger.

1906 foretoges omfattende Nedbrydninger, hvorved det gamle Brøndstræde-Kvartér forsvandt.

Jordfundne Kridtpiber fra 17. og 18. Aarhundredes København.
(Nationalmuseet).

Smaasager fra Gammelmønt 24. (Nationalmuseet).

Gammelmønt Nr. 24 kom en lille Tid til at staa med sin søndre Gavlmur af-dækket, efter at Nabohusene var faldne. Udenpaa denne Mur, men sammenbygget med den, stod et lille fladt Rum, som var halvt fyldt med Høvlspaaner og sammenfejlet Gulvsand. —

Tilfældigvis kom der en nysgerrig Person, som gav sig til at rage med sin Stok i Bunken. Det var helt overraskende, hvad der saa kom for Dagen: en højhælet Damesko af hvidt Silketøj med Broderier, en Barnesko af hvidt Skind med grønne Silkesnore, en Lædersko, en Lædertøffel, et lillebitte Snørliv til et Barn, en lille grønlig Glasflaske med et rødt Pulver i, Skaar af et Lerfad med Randskrift, en lille, hvidmalet, sortprikket Træhest med Fløjte i Rumpen, to drejede Bøgetræs-Kegler, to drejede Træ-Toppe, en Skrueprop af Træ, en lille Træskaal, et Blad af en trykt fransk Parlør, et Stilebogsblad foruden nogle Silkestumper og Papirlapper.

Alle disse Smaasager kan med Sikkerhed dateres til Tiden 1730—1750. Det er ikke saa let at sige, hvorledes de er havnet dér, hvor de fandtes; de maa være kastet bort som kasserede sammen med Opfejningen. Men det er jo et mærkeligt Sted, de Folk har haft deres Skraldebøtte.

Hævet af deres Fornedrelses Gemme er de smaa Ting nu helt morsomme at se paa.

En artig Pernille har for to Hundrede Aar siden trippet fornøjet i de sirlige højhælede Sko, og en huslig Magdalone gjort sig det bekvemt i Tøflerne. Den franske Parlør har givet Familiens Discours det rette reputeerlige Sving.

Børnene som har moret sig med Legetøjet, ja de kan jo have set Ludvig Holberg paa Gaden, og de kan have oplevet Struensee-Tiden. De kan have levet det gamle Aarhundrede ud og ind i det næste, men det véd man jo ikke noget om.

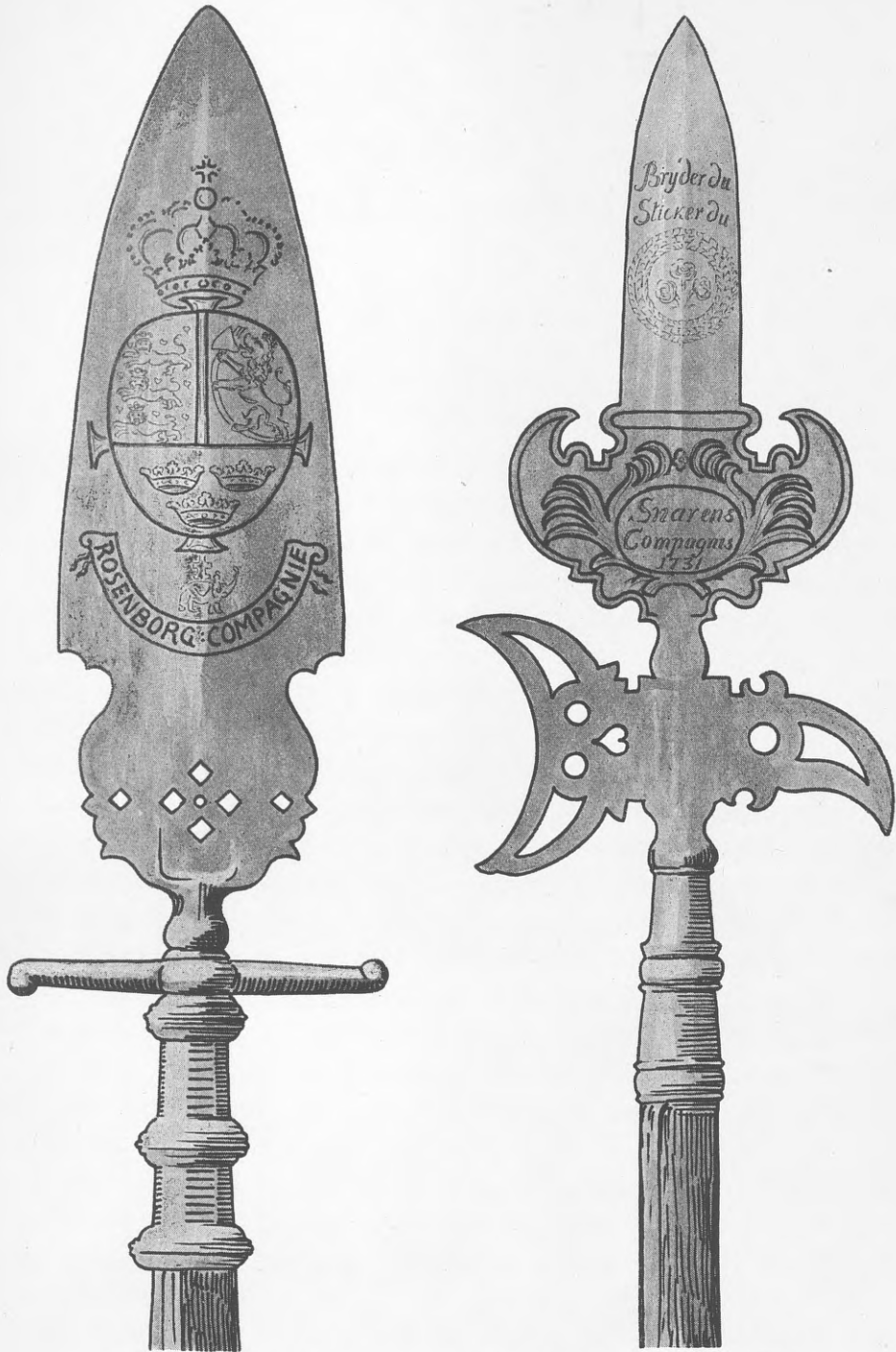
Silkesko og Lædertøffel fra Gammelmønt 24.
(Nationalmuseet).

Alle Smaasagerne hører Rokokotiden til. Det har været en bedaarende, yndefuld Tid. Dens Mennesker smiler til os fra Væg-Billeder og Plafond-Malerier. De bærer smukke Klæder og bevæger sig med elegante Manerer. Gennem gyldne Gitre, hvis krydsende Tremmer næsten lukkes af slyngende Roser, skimtes romantiske Egne med blaalige Landskaber under rødmende Skyer.

Damer og Kavallerer klædt i blege, sarte Farver spadserer parvis i yndige Haver, leger paa aabne Plæner eller hviler i dunkle, kølige Grotter. Afmaalt værdigt trædes en sagte Menuet til spinkel, sød Musik. Menneskene overvældes af kurrende Kælenhed. Smægtende synker de hen i lykkelig Fryd.

Officers-Esponton og Kortgevær (med Kompagniernes Mærke og Devise) fra Københavns Borgervæbning. (Bymuseet).

BYENS TOLV KVARTERER

Af PETER LINDE

I Raadstuearkivet findes en Foliant, som er af stor Vigtighed, naar man vil vide noget om Københavns Bebyggelse i Tidsrummet mellem de to Brande, den i 1728 og den i 1795. Bogen indeholder Plan-Tegninger, hvor paa hver eneste Ejendom er angivet. I Følge kongelig Befaling blev Arbejdet udført i to Eksemplarer, hvoraf det ene skulde indleveres til Hans Majestæt, og det andet forblive i Bevaring i Stadens Raadstuearkiv.

Vi vil tage Bogen frem fra sit sikre Gemme, gennemblade den og standse lidt ved hver af de tolv Kvartér-Planer. Før end man aabner det fine Læderbind, studser man uvilkaarligt og glæder sig over selve Bogbinderarbejdet. Der er benyttet rødt Marokin, og langs Kanten løber en guldtrykt Bort med Rokoko-Ornamenter, hvori der med visse Mellemrum kommer et mærkeligt Dyr frem, stadig skifter en Elefant, en Søslinge, en Enhjørning og en Løve. Midt paa Bindet er der indpresset et gyldent Ornament med en Fugl og en lille Dreng, som blæser Springvandsstraaler op af et Konkyliehorn. Udenom denne Midtdekoration ligger en Ramme af fine Guldlinjer. Helheden er fortræffelig.

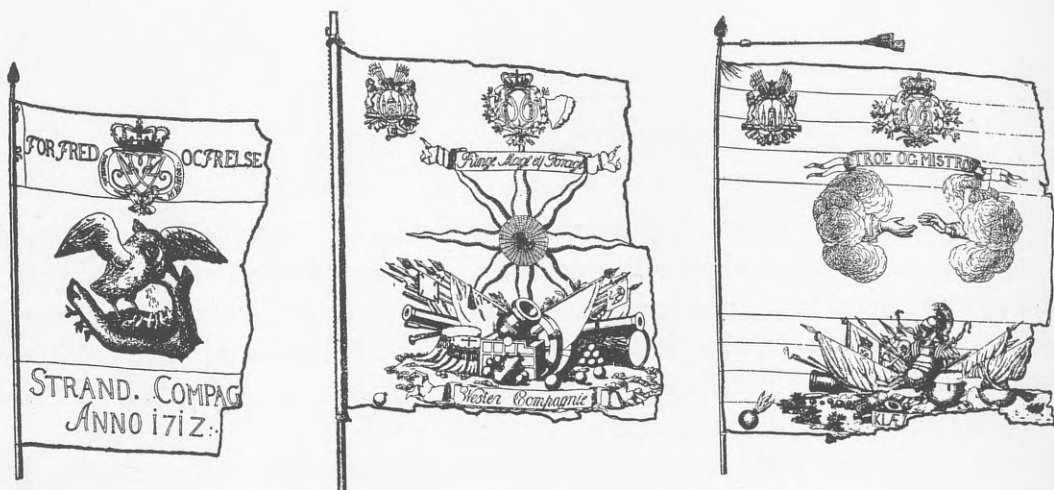
Naar man aabner Bogen, ser man Stadens Vaaben anbragt paa en Pyramide, der øverst bærer en Hjælm og to krydsede Kaarder. Det er samme Arrangement, som er benyttet i Pontoppidans »Origines Hafnienses« fra 1760. Neden under Vaabnet er der skrevet:

»Plans af de tolv Qvarteerer hvorudi den kongelige Residentz: Stad Kiøbenhavn er indeelt; saavel i deres Sammenhæng; som hvert især forestillet, efter kongelig allernaadigste Befaling forfærdiget i Aaret 1757 af Obercondoucteur Christian Gedde.«

Paa den næste Dobbeltside er hele Byplanen vist. Hvert Kvarters Omrids er markeret og Navnet indskrevet. Stadens Grænse følger Voldene som en regulert Linje, de fire Porte og Vindmøllerne i Bastionerne er ogsaa angivet. I vore Dage

er denne gamle Grænselinje jo næppe mere mærkbar. Dér hvor Marker og Fælleder laa hen som frodige Græsninger, hvor Smaabække rislede gennem Engene, og hvor hultraadte Stier fulgte bløde Bakker og Fald langs Stengærder og Pilehegn, dér ligger nu Københavns Forstæder og triumferer over den taalmodige Natur.

Strand-, Vester- og Klædebo Kompagnis gamle Kwartérfaner. (Tøjhuset).

Paa hver af de følgende Kwartér-Planer er der tegnet en Titel-Vignet, og vedkommende Kwartérs Fane indgaar paa en fiks Maade i den.

Ethvert af Borger-Compagnierne havde sin egen Fane, det blev 12 ialt. Stads-hauptmanden forvarede dem i sit Hus, og han havde derfor faaet tildelt en Skildvagt af Garnisonen. —

Vi begynder saa med *Strandkvarter*. Fanen er gul med en rød Kant foroven og forneden, midt paa Dugen ses en Pelikan mellem sine Unger; den plukker sit Bryst, for at de Smaa kan faa det lunt i Reden. Devisen er: »For Fred og Frelse«. Kwartéret omfatter Slotsholmen og Karréerne paa begge Sider af Læderstræde.

Man lægger Mærke til den firkantede Tøjhushavn, som senere blev opfyldt og nu er Bibliotekshaven. Som Minder om de gamle Tider sidder der endnu store Fortøjningsringe i den lave Mur, som er blevet staaende og indgaet i den yngre Bebyggelse.

Hvor Højbroplads nu er, ses der paa Planen at ligge en Karré med 13 tæt sammenbyggede Ejendomme. De laa der, lige til Branden i 1795 raserede dem. Saa blev Tomten udlagt til Torv. Karréens Udstrækning svarede til det

Omraade, der nu er forbeholdt Blomster-Konerne. Der var en Gade langs hver af de nu staaende Facadelinjer. Højbrostræde og Store Færgestræde hed de.

Højbrostræde var snævert og uanseeligt, men det havde en meget vigtig Op-gave: det maatte tage al den brogede Færdsel mellem Byen og Slottet. Det var ikke nogen præsentabel Vej at føre fremmede Gæster til Hove ad; helt flovt kunde det være, naar fornemme Adelspersoner i standsmæssigt Optog vilde gæste det danske Hof. Man kunde dog ikke bekvemme sig til at rydde sig bedre Plads, man nøjedes med at vogte skinsygt paa den Smule der var. Men saa maatte der ogsaa uafadeligt slaas ned paa Husejere og Handelsfolk, som forsøgte at tilliste sig nogle Tommer eller Alen af den alfare Vej.

Autoriteterne førte en evindelig Kamp med Boder og Bislag, Trappehuse og Varebunker. Der blev taget Syn, der blev indhentet Betænkninger og der blev overvejet; Fart i det kom der først, da Luerne ordnede Færdselsproblemet.

Naar der bliver gravet i Jorden paa Højbro-plads, finder man Kældermurene af de brændte Huse. Dér hvor Brandallarmen staar udfør Lille Kirkestræde, ligger der endnu en Stentrappe nede under Brolægningen, der er ogsaa Rester af et Gulv lagt af gule og grønne, glasserede Lerfliser.

Midt paa Pladsen blev der for nogle Aar siden gravet ned imellem de gamle Fundamenter, som ligger overlejret af sorte Askelag. Arbejdsmanden saa sig godt for, han fandt en vægtig Fingerring af Guld.

I Grosserer Kopps store Forretningsejendom, Amagertorv 21—Læderstræde 22, foretoges i Eftersommeren 1928 nogle Udvidelsesarbejder, ved hvilken Lejlighed Oberst Ramsing undersøgte de ældgamle Terrænforhold.

I Jordfylden fandtes et Ornament af Sandsten, som maa stamme fra Christian 4.s Tid, maaske er det en Rest af en Portal, som engang har prydet et Hus paa dette Sted. Bygherren har ladet det smukke Stykke Barok-Skulptur indmure i det nye Hus.

I Gaarden ud mod Læderstræde havde der i umindelige Tider ligget en Flise, hvori man kunde skimte nogle Bogstaver. Den blev nu taget op og viste sig

Fortøjnings-Ring fra Tøjhus havnen.

Fra en Byggegrund paa Østergade. Manden i Forgrunden staar paa det ældgamle Østertorvs Overflade.

Sandstensornament fundet ved Grundgravning og indmuret i Grosserer Koppes ny Ejendom.

at være en Ligsten fra sidste Fjerdedel af 18. Aarhundrede. Det smukke Monument bærer indhugget Navnet Margrete Elisabeth Wilster. Den øvrige Indskrift er slidt helt ulæselig.

Ved en dyb Udgravning i Kælderen under Gaardens nordvestre Hjørne traf man paa et muret Kammer, som var helt fyldt med ituslaaede og knuste Køkken- og Pyntesager af Keramik og Glas. Er det den store Ildebrand 1795, som har efterladt dette Ødelæggelsens Minde? Sagerne synes netop at være fra hin Tid. Der var Flasker, Drikkeglas, Vinduesruder, Kridtpiber, en Vase, Fade og Tallerkener, Skaale og Kopper foruden nogle togrenede Gafler. Baade Ler, Fajance og ostindisk Porcellain var repræsenteret.

Vi gaar saa over til den næste Plan: *Øster Kvartér*. Fanen er rød med hvid Kant foroven og forneden. Midt paa Dugen ses en rustet Kriger, som løfter et Sværd og en Palmegren. Devisen er: »Værge bryder Fred«. Kvartéret indbefatter St. Nicolai Kirke med Omgivelser, samt Bremerholmen.

St. Nicolai og Holmens Kirke ses omgivet af deres »Urtehaber«. Bremerholm er kun lidt bebygget i Forhold til Planens anden Del, som overvejende er udstykket i ensartede, ganske smaa Grunde.

I de første Maaneder af Aaret 1927 foretoges der en stor Kloakgravning tæt ved Havnegades Kajmur, i Flugt med Niels Juelsgade.

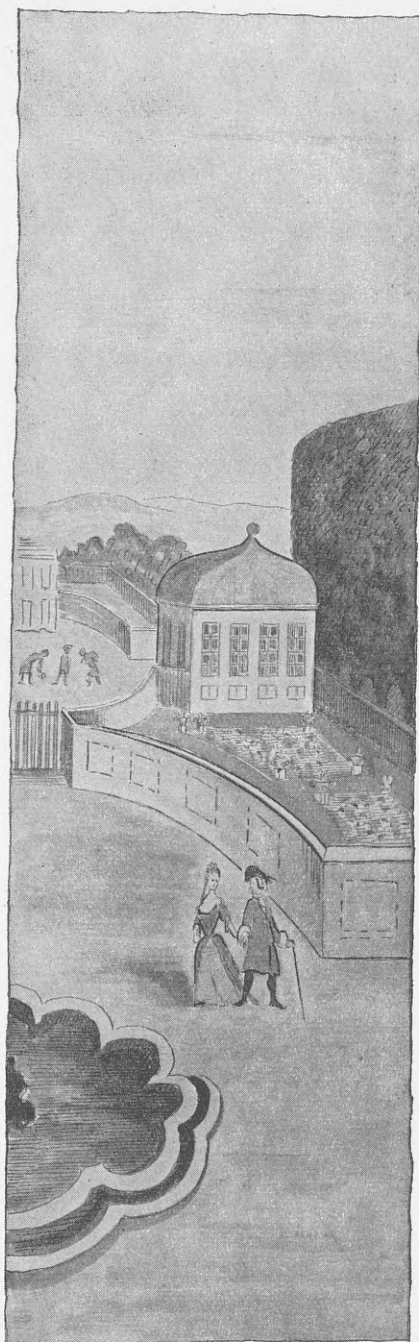
Dybt nede i Jorden stødte man paa en klinkbygget Egetræs-Pram henved 10 Meter lang og 4 Meter bred. Kun den ene halve

Side blev gravet fri, samtidig med at det indtrængende Grundvand blev lænset ud. Det viste sig saa, at Prammen har ligget sunket paa den skraanende Havbund omtrent 2 Meter under Vandets Overflade. Ved senere Udfyldninger i Stranden er Vraget blevet dækket helt til, og da man gik i Gang med at indrette Ophalingsbedding paa Stedet, har Arbejderne dannet sig et nogenlunde fast Terræn i det udgravede Bassin ved at fylde op med Grene og Kviste. Beddingen og Bolværkets Pæleværk er rammet ned i den bløde Underbund, men har nogle Steder truffet det gamle Vrag, og er saa tvunget igennem de haarde Planker. I Fylden imellem disse henved en halv Meter svære Stolper optoges der et Stykke af en Egestamme, tydeligt nok Materiale til en Skibsspante; endvidere noget meget svær Trosse, som synes snoet af Basttrævler.

Nu følger *Snarens Kvartér*: Bebyggelsen mellem Vimmelskaftet og Slotsholmskanalen. Kvartérfanen er grøn med hvid Kant foroven og forneden. Midt paa ses tre røde Roser indenfor en Tornekran. Devisen lyder: »Bryder du, stikker du (dig).«

Stadens Vejerhus med Slagterboderne og Pramlaugets Hus imod Stranden er jo borte, og Endeløsstræde bebygget, ellers er der ikke sket væsentlige Forandringer fra Kortets Tid til nu.

Vester Kvartér indbefatter Partiet fra Vestergade langs Volden, mellem denne og Raadhusstræde og Frederiksholms Kanal. Fanen er meget livlig at se paa; Dugen er hvid, men prydet med en stor otte-oddet Stjerne, hvis Spidser to og to er sorte, gule, grønne

Stykke af et malet Lærredstapet fra det nedrevne Hus Stormgade 15¹. (Nationalmuseet).

og røde. I Midten lurer en Edderkop i sit Net. Devisen: »Ringe Magt ej foragt«.

Gammel- og Nytorv hører med til dette Kvarter, man ser Grundplanen af det fritliggende Raadhus mellem Springvandet og Skafottet; Vajsenhuset er angivet, hvor nu Domhuset er. Prinsens Palæ og Plessens Palæ har store Haver med Lysthuse og Pavilloner, Terrasser og Springvand, Figurer og Vaser. Grav-

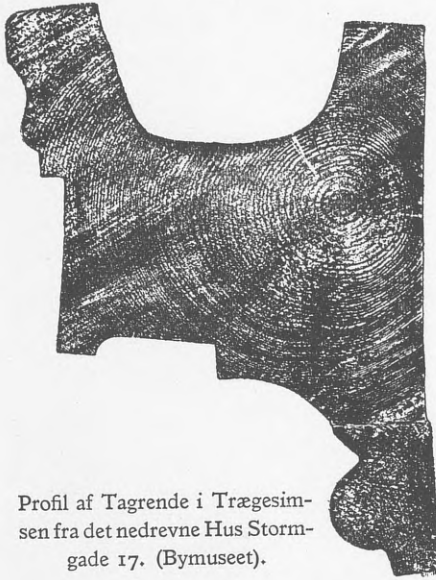
ninger inde i de nuværende Gaarde kan af og til bringe Rester af disse Anlæg for Dagen.

Der har været hyggeligt hos Folk i gamle Dage, deres Værelser var saa pæne. Snedkere og Stukkatorer var ligefrem Kunstnere dengang, de fandt altid de rette Forhold og de rigtige Profiler.

Man kunde se det i de Stormgade-Huse, som blev nedrevne af Hensyn til Nationalmuseets Nybygning.

Man maatte ofte studse over saa smukt og godt Haandværket var gjort. Et Par af Gadedørene var hele Mesterværker, især den i Nr. 7 og den i Nr. 9, de opbevares nu i Museet. Udvendig paa et af Husene var der anbragt et Klokketræk, det er nydeligt Smedearbejde fra

Profil af Tagrende i Trægesimsen fra det nedrevne Hus Stormgade 17. (Bymuseet).

Empiretiden, ogsaa det er nu blevet Museumsgenstand.

Det kunde være helt fornøjeligt at gaa op ad de snævre Trapper, der snoede og vred sig i sære Knæk fra Stue til Kvist. Gelænderet kunde have Balustre af Jern eller Træ, stundom udsvejfede Ovaler.

I Stuerne var der Paneler forneden langs Væggene og mellem Vinduerne; i nogle af Ruderne sad endnu gammelt buet Glas med grønligt Skær. Dørene var tunge og solide, Rammetræet ofte med kraftige Kelinger. Træet i Gulvene var brede udsøgte Brædder, de er blevet skuret hvide atter og atter gennem mange, mange Aar. Lofternes Midte markeredes af støbte Rosetter, der kunde dog ogsaa være »trukne« Profiler i geometriske Mønstre.

Køkkenerne var hyppigt blaamalede, Tallerkenrækkerne havde svejfede Sidestykker, og Madskabenes Døre Lufthuller af pudsige Former.

Adskillige kendte Folk har boet her i Stormgade. I Nr. 5 boede Lucilie Grahn, som var første Solodanserinde ved Det kgl. Theater, det er nu næsten hundrede Aar siden. Ogsaa Digteren Kaalund havde sin Hybel her. I Nr. 7 boede Jessen,

som var Chef for Linieskibet »Prins Christian Frederik« under Slaget ved Sjællands Odde. Nr. 9 husede en Tid lang Christian Gebauer, det var ham, der komponerede Melodien til »I alle de Riger og Lande«. I Nr. 11 døde kgl. Skuespiller C. N. Rosenkilde i Aaret 1861. I samme Hus boede Stadsbygmester Nebelong. I Nr. 15 Billedhugger H. E. Freund 1830, og i endnu ældre Tid Koncertmester Hartmann, som skrev Musik til »Balders Død« og »Fiskerne«. I Nr. 17 var der Døvstummeinstitut for hundrede Aar siden, og Overformynderriet havde til Huse her indtil 1894.

Endnu er Tiden ikke omme for de øvrige Ejendomme i Husrækken, men det varer jo ikke saa længe, saa maa ogsaa de falde.

I de først nedbrudte Huse fandt man Vægdekorationer, som havde været skjult bagved Panelerne. De gibsede Lofter dækkede i nogle Tilfælde over Bjælkelofter. Et Par malte Dørstykker fandtes overklitrede med ti Lag Tapetpapir, og bagved et moderne, udspændt Lærred kom der et smukt Rokokobillede frem.

Der var en køn, gammel Have bagved Prinsens Palæ. Nu er den næsten raseret. Træerne blev fældet. Man kom over dem i deres Vintersøvn, de sorte Stammer faldt tungt langs den snedækte Jord. En tvillingstammet Elm midt i Haven var over hundrede og tyve Aar gammel; Aar-Ringene i Stubben fortalte det. Vistnok endnu ældre var et Morbærtræ, som i sin Oldinge-Alder maatte holde sig oppe ved Krykkestave. Adskillige Fugle blev nu hjemløse. Der holdt baade Spurve, Solsorte og Skovduer til i Haven. Paa klare Dage var det en Kvidren og Fløjten og Kurren fra Gry til Kvæld.

Dekorationer i rødt og gult paa Vinduespiller i Stormgade 13 I.

En Gang imellem kunde man faa Øje paa en Ugle, som sad i en Tveje og skuttede sig; den saa ud, som om den havde været ude hele Natten.

Alt var Ynde og Idyl i den gamle Have. En Kunstner havde opdaget den, følt dens Stemning, lyttet sig til Trærnes sagte Hvisken. Det er Svend Hammershøi, han har malt mange Billeder herinde; de fortæller, hvor kønt her var, hvor fint og fornemt graat og grønt. — Men Maleren maatte ligesom Fuglene lede nye Steder op.

I Aaret 1900 blev et Parti af Kanalen omkring Slotsholmen inddæmmet og lænset. Det skete, for at man kunde komme til at bundgrave Fundamenterne for den nye Stormbro, som skulde bygges efter Arkitekt Martin Nyrops Tegning.

Det var et besværligt og ubehageligt Arbejde, Mandskabet maatte grave sig ned igennem meterdybe Lag af sort mudret Ælte, førend det faste Ler blev naaet.

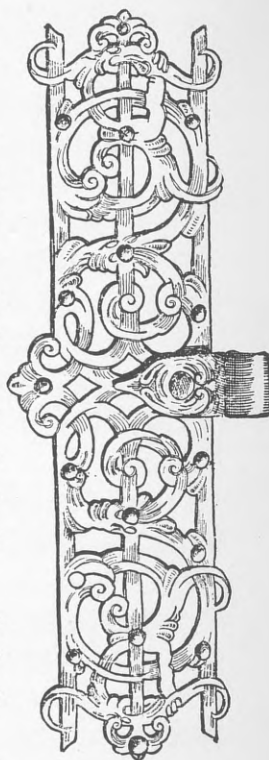
En skønne Dag kom en Arbejdsmand over paa Museet med noget han havde fundet i Bunddyndet. Det var en lille Kugle af Messingblik, noget bulet og medtaget; den saa ikke ud af meget. Finderen havde dog set, at der var graveret noget i den; da den blev skyllet godt under en Vandhane, blev det ogsaa tydeligt, at der baade var Bogstaver og Ornamenter paa den.

Manden fik en Duceur og en Tak, fordi han var kommet med sit Fund; det skulde nok efterhaanden lykkes at tyde Indskriften, sagde man til ham. Hvad kunde der nu staa skrevet paa saadan en lille Tingest, og hvad havde den været brugt til?

Den fortæller det selv. Den er en Trillekugle eller Rangle, som er foræret til den ganske unge Prins, der senere skulde blive Kong Frederik den 6. Paa Kuglen ses nemlig et kronet F indrammet af Rokokosnirkler og udenom dette staar der med sirligt smaat

Klokkeetræk fra Stormgade 9.

Beslag fra en Dør i Stormgade 15.

<i>Stor Mægt:</i>	<i>Dig öndskes</i>	<i>Jeg som er udi</i>
<i>Cron Prindz</i>	<i>Til Guds</i>	<i>Nöd gaar Sukken=</i>
<i>Som til Konge</i>	<i>Ære Ja</i>	<i>des om Brød: H. H.</i>
<i>Dyders Lære</i>	<i>Land og Riges</i>	<i>Holm.</i>
<i>Frem voxer</i>	<i>Gavn Du Længe</i>	<i>d. 5. Juli</i>
<i>Dag fra Dag</i>	<i>Leve Saa at</i>	<i>1770</i>
	<i>Gud som Konge</i>	
	<i>Dig da Kronen</i>	
	<i>Give maa</i>	

Det har altsaa paa een Gang været en Gave og en Ansøgning. Datoen i Juli Maaned 1770 passer godt med Tidspunktet, da det spæde Kongebarn var blevet rask igen efter Vaccinationen. Behandlingen blev foretaget af Livlægen Struensee og forløb hurtigt og heldigt. Prinsens Moder, Caroline Mathilde følte sig glad og taknemmelig herover, og Struensee kom i Yndest hos Dronningen, det var maaske Begyndelsen til det hjertelige Forhold mellem de to.

Paa Rosenborg findes en lignende, men lidt større Kugle, ogsaa fint graveret. Man ser det danske Vaaben støttet af to Vildmænd og nedenunder staar Indskriften:

*Gud unde mig at Faa
En Naadig hielp for mig og mine Smaa
Hans H. Holm
1753*

Naar man drejer denne Kugle i Haanden eller triller med den, lyder der Toner fra dens Indre. Det er meget sindrigt fundet paa, og det har været et mageløst Stykke Legetøj selv for en Prins.

Den klynkende Kunstner har vel afleveret sine Opmærksomheder ved Slottets Port, og han har nok ogsaa modtaget en lille Gave fra Hoffet.

Men hvem var han? Og mon den lille Prins selv har tabt sin Kugle ned i Kanalen?

Vi blader om til *Nørre Kvartér*. Det begrænses af Vester Vold, Nørre Vold, Vestergade og Nørregade. Fanen er stribet rød og hvid, paa Midten ses en Krone indenfor et Kædetag af fire Hænder. Devisen er: »Forvar hvad du har«.

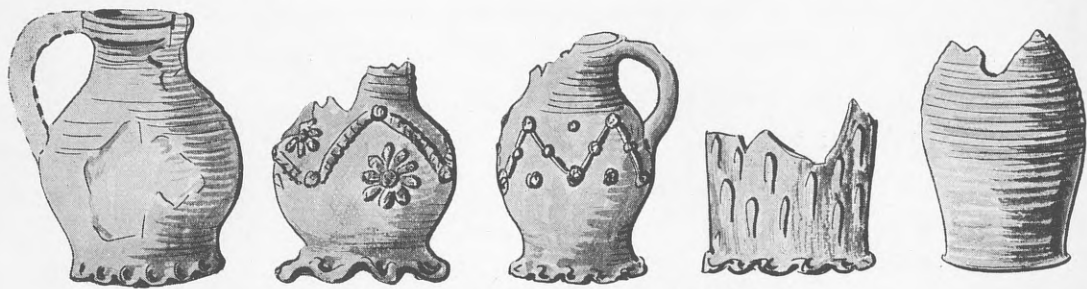
St. Petri Kirke med sine Urtegaarde dominerer, men ogsaa mellem den private Bebyggelse er der megen Haveplads.

I en Gaard i Teglgaardsstræde er der opgravet en mægtig Torso af en Kvindefigur i halvt liggende Stilling, den kan være kommet fra det nedbrændte Christiansborg, eller en anden offentlig Bygning.

Saa naar vi til *Klædebo Kvartér*. Det ligger Øst for Nørregade og indbefatter »det lærde Kvartér«. Fanen er gul med rød, blaa og hvid Stribe foroven og forneden. Paa Dugens Midte ses to Hænder, som rækkes mod hinanden med »Tro og Mistro«, som Devisen lyder.

Dybt nede i Byggegrunden Nørregade Nr. 16 blev der i 1929 tidlig paa Aaret

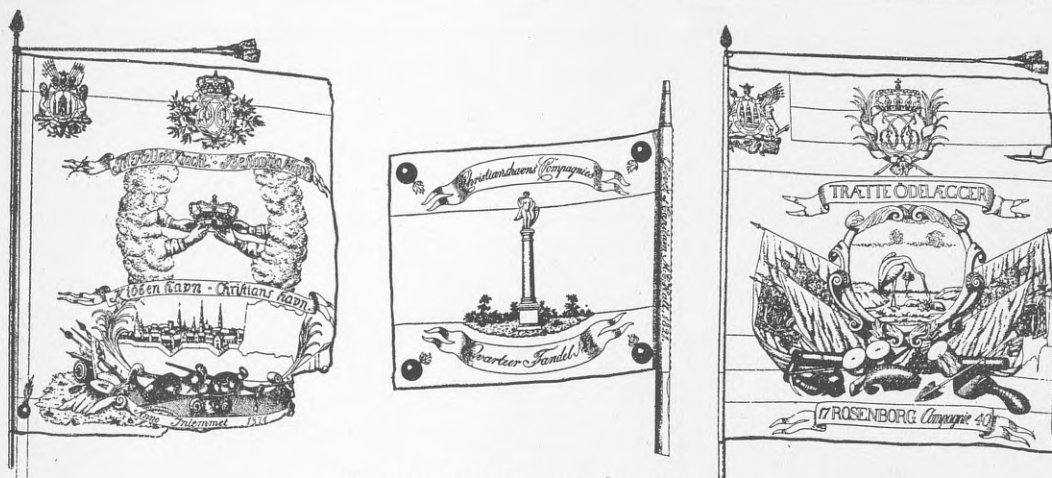
Kander fra den gamle Brønd Nørregade 16, fundne 1929.

gjort et samlet Fund af meget gamle og sjældne Lerkander. — Fundet kom ganske uventet, saa overraskende, fordi Jordarbejdet blev besørget af en snild Maskine, et teknisk Vidunder, som baade kunde grave og læsse paa Vogne, men som ikke viste ringeste Sans for Minder fra gamle Dage.

Skjult i Fylden under den nedrevne Ejendoms Gaardsplads stod nogle mægtige, runde Beholdere af Træ, omspændt med solide Jernbaand. De havde været Jacob Arvesens Bryggerkar og Bærmekuler. I en Oktobernat for 200 Aar siden var de blevet forladt af Svende og Knægte, fordi Byen brændte. Da Bryggergaarden skred sammen i Luerne, havde Grusdynger begravet dem. Nu kom de for Dagen. Egetræet var endnu sejt og stærkt. Der maatte rykkes og slides i de svære Staver, før de gav sig. Den beslutsomme Maskine tog ikke blidt men ret behændigt fat. De ærværdige Bødker-Mesterstykker splittedes og splintredes. Det var et teknisk Mirakel at se paa. — Saa laa Grunden jævn og glat, og alle Spor af Jacob Arvesens Virksomhed var slettet ud.

Nu skulde ingen have troet, at Jorden endnu gemte Mærkværdigheder. Men saa kom Overraskelsen.

Man skulde grave Støbehuller for solide Søjler, der skulde staa i fast og sikkert Ler. Saa rent tilfældigt traf man paa en gammel Brønd, det var omtrent i Midten af det store Areal. Nu maatte Brønden graves ud og lænses. Bunden laa halvsyvende Meter under Gadeplanet, og her nede i det snævre, vaade Dyb

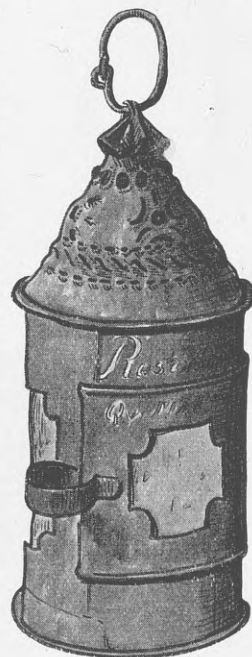
Tre af de gamle Kvarterfaner. (Tøjhuset).

fandt Formand Ekman en grønglasseret, buget Kande og en Mængde Skaar af andre grønne, sorte og røde Lerkar.

De gamle Kander har slet ikke noget med Begrebet Kunstindustri at gøre. De er en Pottemagers duelige og djærve Arbejde, formede med overlegen Sikkerhed i et muntert Lune. Langs Fodranden er der med Tømmelfinger-Snuptag dannet en kraftig bølget Krans. Og paa et Par af dem er Bugen pyntet med sort- og hvidglasserede Rosetter og Lertriller.

Der har vel i Erik Menveds eller Valdemar Atterdags Tid ligget et lille Værtshus i Strædet ud mod Biske-Stadens nordre Port. Her har Købmannenhavns Borgere løftet de bredbugede Lerkander, tunge af bittert, hjemmebrygget Porseøl. Tømte er de sat for haardt i Bordets Egefjæl, og Skaarene er smidt i Brønden. Den, som blev fundet hel, er maaske hejset ned i Brønden efter Vand, men tabt og sunket. Nu rækkes de os som en glad, gemytlig Hilsen over et Tidesvælg paa 600 Aar.

Frimands Kvartér samler sig omkring Helligaandskirken og Graabrødretory, hvor Ulfeldts Skamstøtte er markeret midt paa Pladsen. Fanen er hvid med grønne Striber. Paa Midten ses en flyvende Vibe. Devisen: »Fly varlig«. Den Skamstøtte, som nu opbevares i Nationalmuseet, er ikke den

Brandlygte.
(Bymuseet).

Ulfeldts Skamstøtte i Nationalmuseets gamle Have.

Husnumre og Gadeskilt fra det 18de Aarhundrede.

oprindelige, men en Gentagelse efter den første, som blev ødelagt i 1728. Den originale Støtte skal være anvendt i Fundamentet af Ejendommen Landemærket Nr. 9.

Planen af *Købmager Kvartér* viser os de store Grunde med tilhørende Haver mellem Købmagergade og Pilestræde. Fanedugen er hvid med gule, grønne, hvide og røde Striber foroven og forneden. Midt paa ses en Trane med en Kugle i sin løftede Klo. Devisen er »Hold Vagt, Tiden agt«.

Rosenborg Kvartér indbefatter Trinitatis og Den reformerte Kirke. Fanen er gul med en rød, grøn, hvid Stribe foroven og forneden. Paa Midten en Stork med en sprællende Frø i Næbbet, en Rotte ser fornærmet til, fordi den blev narret for sit Bytte. Devisen forklarer Situationen »Trætte ødelægger«.

Der er sket store Forandringer i denne Bydel. Hauserplads er opstaaet som Torv og Brøndstræderne er forsvundne.

Lige førend Nedrivningen af Brøndstræde-Kvarteret begyndte, blev de gamle Huse grundigt gennemgaaet af Museumsmænd, som undersøgte og fotograferede udvendig og indvendig, fra Kældre til Kviste. Ekspeditionerne gav stort Ud-

bytte. — Udhugne Sandstens-Skilte med Navne og Bomærker, kunstfærdigt snedkrede Gadedøre og Trapperækværker, smedede Klokketræk, støbte Beslag, Stukornamenter, Loftrossetter, Profiler og Lister foruden forskellige andre Enkeltheder fra Stuer og Køkkener blev ud-

FRYGT GUD OG ÆR KONGEN.

H. J. S. B.

P. G. D. S.

ALLE MINE VENNER OG ALLE DE
MIG KIENDE GUD GIVE DEM ALLE
DOBBELT AF ALT DET DE MIG UNDE.

Anno. 1729.

Indskrift fra Hans Jørgensen Bagers Hus i Nyboder.
Nu Gammelvagt Matr. Nr. 19.

at Møbler og Husgeraad kunde placeres fornøftigt i en slig Friluftskdekoration.

I Vognmagergade viste det sig, at et Kakkelovnshjørne var beklædt med hollandske Billedfliser. De sad skjult under tykke Lag af Maling og Tapet, men med

*Skie Norden, Fridrichs-Stad, som rejser sig of Støvet
Da KONGENS FRIDRICH, befaler det skal skee,
Jeg KONGENS Villie fuldbyrdet ifortøvet,
Og var den første som paa Pladsen byggede,*

1750

P. R. Möller.

D. C. H.

*Omsbygget og forandret i
Kong Christian den Ottendes
første Regeringsaar 1810
af Thomas Blom.*

Indskrift i Gaarden St. Anne Plads Nr. 9.

rød Farve og Husets Matrikelnummer malet paa med hvidt.

St. Annæ Øster og Vester Kvarter ligger hinsides Gothersgade og Nyhavn. Fanedugen er rød prydet paa Midten med en væbnet Arm holdende en grøn Krans. Devisen: »Ære kommer af Væрге«.

set til Opbevaring. Ved Entreprenørens Velvilje blev saa efterhaanden alle disse Sager forsigtigt løsnede fra deres Plads og overgivet til Bymuseet. Men alt som Nedbrydningsarbejdet skred frem, kom der stadig Overraskelser. Naar Paneler og Tapeter blev flaaet ned, kunde der vise sig Malerier inderst paa de kalkglittede Vægge. I en Stue i Store Brøndstræde saa man paa Bagvæggen Orangetræer plantet i Ballier. Det kunde jo være ganske oplivende, men det er ubegribeligt,

et Stemmejern kunde man let faa de blaamalede Fajancefliser frem, og de var hver især en Illustration til en Fortælling fra det gamle eller nye Testamente. Der var indblandet Fliser af andre Serier, nogle med Ryttere, nogle med Skibe. Det er blot Fabriksarbejde, men de forudsætter de hollandske Maleres Studier af Bevægelser og Skyggegrænser.

Oppe paa de øverste mørke Lofter kunde man finde henkastede Læderpøse og Bliklygter. Som oftest var disse Brandredskaber strøget med

Christianshavns Kvartér er det sidste i Bogen. Fanen er blaa med en gul Kant foroven og en rød Kant forneden. Paa den blaa Dug er malet et helt Prospekt af København og Christianshavn, hvorover fire Hænder løfter en Krone.

Man ser af Planen, hvor meget Land der er indvundet ved Opfyldning siden den Tid.

For en Snes Aar siden blev Byggegrunden St. Annægade Nr. 5 udgravet. I to Alens Dybde stødte Arbejderne paa gamle Ligsten, som viste, at man var kommet ned i Kirkegaardsjord.

Da der her i København endnu lever Personer af de samme Navne, som anføres paa Ligstenene, kan en Gengivelse af Indskrifterne paa de to bedst bevarede Sten vel paaregne Interesse.

Den ene var en rød Sandsten med buet Overflade og Indskriften lød:

»Her under hviiler
Adam Julius Gradman
født i
Christiansstæd
paa St. Croix
i Westindien
d. 14. August 1798
Død i København
d. 22. Oktober 1801.«

En anden Sten havde paa sin hvælvede Overside en Indskrift, som lød saaledes:

»Her under hviiler
B. Catharina Hierndrup,
født Pommerss
Som var født d. 29. Febr. 1756
Og døde d. 18. April 1802
I hendes Alders 46 Aar
Og herved tabde jeg
en uforglemmelig
Kone.«

Nævnte Adam Gradman er vel nok en Søn af den vestindiske Købmand Hans Gustav Gradman, der døde i København den 21. Maj 1807, 48 Aar gammel.

Foruden disse Gravstene blev der i Jorden sammesteds fundet en Mængde Skaar af Porcellæn og Fajance.

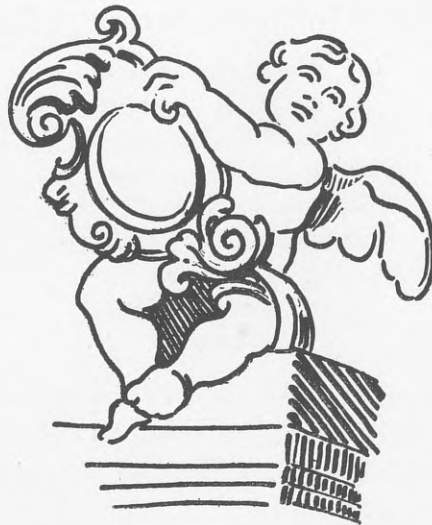
Alle Porcellænsgenstandene var ostindiske. Nogle hvidglasserede Fajance-Tallerkener stammede fra Staffordshire i England. Kun et ganske enkelt Stykke, en Skaal med malede Blomsterdekorationer i rødlig Tone, var indenlandsk Arbejde.

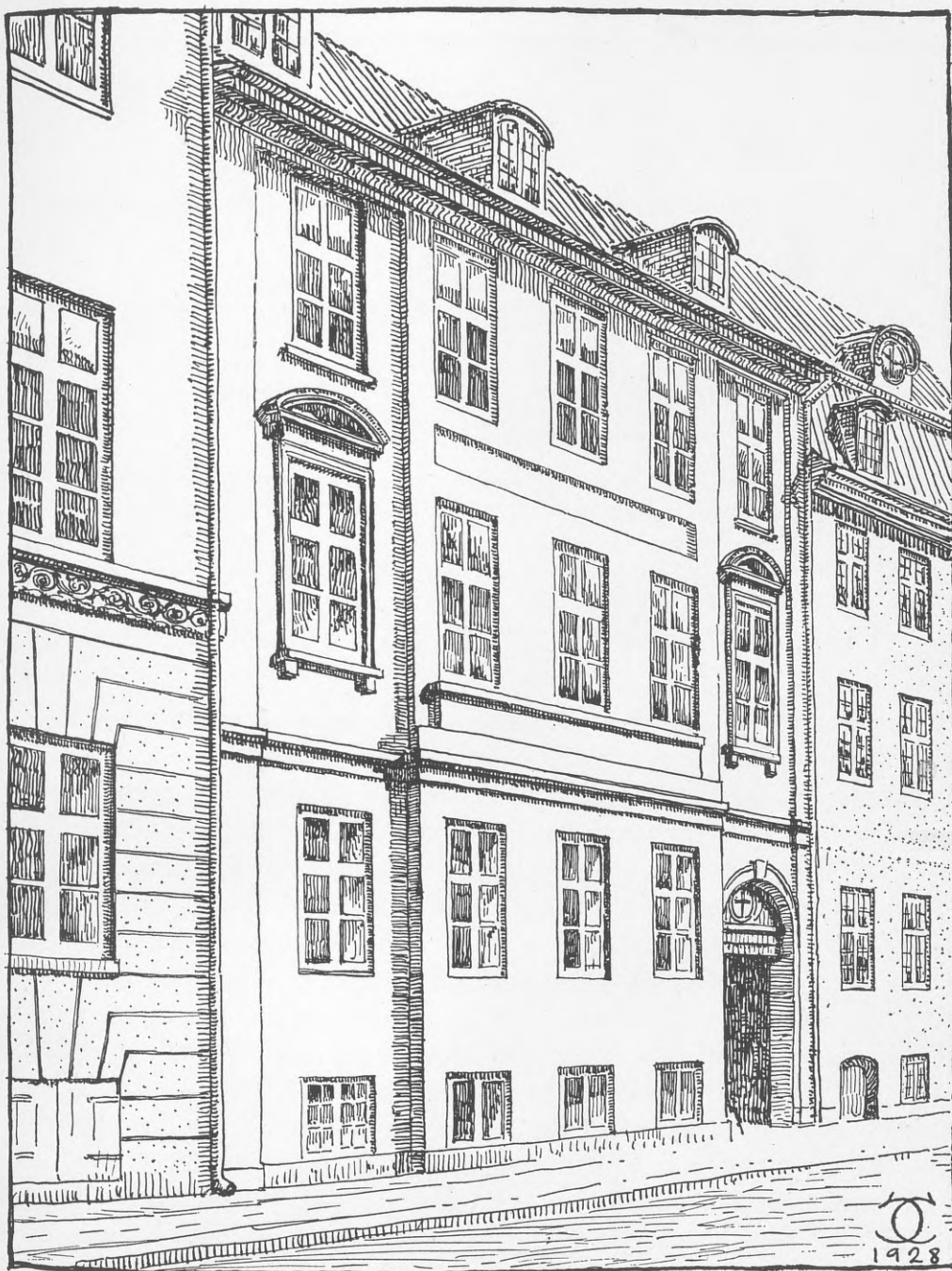
Den store Grund Torvegade Nr. 2 blev udgravet i 1911. Paa dette Sted var omkring Aar 1755 »Det vestindisk-guineiske Sukkerraffinaderi« blevet opført. Før den Tid havde Terrænet skraanet jævnt ud mod Havneløbet, men ved denne Lejlighed sattes et forsvarligt Bolværk, der kom til at danne Grænsen for den samtidig foretagne planerende Opfyldning.

Den paakastede Fyld havde imidlertid bevaret et mærkeligt Fortidsminde til vore Dage. Paa den gamle Strandbund laa nemlig Skroget af et Skib efter Størrelsen at dømme en stor Jagt. De vældige Spanter med solide Trænagler havde holdt sig fortræffeligt i den fugtige Jord, saa det var kedeligt at se dette Minde om det gamle Handelssted blive hugget op. Det omtalte Bolværk stod ligeledes i hel Stand omtrent i Flugt med Facaden af Husene ud mod Vandet paa den modsatte Side af Torvegade. — — —

— — — Vi har saa bladet Bogen helt igennem, vi lukker den forsigtigt og lægger den i sit Skab igen.

Hovedstaden vil uafslædigt skifte Udseende, ustandseligt forandres; der vil stadig blive mere og mere Forskel paa den virkelige Byplan og den i Bogen. Men langt ud i kommende Tider vil der dybt i Jorden hist og her gemme sig Grundmure af de Huse, som Obercondoucteur Gedde maalte op og tegnede saa fint og sirligt.

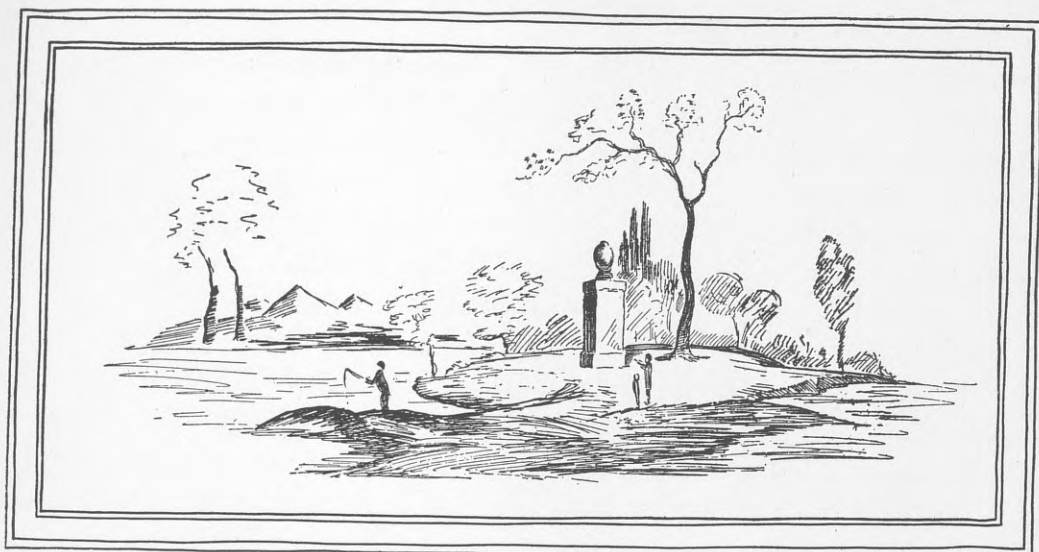

Stormgade 21 før Nedrivningen. Tegning af Charles Christensen.

FRA STRUENSEES TID TIL BOMBARDEMENTET

Af ARTHUR G. HASSØ

DA Københavns Overpræsident, de ældste Borgmestre og Formændene for de 32 Mænd den 16. Maj 1766 havde Audiens hos den nye Konge, den 17-aarige Kristian VII, følte de sig som alle andre tiltalt af hans Optræden og Livlighed; man nærrede de største Forhaabninger til hans Regering. Den 8. November var Københavnerne Vidne til den unge Dronning Karoline Mathildes Indtog i Byen, og den 1. Maj 1767 afholdtes Kroningshøjtideligheden i Kristiansborg Slotskirke, ledsaget af Fester for Borgerne; men de gode Forhaabninger, man nærrede til den unge Konge, forsvandt hurtig. Han forlod Hovedstaden den 6. Maj 1768 for at drage paa en Udenlandsrejse, og da han vendte tilbage i Januar 1769, med et formeligt »Indtog« i sin Hovedstad, havde han i sit Følge sin Livlæge J. Fr. Struensee, den Mand, der snart blev Statens faktiske Overhoved.

Man regner den Struensee'ske Periode fra September 1770. Københavnerne hilste hans første Reformer, især Trykkefriheden, med Glæde; men han begik et Fejlgreb, da han vilde omordne Byens Styrelse; her opretholdt man stadig Illusionen om Privilegierne fra Frederik III's Tid. Struensee fandt Byens Administration for indviklet og langsom; Byrderne var for store og uretfærdigt fordelt, og Handel og Haandværk blev hæmmet af mange hindrende Baand. I April 1771 afsatte han den gamle Magistrat, Politimesteren, Raadstueskriveren og de 32

Mænd (Borgerrepræsentationen). Den nye Magistrat kom til at bestaa af en Overpræsident, 1. og 2. Borgmester, en Syndikus, en Stadsfysikus og 4 Raadmænd, og den kom paa fast Gage. I Stedet for de 32 Mænd valgtes 2 Borgerskabsrepræsentanter. Københavnerne var forbitrede over denne brutale Ændring, og der kom mere til. Struensee ophævede i Maj 1771 det smukke Hestgardekorps og foretog Ændringer i Marinens Forhold; han søgte at komme Lavsvæsenet til Livs; han foretog et Fremstød mod de mange Fabriksvirksomheder, der kun kunde holde sig oppe ved Hjælp af Statstilskud og Monopoler.

Alt dette ophidsede Borgerne; de saa klart, at den enevældige Minister »ikke var København god«, og de tænkte ikke paa det gavnlige i hans Bestræbelser for større Sparsommelighed; de syntes ikke at bemærke, at han ophævede det »pinlige Forhør« (Tortur), der endnu fandt Sted ved Stokhusretten, at han ophævede de mange forskellige Jurisdiktioner og indrettede en Hof- og Stadsret; man glemte hans Kamp mod Gadernes Urenlighed, hans Omsorg for Brolægning og hans Bestemmelse om Indførelse af Numre paa Husene. Han gik for hurtigt og hensynsløst til Værks, og tilmed skete disse Ændringer i et Aar, hvor der herskede den største Nød og Dyrtid i Byen. Hele Sommeren 1771 herskede der Uro og Tumulter i Staden, og ved forskellige Lejligheder viste Struensee, at han manglede personligt Mod, saaledes ved Juleaftensfejden samme Aar.

Tre Uger efter, den 17. Januar 1772 fængsledes Struensee og Dronningen; Københavnerne var ellevilde og raabte Hurra; om Aftenen illuminerede Byen, og om Natten demonstrerede man sin Glæde ved at storme »Frøkenkontorerne« i Smaagaderne og mishandle deres stakkels Beboere.

Med den nye Regering, hvori Guldberg var Sjælen, kom en Reaktion mod Struensees mange Reformer. Den 6. Februar 1772 genindførtes den gamle Politioordning; den 1. Oktober blev den gamle Magistrat genindsat og ligesaa de 32 Mænd; men man bibeholdt Hof- og Stadsretten og fortsatte Struensees Bestræbelser for Byens Renlighed og Brolægning. Med Struensees Fald var Dyrtiden og de slette Finansforhold dog ikke ophørt. Men under den nordamerikanske Frihedskrig kom der gunstige Konjunkturer for Handelen; især det asiatiske Kompagni blomstrede op, og der blev i Maj 1778 oprettet et vestindisk Handelsselskab og i Juli 1781 tillige et østersøisk-guineisk. Det sidste fik dog ligesom et »Kanal-kompagni« en bedrøvelig Skæbne; de bestod kun i henholdsvis 6 og 2 Aar.

Alle disse store Foretagender skabte et uhørt Liv i Hovedstaden; der var Brug for Arbejdskraft; Skibsbyggerier voksede frem, og der var Travlhed i Havnen. Det var Begyndelsen til »den glimrende Handelsperiode«. Der rejstes Pakhuse og

indrettedes Lagerpladser. Det væbnede Neutralitetsforbund fra 1780 støttede dansk Handel og Skibsfart; man forstod »at gøre Papirpenge til Skibe og derefter til Fisk for atter at omdanne disse til Guld og Sølv«. Da Krigen imidlertid nærmede sig sin Afslutning i 1782, sank Konjunkturerne for dansk Handel med rivende Hast, og en alvorlig Handelskrise rystede Byen i 1782—83; Guldberg søgte ved Laan, Aktieopkøb, Masseudstedelse af Papirpenge og lignende Foranstaltninger at redde dansk Handel over Krisen. Hans Handelspolitik var en af de medvirkende Aarsager til, at han i 1784 blev fortrængt af Kronprins Frederik (VI)'s Regering.

Med store Forventninger modtog Københavnerne den nye Regering, og skønt Handelsstanden var trykket, og det ene store Handelshus efter det andet maatte give op overfor Vanskelighederne, mente man, at Systemskiftet vilde bane den rette Vej til Velstand og Fremskridt. I denne Periode fra 1784—1807 var der navnlig to store Begivenheder, der gav Hovedstadens Ydre et helt andet Udseende; Kristiansborg Slots Brand i 1794 og Københavns Brand i 1795 var, siger Steffens, »Begyndelsen til en Epoke i Landets Historie, som bestandig blev mere dunkel og mere uheldssvanger«.

Onsdag den 26. Februar 1794 brændte Kristiansborg Slot. Slottet havde fra sin Opførelse et meget indviklet System af murede Kanaler med deri liggende Kakkelovnsrør, som i alle Retninger krydsede Slottet og bl. a. førtes ud under Gulvene i de lange Gange. Selvom Bygningsdirektionen kunde se den Fare, der altid var til Stede, saa havde Befolkningen den Opfattelse, at Slottet ikke kunde brænde; derfor gjorde det intet videre Indtryk straks, da det den 26. Februar 1794 rygtedes, at der var Ild i Slottet. Ilden udbrød om Eftermiddagen mellem Kl. 3 og 4 i øverste Mezzanin og Etagen neden under i Arveprinsens Søns, Prins Christians Værelser i Hjørnet mellem Ridebanen og Tøjhus-

Christianskirkens Spir, fuldført 1769.
Tegnet af Charles Christensen.

gaarden. Ilden naaede meget snart Tagetagen, og dermed var Slottets Skæbne afgjort; thi her traf den foruden en hel Skov af Trækonstruktioner, der bar Tagets tunge Kobberbeklædning, ogsaa et stort Oplag af Tømmer og Brædder, der var anbragt her, dels til Tørring, dels for at Pladslejen kunde spares.

Stempel paa Lærred fra 1730'erne.

Ilden bredte sig nu hurtigt videre, og allerede Kl. 5 om Eftermiddagen stod Højesteretsfløjen til venstre for Indgangen fra Ridebanen i lys Lue. Kl. 8 om Aftenen blev det store Taarn og Spir ud mod Ridebanen angrebet, Taarnet med Klokkerne styrtede til Jorden Kl. 10 Aften, samtidig med at Fløjen mod Slotspladsen blev antændt. Kl. 1 Nat brændte Slotskirken og Garderkasernen og nogle andre Bygninger, der laa ved Siden deraf. Hele Slottets Hovedbygning var nu kun ét kæmpemæssigt Baal. Henrik Steffens har skildret det Øjeblik, da Taarnet faldt:

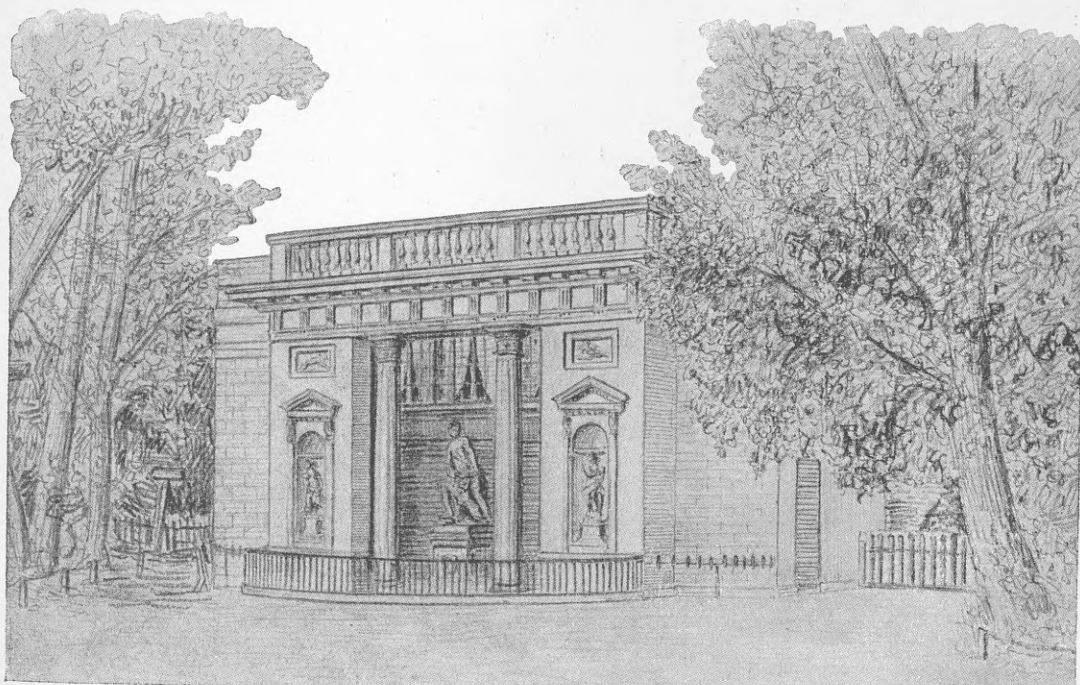
»Den uroligt bølgende Mængde var som forstenet; selv Folk, som var beskæftiget med Redningsarbejdet, vendte sig om, satte Tingene bort og stirrede paa det brændende Slot. Flammerne slog ud af alle Vinduer, og højt oppe i Luften

Medaille præget til Minde om Skibskonstruktør Henrik Gerner. (Mønt- og Medaillesamlingen).

forsvandt de dampende Røgsøjler. Flammetungerne fra flere Hundrede Vinduer forenede sig med Ildmassen fra det brændende uhyre Tag. Kobberdækket var ved Flammeskæret farvet purpurrødt og smaragdgrønt. Midt i den frygtelige,

brogetfarvede Ildkolos stod det brændende Taarn som en Flammepyramide i et Ildhav. Man saa Taarnet vakle, man saa, hvorledes det svajede bestandig stærkere, man saa det brændende i lys Lue styrte ned i det brogede bølgende Ildhav, medens en tæt og mørk Røgsøjle, som pludselig brød frem af Dybet, forvandlede

Herkules-Pavillonon i Rosenborg Have, tidligere det blaa Lysthus, ombygget 1773 af Harsdorff.
Tegnet af Charles Christensen.

den blændende Lysning til et natligt Mørke og betegnede det Sted, hvor det var brudt sammen«.

Om Morgenen den 27. Februar 1794 var der af det tidligere saa stolte Kristiansborg — foruden nogle sværtede Mure — kun Sidebygningerne med Buegangene om Ridebanen tilbage; nogle enkelte Kældre under Ridebanefløjen og under en Del af den ene Sidefløj var ogsaa bevaret.

Fra alle Sider var man enige om at rose Københavns Indbyggere for det Mod og den Kækhed og Raskhed, de udviste under deres Bestræbelser for at redde det mest mulige af Slottets Kostbarheder; især rostes Matroserne og Holmens faste Stok; men mange maatte betale med Livet, idet de trængte for langt ind og forvildede sig i Slottets indviklede og røgfylde Gange og Gemakker, hvor de

blev omringet af Ilden eller bedøvet af Røgen; ialt menes der at være omkommet over 70 Mennesker, idet der savnedes 14 af Staldpersonalet, 50 Matroser og nogle Brandfolk, Bryggerknægte og Arbejdskarle. Naar det trods det udviste Mod ikke lykkedes at redde mere, end der blev, skyldtes det den Omstændighed, at Publikum i lang Tid af Vagten blev nægtet Adgang til Slottet; Grunden hertil menes at være, enten at man med Forholdene i Frankrig i frisk Minde frygtede for revolutionære Personer, eller at man vilde hindre ørkesløse Personer i at stimle sammen i Gangene og spærre dem. Da man senere gav Folk Adgang, var meget af den kostbare Tid gaaet tabt. Desuden hindredes Redningsarbejdet paa flere Steder af Hoffunktionærernes Malkonduite.

Til alt Held bar Vinden under Branden i sydøstlig Retning, saaledes at Ministerialbygningerne, Gehejmearkivet og det kongelige Bibliotek, samt Bygningerne om Ridebanen blev skaanet af Ilden. Da Branden var paa sit højeste, og Slotskirken brændte, var derimod store Dele af Byen truet af den stærke Gnistregn, der flere Gange fængede i Husene; men hver Gang blev Ilden slukket.

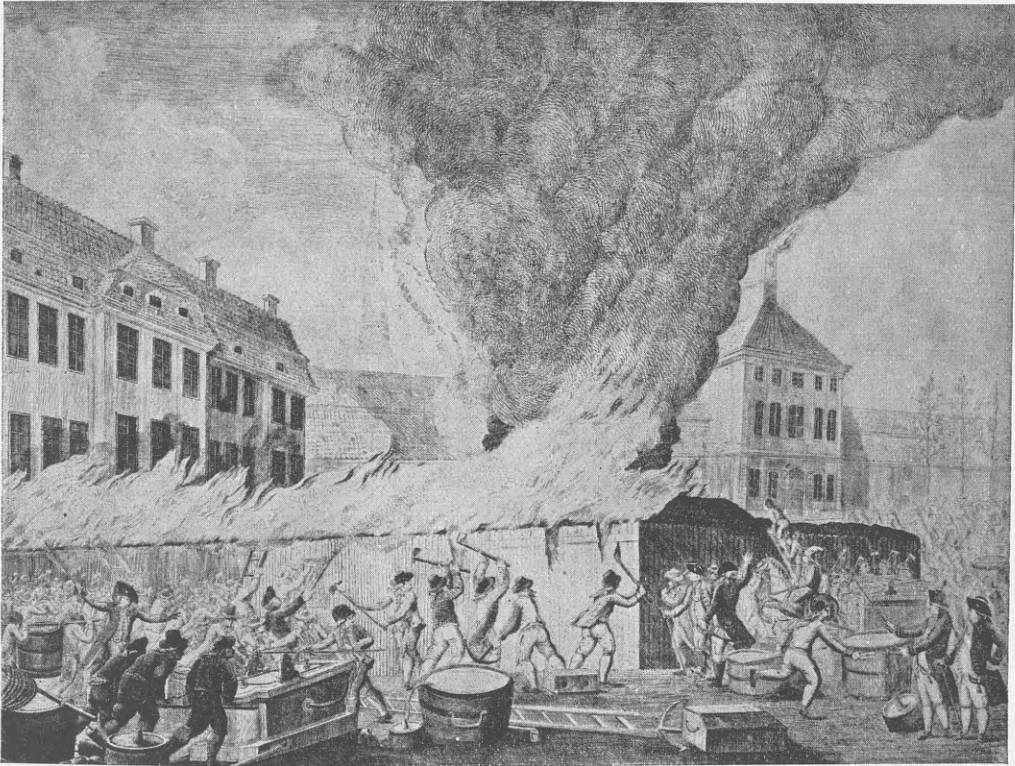
Befolkningen viste straks sin Medfølelse med Kongefamilien, og der indsamledes ad Frivillighedens Vej 900,000 Rdlr. til Hjælp til et nyt Slot; Pengene blev imidlertid brugt til uvedkommende Formaal, og i lange Tider stod Ruinen som et bedrøveligt Syn midt i Hovedstaden.

Da kom Byen selv ud for en Katastrofe, der sikkert forvoldte lige saa store Tab som Branden i 1728.

Fredag den 5. til Søndag den 7. Juni blev København for anden Gang i dette Aarhundrede hærget af Flammerne. Fredag Eftermiddag ved 3-Tiden opstod der Ild i den saakaldte »Dellehave« paa Gammelholm, Opbevaringsplads for Flaadens Tømmermaterialer og store Forraad af Brændsel, omgivet af nytjærede Skure og Plankeværker, et Sted, hvor kun faa Mennesker færdedes; om Brandens Aarsag ved man intet; den ulykkelige Begivenhed, der fik et uanet Omfang, falder i fire Afsnit.

Det første er Branden paa Holmen. Uheldige Omstændigheder gjorde hurtig dens Forraad og Bygninger til et modstandsløst Bytte for Luerne. Den stærke Sydøstenvind var til at begynde med en Fordel, idet den reddede Landets Flaade fra at gaa op i Flammer; men Slukningsredskaberne var i Uorden, og man havde fjernet Pumpehanerne, forat de ikke skulde blive beskadigede eller stjaalet. Desuden var oven i Købet Indkørselen til Gammelholm spærret i mindst en halv Time for Slufferne med Vandtønderne, saa Følgen blev en generende Vandmangel. Størstedelen af Holmens Arbejdere havde endt deres Arbejde og var

gaet hjem. Det borgerlige Brandkorps maatte derfor først tage Affære, men var slet ikke kendt paa Holmen. Ilden udbrød omtrent Kl. 3; men først efter en halv Times Forløb fik Brandmajor Boye Junge Meddelelse derom; han havde nemlig for sit Helbreds Skyld faaet Orlov og laa paa Landet paa sin Gaard paa Gl. Konge-

»Allerførste Udbrud af Kiøbenhavns Ilds-Vaade den V Junii MDCCXCV om Eftermiddagen imellem III og IV ved Døle Haven paa Gammelholm«. (Samtidigt Stik).

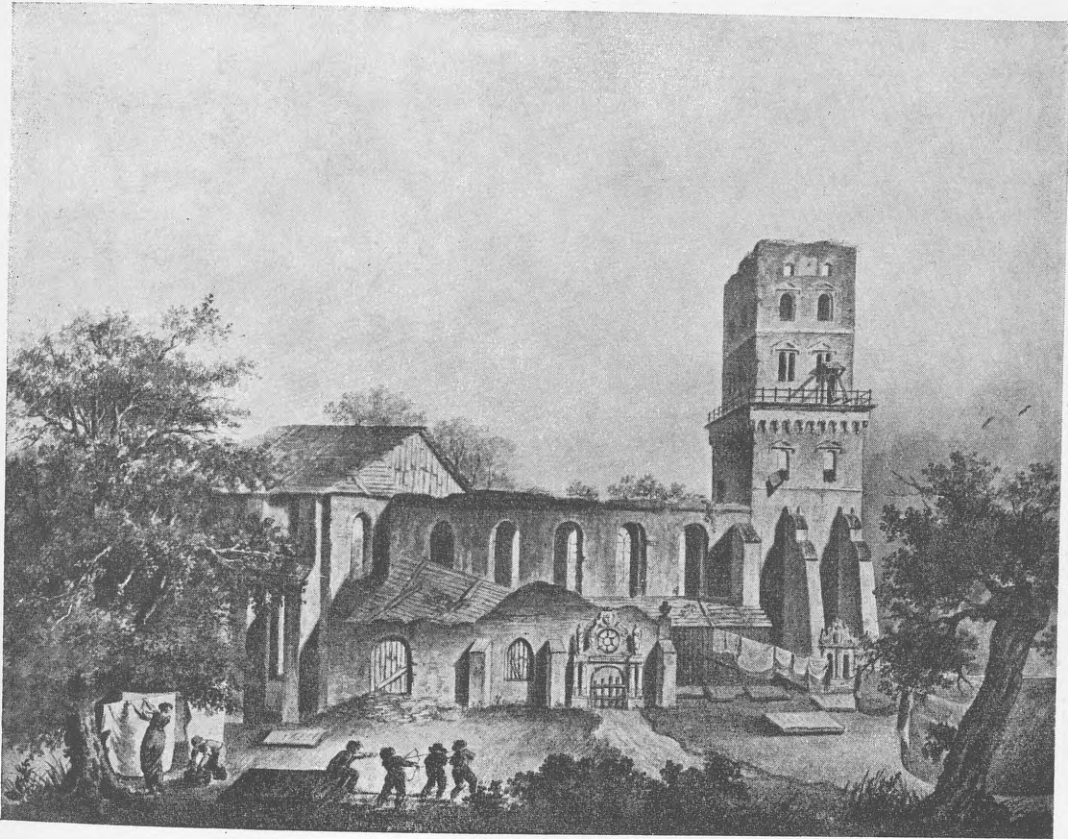
vej. Det viste sig umuligt at redde Skurene og deres Forraad; og da Dellehaven var opgivet, søgte man at hindre Ilden i at brede sig til Smedien (omtrent bag nuværende Nr. 7 i Niels Juelsgade) og til Magasinet, den lange Bygning mod Holmens Kanal; Smedien blev reddet; men saa heldigt gik det ikke med Magasinet. Der blev givet Ordre til, at den Del af Bygningen, der var mest truet, skulde rømmes; Luger og Vinduer blev aabnet, og Sejl og Tovværk blev kastet ned paa Baade og Tømmerflaader i Kanalen; samtidig lod Brandmajoren anbringe Sprøjter mellem Dellehaven og Magasinet. Redningsarbejdet blev imid-

lertid sinket ved et Mundhuggeri, en af de sædvanlige Kompetencestridigheder, mellem Brandofficerer og Brandfolk paa den ene Side og Søofficerer og Holmens Folk paa den anden. Nogle Gnister fængede i Magasinets Midterpavillon; en Straalemester forsøgte oppe fra Taget at slukke, men blev snart af Heden tvunget til at forlade sin udsatte Post. Imidlertid havde Vægternes Brandraab, Kirkeklokkernes Klemten og Trommehvirvlerne i Gaderne kaldt Borgerne sammen; Garnisonen traadte under Vaaben, og der blev sendt Militær ind paa Holmen. Vandmangelen var efterhaanden delvis afhjulpet, da Pramsprøjterne havde lagt ind i Kanalen og derfra overdængede Ildhavet med Vand. Trods alt maatte man opgive Haabet om at redde hele Magasinet. Desuden blev det Arbejde spildt, som man havde anvendt paa at tømme Magasinet; Baadene og Tømmerflaaderne i Kanalen kunde hverken komme frem eller tilbage; deres Ladninger blev antændt af Gnister, og snart dannede Kanalen én stor »Ildsø«. Næsten hele Holmen var i de følgende Timer omspændt af Luerne og brændte omtrent til Kl. 11 om Aftenen. Admiralitetsbygningen ved Siden af Holmens Kirke gik ligeledes tabt, hvorimod det lykkedes at redde Kirken, da Vinden bar fra, og en Mur beskyttede Kirken mod Faren. Da Magasinets nordøstlige Del blev reddet, drev den Fare, der truede Komediehuset, ogsaa over.

Paa dette Tidspunkt var Brandens andet og langt farligere Afsnit begyndt. Den stærke Sydøstenvind førte talrige Gnister over i det gamle, tæt og elendigt bebyggede Kvartér omkring Nikolaj Kirke. Allerede før Magasinet var blevet antændt, havde et af Husene paa den anden Side af Kanalen fænget; men Faren var dog den Gang blevet afværget. Under Magasinets Brand fløj brændende Sejl- og Tovværksstumper langt ud over Kvarteret; det skarpe Solskin gjorde det vanskeligt at følge dem, og Faren var saa meget des større, som Vejret i de sidste Uger havde været meget varmt og tørt, saa det var, »som om alle Huse kun behøvede at føle Varmen for strax at gaae i Brand«. Kl. 5½ om Eftermiddagen fik man Øje paa en lille Flamme i Tagspiret paa Nikolaj Kirke; Brandadjutant Boring »løb derhen, hvor jeg strax blev vaer, at i eet af de smaae Taarne over Choret udtill Viingaardsstræde trak en meget stærk Røg udaf Kobbelen (Kuplen), og strax derpaa saae jeg Luen paa tvende Stæder at slaae ud igiennem Kobberet«. Ved forskellige frugtesløse Foranstaltninger spildte man Tiden, og saaledes var Stillingen, da Kronprinsen (Frederik VI) kom til og straks var klar over Udstrækningen af den Fare, hele Kvarteret vilde være truet af, hvis Kirken brændte. Brandmajoren blev hentet og forsøgte at standse Ilden; men det var allerede for sent. En almindelig Lammelse greb et Øjeblik Slukningsmandskabet og Kvarterets Beboere.

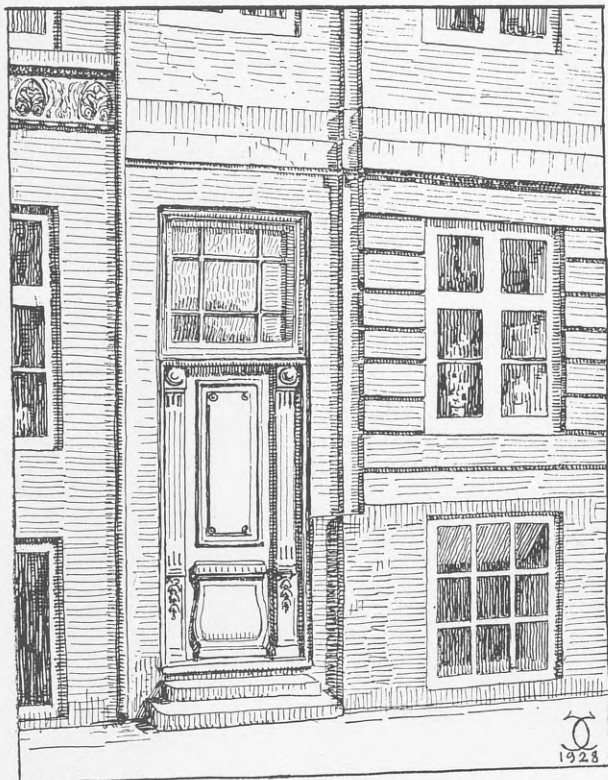
Alle stirrede som bedøvede paa Kirkens fremadskridende Ødelæggelse. Snart aad Luerne sig frem til det store Taarnspir og antændte dets Midte. Kl. 8½ om Aftenen styrtede Spiret med et højt Brag ned over det gamle Hus paa Hjørnet af Kirkestræde op imod Hvælvingen, medens Gnisterne føg til alle Sider. I Løbet

Nikolaj Kirke i 1809, set fra Ny Kongensgade.
(Tegning i Nationalmuseet).

af kort Tid var alle de omliggende Gaarde ét knitrende Baal. Hele Nikolaj Kvarter var i Luernes Magt. Ilden sprang fra Hus til Hus, tændte først i de højeste og aad sig derefter ned til de laveste. De smalle Gyder blev fyldt med Flyttegods, der endog blev kastet ud af Vinduerne, saa det var livsfarligt at passere Gaderne. Beboerne flygtede til Kristianshavn eller til Byens Torve, efter at de havde bragt deres Bohave ned paa Tømmerflaaderne i Kanalerne; men her gik det som ved Magasinet: Baadene laa for tæt til at kunne flyttes, og Gnisterne antændte deres

Indhold. Hele Kvarteret var som omspændt med Flammer. Efter Solnedgang blev Synet endnu frygteligere; Ilden rasede Gade op og Gade ned for tilsidst at slaa sammen i ét mægtigt Baal; »hvo, der forestiller sig et brændende Helvede, maatte her troe at see Billedet deraf,« siger en samtidig. Der blev Uro i Slukningsmandskabets Rækker, og

Dørparti fra det nedrevne Hus Stormgade 7.
Tegning af Charles Christensen.

mange af Brandfolkene erklærede, at de først vilde redde deres eget Bohave. Det lykkedes dog at hindre Ilden i at trænge ind paa Kongens Nytorv og — hvad der var vigtigere — at standse Luerne Rasen ved Vingaardsstræde; kun nede ved Amagertorv brændte det helt ud til Østergade. Dette heldige Resultat skyldtes i første Række Kronprinsen, der gav Ordre til at nedrive et Stykke af Ulkegade (nu Holmensgade) og nogle Bygninger i Gaarden, der hørte til Skippernes Lavshus i Lille Kongensgade; desuden havde Baron Knuth ladet Konferensraad Ankers Gaard omspænde med Sejl, der stadig oversprøjtedes med Vand. Lørdag Morgen ved 9-Tiden var Faren for Østergade overstaaet. Derved var Ildens

Fremtrængen dog kun standset paa én Front; hidtil havde Vinden stadig været sydøstlig, men var Fredag Aften sprunget om i Øst, og derved var hele det store Kvartér mellem Vimmelskaftet og Gammelstrand blevet truet. Hvor nu Højbroplads ligger, var der dengang tæt Bebyggelse, begrænset af to smalle Gader, Højbrostræde og Færgestræde. Over denne Bebyggelse og over disse to Gader var der Mulighed for, at Ilden skulde æde sig videre mod Vest. Paa dette afgørende Tidspunkt viste Brandmajoren sine svigtende Evner; det bebrejdes ham senere, at han var gaaet for meget op i Detailler, saa han havde mistet det store Overblik, og at han burde have draget langt mere Nytte af sine Brandofficerer,

saa han selv kunde have virket som en rigtig Overledelse. Det eneste virksomme Middel til at standse Luernes Fremtrængen, Nedrivningen af Husene i Færge- og Højbrostræde, blev forsømt.

Brandens tredje Afsnit kommer derfor til at falde i den Del af Staden, der begrænsedes af Vimmelskaftet, Nygade, Nytorv, Raadhusstræde, Gammelstrand og de to nævnte Stræder mellem Amagertorv og Højbro. Boye Junge udførte en Bedrift ved at frelse Amagertorv og Vimmelskaftets Nordside; Gesimsen og Tagrender i nuværende Nr. 4 havde allerede været antændt; men Ilden var blevet slukket af Brandmajoren i egen Person paa den søndre Side af Gaden. Greb Branden derimod »grusomt om sig«, og først ved Petersen Kloster, der var en stor grundmuret Bygning, mødte den alvorlig Modstand. Vandmangel gjorde imidlertid alle Anstrengelser frugtesløse, og tilsidst var Klosteret Skæbne beseglet; Lørdag Morgen var hele Bygningen omspændt af Flammerne. Endnu et Sted længere nede i Vimmelskaftet næ-

Port til Stormgade 19, »von Rabens Gaard«.
Tegning af Charles Christensen.

rede man en Tid lang Haab om at faa Ilden standset; men igen var alle Bestræbelser uden Held. Om Aftenen, da Højbrostræde lige var blevet antændt, havde Blæsten ført Gnisterne helt ned til Badstuestræde og antændt en Bryggergaard; denne Gang blev Faren dog afværget; men faa Timer senere naaede Ilden ad Vimmelskaftet, Læder- og Kompagnistræde derved. Kl. 4 om Morgenen stod Hyskenstræde i Flamme og kort efter ogsaa den ene Side af Badstuestræde. Brandmajoren troede at kunne redde den anden Side og fik opstillet Sprøjter paa Hjørnet og midt i Gaden; Kvarteret laa som uddødt; Beboerne havde set Faren og havde faaet deres Ejendele ud af Husene;

de var draget ud til Voldene og lod deres Bygninger passe sig selv. Derfor var der ingen, der kunde slukke de Gnister, der fængede i Husenes Tagrender, der i Reglen var af Træ, i deres Udliggere og Gesimser. Stadig vildere greb Luerne om sig, og Kvarteret blev forvandlet til ét Ildhav, der bredte sig gennem Brolæggerstræde, Kompagnistræde og Vimmelskiftet. Kun Kanalen ved Gammelstrand skabte Ilden en uoverstigelig Hindring. Ved Assistenshuset blev lagt en Pramsprøjte og to andre Sprøjter, og da en »velklædt« Privatmand fik anbragt en ledig Sprøjte ved Vejerboden, lykkedes det at redde Nybrogade og Snaregade, da Ilden trængte frem ad Læderstræde; ogsaa Magstræde undgik Ødelæggelsen. Nu var det Spørgsmaalet, om det skulde lykkes at standse Ilden ved Raadhusstræde, eller om den vilde springe over til Kvarteret paa den anden Side, for saa vilde de samme Bydele være truet, som gik op i Luer i 1728. I Raadhusstræde, mente man, vilde det være umuligt at rive Bygningerne ned, da de var grundmurede; paa Boye Junges Forslag besluttede man at nedbryde 2 Huse paa Vandkunsten og 4 i Farvergade ved Hjælp af 400 Soldater; Tagene var allerede revet ned og de nederste Etagers Nedbrydning begyndt. Da drejede Vinden om i Sydøst igen og voksede til Storm. Hurtigt var hele Komplekset omspændt af Flammerne, der mødtes med Ilden, der i Løbet af Lørdag Eftermiddag havde ædt sig frem langs Vimmelskiftets og Nygades ene Side. Medens man nede ved Helligaands Kirke med Held havde søgt at hindre, at Ilden fængede paa Gadens anden Side, forsømte man det oppe ved Nygade. Mellem Kl. 4 og 5 sprang Ilden over Gaden og banede sig Vej ned ad Skovbogade. Snart stod hele Nygade og en Del af Klædeboderne i Luer; ved 6—7 Tiden naaede den Gammel- og Nytorv og dannede »liig en opstilt Armeé, hvis Torden og Lynild forkynder Død og Ødelæggelse . . . .«, den gyseligste Front fra Nørregade til Kompagnistræde«.

Nu kom Brandens fjerde Afsnit. Det drejede sig først og fremmest om at hindre Ilden i over Raadhuset at komme videre til Frederiksberggade og Vajsenhuset. Hede og Røg tvang dog hurtigt Brandfolkene til at forlade Raadhuset; Bygningen fængede, og samtidig sprang Ilden over Raadhusstræde og antændte Husene i Farvergade og Lavendelstræde. Arresthuset og Vajsenhuset stod kort efter i lys Lue. En tung Røg lagde sig en Stund over hele Kvarteret, og da den lettede, saas det klart, at ethvert Rednings- og Slukningsforsøg vilde være forgæves. Disciplinen slappedes, og en almindelig Planløshed prægede Brandvæsenets Bestræbelser. Der findes dog talrige Eksempler paa Brandfolks Mod og Udholdenhed, og alle Stænder hjalp til ved Slukningsarbejdet; men især er Samtiden begejstret over Kronprinsens Optræden. — Ved Branden i Skovbogade og Klædeboderne

var der Fare baade for Frue Kirke og for, at Ilden skulde forplante sig ned langs Vimmelskaftets nordlige Side. Det sidste Sted blev dog kun et Par Huse Luernes Rov, da Ilden standsedes ved en solid Bryggergaard. Derimod var Frue Kirke udsat, da Taarnet paa Grund af Reparation var omgivet af Træstilladser; men Stilladset blev besat med Soldater og Tømrersvende, der slukkede Gnisterne. Kl. 10 om Aftenen brændte en Bygning ved Siden af Frue Latinskole, og fra da af og til Kl. 5 Søndag Morgen havde Luerne frit Spil i Bygningerne mellem Torvene og Voldene. »Som Tordenskyer« aad Ilden sig fra Hus til Hus, fra Gade til Gade, og den mødte ingen Modstand, før man Søndag Morgen tog sig sammen og begyndte at bekæmpe Ilden ved Teglgårdsstræde.

Først Søndag Eftermiddag ved 4-Tiden var man Herre over Ilden. Den senere Brandmajor Kirkerup og Prinsen af Würtemberg blev sendt op i Petri Kirke, og da de kom ned igen, kunde de melde, at Faren var forbi. Byen frembød det sørgeligste Skue: »I et Kaos af nedstyrtede Muurstene og løsrevne Muurstumper af de hist og her staaende smaa og store Strækninger af Muure og derimellem en Mængde kneisende Skorsteenspiber saaes i afvexlende Partier Røgdampe at stige op af den Ild, der endda nærtes i Grunden af de i Gruus begravede Bjelkestykker og af lysere Vanddampe, der stege i Veiret af det endnu gloende Gruus ... Uventet hørtes stundom rædsomme Brag af de nedfaldende Mure, hvilke fornyede det endda levende sorgfulde Minde af hine Rædslers Dage. Især fremviste Mørket om Aftenen og Nætterne mange rædsomme Grupper, i hvilke Ilden endnu længe laae og gloede fælt imellem Ruinerne«. Tabene var umaadelige; foruden 7—8 uassurerede Bygninger, deriblandt Nikolaj Kirke, var der blevet fuldstændig ødelagt 909 forsikrede Ejendomme og beskadiget 74. Af Byens 12 Kvarterer var kun 4 blevet fuldstændig skaanet og 3 sluppet med faa og mest partielle Skader, medens de 5 var i højeste Grad medtaget.

Mange af de brandlidte fik Husly hos Venner og Bekendte i den Del af Byen, der var blevet skaanet; andre drog til Amager og Valby; men de fleste af de fattige Husvilde maatte tage til Takke med det Ly, de kunde finde i Slotsruinens Kringelkroge, i Staldene og Ridehuset, i Telte, der blev rejst paa forskellige Steder i Byen, indtil man fik bygget »Hjælpevaaninger« ved Østerport, ved Toldboden, ved Filosofgangen udfor Vartov, og indtil man fik rejst Barakbyen »Frederiks Koloni« paa Slotspladsen, mellem Slotsruinen og Kanalen.

Der blev som efter Branden 1728 lagt Planer for Gadernes Regulering og Byens Genopførelse; men meget af det planlagte maatte — ligeledes som efter 1728 — opgives. Der maatte ikke foretages nogen Forandring »blot til Zir for Staden«;

Nyttehensynet var det afgørende. En Del af de gamle Stræder blev nedlagt: Endeløsstræde (mellem Knabro- og Brolæggerstræde), Slutterigade (mellem Nytorv og Hestemøllestræde), Henrik Fyhrens Gang (mellem Kattesundet og Mikkelbryggersgade) og Lille Færgestræde (mellem Stranden og Lille Kirkestræde). Paa Stadskonduktør Rawerts Forslag anlagdes Højbroplads; Gammel- og Nytorv blev lagt sammen til én Plads, og Nikolaj Kirke blev nedlagt. Der blev udstedt strenge Regler for Husenes Genopførelse; men det varede ikke længe, før man blev nødt til at give Dispensationer i Mængde.

Der var naturligvis Forskel paa Nybygningernes Soliditet; men Genopførelsen betød dog et væsentligt Fremskridt. Især byggede Handelsstanden Huse, der næsten havde paladsagtig Karakter; Grosserer Peschiers nye Gaard ved Holmens Kanal (nu Landmandsbanken) og Hofagent Erichsens Palæ paa Kongens Nytorv (nu Handelsbanken), begge i streng klassisk (jonisk) Stil og bygget af Harsdorff, er Eksempler herpaa, ligesom Grosserer Tuteins Gaard paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Badstuestræde (nu Nr. 47), Konsul Gustmejers ved Stranden (Nr. 14), Gæstgiver Løbels ved Stranden (nu Nr. 18, Ferslewske Blades Ejendom), Løveapoteket (bygget af Harsdorff; nu Nr. 33 paa Amagertorv) og mange andre. Opførelsen af Raad- og Domhuset, hvortil C. F. Hansen gav Tegningerne, trak ud; først i 1805 kunde Grundstenen nedlægges, og Bygningen stod ikke færdig før i 1815.

Københavns Handel havde overstaaet Krisen i 1780'erne, og Krigene, der fulgte med Revolutionen 1789, skabte nye Højkonjunkturer for et neutralt Land som Danmark. København vedblev at indtage en Særstilling blandt Landets Byer, trods Frihandelsbestræbelserne, takket være Handelskompagnerne og deres Monopoler. Tiderne var urolige, Risikoen stor, men Chancerne tillige mange. Kriserne i 1797, i 1799 og i 1806 fremkaldte en Del Falliter i København; men i de gode Aar var Omsætningen og Fortjenesten stor. Urolighederne i de økonomiske Forhold ledsagedes af nogen social og lidt politisk Uro, saaledes en Tømmerstrejke i 1794. Folketallet gik jævnt og stadig frem; 1787 havde Hovedstaden ca. 90,000 Indbyggere, i 1801 godt 100,000. — — —

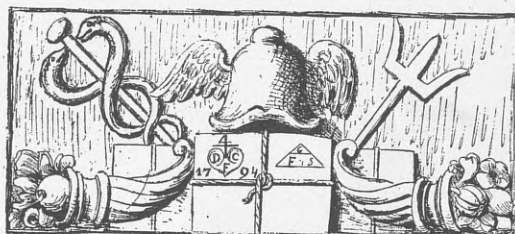
En Følge af dansk Handelspolitik i Krigsaarene var Englændernes Flaadetogt til Danmark i 1801 for at tvinge Landet ud af det væbnede Neutralitetsforbund; Slaget paa Reden den 2. April 1801 gjorde et dybt Indtryk paa Københavnerne, der var begejstret over det tapre Forsvar, som de selv var Øjenvidner til. Det var den første store Forstyrrelse i Københavns og Danmarks fredelige Tilværelse.

I Sommeren 1807 kunde Danmark—Norge ikke længer holdes uden for den europæiske Krig. Den 8. August laa der to engelske Flaader i Øresund, medens

en tredje sejlede ned gennem Storebælt; den 13. afslog man Englændernes Krav om Flaadens Udlevering som Pant; den 16. gjorde Fjenden Landgang og begyndte Belejringen, og den 25. havde Englænderne opkastet Batterier umiddelbart foran Fæstningsværkerne, lige fra Skydebanen til Kastellet.

Stemningen i Byen var god; »det var ingen Belejring, det var en Folkefest, under hvilken alle Stænder færdedes mellem hverandre«. Kun faa af Københavnerne var bange for et Bombardement; de faa Bomber, der blev kastet ind i Byen i Belejringens første Tid, betragtedes

som »Lystbolde, der knaldede snarere til Morskab end til Fortræd«. Myndighederne saa dog klart Faren og havde allerede den 21. August indskærpet de Forholdsregler, der skulde træffes under et Bombardement. Den 2. September blev det engelske Ultimatum afslaet; Overkommandoen ventede et Bombar-

Relief fra Dronningens Tværgade 33.
(Nu i Folkemuseet).

dement og gav Brandkorpset, der var forøget med 400 Skræddersvende, Ordre til med Sprøjterne at tage Opstilling paa de offentlige Pladser, medens Borgerne ved Mørkets Frembrud skulde tænde Lygterne og anbringe fyldte Vandkar foran Husene. Borgerne var forberedt, men ikke bange.

Alt var fredeligt. Da faldt Kl. 7½ den første Bombe ved Slagterboderne og splittede den forsamlede Mængde; Beskydningen begyndte og tiltog efter Mørkets Frembrud. Bomber, gloende Kugler, Raketter regnede ned over Staden. Borgernes Sorgløshed gav Plads for Rædsel og Forvirring, navnlig i Byens nordlige og vestlige Del, hvor Frue Spir og Rundetaarn afgav et Maal for Fjendens Skyts. Ingen kunde ane, hvor de lysende Projektiler vilde slaa ned, og alene denne Nat fængede det 38 Steder. Medens Klokkerne klemte, Vægterne raabte: »Brand!« og Alarmtrommerne rørtes, viste Brandfolkene Udholdenhed og Dødsforagt; trods det farlige og vanskelige Slukningsarbejde, gik kun Grosserer Tuteins Pakhus i Vimmelskaftet op i Luer. Ved 7-8-Tiden om Morgenen ophørte Beskydningen, og Dagen afslørede den uhyre Skade, Projektilerne havde anrettet paa Husene, navnlig ved Frue Kirke. Da Borgerne frygtede for en ny Rædselsnat, søgte de i Mængde ud til Kristianshavn og Amager.

Ved Sekstiden om Aftenen begyndte Bombardementet igen og varede til Kl. 8 næste Morgen (den 4. September). Foruden Kvartererne fra forrige Nat hjemsoegtes nu ogsaa Omegnen af Kongens Nytorv; der udbrød Ild paa ialt 21

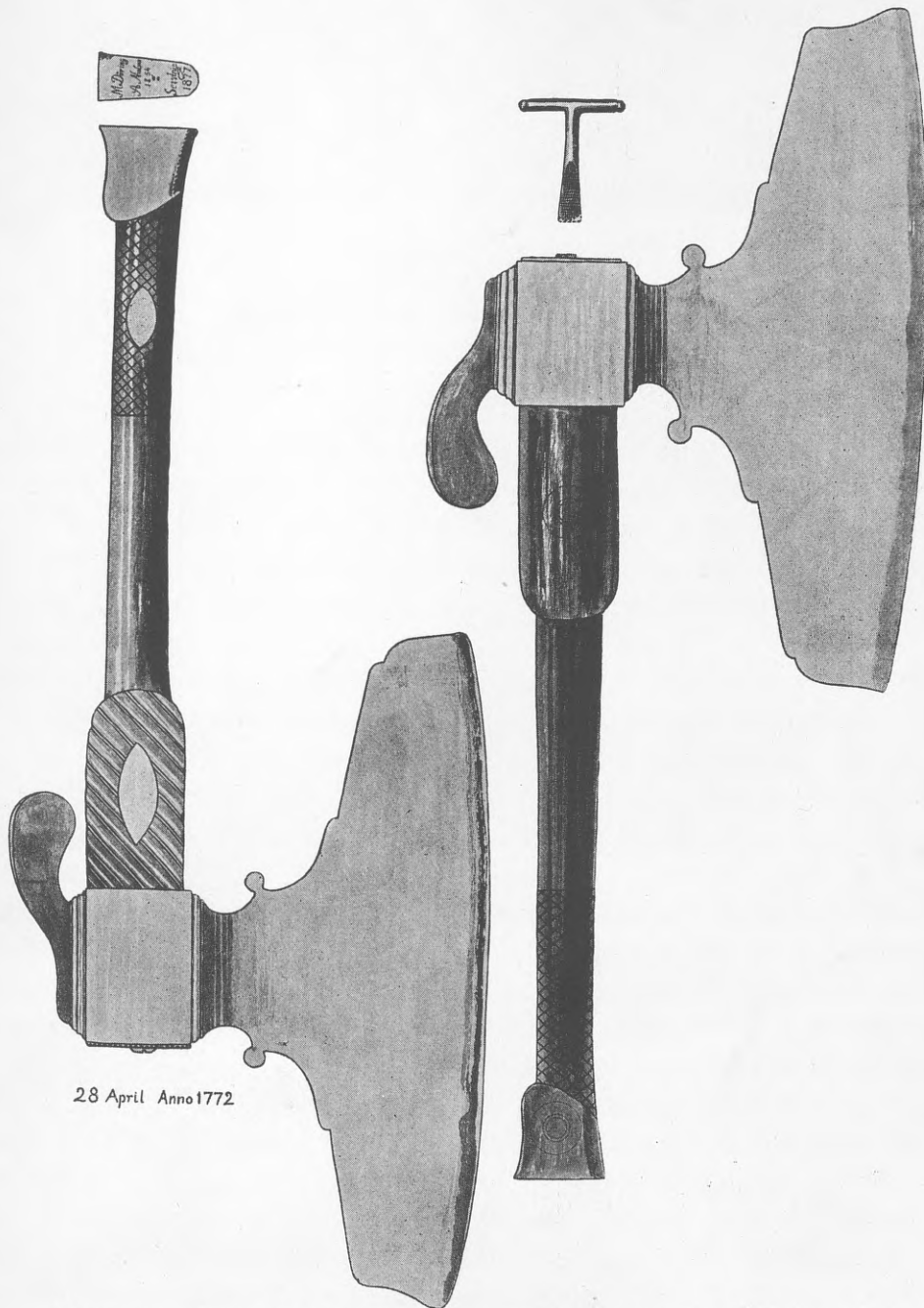

Steder; men trods de forøgede Vanskeligheder lykkedes det Brandvæsenet at begrænse Brandene til at være rent lokale.

Den 4. September forløb roligt som de foregaaende Dage; men Kl. 7 om Aftenen begyndte Beskydningen igen og i større Maalestok end de to forrige Nætter; det var, »som havde hele Helvede udgydt sine Luer over København«, og Bombardementet fortsattes lige til næste Dags Middag. Denne Gang faldt Projektilerne over hele Byen, og nu lykkedes det Englænderne at skyde Frue Kirkes Spir i Brand; da det sank sammen, antændte det Nabobygningerne. Universitetet blev Luernes Rov, og Ilden rasede ned gennem Kannikestræde; Vor Frue Latinskole, Borchs Kollegium, Professorresidenserne, hele Kvarteret fra Nørregade til Kultortvet, fra Frue Plads til Nørrevold blev fortæret af Flammerne. Først da Holmens Folk og Soldater fra Garnisonen nedbrød nogle Bygninger, lykkedes det at standse Ilden.

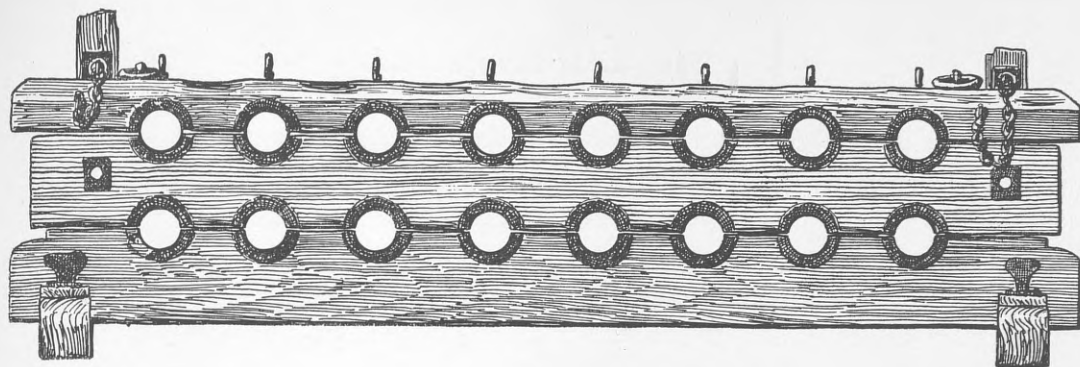
Den sidste forfærdelige Nat havde brudt Borgernes og Garnisonens Modstandskraft, og den 7. September undertegnedes Kapitulationen, hvorved Englænderne skulde have den danske Flaade til Ejendom; med Harme saa Københavnerne 17 Linjeskibe, 12 Fregatter, 8 Brigger og nogle mindre Fartøjer blive udrustet og sejle bort under engelsk Flag. Der forestod nu Danmark—Norge nogle svære Aar, og det fik naturligvis ingen Betydning, at Kristian VII døde i Rendsborg den 13. Marts 1808.

Skarpretterens Økser. Den til venstre blev benyttet ved Struensees og Brandts Henrettelse paa Østerfællad, den til højre er yngre og brugt ved de sidste Henrettelser. Økserne og Blokken opbevares i Justitsministeriet og er med Justitsministerens Tilladelse tegnet til denne Bog.

SMAATING OM GAMMELDAGS RETSPLEJE

Af PETER LINDE

DENGANG Vestervold blev sløjfet, fulgte Topograf L. Both Gravearbejdet med skarp Opmærksomhed. Da man var i Gang med Gyldenløves Bastion, som laa der, hvor Raadhuset nu er, stødte Arbejderne paa en menneskelig Benrad, og Both opdagede samtidigt, at der laa nogle forrustede Led af en Jernlænke ved Skelettet. Det var i Bastionens Hjørne ud mod Vesterbro omtrent 30 Alen vest for Lucie Mølle.

Both udtalte Formodningen om, at Fundet kunde hidrøre fra, at en henrettet Forbryder her var nedgravet under en Skampæl, han siger: »Det var nemlig fra Arildstid Skik, at henrettede grove Forbryderes Legemer bleve, bundne til en Pæl, udstillede nogen Tid paa Fæstningsværkerne ved Stadens Porte til Skræk og Advarsel for de Veifarende, som passerede ud og ind, og saa blev almindeligvis Skelettet tilsidst nedgravet under Pælen.«

Both gør saa opmærksom paa Eksemplet med Billedet af Corfitz Ulfeldt, hvorom samtidige Breve fortæller omstændeligt og indgaaende. Der er saaledes en Ordre fra Frederik 3 til Slotsfogden Jochim Walpurger om ved Skarpretteren at lade det afslagne Hoved af Ulfeldts Billede opsætte paa Raadhusets Gavl sammen med den ene Haand. De fire Parter af det sønderhuggede Effigie skulde saa hænges hen paa Stadens Bulværker, en Part ved Vesterport, en ved Nørreport, en ved Østerport og en ved Porten paa Christianshavn. Saaledes hang Ulfeldts parterede Billede »til Spektakel« i flere Aar, det var jo af Træ og altsaa mere solidt end et virkeligt Lig. Imidlertid blev Vesterport flyttet et Stykke sydpaa, og medens det foregik, maatte »Fjerdingdelen« tages ned og hængemmes. Frederik 3 har maattet raadføre sig med Niels Rosenkrans om det saare vigtige Emne, thi denne skulde give den endelige Besked om Stedet, der var udset til Partens og Pælens foreløbige Gemmested. —

Hvorledes selve Executionen paa et Billede af Delinkventen foregik, kan man iøvrigt faa noget at vide om ved at læse om Kai Lykkes Henrettelse in Effigie den 4. Sept. 1661. To Dage efter Dommens Afsigelse skete Executionen paa Kai Lykkes Ære paa det »grønne Gemak« i mange Hundrede Tilskueres Paasyn. En Herold tog den dømte Adelsmands Vaaben, malet paa en Trætavle, og gav Bøddelen det med Ordre til, at han skulde kaste det i Gulvet og træde det sønder.

Da Kai Lykke i Tide var flygtet, kunde man ikke ramme ham selv, men der var i god Tid inden Domsafsigelsen, i sikker Overbevisning om dens Ordlyd, blevet gjort et Billede af Træ, som skulde forestille Delinkventen. Dukken var malet med en bleg Farve i Ansigtet, havde en mørkbrun 4 Rigsdalers Paryk paa, som Kongen havde bekostet, var iført fin Kammerdugs Skjorte, sorte Raskes Klæder, nemlig en vid Kjortel, vide Bukser med Silkebaand om, store Haandklapper, et stort Klæde om Halsen, Sko paa Fødderne og hvide Handsker paa Hænderne. Altsammen ligesom det Kai Lykke plejede at være klædt i. Da Rakkeren kom slæbende med Dukken, var der fastgjort en stor Seddel paa den, og man læste: »Kai Lykke er dømt af den højeste Ret for Forbrydelse mod kongelig Majestæt«.

Saa blev Dukken slængt paa en Sluffe, trukket af en hvid Hest, der førtes af en Rakkerknægt, og det sælsomme Optog drog saa hen paa Slotspladsen, hvor Ryttere og Fodfolk holdt Mængden i Afstand. I Slottets Vinduer sad Kongefamilien og saa til, og alt foregik nu ganske, som om det var et levende Menneske, der skulde lide Døden. Man løsnede Dukkens Halsklud, bandt den for Øjnene og lagde den paa Blokken, hvorefter Bøddelen afhuggede først den højre Haand og kastede den paa Jorden, og med to drabelige Hug skilte han saa Hovedet fra Kroppen.

Atter blev den ynkværdige, sønderhuggede Dukke smidt paa Sluffen og slæbt igennem Byen til Gammeltorv, hvor Hovedet og Haanden nagledes til en Pæl, medens Skarpretteren tog Kroppen med sig hjem, hvor han en Tid lang fremviste den for Penge; senere blev den begravet under Galgen.

Kai Lykke selv døde først i 1702 i Bramminge, hvor han blev begravet i Stilhed.

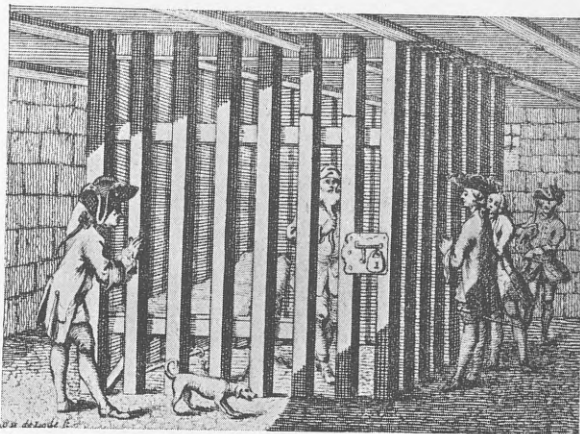
Der hvor Gammelholm-Kvarteret nu er, havde Christian 3 indrettet det kongelige Orlogsværft.

Frederik 2 foretog adskillige Udvidelser, der blev bygget en Reberbane og en Smedie. Christian 4, hvis Passioner jo netop var Sømandsskab og Orlogsfærd, gav endelig Værftet den Skikkelse, som det beholdt lige indtil Terrænets fuld-

stændige Omdannelse. Smedien blev i hans Tid ombygget og indrettet til Kirke for Bremerholm; den fik foreløbig et Stykke Jord til Begravelsesplads paa det Sted, hvor det kgl. Theater nu ligger.

Der kom stærk Gang i Flaadebyggeriet, og man fandt paa at anvende Fanger til Arbejdet; allerede i ældgammel Tid havde der i Genua og Venedig været brugt Krigsfanger og Forbrydere som Rorskarle i Galejerne. Der er Antydninger af, at noget lignende har været Tilfældet herhjemme i Frederik 2's Dage. I hvert Fald blev Holmen med Skibsværftet nu befolket med en overmaade billig, omend maaske noget modvillig Arbejdskraft.

Der udgik simpelthen Ordre fra Kongen om at indfange Landstrygere og Betlere, især saadanne som var arbejdsføre og stærke

Norcross i Fængslet i Citadellet.

Karle, og skikke dem til Bremerholm. Ogsaa deserterede Soldater blev efter Paagribelsen straffet med Internering og Arbejdspligt paa Bremerholm, og medens forhen alle Tyve var hjemfaldne til Galgen, slap adskillige af dem nu med at gaa i »Kongens Jern« paa Livstid og slide deres Dage hen i haardt og strengt Arbejde. Ulydige og skalkagtige Mennesker og Løsgængere sloges i Lænker, som snærede baade Arme og Ben og somme blev smedet sammen to og to, og det var et ekstra Tillæg til Straffen at skulle trælle sammen med en ond og foragtelig Forbryder.

Om Natten blev alle Fangerne indespærrede i »Trunken«. Der blev i 1706 bygget en ny »Trunk«, et 70 Alen langt, 20 Alen bredt og 5 Alen højt Hus, i hvis hvælvede Rum Fangerne stuedes sammen de sunde med de syge. Bygningens Ender sprang noget frem og afgav Plads til Fangefogederne.

»Trunken« anvendtes senere af Søværnet til Oplagssted for Tjære og Sejldug, den blev først nedrevet dengang Orlogsværftet flyttedes fra Bremerholm. Man kan let bestemme, hvor dette Fangehus har staaet i Forhold til den nuværende Bebyggelse; det bliver midt i Skellet mellem Tordenskjoldsgade Nr. 24 og 26. Tæt ved »Trunken«, blot nærmere Strømmen, har Fangekirken ligget, men den blev allerede revet ned paa Grund af Brøstfældighed i 1740erne.

Stokhuset er blevet meget forandret siden dengang, det rigtigt svarede til sit Navn. Det var da en streng og truende Bygning med en jernbeslaaet Egeport og med stærke Gittertræmmer for alle Luger og Vindver. Nu er det en hyggelig

Bolig for venlige Mennesker, og de har Blomsterhaver der, hvor Slaverne i fordums Dage slæbte sig rundt i snævre, uhyggelige Fangearde.

Stokhuset var militært Arresthus: »hvor ikke allene de af den Etat til Slaverie, paa visse Aar eller paa Livs-Tid condemnerte, men ogsaa alle andre af det Slags, hensettes til grovt Arbejd, som fordum bleve satte paa Bremerholm. I samme Stokhus, som Kong Fridericus IV af nye lod opbygge, og til Sikkerhed indrette, holdes ugentlig en combineret Rettergang, under hvilken alle de maa sortere, hvis Forbrydelse er af det Slags, som kunde udkræve et pinligt Forhør«.

Den gamle Retssal findes endnu, men dens oprindelige barske Stemmning er borte nu, efter at de tykke Jernstænger, som sikrede Vinduesaabningerne, er taget bort og sat paa Bymuseet. Man lægger dog Mærke til en spinkel Søjle eller

Stokhusrettens Lokale.

Stang af Jern, som staar saa underligt umotiveret fast imellem Gulv og Loft. Under en ret ny Overmaling med hvidt er der Spor af mørkegrøn Farve paa denne mærkelige Indretning. Det siges, at Jernstangen brugtes, hvergang en farlig Forbryder blev forhørt, han blev da lænket til den med Hænder og Fødder.

Idet man gaar ind igennem Stokhusporten, lægger man Mærke til en lav og bred Plankedør med en forsvarlig Lukkebom af Jern. Den er lige inden for Porten

paa venstre Haand, naar man kommer fra Gaden. Døren fører ned til de underjordiske Straffeceller; naar man aabner den, skimtes en Stentrappe, hvis Trin fortaber sig i et bælgmørkt Dyb. Hvis man vil se, hvad der er dernede, maa man altsaa have en Lygte med sig; men det forøger jo kun Spændingen og Stemningen.

Ad seks høje Stentrin kommer man saa ned paa et Jordgulv i en lang, smal, hvælvet Gang; i det usikre Lys kan man ikke opfatte eller bestemme, hvor langt der er til den modsatte Ende.

Her er saa lavt, at man maa gaa stærkt bøjet, og man træder uvilkaarligt forsigtigt i det vaade Grus, som stadigt synes at skraane nedad, efterhaanden som man famler sig frem.

Paa den højre Side af Gangen er ganske lave, fladbuede Aabninger med stærke False; der synes at sive et uendeligt svagt Lys ud fra disse Murhuller, men man opsætter den nærmere Efterforskning af dette til sidenhen, og man lister sig langsomt frem med sin døsigt brændende Lygte. Pludseligt mærker man Grunden blive usikker og stejl, man maa støtte imod med Hælene for ikke at glide ned i det dybe Hul. I Lygteskæret ser man nu, at her er en lille Sø, hvis Vand er saa forbavsende rent og klart, at Bunden viser sig ganske tydeligt, skønt det er tvivlsomt, om man kunde bunde, hvis man var gaaet i. Her er koldt og uhyggeligt, man vender sig rask om og skimter langt borte Dagslyset, som kryber ned ad Trappen med de høje Trin.

Overalt er her fyldt op med Jord og Grus i henved en Meters Højde, det er antagelig en Ansamling af Grundvand, som har gjort det nødvendigt. De syv Celledøre er da først blevne lukket helt op, og de staar nu begravne indtil de øverste Stabler og Hængsler, der ligesom Jernbommene ruste i den fugtige Luft og langsomt smuldrer og drysser til Jorden som brune Skaller. Dørplankerne er af Fyrretræ, saa svære og solide, at ingen Fange nogensinde har kunnet bryde dem i Stykker; men nu gør Tiden det af med dem, Aar for Aar fortæres det seige Ved mere og mere; de staar der som Stubbe af døde Træer, og Tiden famler med sine griske Fingre ved de mørke Splinter.

Struensees Fængsel i Citadellet.

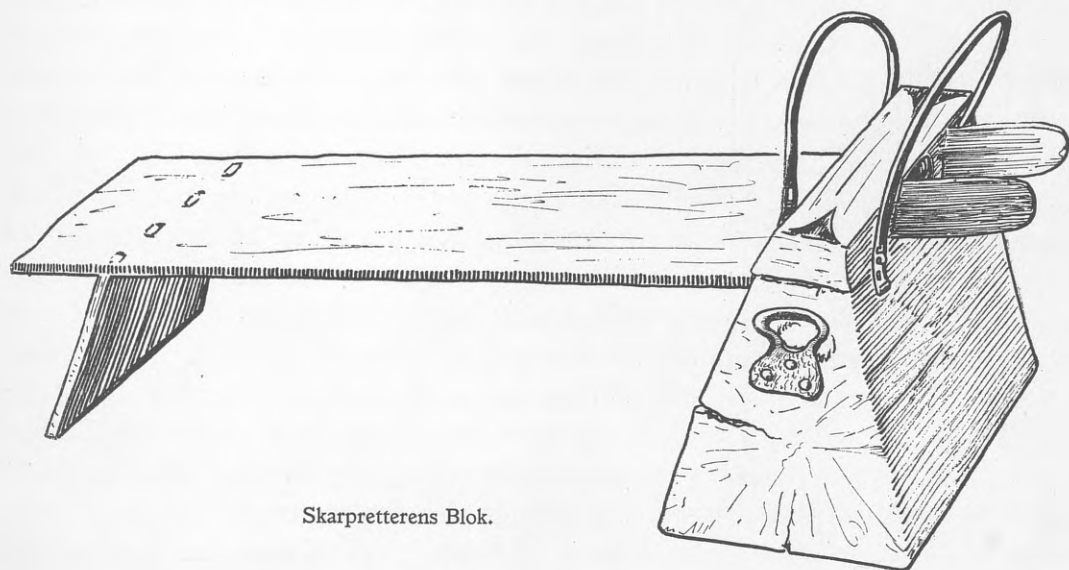
Hver Celle er et fladthvælveth Rum med en lille tæt tilgitret Lysaabning ført igennem Bygningens Sokkel ind imod Gaarden. Hvis man kryber ind i et af de inderste Kamre og slukker sin Lygte, fornemmer man det samme skumrende Mørke, den samme kogende Stilhed, som fordem Fangerne blev kastet ned i. Man er ligesom langt borte fra Verden med alle dens travle urimelige Ting. Idet man gaar op ad Trappen til Solskinnet og Fuglekvidderet i det frodige Grønne, er det som at vende tilbage til Livet efter et Besøg i Dødens kolde, tavse Egne.

Det var Flertallet af Københavns Indvaanere, som strømmede ud til Østerfælle hin Foraarsmorgen den 28. April 1772, da Retfærdigheden skulde fejre sin Triumf. I rasende Ophidselse iagttog Mængden det raa og rædselsfulde Skuespil, der opførtes paa Skafottets højt optømrede Scene. — Men da Bøddelen Mester Mühlhausen viskede sin blodige Økse, gik de fleste vist flove og nedslaaede hjem. Der var dog dem, der fulgte i Løb bag Slufferne med de sønderhuggede Lig, i Bue omkring Byen til Galgebakken med Stejlepladsen hinsides Staden, langt uden for dens vestre Port.

Datidens Aviser fortæller, hvorledes det hele gik for sig. Begivenhederne refereres kort og køligt, der er ingen Skælven i Ordene, ingen Medynk med Ofrene, ingen Væmmelse ved det barneglade Vanvid, men heller intet Bifald. Der staar blot: »Den 28. April om Morgenen gik Executionen for sig uden for Øster Port paa Fælleden med Græverne Struense og Brandt, hvor den afsagde Dom efter Lovens 6. Bog 4. Cap. 1. Art. blev udført i alle dens Dele. Græv Brandt blev først henrettet, han blev modtaget af Provst Hee neden ved Echafautet, med hvem han fulgte op, efter en Opmuntrings Tale til ham, hørte han Dommen oplæse af Kongens Foged, Hr. Etats-Raad Ortved, derefter traadte Skarpretteren til, sønderbrød hans Grævelige Vaaben med de Ord: Dette skeer ikke omsonst, men efter Fortieneste. Han afførte sig derefter selv sine Klæder og lagde sig paa Blokken, hvorpaa hans højre Haand blev først afhugget, dernæst Hovedet, og Kroppen parteret. Han gik, efter Hr. Provst Hees Vidnesbyrd, sin Død med Troens Frimodighed i Møde, og raabte, da han laae paa Blokken og af Hr. Provsten blev mindet om Jesu Leye med Ansigtet mod Jorden i Gethsemane Hauge, Jesu Blod raaber for min Siel, med hvilke Ord han endte sit Liv.

Græv Struensee, som under denne Exekution holdt neden ved Echafautet, traadte derefter ud af Vognen, blev modtaget og geleidet op paa Echafautet af Hr. Pastor Münter og udstod paa samme Maade sin Straf. Han udviiste i de sidste Øyeblikke af sit Liv den samme christelige Sindsforfatning, som han efter Hr.

Pastor Münters Vidnesbyrd allerede nogle Uger i sit Fængsel havde trøstet sig med. Paa Retterstædet vendte han sig til de Tilstædeværende, og bad alle dem, han havde gjort imod, om Forladelse, samt ønskede, at Jesu Blods Kraft maatte komme Kongen, det Kongelige Huus og det gandske Land til Velsignelse. Da han endelig laae paa Blokken, og skulde modtage det dødelige Hug, blev han af Pastoren herligen opmuntret med de Ord: Halt in Gedächtniss Jesum den

Skarpreterens Blok.

gekreutzigten. Dagen før havde han ladet sin Broder Justitsraaden ved Hr. Münter sige sit sidste Farvel, og har ellers aflagt mange Beviis paa sin gode Sindsforfatning.

De henrettedes Kroppe bleve kiørte ud, hvor den murede Galge staaer, hvor Kroppene bleve strax lagde paa Steile, og deres Hoveder og Hænder satte paa en Stage.«

. Hvor paa Øster Fællad stod Skafottet?

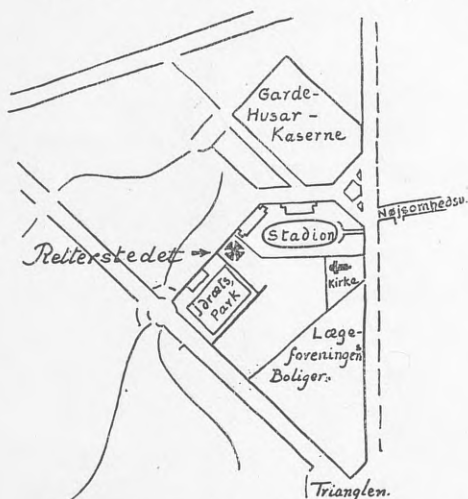
Efter lang Tids Beskæftigelse med dette Spørgsmaal tør Svaret maaske blive det, der er angivet paa omstaaende Plan. Hvis Ingen kan indvende noget imod det og angive en anden Plads som afgjort sikker, kunde der maaske være Anledning til at lade en stor Sten med Bogstaverne S og B, Aarstallet og Datoen markere Stedet.

Den murede Galge, i hvis uhyggelige Naboskab Stejlerne var blevet rejst, stod omtrent der, hvor nu Amerikavej lukkes af Savskærerier og Brændeskure. Frem-

tidige Grundgravninger i det tyndt bebyggede Terræn vil vel nok engang bringe Fundamentet for Dagen.

Den 4. Maj 1895 blev nuværende Overbetjent, Forfatteren Niels Boesen udsendt fra Svendsgades Politistation for at besigtige nogle Ligrester, som var fundne ved Jordarbejde tæt ved den gamle »Amerika Mølle«.

Indtil Hr. Boesens Ankomst var Fundet ved Grundgravernes Konduite for-

Plan over Øster Fælled med Skafottets formentlige Plads.

blevet uforstyrret, saa at det var muligt at gøre de Iagttagelser, som giver Beretningen sin Værdi. Det var straks klart, at Fundet ikke var nogen egentlig Politisag, idet Knoglernes Tilstand viste tilbage til en fjern Tid, men Hr. Boesen gjorde sig alligevel Rede for alle Omstændigheder. Ligresterne optog en Plads, der i Længde svarede til det halve af et voksent Menneske, og de to Hovedskaller var lagt midt i Bendingen, mellem de store Laarknogler. Vi har her et Øjenvidnes Beretning, der stemmer saare smukt med den anatomiske Undersøgelses Resultat, idet de parterede Lig jo netop vilde fordre den iagttagne Gravs Udstrækning. Forøvrigt laa Knoglerne kun et Par

Spadestik dybt, paa Grænsen mellem Ler og Muld.

Det faldt ikke dengang nogen ind, at det kunde være Greverne Struensees og Brandts jordiske Levninger, som efter at have været udsat for Vind, Vejr og alskens ilde Medfart, begravne paa Stejlepladsen, nu igen var komne for Dagen.

Politibetjent Boesen var imidlertid den rette Mand i det afgørende Øjeblik, hans klare og fortræffelige Beretning om Fundforholdene er mønstergyldig; men dertil kommer saa ogsaa, at han med fin Takt og passende Hensyn bragte Skeletdelene ud paa Kirkegaarden, den første sømmelige Ære, der vistes de mishandlede Menneskerester.

Efterhaanden dæmrede der i interesserede Kredse Formodninger om, at den navnløse Grav derude paa Vestre Kirkegaard muligvis turde betegnes med de tvende Grevers Navne. Der blev sat en Undersøgelse i Værk, men det synes som om de Sagkyndige opgav at løse Problemerne. Imidlertid kom der stadigt nyt Materiale frem, og nu er de møre Ben atter en Gang gravet op og bliver undersøgt med umaadelig Lærdom og Akkuratesse. —

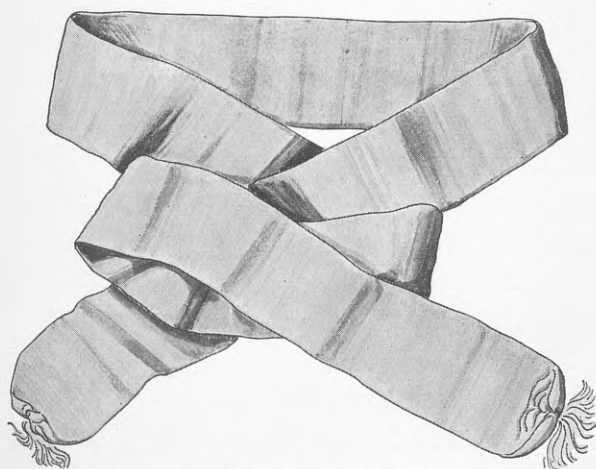
Paa Rosenborg findes en Spanskrørsstok med Guldknapp, hvori Struensees Navn er graveret. Denne Erindring fra hans Velmagtsdage er indkøbt til Samlingen paa en Assistentshusauktion, hvor den var havnet efter 100 Aars Forløb.

Struensees Stokkeknapp. (Rosenborg).

Sammesteds opbevares ogsaa et Silke-Halstørklæde, som Struensee skal have baaret den Dag, han blev henrettet. En viss Læsberg eller Læsberg, som den Tid havde haft en Betjening paa Slottet, eller maaske hos Struensee selv, og som holdt meget af den faldne Minister, tiltingede sig det af Skarpretteren og bevarer det siden som en Relikvie. Tilsidst gav han det til forlængst afdøde Apo-

teker Seehausen i Lyngby, og fra ham kom det til Familien Gosch, som afgav det til Rosenborg.

Struensees Halstørklæde. (Rosenborg).

I den kgl. Mønt- og Medaillesamling gemmes en lille graveret Messingjetton med Regalierne og Hof-Revolutionens Dato.

Slig en lille Messingtingest siges at være blevet givet de fornemste af de Sammensvorne som et Erin- dringstegn. — Samlingen ejer ogsaa en Skilling danske fra 1771, paa hvis afslebne Bagside er indgraveret: Struensee & Caroline Matildes Min-

de. Dette Selskab er vistnok stiftet af den bekendte Literat Jørgensen-Jomtu, som udgav forskellige Skrifter om Struensee, hvori han søgte at undskylde dennes Forhold til Caroline Mathilde.

Folkemuseet opbevarer en Lysesaks, som siges at have tilhørt Greve Enevold Brandt.

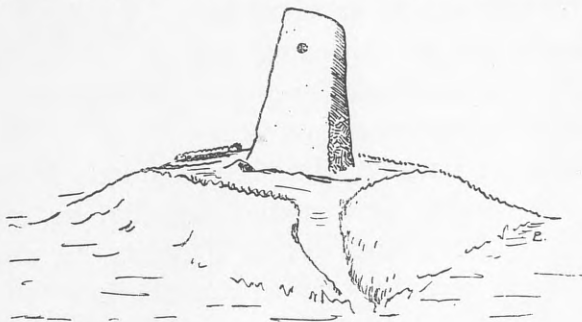
Paa en lille Højning hinsides Vejgrøften i Øster Allé er der oprejst en Stenstøtte, som Fællens og Egnens Folk kalder »Struenseestenen«. Den anses vist for at være et Slags Monument over de tvende Grever og den bemærkelsesværdige Begivenhed 1772 her paa Øster Fæll.

Mindetegn i den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Undersøger man denne Sten nøjere, viser det sig, at der paa den Side, som vender mod Nord, er indhugget en skaalformet Fordybning, endvidere ser man paa Blokkens Tildannelse, at den oprindelig er bestemt til at præsentere sig som en 65 cm høj Støtte, medens den nu rager 1 Meter over Jorden; dette sidste tyder paa, at den engang er flyttet fra sin første oprindelige Plads — og man

Stenen ved Øster Allé.

kan faa god Mening i det ved at anse den som et Mærke, der har angivet $\frac{1}{4}$ Milen fra Københavns Østerport. Dette Punkt ligger i Virkeligheden lidt nærmere Trianglen, men her staar jo Muren om Idrætspladsen, saa man kan tænke sig, at Stenen for ikke saa længe siden er flyttet hen til sin nuværende Plads paa det frie Stykke mellem to Bu-

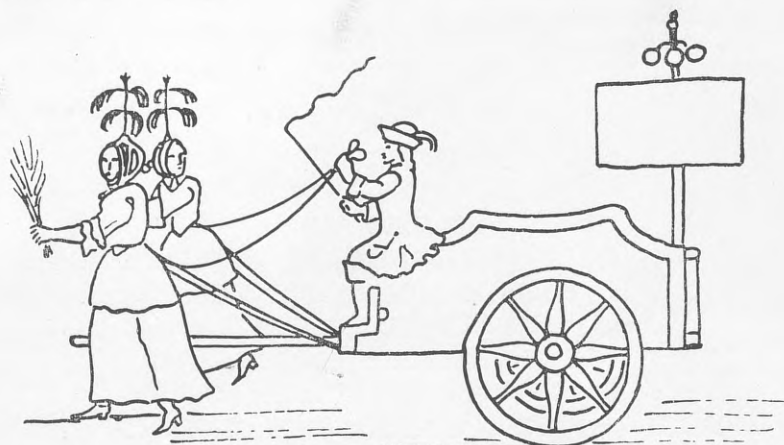
skadsgrupper. Man har vel ikke lagt Mærke til den lille runde Fordybning, som maa have vendt ud mod Vejen, da Stenen var placeret rigtigt.

En lignende Sten med tre skaalformede Fordybninger ses forøvrigt endnu staaende ved Vejen til Hillerød, hvor den vistnok angiver $3\frac{3}{4}$ Milen fra København.

For lige netop 200 Aar siden havde København en Politimester, som hed Himmerich. Denne Mand opdagede til sin Forfærdelse, at Moralen her i Staden ikke var fuldstændig paradisisk. I sin Embedsiver udspekulerede han da en Maskine, som skulde bedre Tilstandene, nemlig en »Drille«, hvorudi de befundne Kvinder kunde omdrejes paa en offentlig Plads, nemlig Nytorv. Samme »Drille« skulde drejes rundt af en anden befunden Kvinde, og hun skulde have en aparte Kappe med alskens Rasleri paa Hovedet. Naar Rollerne havde været byttet, skulde Transporten til Børnehuset foregaa paa den snedigt udtænkte Maade, som Billedet viser.

Der er sikkert god pædagogisk Mening i den Mundfuld, hvormed Himmerich slutter sit skriftlige Forslag til Kongen:

»Jeg har taget Inventionen af mangfoldige deslige Maader, jeg ved mine udenlandske Rejser en og anden Sted har set, og som de ingen Skade lide derved paa Kroppen, men alene en stor Spot og Skam, som jeg virkelig tror mere vil skrække dem end Spindehuset, saa vilde jeg allerunderdanigst bede om Eders Majestæts allernaadigste Approbation« etc.

Politimester Himmerichs Projekt. (Rigsarkivet).

Loftgang udenfor Arbejdssalene i det gamle Fængsel
paa Christianshavn.

Rasphuset i Fængslet paa Christianshavn var en solid, kældermuret Cellebygning, hvori Fæstningslaver og farlige Forbrydere under haard og grusom Tvang var sat til at raspe Farvetræ til Farverierne. Det var et usundt og slidsomt Arbejde. I hed og giftfyldt Luft bed skarpe Raspejern hvæsende i vældige Blokke af sejt og syrestinkende Rødtræ; de skulde splintres i Spaaner, findeles i Smuld.

— Nogle af de Ulykkelige brugte deres knappe Fritid til Forarbejdning af smaa Genstande, som solgtes fra Fængslet.

Da Fængslet blev flyttet og dets Bygninger nedrevet, forefandtes blandt de egentlige Retsantikviteter et enkelt saadant Stykke Sejlgarnsarbejde, en rund Æske med en lille Skuffe under, sirligt prydet med snoet og flettet Traad og med broderede Vers og Navne. Under Bunden staar Fangens Navn, Hans Hansen. Den øvrige Skrift, foruden Aarstallet 1839, lyder saaledes:

TILEGNET
HR
PROFESSOR
ROTHE
BLIDE KAAR
I MANGE AAR

O ÆDLE DU SOM HAABET KRONER
OG SKABER FRYD I KUMMERS NAT
FOR DIG NEDKNÆLER MILLIONER
DU TRYSTER DEN SOM ER FORLAT
HELD OG FRYD — HIMLENS DYD OMSIRKLE EDER

Justeret Messing-Maal med Indskrift:
Børnehusets Original-Potte.

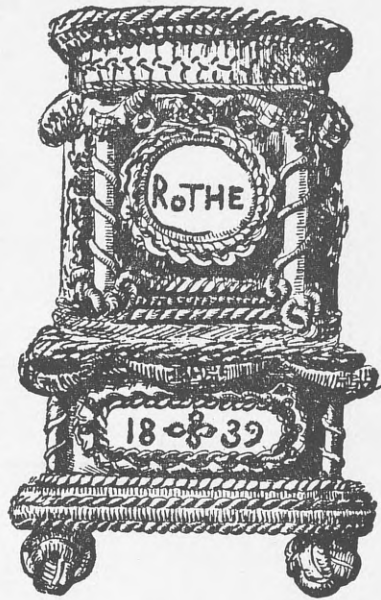
Hans Hansen var en brændemærket Indbrudstyv, som blev kagstrøget adskillige Gange og dømt til Rasphus-Arbejde paa Livstid.

52 Aar gammel blev han benaadet paa Kongens Fødselsdag, det var i Aaret 1856. Lektor Rothe ved Sorø Akademi synes at have vundet denne Mands Hjerter, og han modtog forskellige ejendommelige Beviser paa det. Saaledes skrev Hans Hansen engang med sit eget Blod en Hilsen og Tak til Rothe, og ved en anden Lejlighed overrakte han ham den mærkelige Æske.

Et andet lignende Stykke findes paa Bymuseet; det er lavet af en ligesaa fingernem »Slave« og er tilegnet Jonas Collin. Naar man aabner denne Æske, finder man en lille Seddel, hvorpaa er skrevet: »Forarbejdet af Værk og Lapper ved Hjælp af en Naal. Af hans Godhed udbedes nogle grønne og røde Silkelapper«.

Omkring paa Laag og Sider er broderet:

VILIEN GOD SIG GERNE FØIER
KUN ER KONST OG EVNE SVAG
KUMMERS SØN SIG YDMYG BØYER
RINGE MINDE HULD MODTAG
DET KOM FRA RÆDSELS BOE

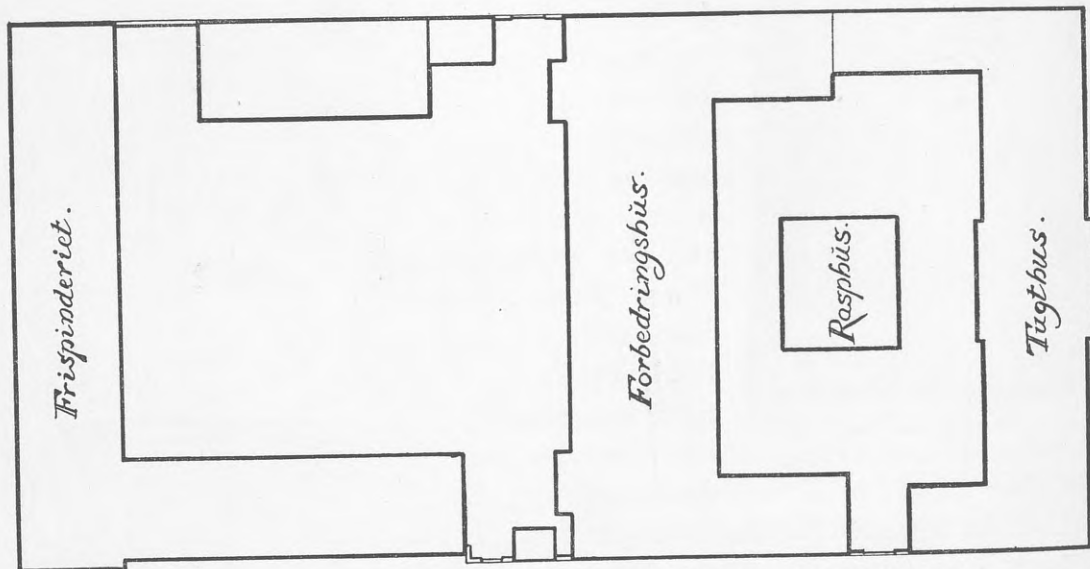

Sejlgarnsarbejde fra Rasphuset.

Tinkalk med Indskrift: »Børnehusets Kalch oc disck till Cureer-stuen 1700«. (Cureer-stuen betyder Sygestuen).

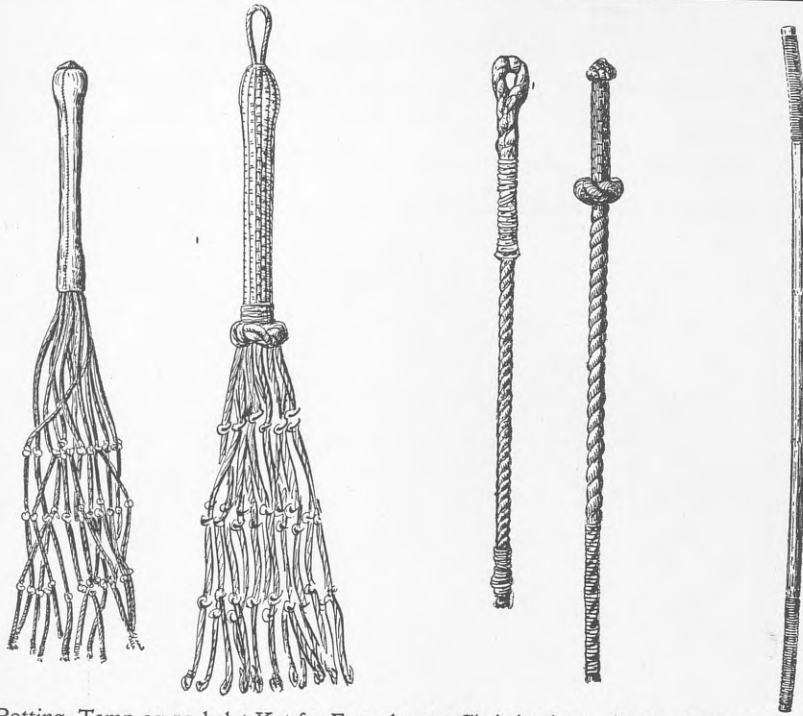

Plan af Børnehuset og dets Façade mod Kanalen c. 1840. Man ser endnu Spor af Branden 1817 i Huset nærmest Torvet.

Raadhuset paa Gammeltorv bar før Branden 1728 en Indskrift, der lød saaledes:

Dette Hus hader Ubillighed,
elsker Fred,
straffer Forbrydelser,
bevarer Retfærd,
hædrer de ærlige.

I Bymuseet findes en Tavle med de samme fyndige Ord paa Latin, maaske er det den gamle Indskrift, som er gentaget paa denne Maade. Det kan anføres, at en Indskrift paa Raadhuset i Pistoia lød nogenlunde ligesaadan:

Rotting, Tamp og 13-halet Kat fra Fængslet paa Christianshavn. (Nationalmuseet).

Her der hades, elskes
 straffes, hædres og værnes
 Skændselsdaaden og Lov,
 Brøde, Godhed og Ret.

Kontreadmiral Victor Hansen fortæller i sine Erindringer om sin Fader, at denne som Dreng havde stiftet Bekendtskab med en Underofficer Hoff, der havde syntes godt om den livlige og opvakte Dreng og været ham til Hjælp paa forskellig Maade, med Lektier, med Legemsøvelser og Lystigheder. Saa skulde der engang finde en Henrettelse Sted, som sædvanlig udenfor Christianshavn. Alverden valfartede ud dertil som til en Folkeforlystelse, ogsaa Fader var kommen derud. Da saa den ulykkelige Synder blev ført op paa Skafottet, genkendte Fader sin gode Ven. Det var Underofficer Hoff, som havde skudt en Lieutenant, fordi han mente, at denne chika-

Raadhusindskriften fra 1757. (Bymuseet).

nerede ham. Hvorledes Fader kom hjem derfra, vidste han ikke selv, men han glemte aldrig det rædselsfulde Øjeblik, da han opdagede, hvis Henrettelse han havde villet overvære.

Retterstedet, som her er omtalt, var en Fælleplads beliggende der, hvor Amagerbanens Spor nu løber forbi Uplandsgade.

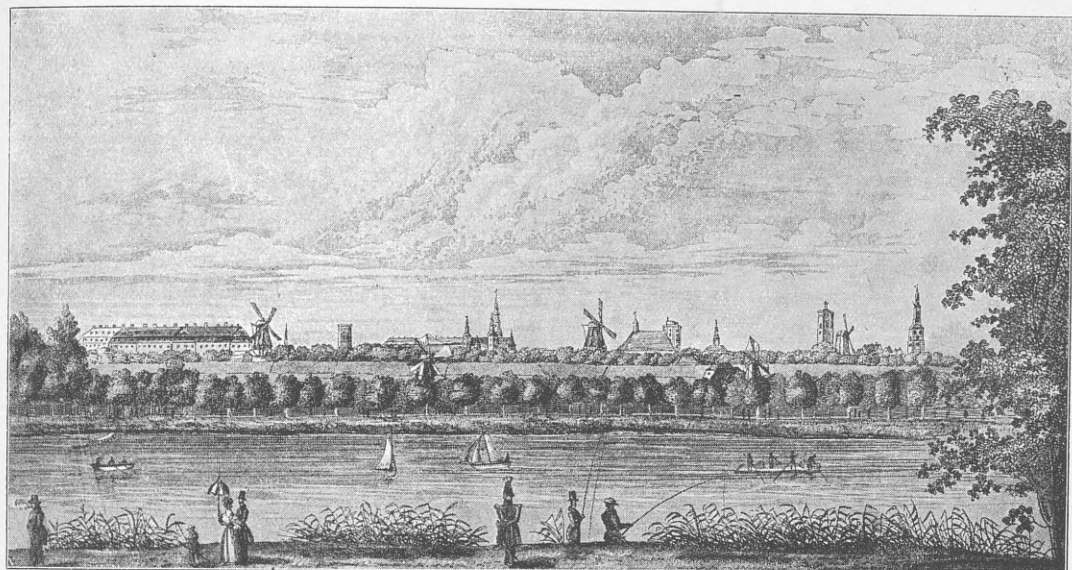

Løveapoteket bygget i 1796 af Harsdorff, nedrevet 1908.
Tegning af Charles Christensen.

KRIGSAAR OG TILBAGEGANG

Af ARTHUR G. HASSØ

EFTER Bombardementet 1807 var det umuligt for Danmark at være neutral; vi maatte stille os paa Frankrigs Side, og i næsten halvsvyvende Aar varede Fejden med Englænderne. Rustningerne krævede saa store Pengemidler, at man maatte gribe til Transaktioner, der førte til Valutakrise og Statsbankerot 1813. Krigen og Krisen fik naturligvis indgribende Indflydelse paa Erhvervslivet; mange Forhold virkede til dets Skade; men i det store og hele havde Erhvervslivet gode Kaar; først senere viste det sig, at de skyldtes øjeblikkelige Konjunkturer og var præget af Svindel og Spekulation, og at det i Virkeligheden var Fredstidens Fortjenester og Opsparinger, man tærede paa.

Inden for Københavns Befolkning gjorde store Forskelligheder sig gældende. Handelsstanden tjente store Penge, og det er karakteristisk, at over en Fjerdedel af Skatteindtægten var samlet i Kvarteret om Amalienborg og Toldboden. Det var en faatallig Befolkningsklasse, der boede i Palæer, ejede rige Landsteder, gav store Selskaber og fyldte Teatrets Parket. Datiden havde sine Krigsmillionærer, hvis nyerhvervede store Formuer, skaffet til Veje ved Kapertogterne, bragte deres Levevis ud af den vante Gænge. En samtidig Skildring fortæller, at »Koner, der undertiden en Ugestid før havde gaet i Hvergarn og med Bondehue, viste sig

med eet paa Gaden som »Kapermadammer« med foerværkkantet Silkepels, Hat med lange Strudsfjer, diamantbesatte Tøndebaandsørenringe og tyk Guldkæde med Ur. De brøstfældige rødmalede Stole, Slagbænken, Dragkisten og Fyrrebordet blev solgt eller foræret »stakkels fattige Folk«, for at der kunde gøres Plads til Sofaer med Krølhaarsmadrasser og Damaskesbetræk, Mahognichatol, Lænestole, store Spejle og andre kostbare Møbler. Gulvene blev belagt med Brysselertæpper midt om Sommeren, for »at Folk kunde se, at man havde dem.« Og disse »Gullaschmillionærer« tog paa Skovture, hvor »det gik i Sus og Dus med Stege, Kager, Punch og Champagner til næste Morgengry, da Toget kom tilbage, hujende og syngende igennem Gaderne«.

Imidlertid var Rigdommen begrænset til en faatallig Kreds, og der er Vidnesbyrd nok om Samfundets voksende Fattigdom. Ikke alene for den egentlige Underklasse, men ogsaa for Embedsmænd, Kunstnere, Videnskabsmænd, Pensionister og Smaakapitalister blev Levevilkaarene forringet. Følgerne blev Bolignød og Dyrtd.

Efter Bombardementet 1807 havde Autoriteterne straks sat sig i Bevægelse for at komme den nødlidende Befolkning til Hjælp og for at faa Byen genopbygget; man havde jo i saa Henseende Erfaringerne fra Branden 1795 at støtte sig til. Der blev straks taget fat paa Genopbygningen i de Gader, der ikke trængte til Regulering eller større Bredde, og der blev ydet de brandlidte Hjælp med Penge- laan og paa anden Maade. Men trods alt gik det dog langsomt med det private Byggeri; Tabene ved Branden i 1795 havde været langt større; men der havde dengang været Penge til at bygge for, og der havde været mere Liv, mere Initiativ; nu kneb det med at faa Folk til at rejse Bygningerne paa Tomterne, eller i hvert Fald med at faa dem til at gøre det godt og solidt. Det gik saa langsomt med Genopførelsen, at der til Tider ligefrem var Bolignød; allerede i 1808 klagede Fattigvæsenet over, at Antallet af Husvilde var meget stort, og at Forholdene stadig forværredes; da det især var de daarligere stillede, der manglede Boliger, forsøgte man i Aarene henimod 1814 ved direkte Opmuntringer at faa opført Bygninger med Smaalejligheder.

Foruden at det gik trevent med Opførelse af nye Bygninger, byggedes der meget slet. Herom siger Marcus Rubin: »Det var saaledes visselig ingen Paladser, der opførtes paa Krigens Tid: præmierede Smaalejlighedskaserner, opførte med Ler, af Brokker og Halvsten, med tynde Bjælker, paa Forhaand forsynede med Jærnkramper for ikke at brase sammen. Den Luxus, der kunde anvendes paa Husenes Ydre eller paa de fire Alens Værelser indvendig, kan da heller ikke have

været betydelig. Eftertiden maa forsaavidt være taknemlig for, hvad der ikke byggedes i hine Aar og i Perioden derefter, som denne Bygningsmethode satte Fordringerne til Soliditet, Smag og Bekvemmelighed ned til et Minimum. Det var en sørgelig Niveausænkning.«

Samtidig var der blevet nedlagt Forbud mod at bygge paa Terrænet mellem Voldene og Demarkationslinien, der i Maj 1810 blev fastsat til at være en Linie omtrent langs Jagtvejen og Falkoneralléen. Imidlertid var der foreløbig Tomter og Byggegrunde nok inde i Byen; endnu efter 1830 var der Tomter fra Bombardementets Tid; derfor behøvede man ikke i de første Aartier at drage uden for Portene for at faa Byggeplads. Efterhaanden kneb det dog med Pladsen; der blev bygget mere i Højden, og Kælder- og Loftsetager blev udnyttet langt mere end hidtil.

Samtidig med det private Byggeri fortsattes den paabegyndte Genopførelse af Kristiansborg Slot (tilendebragt 1828; Slotskirken var dog blevet indviet allerede i 1826), og den 2. Juli 1815 kunde man indvie det nye Raad- og Domhus (paa det afbrændte Vajsenhus' Plads paa Nytorv), hvis Opførelse man havde taget fat paa i 1805; Fordelingen af Udgifterne ved Raadhuset gav iøvrigt Anledning til ret skarpe Skærmydsler mellem Stat og Kommune. Vor Frue Kirke blev genrejst i Aarene 1811—1829 (indviet den 7. Juni), og Metropolitanskolen genopførtes i Aarene 1811—16. Men Pengemangelen var ogsaa følelig ved de Bygningsarbejder, som de forskellige Institutioner maatte sætte i Gang; især var Fattigvæsenet nødsaget til omfattende Byggeforetagender. Den offentlige Byggevirk-somhed var præget af tvungen Sparsommelighed, hvad der mærkede dem baade i teknisk og æstetisk Henseende. Heldigere var man ved Gadernes Regulering; nogle Gader udvidedes, andre blev reguleret; der blev anlagt en ny Gade (Hausergade) fra Kultorvet til Aabenraa, og den blev i November 1811 opkaldt efter Etatsraad Hauser, der opførte Gadens daværende Huse, ejede en Del af Grundene og havde paataget sig Brolægningen. En anden Gade anlagdes fra Landemærket til Aabenraa; den fik i Februar 1817 Navnet Suhmsgade.

Perioden 1807—14 kom for lange Tider til at præge Byen arkitektonisk; Befolkningen var nøjsom i sine Fordringer til baade offentlig og privat Bygningskunst. »Den Tid var forbi, da rige Handelsmænd, Godsejere eller Hofmænd byggede Paladser; man byggede, hvad der var nødvendigt, og vænnede sig til ikke at stille for store Krav. Befolkningens ringe Tilvækst bevirkede vel, at der ikke foreløbig blev Boligmangel paa det stærkt begrænsede Territorium, men da saa Folkeforøgelsen kom, uden at Skrannerne faldt, maatte man tilmed rykke sammen i de saare økonomisk opførte Bygninger.«

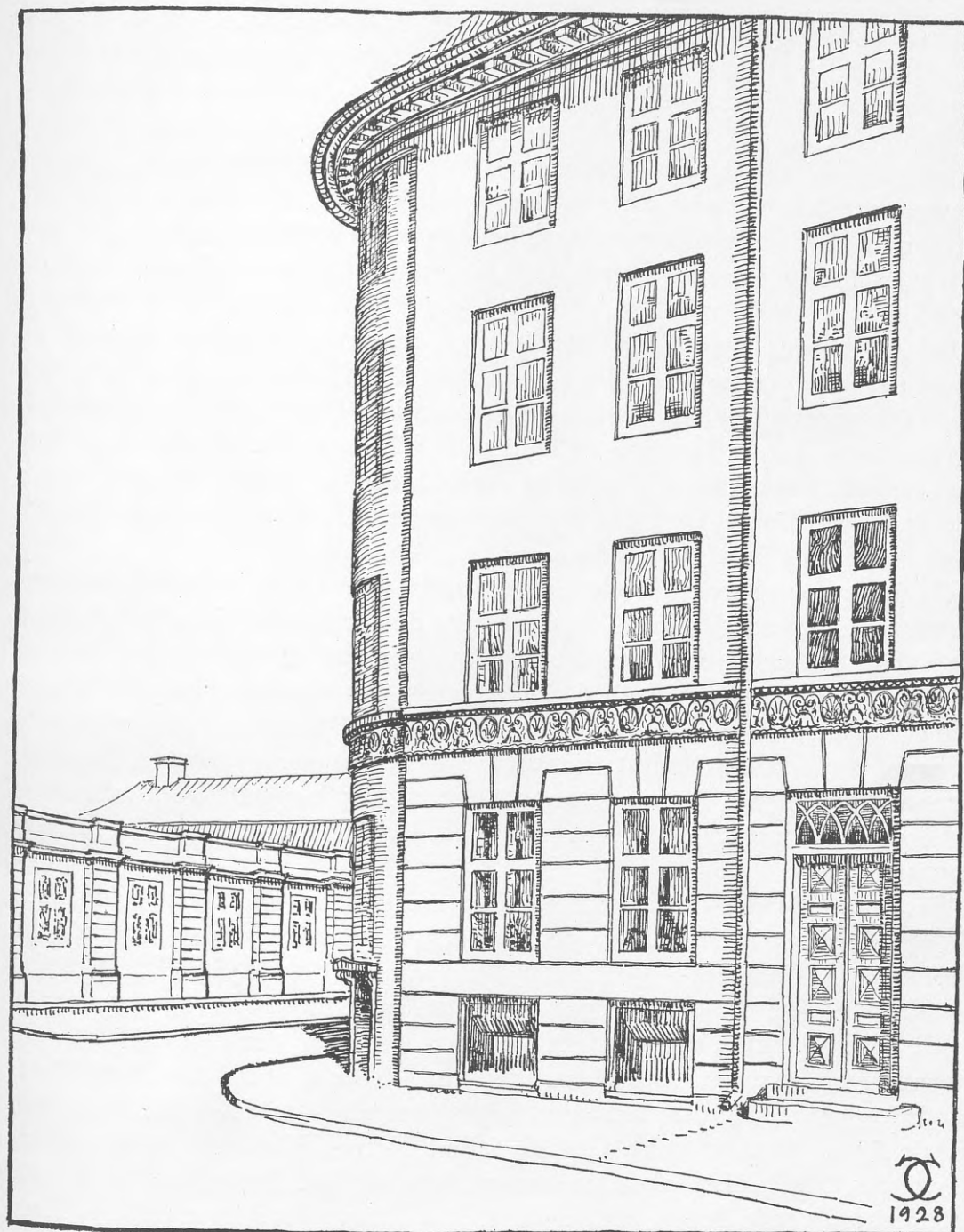

En anden Følge af Krigen var Dyrtiden, som Regeringen søgte at mildne ved Foranstaltninger, der minder om Verdenskrigens. Der blev nedsat Kommissioner, der skulde sørge for Forsyningerne og hindre Prisopskruningerne (Provideringsskommissionen af 25. November 1807; Medicinalprovideringsskommissionen af 19. Oktober 1808; Brændselsforsyningskommissionen af 19. Marts 1808). Der blev fastsat Maksimalpriser; Staten købte Varer ind og udleverede dem til nedsat Pris (saaledes Brød, Smør, Kød, Lys) fra særlige Udsalg, hvor Folk maatte staa i Kø i lang Tid og alskens Vejr. For at spare paa Kornet blev der bagt Brød af Blandingskorn, og man opmuntrede til Anvendelse af Hestekød; Myndighedernes Kamp med Bagere og Slagtere førte dog ofte kun til, at Varerne forsvandt af Omsætningen.

Industriens Arbejde var afhængigt af Konjunkturerne; man maatte kæmpe med den overvældende franske Konkurrence; adskillige Industrier blomstrede dog op; men det var et kunstigt Opsving med dyr Produktion og daarlige Varer. Inden for Haandværket var der Mangel paa Arbejdskraft, navnlig i Byggefagene; Svendene klagede over de lave Lønninger, Mestrene over Svendenes ublu Fordringer. For Handel og Skibsfart var det vanskelige Tider; den oversøiske Handel fik et Knæk, og Englændere og Kapere gjorde selv de nærmeste Farvande usikre. Desuden blev, navnlig fra 1812, Indskrænkningen i Omsætningsfriheden saa stor, at der næsten ikke var nogen lovlig Handelsvirksomhed tilbage. Landets Forsyning med Varer holdtes vedlige ved Kaperfarter og Smugleri, og dette i Forbindelse med Pengenes Kurssvingninger betød, at Handelen blev een stor Spekulation i Konjunkturerne, der kunde holdes i Gang hele Krigen; men da den ulykkelige Fred i Kiel den 14. Januar 1814 endte Danmarks Deltagelse i Krigen, og ordnede Forhold vendte tilbage, gik det ene store Handelshus til Grunde efter det andet.

Aarene 1807—14 gjorde København til Hovedstad for en reduceret Stat, der var blevet berøvet en Tredjedel af sin Befolkning, gjorde Byen til Hovedstad for en udmattet Nation, der var saa optaget af økonomiske Bekymringer, at den lod sig udelukke fra det offentlige Livs Affærer. 1807—14 gjorde København »til en forarmet By, hæftet fast til det Hus, den bar paa sin Ryg, dér levende sit Liv, derfra søgende Føden, hvor den var nærmest at finde. Og først gennem lange og trange Aaringer naaede København atter frem, saa at den kunde modtage en ny Tids Befrugtning, der skabte nye Former for den materielle og aandelige Udvikling.« — — —

Den kommunale Forvaltning foregik i Frederik VI's Tid, som den hidtil var

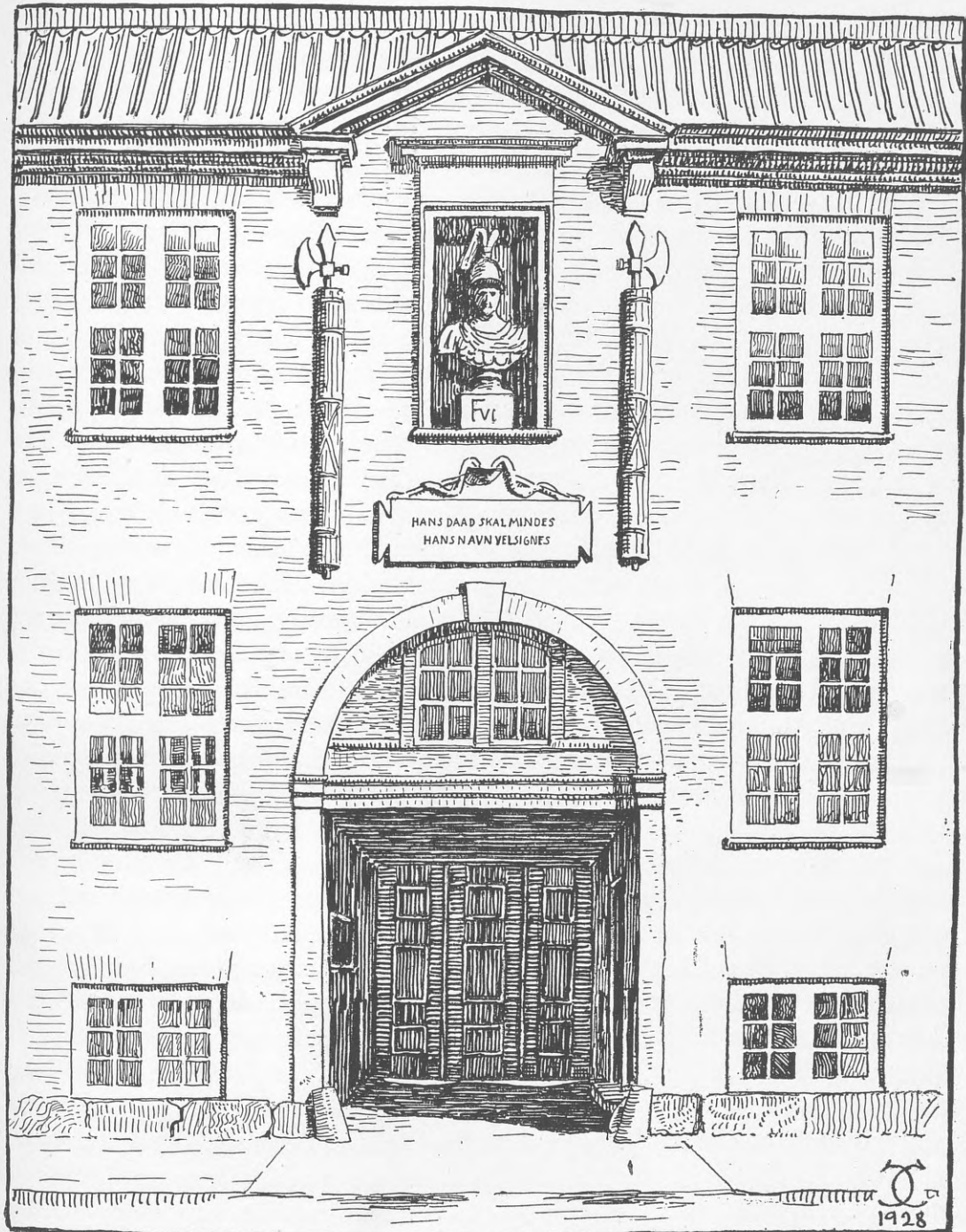
Hjørnet af Stormgade og Frederiksholms Kanal. Tegning af Charles Christensen.

foregaaet; der var Borgerraadet paa de 32 Mænd, der supplerede sig selv; Øvrigheden bestod af Borgmestre og Raadmænd, udnævnt af Kongen, og af Overpræsidenten, der repræsenterede Regeringens Kontrol med Forvaltningen; Skole- og Fattigvæsen havde sin særlige Bestyrelse. I 1819 ophævedes Brolægnings- og Lygtekommissionen, og dens Forretninger lagdes under Magistraten. Den 12. November 1817 oprettedes et tredje Borgmesterembede; til Gengæld blev i 1823 de lønnede Raadsmandsposter indskrænket fra 6 til 5. Embedsmændenes Tal forøgedes, efterhaanden som Forretningerne tiltog; men her mødte Magistraten hurtig Modstand hos de 32 Mænd, der stadig klagede over de stigende Udgifter til Administrationen; iøvrigt gav Gratiale- og Lønspørgsmaalet Anledning til en langvarig Strid mellem de 32 Mænd og Kancelliet. De kommunale Skatter bestod i Borgervæbnings-, Indkvarterings-, Renovations-, Vægter-, Lygte-, Sprøjte-, Brolægnings-, Vand-, Nærings- og Fattigskat; i Tiaaret 1821 til 1831 steg Skattens samlede Beløb kun med 10 %, et Forhold, der tyder paa Idyl, men var alt andet; der var ikke eet Omraade, der ikke trængte til Reorganisation, og ikke eet, hvor man havde Raad til det.

De første Forsøg med Gasbelysning var blevet gjort i 1813 af en Blikkenslager Irgens udenfor hans Butik i Købmagergade; de var blevet forbudt af Politiet, fordi de blev Aarsag til Gadeopløb. I 1825 og senere var der Forslag fremme om at erstatte Tranlamperne med Gasbelysning; men det blev først til Virkelighed i 1857! Den væsentligste Forbedring i Aarene til 1830 var, at Vandforsyningen i 1812 ophørte at være privat og overtoges af Kommunen; man tog Lersøen i Brug, en fortræffelig Reserve i tørre Somre; i 1815 begyndte Vandvæsenet at anlægge Dossingerne langs Peblinge- og St. Jørgenssø til Promenader for Københavnerne.

Fattigskatten beløb sig til omtrent en Tredjedel af det hele Skattebeløb; men de Bygninger og Stiftelser, der stod til Fattigvæsenets Raadighed, forbedredes ikke særlig i Tiden 1815—30; af Betydning var det dog, at St. Hans Hospital stod helt færdig i 1824, saa det gamle Hospital paa Ladegaarden kunde rømmes.

De eneste Afgifter, der lettedes i disse Aar, var dem, der gaves til Folk, der opførte nye Bygninger, idet man saaledes opmuntrede til at faa de grimme Tomter bebyggede; endnu 25 Aar efter Bombardementet laa der i Hjertet af den gamle By o. 50 ubebyggede Grunde, især i Nørre-, Klædebo- og Rosenborg Kvarterer. Nikolaj Kirkeplads laa i mange Aar med ussel Brolægning og spredte, uheldigt indrettede Boder; Staden mente ikke at have Raad til at regulere Pladsen; Taarnet blev istandsat og brugt til Vagttaarn for Vægterne. I 1818 fik Skiden-

Gaardsiden af Indgangen til Garnisonssygehuset i Rigsgade. Tegning af Charles Christensen.

stræde Navnet ændret til Krystalgade, Begyndelsen til en Række Ændringer af mindre velsete Gadenavne; samme Aar oprettedes Garnisonssygehuset i Rigensgade, og Aaret efter aabnedes Museet for nordiske Oldsager (paa Trinitatis Kirkes Loft). I 1825 aabnedes den første Rysensteens Badeanstalt (til 1893) og den første Dampbadeanstalt oprettedes i 1828 i Amaliegade 3. I 1829 stiftedes Polyteknisk Lærestanstalt i Studiestræde (den nuværende Universitetsanneks).

København havde mistet sin oversøiske Handel, og ligesaa gik det med dens Transithandel; Dampskibsfarten i 20erne havde ingen Betydning for Varetransporten; men Hovedpostlinjerne bragte dog København i hyppig og regelmæssig Forbindelse med Omverdenen. Da der næsten ingen Handelskredit var, blev Varehandelen indskrænket til det daglige Behov; for Københavnerne blev Følgen, »at vi atter fik Hamborgernes Overlegenhed og vor Afhængighed af denne Stad, hvilken vi i de senere Aar før Krigen mestendels havde unddraget os fra«. For at undgaa dette Forhold indførte man i 1824 indenbys Veksler. Samtidig med at man saaledes søgte at skabe nye Kreditmidler, oprettedes den 7. Juni 1825 et »Østersøisk Handelskompagni«, der blev til stor Gavn for Varekrediten. Den 1. Maj 1820 aabnedes desuden »Sparekassen for København og Omegn«. Der blev lovgivet om Retten til at drive Handel en gros og en detail; men baade Grosserere og Høkere jamrede over de daarlige Tider og med Rette; Hovedstadens Handel led under Øresundstolden og under Tabet af den oversøiske og Transithandelen. De københavnske Handelshuse faldt overende eller levede paa fordums Storhed, idet man havde vanskeligt ved at indskrænke sit personlige Forbrug; ca. 250 Fallitter ryddede op i de københavnske Firmaer i Femaaret 1816—20.

De vigtigste Industrigrene var Sukkerraffinaderi og Tekstil; dertil kom den kongelige Porcellænsfabrik; Gamsts og Caspersens Jernstøberier blev betydelige Virksomheder, og desuden maa nævnes Jac. Holms og Holmblads store Fabrikker og Urban Jørgensens Urindustri. Overfor den lille Industri og Haandværket greb Lovgivningen rask ind med indskrænkende Forholdsregler; der kom en Reaktion i Næringslovgivningen med sværere Svende- og Mesterprøver, med Forholdsregler mod Frimestre og »Fuskere«, med Forbud mod, at Svendene arbejdede i deres Logi.

Autoriteterne saa deres Opgave i at holde al politisk Diskussion nede, hvad der fremgik af den haarde Fremfærd mod Dr. Dampe, der vilde danne en »Jærnringsforening«, som skulde arbejde henimod en fri Forfatning. Dr. Dampe og en Ven blev arresteret i November 1820, blev dømt til Døden, men benaadet med livs-

varigt Fængsel paa Kristiansø. Presseforordninger udgik, den ene mere reaktionær end den anden, for at holde Styr paa Datidens Blade: »Statstidende«, »Dagen«, »Skilderiet«, »Politivennen« osv. En Lysside under Reaktionen var de store Navne i Kunst og Videnskab: Eckersberg, Freund og Thorvaldsen; Weyse og Kuhlau; Ryge og Frydendahl; Oehlschläger, Brødrene Ørsted, Rasmus Rask. I de økonomisk elendige Aar gav Staten dog Tilskud til Kommissionen for nordiske Oldsager (første Gang i 1818); det kongelige Kunstkammer fik i 1825 sin egen Bygning i Dronningens Tværgade Nr. 7; to Aar efter købtes den Lerche'ske Gaard til Naturhistorisk Museum.

To Tildragelser havde i disse Aar især sat Københavnernes Sind i Bevægelse: Tugthusoprøret og Jødefejden. Den første af disse Begivenheder vakte den største Bevægelse ved sit Omfang og sin Farlighed og mindedes mange Aar efter. I Tugthusafdelingen paa Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset havde Fangerne rottet sig sammen og vilde bryde ud, hvis ingen af Livsfangerne blev benaadet ved Reformationsfesten 1817; Rasphusfangerne vilde imidlertid ikke vente paa Vinteren, der kunde gøre det vanskeligt at rømme af Landet. Først prøvede Fangerne at naa ud i det fri ved at grave en underjordisk Gang; dette maatte de dog opgive, og de planlagde derfor at komme ud ved Hjælp af falske Nøgler og ved at binde Fangevogterne; de vilde derefter i samlet Flok søge over Volden, langs Vandrenderne og Fæstningsgravene ud til Kysten, hvor de vilde bemægtige sig et Skib for at sejle til en udenlandsk Havneby; Forbedringshusfangerne blev indviet i Planen, og Oprøret skulde paa et bestemt Signal ske Onsdag den 25. Juni 1817. Paa denne Dag blev en Fane stukket ud af et Vindue; Fangerne brød Døre og Porte op med falske Nøgler, bevæbnede sig med Knipler og lignende og tvang Betjentene tilbage; Vinduerne blev kastet ned i Gaarden, der blev sat Ild paa Tugthusafdelingen, Kvindefdelingens blev brudt op, og det lykkedes en Del Fanger at undslippe. Der var blevet tilkaldt Militær; det gav Ild mod Fangerne, som angreb med Sten, og hvad de ellers kunde faa fat paa; tilsidst lykkedes det dog Soldaterne at slaa Tumulten ned. Der blev straks nedsat en Standret, der begyndte sit Arbejde allerede den føl-

Bygningssten fra Fængslet paa Christianshavn. (Bymuseet).

gende Nat; 59 Fanger kom for Retten; 19 blev dødsdømt, og af dem blev de 14 henrettede, medens 40 fik haarde legemlige Revselsler eller strengere Fængsel. I den følgende Tid maatte man bruge Kastellets Krudttaarne til Fængsel, især for de farligste Fanger; Tugthusafdelingen var brændt og de andre Afdelinger halvvejs ødelagt; det varede mange Aar, inden Bygningerne var istandsat.

Den anden store Tumult, der satte Københavnernes Sind i Bevægelse, var Jødefejden i 1819. Allerede i Krigens Tid havde man været forbitret paa Jøderne, der var dristige Børsspekulanter; man gav dem Del i Skylden for Statsbankerotten 1813, og de antisemitiske Skrifter i Tyskland fik hjemlige Sidestykker under »den litterære Jødefejde«, der udbrød i 1813. Modviljen vedblev, og da der i 1818—19 blev øvet Voldsomheder mod Jøderne i Tyskland, forplantede denne Bevægelse sig ogsaa til Danmark og gav i København Anledning til »Nævejødefejden«. Den 4. September 1819 og følgende Dage blev der slaet Ruder ind hos en Del Jøder, især i de større Butikker; adskillige Jøder blev forulempet, enkelte led endog alvorlig Overlast. Tumulten gjorde et alvorligt Indtryk, da Røret var stærkt og Opløbene talmæssigt betydelige; men der skete dog ikke Voldsomheder i samme Forhold. Opslag paa Gaderne opfordrede til Deltagelse i Optøjerne, og Politiet viste stor Malkonduite. Ved Politibekendtgørelse den 5. September og ved en kongelig Bekendtgørelse Dagen efter søgte man at standse Urolighederne; der blev nedsat en Kommission med Standrets Myndighed, og Politidirektøren udlovede 4000 Rbdlr. for Angivelse af Ophavsmændene til Plakaterne og 200—1000 Rblr. for Angivelse af Deltagere i Tumulten. Det var især galt i Dagene 4.—14. September og den 28. Oktober; men efterhaanden lykkedes det at standse Optøjerne. Den nedsatte Kommission behandlede over 100 Sager; 5 Personer fik fra 1 til 3 Aars Rasphus eller Forbedringshus og 23 Personer 10—30 Dages Vand og Brød. Fejden gav Stødet til, at en Del velstillede jødiske Familier gik over til Kristendommen, og deres Efterkommere smeltede sammen med det københavnske Bourgoisi. — —

Det sidste Aarti af Frederik VI's Tid, 1830—40, var en Fremgangens Tid for Landet som Helhed. Skønt Hovedstaden stadig led under Krigens Følger og materielt set stod i Stampe, var den dog Landets Centrum, Residensstaden, Embedsbyen, Garnisonsbyen, Hovedsædet for Kunst og Videnskab, Midtpunktet for de politiske Bevægelser, da de begynder at dukke op; men først og sidst var København i 30erne en æstetisk By; det var Digterværker og Teater, der optog Sindene mest, og det blev af mange følt som en Befrielse, da Politiken begyndte at beslaglægge Interessen. I 1837 hedder det i et Brev: »Det bliver mere og mere pyt-

agtigt herhjemme, Stagnationen er nær ved at vokse over Ørene, og vi lever som Maddiker i en Pyt raadent Vand. Denne raadne Tilstand er mærkelig tiltagen som en Følge af den totale Standsning i mange af Regeringens Affærer paa Grund af Kongens langvarige Skrøbelighed.

Det var en Tid, hvor man havde Trang til at virke i Forening; der dannedes Haandværker- og Industriforeninger; der blev oprettet nationale og politiske Foreninger; Kunstforeningen er stiftet 1829, Musikforeningen 1836, Dansk historisk Forening 1839, Naturhistorisk Forening 1833; det vrimlede med Læseselskaber, dramatiske, musikalske og selskabelige Klubber, og i velgørende Øjemed oprettedes Asyler (og Asylselskaber), Bospisninger, Forbedringsanstalter.

I Byens Forvaltning blev imidlertid i 30erne alt ved at være som før; der var stadig Stridigheder mellem Magistraten og de 32 Mænd om økonomiske Spørgsmaal; Borgerrepræsentanterne vilde have større Indflydelse paa Administrationen; men Aarene gik, og efterhaanden kom Spørgsmaalet om en helt ny Kommunalordning til at beskæftige Sindene. En Reform paa dette Omraade maatte komme paa Dagsordenen, saasnart der blev Tale om en Løsning af de Baand, hvormed Enevælden havde strammet Samfundet; Københavns Styrelse var ikke i Hænderne paa Borgerskabet, men paa Magistraten, et selvsupplerende Kollegium, der repræsenterede en begrænset Kreds af Familier.

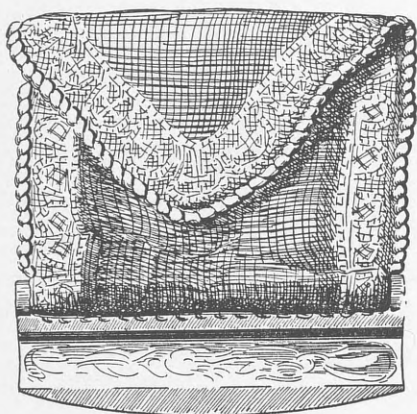
Allerede i den første Stænderforsamling 1836 var der af Professor P. G. Bang indbragt et Andragende om Københavns kommunale Styrelse; i 1838 forelagde Regeringen sit Forslag for Stænderne, og den 1. Januar 1840 kom Kommunalloven for København: De 36 Borgerrepræsentanter skulde vælges af Befolkningen, hvis Valgret dog var stærkt indskrænket af Censurbestemmelser (der var i 1840 kun 1929 Vælgere af en Befolkning paa 120,000); de 6 Raadmænd skulde vælges af Borgerrepræsentanterne, men have Kongens Stadfæstelse; endelig var de tre Borgmestre og Overpræsidenten stadig kongevalgte.

Et Udtryk for Hovedstadens Stagnation finder vi ogsaa i Skatterne, idet Totalbeløbet for Aaret 1831 er det samme som for Aaret 1841; ogsaa de enkelte Administrationsgrene holder sig paa et omtrent ensartet Stade. En stor Begivenhed i Brolægningsvæsenets Arbejde var Omlægningen af Kongens Nytorv, der blev paabegyndt i 1833; Indsigelser fra Kunstakademiet standsede Arbejdet, og i Aarevis laa Torvet hen i vild Uorden med store Stendynger, indtil Kongen i 1839 beordrede Arbejdet fuldført. En anden af Stadens Pladser, Hauserplads, blev efter 1838 brolagt og bestemt til Hjælpetorv for Kultorvet; Pladsen, der egentlig var Tomten efter Fattigvæsenets Tvangsarbejdsanstalt i Pustervig, som

var brændt ved Bombardementet 1807, havde da ligget i Kaos i 30 Aar. Derimod vedblev Nikolaj Plads at henligge i Uorden som hidtil.

I Tiaaret 1830—40 foregik der en ret livlig Bebyggelse af København; de Tomter, der endnu var tilbage fra Bombardementets Dage, forsvandt; flere af Stadens Pladser blev reguleret, og navnlig i Forstæderne blev der bygget meget, idet Demarkationsservitutten dog stadig satte Grænser for Bebyggelsen. I en Ud-

Fyrstaal med Tøjpose, hvori Flintesten og Fyrsvamp.

talelse fra de 32 Mænd hedder det 1837, at »i senere Tider Bygningernes Antal saaledes er tiltaget, at mange Lejligheder staar ledige«; men i det Hele foregik der ikke større Forandringer i Byens Udseende; Pengetrang og den herskende Smag hindrede det. Af offentlige Byggeforetagender fra disse Aar kan foruden Genopbyggelsen af Universitetet (1831—36) nævnes den nye Artillerikaserne paa Kristianshavn (færdig i 1836), en

Hovedreparation af Børsen (1834), Døvstummeinstituttet paa Glacisvænget uden for Kastellet (1838); Haandværkerstiftelsen (1837; flyttet til Blegdamsvej 74 i 1903), den nuværende Synagoge i Krystalgade (indviet den 12. April 1833) og Lene Fränkels og Eibeschutz's Stiftelser (1834).

Københavns Folketal, der 1769 var o. 80,000 Indbyggere, var i 1801 steget til 101,000, og der var ved denne Folketælling flere Mænd end Kvinder, hvad der ikke har været Tilfældet ved nogen senere Tælling. I 1834 havde Hovedstaden 119,000 Indbyggere og i 1840 knap 121,000. Der var altsaa paa 40 Aar kun en Tilvækst paa o. 20 %; til Sammenligning kan anføres, at i de 20 Aar 1880—1901 steg Folketallet fra knap 235,000 til knap 361,000, eller en Tilvækst paa o. 52 %.

Opgaven for den københavnske Handelsstands Bestræbelser var i disse Aar at faa sat Fart i Hovedstadens Handel igen. Grosserersocietetet indgav Andragender i 1825, i 1831 og i 1834, hvori der klagedes over den underordnede Stilling, København indtog som Handelsstad, navnlig set i Forhold til Hamburg; man anviste forskellige Veje, som Regeringen kunde gaa; men alle Henvendelser blev uden Resultat. Saa henvendte Handelsstanden sig til de københavnske Stænderdeputerede i 1836, og fra da af begynder endelig de mange Klager at frugte,

idet der indførtes forskellige Smaaændringer i Handelslovgivningen: Asiatisk Kompagnis Monopol ophævedes, der skete forskellige Takstnedsættelser i Toldloven 1838, Auktionsgebyrerne blev nedsat, og det skarpe Skel mellem Grosserere og Detailhandlere blev mildnet; Bolværksafgifterne blev reduceret, og fra 1839 blev der indrettet Uldmarkeder (to Gange aarligt). Nok saa vigtigt var den Nedsættelse af Øresundstolden, der efter mange Overvejelser blev København til Del 1842. Alle disse Lettelser synes væsentlig at have medvirket til, at Københavns Handel fik den Opgangsperiode, der begyndte i 1840erne.

I 20erne havde Reaktionen behersket Haandværkslovgivningen; i det næste Tiaar gik man lempeligere til Værks. Der kom Ønsker frem om en Reform af hele Lavsordningen; der blev nedsat en Komité i 1840 til Drøftelse af Spørgsmaalet; men Overvejelserne varede en Snes Aar og endte med et voldsomt Brud med Fortiden.

Flaskestempel. (Nationalmuseet).

Den 3. December 1839 døde Frederik VI, 72 Aar gammel, og fulgtes paa Tronen af Kristian VIII. København stod over for et Tidsrum, der kan betegnes som en Overgangstid, Aarene 1840—1857, hvor »Bruddet med det gamle og Forberedelsen til det nye fandt Sted«. Disse 18 Aar »rækker fra Tranlamperne til Gasbelysningen, fra Lavstvungen til Næringsfriheden, fra Enevælden til Folkestyret, — men først og sidst fra den befæstede Residensstad til den aabne By for Handel og Industri«.

København omkring 1840 er Voldenes By; det er Voldene, der gav Hovedstaden dens ejendommelige Præg; de »var Hegnet om den gamle Tid; med deres Fald begyndte den nye«. Historikeren Villads Christensen har givet denne smukke Skildring af Voldene:

»Malerisk tog de sig ud med de grønne Skrænter og Træernes bølgende Kroner, med en Mølle paa hver Bastion og med Stadsgravens Vand om deres Fod. Fra Spadserestien oppe paa Bastionerne tegnede alle Byens Taarne sig i Silhuet mod Himlen, medens til den anden Side Blikket kunde vandre frit hen over det vide, aabne Forterræn. Stod man f. Eks. ved Nørreport, hvor Volden naaede sin største Højde, havde man hele Landskabet mellem Svanemøllebugten og Kallebodstrand liggende udbredt foran sig, — aabent mod Nord helt ud til Fortunen og til Bernstorff Slot, men lukket mod Vest af et Højdedrag, hvor Bispebjerg Mølle

og Frederiksberg Slot stod øverst paa Bakkekammen. Langs Voldenes Fod og de vandfyldte Grave slyngede Kirsebærgangen og mange lønlige Stier sig gennem et Vildnis, hvor Plante- og Dyrelivet fik Lov at skøtte sig selv; og idylliske Smaa-øer, der senere fik Navne som Capri eller Tivoliøen, hævdede sig som svømmende Skove over Vandfladen. Hinsides Graven laa det afspærrede Glaci, hvor Trævækst og Underskov bredte sig frodigt; længere ude kom Kirkegaarde, Stubmøller og Gartnerier, saa de tre Søers blinkende Flader mellem træbevoksede Stier, og udenfor den de store Haver og Parker omkring Lystgaardene i de landlige Forstæder, — et bølgende Grønt saa langt Øjet kunde række.«

Men disse Volde gav Hovedstaden et provinsielt Smaastadspræg; de umuliggjorde Byens Udvidelse, hæmmede den i dens Forbindelse med Omverdenen; »de spærrede den friske Luft ude fra de overfyldte Smaalejligheder i de beklumrede Gader.«

København var en Fæstning; al Passage til og fra Byen maatte foregaa gennem de fire mørke og snævre Byporte, der var lukket om Natten. Vilde man føre Varer ind i Byen maatte man betale Bytold ved Acciseboderne, der laa ved Trommesalen, ved Peblingebroen over til Nørrebro og ved Hjørnet af Sortedamssøen paa Østerbro. Desuden maatte der erlægges Bompengge ved Byens Bomme, der var anbragt i selve Ravelinen, det befæstede Udenværk foran Porten.

Inden for Voldenes Ramme levede Københavnerne sammenstuvet paa den mindst mulige Plads. Bygningerne, der blev opført omkring 1840, var rene Fattigkaserner, hvortil Autoriteterne indirekte havde opmuntret med Bestemmelsen om, at Beboelseslejligheder paa 64 Kvadratalen og derunder var fri for Byggeafgift; Kælderlejligheder blev almindelige, ja selv Høsehuse og Brændeskure ses at være blevet omdannet til Menneskeboliger.

Befolkningen havde lige saa lidt som Myndighederne Forstaaelse af Hygiejnens Betydning; det skulde først en farlig Epidemi lære dem. København var »en meget skiden By«; kun to Gange ugentlig blev Gaderne fejtet, og kun paa disse to Dage indfandt Skraldevognene sig. Rendestenene var aabne, havde kun ringe Fald og var altid halvfylt med stinkende Vand og Mudder. Det er heller ikke noget godt Tegn, at man stadig havde en kommunal Bestillingsmand, hvis Hverv var at bortskaffe Aadsler fra Gader og Veje. Gadernes Brolægning var ikke god. Brostenene var spidse, ikke terningformede og forskubbedes let, da de var sat i løs Sand. Den fuldstændige Mangel paa offentlige Nødtørftsanstalter og det Forhold, at Flertallet af Byens Latriner stadig var indrettet efter det gamle Grubesystem, gjorde ikke Byens Atmosfære bedre.

Byens Drikkevand kom til Staden gennem Trærender; ganske vist havde man forsøgt med Jernrør; men da disse blev fortæret af Rust, havde man atter taget Trærenderne i Brug. Vandet kom dels fra Emdrup Sø, dels fra de tre Søer uden for Voldene; men overalt maatte man føre Vandet op i Husene ved at bære det op fra Gaarden. Vandet var næsten udrikkeligt; Vandrenderne førte ofte i betænkelig Nærhed forbi Latringruberne, og Vandet indeholdt forraadnende Plantedele, Myggelarver, ja selv Igler, Haletudser, Salamandre og døde Fisk; Aal kunde slet ikke holdes ude af Renderne.

Byens Politikorps talte i 1840 med Politidirektør, Kontorpersonale, Betjente, Arrestforvarer og Portner kun 85 Mand. Til daglig laa Borgerskabet i Krig med Politiet, og Betjentene bar ikke deres lange Bambusstokke forgæves; Politiets Fremgangsmaade var kategorisk og summarisk. Arresterne og Fængslerne var uhyggelige, fyldt med alskens Kryb og uden Opvarmning om Vinteren. Vægterkorpset var i 1840 paa 188 Mand; det skulde hjælpe Politiet med Ordenens Opretholdelse; som Natvægtere passede de Gadelygterne, der stadig var Tranlamper; Vægterne var ogsaa Torvevægtere, og som Taarnvægtere spejdede de fra Byens Kirketaarne efter Ildebrand; naar der opdagedes Ildløs, skingrede Vægterpiberne over Staden og de svære Vægtere i de lange Kjortler løb gennem Gaardene og raabte Brand, hvorefter hele det indviklede og omstændelige Brandalarmeringsapparat sattes i Bevægelse. I Modsætning til Politiet var Vægterne vellidt af Befolkningen.

I Københavnerens daglige Liv omkring 1840 raadede stadig Rationalismens Aand; de kirkelige Interesser var smaa. Kirkebesøget var sparsomt, især om Vinteren, og Helligdagene overholdtes ikke; naar blot Butiksdøren var skoddet, var Loven efterkommet, og der handledes saa ad Bagdøren; de stakkels Butikssvende var der ingen, der tænkte paa. For Befolkningen var de kirkelige Handlinger kun Ceremonier. Ved Konfirmationen blev Konfirmanderne ordnet paa Kirkegulvet efter Forældrenes Stand og Stilling. Begravelserne foregik altid fra Hjemmet og var hele Optog med Sørgekapper og stort Følge; Traktementet ved Begravelsesgildet bestod i Vin og Kage, men ofte kunde Omkostningerne derved være ruinerende for Familier i smaa Kaar. I Kirkerne blev Stolestaderne lejet ud; i det hele tog Kommunalbestyrelse først og fremmest Hensyn til Byens Kasse, derfor maatte Kirkerne og deres Drift ikke koste for meget; af denne Grund var Kirkerne ikke opvarmede.

Der var megen Fattigdom i København i disse Aar; da Priserne paa Livsfornødenheder begyndte at stige, blev det især mærkbart; man søgte at dæmme op

for den værste Nød ved at rejse Stiftelser og oprette frivillige Hjælpekasser. Hvor dette ikke rakte til, tog Velgørenheden fat med Bispisningsanstalter, Asylter, Vuggestuer; hvor heller ikke dette forslog, var der kun Fattigvæsenet tilbage.

Som den faste Ramme om dette København stod altsaa Voldene, hæmmende al Udvikling, spærrende for Fremskridt; men Tiden gik, Fæstningen faldt, og Genvordighederne blev hurtig glemt. Tilbage i Erindringen blev et helt andet Billede af Voldene: deres landskabelige Skønhed »i den stille Aften, naar Larmen fra den store Stad lidt efter lidt døde hen, og Fuldmaanen sejlede højt paa Himlen, spejlende sig i den blanke Flade, mens Nattergalen slog sin Trille i Buskene i Kirsebærgangen, og kun et enligt Lys i Møllen oppe paa Bastionen røbede Menneskers Nærhed«.

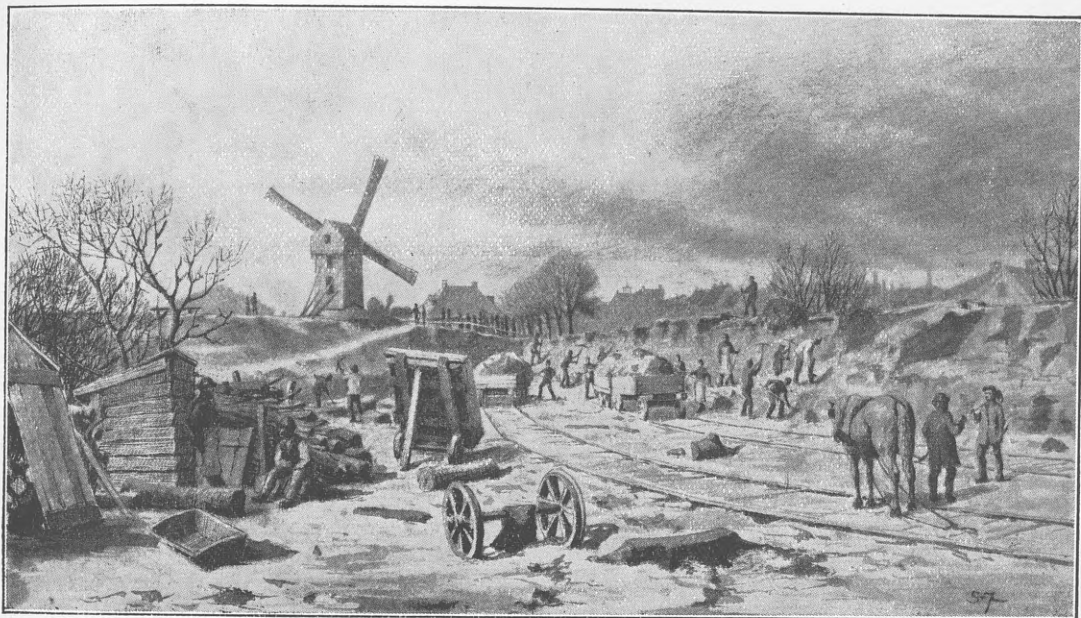

FRA DEN GAMLE BRÆNDERIGAARD I VOGNMARGERGADE 25

Det svære Jernrør, der gik ud gennem Porten, var til Aftapning af Bærme.

Efter Akvarel af Charles Christensen.

VOLDENES FALD

Af ARTHUR G. HASSØ

Efter 1840 begyndte den nye Tid at nærme sig. Dampmaskinerne holdt deres Indtog i København, trods alle Klager over deres Røg og Brandfarlighed. Vejrmøllerne paa Volden og i Forstæderne begyndte at tage Dampkraften til Hjælp, og snart fulgte andre Virksomheder efter. Med de forøgede Produktionsmuligheder fulgte Kapitalkoncentrationen; Industriforeningen (stiftet 1838) gav Stødet til Oprettelsen af de første Aktieselskaber: Det sjællandske Jernbanelsselskab, Tivoli, Hippodromen, Kasino og en Række industrielle Anlæg. Ogsaa uden for Aktieselskabernes Kreds rejstes mange nye Virksomheder i disse Aar; i 1843 begyndte H. H. Baumgarten et Maskinværksted, der nu er blevet til Selskabet Burmeister & Wain; samme Aar støder vi første Gang paa et andet verdenskendt Navn, Svitser. I 1843 begyndte ogsaa Ferlews Virksomhed; i 1853 grundlagdes Bing og Grøndahls Porcellænsfabrik, Brygger J. P. Jacobsen, der i længere Tid havde brygget Bajerskøl, grundede Bryggeriet Carlsberg, der begyndte sin Virksomhed i 1847.

Bag hele denne Bevægelse stod Industriforeningen, ivrig, idérig og udrustet med Sagkundskab og Autoritet; et af dens Midler var Afholdelse af Industri-

udstillinger. Foreningen havde først til Huse i en Lejlighed ved Kongens Nytorv; den flyttede i 1841 til Gaarden »Vildmanden« paa Hjørnet af Østergade og Kristen Bernikowsstræde; i 1856 købte man Peschiers Gaard (nu Landmandsbanken) ved Holmens Kanal. Foreningen var tillige Hjemsted for liberale Idéer, hvorfor man fra konservativ Side stiftede Haandværkerforeningen (1840), der skulde kæmpe for Lavstanken og mod Næringsfrihed. Industriforeningens største Bedrift var Dannelsen af det sjællandske Jernbaneselskab; Banens Anlæg fra København til Roskilde blev bevilget i 1845 og Trafiken aabnedes i 1847; Københavns Banegaard laa i Dronningens Enghave og var som alle andre Bygninger paa Demarkationsterrænet opført af let Bindingsværk.

Alt, hvad der høres om Københavns Handel omkring 1840, er Klager over Tilbagegang og Forfald: ingen Skibe i Havnen, ingen store gamle Handelshuse, Børsen uden Betydning. Den eneste betydelige Handelsvare for København i disse Aar var Tømmer; men ellers var Byens Handel som før hæmmet af Skibsaccisen (fra Kristian V's Tid) og især af Toldbestemmelserne; Øresundstolden var blevet saa trykkende, at det tilsidst var billigere at indføre Varer til København over Land fra Hamburg. I 1842 kom der adskillige Lettelser i Toldsatserne, et Led i Kristian VIII's forstandige Toldpolitik. Med smaa Skridt gik man frem mod stadig større Frihandel; i 1851 blev der indrettet et Frilager paa Københavns Toldbod; derimod blev der ikke noget af Planerne i 1849-51 om at gøre København til en Frihavn. Bestræbelserne maatte samle sig om at gøre Handelen uafhængig af Hamburg, der havde bemægtiget sig hele Danmarks Omsætning. Regeringens Arbejde i den Retning fik her en Støtte af Begivenhederne 1848-50; Kri-gen bragte en Standsning i Hamburgs Handel paa Danmark; i Stedet styrkedes Forbindelsen med England, der i 1849 havde givet Indførselen af dansk Korn fri. Københavns Handelsflaade begyndte atter at vokse efter 1845, og efterhaanden som Handelen steg, fik Børsen atter Betydning; i 1856 blev Børsbygningen overdraget til Grosserersocietetet. Det største Skridt mod Frihandel blev taget i 1857, da Øresundstolden ophævedes; en Pengekrise gjorde yderligere Københavns Handelsstand uafhængig af Hamburg, og endelig satte den almindelige økonomiske Opgang i Landet den danske Handel i Stand til at undvære den udenlandske Kredit. — — —

Hvad Selskabelighed og Forlystelser angaar, saa er der Vidnesbyrd nok om, at Københavnerne nu vilde til at more sig oven paa den lange Forsagelse under Frederik VI. I rette Øjeblik optraadte den Mand, der kunde organisere Hovedstadens Forlystelsesliv, blive Byens Fornøjelsesraad. Agent Georg Carstensen fik

i 1842 Bevilling til at anlægge et Tivoli, og allerede i August 1843 kunde Etablissermentet aabnes; det var for Byen et Eventyr, og Københavnerne talte ikke om andet end Tivoli. I 1845 fik Carstensen dannet et Aktieselskab Kasino, der skulde drive Vinterhave med Musik og Restauration; man købte Krabbe-Carisius' Gaard i Amaliegade, og her aabnedes Kasino i Februar 1847; Foretagendet slog imidlertid fejl; allerede i 1848 var Selskabet fallit, og da Kasino aabnedes igen samme Aar, var det som Teater. Ogsaa Alhambra i Frederiksberg Allé (aabnet 1857) skyldte Carstensen sin Tilblivelse.

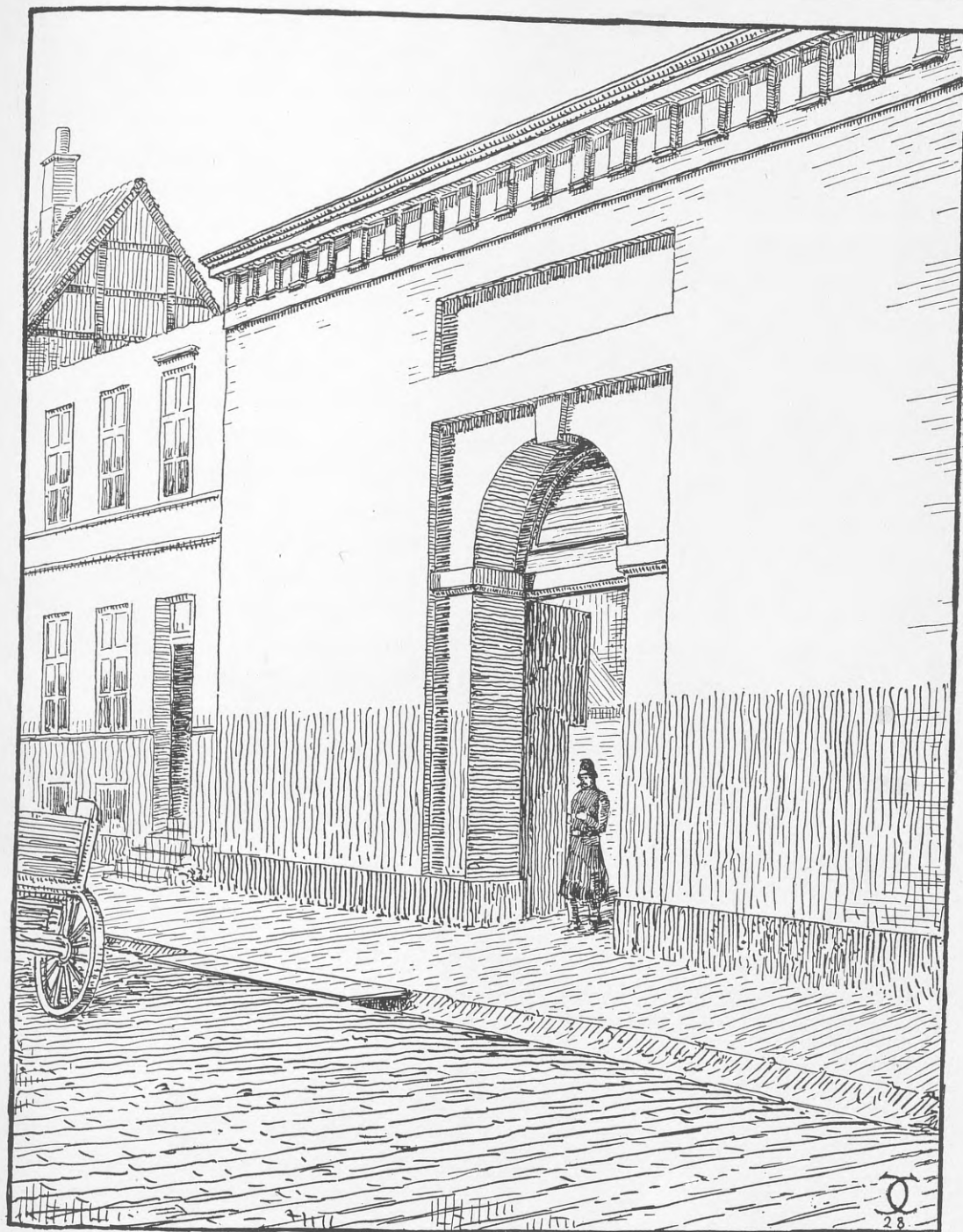
Paa disse og mange andre Smaating kunde det mærkes, at for Byen og dens Befolkning var en ny Tidsalder ved at bryde igennem. Hovedstaden fik et stadig mere civilt Udseende; Skildvagterne uden for Raadhuset og det civile Arresthus blev inddraget. Husene fik Gadenummer i 1859. De store Omnibusser begyndte at præge Gadebilledet. Byen fik sit Storstadshotel, det nuværende Hotel Phoenix. Der kom Konditorier og Kaféer, næsten udelukkende i Hænderne paa Italienerne og Schweizere (Otto, Gianelli, à Porta). — — —

Medens der for Landbruget begyndte en god Tid i Fyrreterne, betød Prisstigningen paa Landbrugsprodukterne, at det blev strenge Tider for Smaafolk i Byerne. En haard Vinter i 1845, en almindelig Misvækst uden for Danmark i 1846 og en engelsk Pengekrise, der naaede Danmark i 1847, foraarsagede i sidstnævnte Aar en Dyrtid i Danmark, som man i lange Tider ikke havde oplevet Magen til. Der blev Røre, især blandt Arbejderbefolkningen; men ved forskellige Lettelser og regulerende Foranstaltninger prøvede Regeringen paa at lindre Nøden; bl. a. blev der til Byens Fattige uddelt Brødkort, der lød paa Godtgørelse af 1½ Skilling pr. Pund Brød; disse Kort skulde Bagerne modtage som Betaling, og de fik Korrenes paalydende Værdi godtgjort af Staten. Det var tunge Tider, og først da man fik Vished for, at Høsten 1847 gav rigeligt Udbytte, kunde man aande lettet op. Takkegudstjenesten den 26. September »blev som en Indgang til den nye løfterige Tid, der nærmede sig. Nu var det haardeste overstaaet; Kampen og Møjen var glemt. Styrket efter Krisen, vaagent og sundt, med Forraadskamrene fyldte paa ny og med ubrugte Kræfter i Gem gik Folket frem fra den lange Stilstands Dvale, ind til de store Begivenheder, som det langsomt var modnet til.«

Da man i Januar 1840 med Pomp og Pragt havde fulgt Frederik VI til hans sidste Hvilested, bar man samtidig det gamle politiske System, Enevælden, til Graven. Kristian VIII's Regeringstid var en Overgangsperiode til den nye Tid, til Folkefrihedens Tid. Den politiske Opposition mod den nye Konge begyndte lige fra hans Tronbestigelse. Studenterne overrumplede ham paa hans første Rege-

ringsdag med en Adresse, hvori man rent ud forlangte Trykkefrihed og fri Forfatning, og snart fulgte den ene Deputation efter den anden; saaledes mødte Københavns Magistrat op med Overpræsidenten som Ordfører; i sit Svar til denne mindede Kristian VIII om den gamle Bestemmelse i Stadens Privilegier, at Overpræsidenten, en Borgmester og to Repræsentanter for Borgerne altid skulde have fri Adgang til Kongen om Byens Anliggender. Men da kort efter de 32 Mænd gav Møde og talte om større kommunal Frihed, var Kongen træt af de mange Krav og svarede afvisende. Det viste sig, at man havde gjort sig Illusioner om hans Liberalitet, og derefter stillede det københavnske Frihedsparti sig fjendtlig overfor ham, samtidig med at Kravene om en Konstitution blev fremsat i en stadig skarpere Form, saaledes i Borgerrepræsentationens Kroningsadresse, der blev oplæst for Kongen den 2. Juli 1840. Forholdet mellem Kongen og det København, der betød noget, var ikke godt og blev det aldrig; han havde stadig Sammenstød med Borgerrepræsentanterne, og det er let at forestille sig, hvorledes den oprørske Stemning gav sig Udtryk paa Gader og Stræder; Gadeoptøjerne, der begyndte ved hans Sølvbryllupsfest i 1840, fortsattes hele hans Regering igennem. De national-liberales Hovedorgan var »Fædrelandet« (stiftet i 1834), der begyndte som Dagblad i 1840; dermed begyndte moderne dansk Journalistik. Ved »Fædrelandet«s Side stod Oppositionsbladene »Kjøbenhavnsposten«, »Korsaren« og Ugebladet »Den Frisindede«. Pressen, og selvfølgelig især den oppositionelle Del deraf, havde vanskelige Forhold under Kristian VIII; naar det sagdes, at der ikke var Censur i Danmark, var det kun rigtigt paa Papiret; i Virkeligheden trivedes Censuren frodigt. Og ligesom der blev passet paa, hvad Folk læste, saaledes blev der ogsaa vaaget over, hvad de fik at høre; alle Foreninger stod under Politiets Opsyn. I Fyrerne begyndte desuden de første spæde Spirer til en Arbejderbevægelse at vise sig, selvom de første Foreninger, Svendene dannede, var Sangforeninger.

Kristian VIII døde den 20. Januar 1848, og sjælden er der ved et kongeligt Dødsfald vist mindre Sorg af en Hovedstads Befolkning end ved denne Lejlighed. Baade Borgerrepræsentationen og de københavnske Stænderdeputerede havde endnu samme Dag deres Adresser om en fri Forfatning færdige; men Frederik VII frabad sig foreløbig alle Henvendelser af denne Art. Han gav dog straks store Indrømmelser til Trykkefrihed og gav den stakkels Dr. Damppe Frihed og en lille Pension. Da kom i Februar og Marts Revolutionerne i Udlandet; ogsaa i København fulgte Begivenhederne Slag i Slag, med Kasinomøderne, med Folketoget til Kongen, hvor Hovedstadens Magistrat og Borgerrepræsentation gik i Spidsen, med Martsministeriets Dannelselse og med Efterretningen om det slesvig-holstenske

Den gamle Indkørselsport til Prinsens Palæ fra Ny Vestergade. Bygget af Harsdorff. Nedrevet 1888.
Tegning af Charles Christensen.

Oprør. For Hovedstaden blev 1848 det »mærkværdige Aar«; man følte det store Ansvar, man havde paataget sig; det var en underlig Tid, en Blanding af paa den ene Side Tro paa Fremtiden og Glæde over de nationale og liberale Idéers Sejr og paa den anden Side Tvivl, Mistro og Utryghed. I Efteraaret blev København første Gang Vidne til en Valgkamp, og næste Aar fik Danmark sin Grundlov. I 1850 blev Oprøret i Hertugdømmerne dæmpet; Freden var genoprettet, den politiske Frihed vundet; nu kunde der tages fat paa Reformer for Hovedstaden.

1848 havde ikke ændret Hovedstadens Udseende; »endnu laa de spærrende Volde omkring Byen, endnu stod Bommænd og Konsumtionsbetjente i alle Porte, endnu laa det store Demarkationsterræn unyttet hen foran Byen, medens Folk inden for Voldene trængtes om hver Tomme Plads. Nu kom imidlertid de første Indrømmelser til den nye Tid: Portene aabnedes. Nørreport havde længe staaet aaben om Natten for dem, der vilde betale; i 1848 bestemtes, at ogsaa Vesterport skulde være til at passere om Natten paa samme Vilkaar; Østerport fulgte efter i 1851, Amagerport i 1852 og Norgesporten i Kastellet i 1853. Fra 1. April 1852 blev Byen fri for Konsumtionsafgiften; »Posekiggerne« forsvandt, og allerede i 1852 blev de fire Konsumtionsbygninger uden for Portene solgt ved Auktion. Derimod vilde Kommunalbestyrelsen værge, saalænge som muligt, den aarlige Indtægt paa 25—30.000 Rdlr., den havde i Port- og Passagepenge, og ligeledes Brændeafgiften, ca. 1800 Rdlr. aarlig; i 1848 byggede man et nyt Bomhus ved Vesterport, og i 1856 lod man endog det gamle Bomhus ved Nørreport nedrive og opførte i Stedet en ny lille, grundmuret Bygning med Tegltag, takkede Gavle og Ur over den rundbuede Dør. Kommunalbestyrelsen maatte dog efterhaanden bøje sig for Befolkningens og Regeringens Krav; i September 1853 bortfaldt Passagepengene for Fodgængere, og ved Loven om den udenbys Grundtakst December 1857 blev endelig alle Afgifter for Passage gennem Portene ophævet.

Den egentlige Hindring for Byens frie Vækst var dog stadig Bestemmelsen om Demarkationslinien. De faa tomme Pladser inde i Byen, Gammelholm og Marmorpladsen, kunde man ikke enes om at bebygge, og Sundhævsæsenet modsatte sig, at man byggede paa den borgerlige Eksercerplads paa Kristianshavn, fordi Stadens gamle Renovationskule laa frisk og velbevaret derunder. Imedens steg Huslejen stadig. En ny Byggeplads maatte søges uden for Voldene, paa Demarkationsterrænet, et 3000 Alen bredt Bælte uden om Befæstningen, d. v. s. ud til Linien Pilealléen—Falkoneralléen—Jagtvejen. I dette Terræn var Krigsministeriet eneraadende; men da man her i Tiden efter 1850 havde Planer om at give Byen en dobbelt Forsvarsrække, faldt Ministeriets Planer

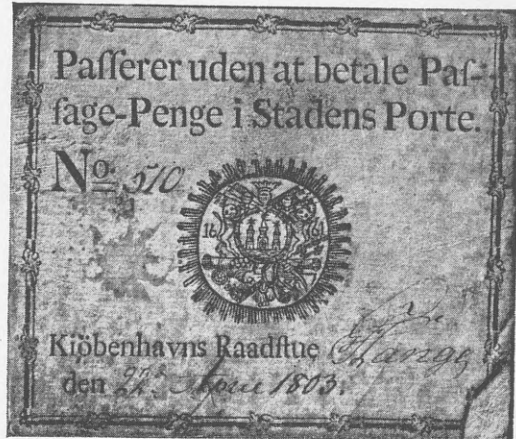

nu heldigt sammen med Byens Interesser; ved Loven af 6. Januar 1852 blev Demarkationslinien rykket tilbage til Søerne, en Bestemmelse, der mere end noget andet har været afgørende for Hovedstadens Udvikling til Storstad. Den nye Linie kom til at gaa fra Rosenaaens Udløb i Kallebodstrand til Sydøsthjørnet af St. Jørgenssø, derpaa langs Søernes Østside til Østerbrogade, ad Kastelsvej og i lige Linie over Kalkbrænderivej ud til Sundet. Saaledes havde Regeringen givet hele Terrænet uden for Søerne fri til Bebyggelse og uden at forlange nogen Godtgørelse derfor; derfor kom hele Grundværdistigningen kun Ejerne til Gode.

Der blev nu en livlig Byggevirksomhed ude i Forstæderne; i Aarene 1850—57 opførtes 296 nye Bygninger. »Menneskemasserne fra de overfyldte Baggaarde inden for Voldene pressede jo paa, og der var Penge at tjene for Grundejere og Spekulanter. Hver Dag, der gik hen, før Lejekasernen stod færdig, betød en Formindskelse i Gevin-

sten, og der var altsaa ikke Tid til at tage æstetiske eller hygiejniske Hensyn.« Resultatet blev de triste og ensformige Sidegader paa Nørre- og Vesterbro. Nørrebro kom først med; Tømrer- og Smedegade anlagdes i 1853, Murergade i 1854, og hele det store Blaagaardskvarter blev bebygget. Spekulationen i de blaa-gaardske »Parceller« var livlig; »Parcelvejen« (nu Griffenfeldtsgade) fik Navn efter dem. Inspektør Bülow ved Ladegaarden havde Grunde paa begge Sider af Ladegaardsaaen og fik Lov til for egen Regning at forbinde dem med en Bro over Aaen; hans Navn er bevaret i Bülowvej. Inden 1857 var Bebyggelsen naaet ud til Kløvermarken mellem Jagtvejen og Lygten (Traktørsted ved Bymarkens Grænse); den første Gade herude var Allersgade, opkaldt efter Grundejeren 1857.

Om de nye Gader og Veje, der alle var private, skrev Brygger J. C. Jacobsen i 1856, at de i Reglen var »i den beklageligste Forfatning, uden Brolægning, uden Fortove og, hvad der var endnu værre, uden Rendestene.« Drikkevandet fik man først fra Brønde, der modtog Grundvandet fra Assistens Kirkegaard, hvorfor Politiet forbød Brugen af dem; 1854 fik man i Stedet provisoriske Vandledninger fra Peblingsøen og Ladegaardsaaen. Nord for Nørrebrogade var St. Hansgade

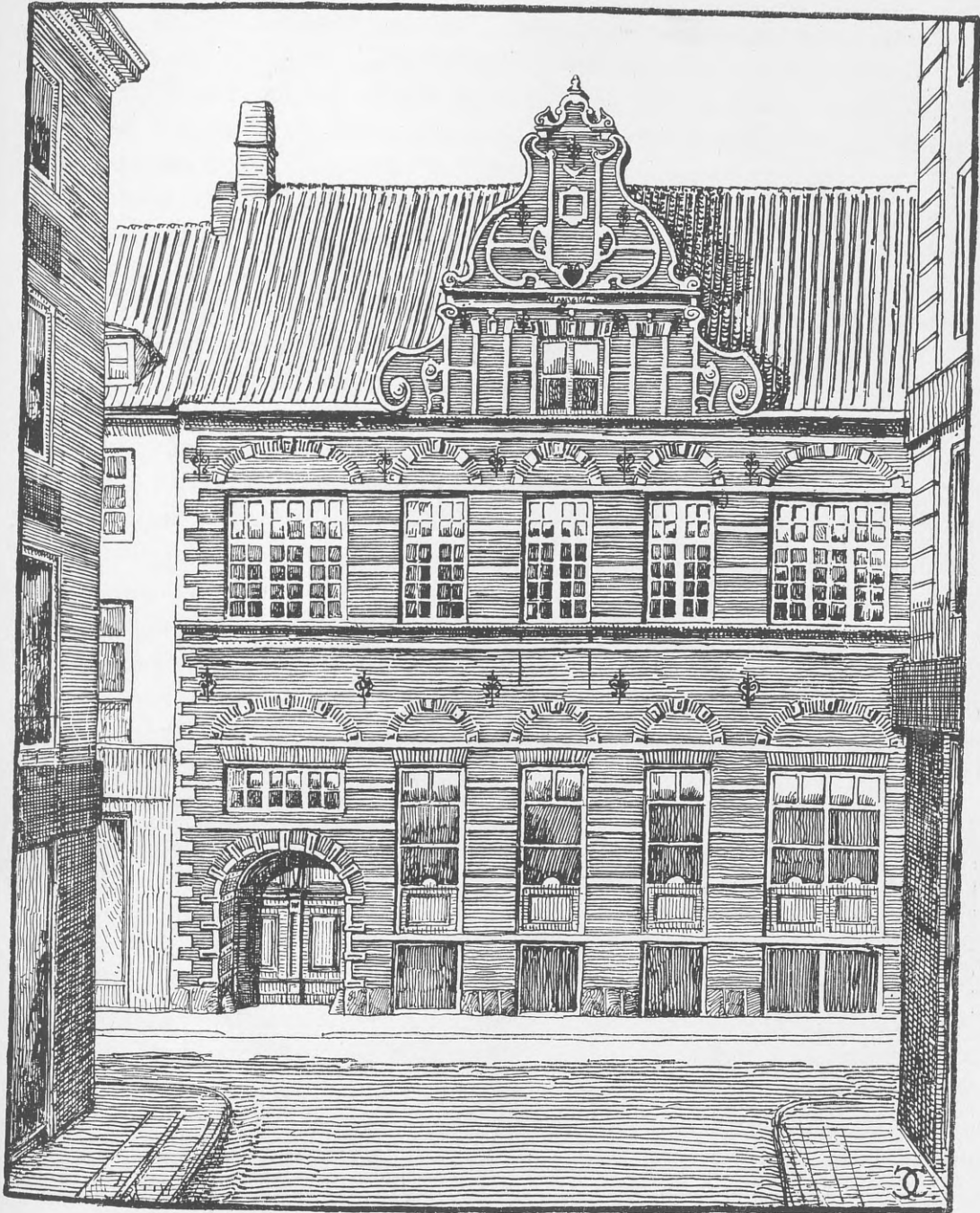
Passértegn til Københavns Porte. (Bymuseet).

blevet anlagt, uden at der var sørget for Vandafledning; Spildevandet løb ad Rendestenene ud i Sortedamssøen og blandede sig med Byens Drikkevand.

Det havde hævnnet sig, at Bebyggelsen paa de udenbys Jorder var blevet holdt hen saa længe. Da man tog fat i 1852, havde man ikke engang et ordentligt Nivellement over Terrænet, og først i 1855 blev der nedsat en Komité til Udarbejdelse af en Bebyggelsesplan; denne blev ikke færdig og vedtaget før i Oktober 1857, og da var det næsten for sent; Ryesgade blev anlagt efter Forslaget; men af en planlagt stor Gade fra Vesterbros Torv til Vesterfælled blev kun en mindre Strækning udført, den nuværende Svendsgade. I 1857 blev ogsaa vedtaget en Plan for de udenbys Kloaker; den faldt naturligt i to Dele, en østlig med Udløb i Sundet og en vestlig med Afløb i Kallebod Strand. I den østlige Del skulde den berygtede Blegdamsgrøft afløses af en lukket Kloak under Ryesgade. I den vestlige Del brugtes de to ældre Løb, Rosenaaen og Vandløbet ved Belvedere. Rosenaaens nedre Løb, der stadig slyngede sig gennem Kristian IV's gamle Fæstningsgrave ud til Stranden, blev reguleret til et lige Vandløb, der under Vesterbro løb i en muret Kloak (udført i 1856). Med Hovedkloaken til Belvedere gik det langsommere, fordi den ogsaa skulde optage Spildevandet fra Nørrebro; Vandskellet mellem det østlige og vestlige System gik nemlig omtrent ved St. Hansgade; for at faa Kloaken ført fra Nørrebro til Belvedere maatte man imidlertid over Frederiksberg Kommunes Jorder, hvilket krævede en Overenskomst med Amtet; den kom først i Stand saa sent som i Slutningen af 1880erne; man maatte derfor i disse 30 Aar hjælpe sig, som man bedst kunde.

Med Aaret 1857 kom der i det hele ordnede Forhold i Byggeriet i Forstæderne; en Lov af 14. December 1857 gav Kommunalbestyrelsen Ret til at overtage enhver privat Vej, der angik mere end ét Matrikelnummer; derved blev Gadernes Afløb, Vedligeholdelse, Renholdelse og Belysning undergivet den kommunale Forsorg. Desværre blev der intet gjort for at bevare noget af Forstædernes landskabelige Karakter. I 1856 blev Grundstenen til Nørrebros første Kirke, St. Johannes Kirke, nedlagt, og i 1861 blev denne den første Kirke uden for Voldene siden 1658 indviet. Folketallene for Broerne taler tydeligt om Tilvæksten herude. Nørre- og Østerbro havde i 1840 ca. 3300, i 1850 ca. 4900, i 1855 ca. 9150 og i 1860 ca. 16900 Indbyggere; Vesterbro havde i 1840 ca. 1700, i 1850 ca. 2400, i 1855 ca. 3950 og i 1860 ca. 7300 Indbyggere; saa godt som hele Københavns Tilvækst i 1855-60 er sket ude i Forstæderne.

Militæret havde altsaa givet Slip paa en Del af Bymarken; men Befolkningen skulde bruge den hele, for Byen var stadig lige overbefolket trods den store Ud-

Efterslægtens Gaard paa Østergade. Bygget 1640, nedrevet 1915.
Tegning af Charles Christensen.

flytning; de nye Arbejder trak nye Mængder Mennesker til Byen. Husleje og Grundpris vedblev at stige i den gamle By. »Overalt fortsatte man med at forhøje de ældre Huse, med at overbebygge de tidligere Gaardspladser, med at indrette Pakhuse, Vognskure og Stalde til Beboelse; ja, under Koleraen blev det oplyst, at der endogsaa boede Mennesker i Hundehuse og Dueslag eller oven paa Lokumerne i Gaarden.« Under denne stigende Bolignød blev det en særlig Levevej at være Husejer; en af de første Bygherrer i større Stil var en Grosserer Lorentzen, der byggede Nikolajgade og de høje Huse i Nyboder, hvor Pindsvinegade omdøbtes til Lorentzensgade. Trods alt slog imidlertid hverken Sammenstuvningen i den gamle By eller Bebyggelsen af Forstæderne til; i Efteraaret 1857 var der 284 husvilde Familier i København. Lægerne drog ufortrødent til Felts mod de elendige Boliger, og trak de uhygiejniske Forhold frem i Dagslyset. Da samledes efterhaanden Bestræbelserne om det ene: at faa Fæstningen bort, Voldene revet ned og det derved frigjorte Terræn givet fri til Bebyggelse.

I 1853 gav Militæret Tilladelse til, at der blev aabnet en Forbindelsesvej mellem Byen og Forstæderne foruden de tidligere; i 1856 var den fuldført, og den gik fra Teglgaaardsstræde, over Volden og Stadsgraven («Teglgaaardsbroen») og videre til Ladegaardsvejen. Samtidig var de militære Myndigheder blevet klar over, at den gamle Befæstning var værdiløs for Forsvaret; en nedsat Kommission foreslog i 1855 at opgive den gamle Befæstningslinie, at bortsælge Voldterrænet og mod Erstatning ophæve de sidste Demarkationsforpligtelser. Den 30. Juni 1856 opførte København at være Fæstning; denne Dag blev samtlige militære Vagtposter ved Portene inddraget; men det endelige Vidnesbyrd om Fæstningens Nedlæggelse var Portenes Fald; disse gamle smukke Bygninger blev forfulgt med et saadant Had, at den offentlige Mening ikke var tilfreds, før de var jævnet med Jorden. Endnu i 1856 blev Nørreport nedrevet og en Jernbro anbragt over »Gabet« for at forbinde den afbrudte Voldpassage; denne Jernbro ligger nu over Graven i Ørstedsparken. I Løbet af 1857-58 blev ogsaa Amagerport, Vesterport og Østerport nedrevet; København var fra Landsiden en aaben By.

Endnu en Rystelse bidrog til at sætte Fart i Reformarbejdet, Koleraen, der hærgede København i 1853. Den asiatiske Kolera havde i en Snes Aar luret uden for Landets Grænser; men med Hensyn til virksomme Modforanstaltninger havde man ladet Ventetiden ganske ubenyttet. Den 11. Juni 1853 indtraf det første Tilfælde, den 15. s. M. det første Dødsfald; den 24. Juni erklærede Sundhedskollegiet Byen for smittet; Dagen efter sammentraadte den overordentlige Sundhedskommission, der nu var øverste Myndighed i Sundhedsvæsenet og daglig holdt Møder

paa Raadhuset. Epidemien begyndte i Nyboder, og den rasede haardest i den Del af Byen, der laa Nord og Øst for Gothersgade; men ogsaa den fornemme Amaliegade, der jo var bygget paa gamle Renovationskuler, blev haardt hjemsøgt ligesom Kristianshavn, hvor Jordbunden var af lignende Beskaflenhed. Epidemien kulminerede sidst i Juli; det sidste Tilfælde indtraf den 13. Oktober. Da havde Koleræen raset i 4 Maaneder; 7219 Personer havde været angrebet, og 4737 var død af Pesten.

Fattigvæsenets Stiftelser — Ladegaarden, Stokhuset og Almindeligt Hospital — var blevet særligt stærkt hjemsøgt; Sygdommen havde haft »en Evne til at blotte Administrationens Mangler ved overalt at opsøge de Steder i Byen, hvor de hygiejniske Forhold var slettest. Dødeligheden var størst blandt den Befolkning, der boede i Baghuse, i Kældere eller paa Kvister og Lofter, ringere i Forhusene og i Salslejlighederne.« Af Almindelig Hospitals 1200 Lemmer blev de 467 angrebet, og desuden overførtes der 149 Kolerapatienter andensteds fra; men der døde ialt 538 paa Stiftelsen i Løbet af 5 Uger. Koleræen viste ogsaa, hvor slet Byen var forsynet med Hospitaler. Frederiks Hospital og Almindelig Hospitals Sygestuer var snart overfyldt, og der maatte indrettes midlertidige Kolerazaretter i Frue Arbejdshus paa Nørrevold, i Frelserens Arbejdshus paa Kristianshavn, i Søetatens Hospital, i en Gaard paa Hjørnet af Amaliegade og St. Annæplads, i Skolerne i Suhmsgade, paa Blegdamsvej og i Prinsensgade paa Kristianshavn, paa Garnisonshospitalet, Stokhuset og Ladegaarden. Til Lighus brugtes Gymnastikhuset ved Vestervold, og desuden laante man af Militæret Telte, der blev opstillet paa Kirkegaardene som Lighuse. Om Ligtransporten fortæller Filosofen Hans Brøchner: »Man har brugt de forunderligste Transportmidler: gamle afældige Ligvogne, der syntes selv at være staaede op af Graven, Rustvogne, Arbejdsvogne, Kaffemøller, Omnibusser og Møbelvogne.«

Københavns Læger gjorde, hvad de kunde; ikke faa af dem faldt som Ofre for Koleræen. Den 10. Juli stiftedes Lægeforeningen mod Koleræens Udbredelse, og det skyldtes dens Virksomhed, at de allerusleste af de pestbefængte Huse blev ryddet for syge og sunde; de sidste blev flyttet til midlertidige Boliger i Fodgardens Kaserne, i Rosenborg Brøndsals, i Teltlejre paa den borgerlige Eksercerplass (paa Kristianshavn) og paa Glaciet mellem Vester- og Nørreport. En tredie Udflytterlejr, der var af mere varig Natur, indrettedes paa Kommunens Jordlod mellem Østre Farimagsvvej og Sortedamssøen; Kommunen opførte her 30 Træbarakker med Plads til 180 Familier; Krigsministeriet havde givet sin Tilladelse paa Betingelse af, at Barakkerne blev fjernet inden Vinteren. Da Koleræen stand-

sede næsten al Virksomhed, var Nøden blandt Arbejderne stor; men den saa ofte prøvede Godgørenhed svigtede ikke med sine Bospisningsanstalter og anden Hjælp, bl. a. til de 500 forældreløse »Kolerabørn.«

Da Epidemien var overstaaet, viste det sig, at Koleraen havde været en haard, men gavnlig Læremester; den havde peget paa de svage Steder, og Anvisningen blev fulgt. Man lærte, at det ikke længere gik med Renovationsurenligheden, at

Koleralejren paa Nørre Glacis. 1853. (Bymuseet).

Voldene maatte ofres, at Stadsgraven maatte fyldes, ligesaa vel som Renovationskulerne paa Amager, at Vandvæsenet maatte moderniseres, og at der maatte være et rimeligt Forhold mellem bebygget og ubebygget Grund i Byen.

Den første gavnlige Følge af Koleraen var en Udflytning i stor Stil fra de pestbefængte Huse og Kvarterer. Da Vinteren nærmede sig, maatte man tænke paa et mere solidt Husly til de 800 Familier, der midlertidigt var flyttet ud af Byen; Halvdelen kunde vel flytte tilbage igen til de gamle Lejligheder; men til Resten maatte der skaffes Husrum. Krigsministeriet maatte, skønt nødtvungent, give Lov til, at Barakkerne ved Østerfarimagsvej blev benyttet i flere Aar; de sidste fjernedes først i Efteraaret 1857. Da havde ogsaa Beboelsesforholdene bedret sig noget; Pastor Visbys Byggeforening paa Kristianshavn havde faaet opført to Huse (ved Siden af Søkvæsthuset) med gode sunde Smaalejligheder; og i 1857 fuldførtes netop Lægeforeningens Boliger paa Østerfælled, hvor Kommunen i 1854 havde skænket Grunden til Bygningskomplekset; men selve Husene, der havde Plads til 250 Familier, var opført for private Midler, bl. a. fra Lægeforeningen, der havde taget Initiativet til Foretagendet. Kommunen vilde ikke bidrage til Byggesummen; Kommunalbestyrelsen havde udtalt, at det vilde være »misligt for

Kommunen at gøre sig til Entreprenør for et Foretagende, som rettest burde overlades til den private Virksomhed.« I 1867 blev der givet Kolonien Skøde paa et Grundstykke, der var 1½ Gang saa stort som det første; ogsaa det blev bebygget. Lægeforeningens Boliger var den første Arbejderby uden for København; der var dermed slaaet ind paa en Vej, som en senere Tid vedblivende har fulgt.

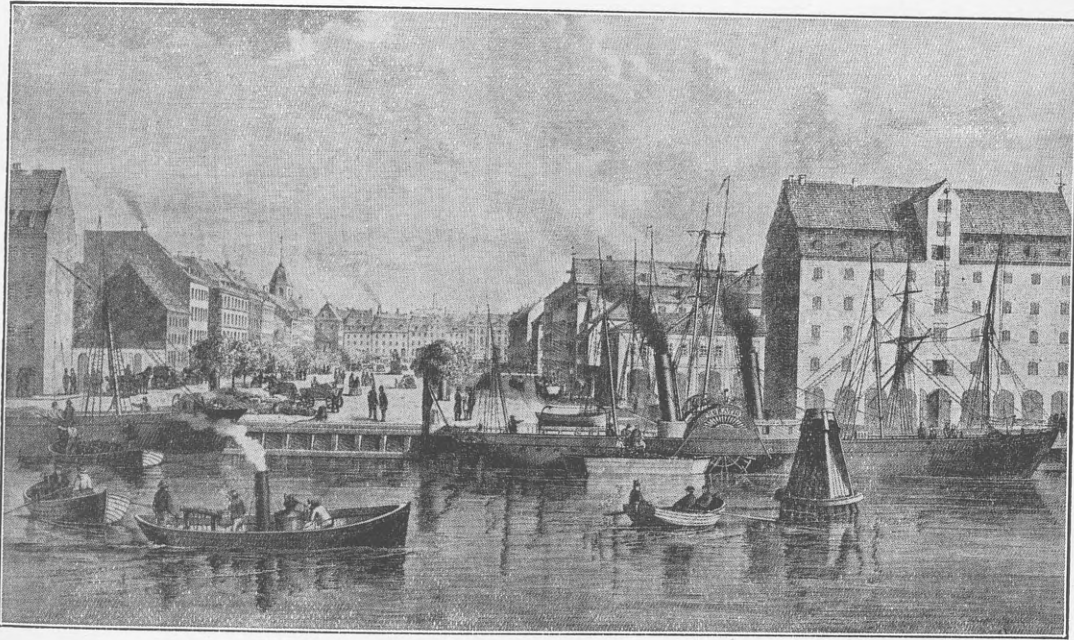
Af sanitære Reformer før Koleraen kunde nævnes, at al Begravelse paa de indenbys Kirkegaarde blev forbudt fra 1851, og at en Lov Aaret efter skabte en »sanitær Demarkationslinie«, Grænsen, inden for hvilken der ikke maatte drives sundhedsskadelige Virksomheder; denne Linie fulgte Blegdamsvej, Blaagaardsvej og Vodrofsaaen. Men først Koleraen rejste Kravet om en Byggelov saa stærkt, at det overvandt Frygten for, hvad man kaldte at gøre Indgreb i Husejernes Ejendomsret; Byggeloven kom i 1856, og til at overvaage Lovens Efterlevelse oprettedes en Bygningskommission. Desuden skaffede Koleraen Byen det tiltrængte store moderne Hospital; i 1857 gav Krigsministeriet Tilladelse til, at det nye Kommunehospital med Plads til 800 Patienter byggedes paa Sortedamsagrene, hvor Kolera-barakkerne havde ligget; i 1863 stod Hospitalet færdigt. Et særligt Epidemihospital fik Byen i St. Annæ Hospital. Sin første Sundhedsvedtægt fik København i 1860 og sin første billige og velindrettede Badeanstalt i 1865 (Hambros Badeanstalt i Borgergade).

Af større Betydning end noget andet vilde dog nok Anlægget af et Kloaksystem og Forsyningen med ordentlig Drikkevand være. Desværre strandede Kloaksagen i 1854, takket være A. S. Ørsted og Overpræsident Lange; København maatte »leve videre med sine stinkende Rendestene, sine væmmelige Latriner og sit mangelfulde Renovationsvæsen« til omkring Aarhundredskiftet. Derimod fik København sit Vandværk og sit Gasværk; Anlægene heraf lededes af den engelske Ingeniør John Aird, der senere vandt sig Verdensberømmelse ved Anlægget af Nildæmningerne ved Assuan. I Forbindelse med Vand- og Gasanlægget boredes en Tunnel under Havnen, fra Gammelholm til Kristianshavn. I December 1857 stod Gasværket færdigt, og Byens Gadebelysning paa 1800 Tranlamper afløstes af 2200 Gaslygter; Værket laa paa Svendsens Pynt i Kallebod Strand og er det nuværende Vestre Gasværk. I 1859 begyndte det nye Vandværk sin Virksomhed; fra de artesiske Boringer langs Harrestrup Aa strømmede Vandet i store Mængder til den oprensede og inddæmmede Damhussø og derfra til St. Jørgens Sø og Filtrerbassinerne, hvorfra Pumpestationen ved Vestre Farimagsvvej drev det op i alle Etager i Byens Huse. Siden 1893 har Hovedstaden stadig kunnet forsynes med

Vand fra artesiske Kilder, en stærkt virkende Faktor til den store Forbedring i Byens Sundhedstilstand, der er indtraadt. — — —

I disse Aar fremstod enkelte levedygtige Pengeinstituter: Østifternes Kreditforening (1851), Københavns private Laanebank (1854), Bikuben (1856) og Privatbanken (1857). I Vinteren 1857-58 rystedes Danmark af Verdenspengekrisen; 81 Forretninger i København fallerede, og mange flere vilde være fulgt efter, hvis

Sct. Annæplads set fra Havnen 1865. Tegnet af C. Baagøe.

Privatbankens Direktør C. F. Tietgen ikke ved et genialt Greb havde begrænset Krisens Virkninger; nu blev Episoden næsten kun en gavnlig Udrensning af meget usundt i Forretningslivet; den gav Stødet til en bedre Ordning af vore Kreditforhold; vor Handelsstand blev nu helt uafhængig af Hamburg. Samtidig havde en Lov af 29. December 1857 afskaffet Lavstvangen, en Ordning, der traadte fuldstændig i Kraft Nytaar 1862; det var den mest revolutionerende Ændring i vort Næringsliv i dette Aarhundrede; ved den faldt mange unaturlige Skranker for det økonomiske Liv. — — —

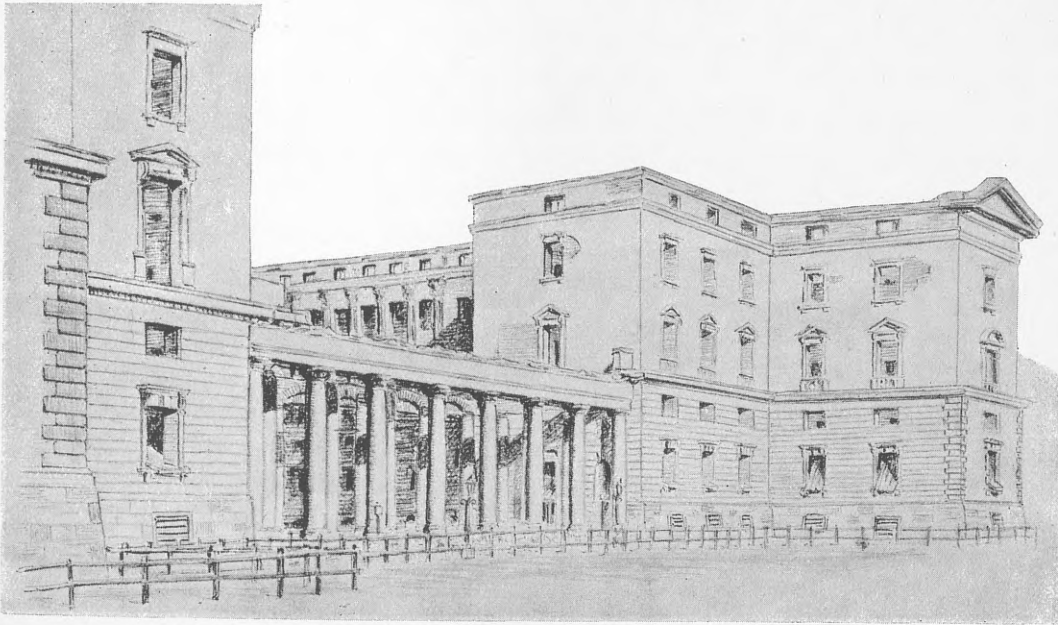
Manglerne ved Københavns kommunale Forfatning af 1840 havde hurtigt vist sig; Valgretten var for begrænset og Borgerrepræsentanternes Myndighed over for Magistraten for ringe; Administrationen var splittet, Forretningsgangen tung og slæbende og Ansvarlet let at forflygtige; endelig var der ingen skarp Grænse mel-

lem den besluttende og den udøvende Myndighed. Allerede fra 1843 beskæftigede en Komité sig med Spørgsmaalet om en Ændring af Kommunalloven; men ved Overpræsidentens Død i 1846 ophørte disse Overvejelser, og Sagen blev først taget op igen, da Indenrigsminister P. G. Bang i 1849 erklærede, at han støttede til den nye Grundlovs § 96 agtede at forelægge Forslag om udvidet kommunal Valgret i Hovedstaden; da Bang imidlertid et Par Maaneder efter udtraadte af Ministeriet, blev Sagen atter skrinlagt. I 1852 fremsatte Overpræsidenten Forslag til en vidtgaaende Ændring, omtrent som den, der senere gennemførtes; men han fik ingen Støtte. Først da Bang atter var blevet Minister, blev der taget fat for Alvor; han afæskede Kommunalbestyrelsen dens Mening om Sagen, og Resultatet blev to Forslag, et, der nærmest dækkede Magistratens Mening, og et, der var Udtryk for Borgerrepræsentationens Ønsker. Den 4. Marts 1857 udkom den nye Kommunallov; Kommunalbestyrelsens Myndighedsomraade udvidedes, idet Fattigdirektion, Vandkommission, Brolægnings- og Vejkommision ophævedes; derimod vedblev Skoledirektionen og Brandkommissionen at bestaa, og Overformyndieriet fik sin særlige Styrelse. Overpræsidenten blev det eneste Magistratsmedlem, der udnævntes af Kongen; de 4 Borgmestre og de 4 ulønnede Raadmænd valgtes af Borgerrepræsentationen paa henholdsvis Livstid og 6 Aar; Borgmestrenes Valg skulde stadfæstes af Kongen; men de kunde afskediges af Borgerrepræsentationen ved Beslutning med $\frac{3}{4}$ Majoritet; hver af Borgmestrene styrede selvstændigt og paa eget Ansvar sin særlige Afdeling. Den besluttende Myndighed laa hos Borgerrepræsentation og Magistrat i Forening, og Uenigheder mellem dem kunde henskydes til ministeriel Afgørelse. Valgretsbestemmelserne blev ikke ændrede før i 1861, da Næringskatten afløstes af en Indkomstskat. Den nye Kommunalforfatning traadte i Kraft Nytaar 1858.

København var da en helt anden By, end den havde været i 1840. Portene var nedrevet, Bommene fjernet og Skildvagterne inddraget. En helt ny By var vokset op ude hinsides Søerne, og det var nu Fremtidens Sag at lade den nye og den gamle By vokse sammen over den resterende Del af Demarkationsterrænet. Ved Jernbanen til Korsør, fortsat i Dampskibslinien til Kiel, og ved Telegrafene til Hamburg var Hovedstaden bragt i Forbindelse med den store Verden; der var kommet Liv i Havnen; Handelen var i rask Fremgang. København var desuden begyndt at blive en renlig og sund By, havde faaet sit kommunale Selvstyre udvidet. »De 18 Aar var en Rydningstid; men de lagde tillige Grundvolden under den Nutidsby, som der siden bestandig er bygget videre paa.« — — —

Det var kun et Tidsspørgsmaal, naar de gamle Volde skulde falde og Bæltet

mellem den gamle By og Søerne blive bebygget. En Lov af 1867 og en Kontrakt af 1869 overdrog endelig Fæstningsterrænet mellem Kalvebodstrand og Kastellet til Københavns Kommune, der overtog Arealerne i 1870 og vedtog en Bebyggelsesplan for de Voldkvarterer, der nu skulde opstaa. Strækninger af selve Fæstningslinien blev bevaret i Aborreparken, Ørstedsparken, Botanisk Have og Østre

Kristiansborg Slot brændte 1884 og henlaa derefter i lange Tider som Ruin.
Tegning af Charles Christensen 1906.

Anlæg; men ellers blev der anlagt Gader og Boulevarder; man begyndte at sløjfe Voldene, og omkring 1890 var Bebyggelsen af Arealerne mellem Sølvgades Forlængelse og det gamle Banegaardsterræn omtrent fuldført.

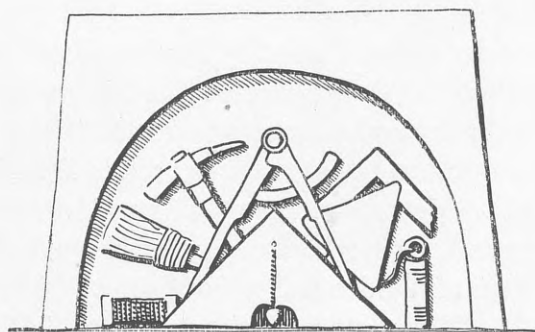
København havde i faa Aar sprængt de snærende Baand, havde udfyldt det ubebyggede Areal mellem den indre By og Forstæderne med Gader og Huse; Hovedstaden blev Storstad. I 1872 havde man paabegyndt Voldenes Sløjfning; i 1886 flyttedes den sidste af Voldenes Stubmøller; og Voldene faldt Stykke for Stykke; tilbage staar kun Kastellets og Kristianshavns Volde; i 1885 var Vestervold sløjfet fra Havnen til Halmtorvet (d. v. s. ved det nuværende Raadhus). I 1888 afholdtes i København den store Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling, der betegnede, at København var traadt ind i Rækken af europæiske Storstæder; Udstillingens Hovedbygning laa paa jævnet Fæstningsterræn, dér, hvor nu Kø-

benhavns nye Raadhus og Hovedbrandstation ligger). I 1895 sløjfedes Østervold med Undtagelse af Strækningen fra Kunstmuseet til Stokhuset. Da Boulevardbanen var ført igennem fra den nye Hovedbanegaard til Østerbro Station i 1917 var de sidste Voldrester paa Sjællandssiden uden for Kastellet forsvundet. — — —

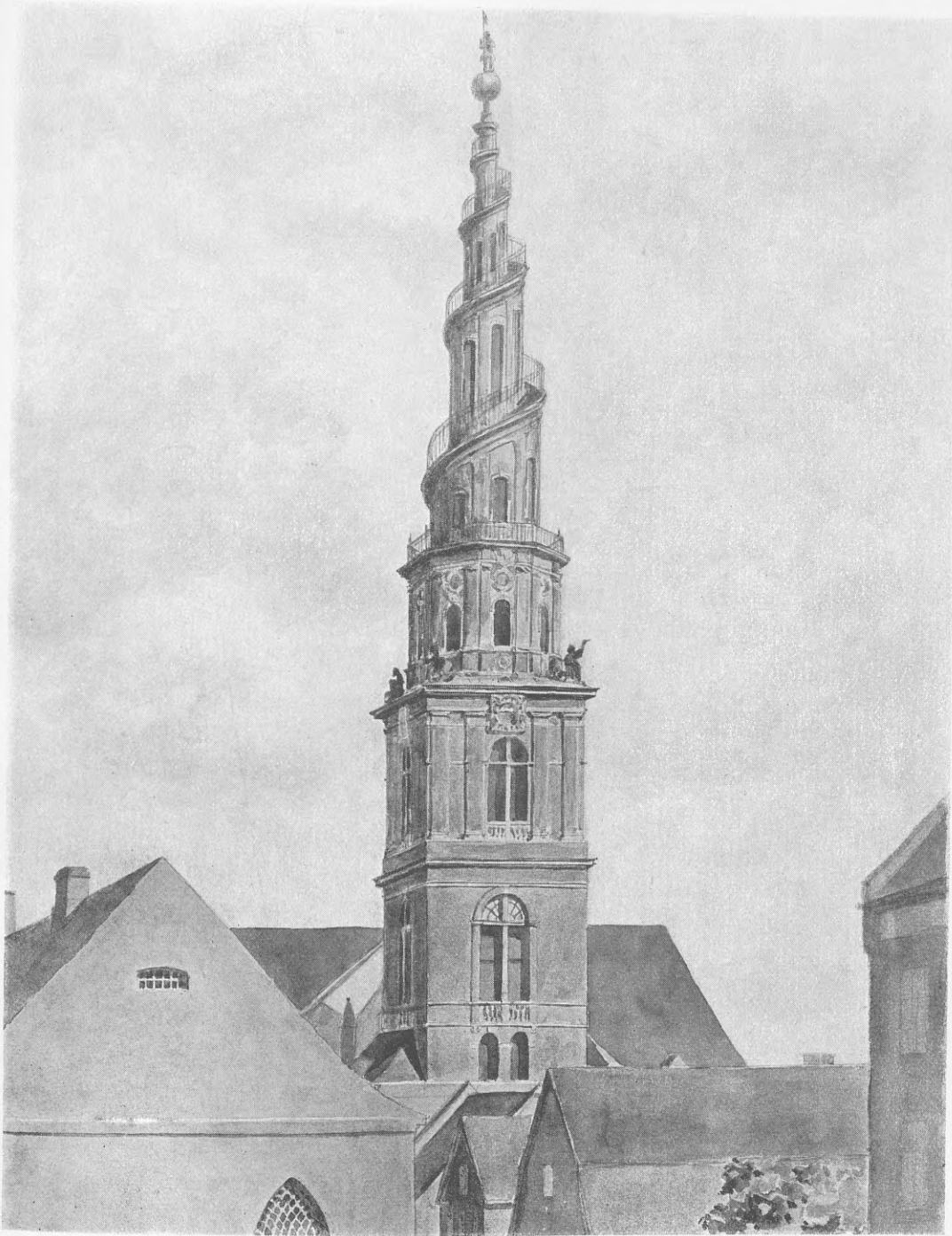
Københavns Vækst har siden 1857 været overvældende; Folketallet er steget med en rivende Hast i sidste Halvdel af Aarhundredet. Selve København (uden Frederiksberg) havde i 1860 ca. 155.000 Indbyggere, i 1870 ca. 181.000, i 1880 ca. 235.000, i 1890 ca. 313.000 og i 1901 ca. 361.000; efter Indlemmelsen af Brønshøj, Valby og Sundbyerne i 1901-02 har Københavns Kommune faaet et yderligere Befolkningstilskud; i 1921 var Tallet over 561.000 (med Frederiksberg 666.000).

Bebyggelsen er skredet videre; men har i de yderste Distrikter faaet en mere aaben og tiltalende Karakter end i de gamle Forstæder; den nærmer sig nu i 1929 stærkt til den tilsvarende Bebyggelse i Københavns Nabokommuner, og en bymæssig Bebyggelse af hele Arealet fra Sundbyerne paa Amager, over den indre By, de gamle »Broer«, de indlemmede Distrikter og ind i Gentofte, Herlev, Gladsaxe, Rødovre og Hvidovre. Frederiksberg Kommune er allerede nu helt omklamret af Hovedstadens Bebyggelse.

Samtidig med denne Udvikling er der foregaaet en Flugt fra den indre By, der mere og mere mister Karakteren af at være Boligkvarter og i Stedet bliver et rent Forretningskvarter. Man flytter ud i Yderdistrikterne til sundere Boliger. — — —

Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn. I Forgrunden tilvenstre ses det i 1928 nedrevne Kvindefængsel.
Akvarel af Charles Christensen.

UDGRAVNINGEN AF ST. NICOLAI KIRKETOMT

Af PETER LINDE

I en af Bymuseets Montrer ligger der en trykt Vise med denne Titel: »Klagesang over den paa gammel-Holm i Kjøbenhavn den 5. Juni, 1795 opkomne ulykkelige Ildebrand hvorved omtrent tusind Huse og Gaarde i kort Tid blev lagt i Aske. Kan synges under den bekjendte Melodi Hiertelig mig længes etc.«

Visen begynder saaledes:

Du danske Kongesæde
Ældgamle Kiøbenhavn,
Som bærer Rigets Glæde
Og Krone i din Favn.
En Dronning for de Stæder,
Som udi Norden staar
Din Skæbne vi begræder
Med mangan modig Taar.

Der jamres nu videre over alt hvad Ilden har ødelagt, og femte Vers har følgende dystre Strofer:

Udi de mørke Huler
Løb Ilden ogsaa ned,
Som døde Kroppe skjuler
Der ei af Verden veed,

De hviled' fra al Qvide
 Dog maae den usle Krop,
 Og efter Døden lide
 Og ynksom brændes op.

Sidste Vers hylder, som rimeligt er, den hjælpsomme Kronprins.

Især hans kronet Tinding
 Af denne Tid vil faae
 En Palmegreen til Vinding,
 Som evig grøn skal staae.
 Fordi vor Soel i Norden
 Saa faderligen saae
 Til dem, som plat paa Jorden
 Som reent Huusvilde laae.

Hvad der var ment med de foregaaende Linjer vidste Samtiden udmærket godt. Nicolai Kirkes Fald havde gjort et dybt Indtryk paa Borgerne, og Mand og Mand imellem er de gyselige Omstændigheder blevet drøftet.

Sanct Nicolai var den eneste af Københavns middelalderlige Kirker, som Luerne havde sparet i 1728. Det skulde alligevel blive dens Skæbne at forgaa i Ild; under den næste store Brand i 1795 sank den sammen i et forfærdeligt Baal, og dermed mistede Staden de sidste Rester af Kirkeskattene fra ældgamle Dage. Uerstattelige Kunstværker og Klenodier blev Flammernes Bytte. Monumenter og Zirater knustes under styrtende Murhvælv, Navne og Indskrifter, som var huggede i Sten, blev søndrede og udslettede, ja selv Døde i prægtige Kister dybt nede i svale Krypter ramtes af Hede og brændte til Aske, som blandedes med Gruset fra de skridende Mure. —

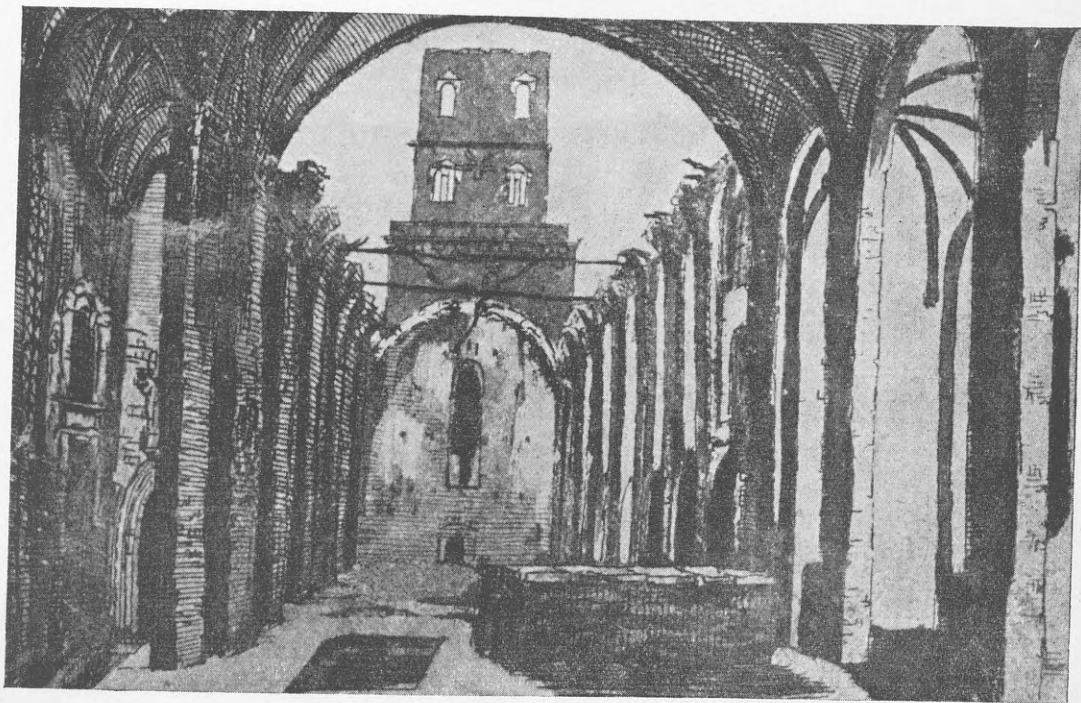
Samtiden blev grebet af Sorg og Beskæmmelse, men Eftertiden kom lettere over det; 50 Aar efter Katastrofen opførtes de jernstøbte Slagterboder paa Kirketomten og den nedlagte Kirkegaard. Der kunde maaske nok have været udtænkt noget der passede bedre, naar man endelig vilde mindes, at det var her, den evangeliske Salmesang lød paa Modersmaalet først af alle Steder.

I September 1914 begyndtes der paa Udgravningen til den nye Bygning, som Departementschef Rentzmann lod opføre efter Professor Ambergs Tegninger. De yderste Slagterboder fik Lov at blive staaende, medens der blev gravet i

Grunden, de ydede en fortrinlig Afspærring og kunde samtidigt gøre Nytte som Arbejdsrum og Materialsikure.

Københavnerne var i højeste Grad interesserede i dette Foretagende; der kom hver eneste Dag mange ind paa Pladsen for at høre, om der var fundet noget, og ofte stod de opmærksomme Tilskuere saa tæt omkring en Arbejdsmand, at

Nicolai Kirke efter Branden 1795. (Kgl. Bibliothek).

han ikke kunde faa Plads til at haandtere sit Værktøj. Der var jo ellers Begivenheder, som tiltvang sig Opmærksomhed i de selvsamme Dage. Der var Skælven og Uro i alle Forhold. Europa dirrede i Spænding, og vi herhjemme dirrede med, der gik jo lange Tider, før vi mærkede, at vi sad paa den sikre Bred.

Men ved Nicolai Taarn gik Arbejdet Dagen lang sin støtte Gang. Man gravede sig længere og længere ned i svundne Tider, og Fund efter Fund dukkede frem.

Avismandens Raab paa Østergade lød fjernt og ligegyldigt, herinde gled Tiden baglæns, der var stadig noget bag og noget under, noget der fængslede Synet og optog Sindet.

Udgravningen begyndtes paa det Sted, hvor Kirkens søndre Kapel havde staaet.

Man traf snart paa nogle eenstens Mure, som skilte tætliggende Gravkældre fra hverandre. Ved den vestre Kapel-Mur var der et særligt stort Rum, hvis Gulv var meget omhyggeligt lagt af smaa gule Sten i flere Lag. Det havde engang været Niels Rosenkrantz's Lejersted, men af Kister var der hverken Rester eller Spor. Derimod laa der en Mængde sorte og hvide Marmorstumper, som skønnedes at være Resterne af Monumentet, der havde staaet ovenover Begravelsen.

I Gravkældrene ved Siden af stod mange Kister, men de fleste af dem var knuste eller sammensunkne under Nedstyrtningslagenes tunge Pres. Først længere østpaa i Kirken traf man paa uskadte Kamre, hvori der stod ret velbevarede Ligkister. Disse var næsten alle forsynede med seks svære, smedede Bærehanke og paa Laaget en Metalplade, hvori den Dødes Navn og Data var indgraveret. Der kunde ogsaa være anbragt forskellige Pynte-Beslag paa Laag og Sider; slige Zirater var hyppigst støbte i Tin, men der var nogle, som var ciseleret i Messing og andre, som var hugget ud af Pladejern.

De fleste Navneplader kunde nu ikke mere tydes; Rust og Forvitring havde ødelagt det fine, sikre, haandgjorte Arbejde, som engang var ofret paa dem. Men de siger jo egentlig alligevel det samme som det, der indpræntes af dem, der endnu kan læses, og er udtrykt billedligt ved Dødningehoveder med korslagte Knogler, Timeglas og Gravværktøj. De holder bestandig den samme Prædiken om alle jordiske Tings Forkrænelighed. —

Det er forhen nævnt, at Murmester Jeppesen var yderst liberal overfor Museumsmændenes forstyrrende Forhaling af Arbejdstempoet, og det er ogsaa sagt, at Kustode Harald Mortensen aarle og silde var tilstede paa Arbejdspladsen. Med sit skarpe Blik og megen nyttig Viden klarede han mange af de Problemer, der kunde forekomme. Der var nu det med et Sandlag, som iagttoges ovenpaa Kisterne, det kunde være fint Sand eller groft Sand, men manglede sjældent; det kunde i nogle Tilfælde ligge hen over Indskrift-Pladen og have beskyttet den mod Forvitring, men havde det mon været Meningen med det? Harald Mortensen kunde sige hvad det var: »Jordpaakastelsens« tre symbolske Spadefulde Jord.

— »Af Jord er du kommet, til Jord skal du blive, af Jorden skal du igen opstaa,« saaledes havde det lydt hen over hver eneste af disse Kister, og nu laa de Døde der og føjede sig stille efter den første Ordre, sagtmodigt biende paa den anden. —

Hver eneste Arbejdsdag bragte nye Fund, som alle blev samlet i et Rum i Taarnet. Her indrettedes saa et foreløbigt Museum af Ligstens-Stumper, Epitaphie-Rester, Kiste-Beslag foruden Mønter og andre Smaating.

Ofte kunde selve Skeletdelene frembyde adskillige interessante Forhold. Der var Arm- og Benknogler, sammenvoksede efter Brud, dette saa man meget hyppigt; Kranier med Skudhuller forekom ogsaa; der var kort sagt meget udmærket Stof for anatomiske og patologiske Undersøgelser.

Ved Udgravningens Slutning blev Kranier og Knogler nedlagt i en stor Fællesgrav; den er nede under Gulvet i Kirketaarnet.

Det bør nævnes, at man ogsaa traf paa et Prækestols-Fundament af smaa gule Mursten; det blev i Avisnotitser til, at Hans Tavsens Prækestol var kommet for Dagen. Overdrivelsen har sikkert ingen anden Realitet bag sig, end at Fundet markerer Stedet, hvorfra »den danske Luther« lidenskabeligt forfægtede de nye Ideer.

Udgravningen kom jo ogsaa til at blotte nogle Begravelser ude paa Kirkegaarden, der havde omgivet Kirken. Det var meget beskedne Fund, der blev gjort her. Kisterne, som skulde graves ned i Jorden, havde der jo ikke været nogen Grund til at udstyre med særlig Luxus. Det var saa ret og rimeligt, at den største Pragt blev udfoldet indenfor de hellige Mure.

Det har været dyre Gravsteder, disse dybe Kælderrum under Kirkens fliselagte Gulv. Kun Byens fine og rige Folk har kunnet ofre, hvad de kostede. Det var imidlertid en Udgift, Rang og Stand taalmodig maatte bære, et Offer, som man skyldte sig selv og sine Nærmeste, en god Beslutning, en forsvarlig Handling, man aldrig nogensinde vilde komme til at fortryde. Ret betænkt gav Pengene jo ogsaa gode Renter, de rakte langt og gavned længe. De letted og mildned den tunge, truende Død, de kunde give Rejselykke og Landgangsglæde, de kunde vel ogsaa skaffe Behageligheder i ukendte, fremmede Egne, der aabnede sig forude, naar Jorderig var tabt af Sigte.

Ude i Kirkegaarden kunde man ganske vist faa Lov at ligge billigere; men der var ikke rart, Pladsen var kneben og snæver i den væmmelige, vaade Jord. Det var mildest talt ogsaa et noget broget Selskab, man der vilde komme ned til.

Hvorledes vilde det se ud, naar der engang blæses Samling til den store Parade, saa at skulle krybe ud af møre og muldne Brædekister sammen med de andre Stakler, som havde ligget mange Hundrede Aar i nogle mugne Høvlspaaner. Skuttende sig af Kulde og Klemthed og frygtelig angst for en altfor skarp Eksamination vilde man genert gemme sig tilside mellem de andre daarlig klædte Folk.

Saa var det da langt mere betryggende at afvente sin velfortjente Løn og Ære i et renligt hvidtet Kammer. Derfra kunde man rejse sig behageligt udsovet, rette

lidt paa Kjolen og Parykken og slutte sig til den øvrige Skare af Godtfolk fra Nabokældrene. Saa kunde man ogsaa holde sammen i Flok og Følge og fejre Indtog ligervis som Fyrster, medens Mængden maaber.

Hjørnebeslag fra et Kistelaag. (Bymuseet).

De af Ligkistepladerne, som endnu kan læses, er udstillede i en Montre paa Bymuseet. De fleste er af Tin, kun en er af Messing. De hører til Kisterne, som blev nedsat i Kirken, kort forinden den brændte, deres Alder er altsaa rundt regnet halvandet Hundrede Aar eller lidt mere. Menneskene, hvis Navne, vi her møder, og hvis Livshistorie vi skimter i korte Træk, har næsten alle været samtidige med Holberg, det er Rokotidens velstaaende Borgere, der her i et pynteligt Sprog har sat sine Afdøde et Æreminde. —

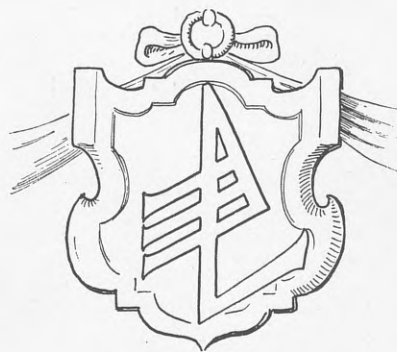
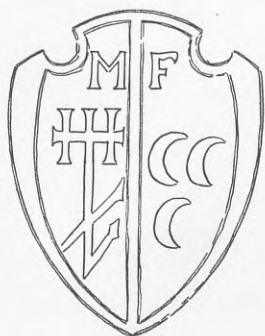
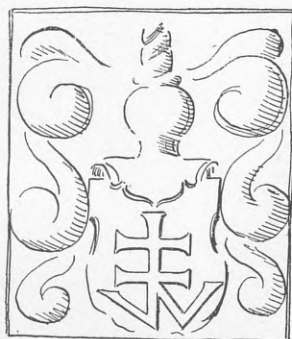
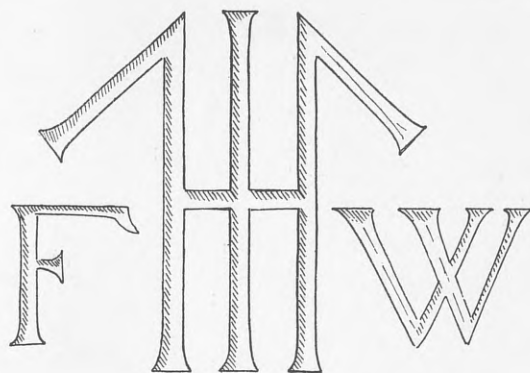
Ingen af de Navne, som nu skal nævnes, vil være større Kredse bekendt i vore Dage; men hvem kan tvivle om, at det har været en af Samtidens fremstaaende Mænd, der fik følgende Titel: »Ædle, højagtbare og velfornemme Seigr. Peder Friborg af de to og tredive Mænd, een blandt denne Bys Borgere og Handelsmænd«.

En anden Indskrift nævner Kai Eggert Christensen Benzon, Isenkræmmer i København. Den ufuldstændige Plade lader os vide, at han er født i Stubbekøbing, og at han er bortkaldt fra dette timelige Natten til 24. April 1721. Videre kan man opfatte, at hans Død var et sørgeligt Tab for en bedrøvet Moder og hans værdige Forlovede, som derfor ofrer ham de billigste Taarer. —

1571

1600

Bomærker fra Ligsten i Nicolai Kirke.

Om Hoff-Svertfejer Niels Christian Plockros siges det, at han saa Livets Lys 4. Sept. 1710 og gik til det evige Lyses Boliger 10. Febr. 1771. —

Procurator Søren Balles Moder var 80 Aar 6 Maaneder 5 Uger og 5 Dage, da hun salig hensov. Hun var i sit Liv ustraffelig, i sit Hus omhyggelig, sin Næste opbyggelig. — Hendes eneste Arbejde var at have Fred med Gud, Fred i sin Samvittighed, Fred med alle Mennesker. —

Kongl. Mayestets fordm Material-Forvalter Niels Juel døde i København 1725. Han har nu bedre Løn end jordiske Indkomster. — — Thi som hans Liv var fuldt af christelige Dyder, der end og paa hans Grav hans Navn og Rygte pryder, saa viste og hans Død, at Sjælen gik til den, hun her har holdt sig til som hendes bedste Ven.

Den velædle og Dyde-rige Else Margareta Jegend var Datter af en af Stadens deputerede Borgere Hr. Johan Jegend. Den salig hensovede besad Gudsfrygt i Sjælen, Uskyldighed i Sindet, Ærbarhed i Omgang, Yndighed i Lader, Bestandighed i Troen, Ivrighed i Bønnen, Taalmodighed i Korset, Frimodighed i Døden, og Hendes Udgang af Verden skete den 5. Januar 1759, efter 26 Aars Levetid.

En ottekantet Kobberplade er den ældste af de her omtalte. Pladens venstre Side er saa ødelagt, at Indskriften her umuligt kan tydes. Der kan dog opfattes følgende: Her under hviler den ærlig og velbyrdige Mand . . . Brockenhus . . . Kiøbenhavns Slot . . . hans Fader var Olle Brockenhus . . . Landsdommer over Seland . . . hans Moder Fru Karen Ulfelt . . . Aarstallene er borte. —

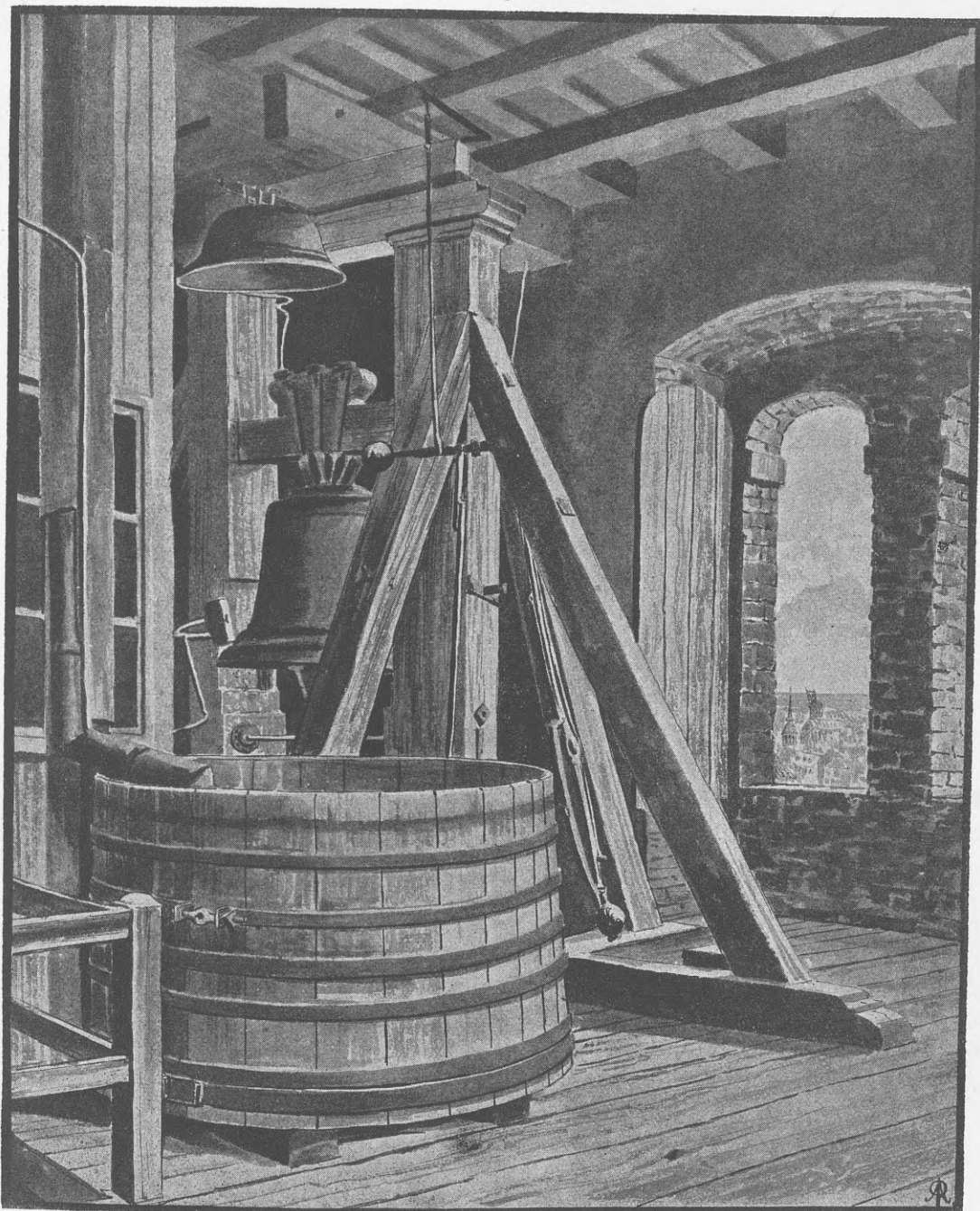
Den i Livet velædle og dydzirede nu hos Gud salige Madame Else Christina Schyth fød Hiorth blev bortkaldt efter at have levet i et kærligt og fornøjeligt Ægteskab med velædle Hr. Andreas Schyth, yngste Capellan til St. Nicolai Kirke. — Hun var i Guds Hus en Maria og i sit eget Hus en Martha. Indskriften ender med det lille Vers:

Da Øjnene de brast og Livets Lys gik ud
Fik jeg et bedre Lys at se hos Lysets Gud.

Den højagtbare og velfornemme nu ævig salige Mand Seigr. Jørgen Schadenhorst, fordm Brygger, Borger og Indvaaner her i Staden, levede i denne onde og u-rolige Verden 38 Aar 1 Maaned og 18 Dage. Han naaede ikkun en maadelig Alder fordi Gud havde ham kær.

Indskriften paa en ottekantet Messingplade henvender sig til Læseren med følgende tankerige Betragtning:

Staa lidet Vandringsmand og betænk her, hvorledes en himmelsindet Vandring

Klokkestokværket i det gamle Nikolai Taarn. Tegning af Rolsted. (Bymuseet).

omskiftes til en himmelsalig Forandring, da den fordum højfornemme dydzirede, gudelskende og nu hos Gud salige Matrone Madam Lene Peders Daatter Engel, som først beskuede denne Verden Ao 1685 d: 28. Martii. Effter en christelig Opugtelse indlod udi et kierligt Ægtebaand d: 20 Julii 1711 med den meget fornemme og Kunst erfarne Mand Seignr: Johan Henrich Bechmand, Bader og Borger udi den Kongl. Residents Stad Kiöbenhafn. Hvis Ægteskabs Glæde var vel meget fornøjet, men varede næppe et Aar til Enden, førend Døden kom og fældede tvende til Jorden paa engang Ao 1712 d. 6. Junii. Hvis Sjæle hviler nu hos GUD i ævig Glæde og Legemerne i deris Sovekammer udi St. Nicolai Kirke d. 9. Junii Ao 1712, indtil paa Dommens Dag da baade Legem og Sjæl skal samles og indgaa til den ævige Glæde.

Paa en oval Tinklade staar der:

Her inden hviler salige den agtbare og velfornemme Mand Peter Larsøn, Hans Kongl. Majestæts velbetroede Esqvadre Skriver paa Admiral Skibet Den Kronede Eliphant, som i sin Alders 42de Aar døde udi Kiöbenhafn, den 15. Februarii Anno 1711; Efterat han udi 9 Aar og et halvt havde levet med sin højtbedrøvede efterladte Ægtefælle og udi deris meget kierlige og christelige Ægteskab ere af Gud velsignede med 4 Børn, hvilke alle i de Retfærdiges glædelige Opstandelse forhaaber at samles med hinanden. Guds frygt og Kierlighed og hvad een Christen pryder, det var hos denne Mand, han derfor ævig nyder, hos Gud een salig Roe i Himlens høje Borg, hvor han nu trøstet er og har forgiæt sin Sorrig.

Sluttelig gengives en meget karakteristisk Indskrift, graveret i en Tinklade:

I dette mørke Gemme er til en forklaret Herlighed bevaret den ringere Del af en u-skateerlig Skat, det dødelige af den i Kærlighed her og Herlighed hisset u-dødelige Sjæl, den Gud hengivne og dyd-zirede Madame Anna Johanna Schyth, født Alrøe, som efter et kort Liv 32 Aar 6 Dage fuldendte Striden, fuldkommede Løbet, bevarede Troen og fik Kronen den 27de Martii 1763. Hun var, ja ach hun var mig en dejlig Krone i Guds Haand, i hvis Troes dyrebare Guld var indfattet og i yndig Ydmyghed fremskinnede mange glimrende Dyders Juveler. Ach! væ mig! som vidner dette, at saadan en Krone saa tidlig affaldt, dog nej, ikke affaldt, men ikkun Støvet blev afpustet i et forskrækkeligt Himmel-Vejr, som tillige opløftede denne dyrebare Hoved-Krone til Himlens Trone, hvor den nu skinner klarest i en forklaret Herlighed.

I Tillæg til »Nyeste Skilderie af Kiöbenhavn« Tirsdagen den 15 Marts 1808 meddeles det, at Artilleriets Hospitalsvogne er blevne henflyttede i den afbrændte

Kirke, som ved den Lejlighed blev gjort ryddelig. Det hedder saa videre: »De Beenrader, der laae adspredte omkring, bleve samlede i fem til sex Kister. I et stort Gravmæle bag Alteret fandtes Hans Rosenkreutz's Liig, der formodentlig havde været balsameret, temmelig ubeskadiget. Det saae omtrent ud som en Mumie. Ogsaa den berømte Niels Rosenkrantz's Epitaphium er nu aldeles ødelagt. Af hans Harnisk, som til Amindelse var ophængt i Kirken, har Anmelderen reddet Bryststykket eller Pantseren af Jernblik beslaaet med Messingsøm. De øvrige Stykker som Hjelmen etc. ere blevne sønderslaaede og begravede mellem Gruset. — Blandt de Oldsager, som Luerne havde sparet, var det forhen nævnte Harnisk, som indtil forrige Maaned hang paa en Jernstang, og nogle Ligkister af Kobber, belagte med Sølv. Blandt Ligkisterne fandtes en overmaade prægtig Steen af sort Marmor, der har ligget paa en af Reventloversnes Grav. Da efter et Proclama i Avisen ingen Eier meldte sig til Kisterne, saa bleve de solgte efter Vægten. Kobberet veiede adskillige Skippund og Sølvet 288 Lod. Rosenkrantz's Harnisk skulde ogsaa have været solgt blandt gammel Jern, men da det er af Jernblik vilde ingen købe det. Hans prægtige Ligsteen med Zirater af hvidt Marmor, er reddet og hensat paa Kirkegaarden. Ligkisterne med Levningerne af Ligene ere bragte ud paa Assistencekirkegaarden. Da Rosenkrantz har testamenteret Kirken saa betydelige Gaver, saa kan man vente, at Vedkommende ville lade ham sætte et lidet Minde paa Assistencekirkegaarden.«

Mange af de fundne Sager er nu opstillet eller indmuret indvendig i Nicolai Taarn, og der kan enhver gaa hen og se dem. Det meste er kun Brudstykker, men de giver dog et Indtryk af den Rigdom og Pragt, hvormed Kirken var udstyret i sine Velmagtsdage.

Nederst i Taarnrummet til højre inden for Døren staar en underlig stor Ting, som har sin egen Historie.

I 1902 lod Papirhandler I. Chr. Petersen opføre den store Nybygning ud til Admiralgade. Under Grundgravningen stødte Arbejderne pludseligt paa et mærkeligt stort Pælebundt, som var sammenholdt af et svært Jernbaand. Fundet blev forsigtigt gravet frit, og det viste sig da at være den allerøverste Del af Nicolai Spir. De forkullede Bjælkeender antydede, at Tømmerblokken i 1795 som en vældig Fakkell er styrtet udover og har boret sig dybt ned i Jorden. Der var endnu Rester af Kobberklædningen tilstede, da Udgravningen blottede Spir-Toppen; det er helt borte nu, og var vel ogsaa stærkt medtaget af Ilden; man ser derimod de svære bøjede Jernbaand, der har støttet Fløjstangen, og man kan se, at der

Niels Rosenkrantz's Epitaphium for Branden. (Gammel Tegning i Bymuseet).

ligger en Ottekant til Grund for Konstruktionen. Tømmeret er 9 Tommers Fyrrebjælker.

Ved Taarnrummets Østvæg til højre for Døren ind til Kirkesalen er der opstillet en meget stor Ligsten, som forhen har været anbragt paa den anden Side af Væggen, skjult bag det officielle Normal-Uhr. Med Brandcommissionens Tilladelse havde Ligstenen faaet Plads her, efter at den var kommet for Dagen dengang man anlagde Slagterboderne.

Stenen, som bærer Indskrift og Bomærke-Skjold, er i sin Tid lagt over en af Kirkens første lutherske Sognepræster, Magister Jacob Nielsen. Han var født i København 1524. 20 Aar gammel drog han til Wittenberg, hvor Dr. Joh. Bugenhagen tog sig af ham og skaffede ham Understøttelse fra Christian 3. Efter sin Hjemkomst var han en Tid Universitetets Bibliothekar. 1558 blev han Sognepræst ved St. Nicolai. Jacob Nielsen, som skal have været en fremragende Prædikant, døde i Aaret 1571, og hans Hustru Magdalene lod den smukke Sten lægge paa hans Grav.

Gaar man op ad Taarntrappen, kan man se nogle Rester af Slagterbodernes Støbejernsornamentik, som nu er anbragt paa Væggene i en mørk Krog. Der er to Skjolde med Stadens Vaaben og Aarstallet 1846 og der er et Parti af Slagtermester Bonfils's Butik.

Dengang man brød Boderne ned, fik en Arbejdsmand Øje paa en Jernplade, som var fastgjort til en Loftsbjælke. Pladen har en Indskrift, støbt i et med den; der staar:

DETTE SLAGTERTORVS ANLÆG
ER FULDFØRT I AARENE 1845 OG 1846
EFTER PLAN OG TEGNING
OG UNDER VEILEDNING AF
ARCHITECT HAGEMANN

Gaar man videre forbi Døren, som fører ind til et lille Forsamlingslokale og op ad Trappen, kommer man til en Afsats, hvorfra der er Adgang til Bibliothekssalen, som er indrettet oven over Kirkerummets Hvælvinger. Lige inden for Døren staar der en stor Model af St. Nicolai Kirke, og lidt længere fremme et Par Trin oppe kan man bese nogle Smaating, som er samlet i en Montre. Det er Bymuseets Inspektør Magister Chr. Axel Jensen, som har ordnet disse Sager og forestaaet Arrangementet af de mange Brudstykker i Taarnrummet. Altsammen er forsynet med oplysende Etiketter, og det er fra dem, de følgende Beskrivelser tages.

I den omtalte Montre ser man et Soluhr, som har en interessant Historie. Paa St. Nicolai Kirkes søndre Vaabehus sad en meget stor Solskive. Den var i sin Tid blevet opsat af Longomontanus, Tyge Brahes Elev. Siden blev den 1670 fornyet af Ole Rømer, og endelig blev den atter istandsat, da Kirkebygningen i Aarene 1738—42 blev restaureret. Fra denne sidste Lejlighed skriver sig den bevarede, smukt malede Model, som blev genfundet 1918. Den rimede Indskrift, som beretter om Soluhrskivens Historie, er forfattet, eller ialfald underskrevet,

Spidsen af Spiret paa Nicolai Kirke. Nu opstillet i Nicolai Taarn.

af M. Seehus, der paa Magistratens Vegne førte Tilsyn med den nævnte Istand-sættelse af Kirken, og Malermester C. P. Getreuer, der har signeret Modellen, udførte dengang Malerarbejdet i Kirken. — Mindet om Navnet Getreuer er endnu bevaret i »den Getreuerske Stiftelse«, som særligt understøtter trængende Malere. —

Ved Siden af ses et lille Maleri af Kristus paa Korset, det er en Rest af et Oblatgemme, som Apotheker i Højbrostræde Peter Gagelmand skænkede Kirken 1671, og som reddet fra Branden, efter at have været i Privateje, nu er tilbage-givet Kirken.

Her er ogsaa fire Pengebøsser; paa de to, som er af Kobber, staar der: »St. Nicolai Pleie-Comissions Taule-Bøsse For Sognets Fattige Ao 1785«. Paa de to andre, som er af Messing, er der i Laaget graveret: S. NICOLAI.

Endvidere findes her St. Nicolai Kirkes Sølvsignet fra 1693 med Omskrift: SANCTVS - 93 - NICOLAVS og med en Fremstilling af Helgenen som Biskop, bærende Bispehue og Krumstav.

Paa Skaftet findes et lille, utydeligt Guldsmedemærke, vistnok med Bogstaver P C S.

Ude i selve Taarnrummet er der i Væggene indmuret en Mængde større og mindre Brudstykker af Gravstenene, som fandtes ved Udgravningen. Flere af dem bærer Spor af at have ligget i Kirkens Guly, de er slidte og afslebne.

Paa Væggen nærmest Indgangsdøren til Bibliotheket ser man: Brudstykke af en Gravsten med Indskrift fra 1544, lagt af Kongens Bygmester Morten Bussart, Forstander paa Slangstrup Kloster, over en Datter. Paa Stenen nævnes ogsaa hans Hustru Boel, der var en Datter af den bekendte Hans Mikkelsen, Kong Kristiern 2.'s trofaste Mand.

Foroven paa samme Væg blandt andet: Brudstykker af en Gravsten med en Portrætfigur af en Kvinde, fra Tiden c. 1550—75.

Længere til venstre paa samme Væg: Brudstykker af en Sten over Borger Iens Baltzarsen, død 1611, han er nævnt som Oldemand for Bryggerlauget 1584.

Paa den anden Væg, nærmest Hjørnet: Brudstykker af forskellige, borgerlige Gravsten, man kan læse Dødsaarene 1583, 1600 og 1608.

Midt paa Nordvæggen: Gravsten med Portrætfigur over Adelsmanden Ove Høeg til Todbøl, kgl. Majestæts Rentemester i København, han er død 19. Januar 1628. — De bevarede Dele af Stenen er sammenstillede af henved 90 smaa Brudstykker.

Paa Nordvæggen ved Trappen til det øvre Taarngulv: Smaa Brudstykker af Gravsten fra Tiden c. 1650, deriblandt en Rest af et Bomærkeskjold med to korslagte Ankere og Aarstallet 1657.

Indenfor Rækværket ovenfor Trappen: En nogenlunde fuldstændig Gravsten fra Tiden c. 1700, uden personalhistoriske Oplysninger. Randskriften er et Citat af Jonas' Bog.

Paa Taarngulvets øvre Del, bag Gitteret, er langs Vestvæggen samlet Rester af Kirkens Sandstensportaler. Fra den nordre Portal, fra 1634, er der bevaret Stykker af Frisen med det nævnte Aarstal samt to Kvadre med diademsmykkede Kvindehoveder, der har siddet paa Gesimsfremspringene over Søjlerne. Endvidere Sten af selve Portalbuen, der bærer Indskriften: HERREN BEVARE DIN INDGANG OC DIN VDGANG; de samme Sten er paa Undersiden prydede med Ornamenter og Hoveder. Fra samme Portal findes endelig Stumper af de Englefigurer, der har været anbragt i Buehjørnerne.

Af den søndre Portal, med Aarstallet 1664, findes især et af de fire, med Vindrueklaser smykkede Søjleskafter, samt Rester af de Fodstykker, hvorpaa Søjlerne har staaet.

Til venstre, paa Vestvæggen, er der anbragt Rester af det store Stenepitafium over Niels Rosenkrans, som døde 1676. Det var opstillet paa Vestvæggen i søndre Vaabenhus. Af hans Rustnings-klædte Portrætfigur er der bevaret et Knæ og Hjelmen. Af Englen, som svævede over ham, findes Stumper af Vinger og Klædebon. Ligeledes er der bevaret enkelte af Ahnevaabnene samt Stykker af Guirlander, Indskrifter og Vaabentrofæer.

Midt paa Gulvet staar Dele af Døbefonten og især af Sandstengitteret, der har indhegnet Daaben; det smukke med Hermefigurer prydede Sandstensarbejde i Barokstil fra Tiden omkring 1630 blev ligesom andet af Kirkens Inventar skæn-

Karyatidehoved paa Døbefonten.
Nu i Nicolai Taarn.

ket af den københavnske Borger og Købmand Hans Holst. Daabskapellet var indrettet i det vestligste Fag af søndre Sideskib. —

En Vindeltrappe af Træ fører nu op til en Afsats højere oppe. Ogsaa her ligger der Stumper af Sandsten og Kalksten, som allesammen bærer Spor af Tildannelse. Der er ikke meget at se paa dem, de ligger der, fordi man fandt dem i Jorden, de hører forrige Tider til.

Der er store Bueaabninger i Taarnvæggene, to mod hvert Verdenshjørne; Trælemmene, som lukker for dem, kan meget nemt aabnes. — Lyset strømmer ind og Blæsten stryger frisk og stærk gennem det gamle Taarn.

REGISTER

- Aabenraa 183.
 Absalons Borg 100, 113 f.
 »Absalons Gaard« 282.
 Acciseboderne 350.
 Adelgade 234.
 Admiralgade 104, 203, 378.
 Alhambra 355.
 Almindeligt Hospital 162.
 Allersgade 359.
 Amagerport 230, 361.
 Amagertorv Nr. 5 118
   — Nr. 6 274.
   — Nr. 14 181.
   — Nr. 21 291.
   — Nr. 24, Haandværkerban-
   kens Grund 190.
 Amaliegade Nr. 3 344.
   — Nr. 13 270.
 Amalienborg 235, 270 f.
 Amerikavej 327 f.
 Antiquestråde 242.
 Artillerikaserne 348.
 Assistenskirkegaard 29, 240, 247.

 Badstuestråde Nr. 9—11 96.
 Bakkegaarden 29.
 Banegaard, Den første 354.
 Bastionen ved Iskulen 48.
 Beckers Gaard, se: Købmager-
 gade Nr. 9.
 Berlingske Tidendes Gaard 138.
 »Belvedere« 232, 360.
 Bikubens Grund 15, 125, 128.
 Bispegaarden 97, 118, 168, 188,
   242, 262.
 Bjørns Plads 269.
 Blaataarn 37.
 Blegdamsvej, Hjørnet af Læs-
   søesgade 117.
 Blindeinstituttet 29.

 Boldhusgade 175.
 Borchs Kollegium 236, 242, 262,
   320.
 Borgergade Nr. 14 254.
   — Nr. 17 256.
   — Nr. 25 25.
 Bredgade Nr. 6 103.
 Bremerholm 21, 154, 182, 204,
   266, 292.
 Brøndstråde 262, 284, 301.
 Brønshøj 216 ff., 222.
 Budolfi Hospital 262.
 Bülowvej 359.
 Børnehuset 232, 268, 333 f.
 Børsen 195 f., 201, 204, 224, 268,
   348.
 Børskanalen 266.

 »Capri« 350.
 Carlsberg 28.
 »Carlsstad« 217 f., 220.
 Charlottenborg 235.
 Christen Bernikovstråde 108.
 Christiansborg 265 f., 297, 307,
   339, 367.
 Christian d. IX.s Gade Nr. 8 48.
 Christianshavn 204—207, 235.
 Christianshavns Fængsel 332.
 Christianshavns Torv, Politista-
   tionen 275.
 Christianshavns Kvartér 303.
 Christianskirken 307.
 Classenske Boliger 29.

 »d'Angleterre« 203, 235.
 Danske Compagnis Hus 199.
 Delfinstråde 204.
 »Dellehaven« 204, 310.
 Didrik Badskaersgang 100.
 Dokken 266 f.

 »Domus anatomica« 196 f.
 Dosseringerne 342.
 Dronningens Enghave 354.
 Dronningens Tværgade Nr. 7
   345.
   — Nr. 24—30 25.
   — Nr. 33 319.
 Dyrkøb 86, 200, 262.
 Døvstummeinstituttet 348.

 »Efterslægtens Gaard« 98 f., 274.
 Eibeschütz's Stiftelse 348.
 Elers Kollegium 242, 262.
 Endeløsstråde 318.
 Ewaldsgade Nr. 9 136.

 Farvergade 232.
 Fiolstråde Nr. 34 247.
 »Forgyldte Nøgle«, Nørregade
   103.
 Fortunstråde 200.
 Fredericiagade, Gadekrydset ved
   Ny Kronprinsessesgade 142.
 Frederik 6.s Asyl 252.
 Frederiks Hospital 271.
 »Frederiks Koloni« 317.
 Frederiksberggade Nr. 1 28, 30.
   — Nr. 2 30, 101.
   — Nr. 25 79.
 Frederiksborggade 236.
 Frederiksholms Kanal 236, 266.
 Frederiksholms Teglværk 28 f.
 Frederikskirken 273.
 Frihavnen 25, 28 f.
 Frimands Kvartér 299.
 Fränkels Stiftelse 348.
 Fyhrens Gang 247, 318.
 Færgestråde 314.

 Gadekær 9, 73.
 Gammelholm 322.

- Gammelmønt Nr. 10—14 96.
 — Nr. 24 286 ff.
 — Nr. 39 249.
 Gammelstrand 175.
 Gammeltorv 73, 76, 147 f., 165,
 171, 318, 334.
 »Gammeltorvs Apothek« 30.
 Gammelvagt 302.
 Gamle Kongevej 29, 204.
 Garnissonssygehuset i Rigensgade
 231, 343 f.
 »Getreuerske Stiftelse« 382.
 Gjæthuset 182, 235.
 Gothersgade 48, 117 f.
 — Nr. 39—41 283.
 — Nr. 89—91 250.
 Graabrødrekloster 92—96, 169,
 176.
 Graabrødretorv Nr. 11 94, 176.
 Graabrødrestræde Nr. 12 93.
 Griffenfeldtsgade 359.
 Grøndals Eng 21.
 Grønnegaards Havn 174, 204.
 Grønnegade 183.
 Guldhuset 232.
 Gutenberghus, Gothersgade 102,
 107.
 Gyldenløves Bastion 225, 321.
 Hahns Bastion 43.
 Halmtorvet 207, 236, 367.
 Handelsbanken 48, 104, 318.
 Hanetaarnet 43 f., 207.
 »Hans Clausens« Taarn 48.
 Harboeske Enkekloster 268.
 Hausergade 339.
 Hauserplads 203, 301, 347.
 Havnegade 292.
 Helligaandshuset 43, 94 f., 113,
 121, 169.
 Helligaandskirken 93 f., 188, 202,
 242, 263.
 Helligaandskirkens Assistents-
 Kirkegaard 248 f.
 Helligaandskloster 93.
 Helligkorsstræde 242.
 Helters Bastion 43, 207.
 Helsingørsvejen 255.
 Hofapoteket, se: Købmagergade
 Nr. 9.
 »Holger Danske«, Farvergade 100.
 Holmens Bro 175, 203.
 Holmensgade 314.
 Holmens Kanal 204.
 — Nr. 18 199.
 Holmens Kirke 182, 204, 292,
 323.
 Holmens Kirkegaard 233.
 Hovedvagten 266.
 Hummerstræde 204.
 Hyskenstræde 199 f.
 Højbro 175, 183, 203, 266.
 Højbrohus 189.
 Højbroplads 107, 290 f., 318.
 — Nr. 4 203, 314.
 Højbrostræde 291, 314.
 Illums Grund 46.
 Jarmerstaarn 42, 182 f., 207.
 Kalkbrænderihavnen 30.
 Kallebodstrand 11.
 Karmeliterklosteret, St. Peders-
 stræde 162, 184.
 Kasino 355.
 Kastellet 116, 207, 230.
 Kattesundet 31.
 Kejsergade 92.
 K. F. U. K., Store Kannike-
 stræde 100.
 Kirken udenfor Nørreport 139—
 142, 177, 205, 215.
 Klokkehøj 31, 252.
 Knippelsbro 204, 266.
 Kommunehospitalet 364.
 Kommunitetsbygningen 97, 100,
 180 f., 197.
 Kompagnistræde 182.
 Kloster-Passagen S. 103, 108.
 Klosterstræde Nr. 3 124.
 Klædebo Kvartér 298.
 Kongelige Bibliotek 232.
 — Haven ved 201.
 Kongelige Teater 183, 323.
 Kongens Nytorv 183, 204, 234 f.,
 347.
 — Nr. 14 255.
 Konsistorie-Bygningen 97, 262.
 Konventhuset 125, 128.
 »Kringelen« 48.
 »Kosmopolit« 254.
 Krystalgade 344.
 Kultorget 47.
 Kunstammeret 345.
 Københavns Slot 117, 176, 202,
 265.
 — , se: Absalons Borg.
 Købmagergade Nr. 6 147.
 — Nr. 9, Beckers Gaard, Hof-
 apoteket 275—280.
 Købmager Kvartér 301.
 Ladegaarden 207, 342.
 Ladegaardsaaen 29, 102 f.
 Laksegade 101.
 Laksestræde 204.
 Landemærket 183, 200.
 — Nr. 9 301.
 »Landgreven af Hessen« 254 f.
 Larsbjørnsstræde 242.
 Larslejstrædes Kommuneskole
 252.
 Lille Brøndstræde 183.
 Lille Færgestræde 318.
 Lille Kongensgade 198 f., 314.
 — Nr. 30 138.
 — , Skippernes Lavshus 314.
 Lille Købmagergade 236.
 Lille Sct. Clemensstræde 230,
 241 f.
 »Linden« 247.
 Linnésgade 177.
 Lorentzensgade 361.
 Læderstræde 76, 125, 198.
 — Nr. 6 118.
 — Nr. 22 291.
 — Nr. 32 103.
 Løngangen 206.
 Løngangsstræde 102, 202, 207.
 Lønporten 46, 207.
 Løvstræde Nr. 4 138.
 Magasin du Nord 48, 235.
 Marmorbroen 206.
 Mastekranen 266.
 Metropolitanskolen 98, 339.
 Mikkelbyggersgade Nr. 3 100.
 Mikkel Vibes Gade 47.

- Muregade 359.
Møntergade 183.
- Nansensgade Nr. 84 140, 142.
»National« 44.
Nikolaj Kirke 78 ff., 84, 90 ff.,
109 f., 180, 187, 190, 203, 232,
292, 312 f., 318, 342, 369—384.
Nikolaj Kirkes Assistents-Kirke-
gaard 253.
Nikolaj Plads 348.
Nikolajgade 361.
Nyboder 117, 205, 302.
Nybro 184, 203.
Nybrogade 236.
Ny Carlsberg 23.
Nygade 31, 197, 236.
Nyhavn 235, 266.
Nyholm 266.
Ny Kongensgade 234.
Ny-København 234.
Nytorv 171, 199.
Ny Vestergade 234.
Nørrefælled 29.
Nørregade, Telefon-Husets
Grund 100, 120.
Nørregade Nr. 16 298.
— Nr. 27 120.
Nørre Kvartér 297.
Nørreport 45 f., 136, 204, 234,
361.
Nørrevoldgade 236.
- Opfostringshuset 273.
Orlogsværftet 154, 322.
Overgaden oven Vandet 273.
- Parcelvejen 359.
Peblingesøen 42, 207.
Peder Hvitfeldtsstræde 184.
Peder Madsens Gang 136.
Peschiers Gaard 318, 354.
Pestkirkegaarden uden for Nørre-
port 139 f., 142.
Petersens Jomfru-Kloster 273,
315.
Petri Kirke 75, 78, 80, 168, 202,
210, 242, 263, 297.
Petri Kirkes Assistents-Kirke-
gaard 251 f.
- Petri Plejestiftelse 252.
Pilestræde Nr. 51 103.
Pindsvinegade 361.
»Politikens Hus« 138 f.
Polyteknisk Lærestanstalt 344.
Postgaarden, Købmagergade 98,
243.
Povl Fechtels Boder 262.
Prinsens Palæ 230, 294 f., 357.
Provianthuset 210.
- Raadhuset 171, 197, 202, 223,
242, 262, 294, 316, 318, 321,
334 f., 339.
Raadhushaven 135 f.
Raadhuspladsen 42, 108.
Raadmandsmarken 170.
Rasphuset 268, 332.
Ravnsborgskansen 207.
Reformert Kirke 235, 242, 263.
Regensen 195, 204, 242, 262.
Rigensgade 206, 232.
Rolighedsvej 29.
Rosbæk Mølle 161.
Rosenaaen 360.
Rosenborg 114, 116 f., 204.
— Have 29, 309.
Rosenborggade Nr. 10 138.
Rosenborg Kvartér 301.
Rosengaarden 198.
— Nr. 7 118.
Rosengade Nr. 10 138.
Rundetaarn 194 f., 205.
Ryegade 360.
— Nr. 124 B 88.
Rysensteens-Port 39 ff.
- Sct. Anna rotunda 115, 206,
231.
Sct. Annegade 237.
— Nr. 5 303.
Sct. Annæ Bro 175.
Sct. Annæ Plads 175, 365.
— Nr. 9 302.
Sct. Annæ Øster og Vester Kvar-
tér 302.
Sct. Clare Kloster 96, 203.
— Skanse 207.
»Sct. Clemenshus« 108.
- Sct. Clemenskirke 10, 78, 108,
168 f.
Sct. Clemens-Stræde 135.
Sct. Gertruds Hospital 203.
— Skanse 207.
Sct. Hansgade 359 f.
Sct. Hans Hospital 342.
Sct. Johannes Kirke 360.
Sct. Jørgenssø 42.
Sct. Knuds Skole, Stenosgade 182.
Sct. Pedersstræde 242.
— Nr. 24. 252.
»De seks Søstre« 275.
Serridslev 12, 159, 161, 170.
»Sextus« 266.
Silkegade 15, 205.
Sjæleboderne 189, 243, 262.
Skarnholmen 175, 206.
Skidenstræde 342, 344.
Skindergade 92.
— Nr. 23 93.
— Nr. 45—47 72 f.
— , Hjørnet af Niels Hem-
mingsensgade 93 f.
Skipperstræde 204.
Skovbogade 72.
Slagterboderne ved Nikolaj Kirke
109, 172, 380.
Slotsholmen 99, 177, 206.
Slotsholms Kanalen 296.
Slutteriet i Svendegade 172.
Slutterigade 318.
Smedegade 359.
Snarens Kvartér 293.
Soldins Stiftelse 262.
Sortedam 142.
Store Brøndstræde 183.
Store Færgestræde 291.
Store Kannikestræde 118.
Store Kongensgade 182, 230.
— Nr. 2 110.
— Nr. 4 254.
»Store Lækkerbidsken« 189.
Store Sct. Clemensstræde 242.
Store Strandstræde 204.
Stormgade 261, 294, 341.
— Nr. 9 296.
— Nr. 13 295.
— Nr. 15 293.
— Nr. 17 294.

- Stormgade Nr. 19 315.
 Strandboulevarden 30.
 Strandgade Nr. 25 268.
 Strandkvartér 290.
 »Struenseestenen« 328.
 Studenterforeningens nye Bygning 101.
 Studiestræde 242, 344.
 — Nr. 36—40 101.
 Suhmsgade 339.
 Sundkrogen 24.
 Svanemøllevej 29.
 Svendegade 206.
 Svendsgade 360.
 Sydhavnen 22.
 Synagogen 348.
 »Sæbesyderigraven« 268.
 Søkvæsthuset 273.
 Sølgade 234.
- Teglgaarden 172.
 »Teglgaardsbroen« 361.
 Teglgaardsstræde 182, 297.
 Thorvaldsens Museum 118.
 Tivoli 204, 355.
 Tivolioen 350.
 Toldboden 175, 177, 205.
 Tordenskjoldsgade Nr. 24—26 323.
 Torvegade, Hjørnet af Knippelsbrogade 175.
 — Nr. 2 304.
 Trinitatis Kirke 203, 205, 242 f., 263, 344.
- Trinitatis Kirkes Assistents-Kirkegaard 249 f.
 »Trunken« 323.
 Tuborg 28, 31.
 Tøjhuset 172, 177, 201, 206, 211.
 Tøjhusgade 177.
 Tøjhushavn 290 f.
 Tømrrergade 359.
- Ulfeldts Gaard 93.
 Ulfeldts Skamstøtte 299 f.
 Ulkegade 200, 314.
 Universitetet 97, 153, 168, 196 f., 242, 262, 320, 348.
 Universitets-Annexet 224.
- Vajsenhuset 242, 262, 294, 316.
 Valby Langgade Nr. 32 136.
 Valkendorfs Boder 184.
 Valkendorfs Brønd 46, 189 ff., 277.
 Valkendorfs Kollegium 184, 191, 242, 262.
 Vandkunsten 161, 230, 236.
 Vandmølletaarnet 40, 183, 202.
 Vandværket 364.
 Vartegnet 201.
 Vartov 40, 182 f., 205, 232, 268.
 Ved Stranden Nr. 14, Nr. 18 318.
 Vejerbod 187, 189.
 Vesterbrogade Nr. 30—74 182.
 Vesterfælledvej Nr. 13 136.
 Vestergade 30, 73, 135, 144, 242.
 Vester Kvartér 293.
- Vesterport 42, 135 f., 183, 204, 207, 230, 321, 361.
 Vestervold 40, 207.
 Vestervoldgade 236.
 Vestre Gasværk 24, 364.
 Vibenshus 100.
 »Vildmanden« 354.
 Vimmelskafte 172, 318.
 — Nr. 32 113.
 — , Neyes Grund 103, 123 f.
 Vingaardsstræde 236.
 — Nr. 6 8.
 Wismargangen 248 f.
 Wodrofgaard 238 ff.
 Vognmagergade Nr. 8 46.
 Vommebadstuestræde 146, 242.
 Vor Frelsers Kirke 235.
 Vor Frue Kirke 77, 78 ff., 88 f., 110, 162 f., 189, 194, 202, 209, 242, 263 f., 320, 339.
 Vor Frue Kirkes Assistents-Kirkegaard 247.
 Vor Frue Latinskole 242, 262, 320.
- Øresundsgade Nr. 6 103.
 Ørstedsparken 361.
 Øster Fælled 31, 329.
 Østergade 274, 292.
 — Nr. 7 149.
 — Nr. 56 181.
 Østerkvartér 292.
 Østerport 114 f., 153, 183, 203, 208, 361.
 Østertorv 149, 292.
 Østervold 47 f., 102.

BILLEDFORTEGNELSE

Fra Nationalmuseets Have.....	V	Lübeck (Kopi paa Frederiksborgmuseet).	
Dørstykke fra nedrevet Hus i Stormgade....	VI	Tegn. af Charles Christensen.....	65
Rester af Bymuren. Kongens Nytorv.....	VII	Biskop Peder Jensen Lodehats Sølvsignet	
Roset af Smedejern fundet i Raadhusgrunden.		(Nationalmuseet).....	69
(Nationalmuseet).....	VIII	Biskop Jacob Erlandsens Segl (Rigsarkivet)..	71
Fiskerboder ved Sundkrogen.....	1	Københavns andet Raadhus. (Efter Resen)...	72
Terrænkort udarb. af Oberst H. U. Ramsing.	7	Københavns tredje Raadhus. (Efter Resen)..	73
Middelalderlig hvælvet Kælder, Vingaards-		Petri Kirke. Rekonstruktionstegn. af Charles	
stræde Nr. 6.....	9	Christensen. (Bymuseet).....	75
Københavns Segl fra 1296.....	13	Vor Frue Kirke. Rekonstruktionstegn. af	
Skakbrik fra Bikubens Grund (Nationalmuseet)	15	Charles Christensen.....	77
Ringmuren om Absalons Borg. Tegn. af Char-		Nicolai Kirke. Rekonstruktionstegn. af Charles	
les Christensen.....	16	Christensen.....	79
Udbygning paa Absalons Ringmur. Tegn. af		Smykkekors. (Nationalmuseet).....	81
Charles Christensen.....	17	Middelalderlig Altertavle fra Københavns Slot.	
Bulle (Rigsarkivet).....	19	Fotografi.....	83
Fra Sydhavnen.....	21	Middelalderlig Altertavle fra Københavns Slot.	
Granitblok. Ny Carlsberg.....	23	Fotografi.....	85
Forsteninger og isskuret Craniakalk.....	25	Alterkalk. (Nationalmuseet).....	87
Stenaldersager.....	26	Granit-Kumme.....	88
Hulmejsel.....	27	Kridtstenskapitæl.....	88
Stenaldersager.....	29	Messe-Hagel. (Nationalmuseet).....	89
Genstande fra Bronze- og Jernalderen.....	30	Formsten.....	90—91
Fundamentet af Blaataarn.....	37	Fod til en Søjle eller Font. Nicolai Taarn ...	91
Ved Batteriet Kvintus.....	38	Ornamenteret Teglsten. (Nationalmuseet)...	92
Rysensteens Port.....	39	Helligaandskirke og Kloster. Rekonstruktions-	
Rysensteens-Porten, ældre Billede.....	41	tegn. af Charles Christensen.....	93
Hanetaarnets Fundamenter.....	43	Hvælvet middelalderlig Kælder, Niels Hem-	
Nedstyrtede Murblokke fra Hanetaarnet....	43	mingsensgade.....	95
Hjulbør.....	45	Kalkstenskapitæl.....	96
Profil af den ældste Østervold.....	47	Konsistoriekælder. Tegn. af Charles Chri-	
»Hans Clausens Taarn« (Nationalmuseet)...	48	stensen.....	97
Brudstykke af Kanon. (Tøjhuset).....	48	Fugleperspektiv af Universitetsfirkanten 1760	
Dele af Armbrøst. (Nationalmuseet).....	50	—61. Ældre Billede.....	98
Kanoner. (Tøjhuset).....	50—51	Søndret Stenplade med Oluf Rosenkrants' og	
Krudtkamre. (Nationalmuseet).....	51	Ide Muncks Vaaben. (Nationalmuseet)..	98
Krudtkamre. (Tøjhuset).....	52	Grundplan af Universitetsfirkanten. Ældre	
Ruinerne af Jarmers Taarn.....	53	Billede.....	98
Opgangen til Riddersalen paa Københavns		Bislagsten. (Bymuseet og Nationalmuseet)...	99
Slot. Rekonstruktionstegn. af Charles Chri-		Vinduesten af Lava. Tegn. af Charles Chri-	
stensen.....	57	stensen.....	99
Kongefløjen paa Københavns Slot. Tegn. af		Mønt fundet i Vestervold.....	100
Charles Christensen.....	61	Fliser (Nationalmuseet).....	101
Træ-Krus. Nationalmuseet.....	63	Sværd. (Nationalmuseet).....	102
Brugsgenstande.....	63	Knippelkugler. (Nationalmuseet).....	103
Narrehoved i Kridtsten fra Københavns Slot.		Sporer. (Nationalmuseet).....	103
Tegn. af Charles Christensen.....	64	Fodtøj.....	104
Del af et dansk Skibsflag fra Mariakirken i		Smaasager.....	105

Fisketrug af Ler og to smaa Lerhoveder. (Nationalmuseet).....	106	Jomfru Maria.....	148
Stentøjskande og Kakelbrudstykker. (National- museet).....	106	Skt. Gertrud.....	149
Tinmedaillon. (Nationalmuseet).....	107	Skt. Anna.....	150
Tinsmykke. (Nationalmuseet).....	107	Østerport. (Tegn. paa kgl. Bibliotek).....	153
Skakbrik. (Nationalmuseet).....	108	Dronning Dorthéas Brudesmykke. (Bymuseet). Ældre Billede.....	173
Malmgrøde. (Nationalmuseet).....	108	Processionssværd. (Nationalmuseet).....	177
Gravkiste c. 1300. St. Nicolai Kirke.....	109	Frederik II's kronede latinske Monogram, fra en Mønt.....	179
Peter Plades Ligsten. (Nationalmuseet).....	111	København 1587 set fra Søsiden. (Efter Brau- nius).....	183
Hans Albertsens Ligsten. (Nationalmuseet).....	111	Tiggertegn. (Nationalmuseet).....	185
Messingfad. (Nationalmuseet).....	112	Vignet fra Valkendorfs Bog.....	186
Helligaandshuset. Tegn. af H. Storck.....	113	Valkendorfs Vejerbod. (Tegn. paa Kgl. Bibl.).....	187
Ibsskaller. (Nationalmuseet).....	114	Sandsten fra Nicolai Taarn. Opsat i Taarn- rummet.....	188
Sankt Anna rotunda. Tegn. af Charles Chri- stensen.....	115	Kakel med Valkendorf-Vaabnet. (National- museet).....	189
Sølvtaalerkener og Bæger. (Rosenborg).....	116	Valkendorfs Æske. (Nationalmuseet).....	190
Knivskaft. (Rosenborg).....	117	Valkendorfs Brønd under Udgravning.....	191
Tinkrus. (Rosenborg).....	118	Vignet fra Valkendorfs Bog.....	192
En af Borgmester Mikkel Vibes Sølvpokaler. (Bymuseet).....	119	Døroverligger fra et Hus paa Christianshavn	193
Helligaandshuset. Tegn. af H. Storck.....	121	Rundetaarns Grundstensmedaille. Forside og Bagside. Ældre Billede.....	194
Christian 2's Rustning i Stockholm. Ældre Tegning.....	123	Regensen. Ældre Billede.....	196
Regnepenge. Forstørret Gengivelse. (National- museet).....	125	Sten med tre adelige Vaabenskjolde. Indmuret i Vinhandler Dorph-Petersens Hus paa Hauserplads.....	198
Lavssegl. Tegninger af E. Rondahl.....	126	Rosenborg. Tegn. af Charles Christensen... 201	
Lavssegl. Tegninger af E. Rondahl.....	127	København 1611. (Efter Johannes van Wicks Stik i Nationalmuseet).....	202—03
Lerfad fra Bikubens Grund. (Nationalmuseet)	128	Rosenborg c. 1640. Tegn. af Charles Chri- stensen.....	206
Brændtlersfigur fra en Kakelovn.....	129	Dobbelt Speciedaler. Ældre Billede.....	208
Kakler. Tegninger af E. Rondahl.....	131	Kælderen under Proviantgaarden. Tegnet af Charles Christensen.....	210
Kakler.....	132	Rosenborg. Tegn. af Charles Christensen... 211	
Rekonstruktion af Kakel.....	133	Udkastningsmønt fra Frederik III's Kroning. Ældre Billede.....	212
Brændtlers-Relieffer.....	134	København under Belejringen. (Kort i Kgl. Bibliotek).....	214
Reliefsten fra Vesterport nu i Raadhushaven..	135	Svenske Løbegrave udenfor Vesterport. (Tegn. i Kgl. Bibliotek).....	216
Nøglen til Vesterport. (Bymuseet).....	136	Svenskekongens Lejr i Brønshøj. (Tegn. i Kgl. Bibliotek).....	217
Vesterport udfor Vestergade.....	136	Dyrtdisforordning fra Københavns Belejring. 218	
Christian 4's Portrætbuste og Rester af Søj- lerne fra Vesterport.....	137	To-Mark slagen til Minde om Sejren. Ældre Billede.....	219
Christian 5's Portrætbuste fra Nørreport. (Tøjhuset).....	138	Ornament fra en Sparebøsse fundet paa Chri- stianshavn.....	220
Hoved fra en af Figurerne ved Nørreport. (Nationalmuseet).....	138		
Sømhoved fra Nørreport.....	138		
Kaminoverligger indmuret i Politikens Gaard	139		
Gravsten.....	140		
Blyplomber og Messingtegn.....	141		
København set fra Valby Bakke 1587. (Efter Braunius).....	143		
Kortskitse over København.....	145		

Medaille med Frederik 3's og Sophie Amalies Billede. Ældre Billede	221	Vignet.....	256
To Hjælme fra Svenskekrigen 1658—59.....	222	Gammel københavnsk Gaard. Ældre Billede.	257
Sværd. (Høje Taastrup Kirke).....	222	Baghuse i Stormgade. (Tegn. af Charles Christensen.....)	261
Hans Svanes Spyd og Claus Ahlefeldts Partisan	223	Reformert Kirkes Spir. Tegn. af Charles Christensen.....	263
Skattefund fra Studiegaardens Gmund.....	224	Flyveblad i Anledning af det nye Spirs Indvielse paa Frue Kirke. (Kgl. Bibliotek)....	264
Møntklumper fra Børsens Grund.....	224	Medaille slagen ved Hoffets Indtog paa Kristiansborg. (Kgl. Mønt- og Medaillesaml.). Ældre Billede.....	265
Filthue, Uldvante, Lædersko fra 17. Aarh. (Nationalmuseet).....	225	Buegangen ved Kristiansborg. Tegnet af Charles Christensen.....	266
Musketgaffel, Fodangel og Patron.....	226	Medaille fra Dokkens Indvielse. (Mønt- og Medaillesaml.). Ældre Billede.....	267
Detalje fra Titelbladet i Københavns Jordebog fra 1658. (Raadstuearkivet).....	227	Medaille slagen ved Opstillingen af Frederik V's Statue. (Mønt- og Medaillesaml.). Ældre Billede.....	271
Beslag fra et Skrin opgravet paa Amager. (Rosenborg).....	228	Rosenborg Have, Aar 1775. Tegn. af Charles Christensen.....	272
Titelblad fra Københavns Jordebog 1658. (Raadstuearkivet).....	229	Rokoko-Vignet.....	273
Officerslazaretet i Rigensgade. Tegn. af Charles Christensen.....	231	Kaminstykke fra Beckers Gaard.....	274
Medaille slagen i København, da man anstillede chymiske Forsøg. (Kgl. Mønt- og Medaillesaml.). Ældre Billede.....	232	Den gamle Politistation paa Christianshavns Torv. Tegn. af Hakon Thorsen.....	275
Kristianshavnske Lavssegl. (Tegninger i Raadstuearkivet).....	233	Hofapothekeet paa Købmagergade. Stik i Thurahs Danske Vitruvius.....	276
»Griffenfeldts Horn«. (Bymuseet). Ældre Billede.....	234	Mursten fra Hofapothekeet. (Nationalmuseet).	277
Griffenfeldts Signet. (Nationalmuseet).....	234	Portsten fra Hofapothekeet. (Nationalmuseet).	278
»Hesten« paa Kongens Nytorv. Medaille (Kgl. Mønt- og Medaillesaml.). Ældre Billede..	235	Facade af Beckers Gaard. Tegn. paa Kgl. Bibliothek.....	280
Sandstensfragmenter fra Christian IV's Kirke paa Christianshavn.....	236	Hus paa Hjørnet af Kongens Nytorv og St. Kongensgade. Stik i Thurahs Danske Vitruvius	281
Jordfund fra Sct. Annegade. (Nationalmuseet)	237	Brændevinsbrænderskilt. (Bymuseet).....	282
Malmknapper og Flaske med Fabriksstempel.	240	Snedker Ortmanns Adressekort. Efter Tidsskrift for Kunstindustri.....	283
Sprøjteprøve foran Københavns Slot. Stik af F. Wedell.....	243	Jordfundne Kridtpiber. (Nationalmuseet)....	285
Ildebrands-Medaillen 1728. Ældre Billede..	244	Smaasager fra Gammelmønt 24. (Nationalmuseet).....	286
Vignet.....	245	Silkesko og Lædertøffel. (Nationalmuseet)...	287
»Linden«.....	246	Broderet Ornament paa en Silkesko. (Nationalmuseet).....	288
Fyhrens Gang.....	247	Fronton fra det gamle kgl. Theater. (Nationalmuseet).....	289
Kort over Assistents Kirkegaarden, »Wismar«.	248	Tre gamle Kvarterfaner. (Tøjhuset). Ældre Billede.....	290
Nummerplade fra Wismargangen. (Bymuseet)	249	Fortøjnings-Ring fra Tøjhus havnen.....	291
Kort over Trinitatis Kirkes Assistents Kirkegaard.....	250	Fra en Byggegrund paa Østergade.....	292
Kort over Petri Kirkes Assistents Kirkegaard	251	Sandstensornament.....	292
Gravflise indmuret Sct. Pederstræde 24 o. G.	252	Stykke af et malet Lærredstapet. (Nationalmuseet).....	293
Sten over Gadedøren Borgergade 14.....	252		
Kort over Assistents Kirkegaarden »Landgreven«.....	253		
Broderet Skulderkrave. (Nationalmuseet)....	254		
Jernanke.....	255		
Marmor-Gravflise, indmuret Borgergade 17..	256		

Profil af en Tagrende. (Bymuseet).....	294	Justeret Messing-Maal fra Børnehuset.....	333
Dekorationer paa Vinduespiller Stormgade 13	295	Sejlgarnsarbejde fra Rasphuset.....	333
Klokkeutræk fra Stormgade 9.....	296	Tinkalk fra Børnehuset.....	333
Beslag fra en Dør i Stormgade 15.....	296	Plan af Børnehuset. Efter et ældre Billede..	334
Kander, fundet Nørregade 16.....	298	Rotting, Tamp og Kat fra Fængslet paa Christianshavn. (Nationalmuseet).....	335
Tre gamle Kvartérfaner. (Tøjhuset). Ældre Billede.....	299	Raadhusindskriften 1757. (Bymuseet).....	335
Brandlygte. (Bymuseet).....	299	Mindetegn om 17. Jan. 1772. (Den kgl. Mønt- og Medaillesaml.).....	336
Ulfeldts Skamstøtte.....	300	København set fra Dosseringen c. 1840.....	337
Husnumre og Gadeskilt fra 18. Aarh.....	301	Hjørnet af Stormgade og Frederiksholms Kanal. Tegn. af Charles Christensen.....	341
Indskrift fra Gammelvagt. Matr. Nr. 19....	302	Garnisonssygehuset i Rigensgade. Tegn. af Charles Christensen.....	343
Indskrift i Gaarden St. Anne Plads Nr. 9....	302	Bygningssten fra Fængslet paa Christianshavn. (Bymuseet).....	345
Vignet. Detalje fra Alteret i Trinitatis Kirke	304	Fyrstaal.....	348
Dørstykke fra nedrevet Hus i Stormgade....	305	Flaskestempel. (Nationalmuseet).....	349
Christianskirkens Spir. Tegn. af Charles Christensen.....	307	Stukrelief fra et Hus i Laxegade.....	352
Stempel paa Lærred fra 1730'erne.....	308	Voldenes Nedrivning. Tegn. i Bymuseet....	353
Medaille til Minde om Henrik Gerner. (Mønt- og Medaillesaml.). Ældre Billede.....	308	Den gamle Indkørselsport til Prinsens Palæ fra Ny Vestergade. Tegn. af Charles Christensen.....	357
Herkules-Pavillonen. Tegn. af Charles Christensen.....	309	Passértegn til Københavns Porte. (Bymuseet). Fotografi.....	359
Københavns Ildebrand 5. Juni 1795, ved Delle Haven paa Gammelholm. Samtidigt Stik..	311	Koleralejren paa Nørre Glacis. 1853. Samtidigt Stik. (Bymuseet).....	363
Nikolaj Kirke i 1809. Tegn. i Nationalmuseet	313	Sct. Annæplads set fra Havnen 1865. Tegn. af C. Baagø.....	365
Dørparti fra Stormgade 7. Tegn. af Charles Christensen.....	314	Kristiansborg Slot. Tegn. af Charles Christensen.....	367
Port til Stormgade 19. Tegn. af Charles Christensen.....	315	Ornament fra et Gravmæle paa Assistents Kirkegaard.....	368
Relief fra Dronningens Tværgade 33. (Folke-museet).....	319	Kistebeslag fra St. Nicolai Kirke.....	369
Ornament paa Bindet om Geddes' Karréplaner	320	Nicolai Kirke efter Branden 1795. (Billede i Kgl. Bibliothek).....	371
Fangeblok, den mellemste Planke er rekonstrueret. (Nationalmuseet).....	321	Hjørnebeslag fra et Kistelaag. (Bymuseet)...	374
Norcross i Fængslet. Ældre Billede.....	323	Bomærker fra Ligsten i Nicolai Kirke.....	375
Stokhusrettens Lokale.....	324	Niels Rosenkrantz's Epitaphium før Branden. (Gammel Tegn. i Bymuseet).....	379
Struensees Fængsel i Citadellet.....	325	Spidsen af Spiret paa Nicolai Kirke. Opstillet i Nicolai Taarn.....	381
Skarpretterens Blok.....	327	Karyatidehoved paa Døbefonten i Nicolai Kirke. (Nicolai Taarn).....	383
Plan over Østerfælled.....	328	Kistebeslag fra Nicolai Kirke.....	384
Struensees Stokkeknep. (Rosenborg).....	329		
Struensees Halstørklæde. (Rosenborg).....	329		
Mindetegn om Struensee og Caroline Matilde. (Den kgl. Mønt- og Medaillesaml.).....	329		
Stenen ved Øster Allé.....	330		
Politimester Himmerichs Projekt. (Efter Billeder i Rigsarkivet).....	331		
Loftgang i det gamle Fængsel paa Christianshavn	332		

Hvor intet andet angives, er Billederne tegnet af Peter Linde. — Rekonstruktionstegningerne af de københavnske Kirker er udført af Arkitekt Charles Christensen i Samraad med Museumsinspektør C. A. Jensen og med Carlsbergfondets Støtte.

BILAGSBILLEDER

Københavns Slot paa Christian IV.s Tid. Efter Akvarel af Charles Christensen	32-33
Plan over Københavns Slots 1. Etage. Udarb. af C. Chr. Andersen efter Opmaalinger foretaget i 1707	64-65
Vor Frue ved Middelalderens Slutning. Efter Akvarel af Charles Christensen	80-81
Københavnske gejstlige Segl. Efter Rørdam: Kirker og Klostre	96-97
Konsistorium paa Frederik III.s Tid. Rekonstruktionstegn. af Charles Christensen	112-113
Nedrevet Hus i Silkegade paa Bikubens Grund. Efter Maleri i Privateje	128-129
Riddersalsfløjen paa Københavns Slot. Rekonstruktionstegn. af Charles Christensen	160-161
København set fra Nordøst ca. 1596. Samtidigt Kobberstik	184-185
Rundetaarn med Regensens Tag i Forgrunden. Stik fra 1646	192-193
Mikkel Vibes Gaard Strandgade 32-34. Rekonstruktionstegn. af Charles Christensen	200-201
Christian IV.s Orlogshavn mellem Tøjhuset og Proviantgaarden. Efter Akvarel af Charles Christensen	208-209
Frederik III.s paatænkte Slot i Kåstellet og Henrik Ruses Forslag til Kåstellet i 1664. Tegn. af Charles Christensen	232-233
Pilestræde 8. Tegn. af Charles Christensen	240-241
Sophie Amalienborg set fra St. Annæ Plads. Efter Akvarel af Charles Christensen	256-257
Det blaa Lysthus i Rosenborg Have. Rekonstruktionstegn. af Charles Christensen	272-273
Officers Esponton og Kortgevær. Tegn. af Peter Linde	288-289
Stormgade 21 før Nedrivningen. Tegn. af Charles Christensen	304-305
Skarpretterens Økser. Tegn. af Peter Linde	320-321
Løveapoteket, nedrevet 1908. Tegn. af Charles Christensen	336-337
Fra den gamle Brænderigaard i Vognmagergade 25. Efter Akvarel af Charles Christensen	352-353
Efterslægtens Gaard paa Østergade. Tegn. af Charles Christensen	360-361
Vor Frelzers Taarn. Tegn. af Charles Christensen	368-369
Klokkestokværket i det gamle Nikolai Taarn. Tegn. af Rolsted	376-377

INDHOLDSFORTEGNELSE

Københavns ældste Historie	I
Københavns Undergrund	21
Københavns første Beboere	27
Byens Borg	33
Byens Befæstning	37
Vegetationen paa Københavns Fæstningsterræn for 3—400 Aar siden.....	49
Værn og Fæste	53
København under Bispestav og Kongescepter	65
Kirkelige Minder fra Middelalderen	81
Københavnske Klostre	92
Jordfund	97
Ovnekakler	129
Renæssance-Skulpturer	135
Kirken udenfor Nørreport	139
København fra Middelalderens Slutning til Svenskekrigene	143
Reformationsaarhundredet	161
Valkendorf-Minder	187
De gamle Bygninger fortæller	193
København under Svenskekrigene	201
Minder om Belejringen	221
Fra Enevældens Indførelse til den store Brand	227
Indenbys Kirkegaarde fra Pestens Tid	245
Byens Genrejsning og Udvidelse	257
Husene paa Brandtomterne	274
Byens tolv Kvarterer	289
Fra Struensees Tid til Bombardementet	305
Smaating om gammeldags Retspleje	321
Krigsaaar og Tilbagegang	337
Voldenes Fald	353
Udgravningen af St. Nicolai Kirketomt	369

